

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

701017

319890032

COBISS •

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO
SINDIKALNEGA
GIBANJA NA SLOVENSKEM

MIROSLAV STIPLOVŠEK

DOCUMENTA ET STUDIA HISTORIAE RECENTIORIS

VII

MIROSLAV STIPLOVŠEK

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO SINDIKALNEGA GIBANJA NA SLOVENSKEM

Od začetkov strokovnega gibanja
do Enotnih sindikatov Slovenije
(1868–1945)

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR
1989

Naslov izvirnika

Miroslav Stiplovšek: PRISPEVKI ZA ZGODOVINO
SINDIKALNEGA GIBANJA NA SLOVENSKEM

Delo sta sofinancirala Kulturna skupnost Slovenije in Znanstveni inštitut Filozofske
fakultete

7010

N 20. II, 1989 / 32

Katalogizacija v knjigi – CIP
Univerzitetna knjižnica Maribor

331.105.44(497.12)''18/19''

329.14/.15(497.12)''18/19''

STIPILOVŠEK Miroslav

Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem : od začetkov
strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868–1945) / Miroslav Stiplovšek.
– [1. izd.]. – Maribor : Obzorja, 1989. – (Documenta et studia historiae recentioris ; 7)

ISBN 86-377-0399-2

Uvodna beseda

Republiški svet Zveze sindikatov si je prizadeval spodbuditi in podpirati raziskovanje zgodovine razvoja in delovanja strokovnih – sindikalnih – organizacij na Slovenskem kot pomembne sestavine delavskega gibanja in splošnih zgodovinskih procesov v posameznih obdobjih. Zato je pred desetimi leti ustanovil svet za tradicije delavskega gibanja in mu poveril nalogo, da usmerja raziskovanje delovanja sindikalnih organizacij od začetkov do časa socialistične graditve. Proučevanje sindikalnega gibanja poteka na različnih ravneh. Zgodovinarji si prizadevajo z razpravami in monografijami v okviru raziskovalnega načrta Zgodovina Slovencev osvetliti tudi razvoj in delovanje sindikalnih organizacij v slovenskem okviru in najpomembnejših industrijskih središčih. Hkrati skušajo prikazati njihovo povezanost in posebnosti v sindikalnem gibanju v Jugoslaviji, do prve svetovne vojne pa v okviru avstrijskega delavskega gibanja. V zadnjih obdobjih se je obseg različnih znanstvenih del o posameznih problemih in obdobjih sindikalnega gibanja občutno povečal, kar kaže, da mu zgodovinopisje posveča precejšnje pozornost.

Temeljna dela iz zgodovine sindikalnega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji so dragocena osnova za poglobitev raziskovanja razvoja in delovanja sindikalnih organizacij v posameznih delovnih organizacijah in industrijskih središčih. Svet za tradicije delavskega gibanja pri republiškem svetu ZSS si prek komisij pri občinskih svetih zveze sindikatov še posebej prizadeva spodbuditi prav zbiranje dokumentarnega gradiva za te mikroštudije. Članki tudi številnih ljubiteljskih raziskovalcev v tovarniških in občinskih glasilih, v jubilejnih publikacijah delovnih organizacij in krajevnih zbornikih kažejo, da je steklo tudi to delo. Ti prizadevni zapisovalci preteklosti svojega okolja s podrobnim prikazom sindikalne organiziranosti in aktivnosti osvetljujejo lokalne posebnosti delavskega gibanja.

Pri tem si sveti za tradicije delavskega gibanja prizadevajo, da bi raziskovalci posvetili posebno pozornost problemom in obdobjem, ki so bila doslej deležna manjše pozornosti oziroma so bila neobdelana, ter da bi bili prikazani tudi vsi vidiki sindikalnega gibanja čimbolj enakomerno in skladno s svojim pomenom. Skupni končni dolgoročni cilj celotnega proučevanja je kolektivno napisan sintetični oris zgodovine sindikalnega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji od začetkov do najnovejšega časa. Čeravno so danes oči naprednega dela naše v marsičem protislovne družbene skupnosti uprte v 21. stoletje, je zgodovinski spomin za prenovo naše družbe in tudi sindikata v njej vrednota, ki je ne gre prezreti.

Glede na to delovno usmeritev je republiški svet za tradicije delavskega gibanja sklenil obeležiti tudi pomembne jubileje iz zgodovine sindikalnega gibanja zlasti z njihovimi zgodovinopisnimi in spominskimi osvetlitvami. Skupaj z občinskimi sveti je ob takih priložnostih organiziral nekaj znanstvenih posvetov in podprl tudi izdajo več publikacij. Tako je v svojem delovnem načrtu za leto 1988, ki soupada s 120-letnico začetkov sindikalnega gibanja na Slovenskem, spodbudil izid zbornika razprav iz njegove zgodovine, ki ga je pripravil prof. dr. Miroslav Stiplovšek. Izid tega dela enega vidnih raziskovalcev sindikalnega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji je nov prispevek k temeljitejšemu poznavanju njegove zgodovine in pomemben korak na poti k ustvarjanju pogojev za njegov sintetični oris.

Drago Seliger

predsednik sveta za tradicije
delavskega gibanja pri republiškem
svetu Zveze sindikatov Slovenije

Predgovor

Po izidu monografije Razmah strokovnega – sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922 leta 1979 sem nadaljeval proučevanje zgodovine sindikalnega gibanja na Slovenskem v okviru usmerjenega raziskovalnega programa Zgodovina Slovencev pri Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete. V dosedanem raziskovanju sem posvetil posebno pozornost osvetlitvi posameznih vprašanj iz razvoja in delovanja strokovnih – sindikalnih – organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije v dvajsetih letih, s pritegnitvijo novih virov pa sem prikazal tudi nekatera vprašanja iz začetnih obdobj in iz časa tridesetih let ter iz razvoja in delovanja Delavske enotnosti med NOB. Za objavo v delu Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem v uveljavljeni zbirki Documenta et studia historiae recentioris sem odbral 15 razprav, ki so nastale v glavnem od začetka osemdesetih let. Večina jih je bila doslej objavljena v listu Delavska enotnost, teoretični prilogi Komunista, Zgodovinskem časopisu, Kroniki, Časopisu za zgodovino in narodopisje, v posebnih zbornikih ali drugih publikacijah, vendar so vse razprave za pričujočo objavo v večji ali manjši meri preurejene in dopolnjene v vsebinskem pogledu s pritegnitvijo novih virov ter na novo opremljene z znanstvenokritičnim aparatom, uvodna študija, najobsežnejši prispevek v tem delu, pa je v celoti prvič objavljena.

Prikaz značilnosti razvoja in delovanja strokovnih – sindikalnih – organizacij na Slovenskem od začetkov do NOB ter oris problematike virov in literature je glede vsebine in opozoril na stanje proučenosti izhodišče za nadaljnje kolektivno delo za sintetični oris sindikalnega gibanja na Slovenskem, ki ga bo treba, vsaj v pregledni obliki, napisati tudi za čas po ustanovitvi Enotnih sindikatov leta 1945. Vsebuje tudi poskus periodizacije od leta 1868 do 1941, napisana pa je zaradi neobdelanosti nekaterih smeri sindikalnega gibanja oziroma posameznih procesov v njegovem razvoju v precejšnji meri na proučevanju zlasti glasil strokovnih organizacij in arhivskih virov. Nadaljnje razprave so razporejene po kronološkem zaporedju in vsebujejo podrobnejše-osvetlitve posameznih razvojnih in akcijskih značilnosti strokovnih organizacij v vseh časovnih obdobjih od začetkov do NOB, največ iz razrednega in krščanskosocialističnega sindikalnega gibanja, ki sta bila tudi po pomembnosti njegovo jedro. Sklepni prispevek naj bi bil predvsem spodbuda za načrtnejše proučevanje strokovnega gibanja v posameznih delovnih organizacijah.

Pri svojem raziskovalnem delu sem uporabljal zlasti gradivo iz arhiva in biblioteke Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Arhiva SR Slovenije, Zgodovinskega arhiva CK ZKS, časopisnega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice ter Arhiva CK ZKJ, iz katerega mi je dal več kopij iz fonda Kominterne na voljo France Filipič. Vsem, ki so mi kakorkoli olajšali moje delo, iskrena hvala. Posebno zahvalo sem dolžan znanstvenemu svetniku dr. Francetu Kresalu in prof. dr. Milanu Ževartu za njuno recenzentsko delo. Pri nastajanju tega dela sem bil deležen velike podpore sveta za tradicije delavskega gibanja Zveze sindikatov Slovenije, posebej predsednika Draga Seligerja in sekretarja Zdravka Trohe, s spodbudami pa ga je spremljal tudi občinski svet za tradicije delavskega gibanja Domžale. Z vso naklonjenostjo so priprave te knjige spremljali direktor mag. Marjan Žnidarič in direktor sektorja založništva Franc Filipič ter urednik Branko Avsenak iz Založbe Obzorja. Zahvaljujem se tudi Kulturni skupnosti Slovenije in Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete, ki sta s subvencijami pomagala pri izidu te knjige ob dveh jubilejih, 120-letnici začetkov strokovnega gibanja na Slovenskem in 70-letnici ustanovitve revolucionarnih sindikatov Jugoslavije.

Domžale, 22. julij 1988

Miroslav Stiplovšek

ZNAČILNOSTI RAZVOJA IN DELOVANJA STROKOVNIH – SINDIKALNIH – ORGANIZACIJ NA SLOVENSKEM OD ZAČETKOV LETA 1868 DO NOB

Sindikati oziroma strokovne organizacije, kot so jih zaradi organiziranosti delavstva po strokah običajno imenovali v Sloveniji še tudi v času med obema vojnama, so postali pomemben dejavnik v delavskem gibanju že pred prvo svetovno vojno, od ustanovitve jugoslovanske države do okupacije aprila 1941 traja nova faza v njihovem organizacijskem razvoju in delovanju, obdobje štiriletne fašistične okupacije je povsem spremenilo naloge in oblike aktivnosti predvojnega sindikalnega članstva v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda, sklenjeno pa je bilo z ustanovitvijo Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Jugoslavije oziroma Slovenije leta 1945, z osvoboditvijo pa se začneja tudi nova etapa sindikalnega gibanja v pogojih socialistične družbene ureditve. Ob tej največji prelomnici v zgodovini sindikalnega gibanja na Slovenskem in v Jugoslaviji je treba poudariti, da so bili v njegovem razvoju v okviru kapitalistične družbene ureditve številni vzponi in padci, spremembe v oblikah organiziranosti in moči strokovnih – sindikalnih – organizacij kot tudi v zvrsteh in intenzivnosti njihovega delovanja, na kar so vplivali številni družbenopolitični in socialnoekonomski dejavniki.

Temeljna značilnost sindikatov je njihova velika številčna moč v primerjavi z drugimi vrstami delavskih organizacij. Glede na njihovo poglavitno nalogo, ki je bila boj za izboljšanje gmotnega stanja in delovnih pogojev oziroma socialnoekonomskih razmer, torej dejavnost za neposredne in takojšnje koristi delavstva, se je v njih združevalo v znatno večjem številu kot v delavskih političnih, kulturnoprosvetnih in drugih organizacijah. Ob tem je pomembna tudi razvejanost mreže sindikatov, ki so s temeljnimi organizacijami, podružnicami, skupinami in z vplačilnicami segali neposredno v posamezne tovarne in le redko zajemali delavstvo, zlasti obrtniško iz nekaterih poklicev v krajevnem okviru, medtem ko so imele druge osnovne delavske organizacije praviloma krajevni značaj in so le redko, tako kot si je prizadevala partija s celicami, organizacijsko prodirale neposredno v tovarniške in druge obrate. Sindikati pa niso bili le najbolj množične delavske organizacije, temveč so bili na nekaterih območjih ali v posameznih podjetjih vsaj določeno obdobje pogosto tudi edine delavske organizacije in so poleg socialnoekonomske, izobraževalne in humanitarne dejavnosti izvajali tudi nekatere politične naloge. Zaradi številčne moči so sindikati zbrali tudi precejšnja finančna sredstva, s katerimi so si lahko ustvarili tudi profesionalni aparat in izdajali svoje časnike, vse to pa jim je nudilo možnost, da so pomagali tudi drugim delavskim organizacijam pri opravljanju nekaterih njihovih nalog. Strokovne organizacije so v posameznih akcijah in dejavnostih tesno sodelovale s političnimi in kulturnoprosvetnimi organizacijami, v začetnem obdobju pa je bil z njimi najtesneje povezan tudi nastanek delavskega združenstva oziroma konzumnih organizacij.

Za uspešno izvajanje svojih temeljnih nalog na socialnoekonomskem področju so se morale strokovne organizacije zlasti tesno povezovati z delavskimi političnimi strankami. Na drugi strani pa so te za uspešno širjenje vpliva med delavstvom rabile pomoč, podporo in sodelovanje strokovnih organizacij kot množičnega »zbirališča odpora proti nasilstvom kapitala« (Karl Marx). Zato so v prizadevanjih, da si pridobijo privrženca tudi med delavstvom, odkrito ali prikrito ustanovljale svoje strokovne organizacije tudi meščanske stranke, ki jim je bila to tudi pot za razbijanje

enotnosti delavskega razreda in slabljenje razrednega, socialnodemokratskega in komunističnega, delavskega gibanja.

Če poskušamo razvoj strokovnega – sindikalnega – gibanja na Slovenskem od 1868. do 1941. leta periodizirati, potem moramo najprej poudariti dve veliki prelomnici, revolucionarne razmere ob koncu prve svetovne vojne in ustanovitev jugoslovanske države ter fašistično okupacijo leta 1941. Glede na skupne značilnosti organiziranosti ali oblik delovanja strokovnih organizacij, na kar so vplivali različni dejavniki kot številčnost in osveščenost delavskega razreda, enotnost ali razcepljenost ter medsebojni odnosi v sindikalnem gibanju, splošno stanje celotnega delavskega gibanja in družbenopolitične razmere, posebej svoboda oziroma omejitve sindikalnega gibanja, dalje vsakokratno socialnoekonomsko stanje, ki je pogojevalo oblike njihove aktivnosti, medtem ko so spremembe državnih okvirov, v katerih so živeli Slovenci, imel za posledico tudi nove povezave strokovnih organizacij na Slovenskem v osrednje sindikalne centrale, lahko razdelimo razvoj strokovnega – sindikalnega – gibanja do leta 1941 na naslednja obdobja:

1. Ustanovitev prvih strokovnih društev in začetki delavskih ekonomskih bojev (od 1868 do konca osemdesetih let)
2. Rast socialnodemokratskih strokovnih organizacij v okviru dunajske Strokovne komisije in ustanovitev prvih krščanskosocialnih strokovnih društev (od začetka devetdesetih let do 1905)
3. Utrditev razrednih strokovnih organizacij ter ustanovitev central krščanskosocialnih in liberalnih strokovnih organizacij (1905–1914)
4. Kriza strokovnega gibanja po začetku prve svetovne vojne in njegova okrepitev v letih 1917/18
5. Velik razmah slovenskega strokovnega gibanja in njegovo povezovanje v jugoslovanskem okviru (1918–1921)
6. Konec stavkovnega vala in prepoved neodvisnih – komunističnih – strokovnih organizacij (1921–1924)
7. Pomembne spremembe v razvoju strokovnih organizacij ter upad njihovih borbениh akcij (1924–1934)
8. Uspešna prizadevanja za akcijsko enotnost strokovnih organizacij, okrepitev njihovega delovanja in vladni ukrepi za utrditev režimskih strokovnih organizacij (1934–1941)

Ne glede na različne razvojne stopnje strokovnega gibanja v organizacijskem in akcijskem pogledu, je bilo od začetkov do okupacije leta 1941 nepogrešljiv in pomemben dejavnik boja delavstva proti kapitalu. V prelomnem obdobju 1941–1945 se je članstvo predvojnih naprednih sindikatov prek gibanja in organizacij Delavske enotnosti v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda in drugih oblik vključilo v narodnoosvobodilni boj, ob njegovem koncu pa je že ustvarilo organizacije Enotnih sindikatov za nove naloge po osvoboditvi.

1. Ustanovitev prvih strokovnih društev in začetki delavskih ekonomskih bojev (od 1868 do konca osemdesetih let)

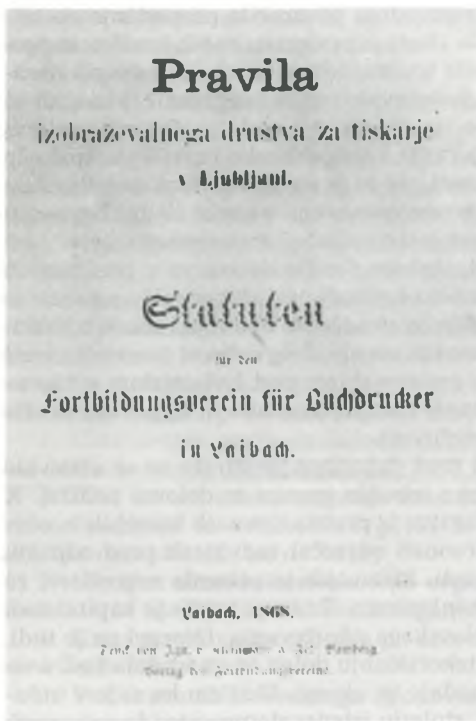
Sredi 19. stoletja se je tudi na Slovenskem začel proces pospešene industrializacije, ki je nato značilen za nadaljnja desetletja do začetka 20. stoletja. Izvedba zemljiške odveze z odškodnino je povzročila zlasti propadanje malih kmetov, ki so začeli iskati zaposlitev v mestih oziroma industrijskih središčih in rudarskih revirjih. Tako se je povečalo število zaposlenih v neagrarnih panogah, zlasti v industriji in rudar-

stvu, medtem ko je moderna tovarniška proizvodnja povzročila propadanje obrtništva. Industrijsko delavstvo se je rekrutiralo zlasti iz proletariziranih kmetov in propadlih obrtnikov. Kljub temu da se je število tovarniških, rudniških in drugih obratov ter obseg njihove proizvodnje stalno povečevalo, pa v neagrarnih panogah ni mogel dobiti dela ves presežek delovne sile iz agrarnega podeželja. Odvečni delavci so se morali v veliki meri usmeriti v izseljevanje v gospodarsko razvite evropske in prekmorske dežele. Ob tem je treba poudariti, da se je na slovenskem ozemlju razmerje zaposlenosti med agrarnimi in neagrarnimi panogami v korist slednjih spreminjalo precej počasneje kot pri nemškem prebivalstvu habsburške monarhije.

Na Slovenskem se je torej od srede 19. stoletja število delavstva v posameznih industrijskih središčih nenehno krepilo. Nemški kot tudi prvi slovenski kapitalisti so si s skrajnim izkoriščanjem delavstva, značilnim za začetna obdobja industrializacije, ustvarjali kapital za nove naložbe. Siromašne mezde, dolg delovni čas, neustrezne varnostne in higijenske razmere v obratih, gmotno stanje pod življenjskim minimumom, neurejeno socialno zavarovanje so imele med delavstvom in njihovimi družinami za posledico tudi lakoto in visoko umrljivost.

Kljub takim razmeram pa je le počasi med delavstvo prodirala in se utrjevala zavest, da si le z organiziranim bojem lahko izboljša gmotni in delovni položaj. K temu je prispevala tudi sestava novega delavstva iz proletariziranih kmečkih in obrtniških vrst, posebej pa ga je od organiziranosti odvrčal tudi strah pred odpusti, pred izgubo skromnih eksistenčnih možnosti, ki mu jih je prinesla zaposlitev, za katero je vladala na delovnem trgu velika konkurenca. To svoje orožje je kapital tudi dobro izkoriščal pri zatiranju poskusov delavskega združevanja. Dosegel pa je tudi, da je organizirani boj proti neomejenemu izkoriščanju dolgo onemogočala tudi avstrijska država s svojo protidelavsko zakonodajo in ukrepi. Medtem ko si je v industrijsko razvitih državah delavstvo že v 18. stoletju izbojevalo pravico, da se organizirano v sindikate oziroma strokovne organizacije bojuje za izboljšanje svojih socialnoekonomskih razmer, so avstrijske oblasti šele leta 1867 dovolile ustanavljanje delavskih izobraževalnih društev ter nato po velikih delavskih demonstracijah spomladi 1870 ukinile prepoved ustanavljanje delavskih strokovnih organizacij.

Zakonske možnosti za ustanavljanje izobraževalnih in strokovnih organizacij ter pravico do ekonomskih bojev je iz navedenih razlogov v precej skromni meri, toda istočasno kot drugod v Avstro-Ogrski, izrabilo tudi delavstvo na Slovenskem. Konec jeseni 1867 so slovenski in nemški grafični delavci v Ljubljani začeli pripravljati ustanovitev Izobraževalnega društva za tiskarje. Ustanovni občni zbor je bil 9. februarja 1868 in izobraževalno društvo je nato že v prvem letu svojega delovanja z organiziranjem meznega gibanja začel izvajati tudi strokovne – sindikalne – naloge. Tiskarji so se organizirali tudi v nekaterih drugih mestih na Slovenskem. Za začetek prvih delavskih bojev za izboljšanje gmotnega položaja in delovnih pogojev ter za ustanovitev prvih strokovnih društev je bilo pomembno delovanje narodnostno mešanih splošnih delavskih izobraževalnih društev. Zgledu mariborskega delavstva, ki si je ustanovilo izobraževalno društvo 23. avgusta 1868, so sledili v drugih velikih mestih na slovenskem etničnem ozemlju, sredi 1869 v Trstu in v začetku leta 1870 tudi v Ljubljani. Z njihovo podporo so zlasti obrtniški pomočniki začeli z meznimi gibanji, med katerimi so se nekatera zaostriła v prve stavke (leta 1869 je v Trstu stavkalo obrtniško delavstvo in delavstvo petih tržaških podjetij, krojaški pomočniki v Mariboru so stavkali aprila 1870, v Ljubljani pa marca 1871 itd). Po teh borbenih ekonomskih akcijah si je obrtniško delavstvo ustanovilo leta 1872 v Ljubljani, Mariboru in drugod prva strokovna društva, torej organizacije, ki so se postavile za temeljno nalogo akcije za izboljšanje socialnoekonomskega položaja. V Ljubljani je bil najpomembnejši organizator strokovnega gibanja Matija Kunc. Že velika gospodarska kriza sredi sedemdesetih let je pogoje za njihovo delovanje tako poslabšala,

Pravila izobraževalnega društva za tiskarje v Ljubljani iz leta 1868

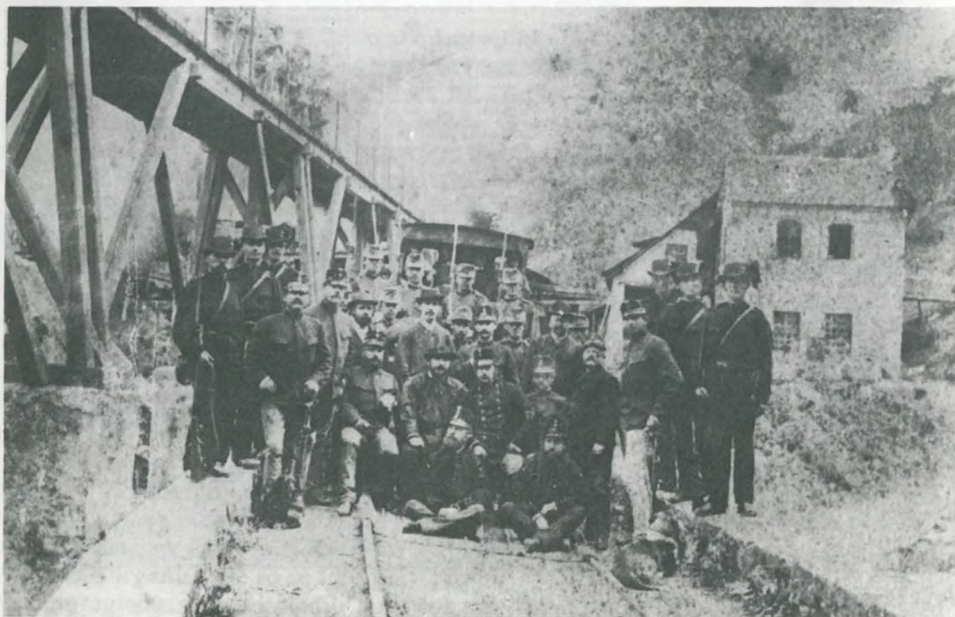
da jih je večina prenehala delovati. Hkrati so tudi oblasti okrepile preganjanje delavskih voditeljev. Kljub krizi socialnodemokratskega organiziranega delavskega gibanja pa je bilo tudi v obdobju do konca osemdesetih let nekaj delavskih bojev. Pomembno je, da je iz mest prodrla bojna zavest tudi v Revirje (leta 1876 je bila prva spontana stavka v Trbovljah, leta 1883 in naslednje leto so stavkali rudarji v rudniku Ojstro pri Hrastniku) in nekatere druge podeželske kraje.

Za prvi dve desetletji v razvoju delavskega gibanja na Slovenskem je značilno, da so bila njegovi nosilci delavska izobraževalna društva, ki so opravila pomembno delo tudi pri socialističnem političnem osveščanju delavstva. Z ustanavljanjem strokovnih društev so bili storjeni tudi prvi koraki pri posebnem organiziranju za socialnoekonomske boje, med katerimi se jih je v obravnavanem času nekaj končalo z uporabo stavke kot najmočnejšega delavskega orožja. Večina strokovnih organizacij je že po kratkem času prenehala delovati, tako da je bilo treba temelje za strokovno gibanje na Slovenskem na prelomu osemdesetih in devetdesetih let graditi na novo, pri čemer je dalo začetno obdobje v njihovem razvoju prve izkušnje.

2. Rast socialnodemokratskih strokovnih organizacij v okviru avstrijske Strokovne komisije in ustanovitev prvih krščanskosocialnih strokovnih društev (od začetka devetdesetih let do 1905)

Socialnodemokratsko strokovno gibanje

Konec osemdesetih let je socialnodemokratsko gibanje na Slovenskem po krizi, ki so jo povzročila zlasti policijska preganjanja, pokazalo nova znamenja aktivnosti, ki jo je spodbudil tudi ustanovni kongres avstrijske socialnodemokratske stranke konec 1888. leta. Že spomladi naslednjega leta so stavkali ladjedelniški delavci v Trstu, splošna pettedenska stavka rudarjev v Revirjih poleti 1889 pa je po obsegu, ostrini spopada in rezultatih »prvi veliki boj slovenskega delavstva« (Dušan Kermavner). Ta boj ni bil le uvod v stavkovni val v začetku devetdesetih let, ki je zajel vsa pomembna industrijska središča na Slovenskem, ampak je bil tudi spodbuda za organiziranje rudarjev in drugega delavstva. Deželna splošna delavska izobraževalna, pravovarstvena in podporna društva za Štajersko (1889), Koroško (1891), Kranjsko (1892) in Primorsko (1894) so ustanavljala podružnice v posameznih industrijskih središčih. Z dajanjem podpor in pravnega varstva članom za spore iz delovnega razmerja so opravljale nekatere strokovne – sindikalne – naloge in tudi zato se je delavstvo vanje vključevalo v precejšnjem številu. Njihovo številčno stanje je nihalo, na občasno upadanje članstva so vplivali zlasti nekateri neuspešni boji. Rudarji so se za organiziranje socialnoekonomskih akcij začeli povezovati v deželnem in avstrijskem okviru, nov korak k prehodu na strokovno organiziranje pa so izvedli ljubljanski železničarji, ki so leta 1892 ustanovili podružnico Strokovnega društva prometnih služabnikov avstrijskih. Njihovemu zgledu so z organiziranjem strokovnih društev

Rudniška uprava v Hrastniku z žandarji in vojsko, ki je avgusta 1889 zatrla prvo splošno stavko rudarjev v Revirjih

sledili kovinarji in obrtniški delavci nekaterih poklicev. Sredi devetdesetih let se je okoli 2000 slovenskih rudarjev organiziralo v podružnice strokovnega društva rudarjev za alpske dežele, precej pa je bila po vseh slovenskih deželah razširjena mreža železničarskih organizacij. Železničarji so leta 1895 začeli izdajati tudi prvo slovensko strokovno – sindikalno – glasilo *Delavec* v nakladi okoli 2000 izvodov. Za strokovna društva obrtniških pomočnikov je bila značilna njihova krajevna, ne pa organiziranost po obratih, in skromno številčno stanje. Po članstvu so bila precej močna splošna delavska izobraževalna, podporna in pravovarstvena društva, za Kranjsko je npr. štel 1200 članov. Na Štajerskem so se strokovne organizacije že leta 1894 povezale na deželni ravni, kar je vplivalo na postopno okrepitev strokovnega gibanja tudi v mariborskem in celjskem strankinem okraju.

Takšno je bilo stanje strokovnega gibanja sredi devetdesetih let, ko je začela centrala avstrijskih socialnodemokratskih strokovnih organizacij dunajska Strokovna komisija (SK), ustanovljena dokončno na kongresu leta 1893, posvečati večjo pozornost tudi razvoju strokovnih organizacij v slovenskih pokrajinah. Na njihovo okrepitev pa je ugodno vplivala ustanovitev Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS) leta 1896.

Socialnodemokratski organizatorji strokovnega gibanja na Slovenskem so se na prvih kongresih avstrijskih razrednih strokovnih organizacij pritoževali, da je SK posvečala premajhno pozornost njihovem razvoju v južnih deželah. Njeni pomembni organizacijski ukrepi so bila agitacijska potovanja funkcionarjev SK tudi po slovenskih deželah, ustanovitev deželnih tajništev v Gradcu in Trstu ter postavitve deželnih zaupnikov za Koroško in Kranjsko (v Ljubljani leta 1897 Ivana Mlinarja). Na prvi strokovni konferenci v Ljubljani leta 1901 so ugotovili, da se strokovno gibanje na Slovenskem kljub številnim oviram »sicer počasi, ali stalno krepča«, hkrati pa poudarili, da bi bilo treba za njegov pospešeni razvoj čimprej ustanoviti strokovno tajništvo v Ljubljani in začeti izdajati strokovni list. V razpravah so prvič sprožili tudi pobudo za povezavo vseh strokovnih organizacij na Slovenskem in usklajevanje njihovega delovanja prek skupne centrale – strokovne komisije. Zaradi pomanjkanja gmotnih sredstev predlogov o strokovnem tajništvu in časopisu ni bilo mogoče izvesti, povezovanje strokovnih organizacij na Slovenskem pa je ovirala tudi njihova centralizacija v deželnih okvirih. Strokovne organizacije na slovenskem Štajerskem so bile tedaj jasno povezane z graško strokovno komisijo, v kateri so imele tudi svoje predstavnike. Do leta 1905 je strokovno gibanje doseglo velik napredek v Mariboru, kjer je bilo 1200 organiziranih delavcev, največ železničarjev. Sicer pa je bila Štajerska med tistimi avstrijskimi deželami, kjer je bilo največ sindikalno organiziranega delavstva (13 od 100 zaposlenih), na Kranjskem pa je bilo leta 1904 organiziranih 1154 delavcev, le štirje na 100 zaposlenih. Prav zato so slovenski socialni demokrati dajali SK vedno nove pobude in predloge za njeno večje angažiranje v slovenskih deželah. Končno je vodstvo JSDS doseglo, da je SK 1. decembra 1905 ustanovilo jugoslovansko strokovno tajništvo v Trstu (tajnik Josip Kopač). Dobilo je nalogo, »da organizuje slovenski proletariat Trsta, Istre, Gorice in Gradiške, Kranjske in južne Štajerske«. To je bil temeljni organizacijski ukrep za pospešeno rast strokovnega gibanja na Slovenskem.

V poldrugem desetletju do ustanovitve jugoslovanskega strokovnega tajništva se je mreža strokovnih organizacij industrijskega, prometnega, rudarskega in obrtniškega delavstva postopoma širila. Posebno pomembno je bilo organiziranje rudarjev in železničarjev, ki so postali jedro strokovnega gibanja na Slovenskem. Njihove strokovne organizacije so se tudi prve povezale v strokovne zveze v okviru SK. Njihovemu zgledu so nato sledile tudi lokalne organizacije drugega delavstva. Med prvimi so se povezali v skupno dunajsko centralo pionirji strokovnega gibanja na Slovenskem, grafični delavci, kar je ugodno vplivalo na okrepitev njihove aktivnosti.

Praznovanje prvega maja 1900 v Idriji

Napad na stavkajoče italijanske in slovenske delavce v Trstu februarja 1902

Strokovne organizacije so takoj po ustanovitvi začele organizirati mezdna gibanja in stavke za izboljšanje socialnoekonomskega položaja delavstva, članom so dajale podpore v stiskah in jim nudile pravno varstvo v sporih z delodajalci. Od leta 1890, ko začenja razredno zavedno delavstvo tudi na Slovenskem praznovati 1. maj,

pa so dale velik prispevek k množičnosti teh delavskih manifestacij za izbojevanje političnih, socialnih, ekonomskih in drugih zahtev. Največji stavkovni boji so bili v Revirjih, Trstu, Mariboru, na Jesenicah in drugod, intenzivnost zaostritev pa kaže podatek, da je bilo samo leta 1890 na slovenskem Štajerskem enajst stavk. V socialnoekonomskih akcijah so se strokovne organizacije posebej bojevale tudi za uveljavljanje nove socialne zakonodaje za varstvo delavstva, ki je številni podjetniki niso hoteli izvajati. V drugi polovici osemdesetih let so bili sprejeti prvi socialni zakoni, leta 1885 zakon o omejitvi delovnega časa na enajst ur za tovarniško, ne pa tudi za obrtniško delavstvo, o zaščiti mladoletne in ženske delovne sile ter urejanje drugih zadev iz delovnega razmerja, nato pa še zakoni o delnem socialnem zavarovanju. Strokovne organizacije se niso bojevale le za izvajanje zaščitne zakonodaje v posameznih podjetjih, ampak so skupaj s političnimi organizacijami vodile tudi akcije za njeno izboljšanje. Strokovno organizirano delavstvo se je množično udeleževalo tudi akcij za splošno in enako volilno pravico ter za druge delavske politične zahteve.

V devetdesetih letih so bili postavljeni temelji kontinuiranega razrednega strokovnega gibanja industrijske oblike organiziranosti, t.j. po posameznih panogah. Strokovne organizacije so bile tedaj najtesneje povezane z delavskim združništvom, ki si je prek različnih konzumnih in stanovanjskih zadrug prizadevalo izboljšati socialnoekonomski položaj delavstva. Že v tem času pa so postale strokovne organizacije pomembna sestavina socialnodemokratskega gibanja na Slovenskem in najbolj množično oporišče JSDS.

Krščanskosocialna strokovna društva

Leta 1900 se začenja z ustanovitvijo krščanskosocialnih strokovnih društev tobačnih in papirniških delavcev ter nato še kovinarskih, usnjarskih, tekstilnih in drugih delavcev organizirati tudi druga struja v slovenskem strokovnem gibanju, ki je idejno temeljila na papeževi socialni okrožnici o solidarnosti vseh družbenih stanov oziroma odklanjanju razrednega boja ter urejanju delavskega položaja na osnovi krščanskih načel. Organizatorji krščanskosocialnih strokovnih društev so vanje uspeli pritegniti zlasti nove delavce s kmečkega podeželja, ki še niso bili razredno osveščeni. Pogosto so ta društva nastajala po hudih spopadih s socialnimi demokrati, ponekod pa so prav krščanski socialci prvi uspeli organizirati delavstvo. Socialni demokrati so poudarjali, da krščanskosocialna strokovna društva ne morejo uspešno delovati, ker niso tako kot njihova povezana v strokovne zveze v državnem okviru.

Krščanskosocialna društva so posebno pozornost posvečala podpiranju svojih članov v bolezni in drugih stiskah. Spore z delodajalci so si prizadevala reševati na miren način, toda organizator in ideolog slovenskega krščanskosocialnega gibanja dr. Janez Evangelist Krek je leta 1904 poudaril tudi upravičenost stavke, če podjetniki kratijo delavstvu njihove pravice. Pomemben korak k širitvi krščanskosocialnega strokovnega gibanja je bil začetek izhajanja lista Naša moč konec 1905. leta. Krščanski socialci so v krajih, kjer so imeli strokovna društva, ustanavljali tudi konzumne zadruge.

Vodstvo klerikalne stranke je krščanskosocialne strokovne organizacije imelo za pomembno obliko širjenja svojega vpliva med delavstvom in hkrati za boj proti socialni demokraciji. Samo gibanje pa je bilo izraz odpora delavstva in drugih siromašnih slojev proti krivicam kapitalistične družbe ter je vplivalo na zavzemanje za nekatere socialne in demokratične zahteve v katoliškem taboru na Slovenskem. Z ustanavljanjem krščanskosocialnih strokovnih društev se začenja idejna rasepljenost strokovnega gibanja na Slovenskem, ki je nato značilna štiri desetletja.

3. Utrditev razrednih strokovnih organizacij ter ustanovitev central krščanskosocialnih in liberalnih strokovnih organizacij (1905–1914)

Socialnodemokratske strokovne organizacije

Jugoslovansko strokovno tajništvo v Trstu je z okrepljeno agitacijsko dejavnostjo, v enem letu je npr. organiziralo 231 shodov, uspelo že do konca 1906. leta število članov na svojem območju povečati od 4100 na 7603. Njegova ustanovitev je prelomno vplivala na dvig strokovne organiziranosti slovenskega delavstva, za kar je bila dotlej ovira tudi neznanje slovenskega jezika funkcionarjev dunajske SK in njenih strokovnih zvez. Težišče delovanja tržaškega strokovnega tajništva je bilo na Primorskem, v manjši meri se je poznala njegova aktivnost na Kranjskem, le postopoma pa jo je širilo tudi na slovensko Štajersko, kjer so bili mednacionalni odnosi zelo občutljivi, medtem ko je bila slovenska Koroška izvzeta iz njenega delovanja. Mari-borsko območje, kjer so se strokovne organizacije ugodno razvijale, najuspešnejše med železničarji, je ostalo tesno povezano z graško strokovno komisijo in deželnim strokovnom tajništvom. Ob tem naj pripomnimo, da so bile številne strokovne organizacije narodnostno mešane in da so v mnogih krajih potekali shodi dvojezično.

Izkušnje iz delovanja tržaškega strokovnega tajništva so v prizadevanjih JSDS, da okrepi strokovno gibanje tudi v osrednji Sloveniji, in s tem svojo moč, pospešila postavitve zahteve, da se podoben organizacijski organ ustanovi tudi v Ljubljani. Na kongresu avstrijskih socialnodemokratskih strokovnih organizacij leta 1907 so sprejeli resolucijo o tovarniškem tipu strokovnih organizacij, to je o uveljavitvi načela o eni strokovni organizaciji v enem podjetju. To je pomenilo odpravo nižje stopnje organiziranosti po poklicih. Na kongresu so poudarili pomen konzumnih organizacij kot dopolnila strokovnih organizacij pri skrbi za izboljšanje ekonomskega položaja delavstva. Slovenski delegati so predlagali v Ljubljani ustanovitev zveze strokovnih in izobraževalnih organizacij ter strokovnega tajništva. Ker je bilo osnovanje slednjega povezano z velikimi gmotnimi stroški, je o njem razpravljala še SK in leta 1908 nastavila v Ljubljani kot plačanega tajnika Antona Kristana.

Delovanje ljubljanskega strokovnega tajništva je že po enem letu pokazalo bogate rezultate v skoraj podvojitvi števila strokovno organiziranega članstva na 3907 članov (v zaostanku s članarino jih je bilo še 400) v 39 podružnicah in vplačilnicah na Kranjskem. To tajništvo si je prizadevalo razširiti dejavnost na vse slovenske strokovne organizacije, ki jih je v začetku 1910. leta sklicalo na konferenco v Ljubljano. Na njej so ustanovili Zvezo delavskih društev na slovenskem ozemlju (ZDD) in izvolili njeno vodstvo – strokovno komisijo. Toda vanjo se niso vključile slovenske strokovne organizacije na Primorskem, prav tako tudi na številne druge podružnice, tako da je ZDD tesneje povezovala le strokovno organizirano članstvo na Kranjskem, pomembno vlogo pa je imela v slovenskem strokovnem gibanju po prevratu 1918.

Na okrepitev številčnega stanja in dejavnosti strokovnih organizacij je ugodno vplivalo tudi oblikovanje posebnih tajništev za južne pokrajine, za rudarje v Trbovljah in za železničarje, kovinarje ter stavbince in kamnoseke v Trstu. Prav tako je opravilo pomembno agitacijskopropagandno in informativno nalogo vedno večje število socialnodemokratskih strokovnih – sindikalnih – listov v slovenskem jeziku. Leta 1911 je izhajalo že šest slovenskih glasil v nakladi 6700 izvodov.

Število slovenskega članstva v SK je doseglo višek leta 1908, ko ga je bilo po nekoliko previsoki oceni okoli 15 000, nato pa je v času gospodarske krize v letih pred prvo svetovno vojno upadlo, po nekaterih ocenah skoraj za polovico. Šele v zadnjih mesecih pred izbruhom vojne se je članstvo spet povečalo. Če to stanje primer-

jamo s podatkom, da je bilo na ozemlju današnje SR Slovenije 86 000 industrijskega, rudarskega, železničarkega, obrtniškega in drugega delavstva, v Trstu pa okoli 41 000, potem lahko ugotovimo, da je bilo slovensko strokovno gibanje kljub velikemu napredku še vedno precej šibko. Zato so slovenski socialnodemokratski strokovni funkcionarji v razpravah o preosnovanju SK po narodnostnem načelu zastopali mnenje, da centralistična povezanost strokovnih organizacij z dunajsko SK slovenskemu strokovnemu gibanju koristi, zlasti z gmotno podporo v večjih bojih, v osrednji centrali pa bi si želeli več demokratičnosti ter smisla za narodnostne potrebe. Ne glede na slabšo razvitost v primerjavi z večino drugih avstrijskih dežel, se je razredno strokovno gibanje v vseh slovenskih pokrajinah v desetletju pred prvo svetovno vojno utrdilo in postalo množični temelj socialne demokracije na Slovenskem. JSDS je posebej z njegovo podporo po uvedbi splošne in enake volilne pravice leta 1907 postala klerikalni in liberalni stranki v nekaterih okrajih tudi konkurent za poslanska mesta v avstrijskem parlamentu.

Jugoslovanska strokovna zveza

To dejstvo je okrepilo prizadevanja obeh meščanskih strank, da s snovanjem strokovnih organizacij razširijo svoj vpliv med delavstvom in hkrati oslabijo moč JSDS. Na II. katoliškem delavskem shodu leta 1906 so sklenili povezati samostojna krščanskosocialna strokovna društva iz Ljubljane, Vevč, Medvod, Jesenic, Tržiča, Idrije in drugod prek posebnega strokovnega odbora. Ta shod je pomenil začetek novega obdobja v krščanskosocialnem delavskem gibanju, ki je začelo dobivati pretežno strokovni – sindikalni – značaj, medtem ko so imela dotlej v njem vodilno vlogo politična in izobraževalna društva. Na pospešitev priprav za ustanovitev centrale krščanskosocialnega strokovnega gibanja je nato vplival začetek ustanavljanja liberalnih strokovnih organizacij. Ustanovni občni zbor Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ) je bil 28. septembra 1909, delovati pa je Zveza začela v začetku naslednjega leta. Postopoma je širila mrežo svojih osnovnih organizacij – skupin, ki jih je imela konec 1913. leta 61 s 4772 vpisanimi člani, največ na Kranjskem. JSZ je dosegla v kratkem času precejšnjo številčno moč, dejansko vlogo krščanskosocialnih strokovnih organizacij v delavskem gibanju na Slovenskem pa je zmanjševalo več dejavnikov. Kljub prizadevanjem JSZ ni uspela pritegniti v svoje vrste nekaterih številčno pomembnih starih krščanskosocialnih strokovnih društev predvsem zato, ker so si ta ustvarila solidne gmotne pogoje za izvajanje podpornih nalog ali pa zaradi njihove povezanosti z državnimi centralami svoje stroke (npr. tobačni delavci in železničarji). Sama JSZ ni bila povezana v državnem okviru z drugimi krščanskosocialnimi strokovnimi organizacijami zaradi nestrinjanja s politiko nemških krščanskih socialcev. To je v primerjavi s socialnodemokratskimi strokovnimi organizacijami, vključenimi v avstrijsko SK, dodatno zmanjševalo njeno moč, ker je bila v akcijah brez širše opore. Tudi sestava njenega članstva, s katerimi se ni uspela uspešno uveljaviti med najpomembnejšimi kategorijami delavstva, rudarji in železničarji, je krnila njeno vlogo. To je še posebej zmanjševala tudi prevladujoča oblika njenega delovanja predvsem na humanitarnem področju. Kljub navedenim slabostim pa so tudi krščanskosocialne strokovne organizacije postale že pred prvo svetovno vojno druga pomembna sestavina strokovnega gibanja na Slovenskem.

Liberalne strokovne organizacije

Po hudem neuspehu na volitvah leta 1907 si je tudi liberalni tabor s strokovnimi organizacijami prizadeval pridobiti privrženca med delavstvom in s tem razširiti krog svojih volilcev, pri čemer je treba poudariti, da se je dotlej Narodno napredna stranka ob stavkah in drugih delavskih akcijah odločno postavljala na stran kapita-

la. Glede programskih temeljev svojih organizacij so se slovenski liberalci zgedovali pri čeških narodnih socialistih, ki so obsojali napačen odnos socialne demokracije do narodnega vprašanja in njen internacionalizem. S poudarjanjem varovanja narodnosti slovenskega delavstva so liberalni organizatorji uspeli v narodno mešanem Trstu sredi 1907. leta ustanoviti Narodno delavsko organizacijo (NDO), ki je po ogorčenih bojih s socialnimi demokrati širila mrežo svojih podružnic na Primorskem in v Istri ter uspela vanje po nekaj mesecih zajeti po nekaterih pretiranih poročilih okoli 3000 članov. NDO je odklanjala razredni boj in poudarjala svojo skrb za obrambo »stanovskih interesov na narodni podlagi«. Prek svojih glasil (Narodni delavec, Svoboda) si je prizadevala razširiti svojo organizacijo tudi v hrvaški Istri in Dalmaciji.

Že leta 1909 je moč NDO občutno upadla, ker so se iz nje izločili železniški delavci in uradniki ter ustanovili samostojni strokovni organizaciji. Po številu članstva in aktivnosti je postala vodilna narodna strokovna organizacija Zveza jugoslovanskih železničarjev (ZJŽ) z lastnim glasilom. Mrežo svojih organizacij je uspela razširiti po vsem slovenskem ozemlju in v hrvaški Istri, leta 1913 pa je imela v 26 podružnicah okoli 2300 članov. Društvo jugoslovanskih železniških uradnikov je zajelo v svoje podružnice večino slovenskih železniških uradnikov. Jeseni 1912 so liberalni privrženci iz delavskih in uradniških vrst tudi v Ljubljani ustanovili svojo strokovno organizacijo Narodno socijalno zvezo (NSZ). V svoje podružnice in društva na Kranjskem pa je uspela pritegniti le nekaj sto članov.

Prvi kongres narodnih strokovnih organizacij sredi 1913. leta v Ljubljani si je prizadeval za njihovo tesnejšo povezavo, toda sklepa o ustanovitvi skupne zveze do začetka prve svetovne vojne niso uspeli uresničiti. Kongresa so se udeležili tudi predstavniki več različnih uradniških društev, za katera je značilno, da so se pretežno navezovala na liberalni tabor. Ob tem je treba poudariti, da javni in zasebni nameščenci pred prvo svetovno vojno, če izvezamemo učiteljstvo, niso pokazali večjega zanimanja za svoje stanovske organizacije, kot so jih sami imenovali. Te so imele pretežno podporni in kulturno-politični značaj, medtem ko so sindikalne naloge začele izvajati šele po prvi svetovni vojni.

Z akcijo liberalcev med delavstvom je strokovno gibanje na Slovenskem doživelo novo cepitev in tudi v njem se je kazala tedanja razdelitev na tri politične tabore. V agitaciji za pridobitev slovenskega delavstva so izrabljali zlasti njegovo zastopateljstvo v primerjavi z nemškim in italijanskim delavstvom ter slabosti socialnodemokratske politike glede narodnega vprašanja. Razcepljene narodne strokovne organizacije so bile pod liberalnim tutorstvom, širše pa so se povezovale s češkimi narodnosocialističnimi organizacijami, pri čemer so se jim šele po prvi svetovni vojni približale tudi v socialnem programu. NSZ in ZJŽ sta bili nato v povojnih razmerah temelj za narodnosocialistično gibanje na Slovenskem.

Delovanje strokovnih organizacij

Razcepljenost strokovnega gibanja na Slovenskem in medsebojni ostri spopadi za člane so negativno vplivali na rezultate socialnoekonomskih akcij, kajti podjetniki so neenotnost in postavljanje različnih zahtev glede višine mezd uspešno izrabljali v svojo korist (npr. v veliki stavki rudarjev v Trbovljah in Hrastniku v začetku 1906. leta je Trboveljska premogokopna družba za zlom stavke izkoristila nasprotja med krščanskimi socialci in socialnimi demokrati ter še trenja med slednjimi).

Sicer pa sta na socialnoekonomsko dejavnost strokovnih organizacij v letih pred prvo svetovno vojno še posebej vplivala dva dejavnika: uvedba pravne osnove za sklepanje kolektivnih pogodb in gospodarska kriza. Z zakonom iz leta 1907 je bila dana možnost namesto individualnega sklepanja delovnih pogodb med delavcem in podjetnikom, uvesti kolektivne pogodbe za vse delavstvo, ki so jih sklepali deloda-

jalci s predstavniki delavstva oziroma njegovimi strokovnimi organizacijami. Ta zakon je okrepil vlogo strokovnih organizacij pri urejanju mezdnih in delovnih pogojev, s čimer so postale »važen člen v organizaciji gospodarskega življenja« (France Kresal). Strokovne organizacije so si nato pri sklepanju kolektivnih pogodb poleg višjih mezd prizadevale tudi za krajši delovni čas, kot je bil zakonsko določen, in sicer za devet ali deseturni delavnik, za priznanje delavskih zaupnikov in strokovnih organizacij kot zastopnic interesov delavstva.

Leta 1908 se je začela gospodarska kriza, ki se je nato poglobljala in je zajela razen oboroževalne vse panoge, trajala pa je do prve svetovne vojne. V tem času so imele socialnoekonomske akcije strokovnih organizacij obrambni značaj, skupaj s političnimi organizacijami pa so organizirale protidraginjske shode. Strokovne organizacije so imele glavno vlogo pri volitvah delavskih predstavnikov v ustanove za varstvo in zavarovanje delavstva (obratna sodišča, bratovske skladnice, bolniške blagajne). Pomemben je bil njihov delež tudi pri nekaterih političnih akcijah, zlasti pri državnozbornskih, deželnozbornskih in občinskih volitvah ter prvomajskih shodih razredno zavednega delavstva. Strokovne organizacije so ves čas tesno sodelovale s konzumnimi zadrugami in delavskimi kulturnoprosvetnimi organizacijami (npr. z leta 1909 ustanovljeno Vzajemnostjo). Ne le v številčnem pogledu, ampak še posebej tudi v akcijskem pogledu so bile vodilne v strokovnem gibanju na Slovenskem socialno-demokratske organizacije, ki so vodile večino stavk in drugih borbenih delavskih akcij.

4. Kriza strokovnega gibanja po začetku prve svetovne vojne in njegova okrepitev v letih 1917/18

Že pred izbruhom prve svetovne vojne je avstroogrška vlada uveljavila vojnodajatveni zakon, ki je med drugim določal, da delavci v podjetjih, ki so za državo v vojni posebno pomembna, do petdesetega leta starosti ne smejo odpovedati delovnega razmerja in da vodenje podjetij lahko prevzamejo vojaške oblasti. Glede na potrebe lahko v njih zaposlijo tudi mobilizirane državljane. Z uredbo je bilo v vojnodajatvenih podjetjih prepovedano tudi vsakršno delavsko gibanje, ki bi oviralo obratovanje in določene so bile hude kazni za kršitve delovne discipline. Ta določila so bila v zadnjih letih vojne osnova za popolno militarizacijo večine delavstva, ki je bilo zaposleno na železnici, v rudnikih, težki industriji in nekaterih drugih obratih, ki so delali za vojaške potrebe. S tem so bili popolnoma podrejeni vojaški kazenski zakonodaji. Zaradi vojnih razmer je vlada postopoma razveljavila še nekaj določil glede varstva delavstva, predvsem o omejitvi delovnega časa, o nedeljskem počitku ter zaščiti delavk in mladoletnih delavcev.

Omejene možnosti delovanja, zlasti pri urejanju mezdnih in delovnih razmer, vpoklici v vojsko, omejitev zborovalne in združevalne svobode ter prehajanje delavstva v vojaške obrate so povzročili občuten padec članstva v strokovnih organizacijah in precejšnje zmanjšanje njihovega premoženja. Na to je vplivalo tudi izplačevanje brezposelnih podpor ob začetku vojne, ko so v nekaterih podjetjih, ki niso delala za vojaške potrebe, omejili proizvodnjo in odpuščali delavstvo. Vojna je s poostreno cenzuro in poslabšanjem gmotnih razmer občutno prizadela tudi strokovno – sindikalno – časopisje. Socialni demokrati so kot nadomestilo za zmanjšanje strokovnega časopisja začeli novembra 1914 v Ljubljani izdajati list Delavec, ki je nato postal osrednje strokovno glasilo. Leta 1916 je ostalo v SK na Kranjskem organiziranih le še okoli 1700 delavcev, v JSZ je po prvem vojnem letu ostala le še petina članov, medtem ko so liberalne – narodne – strokovne organizacije dejansko skoraj povsem pre-

nehale delovati. Na ohromitev strokovnih organizacij so občutno vplivali tudi vpoklici funkcionarjev in zaupnikov. Strah pred vpoklicem k vojakom in pred kaznimi je bil močnejši od volje delavstva, da si z mezdnimi gibanji izboljša svoj položaj, ki se je zaradi velike druginje od začetka 1915 naglo slabšal. V revirjih so rudarje za najmanjšo upornost vodili vklenjene v zapore. Delavstvo je bilo z vojaško zakonodajo dejansko na milost in nemilost prepuščeno delodajalcem in obratnim vojaškim poveljstvom. Vojno gospodarstvo se je razvilo v najhujše izkoriščanje.

Po zlomu absolutizmu v Avstro-Ogrski, ki je sledil buržoaznodemokratski revoluciji v Rusiji, je spomladi 1917 delavsko gibanje spet oživel. Nova spodbuda za njegov razmah je bila nato oktobrska revolucija. Avstroogrske oblasti so s svojimi ukrepi zavirale in onemogočale radikalne oblike delavskih bojev, toda odprte so bile zakonske možnosti za mezdna gibanja tudi v militariziranih podjetjih, kar je ugodno vplivalo na številčno krepitev strokovnih organizacij in njihovo aktivnost.

Velik napredek razrednega strokovnega gibanja sta konec leta 1917 ugotovila občni zbor ZDD za Kranjsko, Štajersko, Primorsko in Koroško in X. zbor JSDS. Samo na Kranjskem je članstvo v tem letu naraslo na 3600, strokovne organizacije so dosegle delno zvišanje mezd tudi v vojni industriji, njihovi predstavniki pa so bili aktivni tudi v preskrbovalnih ustanovah. Na občnem zboru ZDD in strankinem zboru so posebno pozornost posvetili položaju slovenskih strokovnih organizacij v avstrijski SK. V razpravah so se krepile zahteve po odpravi centralistične organiziranosti SK in po osamosvojitvi slovenskega razrednega strokovnega gibanja. Strokovna komisija ZDD (predsednik Ivan Mlinar) je dobila nalogo, da vključi v strokovne organizacije še veliko število neorganiziranih delavcev. Strankin zbor je posebej razpravljal o odnosih med političnimi ter strokovnimi in gospodarskimi – konzumnimi – organizacijami v slovenski socialni demokraciji in ugotovil, da so slednje usmerjale tudi oblike političnega delovanja, kar je negativno vplivalo na njihovo radikalizacijo. Zato je sklenil posvetiti večjo pozornost izgradnji političnih organizacij in poglobitvi idejnega dela v strokovnih organizacijah. Veliko vlogo strokovnih organizacij v slovenski socialni demokraciji je poudaril tudi Ivan Cankar v svojem tržaškem predavanju aprila 1918 z nekoliko pretirano ugotovitvijo, da je bila in ostala »zveza strokovnih organizacij . . .«

Razredno strokovno gibanje se je leta 1918 številčno krepilo in pred koncem vojne naj bi bilo organiziranih v socialnodemokratskih podružnicah na Slovenskem okoli 7000 članov, po nekaterih ocenah pa celo okoli 10 000. Naraščalo je tudi število mezdnih gibanj ter drugih akcij. Kljub pomirjevalnim prizadevanjem socialnodemokratskega vodstva in nevarnostim vojaških represalij je delavstvo nekajkrat stopilo tudi v stavke, ki so imele ekonomskopolitični značaj. Delavstvo na Slovenskem je pokazalo svojo bojno pripravljenost v veliki januarski stavki, ki je zajela vso habsburško monarhijo, nov višek pa je stavkovno gibanje doseglo v poletnih mesecih, ko je zajelo številna industrijska središča v vseh slovenskih pokrajinah. Ravnanje slovenske socialne demokracije v teh stavkah je pokazalo njeno odpoved revolucionarni usmeritvi, nadaljnja pot reformizma, socialpatriotizma in ministerializma pa je vodila k diferenciaciji na levo in desnico.

Tudi krščanskosocialne in liberalne – narodne – strokovne organizacije so si prizadevale nove možnosti za delovanje od spomladi 1917 dalje izrabiti za organizacijsko utrjevanje, vendar niso bile tako uspešne kot socialnodemokratske strokovne organizacije. Na razvoj JSZ je negativno vplival notranji spor v klerikalni stranki, huda izguba zanjo pa je bila tudi smrt njenega idejnega in organizacijskega voditelja dr. J. E. Kreka. Občni zbor JSZ sredi 1918. leta je ugotovil, da razmere terjajo okrepitev aktivnosti za izboljšanje socialnoekonomskega položaja, izvajanje podpornih nalog pa naj bi se pomaknilo na zadnje mesto. Za uspešno vodenje ekonomskih bojnih akcij po vojni je občni zbor sklenil ustanoviti stavkovni sklad. Prizadevanja za

ponovno vključevanje članov v skupine JSZ so dala le skromne rezultate, saj so do konca vojne narasle na 1100 vpisanih delavcev in delavk, kar ni bilo niti četrtnina pre-dvojnega članstva.

Obnavljanje delovanja narodnih strokovnih organizacij je oviralo dejstvo, da je bilo njihovo glavno oporišče na Primorskem zaradi fronte razglašeno za vojno področje. Sredi 1917. leta je obnovila aktivnost podružnica ZJŽ v Mariboru, njenemu zgledu pa so sledile še druge. Izvedbo sklepa o premestitvi sedeža ZJŽ iz Trsta v Ljubljano, ki naj bi spodbudila okrepljeno delovanje podružnic na izvenvojnem področju Slovenije, so oblasti preprečile. Kljub vsem oviram je bilo ob prevratu v ZJŽ vpisanih 3215 železniških delavcev in uradnikov, ki niso obnovili svojega posebnega stanovskega društva. Šele sredi leta 1918 je policija po večkratnih posredovanjih dovolila delovanje NSZ, ki ga je ob začetku vojne prepovedala. Med narodnimi strokovnimi organizacijami je po veliki številčni okrepitvi postala vodilna ZJŽ.

Strokovne organizacije vseh treh idejnih smeri so se v zadnjih mesecih vojne prizadevno organizacijsko pripravljale na povojne boje za izboljšanje mezdnega in delovnega položaja delavstva, ki ga je vojna katastrofalno poslabšala.

5. Velik razmah slovenskega strokovnega gibanja in njegovo povezovanje v jugoslovanskem okviru (1918–1921)

Novo družbenopolitične in socialnoekonomske razmere, ki so nastale po koncu prve svetovne vojne in ustanovitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, so prelomno vplivale tudi na razvoj in rast številčne moči strokovnih organizacij ter okrepitev njihovega delovanja. Izjemno težak položaj delavstva, ki ga je prva svetovna vojna zaostрила do skrajnih meja, je terjal revolucionarni boj, za katerega je bila zgled oktobrska revolucija v Rusiji. Oblasti nove države je bilo treba z njim prisiliti k radikalni socialni zakonodaji in k uveljavitvi najširših političnih svoboščin. Nastanek jugoslovanske države pa je omogočil tudi povezovanje delavskih organizacij, ki so se dotlej razvijale ločeno. Bistveno se je spremenil tudi položaj okrnjene Slovenije in Hrvaške, ki sta bili v nekdanji habsburški monarhiji industrijsko manj razviti pokrajini, v novi jugoslovanski državi pa sta postali vodilni v tej panogi gospodarstva. V Kraljevini SHS je tedaj živel od kmetijstva okoli 80% prebivalstva, v Sloveniji pa okoli 65%. V industrijsko nerazviti državi je bilo ugodno tržišče za prodajo različnih tovarniških izdelkov. Perspektiva slovenskega gospodarstva je bila predvsem v pospešeni industrializaciji, ki se je začela že kmalu po preusmeritvi vojne proizvodnje v mirnodobsko in po preučitvi potreb jugoslovanskega trga. Vzporedno s širjenjem obstoječih tovarniških obratov (teh je bilo ob prevratu 275) in z urejanjem novih je naraščalo tudi število zaposlenega delavstva. Pri bolniški blagajni je npr. število zavarovancev od 42 020 v letu 1920 naraslo na 50 420 v naslednjem letu, na železnici in v rudnikih pa je bilo tedaj okoli 25 000 zaposlenih. Vzporedno so se krepile tudi trgovina, bančništvo in druge panoge neagrarnega gospodarstva, za katerega je po kratkotrajni krizi neposredno po vojni značilna konjunktura. Delavci in tudi nameščenci so bili v takih razmerah bolj kot kdajkoli prej pripravljani, da se z vključitvijo v strokovne organizacije borijo za izboljšanje socialnopolitičnega in ekonomskega položaja. Največji vzpon je doživelo razredno strokovno gibanje, v katerem je nato prišlo do razcepa na reformistične – socialnodemokratske in revolucionarne – komunistične organizacije, prepoved slednjih z zakonom o zaščiti države avgusta 1921 pa pomeni omejitev svobode delovanja najbolj borbenih sindikalnih sil. Je sklepní mejnik velikega poprevertnega razmaha strokovnega gibanja na Sloven-

skem. Konec 1918. leta je prelomnica tudi zato, ker so ostala nekatera pomembna industrijska središča na Primorskem in Koroškem, kjer je bilo pred vojno delavstvo sindikalno dobro organizirano, zunaj meja jugoslovanske države. Strokovno gibanje v teh dveh pokrajinah se je nato razvijalo v posebnih razmerah in najprej na Primorskem, nato pa tudi na slovenskem Koroškem, ločeno od strokovnih – sindikalnih – central v jugoslovanskem delu Slovenije.

Te so se morale za uspešno izpolnjevanje svojih nalog čimprej združiti s strokovnimi organizacijami v drugih jugoslovanskih pokrajinah, navedene razmere pa so terjale tudi uporabo radikalnejših sredstev v njihovih socialnoekonomskih in drugih akcijah. Kot so bile že dotlej velike razlike v organizacijskem, programskem in akcijskem pogledu med razrednimi, krščanskosocialnimi in liberalnimi – narodnimi – strokovnimi organizacijami, tako so na različne načine reševale tudi nove pereče naloge v obdobju od jeseni 1918 do srede 1921. leta, ko so ustvarjale temelje za nadaljnji razvoj med vojnoma.

Razredne strokovne organizacije

Največje takojšnje organizacijske spremembe je doživelo razredno strokovno gibanje, ki je bilo do prevrata konec oktobra 1918 centralistično vključeno v avstrijsko SK in si je moralo šele ustvariti centralo za ves jugoslovanski del Slovenije, za katero je bila osnova predvojna Zveza delavskih društev s strokovno komisijo in strokovnim tajništvom v Ljubljani. V njem pa je kot v celotnem razrednem gibanju postalo aktualno tudi razčiščevanje odnosov do reformistične in revolucionarne programske in akcijske politike in taktike, ki je povzročilo proces idejne diferenciacije.

Socialnodemokratski sindikalni funkcionarji so do spomladi 1919 osnovali dvanajst osrednjih društev – strokovnih zvez, v katere so združili podružnice ene ali več sorodnih strok, njihov povezovalni organ pa je bila ZDD. Najprej so železničarji ustanovili Splošno železničarsko organizacijo za Jugoslavijo (SŽOJ) in rudarji Unijo slovenskih rudarjev, za njimi pa so svoja osrednja društva za slovensko ozemlje ustanovili kovinarski, stavbinski, lesni, tobačni, kemični, usnjarski, živilski, oblačilni in gostinski delavci ter brivski in frizerski pomočniki. Revolucionarne razmere po prevratu so bile ugodne za pridobivanje novih članov, s katerimi so se okrepile obstoječe podružnice, njihovo mrežo pa so razširili tudi na številne obrate, v katerih delavstvo pred vojno še ni bilo organizirano. Že marca 1919 je bilo v razredne strokovne organizacije vključenih 19 000 delavcev in delavk, ob njihovem preosnovanju pa so tudi odpravljali ostanke organiziranosti po poklicih in so vse delavstvo posameznih obratov združili v eno organizacijo.

Pri ustanavljanju Osrednjega društva kovinarjev so sodelovali tudi predstavniki dveh podružnic s slovenske Koroške, strokovne zveze pa so se vključile vse podružnice iz Mežiške doline. Medtem ko je centrala razrednih strokovnih organizacij po prevratu nekaj časa še sodelovala s posameznimi podružnicami na slovenskem Koroškem, pa so bili njeni stiki z organizacijami na italijanskem zasedbenem ozemlju Slovenije povsem prekinjeni. Te so se v deželnem okviru združile v Delavsko zbornico v Trstu, v državnem okviru pa v italijansko socialistično Generalno konfederacijo dela. Izpolnjevanje nalog strokovnih organizacij je terjalo njihovo vključitev v strokovno gibanje v okviru italijanske in avstrijske države.

Z navedenimi organizacijskimi ukrepi se je razredno strokovno gibanje v jugoslovanskem delu Slovenije v kratkem času močno okrepilo in desničarsko vodstvo socialne demokracije si je prizadevalo v njem ustvariti množično oporišče za svojo reformistično usmeritev. Strokovno organizirano delavstvo je odvrčalo od borbenih akcij, kar je povzročilo med njimi hudo razočaranje. Iz bojazni, da bi desnica izgubila vpliv v slovenskem strokovnem gibanju, so socialnodemokratski voditelji tudi onemogočali njegovo združitev v jugoslovanskem okviru. Slovensko delavstvo je že

ob ustanavljanju svojih osrednjih društev izražalo potrebo po povezavi s sorodnimi organizacijami v drugih jugoslovanskih pokrajinah kot eno temeljnih pogojev za uspešno delovanje. Pri tem je socialnodemokratska desnica izrabila levičarski predlog o centralistični obliki sindikalne združitve in poudarila, da velike socialnoekonomske in druge pokrajinske razlike, posebnosti v metodah in oblikah delovanja ter sestavi strokovnih organizacij, pogojujejo le njihovo rahlo federativno povezavo v državno centralo. Ker so bila ta stališča nato poglavitna ovira v procesu sindikalnega združevanja, naj poudarimo, da je bila glede na posebnosti in razlike nujna samostojnost pokrajinskih central pri reševanju nekaterih zadev. Levičarji so s svojim sektaškim vztrajanjem na togem centralizmu olajšali desničarjem, da so te argumente spretno izkoriščali za ohranitev svojih pozicij in nasprotovanje nepomirljivemu razrednemu boju. Poglavitni razlog za odvrčanje slovenskega delavstva od vključitve v skupno jugoslovansko sindikalno gibanje je bilo v dejstvu, da bo bodoča razredna sindikalna centrala tesno povezana s partijo, v katero se JSDS zaradi sodelovanja z buržuazijo v vladi, to je zaradi ministerialistične politike, ter zaradi vztrajanja na reformizmu, ni mogla in hotela združiti. Glede na tesno povezanost socialnodemokratskih strank in strokovnih organizacij je tudi proces njihovega združevanja potekal vzporedno in prepleteno. Desnica je uspela, da se slovenski predstavniki niso udeležili zedinjevalnih oziroma ustanovnih kongresov Socialističke radničke partije – Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov – SDSJ – k) in Centralnog radničkog sindikalnog veća – Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije (CDSSJ) aprila 1919. S tem je desničarsko vodstvo slovenske socialne demokracije svoje politične in strokovne organizacije začasno popolnoma osamilo, pred SDSJ (k) in CDSSJ pa je ostala kot ena poglavitnih nalog pridobitev slovenskega razredno zavednega delavstva v njune organizacije. Pred združitvijo je število članov razrednih strokovnih organizacij v vseh jugoslovanskih pokrajinah naraslo na približno 100 000 članov, od teh jih je bila približna petina na Slovenskem.

Delegati na kongresu slovenskih socialnodemokratskih strokovnih organizacij junija 1919 v Ljubljani

Na prvem kongresu slovenskih razredih strokovnih organizacij junija 1919 so dokončno izoblikovali pokrajinsko sindikalno centralo – Strokovno komisijo za Slovenijo (SK) »sestavljeno iz vseh osrednjih strokovnih društev na slovenskem ozemlju, ki stoje na stališču razrednega boja«. Predstavniki okoli 23 000 članov so izvolili devetnajstčlansko SK in petčlansko kontrolo, za predsednika Ivana Mlinarja, za tajnika pa Josipa Petejana. Kongres je ugotovil, da so razredne strokovne organizacije zelo okrepile svojo dejavnost, novemu vodstvu pa je naložil nalogo, da se začne čimprej pogajati za združitev s CDSSJ. Na kongresu so razpravljali tudi o potrebi po mednarodni povezavi s socialnodemokratsko Mednarodno federacijo sindikatov. List Delavec je nato obširno pisal o njenem kongresu v Amsterdamu julija 1919 in mednarodno centralo reformistilčnih sindikatov so nato običajno imenovali amsterdamska sindikalna internacionala.

Tudi kongresna zadolžitev ni desničarjev odvrnila od sabotiranja sindikalne združitve. Potek aktivnosti za rešitev tega osrednjega vprašanja je bil nato najtesneje povezan z notranjo diferenciacijo v slovenski socialni demokraciji, v kateri sta od srede 1919. leta krepili levičarska in sredinska opozicija. Slovensko delavstvo je v politični stavki julija 1919 proti kontrarevolucionarni intervenciji v Sovjetski Rusiji in sovjetski Madžarski ter nato v več drugih akcijah, zlasti v Revirjih, pokazalo svojo levičarsko – komunistično usmerjenost. Ta se je močno kazala tudi med železničarji in SŽOJ se je z nad 7000 člani s 1. januarjem 1920 na avtonomistični osnovi združila v Zvezo prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije iz sestava CDSSJ. Tako je centrala revolucionarnih sindikatov dobila prvo oporišče v strokovnem gibanju na Slovenskem, kjer so bila zedinjevalna prizadevanja odločna še zlasti med rudarji in kovinarji, torej še v dveh strokovnih zvezah, ki sta bili jedro SK.

Navedene razmere so končno prisilile SK na pogajanja s CDSSJ za združitev. Marca 1920 je slovenska levica izstopila iz JSDS in ustanovila Delavsko socialistično stranko za Slovenijo, ki se je izrekla za združitev s SDSJ(k), na svojem prvem kongresu pa je sklenila rešiti tudi problem sindikalne združitve. Desničarsko vodstvo SK je moralo popustiti pod pritiskom članstva in plenarna seja je sklenila, da se slovensko razredno strokovno gibanje z okoli 30 000 člani vključiti s 1. aprilom 1920 v CDSSJ. Tako je bil proces združevanja na sindikalnem področju sklenjen prej kot na političnem. Ustanovni kongres komunistične stranke na Slovenskem oziroma »pokrajinske sekcije za Slovenijo SDSJ (k)« je bil namreč nekaj dni kasneje, 11. aprila 1920, delegati pa so na njem zastopali dvajset organizacij z 12 000 člani. Kongres je posebej poudaril enotnost političnega in sindikalnega gibanja, kar se je kazalo tudi v izdajanju skupnega glasila Rdeči prapor.

Že veliko železničarsko in splošno stavko v drugi polovici aprila 1920 so desni socialni demokrati izrabili za sabotiranje zedinjenja, pred njo doseženi sporazum o vključitvi SK v CDSSJ pa je vplival, da je ta boj prerastel v največji razredni spopad na Slovenskem v poprevratnem obdobju. Oblasti so za njegov zlom uporabile vsa sredstva, na Zaloški cesti so pod policijskimi streli padle delavske žrtve, poraz v stavki pa je okrepil moč buržoazije in začasno zmanjšal bojno pripravljenost delavstva, posebej pa je prizadel moč SŽOJ. Po njej so v pogojih hudega preganjanja komunistov socialni demokrati prešli v ofenzivo za povrnitev izgubljenih pozicij med delavstvom.

Pri sabotiranju združevanja je moralo desničarsko vodstvo SK zaradi revolucionarnega razpoloženja delavstva manevrirati in taktizirati. Tako so njeni zastopniki na državni sindikalni konferenci junija 1920 podpisali dokument o zedinjenju, združevanje posameznih osrednjih društev v državne strokovne zveze CDSSJ jeseni 1920 pa je skušalo vodstvo z vsemi sredstvi preprečiti. Tako so morali rudarji izstopiti iz Unije slovenskih rudarjev, ker je vodstvo odklonilo združitev. Nato so ustanovili podružnice Savez rudarskih radnika – Zveze rudarskih delavcev Jugoslavije,

(ZRDJ), v katere se je kmalu vključilo okoli 10 000 slovenskih rudarjev. Nato se je združila še strokovna zveza slovenskega stavbinskega delavstva z okoli 3000 člani, za združitve pa so se odločila še osrednja društva kovinarjev, tobačnih, grafičnih, gostinskih in frizerskih delavcev, večje ali manjše nasprotje razdiralni politiki SK pa so izražale tudi nekatere podružnice v osrednjih društvih, ki so ostala v sestavi SK. Ta je doživela največje udarce prav v svojih najmočnejših osrednjih društvih s prekaljenim industrijskim delavstvom. Pokrajinska organizacija KPJ na Slovenskem je torej uspela občutno oslabiti vpliv socialne demokracije tudi na sindikalnem področju. Ob dokončnem razcepu, ko je vodstvo CDSSJ na seji 14. decembra 1920 zaradi razbijaške dejavnosti izključilo SK iz svoje sestave ter ustanovilo pokrajinski sindikalni svet CDSSJ za Slovenijo (tajnik Ernest Bartulovič), so bile komunistične strokovne organizacije po številu članov in aktivnosti že vodilne v slovenskem strokovnem gibanju.

Po obznani so oblasti na Slovenskem prepovedale delovanje in zaplenile premoženje le pokrajinskemu sindikalnemu svetu CDSSJ ter rudarskim, železničarskim in stavbinskim strokovnim organizacijam, ne pa tudi nekaterim drugim, ki so se že odločile za vključitev v strokovne zveze CDSSJ, a do prepovedi delovanje komunističnih sindikatov tega še niso dokončno izvedle. S takšnim ravnanjem so oblasti SK omogočile obdržati tudi organizacije, ki so že obsodile njeno sabotiranje združitve, kajti policija bi jim v primeru izstopa iz SK prepovedale delovanje. Obznani je sledila na eni strani aktivnost socialnih demokratov, da bi udarec po sindikatih CDSSJ izkoristili za okrepitev SK, na drugi strani pa prizadevanje vodstev prepovedanih komunističnih organizacij za obnovitev dejavnosti. Najprej so v začetku maja 1921 pod pogojem, da ne bodo povezane s KPJ, oblasti dovolile obnovitev delovanja organizacijam SŽOJ, nato pa so pod istimi pogoji lahko začele ponovno delovati tudi rudarske in stavbinske strokovne organizacije. Toda že nekaj dni po atentatu na ministra M. Draškovića so oblasti konec julija 1921 začele dokončno prepovedovati delovanje organizacij CDSSJ in izhajanje njihovih glasil. Po zakonu o zaščiti države je policija zapirala tudi komunistične sindikalne funkcionarje, sredi septembra pa je razpustila še zadnji rudarski organizaciji CDSSJ v Revirjih. S temi protikomunističnimi ukrepi so oblasti oslabile strokovno gibanje na Slovenskem, saj so prepovedale delovanje prav strokovnim zvezam rudarjev in železničarjev, ki sta bili v obravnavanem obdobju njegovo udarno jedro.

Jugoslovanska strokovna zveza

Zaradi hude oslabitve med vojno je morala Jugoslovanska strokovna zveza po vojni posvetiti posebno pozornost svoji organizacijski krepitvi, druga pomembna naloga pa je bila prilagoditev njenega programa in delovanja novim razmeram. Izpolnjevanje teh nalog je teklo vzporedno, pri čemer so krščanski socialci v prizadevanjih za krepitev JSZ naleteli na hud odpor socialnih demokratov, radikalizacija njihovega programa in poskusi povečanja njihove politične vloge pa so naleteli tudi na odpor konservativnih krogov v klerikalnem taboru. Socialni demokrati so odločno branili monopolni položaj svojih strokovnih organizacij v podjetjih, kjer so se utrdili že v zadnjih mesecih vojne in poskušali JSZ izriniti iz obratov, kjer so se njene skupine obdržale še med vojno. Za pravo industrijsko delavstvo v povojnem revolucionarnem razpoloženju tudi krščanskosocialni solidaristični program JSZ ni mogel biti tako vabljiv kot razredni program SK. Toda tudi krščanski socialci so v poprevratnem obdobju postavljali precej radikalne socialnopolitične zahteve, posamezniki so razvijali tudi misli, ki so kasneje vodile v krščanski socializem, prihajalo pa je tudi do občasnih sporov JSZ s strankinim vodstvom. Tako so obsodili tudi obznano kot neustrezno obliko boja proti komunističnemu gibanju.

JSZ je po prevratu uspela okrepiti svoje vrste s članstvom strokovnih društev, ki so bila pred vojno samostojna ali podružnice avstrijskih krščanskosocialnih strokovnih zvez, ter tako postala centrala vseh krščanskosocialnih strokovnih organizacij na Slovenskem. Na izrednem občnem zboru februarja 1919 je JSZ s spremembo pravil razširila območje svojega delovanja na vso jugoslovansko državo. Hrvaška krščanska delavska zveza se je vanjo vključila kot v državno centralo krščanskosocialnih strokovnih organizacij. Za predsednika so izvolili Jožeta Gostinčarja. Ker med pravim industrijskim delavstvom ni imela večjih možnosti za uspeh, so si krščanskosocialni agitatorji prizadevali pridobiti v JSZ zlasti delavce in delavke, zaposlene v domači obrti, služkinje, kmečke delavce, viničarje, sezonske delavce in delavce podobnih poklicev. Tako so organizirali nekatere kategorije delavstva, ki jih druge strokovne organizacije niso včlanjevale v svoje podružnice. JSZ je uspela obdržati svoje predvojnne postojanke med industrijskimi delavci. Po notranjih sporih v razrednih strokovnih organizacijah ob cepitvi pa se je nehala tudi defenzivno obdobje pri širjenju mreže krščanskosocialnih strokovnih organizacij v industrijskih obratih in JSZ je dosegla prve skromne uspehe. Toda med svojim članstvom, konec leta 1919 ga je imela preko 5000, konec naslednjega leta pa 10 923 članov, je bila le približno tretjina iz vrst tovarniških delavcev, rudarjev in železničarjev. To je imelo za JSZ tudi negativne finančne posledice, kajti pri hišnih, kmečkih in sezonskih delavcih je lahko pobirala le skromno članarino in je bila zato materialno odvisna od dotacij nekaterih klerikalnih ustanov, kar je slabo vplivalo na samostojnost njenega odločanja. Tudi JSZ je za delavce posameznih panog ustanovila strokovne zveze. Poglavitna bodoča naloga JSZ je ostala pridobivanje članstva med pravim industrijskim delavstvom, kar je bil temeljni pogoj za okrepitev njene vloge v strokovnem gibanju na Slovenskem, kajti njen dejanski pomen je bil v obravnavanem obdobju zaradi navedene članske sestave manjši, kot je kazala številčna moč.

JSZ je bila osrednja organizacija krščanskosocialnega gibanja in je štela politične, konzumne, zadružne in kulturnoprosvetne organizacije, ki so tudi prispevale k širjenju krščanskosocialnega vpliva med delavstvom, le za svoje dopolnilo. Prizadevala se je uveljaviti tudi kot centrala za krščanskosocialne strokovne organizacije na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. JSZ se je začela tudi mednarodno povezovati in septembra 1920 se je vključila v Mednarodno zvezo krščanskih strokovnih organizacij s sedežem v Utrechtu.

Narodnosocialistične strokovne organizacije

Tudi liberalni tabor je po vojni hotel obnavljati svoje strokovne organizacije. Ta akcija je potekala v dveh smereh, v obnavljanju organizacij Narodno-socijalne zveze, v katero naj bi se vključevalo delavstvo vseh strok razen železničarjev, ki naj bi bili tudi še naprej posebej organizirani v Zvezi jugoslovanskih železničarjev. Narodno strokovno gibanje je doživelo z italijansko okupacijo Primorske hud udarec, saj sta imeli kar dve organizaciji, Narodna delavska organizacija in ZJŽ, sedeža v Trstu. Poglavitna naloga organizatorjev NSZ in ZJŽ je bila razširitev mreže organizacij po vsem jugoslovanskem delu Slovenije, pri čemer so imeli tako kot krščanski socialci nasprotnike v socialni demokratih, ki so si prizadevali z različnimi ukrepi preprečiti širjenje nerazrednih strokovnih organizacij. Tudi NSZ in ZJŽ sta se programsko prilagodili novim razmeram in sta poleg narodnih elementov ter skrbi za domače – jugoslovansko – delavstvo pred konkurenco tujcev v znatno večji meri in bolj poglobljeno kot pred vojno poudarjali tudi socialne naloge in potrebo po pravični ureditvi položaja delavstva. Vselej sta tudi posebej poudarjali svojo protimarksiistično in protiinternacionalistično usmerjenost. NSZ je tudi z naslovom svojega glasila Narodni socialist poudarila svoj idejni značaj. Z navedenimi programskimi

spremembami sta se NSZ in ZJŽ oddaljili od Jugoslovanske demokratske stranke, ki je prve mesece po prevratu tudi gmotno podpirala njuno obnavljanje, in sta bili temelj za Narodnosocialistično stranko, osnovano sredi 1919. leta, ki je postala nova struja v liberalnem taboru.

NSZ je postopoma uspela razširiti mrežo svojih organizacij s Kranjske tudi na Štajersko, na slovenskem Koroškem pa je imela le eno podružnico. Spomladi 1920 je imela v štiriindvajsetih podružnicah vpisanih 4178 članov, njen predsednik pa je bil Rudolf Juvan. Toda kmalu nato je NSZ popustila v svoji aktivnosti. Sliko upada članstva do srede 1921. leta daje podatek, da je redno plačevalo prispevke le okoli tisoč članov. Zaradi skromnega števila članov NSZ tudi ni imela podobne notranje sestave s strokovnimi zvezami kot SK in JSZ, v nekaterih krajih pa je bila prisiljena vključevati v eno podružnico delavstvo različnih obratov.

V številčnem in akcijskem pogledu pa je bila jedro narodnosocialističnega gibanja na Slovenskem ZJŽ, čeprav je za razliko od splošne strokovne organizacije NSZ združevala le železniške delavce in uradnike. Njen pomen je povečevalo tudi dejstvo, da je imela v svojih vrstah zaposlene delavce iz ene osnovnih panog gospodarskega življenja. Pri pridobivanju članov je bila ZJŽ deležna podpore železniških direktij, ki so tako hotele čimbolj okrniti moč SŽOJ. Na njeno številčno krepitev so s pritiskom na podrejene vplivali tudi uradniki. Ti so imeli v svojih rokah tudi vodstvo ZJŽ, ki je preneslo svoj sedež iz Trsta v Ljubljano (predsednik Ivan Deržič). ZJŽ je imela februarja 1919 vpisanih 4222 članov, v evidenci pa je imela še tudi podružnice na Primorskem, s katerimi ni mogla vzdrževati stikov. Bila je tudi pobudnik za združitve z narodnimi železničarskimi strokovnimi organizacijami Srbije, Bosne in Hercegovine ter Dalmacije. Na kongresu aprila 1919 so ustanovili Centralni odbor za usklajevanje njihovega delovanja. Ob tem naj poudarimo, da so bili železničarji vseh idejnih smeri glede na to, da je bil njihov glavni delodajalec država, tudi prvi pobudniki združitve strokovnih organizacij v jugoslovanskem okviru, ker so le tako uspešno vodili svoja mezna gibanja.

Med SŽOJ in ZJŽ je ves čas tekel oster boj za vpliv in moč, in narodnimi železničarji so bili poglavitni stavkokazi v politični stavki julija 1919. Združene razredne strokovne organizacije CDSSJ so jeseni 1919 z velikim uspehom pri urejanju socialnoekonomskega položaja železničarjev s kolektivno pogodbo, ki so jo priborile same, uspele občutno oslabiti narodne strokovne organizacije. Članstvo ZJŽ se je zmanjšalo na okoli 3000. V ZJŽ so na krizo vplivala tudi nasprotja med privrženci Narodnosocialistične stranke, ki so bili v večini, ter simpatizerji Demokratske stranke, ki jih je bilo največ med uradništvom. Ta nasprotja so konec 1920. leta pripeljala do razcepa v ZJŽ, iz katere je izstopilo liberalno uradništvo in obnovilo svoje posebno društvo pod novim imenom Udruženje železniških činovnika.

Udarec, ki so ga revolucionarne strokovne organizacije doživele v aprilski stavki 1920, je ZJŽ izkoristila za svojo ponovno številčno okrepitev. Za poraz železničarjev so bile prav narodne železničarske organizacije eden glavnih krivcev, pri čemer je ponekod prišlo med vodstvom ZJŽ, ki je organiziralo stavkokaštvo, in železniškimi delavci, do nasprotij. ZJŽ je pomagala organizirati tudi narodne organizacije na Hrvaškem. Posebej si je prizadevala za svojo okrepitev izrabiti udarec po komunističnem gibanju z obznano in zakonom o zaščiti države. Na občnem zboru aprila 1921 so delegati zastopali 4340 članov, na manjši številčni osip pa je vplival izstop liberalnega uradništva, kar je ZJŽ prizadelo predvsem v tem pogledu, da ni mogla več izrabljati njihovega vodstvenega položaja. ZJŽ je bila zaradi prepovedi delovanja komunističnih strokovnih organizacij številčno najmočnejša železničarska strokovna organizacija. Toda združena z drugimi narodnimi strokovnimi organizacijami ni uspela pri urejanju mezdnih in delovnih razmer, kar je vzbujalo nezadovoljstvo med članstvom in slabilo njeno dejansko moč.

Prva svetovna vojna je huda poslabšala tudi gmotni položaj javnih in zasebnih nameščencev ter jih prisilila, da so svoja kulturno-politična in podporna društva organizacijsko in programsko delno preosnovali po zgledu delavskih strokovnih organizacij, da so začela svojo dejavnost v vedno večji meri usmerjati v izboljševanje mezdnih in delovnih pogojev svojih članov. Hkrati s številčno okrepitevijo starih organizacij so po prevratu nastala številna nova nameščenska društva s sindikalnimi nalogami, ki so se za uskladitev delovanja in okrepitev moči povezovala v združenja. Nameščenske organizacije so ohranile še precej starih funkcij, njihova poglavitna razlika v primerjavi z delavskimi strokovnimi organizacijami pa je bila nižja stopnja organiziranosti. Medtem ko so bila med delavskimi organizacijami profesionalna oziroma kategorijska društva le še redek ostanek iz začetkov strokovnega gibanja, pa so bila med javnimi in zasebnimi nameščenci pravilo. Moči nameščenskih strokovnih organizacij v primerjavi z delavskimi pa niso hromila in zmanjševala le velika razcepljenost in nasprotja med društvi posameznih poklicev in kategorij, temveč tudi dejstvo, da so bili njihovi člani pripadniki različnih političnih strank, kar je zlasti ob volitvah povzročalo huda notranja trenja. Nameščenske organizacije so uspele dobiti za svojo množično oporo zlasti meščanske politične stranke. Javni in tudi zasebni nameščenci so dostikrat poudarjali, da so v primerjavi z delavstvom poseben stan in so svoje organizacije tudi običajno imenovali stanovske organizacije. Velike organizacijske in programske razlike ter iz njih izvirajoča taktika in konkretne oblike boja, med katerimi so bila pri organizacijah javnih nameščencev ostrejša sredstva redkost, so imele za posledico, da je le redko prišlo do skupnih nastopov in akcij organiziranih delavcev in nameščencev, in še to v glavnem le na pobudo delavskih strokovnih organizacij.

Društvo državnih uslužbencev Kraljevine SHS na slovenskem ozemlju (DDU) je bilo ustanovljeno januarja 1919 kot zveza strokovnih organizacij uslužbencev v državnih in avtonomnih uradih. Sredi 1919. leta je bilo v DDU okoli 5700 članov, spomladi 1921 pa je bilo ob preimenovanju DDU v Osrednjo zvezo javnih nameščencev in upokojencev za slovensko ozemlje (OZJNU) v njenih petinštiridesetih organizacijah vpisanih 6400 članov. Že od vsega začetka so bila v DDU huda nasprotja med organizacijami višjih uradnikov ter nižjih uslužbencev, ki so bili pripravljene v bojih za izboljšanje svojega položaja tudi stavkati, kriza OZJNU pa se je poglobila ob volitvah v ustavodajno skupščino, ko se je vodstvo angažiralo v korist kandidatov Demokratske stranke. Iz skupne organizacije so izstopili klerikalni privrženci med javnimi nameščenci in so ustanovili svojo organizacijo. V društvih nižjih nameščencev je bil močan narodnosocialistični vpliv. Socialna in politična nasprotja so v OZJNU povzročila razkroj, ki se je kazal v dejstvu, da je le polovica članov plačevala prispevke in da se je npr. občnega zbora aprila 1921 udeležila le polovica včlanjenih društev. Slovenska centrala javnih nameščencev je od srede 1919. leta sodelovala tudi v Centralni zvezi javnih nameščencev v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Med javnimi nameščenci so se poštni uslužbenci povezovali še posebej. Njihova kategorijska društva so maja 1919 ustanovila Zvezo poštne organizacije, ki se je vključila v državno centralo poštne organizacije. Najbolj številno pa je bilo med javnimi nameščenci organizirano učiteljstvo, in sicer posebej liberalni privrženci v Zavezi jugoslovanskega učiteljstva oziroma Udruženju jugoslovanskega učiteljstva, klerikalni pristaši pa v okviru številčno šibkejše Slomškove zveze. Med obema stanovskima organizacijama, ki sta le del svoje dejavnosti posvetili reševanju socialnoekonomskih vprašanj, so bila huda nasprotja, ki so temeljila na različnih idejnopoličnih usmeritvah.

V prizadevanjih, da bi izboljšali preskrbo z življenjskimi potrebščinami, so

zasebni nameščenci septembra 1917 ustanovili Društvo zasebnih uradnikov in uradnic za Koroško, Štajersko, Kranjsko in Primorsko (DZU). Po enem letu delovanja je imelo Društvo 974 članov in članic, večino v ljubljanski krajevni skupini. Po prviratu je bilo pri urejanju gmotnih in delovnih pogojev najbolj aktivna strokovna skupina uradništva denarnih zavodov, manj uspešno pa so delovale skupine uradništva zavarovalnih zavodov, industrije, obrti in trgovine. DZU je šele leta 1920 uspela razširiti svoje organizacije na Štajersko in Koroško ter se je številčno okrepila na 2227 članov. Tudi na oslabitev DZU so vplivala strankarska nasprotja. Del članstva je bil levičarsko usmerjen in DZU je kot opazovalka sodelovala celo v pripravah na ustanovitev razredne Zveze privatnih nameščencev Jugoslavije, a se vanjo ni vključila. Vodstvo DZU je na volitvah za ustavodajno skupščino podprlo narodnosocialistične kandidate. To je povzročilo nezadovoljstvo liberalnih privrženecv, ki jih je bilo največ med bančnimi uslužbenci. Ti so potem, ko je sindikat bank prekršil kolektivno pogodbo, povzročili razcep v svoji strokovni skupini. Ustanovitev proliberalnega Društva bančnega uradništva Slovenije (DBUS) junija 1921 je pomenila za DZU veliko oslabitev. Začel se je številčni osip, ki ga tudi s preimenovanjem v Društvo zasebnih nameščencev in s sklepom, da se vanjo lahko vključujejo tudi delovodje in trgovski nameščenci, ni uspelo zajeziti. Trgovski pomočniki so se že leta 1919 organizirali samostojno in se vključili v SK. Delovanje organizacij zasebnih nameščencev za izboljšanje gmotnih in delovnih pogojev je oteževalo dejstvo, da so se morale pogajati s številnimi delodajalci, pri katerih so bili njihovi člani zaposleni.

V času viška strokovne organiziranosti leta 1920 je bilo v komunističnih, socialnodemokratskih, krščanskosocialnih in narodnosocialističnih delavskih strokovnih organizacijah okoli 50 000 članov, torej štiri do petkrat več kot v organizacijah javnih in zasebnih nameščencev. Le približno sliko stopnje organiziranosti nam daje podatek, da je bilo v tem letu v treh glavnih zavarovalnih ustanovah okoli 67 000 zavarovancev, večina delavcev in tudi nekaj nameščencev. Sicer pa je bila organiziranost po strokah različna. V strokovnih organizacijah so bili včlanjeni vsi grafični delavci, organizirana je bila tudi večina železničarjev, rudarjev in kovinarjev ter delavstvo še nekaterih strok, med nameščenci pa učitelji in bančni uslužbenci. Visoka sindikalna organiziranost je bila eden pomembnih pogojev za uspešno vodenje socialnoekonomskih bojev. Na drugi strani pa sta razcepljenost strokovnih organizacij, zlasti v razrednem strokovnem gibanju, in notranja neenotnost, zlasti v nameščenskih združenjih, negativno vplivali na njihovo akcijsko sposobnost. Nasprotja med strokovnimi organizacijami različnih programskih usmeritev so se kazala v postavljanju konkretnih zahtev in v uporabi različnih sredstev v akcijah za njihovo izbojevanje, kar so delodajalci spretno izkoriščali za zmanjševanje delavskih in nameščenskih uspehov. Za uspešnost delovanja, še posebej v nekaterih panogah, je bil eden temeljnih pogojev tudi povezanost strokovnih organizacij v državnem okviru. Velika večina slovenskih strokovnih organizacij se je bolj ali manj tesno povezovala z organizacijami enake idejne usmeritve v drugih jugoslovanskih pokrajinah, pri čemer je značilno, da so vztrajale na določeni avtonomiji, le redke pa so ostale svojo aktivnostjo omejene le na jugoslovanski del Slovenije. Zlasti razredne in krščanskosocialne strokovne organizacije so se povezovala tudi v mednarodne zveze.

Delovanje strokovnih organizacij

Že uvodoma smo poudarili, da so na delovanje strokovnih organizacij, ki je dosegljo v obravnavanem obdobju izjemen razmah, vplivale tudi splošne družbenopolitične in gospodarske razmere. Glede omejitve združevalne in akcijske svobode so bili pomembna prelomnica vladni ukrepi za zajezitev stavk v rudnikih in na železnici ter obznana konec 1920. leta. Ob dejstvu, da je za prvo povojno obdobje značilna splošna

R e s o l u c i j a 1

narodnih stanovskih organizacij obstoječih iz :

- Zvezo jugoslovanskih železničarjev podružnica Maribor
- Društvo jugoslovanskih nastavljenecv.
- Društvo slovenskih profesorjev.
- Društva slovenskih sodnikov.
- Društva slovenskih davčnih uradnikov in isterjevalcev
- Društva slovenskih finančnih konceptistov
- Društva slovenskih jugoslovanskih poštних uslužbencev.
- Društva političnih konceptnih uradnikov
- Društva finančne straže.
- Društva državnih redarjev.
- Društva jugoslovanskih učiteljev.
- Društva odvetniških in nozarskih uradnikov.

Sbranih na protestnem shodu v Göttsovi dvorani v Mariboru, dne 19. vinotoka 1919 se soglasno pridružujejo resoluciji, ki se je sklenila na javnem protestnem shodu, dne 4. vinotoka 1919 v hotela Union v Ljubljani ki se glasi:

" Na javnem protestnem shodu dne 4. oktobra v hotela "Union "sbrani sestopniki narodno stanovskih organizacij: Zveza jugoslovanskih železničarjev " Zveza poštних organizacij. " Društvo državnih nastavljenecv " Zveza jugoslovanskega učiteljstva " Narodna socijalna zveza. " Društvo zasebnih uradnikov in sberovalci vseh slejev mesta Ljubljane:

1. Protestirajo najodločneje proti nezaljšani kerapeiji in navijanju ocn, ki je hočejo razni vojni dobiškarji in brezvestni prekupčevalci vpeljati v maso domovino.

2. Zahtevajo takojšnjo konfiskacijo nakupljenega krompirja in eksemplarično kazno s saparom vseh, ki so v samopašne namene nalašč povišali cene, in isgon tujih špekulantov.

3. Zahtevajo takojšen preklie po drugem septembra izdanih živilskih izvoznici iz Slovenije in natančno kontrolo teh s sodelovanjem akcijskega

Strokovne organizacije in društva so leta 1919 za boj proti druginji organizirala tudi protestne shode

gospodarska konjunktura, je treba opozoriti, da so posamezne industrijske in obrtne panoge zašle v občasne krize, kar je vplivalo tudi na zmanjšane možnosti za uspešno ekonomsko aktivnost strokovnih organizacij. Nanjo je vplivalo tudi stanje brezposelnosti.

Visoka stopnja inflacije in z njo povezano stalno naraščanje draginje osnovnih življenjskih potrebščin je tako vplivalo na njihovo dejavnost, da so morale na škodo drugih oblik aktivnosti posvetiti največ pozornosti meznim gibanjem, med katerimi so se mnoga zaostriła tudi v stavke. Njihov obseg naj ilustriramo s podatkom inšpekcije dela, da je bilo v letih 1919 in 1920 134 meznih gibanj, ki so zajela 875 obratov z 27449 delavci ter 28 stavk s 3546 stavkajočimi. Dejanski obseg ekonomskih bojev strokovnih organizacij pa je bil znatno večji, ker so v uradni statistiki navedeni le tisti, v katerih so posredovali inšpektorji dela. Tako so npr. leta 1919 organizacije SK samo na celjskem območju izvedle 49 meznih gibanj, Osrednje društvo kovinarjev pa v vsej Sloveniji 35 meznih gibanj naslednje leto je npr. Osrednje društvo lesnih delavcev izvedlo 57 meznih gibanj, JSZ 19 meznih gibanj. DZU pa je izvedlo 25 meznih gibanj za izboljšanje položaja zasebnih nameščencev. V letih 1919 in 1920 pa je bilo po podatkih v arhivskih in časopisih virih 81 ekonomskih stavk, med katerimi so nekatere, najbolj velika železničarska in splošna stavka aprila 1920, dobile tudi politične razsežnosti. Največ meznih gibanj in stavk so izvedle organizacije SK, komunistične strokovne organizacije so vodile zlasti velike stavke in mezna gibanja, nerazredne delavske in nameščenske strokovne organizacije pa so redkeje posegle po odločnejših oblikah boja. Kljub temu da so strokovne organizacije s pogajanji ali z bojnimi sredstvi večino meznih gibanj predvsem zaradi svoje moči in bojzani oblasti ter podjetnikov pred večjimi nemiri sklenile s popolnim ali delnim uspehom, je bil ekonomski položaj delavcev in nameščencev težak. Strokovne organizacije so uspele le oblažiti poslabševanje gmotnega položaja delavstva, medtem ko so se realni zaslužki ob naglem naraščanju cen postopoma zmanjševali. Ta proces so delno zajezili le s takimi meznimi pogodbami, v katerih so uveljavile indeksni sistem prilagajanja zaslužkov rasti draginje. Tudi v tem obdobju je bila večina strokovnih organizacij tesno povezana s konzumnimi organizacijami, ki so jih pomagale ustanavljati in si prizadevale prek njih doseči za svoje člane dobro preskrbo življenjskih potrebščin po nizkih cenah.

V meznih gibanjih so strokovne organizacije uveljavljale za posamezne obrate, včasih pa cele panoge, tudi druge zahteve, predvsem zahteve glede delovnega časa, dopustov, načina izplačevanja mezd, sprejemanja in odpustov delavstva, urejanja stanovanjskih problemov, priznanja delavskih zaupnikov in pravic strokovnih organizacij za delovanje v korist delavstva. Izbojevanje pridobitve glede meznih in delovnih pogojev so oblikovali v kolektivnih pogodbah. Te so veljale samo za zaposlene v posameznih podjetjih ali izjemoma za vse obrate iste stroke, zato so si strokovne organizacije skupaj s političnimi strankami prizadevale, da bi najpomembnejše skupne zahteve uveljavile prek socialne zakonodaje.

Drugo pomembno področje delovanja strokovnih organizacij v obravnavanem obdobju je bil prav boj za novo socialno zakonodajo in za ustanove za varstvo delavstva. Na eni strani so na oblikovanje radikalnih zahtev slovenskega delavstva za novo zaščitno zakonodajo vplivale revolucionarne pridobitve na tem področju v Sovjetski Rusiji in v nekaterih drugih državah, zlasti v Franciji, ter mednarodne konvencije, na drugi strani pa je bilo treba v novi jugoslovanski državi na novo urediti tudi socialno zakonodajo in jo poenotiti. Strokovne organizacije in politične stranke so v takih razmerah videle možnost, da z organiziranim pritiskom prisilijo nove oblasti, da občutno izboljšajo socialno politiko.

V Sloveniji je ljubljanska vlada, tudi iz strahu pred revolucionarnimi nemiri, že v prvih mesecih svojega delovanja z uredbami izpolnila številne zahteve z množičnih

delavskih shodov. Tako je uvedla osemurni delavnik, podpiranje brezposelnih, delavske zaupnike in stanovanjsko zaščito ter ustanovila oziroma preosnovala ustanove za varstvo delavstva, kot so uradi za socialno zavarovanje, inšpekcije dela in javne borze dela. Predstavniki slovenskih strokovnih organizacij, zlasti razrednih in krščanskosocialnih, so nato zelo aktivno sodelovali tudi pri pripravi skupne socialne zakonodaje za vso državo. Prvi pomemben uspeh pri njenem poenotenju je bila uvedba osemurnega delavnika septembra 1919 na vsem ozemlju Kraljevine SHS. Strokovne organizacije so nato skrbele za volitve delavskih predstavnikov v socialne ustanove in delavskih zaupnikov, v številnih podjetjih in zlasti manjših obratih pa so se morale boriti za izvajanje delavske zaščitne zakonodaje. Kljub vsem prizadevanjem so posamezna določila nekateri delodajalci sabotirali, na njih izvajanje pa je nato negativno vplivala zlasti obznana.

Strokovne organizacije so samokritično priznavale, da so se ukvarjale predvsem z mezdnimi gibanji, medtem ko so posvečale izobraževalni in kulturni dejavnosti premajhno pozornost, čeprav so se zavedale, da je krepitev zavesti članstva tesno povezana zlasti z izvajanjem različnih oblik izobraževanja in kulturnoprosvetne aktivnosti. Pri izpolnjevanju teh nalog so strokovne organizacije sodelovale tudi s posebnimi delavskimi kulturnoprosvetnimi organizacijami, razredne zlasti z novoustanovljeno Svobodo.

Po ureditvi socialnega zavarovanja se je zmanjšala potreba po nekaterih oblikah humanitarne aktivnosti strokovnih organizacij. Njihova pomembna naloga je bila zlasti nuditi finančno pomoč članom ob izgubi zaslužkov zaradi stavk in pri plačevanju stroškov pravnega varstva ob sporih iz delovnega razmerja ali zaradi sindikalne aktivnosti. Posamezne organizacije pa so še vedno dajale podpore ob boleznih in v drugih stiskah.

Sliko poglobitvini značilnosti dejavnosti strokovnih organizacij v letih 1918–1921 naj dopolnimo z njihovo pomembno vlogo v nekaterih političnih akcijah. V tem obdobju so si politične stranke prizadevale v strokovnih organizacijah dobiti zlasti množično podporo pri pridobivanju delavskih in nameščenskih glasov za svoje kandidate na volitvah v ustavodajno skupščino ter pri občinskih volitvah. Nanje so se oprle tudi pri izvedbi nekaterih drugih političnih akcij, pri političnem delovanju pa so bile zlasti tesno povezane razredne stranke in strokovne organizacije. Strokovne organizacije so izvedle tudi nekaj političnih stavk, npr. po prevratu v Mariboru v zvezi z reševanjem usode njegove pripadnosti k jugoslovanski državi, višek pa je bila politična stavka julija 1919 v podporo Sovjetski Rusiji in Madžarski. Bile so tudi glavni organizator množičnih prvomajskih proslav.

V obdobju razmaha strokovnega gibanja na Slovenskem od jeseni 1918 do srede 1921. leta so bili ustvarjeni temelji za njegov razvoj za ves čas obstoja Kraljevine SHS – Jugoslavije.

6. Konec stavkovnega vala in prepoved neodvisnih – komunističnih – strokovnih organizacij (1921–1924)

Tako začetni kot sklepni mejnik, zakon o zaščiti države iz avgusta 1921 in t. i. mala obznana iz julija 1924, pomenita udarec oblasti po revolucionarnem strokovnem gibanju, za celotno obdobje pa je značilna ofenziva kapitala proti delavskim političnim, socialnim in ekonomskim pridobitvam iz revolucionarnega povojnega časa, ki je terjala vzpostavitev enotne delavske fronte za obrambne boje. Na delovne strokovnih organizacij so poleg omejitve združevalne svobode ter drugih ukrepov oblasti in podjetnikov za dušitev delavskega gibanja vplivale zlasti spremembe v

Su

RESOLUCIJA,

oprejata enoglasno na shodu jugoslov. železničarjev dne 8.
grudna:

Na železniškem shodu v Mariboru dne 8. grudnia 1918
zbrani jugoslov. železničarji vseh kategorij odločno zahtevajo

1. Da ne vsi stavkajoči uradniki in drugi hujskiči,
ki ne spadajo v novo urejeno državo SHS lahko daje na raz-
polago Generalnemu ravnateljstvu južne železnice na Dunaju.
Kajti, če bi se hujskiči zopet posvetili svojim uradniških
mest, bi imeli stavkujoči nemški nacionálni in socijalni
demokratje v njih največjo oporo in bi ne bile pridnim in
vedno delajočim slovenskim železničarjem mogoče že nadalje
zvesto opravljati svoje službe. Četudi ne na videz, vohrbno t
ti hujskiči otežkečili prometno kazen tudi postajajo službo in
nas že nadalje psevali z najostudnejšimi govorkami.

2. Odločno se zahteva, da se napravijo na mariborsko
glavnem in koroškem kolodvoru napisni samo v slovenskem jeziku
če napravijo v Gradcu na svojem kolodvoru dvojezične napisce,
jih bočemo tudi mi napraviti.

3. Narodna vlada mora plačevanje iz štrajkskega
kontrolirati, ker je sumljivo, da nastatčne svote tem ljudem
zaostoj razsipajo, iz razloga, ker je stavka za državni red
in mir noverna. konstatirati se mora, kdo jih podpira v de-
narnem okiru in glede živil.

4. Generalno ravnateljstvo mora dati stavkajočim žele-
zničarjem rok, da se odločijo o svojem dne k službi, sicer
se bodo proti stavkajočemu štrajku po službenih predpisih ravnali

Karel Reporič
l.č. tajnik

Šime Jark
l.č. predsednik

Resolucija mariborske podružnice Zveze jugoslovanskih železničarjev 8. decembra 1918 ob
stavki nemških železničarjev in uradnikov

gospodarskem razvoju. Vlada je s svojimi ukrepi leta 1923 zajezila inflacijski val po prvi svetovni vojni, ki je bil s ceninim kapitalom ugoden za nastajanje novih podjetij oziroma za rast industrijske proizvodnje, na drugi strani pa je povzročal nekaj desetodstotno rast cen osnovnih življenjskih potrebščin. Tem državnim posegom v gospodarstvu je sledila deflacijska kriza v letih 1924/25, za katero je značilna začasna omejitev industrijske proizvodnje in povečanje brezposelnosti ter ustalitev cen. Število zavarovanih delavcev in nameščencev je konec 1924. leta prvič upadlo v primerjavi s prejšnjim letom, bilo jih je okoli 110.000, medtem ko je vsa povojna leta naraščalo od 10 000 do 15 000 novih delavcev letno. To je ob ustavitvi izseljevanja presežka delovne sile v tujino še povečalo konkurenco na delovnem trgu, kar so podjetniki izrabljali za poslabšanje delovnih in mezdnih pogojev. Ustalitev in celo delno znižanje cen po protinflacijskih ukrepih pa je vplivalo na občutno zmanjšanje mezdnih gibanj, ki so bila dotlej poglavitno področje delovanja vseh strokovnih organizacij.

Po zakonu o zaščiti države je namestniški komite KPJ posvetil posebno pozornost obnoviti revolucionarnega strokovnega gibanja na formalno novi organizacijski osnovi, ker ni bilo upanja za dovoljenje za obnovo delovanja CDSSJ. Prvi uspeh je bila ustanovitev Medusaveznog sindikalnog odbora – Medzveznega sindikalnega odbora (MSO) septembra 1921 kot začasnega osrednjega vodstva t.i. neodvisnih sindikatov, ki so morali imeti na zahtevo oblasti v svojih pravilih določilo o strankarski neodvisnosti, od tod tudi njihov naziv, dejansko pa so bili tesno povezani z ilegalno KPJ. Oblasti so nato ustanavljanje neodvisnih strokovnih organizacij in njihovo povezovanje v državnem okviru ovirale in dolgo prepričevale, hkrati pa so v nekaterih pokrajinah z izročanjem premoženja prepovedanih komunističnih organizacij podpirale ustanavljanje novih oziroma okrepitev že obstoječih socialističnih strokovnih organizacij. Različno ukrepanje pokrajinskih oblasti in oblike protikomunističnega delovanja reformistov so vplivale na posebnosti v razvoju neodvisnih strokovnih organizacij v posameznih predelih Jugoslavije.

Neodvisne in socialistične strokovne organizacije

V Sloveniji je začel sredi jeseni 1921 propagirati ustanavljanje neodvisnih strokovnih organizacij legalni partijski list Delavske novice. Kmalu je začelo kot neodvisna strokovna organizacija delovati Osrednje društvo stavbinskih delavcev, zelo pomemben uspeh pa je bila ustanovitev Zveze rudarskih delavcev za Slovenijo (ZRDS) februarja 1922. Njeni organizatorji so izrabili akcijo pokrajinske uprave, da odvrne rudarje od komunizma. Toda lokalne oblasti so kmalu ugotovile, da gre za organizacijo, ki je ustanovljena po navodilih KPJ in da kljub prepovedi vzdržuje zveze z beograjsko centralo neodvisnih sindikatov. Zato so predlagale njen razpust. Jeseni 1922 je bilo v ZRDS že nad 6000 rudarjev in je bila tedaj najmočnejša neodvisna strokovna organizacija v Jugoslaviji. Pokrajinsko vodstvo ilegalne KPJ je tedaj začelo izdajati tudi poseben sindikalni list Strokovno borbo, za utrditev neodvisnega strokovnega gibanja pa je bil pomemben uspeh njegovih organizatorjev pri pokrajinskih oblasteh, da so končno dovolile ustanovitev Zveze neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo (ZNSOS). To pokrajinsko centralo so ustanovili predstavniki šestih neodvisnih strokovnih zvez delavstva različnih strok z 8452 člani na kongresu 10. decembra 1922 in za predsednika izvolili Franca Jernejčiča, za tajnika pa Alberta Hlebca.

Tedaj so po številu članstva že skoraj dosegle organizacije Strokovne komisije, ki so imele konec 1922. leta 8772 članov, iz česar se vidi, da niso uspele udarca po organizacijah CDSSJ izkoristiti za svojo krepitev. SK se je na državni sindikalni konferenci januarja 1922 združila z desničarskimi oziroma s centrumaškimi strokovnimi

Udeleženci združevalnega kongresa socialistične Zveze lesnih delavcev Jugoslavije 6. maja 1923

Razvitje prapora podružnice socialistične kovinarske strokovne organizacije v Lescah 20. junija 1924

zvezami v drugih jugoslovanskih pokrajinah v Glavni radnički savez – Glavno delavsko zvezo Jugoslavije (GDZJ), ki je bila tesno povezana z novoustanovljeno Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ), v mednarodnem okviru pa z amsterdamsko sindikalno internacionalo. Toda to ni prispevalo h krepitvi organizacij SK. Že njihov II. kongres marca 1922, še bolj pa nadaljnji odnosi v SK ter javne polemike so poka-

zale, da je strankarski razcep na tri socialistične frakcije imel negativne posledice tudi v strokovnem gibanju, v katerem si je vsaka frakcija prizadevala pridobiti čimveč vodilnih funkcij in trdno oporišče. Plačani strokovni funkcionarji so bili običajno tudi pomembni propagatorji socialistične stranke, ki ni mogla imeti toliko zaposlenih, kot so jih lahko imele strokovne organizacije z zbranimi prispevki svojih članov. Namesto dolgoletnega predsednika Ivana Mlinarja je bil izvoljen za predsednika France Svetek. V SK je imela večino struja, ki je odločno odklanjala pozive komunistov k enotnim nastopom strokovnih organizacij, medtem ko je bila opozicija pripravljena sodelovati v skupnih akcijah. Notranja nasprotja in slabosti v SK so zmanjševala njeno akcijsko sposobnost. Omenimo naj še, da se je najstarejša strokovna organizacija Društvo grafičnega delavstva za Slovenijo jeseni 1921 preoblikovala v podružnico Saveza grafičnikih radnika i radnica Jugoslavije, naslednje leto je imela 798 članov. Ta strokovna zveza pa je ostala ob razcepu v razrednem strokovnem gibanju nevtralna in se ni vključila niti v državno centralo socialističnih niti neodvisnih sindikatov.

Šele januarja 1923 so oblasti končno dovolile povezavo neodvisnih strokovnih organizacij v državnem okviru. Na državni konferenci so začasni MSOJ preoblikovali v Centralni radnički sindikalni odbor – Centralni delavski odbor Jugoslavije (CDSOJ), v katerega se je z določenimi pridržki glede oblike notranje organiziranosti vključila tudi ZNSOS. V vodstvu CDSOJ je dobila večino desničarska frakcija, ki je sabotirala nekatere pomembne sklepe vodstva KPJ o organiziranosti, taktiki in delovanju neodvisnih sindikatov, kar je odločno kritizirala II. konferenca KPJ maja 1923.

V Sloveniji so uspešno izpolnili nalogo o ustanavljanju partijskih frakcij v neodvisnih strokovnih organizacijah, prek katerih je pokrajinski komite KPJ usmerjal njihovo delovanje, v njem pa tedaj tudi ni bilo frakcijskih bojov med desnico in levico, ki so zmanjševali tudi akcijsko sposobnost neodvisnih sindikatov v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Konec spomladi 1923 je neodvisno strokovno gibanje na Slovenskem doseglo največji razmah. V devetih strokovnih zvezah ZNSOS je bilo tedaj vpisanih 12 611 članov, kar pomeni okoli četrtno vsega članstva CDSOJ. Organizatorji neodvisnih strokovnih organizacij so vanje uspeli pritegniti velik del nekdanjega članstva CDSSJ, v največji meri rudarje, v skromnem obsegu tudi železničarje, nekaj komunističnih privrženecv pa je ostalo organiziranih v osrednjih društvih SK. Neodvisne strokovne organizacije so sredi 1923. leta po številčnem stanju in še bolj po dejavnosti presegle organizacije SK in so bile v obeh pogledih najmočnejše v slovenskem strokovnem gibanju.

Nerazredne strokovne organizacije

Za razvoj nerazrednih strokovnih organizacij v prvih letih drugega desetletja je značilen upad številčne moči v primerjavi s prvim povojnim obdobjem, za narodno-socialistične oziroma liberalne ter nameščenske organizacije pa tudi še nadaljnje cepitve, ki so bile predvsem posledica političnih nasprotij. Jugoslovanska strokovna zveza je jeseni 1921 začela s preosnovanjem svoje organizacijske sestave, ki naj bi zagotovila uspešnejše delovanje strokovnih zvez. V novih pravilih si je kot cilj zastavila praktično uveljavljanje načel krščanskega socializma ter tako izboljšanje gospodarskega, socialnega in kulturnega položaja delovnega ljudstva. Z zmanjšanjem dotedanjega velikega števila strokovnih zvez in s povezovanjem sorodnih strok je leta 1922 ustanovila sedem strokovnih zvez, ki so imele po zgledu osrednjih društev SK lastna tajništva in urejeno samoupravno poslovanje. Pri tem so pogloblitno pozornost posvetili utrditvi organizacij industrijskega delavstva in osrednje mesto v sestavi JSZ je prevzela Strokovna zveza tovarniškega delavstva, od neindustrijskega delavstva pa je bila pomembna Strokovna zveza viničarjev in kmečkih delavcev. Ob preo-

Kazenski
občnega zbora Jugoslovanske strokovne zveze
dne 25. 6. 1922

Ob 4.10^h dopoldne zbori predsednik br. Janković obiri
zbor ter pravi, da se imenajo Komisija za pregled uspešnosti
in razprava. Imenovani so: br. Šimur, Kutinac, i tajnik
Čortek. Nato se preide takoj na dnevni red, ki je:

1. Otvoritev in prednos predavatelja.
2. Govorilo tajnika.
3. Govorilo člana.
4. Odobritev Rešenjskega razpisa iz 1. 1922.
5. Votlo uspešnost.
6. Sprejem poročila.
7. Sklepi.

Ad 1. br. Janković obiri obiri zbor ter prednos in
navzoči obliko Komisije se predložijo cela in realy predstavljajo
uspešnost. Obliko pomen reorganizacije, ki se je s tem običajno
obno izvedla. Hvali mu na novo pot.

Ad 2. br. Čortek poda tajniško poročilo. Od zadnjega občnega
zbora se je delno izvedla reorganizacija. Organizacija se se
ustaljuje stroki: Tovarniško delovno, Leno in strojniško, tehnično,
Votlo, Računsko in vinskih in kmetijskih delov. Sveto se imajo
iz našo nekaj mojih strok, ki se bo v najkrajšem času izvedeno.

Šem bo Komisija mo delo izvedeno in se je predložilo, ki
lji v tem, da je hito, da popravljamo reorganizacijo v naši
gremotki hudi ali organiziranih strok, ki se se razpravi.

Zapisnik občnega zbora Jugoslovanske strokovne zveze 25. junija 1922, ki je razpravljal o
rezultatih preosnovanja krščanskosocialnih strokovnih organizacij

snovanju je iz njenih vrst odpadla skoraj polovica članov in članic, predvsem iz vrst hišnega in sezonskega delavstva, ki so bili že dotlej člani »le na papirju«, saj niti nizkih prispevkov v društveno blagajno niso redno plačevali. Tako se je številčno stanje JSZ zmanjšalo na okoli 5000, toda približno tri četrtine jih je bilo iz vrst industrijskega delavstva nekaterih strok, rudarjev in železničarjev. Vendar je imela JSZ pri teh dveh kategorijah še vedno zelo skromen vpliv. Vzporedno si je prizadevala tudi za zmanjšanje gmotne odvisnosti od SLS, pri čemer je imela le neznatne uspehe. Konservativno vodstvo klerikalne stranke je v občasnih spopadih z voditelji JSZ, s katerimi ni bilo zadovoljno, ker so vodili nekaj odločnih ekonomskih bojev in jih je obtoževalo, »da silijo v socializem«, ukrepalo z odtegotovanjem dotacij. Vzporedno s preosnovanjem JSZ so prišli v njeno vodstvo novi kadri na čelu s Srečkom Žumerjem, ki so si nato vztrajno prizadevali za okrepitev JSZ v moderno bojno strokovno organizacijo in za zmanjševanje njene odvisnosti od klerikalne stranke. Začeli so izdajati tudi novo glasilo Pravica.

Medtem ko je JSZ doživela pomembno organizacijsko in kadrovsko prenovo, ki je bila nato s programskim dozorevanjem in stopnjevanjem dejavnosti temelj za utrditev njene vloge v strokovnem gibanju na Slovenskem, je v tretjem sindikalnem taboru prišlo z ustanovitvijo Samostojne strokovne delavske Unije (SSDU) do cepitve. Potem ko sta Narodno socijalna zveza in Zveza jugoslovanskih železničarjev postali oporišči Narodnosocialistične stranke, je Jugoslovanska demokratska stranka začela jeseni 1921 z akcijo za ustanovitev nove liberalne strokovne organizacije, ki naj bi ji pomagala do delavskih glasov pri volitvah in pri uveljavljanju njenih koristi v delavskih ustanovah. Ustanovni občni zbor SSDU je bil januarja 1923, v svoje vrste pa je pritegnila le nekaj sto članov, zato je bila njena vloga v strokovnem gibanju malenkostna, prispevala pa je k njegovi še večji razcepljenosti. Njena ustanovitev je pomenila konkurenco NSZ in ZJŽ. NSZ se je v letu 1923 preimenovala v Narodno socijalno strokovno zvezo (NSSZ). Vodstvo narodnosocialistične železničarske organizacije je zaradi sabotiranja pri sodelovanju v koalicijskem odboru različnih železničarskih organizacij za izbojevanje nove službene pragmatike in zaradi neuspehov, da bi samo izbojevalo izboljšanje delovnih in mezdnih pogojev železničarjev, doživljalo kritiko svojega članstva, nezadovoljstvo pa se je kazalo tudi v izstopih. ZJŽ je imela sredi 1923. leta le še 3076 vpisanih članov.

V stanovskih organizacijah javnih nameščencev so se nadaljevala nasprotja med organizacijami višjih uradnikov in nižjih uslužbencev. Organizacije slednjih so iz protesta zoper vodstvo Osrednje zveze javnih nameščencev in upokojencev na slovenskem ozemlju, ki je delovalo predvsem v korist višjih nameščencev ter se udinjalo demokratski – liberalni – stranki, iz nje izstopila. Leta 1922 je plačevalo članske prispevke le okoli 3500 članov OZJNU. Strankarska nasprotja med liberalci in narodnimi socialisti pa so vplivala tudi na odnose med organizacijami zasebnih nameščencev. Demokrati so si vse obravnavano obdobje prizadevali zmanjšati moč Društva zasebnih nameščencev s pritegnitvijo nekaterih njegovih organizacij v Zvezo društev privatnih nameščencev Slovenije. Njihovo razdiralno delo pa ni tedaj uspelo, kar so pokazale zlasti volitve delegatov nameščencev v pokojninski zavod za nameščence in DZN je do spomladi 1923 uspela celo povečati število članov na 1228. Omenimo naj še, da se je Društvo bančnega uradništva za Slovenijo na prvem kongresu bančnih uradnikov Jugoslavije junija 1922 v Ljubljani vključilo v Savez bančarskih činovnika Jugoslavije.

Delovanje strokovnih organizacij

Udarec po najmočnejših in najborbenejših strokovnih organizacijah z obznano in zakonom o zaščiti države so podjetniki izrabili za poslabšanje socialnoekonomskega položaja delavstva. Po usahnitvi revolucionarnega vala po oktobrski revoluciji je

buržoazna ofenziva zoper priborjene politične, socialne in ekonomske pridobitve delavstva zajela številne države in Komunistična internacionala je na kongresu sredi 1921. leta sklenila, da se ji je treba upreti z borbeno taktiko enotne delavske fronte. Komunisti so dobili nalogo, da si na sindikalnem področju prizadevajo za enotno nastopanje organizacij različnih idejnih smeri in neorganiziranega delavstva za konkretne skupne socialnopolitične in ekonomske zahteve. V Sloveniji si je ilegalna KPJ od začetka 1922. leta prek Delavskih novic in nato prek neodvisnih strokovnih organizacij prizadevala ustvariti zlasti enotno sindikalno fronto in je vanjo vabila socialnodemokratske, krščanskosocialne in narodnosocialistične organizacije v skupni boj za temeljne zahteve: proti odpravi osemurnega delavnika, zniževanju realnih mezd, povečevanju brezposelnosti, za svobodno delovanje strokovnih organizacij, za odpravo protidelavskih zakonov, za samoupravo v delavskih ustanovah in svobodne volitve vanje itd.

Kljub postavitvi tako perečih in življenjskih zahtev so pobudniki enotne fronte le skromno uspeli. Prva rezultata sta bila protidraginjski shod delavskih in nameščenjskih organizacij ter ustanovitev krajevnega medstrokovnega odbora neodvisnih in socialnodemokratskih strokovnih organizacij v Ljubljani v začetku 1922. leta, toda nadaljnje uspehe je preprečilo zlasti sabotiranje vodstva SK, medtem ko so se krščanski socialci zavzemali za enotno sindikalno fronto. Ker ni bilo izgledov za njeno uveljavitev »na vrhu«, so si jo neodvisne strokovne organizacije prizadevale ustvariti zlasti v konkretnih akcijah, v mejnih gibanjih in zadnjih stvkih ob koncu vala po prvi svetovni vojni, pri čemer so neposredno med delavstvom dosegale uspehe. Neodvisne strokovne organizacije so v sodelovanju v skupnih akcijah videle pot do združitve s socialističnimi strokovnimi organizacijami z namenom, da bi bilo razredno strokovno gibanje spet enotno. Ob tem naj poudarimo, da so komunisti prek neodvisnih strokovnih organizacij v posebnih slovenskih razmerah uspešneje kot partijske organizacije v drugih jugoslovanskih pokrajinah vodili akcije za enotno fronto.

Težišče delovanja strokovnih organizacij so bila v času nekajdesetodstotne inflacije do leta 1923 mezdna gibanja, ki so se sredi tega leta zaostrila v zadnje velike stavke. Posebno pozornost pa so strokovne organizacije posvetile tudi problematiki socialne zakonodaje. Po uveljavitvi protikomunistične zakonodaje so tudi po uradni ugotovitvi osrednje inšpekcije dela delodajalci začeli sabotirati »vse zakonske predpise o zaščiti«. Zato so strokovne organizacije organizirale številne protestne shode, na katerih so še posebej protestirali proti množičnemu protizakonitemu podaljšanju delovnega časa. Na drugi strani pa je prav v letih 1921 in 1922 pospešeno teklo zakonodajno delo na področju varstva delavstva. Narodna skupščina v Beogradu je tedaj sprejela tri temeljne zakone (zakon o inšpekciji dela, zakon o zaščiti delavcev in zakon o zavarovanju delavcev), s katerimi je poenotila varstveno zakonodajo v vsej državi. V njej je bilo nekaj za delavstvo zelo ugodnih določil, kar pa se je izkazalo kot vladno taktiziranje. Uveljavitev številnih pomembnih ugodnosti je bila predvidena s posebnimi pravilniki, z njihovo izdajo pa je ministrstvo za socialno politiko zavlačevalo, izvajanje nekaterih določil pa je bilo odloženo. Industrijsko in obrtniško delavstvo je na shodih protestiralo zlasti proti odložitvi pokojninskega zavarovanja (vedeno je bilo šele leta 1937), proti zmanjševanju vpliva delavskih predstavnikov v zavodih za socialno zavarovanje, zahtevalo je čimprejšnjo izdajo pravilnikov in volitve v delavske ustanove. S temi množičnimi zahtevami in s posredovanji predstavnikov strokovnih organizacij pri oblasteh pa niso uspeli, saj je npr. pravilnik o volitvah delavskih zaupnikov izšel šele leta 1927, o podporah brezposelnim pa naslednje leto. Zavlačevali pa so tudi z razpisi volitev predstavnikov delavcev in nameščencev v ustanove za njihovo zaščito, ker so vladne stranke z imenovanjem predstavnikov tistih strokovnih organizacij, ki so bile njihov eksponent med delav-

Veljavni red: (51)

Zapisnik

1. Posveta predsedniku;
2. Razpis delavskih in mest. skupaj komitej;
3. Skupaj komitej;
4. Skupaj komitej;

1. seje izvršilnega odbora

začasne delavske zbornice za Slovenijo

in Ljubljani, 18. I. 1920.

Nazivni:

STUDIJSKA KNJIŽNICA
Z.S.J. G.O. - Ljubljana

Mellijor Čobal, predsednik

3. Rado Čelovnik, predstavnik zav. nameniščev

7 Karol Kormanik, " obščitne stroše

1. Rado Brijak, " predstavitelje

2. Rado Kravoski, " delavski starševski

5 Ljubo Kurnič, " poudarske

4 Uroš Jagotič, " delavski

6 Alojz Leokoch, " živitelske

Dr. Anton Šušter, nadkomisar kot zaupnik
zob. uprave za Slovenijo,

Stanilo Rutar, tajnik začasne
zbornice za Slovenijo kot zaupnik

Člani:

Ljubo Dugovc, predstavnik delavski

Jurij Jeram, predstavnik komunistov

Francij Lapuh, " delavski

predstavitelji občin in upr. svetov

Udeleženci: [illegible]

Zapisnik 1. seje izvršilnega odbora začasne delavske zbornice za Slovenijo 18. januarja 1920

Člani skupščinečasne delavske zbornice za Slovenijo

Upravni odbor, finančna kontrola in predsedniki klubovčasne delavske zbornice za Slovenijo

stvom, lahko vplivale tudi na njihovo delovanje (v Sloveniji npr. demokrati). Konec 1921. leta je začela delovati tudi časna delavska zbornica za Slovenijo. Že z uredbo o ustanovitvi delavskih zbornic so bile zlasti na zakonodajnem področju okrnjene pravice, ki jih je zahtevalo delavstvo za to svojo pomembno zaščitno ustanovo. Njihovo funkcioniranje so nato oblasti okrnile z imenovanjem članov njihovih skupščin,

medtem ko so delavci in zasebni nameščenci zahtevali takojšnje volitve, ter z odmero skopih dotacij namesto stalnih finančnih virov. Razcepljene in številčno oslABLJENE strokovne organizacije so bile prešibke, da bi lahko oblasti in podjetnike prisilile k izvajanju socialne zakonodaje, nadaljnji boj za dosledno izvajanje zakonskih določil za varstvo delavstva in samoupravo delavskih ustanov pa je terjal zlasti akcijsko enotnost, ki pa je zaradi nasprotij njeni pobudniki niso uspeli doseči. Glasilo SK Delavec je tedaj samokritično priznalo, da izredno pereča mezdna politika strokovnih organizacij zmanjšuje njihovo aktivnost na področju socialne politike in da je takšno delovanje preveč enostransko.

Obseg mezdnih gibanj ter njihove zaostitve v stavke in izpore naj ilustriramo le z nekaj statističnimi podatki. Inšpekcija dela je v letih 1921–1924 posredovala v skupaj 283 mezdnih gibanjih, ki so zajela 1188 obratov, največkrat leta 1922 (101 krat), po začetku deflacijske krize pa leta 1924 le še v 25 mezdnih gibanjih. V tem obdobju je posredovala tudi v 55 stavekah, od tega je leta 1924 opravila le eno posredovanje. Dejanski obseg mezdnih gibanj in stavkovnih bojev je bil znatno večji. Po objavljenih statističnih podatkih lahko ugotovimo, da je npr. samo pet strokovnih zvez SK vodilo v letih 1921–1923 skupaj kar 372 mezdnih gibanj, predstavniki začasne delavske zbornice so še leta 1924 posredovali v 42 mezdnih gibanjih. V letih 1921 do 1923 je bilo po časopisnih in arhivskih virih 89 stavk in izporov, leta 1924 pa se je le še mezdni boj steklarjev zaostрил v stavko. Iz navedenih podatkov se vidi, da se je leta 1923 končal petletni val povojnih mezdnih gibanj, s katerimi so si delavci in nameščenci prizadevali prilagajati svoje prejemeke z rastjo draginje, pri čemer kljub pogosti uporabi tudi svojega skrajnega sredstva – stavk –, niso uspeli zadržati padanja realnih mezd. Poleti 1923 se je z veliko rudarsko stavko ter s stavko železničarjev in javnih nameščencev sklenil tudi stavkovni val, ki se je začel že v zadnjem obdobju prve svetovne vojne. Za ekonomske akcije leta 1923 je značilno, da so se zaradi nepopustljivosti podjetnikov in slabosti strokovnih organizacij v primerjavi z akcijami v prejšnjih letih končale le s skromnimi uspehi, po podatkih inšpekcije dela pa skoraj tretjina tudi s popolnim neuspehom, imele pa so obrambni značaj.

Zlasti dolgotrajna stavka rudarjev Trboveljske premogokopne družbe od julija do septembra 1923 ter protestna stavka železničarjev in javnih nameščencev 3. avgusta in potek velikega meznega gibanja jeseniških kovinarjev so pokazali vso škodljivost razcepljenosti strokovnih organizacij in nasprotij med njimi. Prav v času viška razrednih spopadov so se zlasti zaostрила nasprotja med organizacijami ZNSOS in SK zaradi organiziranja posebne neodvisne strokovne zveze kovinarjev. Kot je pokazala TPD v rudarski stavki, so bili podjetniki pripravljeni uporabiti vsa svoja sredstva za zlom delavskih bojev, delavstvo so prizadeli zlasti odpusti, pri čemer so bili deležni podpore oblasti. Te so z omejevanjem zborovalne svobode, z orožniškimi in s policijskimi posredovanji, z aretacijami delavskih voditeljev, uporabo militarizacije in drugimi ukrepi odločilno vplivali na zlom velikih razrednih spopadov v letu 1923.

Ti porazi so hudo prizadeli moč neodvisnih strokovnih organizacij in v začetku 1924. leta je plačevala prispevke le približno četrtina članstva, ki je bilo v ZNSOS vpisano v času najvišjega številčnega stanja. Največji udarec pa je doživela ZRDS in tako je uspel kapital ob pomoči oblasti zlomiti najborbenejšo in najmočnejšo strokovno organizacijo. Novi poskusi ZNSOS, da bi ustvarila enotno fronto strokovnih organizacij proti posledicam gospodarske krize in za ukinitve protidelavske zakonodaje, so bili zaradi zaostritev nasprotij v razrednem strokovnem gibanju neuspešni. V prvi polovici leta 1924 je ZNSOS postopoma spet povečevala svojo aktivnost, toda po prvounijskem spopadu delavstva z orjunaši v Trbovljah je vlada s t.i. malo obznanu prepovedala tudi delovanje neodvisnih strokovnih organizacij, ki so bile najbolj množično legalno oporišče KPJ.

7. Pomembne spremembe v razvoju strokovnih organizacij ter upad njihovih borbenih akcij (1924–1934)

V desetletju 1924–1934 je prišlo v vseh treh sindikalnih taborih kot tudi v organizacijah javnih in zasebnih nameščencev do pomembnih organizacijskih sprememb, v krščanskosocialističnem in liberalnem strokovnem gibanju pa tudi do idejnih premikov. V primerjavi z delovanjem strokovnih organizacij v prvih obdobjih v novi jugoslovanski državi, v revolucionarnih povojnih razmerah in gospodarski konjunkturi, povezani z visoko inflacijo, je za čas od srede leta 1924 do spomladi 1934 poglobljena značilnost redka uporaba borbenih sredstev pri urejanju socialnoekonomskega položaja delavstva, pri čemer je imela večina akcij obrambni značaj. Stavke, ki so dajale poglobljeni značaj revolucionarnosti povojnemu času, so bile le redke, občutno pa se je zmanjšalo število mezdnih gibanj. Na takšno spremembo v obsegu in taktiki ekonomske dejavnosti strokovnih organizacij so vplivale zlasti nove gospodarske razmere, kajti konjunktura v drugi polovici dvajsetih let, ki je sledila krajši krizi, ni več temeljila na inflaciji in cene so ostale v glavnem ustaljene, tako da niso bila potrebna mezdna gibanja za usklajevanje mezd z rastjo draginje kot v prvih povojnih letih. Z njimi so se delavci morali upreti predvsem nameram podjetnikov za zniževanje mezd. Na upad borbenih akcij strokovnih organizacij pa je vplivalo posebej tudi dejstvo, da so bile pogloblitve njihove organizatorice, komunistične strokovne organizacije, z malo obznano dokončno prepovedane, medtem ko so v večini drugih jugoslovanskih pokrajin lahko delovale še do kraljeve diktature januarja 1929, ko so bile organizacije CDSOJ po vsej Jugoslaviji prepovedane. Zato je v Sloveniji že sredi leta 1924 pomembna prelomnica v strokovnem gibanju, posebej v razrednem, v večini drugih jugoslovanskih pokrajin pa je takšen mejnik začetek šestojanuarske diktature. Ta je sicer povsod s poostritvijo zakona o zaščiti države in cenzure delno omejila tudi možnosti za aktivnost strokovnih organizacij. Pogoje za njihovo delovanje pa je nato občutno poslabšala velika gospodarska kriza, ko so morale strokovne organizacije posvetiti vso pozornost posredovanjem za omilitve do skrajnosti zaostrenih eksistenčnih vprašanj delavcev in nameščencev, posebej problematiki velike brezposelnosti. Vse desetletje 1924–1934 so strokovne organizacije posvetile posebno pozornost problematiki socialne zakonodaje in delovanju v ustanovah za varstvo delavstva, zlasti z vidika obrambe veljavnih zaščitnih zakonov in njihovega doslednega izvajanja.

Na skromno učinkovitost obrambnega delovanja strokovnih organizacij je vplivalo več dejavnikov; majhno število strokovno organiziranega delavstva, notranji procesi v razrednem, krščanskosocialističnem in liberalnem taboru ter njihova pretežno ločena aktivnost. Razredno strokovno gibanje je bilo oslABLJENO, ker se v leta 1925 ustanovljeno oblastno organizacijo Združene delavske sindikalne zveze – Ujedinjenega radničkoga sindikalnog saveza – Jugoslavije, t.j. v Ursove sindikate, ni vključila večina članstva prepovedanih neodvisnih strokovnih organizacij. Na okrnitev njegove moči so vplivali tudi frakcijski boji v socialističnem taboru. Pomembna značilnost tega obdobja je proces organizacijskega in idejnega dozorevanja JSZ v moderno in samostojno strokovno organizacijo. V liberalnem taboru pa je Narodna strokovna zveza (NSZ), ki je nastala 1926/27 z združitvijo narodnosocialistične NSSZ in liberalne SSDU, v pogojih šestojanuarske diktature postala režimska organizacija, ki si je prizadevala s pomočjo oblasti in državne stranke zmanjšati moč razrednega in krščanskosocialističnega strokovnega gibanja.

Predstavniki ZNSOS so po prepovedi neodvisnih strokovnih organizacij julija 1924 protestirali pri pokrajinskih in osrednjih oblasteh, organizirali so velik protestni shod proti vladnemu nasilju in za obnovitev delovanja neodvisnih strokovnih organizacij, poskusili so ustanoviti formalno nove strokovne organizacije. Vsa ta prizadevanja in poskusi, ki jih je vodstvo KPJ kasneje ocenilo za premalo odločne, so ostali brez uspeha zaradi nepopustljivosti liberalnih in klerikalnih pokrajinskih oblasti. Že vzporedno z akcijami za obnovo neodvisnih strokovnih organizacij na Slovenskem so njihovi funkcionarji in člani predlagali organizacijam SK združitve. Za ta prizadevanja je dalo smernice pokrajinsko partijsko vodstvo, ki se je zavedalo, da je mogoče voditi akcije za izboljšanje socialnoekonomskega položaja delavstva le prek legalnih strokovnih organizacij, čimprejšnjo združitve pa je zahtevala zlasti potreba po njihovi okrepitvi dejavnosti zaradi tedanje gospodarske krize.

Slovenski komunisti so združevalne procese v razrednem strokovnem gibanju spremljali, usmerjali in ocenjevali prek svojega legalnega glasila Delavsko-kmetškega lista (od tod tudi zanje naziv dekalisti). V njem so poudarjali, da mora strokovno zedinjenje temeljiti na doslednem razrednem boju, proletarski demokraciji in disciplini v organizacijah ter popolni svobodi kritike, v odborih je treba uveljaviti proporcionalno zastopstvo, združene strokovne organizacije morajo biti strankarsko neodvisne. Medtem ko je članstvo prepovedanih neodvisnih in socialističnih organizacij na nekaj shodih podprlo združevalna prizadevanja, so jih funkcionarji SK in osrednje vodstvo GDZJ odločno odklanjali. Toda več dejavnikov, akcija socialdemokratov okrog lista Naprej za ustanovitev lastnih strokovnih organizacij, hud delavski poraz na parlamentarnih volitvah in možnost, da uveljavijo svoje pogoje za združitve, ker je imela SK v primerjavi s prepovedanimi neodvisnimi strokovnimi organizacijami kot legalna organizacija privilegiran položaj, je vplivalo, da je vodstvo SK končno sprejelo pobudo predstavnikov ZNSOS. V prvih mesecih 1925. leta je stekla akcija za združitve bivših neodvisnih in socialističnih organizacij »od spodaj«, po posameznih strokovnih zvezah. Rudarji so na združevalni konferenci marca 1925 ustanovili Zvezo rudarjev Jugoslavije, istočasno pa je potekala akcija za združitve železničarskih strokovnih organizacij. Teh je bilo tedaj v Sloveniji štirinajst, kar ilustrira veliko razcepljenost v idejnem pogledu in po poklicih oziroma kategorijah železniških delavcev in uslužbencev. Tedaj se je šest organizacij združilo v Železničarsko strokovno organizacijo Jugoslavije. Proces združevanja razrednih strokovnih organizacij železničarjev v jugoslovanskem okviru se je sklenil oktobra 1925 z ustanovitvijo Udruženega saveza železničara Jugoslavije, v katerem je Partija skoraj povsem izgubila vpliv. Uspešno je potekalo združevanje delavstva nekaterih drugih panog v enotne razredne strokovne organizacije, spomladi 1925 pa je socialistično in komunistično delavstvo izvedlo nekaj uspešnih skupnih akcij. Za dograditev združevanja »na vrhu«² so septembra 1925 ustanovili še paritetni akcijski odbor iz funkcionarjev SK in bivših neodvisnih strokovnih organizacij.

Potek združevanja obeh smeri razrednega strokovnega gibanja v Sloveniji, v katerem so socialisti uspeli uveljaviti svoje pogoje, je negativno vplival na pogajanja med centralama neodvisnih in socialističnih strokovnih organizacij v Beogradu. Tudi tu so ustanovili akcijski odbor iz predstavnikov CDSOJ in GDZJ. Ta je dejansko zahtevala kapitulacijo neodvisnih sindikatov z zahtevo, da mora imeti večino v vodstvu združenih sindikatov in z njihovo podreditvijo socialistični amsterdamski strokovni interacionali. Na te pogoje večina v CDSOJ ni pristala. Tako na »kongresu zedinjenja«³ oktobra 1925 niso sodelovali delegati neodvisnih sindikatov, temveč le štirje bivši funkcionarji CDSOJ, ki so bili že pred temi izključeni iz KPJ, polnošte-

vilno pa so bile zastopane organizacije GDZJ. Kljub temu so reformisti razglasili »zedinjenje« in ustanovitev – Ujedinjenega radniškega sindikalnega saveza – Združene delavske sindikalne zveze Jugoslavije (URSSJ ali Ursa). Zunaj Slovenije ter Bosne in Hercegovine in Dalmacije so nato delovali kot razredne organizacije Ursovi in neodvisni sindikati.

Zaradi načina združevanja strokovnih organizacij so se zaostriła nasprotja v pokrajinski organizaciji KPJ za Slovenijo, ki so se jeseni 1925 iz internih polemik prenesla v Delavsko-kmetški list. V njem je levičarska partijska opozicija v več člankih očitala desničarskim funkcionarjem s sekretarjem PK KPJ Cirilom Štukljem, ki je skupaj z Ivanom Makucem in Alojzem Sedejem predstavljal neodvisne strokovne organizacije v akcijskem odboru, da vodijo kapitulantsko združevalno politiko. Posebej so jih kritizirali, ker na beograjskem kongresu niso zastopali stališča, da mora priti do združitve na taki osnovi, ki bi bila sprejemljiva tudi za neodvisne sindikate. Ob tem je opozicija poudarjala, da z opozarjanjem na napake ne želi razbijati že združenih organizacij posameznih strok, komunisti pa so se dolžni v njih bojevati za dejansko izvajanje dogovorjenih združevalnih pogojev. Takšno stališče je zastopal tudi centralni strankin svet KPJ, ki je moral zaradi nevarnosti likvidacije Partije v Sloveniji poseči v urejanje razmer v partijskem vodstvu, pri čemer je tudi opoziciji očital nekaj napak. Razmere v slovenskih partijskih organizacijah so uredili z zamenjavo njihovega vodstva in z izključitvijo treh vodilnih desničarskih funkcionarjev iz KPJ.

V Sloveniji, kjer je proces združevanja potekal »od spodaj«, torej drugače kot v drugih jugoslovanskih pokrajinah, je bila pokrajinska strokovna konferenca oziroma t.i. »tivolski kongres zedinjenja« konec decembra 1925. Na njem so predstavniki SK in bivših neodvisnih strokovnih organizacij sklenili t.i. zedinjenje in so tako izoblikovali sindikate Združene delavske sindikalne zveze Jugoslavije – Ursove sindikate v Sloveniji. Pokrajinska centrala URSSJ za Slovenijo je še naprej ohranila staro ime Strokovna komisija. Po poročilu na kongresu naj bi imela SK v 102 podružnicah in številnih vplačilnicah okoli 10 000 članov, pri čemer je bilo všteto članstvo Splošne delavske zveze (SDZ), ki je bila hkrati tudi sestavni del Opčega radniškega saveza (ORS) Jugoslavije v Zagrebu. To je bil mešani sindikat delavstva tistih strok, ki niso imele v okviru GDZJ posebnih strokovnih zvez. SDZ je bila v Sloveniji ustanovljena leta 1924 in je organizirala tekstilne, kemične, papirniške delavce in delavce nekaterih drugih panog. Medtem ko je bila moč SK z ustanovitvijo SZD le delno okrnjena, ker je ostala z njo organizacijsko povezana, se je akcija socialnih demokratov okrog Napreja leta 1925 končala z izločitvijo privržencev Zvonimirja Bernota iz SK in z ustanovitvijo strokovnih sekcij Jugoslovanske socialnodemokratske stranke oziroma Delavsko-kmetške zveze. Socialnodemokratski vpliv je zmagal tudi v Uniji stavbinskih delavcev s sedežem v Celju. V tem letu se je SK delno okrepila s članstvom prepovedanih neodvisnih strokovnih organizacij, ki je ostalo zaradi nedemokratskih razmer v skupnih organizacijah pretežno neorganizirano. Poudariti moramo, da so imeli Ursovi sindikati v Sloveniji glede na način nastanka in glede na dejstvo, da so bile tu neodvisne strokovne organizacije dokončno prepovedane, drugačen značaj kot v večini drugih jugoslovanskih pokrajin, kjer so neodvisni sindikati delovali še do januarja 1929. V Ursovih sindikatih so komunisti dosti teže uveljavljali partijska navodila kot prej v lastnih – neodvisnih – strokovnih organizacijah.

To se je pokazalo že na ustanovnem kongresu Ursovih sindikatov, na katerem komunistični privrženci kot opozicija s svojimi stališči in predlogi niso uspeli. V napadih na socialistično večino je komunistična opozicija sprva delala tudi sektaške napake. Že kmalu, zlasti ob brezposelni krizi v rudarskih revirjih, pa je bila spet glavni propagator akcijske enotnosti. Prav tako je ves čas zahtevala dejansko združitvev socialističnih in neodvisnih ter drugih razrednih strokovnih organizacij, kar ji

Rudarji iz Črne pri Prevaljah pred vhodom v rov leta 1926

je kot poglavitno nalogo naložil III. kongres KPJ v sindikalni resoluciji. Komunisti so si z vztrajnim delom v vsakodnevnih akcijah uspeli v nekaj podružnicah priboriti vodilno vlogo, v številnih osnovnih organizacijah pa pomemben vpliv, medtem ko je vodstvo SK ostalo trdno v socialističnih rokah. Pokrajinsko partijsko vodstvo je vključitev komunistov in privrženec v Ursove sindikate imelo za pomemben ukrep pri enotnosti razrednega strokovnega gibanja na Slovenskem. Osrednji vodstvi KPJ in neodvisnih sindikatov vseh navedenih posebnosti v svojih navodilih o sindikalni politiki v Sloveniji nista dovolj ustrezno upoštevali. Tako se je moralo pokrajinsko partijsko vodstvo leta 1926 upreti direktivi o akciji za ustanovitev nekaterih neodvisnih strokovnih organizacij mimo Ursovih sindikatov. Pokrajinski komite KPJ je torej po tivolskem kongresu svojo sindikalno politiko prilagajal posebnim razmeram na Slovenskem. Prek Delavsko-kmetskega lista in po njegovi prepovedi prek novega legalnega glasila *Enotnosti* je ostro kritiziral reformistično delovanje socialistov, dajal pobude za akcije ter razkrinkaval primere kršenja demokracije in zapostavljanja dekalistov v Ursovih organizacijah v Sloveniji. Enotnost je odločno podprla prizadevanja avtonomnih strokovnih organizacij grafičnega delavstva ter bančnega zavarovalnega, trgovskega in industrijskega uradništva za zedinjenje vseh razrednih sindikatov v jugoslovanskem okviru. Bila pa je tudi pobudnik popolnega zedinjenja vseh razrednih strokovnih organizacij v Sloveniji. Zato je pozvala člane socialnodemokratskih strokovnih organizacij, naj se vključijo v SK, v kateri so bili že člani in privrženici Socialistične stranke Jugoslavije in KPJ, pri čemer je kot poseben problem poudarjala, da ta oblastna centrala Ursovih sindikatov ni uspela pritegniti v svoje vrste večine članstva nekdanjih neodvisnih strokovnih organizacij. Zaradi nedemokratskih metod birokratov v SK je število njenih članov v drugi polovici dvajsetih let upadalo. Tako se tudi na prvem kongresu slovenskih razrednih strokovnih organizacij po združitvi februarja 1928 ugotovili, da SK »ni upoštevala levega krila«. V začetku 1928. leta je bilo v SK le okoli 5600 članov. Dekalisti so protestirali proti

nedemokratičnim postopkom SK, s katerimi so jim onemogočili delovanje v strokovnih organizacijah, in proti njenemu udinjanju Socialistični stranki Jugoslavije ter ji očitali sabotiranje izvajanja temeljnih razredno bojovnih sklepov. V strokovnih zvezah, ki so bile v razsulu, in med delavstvom, ki ga SK ni uspela organizirati, so se tedaj pojavile težnje po ustanovitvi novih strokovnih organizacij zunaj Ursovih sindikatov, za katere je dajal pobudo tudi CK KPJ. Takšno akcijo rudarjev in stavbinskih delavcev sredi 1928. leta so preprečile pokrajinske oblasti z zavrnitvijo pravil. Tako se je znova pokazalo, da so vsakršna prizadevanja za obnovitev neodvisnih strokovnih organizacij v Sloveniji obsojena na neuspeh in da je edina pot za uveljavitev komunistov v strokovnih organizacijah vztrajno delo v njih in nenehno spopadanje s politiko desničarskih strokovnih birokratov. Leta 1928 so imeli pomembno vlogo pri borbenih akcijah SK, ki so skupaj z agitacijo za pridobitev novih članov prispevale k njeni delni številčni okrepitvi. Po poročilu na osrednjem kongresu Ursovih sindikatov oktobra 1928 v Beogradu naj bi bilo v njih v Sloveniji vpisanih okoli 7100 članov. IV. kongres KPJ novembra 1928 je prepovedal vključevanje komunistov v Ursove sindikate in postavil zahtevo po ustanavljanju ilegalnih sindikatov. Pod vplivom kominternskih direktiv je poglobil sektaški odnos do socialistov, ki so jih komunisti začeli razglašati za socialfašiste. Že naslednji mesec je nujnost ustanavljanja ilegalnih strokovnih organizacij poudarila VII. pokrajinska konferenca KPJ v Ljubljani. Ko je po razpustu neodvisnih sindikatov po uvedbi kraljeve diktature CK KPJ pozval njihovo članstvo, naj nadaljuje delo v ilegalnih revolucionarnih sindikatih, je sredi 1929. leta tudi v Sloveniji sindikalna trojka pri pokrajinskem partijskem vodstvu izdala tak poziv. Takšna neživljenjska in sektaška politika ter hudi udarci diktatorskega režima po organizacijah KPJ od jeseni 1929 do spomladi naslednjega leta tudi v Sloveniji so povzročili začasno izločitev partijskega vpliva v razrednem strokovnem gibanju.

Ursovi sindikati so po šestojanuarski diktaturi 1929 lahko nadaljevali z delom po izjavi, da bodo skrbeli le za izboljšanje socialnoekonomskega položaja delavstva in za kulturnoprosvetno delo med njim. Poostrena zakona o zaščiti države in tisku (policijski nadzor nad shodi in sestanki, kaznovanje organizatorjev stavk, prepoved stavk javnih nameščencev, nove omejitve svobode pisanja časopisja) sta vplivala tudi na njihovo delovanje. Tako je državno pravdnništvo sredi 1929. leta prepovedalo dve številki Delavca le zaradi nekoliko bolj odločne obsodbe socialnih krivic. Režim je prepovedal prvomajske prireditve. Konec leta 1930 je Delavec protestiral proti zahtevi nacionalističnih sindikatov, da bi jih režim diktature po fašističnem zgledu priznal kot edine zastopnike delavcev in nameščencev ter zahteval pravico do svobodnega sindikalnega organiziranja.

Leta 1931 je SK kot pokrajinski organizaciji URSSJ za Slovenijo grozila velika nevarnost, da izgubi iz svoje sestave SDZ, ki je bila tedaj med najmočnejšimi njenimi organizacijami. Med centralama URSSJ in ORSJ se je konkurenčni boj za članstvo in vpliv zaostril do odločitve kongresa Orsovih sindikatov maja 1931 po izstopu iz URSSJ in do akcije za njegovo preoblikovanje v samostojno državno sindikalno centralo. Ta sklep je bil sprejet proti stališču delegatov SDZ oziroma zastopnika SK, ki so vztrajali da morajo »svobodne delavske strokovne organizacije Jugoslavije«, ki slonijo na organizacijskih in taktičnih načelih Mednarodne delavske strokovne zveze v Amsterdamu, ostati enotne. Iz Slovenije je nato prišla pobuda, naj mednarodna centrala razsodi o razcepu v jugoslovanskem razrednem strokovnem gibanju. SK je za razpravo o perečih problemih sklicala septembra 1931 kongres svojih organizacij, na katerega je poslalo svoje delegate dvanaest strokovnih zvez s 107 podružnicami. V njih so bili tedaj 9804 člani, številčno najmočnejše pa so bile organizacije Ujedinjenega saveza železničarjev Jugoslavije – Saveza metalskih radnika – Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije (SMRJ) in SDZ. Delegati so kritično ocenili stanje v URSSJ

in zahtevali njegovo notranje preosnovanje s povezavo razdrobljenih profesionalnih organizacij v industrijske zveze. Za okrepitev agitacijskega in organizacijskega ter idejnovzgojnega delovanja naj bi ustrezneje uredili pristojnosti in gmotni položaj pokrajinskih central URSSJ; posebej so vztrajali pri enotnosti URSSJ in dosegi sporazuma z ORSJ. Delegati so izvolili tudi nov odbor SK s Francem Jernejčičem na čelu.

Še isti mesec je bil II. kongres URSSJ, na katerem so predstavniki amsterdamske internacionale zahtevali, da se ORSJ vrne v sestavo URSSJ. Apelirali so na mirno poravnavo spora. SK je ta kongresni sklep pozdravila in poudarila upravičenost obstoja SDZ za povezavo delavstva številčno šibkih industrijskih panog. Ker do sporazuma med obema centralama ni prišlo, je SDZ marca 1933 prekinila vse stike z ORSJ, se osamosvojila in se hkrati vključila v URSSJ. Jeseni 1933 je ta centrala izključila ORSJ iz svojih vrst. Medtem ko sta beograjski in zagrebški del ORSJ nato začela sodelovati z nacionalističnimi sindikati, pa je njen slovenski del postal v okviru SK kot Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije (SDSZJ) najmočnejša organizacijska enota. Tedaj je imela 1691 članov, največ med tekstilnim delavstvom. Tako je vodstvo SK uspelo preprečiti v Sloveniji nevaren razcep v razrednem strokovnem gibanju. Omenimo naj še, da so v okviru SK uspešno delovali medstrokovni odbori, ki so vsklajevali delovanje različnih strokovnih organizacij v posameznih industrijskih središčih. V ilustracijo naj navedemo, da je Medstrokovni odbor SK v Mariboru usmerjal skupne akcije osmih podružnic, ki so leta 1933 štejele 1221 članov. Maribor je bil tudi sedež regionalnega tajništva SK.

Za številčno okrepitev Ursovih sindikatov v Sloveniji in zlasti za okrepitev njihove borbene aktivnosti je bilo pomembno delovanje obnovljenih partijskih organizacij na sindikalnem področju, ki je bilo vidno že leta 1932 in se je nato nenehno krepilo. Komunisti so se uveljavljali kot pobudniki in organizatorji nekaterih ekonomskih bojev ter drugih akcij. Izkušnje v Sloveniji in drugod ter sprememba kominternske politike so vplivale na postopno opuščanje neživljenjskih navodil vodstva KPJ iz tujine za delo na sindikalnem področju. Konec leta 1932 je končno dobilo članstvo nalogo, da se vključi v legalne, predvsem Ursove sindikate, vztrajalo pa je pri neživljenjski zahtevi, da morajo v njih oblikovati Revolucionarno sindikalno opozicijo. Medtem so se komunisti že uveljavili v nekaterih podružnicah Ursovih sindikatov, zlasti v Revirjih in na Jesenicah. Posebno pomemben uspeh je bila izvolitev komuniste Franca Leskoška za sekretarja oblastne organizacije SMRJ za Slovenijo v začetku 1933. leta. Toda še jeseni tega leta je osrednje vodstvo KPJ kritiziralo nekatere take akcije pokrajinskega komiteja KPJ, ki so prispevale k okrepitvi razrednega strokovnega gibanja v Sloveniji in vloge Partije v njem.

Jugoslovanska strokovna zveza

Tako socialisti kot komunisti niso pravilno ocenjevali prelomnih sprememb v krščanskosocialističnem strokovnem gibanju v obravnavanem desetletju. Krščanski socialci, od srede dvajsetih let so kot zunanji znak svoje idejne radikalizacije sami sebe začeli imenovati krščanski socialisti, so razčiščevali različne vidike krščanskega socializma v novi napredni socialnopolitični reviji Socialna misel. Na svojem prvem kongresu junija 1925 so poudarili, »da so le ideje krščanskega socializma sposobne preosnovati obstoječi krivični družbeni red ter uveljaviti socialno pravičnost, ker so edino te zares nasprotno kapitalističnemu materializmu . . .«. Od JSZ so zahtevali, da sproži pobudo za združitve z Jugoslavenskim strokovnim savezom v Zagrebu, Splitu in Sarajevu v eno strokovno organizacijo, posebej pa so poudarili pomen ustanovitve kulturnosocialne organizacije Krekove mladine, ki naj bi prispevala k dvigu izobrazbene ravni krščanskosocialističnega delavstva in naj bi bila nekakšna šola za JSZ.

Prek te organizacije so se v JSZ vključevali novi mladi izobraženci, kmalu pa je postala njen avangardni odred v idejnem pogledu in procesu osamosvajanja od klerikalne stranke.

JSZ je z uspehom na volitvah v delavsko zbornico v začetku 1926. leta manifestirala svojo moč in vpliv v slovenskem strokovnem gibanju kot drugi najmočnejši dejavnik. JSZ je imela v tem času 5655 članov. Novi kadri v JSZ so sprožili tudi akcijo za njeno preosnovanje. Občni zbor oktobra 1927 je sprejel nova pravila JSZ, s katerimi so bile nadrobno določene naloge centrale in posameznih strokovnih zvez. Načelstvo JSZ je z njimi dobilo večje pristojnosti pri vodenju in usmerjanju delovanja vseh strokovnih organizacij. Tedaj so tudi z ukinitvijo nekaterih strokovnih zvez okrepili Strokovno zvezo tovarniškega delavstva, ki je bila osrednja organizacija JSZ. Na tem občnem zboru so dokončno prevzeli vse vodstvene funkcije novi kadri (predsednik Srečko Žumer, podpredsednika Jože Rutar in Anton Marinček). Vsi navedeni ukrepi so prispevali k okrepitvi dejavnosti JSZ.

V tem času je med krščanskosocialističnim delavstvom naraščalo nezadovoljstvo s politiko Slovenske ljudske stranke, ki je za ceno ugodnosti vladnih privilegijev opustila temeljne usmeritve svojega programa. To se je izkazalo v pisanju revije Ogenj, ki jo je izdajala Krekova mladina. V člankih so se krščanskosocialistični izobraženci odločno zavzemali za razredni boj in socializem, obsojali so klerikalno stranko kot kapitalistično in kot izdajalko slovenskih narodnih interesov. JSZ je bila nezadovoljna z oportunistično dejavnostjo ministra za socialno politiko dr. Andreja Gosarja, ki je bil tedaj tudi izdajatelj krščanskosocialističnega glasila Pravica. Načelstvo JSZ je v znak protesta prevzelo izdajanje tega lista v svoje roke in ga preimenovalo v Delavsko pravico, da bi poudarila njegovo delavsko usmeritev in neodvisnost od klerikalne stranke. V takih razmerah je strankino vodstvo zapretilo JSZ, da jo bo gmotno in organizacijsko uničilo. Septembra 1928 je JSZ po teh pritiskih še zadnjič izjavila, da pripada Slovenski ljudski stranki. Hkrati je zahtevala v njej enakopravnost in je poudarila svojo pravico do samostojnega odločanja o delavskih zahtevah. V pisni izjavi je poudarila, da se bo zavzemala za enotno fronto delavstva proti združeni kapitalistični buržoaziji. Leta 1928 je JSZ vodila nekaj večjih meddružinskih gibanjih ali pa v njih sodelovala. Akcije kovinarjev v Kamniku ter papirniških delavcev na Vevčah, v Medvodah in Goričanah so se zaostrile v stavko. Po začetku diktature kralja Aleksandra je JSZ odločno zahtevala ne le dosledno izpopolnjevanje zakonodaje za zaščito delavstva, temveč tudi njeno izboljšanje.

JSZ je bila spomladi 1929 pobudnik za ustanovitev enotne sindikalne fronte v Sloveniji. Pozvala je vse delavske strokovne organizacije, naj čimprej osnujejo strokovni svet, ki bi razpravljal in sklepal o skupnih zadevah vsega delavstva. Pritiski podjetnikov za poslabšanje socialne zakonodaje so terjali enoten nastop strokovnih organizacij. Še bolj je bila enotnost strokovnih organizacij nujna za obrambo pred bližajočo se veliko gospodarsko krizo. Toda socialistična SK je vsakršno sodelovanje v enotni sindikalni fronti odklonila s poudarkom, da je le ona pravi zaščitnik delavstva. Pripominjala je, da s pozivanjem v enotno fronto krščanski socialisti posnemajo komuniste, ker da je prek nje »najlažje v kalnem ribariti«. Takšno pisanje kaže, da socialistično sindikalno vodstvo tudi v novih političnih razmerah zaradi prizadevanj za uveljavitev monopolnega položaja ni bilo pripravljeno sodelovati z drugimi strokovnimi organizacijami, pri čemer oblike idejnih napadov na krščanske socialiste izpričujejo, da jim niso priznavali radikalnega premika k socialistični usmeritvi in osamosvojitvi. Ta se je potem posebej vidno pokazal v začetku 1930. leta v polemiki med Delavsko pravico in Slovencem, v kateri so krščanski socialisti poudarili, da se bodo odločno borili proti kapitalističnemu sistemu. Škofovo avtoriteto priznavajo le v verskih in kulturnih vprašanjih, na gospodarskem in organizacijskem področju pa bodo odločali povsem samostojno. Tedaj je JSZ uspela preprečiti prve poskuse kler-

rikalnih vrhov za njeno razbitje in je finančno osamosvojila izdajanje Delavske pravice.

Odnosi med cerkvenimi in strankinimi desničarskimi vrhovi ter JSZ so se do skrajnosti zaostri ob papeževi socialni okrožnici leta 1931 z idejo korporativizma, ki ga je v praksi že izvajal fašizem. Ker je JSZ vztrajala na svojih idejnih stališčih in poudarku, da bo ostala borbena protikapitalistična organizacija, so klerikalni vrhovi sredi 1931. leta hoteli s svojimi privrženci prevzeti njeno vodstvo. Toda na občnem zboru so krščanskosocialistični kandidati z veliko večino zmagali nad listo klerikalnega veljaka dr. Mihe Kreka. Ta dogodek je pomenil dokončni razkol med klerikalno stranko in JSZ, ki odtlej ni več z njo sodelovala. Strankino vodstvo pa se ji je spomladi 1933 maščevalo z ustanovitvijo organizacije Združeni zasebni nameščenci Slovenije, ki je programsko temeljila na stanovski ureditvi družbe. To je bil zametek klerofašističnega strokovnega gibanja na Slovenskem. Na drugi strani pa je JSZ pod vplivom izobražencev okrog revije Beseda o sodobnih vprašanjih na občnem zboru sredi 1933. leta jasno zavrnila korporativizem in poudarila, da se mora delavstvo razredno organizirati. V tem času je ob načelno odklonilnem stališču do JSZ prvič tudi v partijskem prikazu razmer v Sloveniji poudarjeno, »da krščanskosocialistične strokovne organizacije v borbenosti ne zaostajajo za marksističnimi . . .«

Narodna strokovna zveza in Udruženje jugoslovanskih narodnih železničarjev

Proces združevanja socialističnih in neodvisnih strokovnih organizacij ter prizadevanje za uveljavitev v delavski zbornici ob razpisu prvih volitev v njeno skupščino sta sprožila v liberalnem – narodnem – strokovnem taboru pobude za združitev. V začetku 1926. leta je narodnosocialistični list Nova pravda obžaloval, da idejno sorodne organizacije – Narodno socijalna strokovna zveza, Udruženje jugoslovanskih narodnih železničarjev v Sloveniji, Samostojna strokovna delavska Unija ter različne organizacije privatnih in javnih nameščencev še nimajo kakega enotnega strokovnega programa in vrhovne reprezentance, ki bi usklajevala njihovo delovanje in prispevala k okrepitvi narodnega strokovnega gibanja. Pripomnil je, da se narodne organizacije ukvarjajo le z ozkimi lastnimi interesi. Prerasti morajo »od podporne bratovščine ali posredovalne pisarne« v aktivni dejavnik na področju socialne zakonodaje in v delavskih ustanovah. Uspešen skupni nastop NSSZ in SSDU na volitvah delavskih zastopnikov v delavsko zbornico je bil spodbuda za akcijo za združitev obeh organizacij. List Nova pravda je tedaj obsojal poskus uveljavitve nove strokovne organizacije – Slovenske delavske zveze, ki je postavila za omenjene volitve svojo kandidatno listo. Zanj naj bi glasovali privrženci Slovenske republikanske stranke Albina Prepeluha in Samostojne kmetijske stranke med podeželskimi delavci. Ta organizacija je očitala narodnim socialistom, da so »zlezli pod frak« demokratom. Slovenska delavska zveza je bila dokončno ustanovljena junija 1926, ko se je povezala z Radičevim Hrvatskim radničkim savezom. Poskus samostojnih kmetijcev z lastno strokovno organizacijo ni uspel, njen skromni vpliv med delavstvom so pokazale že omenjene volitve.

Marca 1926 so delegati NSSZ in SSDU sklenili, da se obe organizaciji združita »na narodni podlagi« in so ustanovili Narodno strokovno zvezo (NSZ) kot njun vrhovni organ ali »kooperativo«. To povezavo je Delavsko-kmetijski list komentiral z ugotovitvijo, da so se s tem narodni socialisti »tudi organizacijsko vrnili nazaj med demokrate« t.j. liberalce. Pripravljalni odbor NSZ je nato sprožil veliko akcijo za ustanavljanje novih podružnic, članstvo obeh organizacij je imelo nato skupne shode in sestanke ter se je tako pripravljalo na dokončno združitev. Ta je bila izvedena marca 1927, ko so na občnem zboru predstavniki 29 podružnic, skoraj polovica je bila na novo ustanovljenih, sprejeli tudi program NSZ kot predvsem narodne orga-

nizacije in izvolili vodstvo iz zastopnikov obeh dotedanjih samostojnih organizacij (predsednik Rudolf Juvan, podpredsednik dr. Joža Bohinjc). Že leta 1927 je NSZ stopila v ožjo zvezo z Zvezo društev privatnih nameščencev Slovenije. V začetku naslednjega leta je NSZ namesto skupnega glasila z Narodnosocialistično stranko začela izdajati svoj list Delo. NSZ je takoj po ustanovitvi zelo aktivno posegla tudi v politično življenje z vililno agitacijo za »napredni blok« na čelu s Samostojno demokratsko stranko ter odločno poudarjala svoj protimarksistični in protiklerikalni značaj. NSZ se je imela za nadaljevalko tradicije Narodne delavske organizacije in je septembra 1928 s kongresom praznovala 20-letnico narodnega strokovna gibanja, na katerem so udeleženci poudarjali, »da so bili in ostali veliki nacionalisti«. Pohvalili so se zlasti z delovanjem na področju delavske zakonodaje, v ustanovah za varstvo delavstva ter z bogatim kulturnoprosvetnim delom, ki ga opravljajo njene posebne organizacije Bratstvo. Na kongresu so zahtevali povezavo narodnih organizacij v slovenskem in jugoslovanskem okviru ter oblikovanje internacionale slovanskih narodnih organizacij.

NSZ je pozdravila uvedbo kraljeve diktature ter nato posvetila posebno pozornost povezavi narodnih organizacij v Sloveniji, hkrati pa je spodbujala nastajanje takih organizacij v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Spomladi 1929 ji je uspelo ustanoviti strokovni svet kot vrhovni skupni organ NSZ, Udruženja jugoslovanskih narodnih železničarjev in brodarjev ter ZDPN za reševanje skupnih sindikalnih vprašanj. NSZ je imela tedaj široko razpredeno mrežo svojih podružnic, njihovo število je naraslo na 34, toda samokritično je priznavala, da število njenih članov ni veliko, prav tako pa ni bila zadovoljna z njihovim delovanjem in nerednim plačevanjem prispevkov. Iz govorov in resolucij na kongresih narodnega delavstva se vidi, da so njihove organizacije postajale opora diktatorskega režima. Leta 1930 so poudarili, da bodo »z vsemi svojimi sredstvi podpirali delo kralja in vlade za utrditev države, narodnega in državnega edinstva«. NSZ je bila pobudnik sklica državnega kongresa nacionalističnih sindikatov oktobra 1930, na katerem so se povezali v Federacijo narodnih strokovnih organizacij. Spomladi naslednjega leta so, prav tako zlasti po prizadevanjih NSZ, v Pragi predstavniki narodnosocialistične Češkoslovaške delavske zveze in Jugoslovanskih nacionalnih delavskih sindikatov ustanovili Jednoto slovanskih narodnih delavskih organizacij. Naj omenimo, da je NSZ tesno sodelovala tudi z delavskimi organizacijami slovenskih izseljencev v Nemčiji, Franciji, Belgiji in Holandiji.

Funkcionarji NSZ so sodelovali pri ustanovitvi režimske stranke Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije, kasnejše Jugoslovanske nacionalne stranke. List Jutro je objavljal poročila o delovanju NSZ. Za udinjanje režimu ji je ob njeni 25-letnici leta 1933 kralj Aleksander poklonil prapor. Z odločno podporo oblasti in podjetnikov je na volitvah v delavsko zbornico oktobra 1933 sicer dosegla po številu glasov svojo delavsko listo drugo mesto, toda po stanju plačujočih članov je občutno zaostajala ne le za SK, temveč tudi v času viška ni dosegla številčne moči JSZ. V začetku leta 1934 je imela 51 podružnic, močnejše pa se je uveljavila na mariborskem območju, kjer so nacionalisti sredi 1933. leta začeli izdajati list Borba. Ta je izražal simpatije za nacistične protikomunistične ukrepe. NSZ je imela po uvedbi kraljeve diktature vlogo režimske strokovne organizacije. Ob podpori oblasti in z nasiljem se je zaman trudila prizadeti moč razrednih in krščanskosocialističnih strokovnih organizacij, uspela je tesneje povezati vse liberalne oziroma narodno strokovne organizacije in s tem tudi povečati učinkovitost njihovih akcij.

Zveza jugoslovanskih železničarjev se je v letih 1923/24 preoblikovala v pokrajinsko organizacijo Udruženja jugoslovanskih narodnih železničarjev (UJNŽ), ki se je od leta 1926, po vključitvi pomorskega delavstva vanj, imenovalo Udruženje jugoslovanskih narodnih železničarjev in brodarjev (UJNŽB). Tedaj je imela pokrajinska

organizacija UJNŽB 27 podružnic s 3571 člani. Ob ustanovitvi Ujedinjenega saveza železničarjev jeseni 1925, je bilo UJNŽ pobudnik vključitve Udruženja železniških činovnika in še dveh kategorijskih železničarskih organizacij v svoje vrste. Tako sta se izoblikovali, kot je ugotovil Delavsko-kmetijski list, dve fronti, razredna in »žolta« na čelu z UJNŽ, ki so jo tako imenovali zaradi očitka, da služi interesom kapitala. UJNŽB je zase poudarjalo, da je narodna stanovska organizacija. Zaradi zavzemanja zlasti za koristi uradništva na škodo nižjih železniških uslužbencev in delavcev je prihajalo med slednjimi do hudega nezadovoljstva z vodstvom. Razredni sindikati so UJNŽB zaradi tega oporekali, da ne more uspešno delovati, ker »sedi na dveh stolih«. Posebej si je prizadevalo z vdanostnimi izjavami vzdrževati najboljše odnose z ministrstvom za promet, da bi na ta način oslabilo moč Ujedinjenega saveza železničarjev Jugoslavije, ki je zlasti ob volitvah delavskih predstavnikov v železniško bolniško blagajno vselej pokazal, da je močnejši od UJNŽB. Konec 1931. leta je pokrajinska organizacija UJNŽB prenehala izdajati lastno glasilo Jugoslovanski železničar. UJNŽB se je nekajkrat akcijsko povezovala s centralo organizacij javnih nameščencev.

Organizacije javnih in zasebnih nameščencev

Za razvoj strokovnih oziroma stanovskih organizacij javnih in privatnih nameščencev je tudi za obravnavano desetletje značilna velika razcepljenost kot posledica naprotij med organizacijami višjih in nižjih nameščencev ter boja političnih strank za vpliv med njimi. V Zvezi državnih nameščencev in upokojenecv (ZDNU) v Ljubljani je bilo spomladi 1930 29 strokovnih in stanovskih organizacij s 7300 člani. Odbor je na aprilskem občnem zboru poudaril, da je vodil »zmerno linijo previdne taktike«, s katero pa organizacije nižjih nameščencev niso bile zadovoljne. Ker njihovemu predstavniku niso dovolili sodelovati na seji centrale državnih nameščencev v Beogradu, je osem njihovih organizacij maja 1930 izstopilo iz ZDNU. Še pred tem je že leta 1928 prišlo do razkola med društvi višjih in nižjih poštних nameščencev in slednja so začela izdajati lastno glasilo Poštar, Poštni glasnik pa je ostal glasilo oblastne organizacije poštних, telefonskih in telegrafskih uslužbencev, v kateri je bilo včlanjenih okoli 750 poštних uradnikov. Do pomembnih procesov je prišlo tudi v Udruženju jugoslovanskega učiteljstva, ki se je v času diktature preimenovalo v Jugoslovansko učiteljsko udruženje. V njem se je proti režimski politiki ustvarila močna napredna demokratična frakcija.

Novi uradniški zakon je nato na novo urejal tudi združevanje državnih nameščencev, ki so se smeli organizirati le v enotna društva nameščencev iste vrste za celo državo s sekcijami po posameznih banovinah. Zato se je morala ZDNU na izrednem občnem zboru maja 1931 razpustiti, delovanje pa so lahko samostojno nadaljevala društva, ki so bila organizirana v skladu z novim uradniškim zakonom. Preostale organizacije državnih nameščencev so skupaj z UJNŽB jeseni 1931 pozvale svoje članke, naj glasujejo za državno listo. Ob razpustu je ZDNU poudarila, da je opravila zlasti pomembno delo pri samopomoči z ustanavljanjem zadrug.

Za strokovno gibanje zasebnih nameščencev od srede dvajsetih let in še za čas kraljeve diktature je značilno, da so se v njej prizadevali najti oporišče vsi trije politični tabori na Slovenskem. Največ uspeha je imela liberalna Zveza društev privatnih nameščencev (ZDPN), ki je konec dvajsetih let združevala 24 društev in podružnic z okoli 1500 člani, z njo je v obravnavanem obdobju tesno sodelovala ljubljanska podružnica bančnih uradnikov Saveza bankarskih, osiguravajučih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije (SBOTIČJ). V letih 1927/28 so se v Sloveniji utrdile tudi podružnice Saveza privatnih namještenika – oblastne podzveze Zveze privatnih nameščencev Jugoslavije (ZPNJ), ki je bila strokovna zveza v okviru Ursovih sindikatov. Leta 1928 je imela štirinajst organizacij z okoli 500 člani, zlasti iz vrst nižjih

industrijskih in trgovskih nameščencev. ZPNJ je bila pobudnik za povezavo vseh organizacij zasebnih nameščencev v Federacijo društev privatnih nameščencev Slovenije jeseni 1927, ki pa zaradi strankarskih nasprotij ni zaživela in je izvedla le nekaj skupnih akcij. Omenili smo že, da so klerikalni vrhovi spomladi 1933 z ustanovitvijo posebne organizacije zasebnih in trgovskih nameščencev poskušali oslabiliti JSZ.

Volitve v skupščino delavske zbornice

Razmerje vpliva posameznih strokovnih organizacij so pokazale zlasti volitve predstavnikov v skupščino delavske zbornice za Slovenijo februarja 1926 in oktobra 1933, pri čemer se je v času diktatorskega režima zaradi oblastnega in podjetniškega pritiska zlasti veliko neorganiziranega delavstva opredelilo za režimske nacionalistične organizacije. Pri prvih volitvah je v delavski skupini dobila lista Ursovih sindikatov – SK 29 344 glasov (27 mandatov), lista JSZ 15 017 glasov (14 mandatov), skupna lista NSZ in SSDU 8359 glasov (7 mandatov) socialnodemokratska lista Kmetско-delavske zveze 2495 glasov (2 mandata) in lista Slovenske delavske zveze 1020 glasov (brez mandata), pri čemer nad 18 000 delavskih volilnih upravičencev ni glasovalo. Leta 1926 so si organizacije zasebnih nameščencev razdelile mandate brez volitev, leta 1933 pa so izvedli volitve v delavski in nameščenski skupini. Tedaj se je v delavski skupini udeležilo volitev dve tretjini upravičencev. Za listo Ursovih sindikatov (rdeči) jih je glasovalo 18 848 (23 mandatov) za listo NSZ (plavi) 12 735 (15 mandatov), za listo JSZ (beli) 9778 (12 mandatov), v nameščenski skupini pa je dobila lista liberalnih organizacij (plavi) 3606 glasov (6 mandatov), socialistična lista (rdeči) 1127 glasov (2 mandata), lista JSZ (beli) 560 glasov (1 mandat) in klerikalna lista (zeleni) 873 glasov (1 mandat). Žal so strokovne organizacije uspele le približno tretjino do največ polovice svojih privržencev vključiti v svoje članstvo, pri čemer je bila razlika tudi med številom vpisanih članov in med tistimi, ki so redno plačevali prispevke. Število slednjih se je zmanjšalo zlasti v času velike gospodarske krize. Še poraznejše pa je stanje sindikalne organiziranosti, če primerjamo podatke o članih s statistikami vse zavarovanih delavcev in nameščencev. Delavska zbornica je v svojem poročilu za leti 1927 in 1928 poudarila, da so strokovne organizacije vseh smeri uspele včlaniti komaj dobro desetino vsega delavstva.

Delovanje strokovnih organizacij

Na značaj in oblike delovanja strokovnih organizacij so v obravnavanem obdobju posebej vplivala gospodarska gibanja, ki naj jih ilustriramo s stanjem zaposlenosti kot enim vidnih znakov konjunktur in kriz v celotnem gospodarstvu oziroma v posameznih panogah. Kriza sredi dvajsetih let je bila kratkotrajna, kajti število zaposlenega delavstva v industriji in obrti je že leta 1926 rahlo naraslo na 75 325 in je nato naraščalo vse do leta 1930, ko jih je bilo 97 688, nato pa jo je do leta 1933 naglo upadlo na 75 564 zavarovancev pri okrožnem uradu za zavarovanje delavcev. Podatki o rasti zaposlenega delavstva v drugi polovici dvajsetih let kažejo, da ta konjunktura v primerjavi s povojnim razmahom industrijske proizvodnje ni bila tako izrazita, prav tako pa ni zajela vseh gospodarskih panog. Tako se je v rudarstvu leta 1926 začela huda kriza in število zaposlenih rudarjev je v letih od 1925 do 1928 upadlo od 14 782 na 10 924. Že leta 1930 pa se je prav tako v rudarstvu začela velika gospodarska kriza in število zaposlenih v tej panogi se je do leta 1933 zmanjšalo na 7572 rudarjev. Splošna gospodarska nihanja naj ilustriramo še s skupnimi podatki o zavarovancih pri vseh zavarovalnih zavodih, ki jih je bilo 1926. leta 109 202, leta 1930 je še zadnjič naraslo na 132 276, najnižje stanje pa je bilo leta 1933 s 105 728 zavarovanci, pri čemer naj pripomnimo, da je bila ves čas najbolj stabilna zaposle-

Skupina brezposelnih rudarjev leta 1932 v Trbovljah

nost železničarjev. Samo leta 1933 je bilo odpuščenih okoli 28 000 delavcev, število brezposelnih pa je bilo ocenjeno na okoli 45 000 delavcev. Za čas velike gospodarske krize pa tudi število zavarovancev ne kaže dejanskega stanja, kajti velik del delavstva je zaradi upada proizvodnje delal le po nekaj dni na teden, brez te zasilne rešitve bi bilo število odpustov še občutno večje. Stanje brezposelnosti je poleg tega povečeval še običajni letni priliv nove delovne sile, za katero tudi v času konjunktura ni bilo na novo odprtih dovolj delovnih mest. V industriji se je zaposlovala predvsem nekvalificirana in polkvalificirana delovna sila, v vedno večji meri tudi ženska, ki je prihajala s kmečkega podeželja, medtem ko je na drugi strani z zmanjšanjem zaposlenosti v rudarstvu odstotek te kategorije pravega industrijskega delavstva v sestavi vseh zaposlenih zelo upadel. Takšen razvoj je vplival na številčno stanje strokovnih organizacij, kajti na novo zaposleno delavstvo se je vključevalo vanje v večjem številu šele po vztrajnih prizadevanjih delavskih organizatorjev in hudih udarcih v času velike gospodarske krize, ko so bili neorganizirani na milost in nemilost prepuščeni delodajalcem.

Za gospodarsko rast v drugi polovici dvajsetih let je značilno tudi dejstvo, da za razliko od povojne ni bila povezana z inflacijo, kar ponazarja podatek, da so npr. povprečni mesečni stroški za hrano celo rahlo upadli. To je vplivalo na bistveno spremembo meznega sistema, v katerem so postopoma odpravili različne doklade, značilne za povojno obdobje kot oblika prilagajanja delavskih prejemkov nagli rasti druginji. Vzporedno pa so delodajalci v vedno večji meri uveljavljali akordni sistem, s katerim so povečevali svoje dobičke. Z nizkimi akordnimi postavkami so zlasti nekvalificirane delavce prisilili k nadurnemu delu, to pa je pomenilo izgubljanje ene največjih pridobitev povojnih delavskih bojev – osemurnega delavnika. V takih razmerah se je povečevalo število drobnih posredovanj pri spremembah meznega sistema oziroma pri urejanju meznih in delovnih pogojev s kolektivnimi pogodbami, občutno se je zmanjšalo število meznih gibanj in drugih akcij, zelo redka pa so se zaostila v stavke. Strokovne organizacije so v obravnavanem obdobju končno uspele izbojevati, da so dobile v dveh temeljnih ustanovah, delavskih zbornicah in

delavskih oziroma obratnih zaupnikih, pomembno podporo in oporišče pri izvajanju socialnoekonomskih nalog.

Sredi dvajsetih let je ministrstvo za socialno politiko z dovoljenjem za pobiranje doklad od delavskih mezd in s potrditvijo pravil ter z razpisom volitev dalo pravno in gmotno osnovo za preoblikovanje začasne delavske zbornice v delavsko zbornico za Slovenijo in za začetek izvajanja njene zakonske naloge, »ščititi ekonomske, socialne in kulturne interese vseh delavcev in nameščencev . . .«. Hkrati je odobrilo tudi ustanovitev osrednjega tajništva delavskih zbornic v Beogradu. Samo v ilustracijo naj navedemo podatek, da leta 1922 ni znašala dodeljena dotacija ministrstva za socialno politiko niti 35 000 din, prvo leto po uvedbi novega vira financiranja pa so doklade v finančnem načrtu delavske zbornice za leto 1925 znesle skoraj 2 850 000 din. Ta sredstva so omogočila delavski zbornici, da je s povečanim številom nameščencev začela načrtno pripravljati študije o perečih gospodarskih in socialnih problemih ter uspešneje opravljati svoje naloge pri oblikovanju stališč in predlogov o zakonskih predpisih za zaščito delavstva ter o socialni politiki. To delo je potekalo v tesni povezavi s strokovnimi organizacijami, ki so organizirale številne shode, največkrat vsaka posebej, na katerih so delavci postavljali svoje zahteve glede socialne politike oziroma so protestirali proti neizvajanju delavske zaščitne zakonodaje. Prav delavska zbornica je ob veliki razcepljenosti strokovnih organizacij postala ustanova, »ki zbira pri skupnih akcijah sile delavstva za enoten nastop glede reševanja vprašanj delavske zaščite in zavarovanja, tarifnih pogodb in drugih perečih delavskih problemov«, kot ugotavlja njeno poročilo o delovaju za leti 1927 in 1928. V obravnavanem času je posebno pozornost posvetila problematiki brezposelnosti in vodila je vse večje akcije za njeno reševanje oziroma omilitev.

Delavska zbornica je od srede dvajsetih let kot svoje drugo pomembno področje uveljavila posredovalno funkcijo. Tako so njeni referenti na pobude strokovnih orga-

Nova palača delavske zbornice za Slovenijo v Ljubljani, v kateri so imele od leta 1929 sedež strokovne organizacije ter nekatere druge delavske organizacije in ustanove

Poslopje ekspozitive delavske zbornice v Celju

nizacij posredovali pri vseh važnejših mezdnih gibanjih in pri reševanju delovnih sporov ter so v tem pogledu delno nadomestili inšpektorje dela. Prosvetni odsek delavske zbornice je z organiziranjem knjižnic, čitalnic in tečajev pomembno prispeval k dvigu delavske prosvetnoizobraževalne dejavnosti, gmotno pa je podpiral tudi delovanje kulturnoprosvetnih organizacij vseh treh smeri, socialistične Svobode, krščanskosocialističnih Krekovih družin in mladinskih sekcij Bratstva pod okriljem NSZ. Delavska zbornica je pri njej registriranim strokovnim organizacijam tudi z dotacijami krepila gmotno osnovo za njihovo delovanje ter je npr. prek njih dajala svoje podpore za brezposelne. Kmalu po ureditvi finančnih problemov se je delavska zbornica lotila gradnje svoje palače v Ljubljani, ki je bila odprta leta 1929, ter ureditve zgradb za svoji ekspozituri v Mariboru in Celju. V zgradbah delavske zbornice so nato dobile svoje prostore tudi vse registrirane strokovne in kulturnoprosvetne organizacije ter nekatere druge delavske ustanove. Ker so bile navedene gmotne koristi in ugodnosti za posamezne strokovne organizacije vezane zlasti na število njihovih predstavnikov v skupščini delavske zbornice, je razumljiv ogorčen volilni boj. Vse obravnavano obdobje so imeli glavno vlogo pri vodenju delavske zbornice socialisti (prvi predsednik njene skupščine je bil Melhior Čobal), ki so prek nje uveljavljali svoja stališča glede reševanja perečih delavskih problemov in so njena gmotna sredstva v največji meri izrabljali za krepitev svojih strokovnih in kulturnoprosvetnih organizacij. Nekatera stališča in akcije, poraba sredstev in nastavitve uslužbencev v skladu z interesi socialistične večine so povzročile kritiko drugih strokovnih organizacij. Večkrat so delovanje socialistov v delavski zbornici ostro napadali komunisti. Ne glede na te probleme je v obravnavanem desetletju delavska zbornica za Slovenijo opravila veliko za strokovne organizacije in za vse delavstvo pomembnih nalog, večjo učinkovitost pa so preprečevale zlasti njene omejene pristojnosti ter možnosti oblasti, da so z določanjem gmotnih sredstev in z drugimi ukrepi posegale v njeno delovanje, proti čemer socialistična zveza večina v bojazni za izgubo privilegijev ni dovolj odločno nastopala.

Ustanovo delavskih zaupnikov so v Sloveniji strokovne organizacije izbojevale že konec 1918. leta, potrdil jo je zakon o zaščiti delavcev, toda šele konec 1927. leta je minister za socialno politiko dr. Andrej Gosar izdal navodila za volitve delavskih zaupnikov in poslovnik za njihovo delovanje, pri čemer so nekatera določila doživela hudo kritiko. Strokovne organizacije so sicer tudi dotlej v mnogih podjetjih uveljavile ustanovo delavskih zaupnikov, toda podjetniki so često izpodbijali njihovo legalnost, jih ovirali pri delu in jih preganjali. Tako so delavski oziroma nameščenski zaupniki šele po omenjenih odredbah lahko začeli dejansko opravljati vse funkcije zakonitih zastopnikov delavstva po obratih. Postali so posredniki med delavci in delodajalci v delovnih sporih ter varovalci izvajanja delavske zaščitne zakonodaje. Pri tem je bilo posebej pomembno, da delodajalci zaradi izvajanja posredovalnih nalog delavskih zaupnikov niso smeli preganjati ali celo odpuščati, medtem ko funkcionarji strokovnih organizacij v tem pogledu niso bili zaščiteni pred maščevanjem. Čeprav so delodajalci zlasti ob stavkah večkrat kršili imuniteto delavskih zaupnikov, so prav predpisi iz konca 1927. leta pomenili mejnik v uveljavitvi te pomembne ustanove za urejanje delovnih in mezdnih pogojev vsega delavstva. V obratih, kjer delavstvo ni bilo sindikalno organizirano, so bili delavski zaupniki njegovi edini zaščitniki. Strokovne organizacije vseh smeri so volitvam delavskih zaupnikov posvetile veliko pozornost, ti pa so postali nato pomembna opora v izvajanju njihovih socialnoekonomskih nalog. Pri tem so si prizadevale, da bi izbojevale izvolitev svojih članov za delavske zaupnike in tako so postale vsakoletne volitve delavskih zaupnikov tudi eno od meril vpliva posameznih strokovnih organizacij med delavstvom.

Prav v začetku 1929. leta, ko so se strokovne organizacije pripravljale, da razširijo število obratov z izvoljenimi delavskimi zaupniki, je minister za socialno politiko volitve prepovedal, kar je list Delavec ocenil kot prvo ugoditev podjetniškim krogom za omejitev delavske zaščitne zakonodaje po uvedbi diktature kralja Aleksandra. Šele leta 1931 so bile zaradi odločnih zahtev strokovnih organizacij in delavskih

Udeleženci prve seje mariborskih delavskih zaupnikov 25. februarja 1934. Navzočih je bilo 153 zaupnikov in namestnikov od 210 izvoljenih

zbornic spet dovoljene volitve delavskih zaupnikov. SK je tedaj uspela, da so delavci in nameščenci v 44 obratih izvolili iz njenih vrst 188 delavskih zaupnikov. Istočasno pa so bile tudi volitve rudarskih zaupnikov (II. skupine rudarske zadruga), na katerih je razredna Zveza rudarskih delavcev dobila 70 zaupniških mest, vse ostale strokovne organizacije in neorganizirani pa skupaj le 26 mandatov. Delavski zaupniki so si v času velike gospodarske krize prizadevali s svojimi posredovanji omiliti skrajno poslabšanje položaja delavstva, ves čas pa je bilo pomembno njihovo posredovanje zlasti pri določanju akordnih postavk.

Strokovne organizacije so proti posameznim akcijam oblasti in kapitala za poslabšanje delavske zaščitne zakonodaje in proti njenemu neizvajanju ter socialni reakciji organizirale številne shode hkrati v vseh pomembnih industrijskih središčih, pri čemer je bila najbolj aktivna SK, svojo angažiranost na socialnem področju pa je stalno krepila tudi JSZ. Tako so bili npr. sredi leta 1925 po vsej Sloveniji množični protestni shodi proti novemu obdavčenju delavstva, v začetku naslednjega leta je bila velika protestna akcija proti nameravanemu zmanjšanju gmotnih sredstev za delovanje borz dela, inšpekcij dela in uradov za socialno zavarovanje, posebej pa so na shodih delavci zahtevali, da se sredstva za podpore brezposelnim začnajo razdeljevati. Pravilnik o porabi teh sredstev je nato izšel šele 1928. leta. Vse strokovne organizacij so v začetku 1926. leta protestirale zoper množične odpuste rudarjev v rudnikih TPD. Pobudo dekalistov, da bi za boj proti redukcijam rudarjev TPD, za dosledno izvajanje delavske zaščitne zakonodaje in za ukinitve vseh protidelavskih zakonov ustanovili po obratih ter v pokrajinskem in državnem okviru iz predstavnikov vseh strokovnih in drugih delavskih organizacij posebne akcijske odbore, pa so socialisti odklonili. V velikih obrambnih akcijah leta 1926 je spet prišlo do medsebojnega obračunavanja med socialisti in komunisti, ki so sektaško vse predstavnike nerazrednih strokovnih organizacij razglašali za buržoazne agente. Socialisti so postali zelo radikalni v postavljanju socialnih zahtev po imenovanju dr. Andreja Gosarja za ministra za socialno politiko in to dejstvo so uporabili tudi za obračunavanje s krščanskimi socialisti. Leta 1928 so organizirali protestne shode proti odpravi stanovanjske zaščite za najemnike ter skupaj s članstvom ZPNJ za ohranitev osemurnika in nedeljskega počitka v vseh obrtnih in trgovskih obratih.

Uvedbo kraljeve diktature so si gospodarski krogi prizadevali izrabiti za poslabšanje zakonodaje za varstvo delavstva, predvsem za podaljšanje delovnega časa. Z uredbo o delovnem času v obrtnih in trgovskih podjetjih spomladi 1929 je bil delovni čas v njih podaljšan za delavce in nameščence na 10 ur, že pravilnik iz leta 1924 pa je določal tudi pogoje za podaljšanje delovnega časa v industrijskih obratih. SK je tedaj odklonila predlog JSZ za skupni obrambni nastop in ni pristala na sodelovanje. Avgusta 1929 je sama organizirala 35 protestnih shodov proti poslabšanju zaščitne zakonodaje, na njih so odločno postavljali tudi zahtevo za uvedbo starostnega zavarovanja, rudarji pa so terjali tudi izboljšanje rudarskega zakona in uredbe o bratovskih skladnicah. SK pa je prav tako kot NSZ odklonila tudi skupno akcijo v podporo predlogu JSZ za radikalno izboljšanje zakona o socialnem zavarovanju. Do ene akcije vseh strokovnih organizacij za delavsko zaščito pa je nato prišlo februarja 1930 ob obisku direktorja Mednarodnega urada za delo v Jugoslaviji.

Že v prvih mesecih 1930. leta pa se je začela kriza v premogovništvu in TPD je najprej zmanjšala število delovnih dni in s tem zaslužke rudarjev, sredi leta pa je začela z množičnimi odpusti. Medtem ko je ta problem leta 1926 reševala delavska zbornica z organiziranjem izselitve slovenskih rudarjev v francoske in druge tuje rudnike, pa so sedaj zaradi svetovne gospodarske krize odpušteni rudarji ostali brez možnosti za iskanje dela v tujini. Že spomladi 1932. leta je tudi druge industrijske panoge zajela kriza z odpusti, skrajšanjem delovnega časa in znižanjem mezd, s čimer je kapital hude posledice krize prevalil predvsem na delavstvo. Strokovne

organizacije so morale vso pozornost posvetiti reševanju te problematike. Na kongresu SK septembra 1931 so poudarili, da postavlja gospodarska kriza »problem nezaposlenosti v osredje javne pozornosti«. Ker na vsako izpraznjeno delovno mesto čaka že več brezposelnih, se v takih razmerah »s sindikalnimi sredstvi delavska vprašanja ne dajo reševati«. Glede na to, da z njimi ni bilo mogoče uspešno posredovati v posameznih podjetjih, je treba zahtevati, da v blažitev krize poseže država s spodbujanjem proizvodnje, z javnimi deli, s povečano skrbjo za brezposelne in z drugimi sredstvi. Ob diktatu TPD, ko je z novo kolektivno pogodbo rudarjem znižala mezde, je Delavec sredi 1931. leta postavil zahtevo po dveh zakonih: zakon o državnem nadzoru nad vsemi kapitalističnimi podjetji in zakon o minimalnih mezdah v skladu z eksistenčnim minimumom. V začetku leta 1932 so se okrepile zahteve po večjem vplivu organiziranega delavstva pri upravljanju borz dela, da bo njihovo delovanje bolj učinkovito. Na shodih in sestankih je delavstvo zahtevalo, naj poleg osrednjih državnih oblasti tudi banovinska uprava in občine nudijo takojšnjo pomoč brezposelnim delavcem in nameščencem ter organizirajo javna dela, znižajo pa naj tudi stanovanjske najemnine. Nadaljnje poslabšanje življenjskih razmer, posebej v Revirjih, kjer je zavladala glad, je rodilo tudi zahtevo po brezplačnem razdeljevanju živil najbolj ogroženim. Jeseni 1932 je delavstvo na številnih zborovanjih, v Mariboru tudi na posebnem strokovnem tednu, podprlo zahteve po učinkovitih oblastnih ukrepih za zmanjševanje gospodarske krize, posebej pa dosledno izvajanje določil o delovnem času, kajti ponekod so po odpustih podjetniki preostale zaposlene prisilili k nadurnemu delu. Delavstvo je zahtevalo, naj bi se zaradi brezposelnosti delovni čas skrajšal na 40 ur tedensko. Akcije za državno posredovanje pri odpravljanju najhujših posledic krize so imele delen uspeh in v začetku 1933. leta so dobile strokovne organizacije nalogo, da skrbijo za pravilno porabo državnih kreditov za javna dela in skromnih sredstev za pomoč brezposelnim z živili. Ker so v tem letu nekoliko porasle cene živil, so strokovne organizacije organizirale protestne shode proti druginji, na katerih so zahtevale zakonske ukrepe proti špekulacijam s cenami, minimalne mezde in ustanovitev gospodarskega sveta s paritetnim delavskim zastopstvom, ki naj bi skrbel za gospodarski in socialni napredek. Akcije za reševanje perečih problemov v času gospodarske krize so strokovne organizacije usklajevale predvsem v delavski zbornici oziroma v okviru tajništva delavskih zbornic Jugoslavije, ki je bilo glavni posrednik zahtev do osrednjih oblasti, pri upravi Dravske banovine in posameznih občinah pa so strokovne organizacije še posebej posredovale za pomoč ogroženemu delavstvu. Za celotno desetletje, posebej pa za čas po uvedbi diktature in začetku velike gospodarske krize, je značilna velika aktivnost strokovnih organizacij na področju socialne politike.

Poglavitna značilnost delovanja strokovnih organizacij v obravnavanem obdobju pa je upad borbenih akcij, kar naj ilustriramo s številom stavkovnih bojev. Inšpekciji dela v Ljubljani in Mariboru sta v letih deflacijske krize 1925. in 1926. leta posredovali le v devetih stavkah. Njihovo število je nato delno poraslo leta 1928. ko jih je bilo deset, med katerimi so komunisti zlasti aktivno posegli v stavke kovinarjev v Kamniku, steklarskih delavcev v Hrastniku, Zagorju in Rogaški Slatini ter v protestno stavko ljubljanskega delavstva proti podaljšanju delovnega časa. Nove politične razmere po uvedbi kraljeve diktature in izbruh velike gospodarske krize pa so nato imele za posledico le redko uporabo stavke. Inšpektorji dela so v letih 1929–1933 posredovali le v enajstih stavkah, ki so zajele v glavnem le manjše obrate, precej pa jih je bilo spontanih. Uporaba tega orožja v času viška gospodarske krize, ko so podjetniki omejevali zaposlenost, ni imela izgledov za uspeh in je bila lahko le povod za nove odpuste delavstva oziroma za njihovo nadomestitev z brezposelnimi. Zato je Partija vzporedno s svojim obnavljanjem poiskala druge oblike borbenih akcij za odpravo hudih posledic gospodarske krize, predvsem z okrepljenim delom med žen-

Zaupniški zbor Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije, sekcije težke železarske industrije, na Jesenicah leta 1930

Zborovanje kamnoseških delavcev v Ribnici na Pohorju 15. januarja 1933 med mezdnim gibanjem

skami in brezposelnimi. Leta 1932 je prek Zveze delavskih žena in deklet izvedla veliko protestno akcijo zoper odpuste železarjev na Jesenicah, sredi naslednjega leta pa je prišlo do množičnih ženskih demonstracij v Revirjih. Žene rudarjev so v Trbovljah zasedle vhode v rove in onemogočile obratovanje, nakar so oblasti razglasile obsedno stanje. Z okrepljenimi policijskimi in orožniškimi silami so razbile več-

dnevne demonstracije pod parolo: kruh, delo in enotna fronta. Rudarji so režimski NZS preprečili, da bi izrabila njihov boj za svojo krepitev. Ti dogodki v Revirjih so napovedovali razmah borbene aktivnosti proti posledicam gospodarske krize.

Večina stavk se je v obravnavanem času končala le s skromnimi rezultati ali neuspešno za delavstvo. Najbolj pogost vzrok za stavke so bila znižanja mezd. Vodenje stavkovnih bojev je bilo tudi v tem obdobju v glavnem v rokah SK in v manjši meri JSZ, pri čemer je tudi ob njih kot tudi v nekaterih mezdnih gibanjih prišlo do medsebojnega obračunavanja med strokovnimi organizacijami.

Tudi število mezdnih gibanj je sredi dvajsetih let občutno upadlo. Po oceni so jih strokovne organizacije vodile kar štirikrat manj kot v prvih povojnih letih. V ilustracijo naj navedemo podatke, da so inšpektorji dela v letih 1925 in 1926 posredovali le v 14 mezdnih gibanjih, referenti delavske zbornice pa v 50 mezdnih gibanjih. Iz poročil delavske zbornice za obdobje od 1927 do 1930 se vidi, da je bilo v tem času 61 večjih mezdnih gibanj. Največkrat je bil povod zanjo znižanje zaslužkov. Ob tem je treba poudariti, da so strokovne organizacije gospodarsko konjunkturo ob ustaljenih cenah uspele izrabiti za delno izboljšanje gmotnega položaja delavstva, kar naj ilustriramo s podatkom, da je količnik med zaslužki in povprečnimi mesečnimi izdatki za hrano za eno osebo narastel od 2,68 v letu 1923 na 3,16 v letu 1931, nato pa je v času velike gospodarske krize naglo upadel na 1,91 v začetku 1934. leta. V ilustracijo naj navedemo še podatek, da je bil povprečni mesečni zaslužek leta 1933 520 din, eksistenčni minimum za hrano, obleko, stanovanje in kurjavo za eno osebo 670 din, za štiričlansko družino pa 1694 din, kajti številni zaposleni so vzdrževali še veččlanske družine. Nad polovico delavcev s svojimi zaslužki ni mogla pokrivati niti eksistenčnega minimuma zase, nad desetina pa tudi ne stroškov za lastno prehrano. To stanje je vodilo v gladovanje v številnih delavskih družinah. V času gospodarske krize je številne zaposlene doletelo skrašanje delovnega časa in zmanjšanje zaslužkov, strokovne organizacije pa so se morale bojevati za to rešitev kot manjše zlo v primerjavi z odpusti. Prav strah pred odpusti pa je bila poglobljena objektivna okoliščina, ki je v kriznih letih odvrčala delavstvo od organizirane samoobrambe z odločnimi akcijami prek strokovnih organizacij.

V takih razmerah strokovne organizacije niso čakale le na različne oblike državne pomoči, temveč so, kolikor so jim dopuščale omejene gmotne možnosti, svojo humanitarno dejavnost osredotočile predvsem na podpiranje brezposelnih članov, pri čemer so organizirale tudi solidarnostno zbiranje sredstev zanje pri zaposlenih članih.

Z vsemi navedenimi akcijami in sredstvi so razcepljene in številčno šibke strokovne organizacije dosegle le skromne rezultate pri blažitvi najhujših posledic velike gospodarske krize. Šele odločni razredni spopadi, ki jih je leta 1934 sprožila spet konsolidirana pokrajinska organizacija KPJ za Slovenijo, so pomenili začetek načrtnih akcij za izboljšanje do skrajnosti poslabšanega ekonomskega položaja delavstva.

8. Uspešna prizadevanja za akcijsko enotnost strokovnih organizacij, okrepitev njihovega delovanja in vladni ukrepi za utrditev režimskih strokovnih organizacij (1934–1941)

Boj za odpravo posledic hude gospodarske krize, vladni ukrepi za zaježitev borbeneh akcij strokovnih organizacij in njeni poskusi organiziranja režimskega strokovnega gibanja po fašističnem zgledu so terjali enotne delavske nastope, izbojeva-

nje akcijske enotnosti »od spodaj« v konkretnih akcijah in njeno uveljavitev »na vrhu« med vodstvi nerežimskih – svobodnih strokovnih organizacij, za katero so bile ves čas poglavitni pobudnik in organizator obnovljene partijske organizacije. V teh prizadevanjih je bila Partiji najtrdnejši sodelavec in zaveznik JSZ, ki je ostala zvesta svoji politiki enotne fronte, izoblikovane ob začetku kraljeve diktature. Leto 1934 ni bilo prelomnica le v oblikovanju nove sindikalne politike KPJ, ki je opravila s sektaštvom in ji odprla pot k uveljavitvi v razrednih in drugih strokovnih organizacijah ter v socialnoekonomskih akcijah, temveč je v Sloveniji dosegla že prve pomembne uspehe. Komunisti so kmalu po vključitvi v organizacije SK, za razliko od druge polovice dvajsetih let, dosegli tudi vodstvene funkcije, kar jim je omogočilo usmerjanje v razrednobojno aktivnost in k akcijskemu sodelovanju z drugimi strokovnimi organizacijami, ki so ga desničarski socialistični birokrati zavirali. Akcijska enotnost se je uspešno izkazala kot odločilni dejavnik v velikem stavkovnem valu, ki ga je prekinila vlada Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), njen sestavni del je bila tudi slovenska klerikalna stranka, z uredbo o minimalnih mezdah februarja 1937. Nova državna stranka je v primerjavi z JNS posvečala organiziranju lastnih delavskih strokovnih organizacij večjo pozornost. Konec tridesetih let jim je vlada s svojimi zakonskimi akti ustvarila privilegiran položaj, ki je zahteval enotno nastopanje tudi vodstev SK, JSZ in NSZ, pri čemer je slednja leta 1935 izgubila značaj režimske strokovne organizacije. V Sloveniji je v drugi polovici tridesetih let to vlogo prevzela Zveza združenih delavcev (ZZD), ki jo je ustanovila klerikalna stranka po prelomu z JSZ zaradi njenega prehoda na napredne pozicije. Končno je vlada decembra 1940 s prepovedjo Ursovih sindikatov posegla tudi po skrajnem sredstvu za zlom razrednih strokovnih organizacij. Toda tedaj je bila ideja in praksa akcijske enotnosti že trdno zasidrana med delavstvom in v zadnjih mesecih pred okupacijo aprila 1941 se je po prizadevanjih KPS uveljavljala v obliki gibanja delavske enotnosti v skladu z navodili V. državne konference KPJ. Pri tem se je poglobljalo sodelovanje z JSZ, medtem ko se je vodstvo NSZ začelo udinjati režimu.

Na organiziranost in delovanje javnih nameščencev v drugi polovici tridesetih let je vplivalo zlasti dejstvo, da je ostal še nadalje v veljavi uradniški zakon iz leta 1931 o omejitvi strokovnih organizacij. V strokovnem gibanju zasebnih nameščencev pa je bila pomembna sprememba zlasti okrepitev klerikalne organizacije zasebnih nameščencev ter prodor komunističnega vpliva v Zvezo bančnih, zavarovalnih, trgovskih in industrijskih uradnikov tudi v Sloveniji.

Za obdobje 1934–1941 je posebej značilna ponovna okrepitev odločnih akcij za izboljšanje gmotnih in delovnih pogojev delavcev in nameščencev ter za njihovo ureditev s kolektivnimi pogodbami. Ugodni objektivni pogoj za velik razmah socialnoekonomskih akcij je bila ponovna industrijska rast v drugi polovici tridesetih let, zahteval pa jih je skrajno slab položaj delavcev in nameščencev v času velike gospodarske krize oziroma dejstvo, da so podjetniki vzporedno z modernizacijo in racionalizacijo proizvodnje povečevali tudi izkoriščanje delavstva ter da niso bili pripravljeni tudi v času industrijske rasti zmanjšati velikega razkoraka med delavskimi zaslužki in potrebnimi sredstvi za življenjski minimum.

Poudarimo naj še, da so se v času od srede 1934. leta do začetka 1937. leta številne socialnoekonomske akcije zaostriale v stavke, ki so dobile tudi politični značaj, njihov glavni organizator pa je bila Partija. Po sprejetju uredbe o minimalnih mezdah so oblasti uveljavile svojo posredovalno vlogo in strokovne organizacije so lahko šele po neuspešnih pogajanjih posegle tudi po stavkah, ki so bile zato redke. S številnimi socialnoekonomskimi akcijami so strokovne organizacije sicer uspele delno izboljšati gmotni položaj delavstva, toda še leta 1940 ni dosegel stanja pred gospodarsko krizo.

Pomemben mejnik v utrjevanju partijskega vpliva v razrednih strokovnih organizacijah je bila izvolitev Franca Leskoška na konferenci SK za Slovenijo marca 1934 za predsednika njenega izvršnega odbora. Tedaj je bilo v organizacijah slovenske pokrajinske centrale Ursovih sindikatov vpisanih 12 000 članov, in to kljub udarcu, da je konec 1933. leta minister za promet glede na splošne omejitve pravice državnih uslužbencev do strokovne organiziranosti prepovedal delovanje Ujedinjenemu savezu železničarjev Jugoslavije z okoli 3200 člani. Ob tem naj pripomnimo, da je redno plačevalo članske prispevke okoli 8000 članov, drugi pa zaradi brezposelnosti oziroma slabega gmotnega položaja te svoje obveznosti niso mogli izpolnjevati. Za primerjavo naj navedemo še podatek, da je bilo leta 1934 v organizacijah URSSJ skupaj okoli 30 000 članov in je torej slovensko članstvo predstavljalo približno tretjino njegovega številčnega stanja. V Sloveniji so bili člani povezani v dvanajstih strokovnih zvezah, medtem ko je celotni URSSJ slabila tudi razcepljenost njegovega članstva na kar sedemintrideset različnih zvez, kar kaže odstopanje od organiziranja po industrijskih panogah. Ne glede na številčno šibkost in neustrezno notranjo organiziranost, so bile razredne strokovne organizacije v slovenskem in jugoslovanskem okviru tudi ob koncu velike gospodarske krize in kraljeve diktature najvažnejši dejavnik v celotnem strokovnem gibanju, kar jim je nalagalo tudi posebne dolžnosti v organiziranju bojev za izboljšanje položaja delavstva in v ustvarjanju akcijske enotnosti zanje. Izpolnjevanje teh temeljnih in perečih nalog pa je zavirala desničarska socialistična birokracija, ki je poskušala z vsemi sredstvi ohraniti svoje pozicije in privilegije pred naraščajočim vplivom Partije in socialistične levece v Ursovih sindikatih.

V takih razmerah je bila edina učinkovita pot za okrepitev vloge Partije v razrednem in celotnem strokovnem gibanju, njeno organiziranje konkretnih socialnoekonomskih akcij in ustvarjanje akcijske enotnosti v njih »od spodaj«, neposredno po obratih. To se je posebej pokazalo v vedno večjem številu odločnih socialnoekonomskih bojev v Sloveniji, ki so dosegli skrajno zaostritev v gladovni stavki rudarjev TPD julija 1934. Borbenost delavstva v teh akcijah je bila na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo v Goričanah septembra 1934 osnova za napoved stavkovnega vala, v katerem naj bi utrjevali tudi akcijsko enotnost delavstva. Za razmah razrednih bojev na čelu s KPJ, posebej za njeno delo na sindikalnem področju, so bili odločilnega pomena sklepi IV. državne konference KPJ decembra 1934 v Ljubljani. Kominterni, ki je dotlej s svojimi direktivami vplivala tudi na napačno sindikalno politiko KPJ, pa je v oceni resolucije omenjene konference opozorila na nevezdržnost nadaljnega vztrajanja pri oblikovanju Revolucionarne sindikalne opozicije. Ob tem naj pripomnimo, da je med CK KPJ in pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo prav glede organiziranja in vloge Revolucionarne sindikalne opozicije prihajalo do sporov, ker je dejansko pomenila sektaštvo komunistov in privržencev v strokovnih organizacijah. Kominterni je omenjeno posredovanje izvedla že v duhu svoje nove ljudskofrontne usmeritve proti naraščajoči fašistični nevarnosti, pri čemer si je posebej prizadevala za odpravo vseh sektaških in oportunističnih ovir pri oblikovanju enotne delavske fronte. Prav ta naj bi bila jedro široke protifašistične ljudske fronte vseh demokratičnih sil. Akcijska enotnost, ki sta jo kot neodložljivo nalogo izpostavili omenjeni konferenci, naj bi bila prva stopnja na poti do višjih oblik enotne fronte ne le za socialnoekonomske, ampak tudi za skupne delavske politične cilje.

Komunističnemu usmerjanju strokovnih organizacij v borbene akcije in enotne nastope se je v Sloveniji odločno uprlo desničarsko vodstvo Zveze rudarjev Jugoslavije, III. kongres URSSJ decembra 1934 v Sarajevu pa je v svoji resoluciji poudaril: »Istotako, kakor je odbil naval žoltih plačanih organizacij, URSSJ z isto odločnostjo odbija idejo levih elementov o takozvani enotni fronti...«. Desničarsko vodstvo

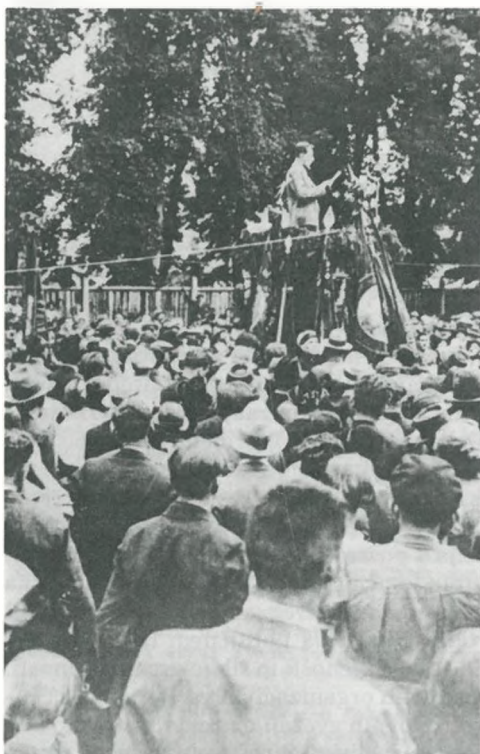
Tita br. 2/11.12.1934. * 21-2/102805 3850 1934
 Prvi prijatelj Rannovarno sam o pripravljanju strajka u Trbovlju i žalno sam nek
 dosta nesgodne stvari, nade, Fliberski je dno obrvati zbor rudara na kose je izaso
 predlogom, da se s upravom Rudnika racini kompromis, jer da i onako nasa izgleda na
 prvi uspjeh u slucaju strajka. Druga rijecina to znaci pristati na enizenje radnica.
 Na sboru je Fliberski pitao prisutne: A ko je protiv kompromisa? Niko se nije izra-
 zio protiv, iako su bili prisutni i neki drugovi. Razumije se, kad su nasi, sutjeli, da
 su mijjali i ostali radnici, jer su gledali u sutnji komunisti znak odobravanja. Pli-
 berskovih izlaganja o besmislici strajka. Moras sponenuti i to, da su svi nasi tr po-
 v, edin, jednog, ukljucevi tu i (1), pali u neko selodusje i nevjera- (akoro/ -vanje u
 borbenost radnika. Na tom sboru se samo jedan htio oduprijeti tome prijedlogu (to je
 nas covjek) ali su nisu dali govoriti. Ovdje smo vec preduseli mjera, da se taj sport
 -mistički stav nasih ljudi ispravi. Oni su dobili ostar ukor. FK je izdao i radnice,
 da na drugom sboru, koji ce se odrzati u Zagorju, istupe nasi ljudi protiv svakog kom-
 promisa. Poduzeta su mjere, da se na taj sbor privuce cin vise rudara iz Trbovlja. Pod-
 zneta je agitacija protiv tog kompromisnog prijedloga: izdaje se letak itd. Koliko
 radi do strajka doslo oko 15.10. to ce on neminovno izbiti vec kod prve isplate, kada
 budu radnici ineli opipljiv rezultat kompromisa, a o tome se uvjeravaju svi drugovi.
 Dakle, uvjereni sam, da ce se onaj nekommunistički stav nasih drugova tako moći ispraviti
 ti, tim vise, sto su vec i nasi uvidjeli svoje greške.
 U Celju stvar dobro napreduje. Nasi su tako gospodari situacije. Izabran je odbor
 -ar, name, taj je odbor isabran doduse iz povjerenika, i to trojica, no to su, po pri-
 taju drugova, vrlo dobri radnici. Jedan drug je na sboru stavio prijedlog, da se taj
 odbor isabere bez ucesca povjerenika, t. j. od samih novih predstavnik radnika, ali se
 ipak radnici ostali kod toga, da to budu povjerenici, jer njih stiti i zakon. U slucaju
 da taj odbor zataji, radnici se mjesto isabrati sami drugi. Na toj skupitini je (2)
 potpuno nastupao sve sto su nasi t. j. MKO predlagali, pa i bitanje odbora, opste kazni
 da se vrlo dobro drzao. Ja sam se ipak sporazumio sa drugovima, da se na svaki nacin
 pomni taj odbor sa jos 3 nove lice, i da to sprovedu drugoj skupitini. FK je tako po-
 alno covjeka, koji pomaze drugovima ruvoditi. Borbenost radnika je tako na visini.
 Dak ja to pisem, mada je strajk vec buknuo, ali je steta sto vam ne mogu javiti, kako
 napravo sada stvar stoji, jer ce se tek veceras nasi sa ljudima i dobiti najnoviji
 izvjestaj, pa cu vam onda putem poste javiti, kako stvar sada stoji, kako u Trbovlju,
 tako i u Celju.
 Utjecaj konf. je vec pokazao dobre rezultate: u Jesenicah su vec radnici od tade po-
 kustavili dve puta rad u preduecu, pod inigijativom nasih drugova. Jednputa radi od-
 -pusta jednog radnika i jedamputa radi premjestenja petoroce radnika u jedno drugo o-
 djeljenje i oba puta su radnici pobjedili. Osjecaja se uopce veća aktivnost nasih rad-
 nicina od strane part. članova.
 U Novem Mestu je bio jedan strajk, koga su organizirali i vodili nasi drugovi. Straj-
 je bio u tekstilnom preduecu u kojem je zaposleno oko 70-80 radnica. Strajk je bio
 napadnog karaktera i potpuno je uspio. Postavljeni su bili zahtjevi za poboljsanje
 plata, isplatu neisplacenih, vec dulje vremena, prevremenih satova, kolektivni ugovor
 itd. i sve su postignuli. Kad dobijem detaljne informacije, javiti cu podrobnije, da se
 mese o tome na istu članak. Simpatije su tako sa nas velike i svi govore, da su taj
 strajk organizirali komunisti i da je to vrlo dobro. Interesano je to, da su i tu m-
 -logradjani nepozitizirali sa strajkacima. U Rušah su radnici otkazali kolektivni ug-
 -vori i takodjer se sudrejavu na borbu. Podrobnije za sada jos o tome neznamo ni za
 -da vec danas saznati.
 Inace ovdje u (3) stvar nije bas krenula mnogo na bolje. Na tehnickom strajki vrlo sl-
 -bo. Pokušati cu da nadjem neko zgodno rjesenje t. j. da bi je neko zvodio i spobno
 lice pa da se vec jedampu ta stvar uredi. Taj covjek, koji je bio poslat da organizi-
 je kod (4) kanal vratio se poslije vise mjesec dana ustraj. On je bio u Austriji uba-
 sen ali je nakon kratkog vremena bio pustet i dobio je naknadnojenje. No on je to ost-
 vio i otisao sa grupicu, gdje je bio u vezu sa Heimwehrovcima i tu je uspio stvori-
 ti nekakvo (5) koje je trebalo povezati sa temanjom part. Nje su na tras prosver-
 vali bas ti vojnici. Kad su jednom onda se preseliti te veze. On kaže kako su ti vojnici ti-
 -se, kako ne mogu dobiti veze sa part. i kako se moju njih ništa ne radi.
 Sve sto sam ovdje napisao, to je samo informacija radi, i dosta povrsno, i podrobni je
 cu napisati izvjestaj gore. Za sada je moja glavna paznja posvecena na ovaj prvi
 -atak, no usred ipak nastojim da se sanim i sa drugim stvarima. Ja sam napisao
 FK jedno pismo sa uputama s obzirom na najnovije dogodjaje. Bilo bi bolje da
 seo prisustv. na sjed. osobno, ali je u ov. cas nemoguće. Javite se cin prvi. Za

Poročilo Josipa Broza Tita o aktivnosti partijskih organizacij na Slovenskem po goričanski konferenci v mezdnih in stavkovnih gibanjih v Revirjih, v Celju, na Jesenicah, v Novem mestu in v Rušah

Ursovih sindikatov je torej enako negativno ocenjevalo prizadevanje režimskih nacionalističnih strokovnih organizacij za zlom svobodnega strokovnega gibanja in komunistično akcijo za enotno fronto vseh nerežimskih strokovnih organizacij, ki je bila nato kljub vsem njegovim odporom uspešna v velikih delavskih bojih sredi tridesetih let. Različne subjektivne in objektivne okoliščine so vplivale na razlike v intenzivnosti razrednih bojov in na doseženo stopnjo akcijske enotnosti v posameznih jugoslovanskih pokrajinah.

Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo in posebej njegova sindikalna komisija sta prek osnovnih organizacij ter širokega kroga komunističnih privrženecv uspela svoje naloge v strokovnem gibanju sredi tridesetih let zelo uspešno izpolnjevati. Poglavitno pozornost je Partija posvetila spodbujanju in vodenju socialnoekonomskih bojov ter njihovi zaostitvi v prave razredne spopade, kakršnih ni bilo več kot celo desetletje, od povojnega stavkovnega vala. Tudi v prizadevanjih za enotno delavsko fronto, ki je bila v Sloveniji zaradi velike sindikalne razcepljenosti še posebej pereča naloga, je Partija kmalu dosegla velike uspehe z agitiranjem zanjo ne le v razrednih, temveč tudi v drugih strokovnih organizacijah, prek svojega legalnega tiska, zlasti pa v posameznih akcijah. Po prvih večjih uspehih v uveljavljanju akcijske enotnosti »na terenu«, je legalni komunistični list Delavski obzornik, izhajati je začel oktobra 1935, pozval SK, JSZ in NSZ k organizacijski združitvi v Medstrokovno federacijo dela. Ta naj bi vodila vsa mezdna in strokovna gibanja v posameznih tovarnah, industrijskih panogah, industrijskih središčih, pokrajinah in končno v vsej državi. Organizacijska združitev naj bi se začela najprej po obratih, pri čemer je Delavski obzornik poudaril enotno nastopanje ne le na strokovnem, temveč tudi na političnem in kulturnem polju. Ob tem je razgrnil tudi sliko sindikalne razcepljenosti in šibke organiziranosti. Po njegovi, prenizki, oceni, naj bi bilo v strokovnih organizacijah vseh smeri na Slovenskem organiziranih 16 000 članov v 40 strokovnih zvezah oziroma približno 200 podružnicah, kar nujno zahteva njihovo organizacijsko združitev. Nujnost velike akcije za pritegnitev neorganiziranih v strokovne organizacije pa je utemeljil s podatkom, da je v Sloveniji v 1340 obratih, od teh 556 industrijskih, zaposlenih okoli 90 000 delavcev, poleg tega pa je bilo v rudnikih in na železnici tedaj okoli 20 000 zaposlenih. Dodal je še, da bi bilo potrebno ustanavljati tudi kmečke strokovne organizacije za okoli 60 000 različnih poljedelskih delavcev in viničarjev.

CK KPJ je spomladi 1936 v oceni stanja sindikalnega gibanja v Jugoslaviji pohvalil delo Partije na Slovenskem v strokovnih organizacijah. Poudaril je, da je slovensko sindikalno gibanje v državnem okviru najmočnejši in tudi najvidnejši primer za enotnost, medtem ko je ocenil njen predlog o organizacijski združitvi strokovnih organizacij za preuranjen, kritiziral pa je tudi premajhno povezanost strokovnih zvez SK z USSRJ. Ugotovil je tudi, da so slovenski komunisti s prevzemom funkcij v organizacijah in zvezah SK postali odgovorni za velik del njihove politike in delovanja. Ob tem naj poudarimo, da so si komunisti in privrženci s požrtvovalnostjo ter prizadevanji za enotnost pridobili zaupanje delavcev, da so jih volili za funkcionarje v podružnicah in strokovnih zvezah. V prvih mesecih 1936. leta so komunisti prevzeli vodstvo – Saveza građevinarskih radnika – Zveze gradbenih delavcev Jugoslavije, podzveze za Slovenijo (tajnik Tomo Brejc), svoj vpliv pa so okrepili tudi v organizacijah Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije. Odločna podpora delavstva politiki in dejavnosti komunistov in levih socialistov je tudi desnico v SK prisilila, da je morala vsaj formalno pristati na akcijsko enotnost. Na kongresu SK aprila 1936 je moral desničarski funkcionar kot poročevalec to zahtevo uvrstiti v resolucijo. Toda v njej so še ostale sektaške formulacije o vlogi in značaju strokovnih organizacij, ki so že delovale v skupnih akcijah, delovanje komunistov v SK pa je označila kot »rovarjenje«, ki ga je treba preprečiti. Kongres je posebej obsodil ustanavljanje strokovnih organizacij po fašističnem zgledu, ki naj bi imele monopolni položaj v strokov-

Franc Leskošek, predsednik Strokovne komisije za Slovenijo, med govorom na celjskem zletu Svobod 7. julija 1935, v katerem je pozval delavstvo v enotno fronto

Manifestacija za delavsko enotnost in ljudsko fronto na proslavi Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije na Jesenicah 15. avgusta 1936

nem gibanju, na drugi strani pa je zahteval svobodo strokovnega organiziranja ter protestiral proti zavrnitvi potrditve pravil razredne železničarske strokovne organizacije. Zavzel se je tudi za tesno sodelovanje z na novo ustanovljeno kulturnoprosvetno organizacijo Vzajemnost, ki je bila naslednica Svobode. Ta je bila prepovedana po množičnem zletu njenih organizacij v Celju julija 1935, ki je bila velika manifestacija za enotno delavsko fronto.

Spomladi 1936 so komunisti z ustanovitvijo Medstrokovnega odbora v Ljubljani in Centralnega tarifnega odbora za tekstilno delavstvo iz predstavnikov SK, JSZ in NSZ dosegli prve uspehe tudi pri oblikovanju akcijske enotnosti »na vrhu«. Nov množični izraz prežetosti delavstva z idejo enotnosti pa je bila proslava 30-letnice organizacije SMRJ na Jesenicah avgusta 1936. Sledil ji je največji stavkovni boj v tridesetih letih, enomesečna stavka tekstilnih delavcev, ki so jo vodili »temni elementi«, t.j. komunisti, kot je poudarjalo po stavki desničarsko vodstvo SDSZJ in obsojalo delavsko nedisciplino. Takoj je odločno ukrepalo in iz SDSZJ izključilo komuniste in številne borbene delavce. Posledica notranjih sporov in obračunavanj je bila huda oslabitev najmočnejše strokovne zveze v SK, saj je njeno številčno stanje upadlo od 4045 članov v okoli 70 podružnicah leta 1936 na 2100 članov naslednje leto, kajti precej članov je iz protesta proti ravnanju vodstva SDSZJ z Lovrom Jakominom iz nje izstopilo. Socialistična desnica je z izključevanjem komunističnih funkcionarjev nadaljevala in je v začetku spomladi 1937 končno uspela, da je SMRJ odstavila Franca Leskoška kot oblastnega tajnika z utemeljitvijo, da se z njegovo »strokovno taktiko« ne strinja. Nato so ga razrešili še funkcije predsednika SK, URSSJ pa ga je izključila iz svojega članstva. Te ukrepe je potrdil majski plenum SK, v SDSZJ pa še posebej njen kongres septembra 1937, ki je poudaril nalogo centrale, »da v kali zatre vsak pojav celijaških (t.i. komunističnih op.p.) tendenc v sindikalnem pokretu . . .« Na izključitev in izstopanje levičarskih članov in funkcionarjev iz SDSZJ so komunisti odgovorili z akcijo za ustanovitev slovenske tekstilne podzveze v okviru beograjskega Saveza šivačko odječnih radnika Jugoslavije, ki je bil prav tako strokovna zveza URSSJ. Že na ustanovitev prvih treh podružnic je reagiral CK KPJ, ki je akcijo ocenil kot sektaško, kot posebej netaktično pa je označil dejstvo, da je organiziranje podzveze vodil iz Ursovih sindikatov izključeni Leskošek.

Višek zaostritev v slovenskem razrednem organizacijem gibanju je sovpadal z ustanovnim kongresom KPS aprila 1937 na Čebinah. Za izvajanje njegovega manifesta je bila vzpostavitev enotne delavske fronte kot jedra široke ljudske fronte vseh demokratičnih sil slovenskega naroda eden temeljnih pogojev. Z Leskoškovo izključitvijo iz SK neposredno potem, ko je uspel sestaviti paritetni odbor iz predstavnikov vodstev SK, JSZ in NSZ za skupne akcije, pa je delo na tem področju povsem zastalo. KPS je z nalogo, da prispeva k rešitvi krize v razrednem strokovnem gibanju in k oblikovanju enotne fronte, začela sredi 1937. leta izdajati Delavski list. Josip Broz Tito je v imenu CK KPJ v pripravah na IV. kongres URSSJ posredoval za odpravo napak v sindikalni politiki KPS, Edvard Kardelj pa je konec 1937. leta z brošuro Za enotnost slovenskega delavstva nakazal pot k višjim oblikam enotne delavske fronte za skupne socialnoekonomske in politične cilje. Za prepovedanim Delavskim listom je nato v prvih mesecih 1938. leta nov legalni partijski list Glas delavca propagiral idejo delavske enotnosti.

KPJ je po dolgotrajnih prizadevanjih uspela prek svojega članstva in socialistične leveice v Ursovih sindikatih doseči, da je njihov IV. kongres aprila 1938 v Zagrebu sprejel resolucijo, v kateri se je opredelil za akcijsko in organizacijsko enotnost delavstva, v osrednjo upravo URSSJ pa je izvolil tudi več komunistov. Tedaj so šteli Ursovi sindikati že okoli 100 000 članov. V Sloveniji so neposredno pred pokrajinskim kongresom SK maja 1938 predstavniki SDSZJ in pokrajinske podzveze beograjske centrale tekstilnih delavcev sklenili sporazum, s katerim so se vse podružnice

tekstilnih delavcev spet združile v SDSZJ, ki se je zavezala, da bo rešila tudi vprašanje izključenih članov zaradi tekstilne stavke. Tako so uredili poglavitni sporni problem. S tem so na eni strani prisilili desničarje, da so morali znova pristati na usmeritev k enotni delavski fronti, KPS pa si je odprla pot k vnovičnemu širjenju svojega vpliva v razrednem strokovnem gibanju na Slovenskem.

V pripravah na državni in pokrajinski kongres Ursovih sindikatov je Delavec poudaril, da morajo strokovne organizacije na Slovenskem poleg izvajanja skupnega jugoslovanskega programa posvetiti pozornost tudi reševanju posebnih socialnih in gospodarskih ter splošnih narodnih vprašanj vsega slovenskega delovnega ljudstva. Pohvalil je tudi več skupnih nastopov vseh svobodnih strokovnih organizacij zlasti v delavski zbornici za Slovenijo, in pri tem samokritično priznal, da imajo zanje zasluge tudi druge strokovne organizacije. Najbolj neodložljiva bodoča naloga pa je utrjevanje »duha skupnosti«. V. kongres SK je v plenum in izvršni odbor izvolil tudi nekaj funkcionarjev iz vrst komunistov in levih socialistov. Na predsedniški funkciji je Alojza Sedeja zamenjal eden pionirjev razrednega strokovnega gibanja na Slovenskem Ivan Mlinar, podpredsednik je postal France Svetek, tajnik Niko Bricelj, v izvršni odbor pa je bil izvoljen tudi član CK KPS Ignac Tratar. V plenumu so bili predstavniki SDSZJ ter strokovnih zvez rudarskih, kovinarskih, stavbinskih, lesnih, tobačnih, oblačilnih in živilskih delavcev, strojnikov, privatnih nameščencev ter hišnih pomočnic, v SK pa je bila tudi zveza brivskih in frizerskih pomočnikov. V resoluciji je kongres naložil vsem organizacijam SK, da »v celoti« izvajajo sindikalno politiko in sklepe IV. kongresa URSSJ. Potem ko so postale ob vladni podpori vse glasnejše zahteve režimskega Jugoslovanskega radniškega saveza – Jugorasa, ustanovljenega spomladi 1936, da bi prevzel monopolni položaj v strokovnem gibanju, in ko je vlada z nekaterimi ukrepi ovirala razmah Ursovih sindikatov, je septembra 1938 njihov plenum dal predsedstvu in pokrajinskim vodstvom nalogo, naj z vsemi svobodnimi, to je nerezimskimi strokovnimi organizacijami vseh smeri vzpostavijo akcijsko enotnost za obrambo svobode strokovnega delovanja.

List Delavec je konec 1938. leta ugotovil, da je strokovno organizirano delavstvo na parlamentarnih volitvah odločno pokazalo svojo politično voljo. Razredne strokovne organizacije so uspešno prilagodile svoje delovanje novim razmeram in po volitvah morajo pozornost posvetiti socialni in gospodarski problematiki v Sloveniji. V začetku naslednjega leta je ta list poudaril, da bo slovensko delavstvo izbojevalo pravično družbeno ureditev le v tesnem sodelovanju z delavstvom drugih jugoslovanskih pokrajin in izrazil zadovoljstvo, da ni uspel vladni poskus uničenja svobodnega strokovnega gibanja. Poudaril je tudi, da so socialisti vedno zagovarjali načelo o povezanosti vseh organizacij »vsaj ob strokovnih pokretilih v enoto«. Ta njegova ugotovitev seveda ni ustrezala dejanskemu stanju, nazorno pa ilustrira vnovično zmago ideje akcijske enotnosti kot rezultat prizadevanj Partije ob opori na socialistično levico. Februarja 1939 je plenum URSSJ znova pozval k akcijskemu sodelovanju svojih organizacij z vsemi delavskimi in nameščenskimi strokovnimi organizacijami v mezdnih gibanjih, s katerimi je treba izbojevati prilagajanje mezd rasti draginje in doseči spremembo uredbe o minimalnih mezdah, posebej pa je treba vzpostaviti medsebojno povezanost za okrepitev vpliva na delovanje delavskih socialnopolitičnih ustanov in za dosledno izvajanje samouprave v njih prek izvoljenih predstavnikov strokovnih organizacij. Ta najvišji forum razrednih sindikatov je odločno odklonil »vsako misel na totalitarno organiziranje«. Plenum SK je v začetku naslednjega meseca šel še korak dalje ter ponudil sodelovanje in podporo tudi drugim slojem narodne skupnosti, zlasti kmetom in izobražencem, če so ti pripravljene podpreti zahteve delavskega razreda glede reševanja socialnoekonomskih problemov in demokratizacije javnega življenja. Poudaril je tudi, da razredne strokovne organizacije niso politično nevtralne, svoj odnos do političnih strank pa bodo uravnavale glede na

njihovo delovanje v korist delavskega razreda. Socialistično glasilo delovnega ljudstva Ljudski glas je v komentarju sklepov plenuma SK poudarilo, da odsevajo budno spremljanje vseh problemov javnega življenja. Seji je v začetku aprila 1939 sledil velik udarec Cvetkovićeve vlade s predajo delavske zbornice za Slovenijo režimskim strokovnim organizacijam. Ta ukrep je odločilno vplival na takojšnjo sklenitev sporazuma o ustanovitvi Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo, sestavljenega iz predstavnikov SK, JSZ in NSZ, kot organa za medsebojna posvetovanja in usklajevanje akcij. Sindikalno časopisje je objavilo deklaracijo, v kateri so delavci in nameščenci pozdravili njihov sklep, da se bodo skupno »z vsemi silami« borile za svobodo sindikalnega delovanja in enotno nastopale v vseh socialnoekonomskih akcijah. Izjavili so tudi, da se bodo odločno bojevali za svoje državljanske pravice ter zahtevali odpravo ministrskega pooblastila glede ukinitve samouprave v delavskih ustanovah in omejitve svobode sindikalnega združevanja. Ustanovitev Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo oziroma Medstrokovnega odbora pomeni vzpostavitev akcijske enotnosti tudi »na vrhu«, med vodstvi strokovnih organizacij, potem ko jo je Partija že od srede tridesetih let uspešno uveljavila v številnih akcijah delavstva posameznih obratov ali celih panog. Pri tem je pomembno dejstvo, da je dolgoletni usmeritvi JSZ k delavski enotnosti v tem času sledilo tudi vodstvo NSZ, ki pa ga je k tej odločitvi prisilil še režimski udarec tudi po liberalnem strokovnem – narodnosocialističnem – gibanju.

Združene svobodne strokovne organizacije, kot so se same imenovale, so nato organizirale v posameznih industrijskih središčih skupna protestna zborovanja proti vladnim posegom v samoupravo delavskih ustanov z njihovim izročanjem režimskim strokovnim organizacijam ter proti naglemu poslabšanju socialnoekonomskega položaja delavstva zaradi velikega naraščanja druginje in uvajanja vojnega gospodarstva. Delegacija SK, JSZ in NSZ je oktobra 1939 svoje zahteve za volitve v delavske ustanove ter svobodo združevanja, organiziranja, govora in tiska posredovala ministru za socialno politiko v Beogradu in jih podkrepila s podatkom, da so v Sloveniji na zadnjih volitvah obratnih zaupnikov vse tri svobodne delavske organizacije dobile 38 051 glasov, za režimsko Zvezo združenih delavcev, ki ima v svojih rokah delavsko zbornico, pa je glasovalo le okoli 8000 delavcev. Konec 1939. leta so te strokovne organizacije skupaj z ljubljansko podružnico Zveze bančnih, zavarovalnih, trgovskih in industrijskih uradnikov Jugoslavije z enakimi zahtevami nastopile tudi na banovinski anketi o prilagajanju mezd druginji. Zahteve za svobodno sindikalno delovanje in ukrepe proti druginji je delegacija delavskih in nameščenskih organizacij vseh treh smeri ponovila ministru za socialno politiko aprila 1940, v spomenici pa so oblikovali tudi svoja stališča glede preosnovanja ustanov socialnega zavarovanja in borz dela ob načrtovani ustanovitvi banovine Slovenije. Poleg velikih skupnih akcij, ki jih je omogočila ustanovitev Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo, so svobodne strokovne organizacije enotno nastopale tudi v vedno pogostejših mezdnih gibanjih delavstva posameznih panog ali obratov.

Konec tridesetih let je bilo težišče prizadevanj KPS usmerjeno k ustvarjanju različnih oblik delavske fronte in njenemu vključevanju v ljudskofrontne akcije, posebno pozornost pa je posvetila spodbujanju odločnih socialnoekonomskih bojev ter ponovni okrepitvi svojega vpliva v razrednem strokovnem gibanju. V tem pogledu je bila posebno uspešna množična proslava 40-letnice ustanovitve rudarske organizacije avgusta 1939 v Revirjih. List Delavec je v bilanci dosežkov v tem letu poudaril, da je ta dogodek sklenil »dolgo dobo naše notranje krize«. Po skoraj dvajsetih letih so tedaj »zopet sodružno nastopili in z vzajemnim prizadevanjem našli platformo edinstva naših strokovnih organizacij«. Toda že ob veliki decembrski stavki rudarjev leta 1939, ki so jo organizirali komunisti in so jo oblasti končale z ostrimi ukrepi, so se nasprotja spet zaostрила. V Sloveniji se nato ni razširila akcija socialistične desnice

Množična proslava obletnice rudarske strokovne organizacije v Hrastniku 15. avgusta 1939

iz osrednjega vodstva URSSJ za ponovno izključitev komunistov iz razrednih strokovnih organizacij, ki se je v nekaterih drugih jugoslovanskih pokrajinah začela v začetku 1940. leta.

Na konferenci komunistične delavske razredne sindikalne opozicije za Slovenijo junija 1940 so ugotovili, da stopnja akcijske enotnosti še ni zadovoljiva, preveliko je tudi število neorganiziranega delavstva, obsodili so reakcionarno vlogo socialistov ter kritizirali premajhno povezanost komunistov s sindikalno organiziranim delavstvom. Poudarili so potrebno organiziranje partijskih sindikalnih komisij, aktiviranje delavstva za razredni boj za reševanje političnih in ekonomskih vprašanj, pridobivanje novega članstva v sindikate ter prevzemanje vodilnih funkcij v njih iz socialističnih rok. Kot napačno pa se je izkazalo predvidevanje konference, da zaradi borbenih akcij ne bo prišlo do oblastnega razpusta sindikatov.

Enotna strokovna fronta »od spodaj« in »na vrhu« se ni razvijala brez zastojev in nesporazumov, ki so jih povzročali oportunistični in nenačelni voditelji NSZ, vzrok zanje pa je bila zlasti sovjetska politika ob začetku druge svetovne vojne. Zaradi nasprotujočih si ocen pakta Stalin-Hitler ter zavojevalne dejavnosti Rdeče armade je prišlo do ostrih sporov med komunisti in zavezniki v enotni fronti. Kriza v medsebojnih odnosih se je posebno vidno kazala v resoluciji III. konference KPS junija 1940, v kateri je napovedovala poostren boj proti socialističnim, krščanskosocialističnim, narodnosocialističnim in jugorasovskim voditeljem, ki jih je vse razglasila za reakcionarne zaviralce razrednega boja in delavske enotnosti. Napovedala je svoje akcije za okrepitev sindikalne enotnosti »od spodaj« in kar največjo mobilizacijo vseh sindikatov v boju za dnevne zahteve delavstva, pa tudi boj proti sektaštvu v lastnih vrstah.

Ti nesporazumi in nasprotja pa so se že kmalu po III. konferenci v novih razmerah in akcijah zgladili. Med komunisti in krščanskimi socialisti je julija 1940 prišlo do sporazuma o tesnejšem sodelovanju tudi na političnem področju. Zadnja velika skupna akcija treh članic Medstrokovnega odbora svobodnih strokovnih organizacij je bil njihov nastop pri kraljevski banski upravi Dravske banovine septembra 1940.

Z a p i s n i k

seje "Medstrokovnega odbora", katera se je vršila v četrtek dne 14.11.1940 v prostorih JSZ v Ljubljani.

Navzoči: Za JSZ Žumer, Bavenc, Fajfar, Velkavrh, ~~Toman~~, Rozman.
Za SK Bricelj, Jakomin.
Za NSZ Makše Božidar.

Tov. Žumer otvori razgovor in predlaga dnevni red.
Tov. Rozman poroča, da na vlogo glede nezakonitosti upravnega odbora DZ v Ljubljani še ni odgovora. Tudi na urgenco odgovora še ni bilo. Potrebno bi bilo se dogovoriti kakšno stališče bomo v tem pogledu za bodoče zavzeli. Ali bi bilo vilo iti tožbo na Državni svet ali ne.

Jakomin je mnenja da bi kazalo še malo počakati in bi pravzaprav sedaj jim naredili uslugo, ker bi se radi znebili svoje opozicije.

Makše pravi, da prej itak ne moremo vložiti tožbo na Državni svet dokler ne prejmemo odgovora.

Tov. Žumer nato stavlja vprašanje kakšno stališče zavzemata Strokovna komisija in Narodna strok. zveza dosedanjega stanja pri ZZD. Govori se namreč, da bo šel del socialistov v novi upravni odbor, enako tudi NSZ.

Makše kategorično odklanja take govorice in pravi, da Narodna strok. zveza nima nobenih dogovorov z ZZD v tem pogledu. Makšo izjavo poda tudi Jakom za Strokovno komisijo in pravi, da so nekateri ki hočejo delati zmedo, vendar to kar se dela ni v sklopu Strokovne komisije same in tudi sama skuša te ljudi elivimirati.

Nato tov. Rozman proči vprašanje v koliko bi bilo mogoče enotno delo radi minimalnih mezd da le-te ne bodo postale maksimalne.

V tem pogledu se razvije daljša debata v katero posegajo vsi navzoči na podlagi katerih se končno izkri talizira naslednje konkretno mnenje:

Vse tri strokovne organizacije naslove na TOI vlogo v kateri je obrazlo žiti položaj delavstva z ozirom na novo odredbo o minimalnih mezdah in postavijo zahtevo da se izvrši pravično diferenciranje mezd za starejše in kvalificirane delavca, oziroma za dela ki zahtevajo večjo odgovornost in spretnost.

Ako na to vlogo ne bo odgovora se bo to smatral kot spor in predložilo stvar oblasti da skliče v smislu odredbe o minimalnih mezdah razpravo. Na tej razpravi bi potem postavili zahtevo za predpis minimalnih mezd za kvalificirano delavstvo.

To vlogo je sestaviti v teku prvih dni prihodnjega tedna.

Nato proči tov. Žumer še vprašanje kakšno stališče bi strokovne organizacije zavzele k zvišanju prispevkom za OUZD. Ne gre tu za predpis sam, marveč zate da se strokovne organizacije ni nič vprašalo. Navzoči so mnenja da je v tem pogledu brezpredmetna kaka akcija, ker je pozakonu minister upravičen dvigniti predpis zavarovane mezde ako se plače dvignejo na dvakratno višino dnevno zavarovane mezde pri OUZD.

Ker je bil s tem dnevni red izčrpan se razgovor zaključí.

Ljubljana, dne 14. novembra 1940.

Zapisnikar:

Rozman Jože.

P.s. Glede na sodelovanje z DZ izjavi še Jakomin, da bo SK vsakega kateri bi v teh razmerah šel v DZ iz članstva izključila in to tudi objavila v svojem časopisju.

Zapisnik seje Medstrokovnega odbora svobodnih strokovnih organizacij 14. novembra 1940, ki jo je vodil predsednik JZS Srečko Žumer

Člani plenuma Podzveze Zveze gradbenih delavcev Jugoslavije za Slovenijo leta 1938

Tedaj so predstavniki SK, JSZ in NSZ zahtevali novo določitev minimalnih mezd, protestirali so proti omejevanju zborovalne svobode, kot pogoj za sodelovanje z oblastmi pri reševanju izredno težkih socialnoekonomskih razmer pa so postavili svoje enakopravno sodelovanje v delavskih socialnih ustanovah. Novembra 1940 je Medstrokovni odbor na dveh sejah načrtoval nove skupne akcije.

V. državna konferenca KPJ je posvetila problematiki sindikalnega gibanja veliko pozornost. Glede stanja v Sloveniji je ugotovila, da se posledice napake komunistov, ki so na izključitve 1937/38. leta odgovorili z izstopanjem iz SK, še vedno kažejo v njihovi manjši vlogi v sindikatih v primerjavi s širokim vplivom KPS med množicami. S pravilnim delom so dosegli velik uspeh le v slovenski podzvezi Saveza gradbeninarov Jugoslavije, ki pa so jo oblasti zaradi organiziranja velike stavke septembra 1940 razpusile. Ta ukrep je tako še zmanjšal vpliv komunistov v SK. Po mnenju referenta o sindikalnem vprašanju na državni konferenci je KPS posvetila tudi preveč pozornosti oblikovanju sindikalne enotnosti »na vrhu« v primerjavi z njenim utrjevanjem v obratih.

Že kmalu po vladnem razpustu Ursovih sindikatov konec decembra 1940 se je pokazalo, da si je KPS s prizadevanji za enotno sindikalno fronto na vseh ravneh ustvarila pogoje za izvajanje naloge V. državne konference KPJ o ustanavljanju odborov delavske enotnosti. Po prepovedi delovanja SK je KPS prek osrednje komisije delavske enotnosti (Tomo Brejc, Tone Šušteršič, Ignac Tratar) kmalu začela povezovati dotedanje članstvo razrednih strokovnih organizacij v odbore delavske enotnosti. V tej akciji je tesno sodelovala z aktivisti JSZ. Tako si je KPS prizadevala režimski obračun z razrednimi strokovnimi organizacijami, katerega vzrok je bil vpliv komunistov v njih in borbenost, uspešno premagovati. Zato ta udarec ni pomenil take zarezne in preloma v razrednem strokovnem gibanju kot prej obznana, zakon o zaščiti države, mala obznana in ukrepi šestojanuarske diktature. Z odbori delavske enotnosti je KPS ustvarjala tudi temelje za kasnejše sodelovanje sindikalno organiziranega delavstva v narodnoosvobodilnem boju po fašistični okupaciji Jugoslavije.

Sestavni del razrednega strokovnega gibanja je bila tudi »nevtralna«, kot so jo

imenovali, strokovna organizacija grafičnega delavstva na Slovenskem, ki pa organizacijsko ni bila povezana z SK. Sredi tridesetih let si je uspela izbojevati večjo samostojnost v skupni organizaciji in preimenovala se je v ljubljansko Zvezno organizacijo Saveza grafičnih radnika Jugoslavije z desetimi poverjeništvii v posameznih krajih. Leta 1938 je ta najstarejša strokovna organizacija na Slovenskem, ki je imela tudi svoj lastni dom Grafika ter je izjemno razvila tudi kulturnoprosvetno, izobraževalno in športno dejavnost, praznovala 70-letnico. Njeno solidarnost s svobodnimi strokovnimi organizacijami pa kaže tudi dejstvo, da so se njeni zastopniki odrekli sodelovanju v samoupravi delavske zbornice za Slovenijo, ko so njeno upravljanje prevzele režimske strokovne organizacije.

Jugoslovanska strokovna zveza in Zveza združenih delavcev

Za okrepitev borbenosti in enotnosti strokovnih organizacij ter uspešnost stavkovnega vala in mezdnih akcij sredi tridesetih let ima veliko zaslug JSZ. V njenem vodstvu in članstvu se je še povečalo število radikalnih levičarjev, ki so bili hkrati propagatorji in izvajalci odločne razredne politike in enotne delavske fronte. V vrstah JSZ pa se je še povečala aktivnost krščanskosocialističnih izobražencev, ki so imeli pomembno vlogo zlasti na idejnopoličnem odročju. Na levičarsko usmerjene krščanskosocialistične delavce in izobražence je Partija računala tudi pri oblikovanju ljudskofrontnega gibanja.

JSZ si je z odločno obsodbo vstopa Slovenske ljudske stranke v JRZ in ostro kritiko politike novega režima nakopala hudo jezo klerikalnih vrhov ter njihov očitek, da razbija enotnost katoliškega delavstva in se spogleduje s komunisti. Vodstvo klerikalne stranke se je odločilo, da s politično akcijo zlomi nepokorno JSZ. Sredi novembra 1935 ji je ustanovilo konkurenčno strokovno organizacijo Zvezo združenih delavcev (ZZD – zeleni), ki je programsko temeljila na korporativistični papeževi socialni okrožnici, vodila pa sta jo znana klerikalna politika Rudolf Smersu in France Preželj. Ob začetku svojega delovanja je v svoje vrste pritegnila le okoli 250 članov poselske in tobačne strokovne zveze, ki so bili pod cerkvenim vplivom in razredno neosveščeni.

JSZ je doživljala hude napade ZZD in klerikalnih vrhov, ki so se še zaostriili potem, ko so krščanski socialisti na občinskih volitvah jeseni 1936 volili kandidate z liste ljudske fronte, ponekod so abstinirali, nikjer pa niso podpirali režimske JRZ. Največji uspeh so dosegli na Jesenicah, kjer je nato skupina krščanskosocialističnih izobražencev začela izdajati list Naš kovinar. Kljub temu, da je razdiralno delovanje ZZD podpiral tudi ljubljanski škofijski ordinariat, se ni mogla uveljaviti v slovenskem strokovnem gibanju. Poskusi za združitev obeh krščanskih strokovnih organizacij, ki jih je, s simpatijami do JSZ, podprl zlasti mariborski škofijski ordinariat, so zaradi odklonilnih stališč ZZD propadli. Delavska zbornica jo je registrirala šele jeseni 1936 na zahtevo ministra za socialno politiko in voditelja Jugorasa Dragiše Cvetkovića. V boju s klerikalnimi strankinimi in cerkvenimi vrhovi ter ZZD se je JSZ zaradi idejne načelnosti in razredne borbenosti celo krepila. To sta pokazala kongres Krščanske delavske mladine, mladinske organizacije JSZ, in porast članstva od 6044 v začetku 1936. leta na 7908 v maju naslednjega leta v 66 strokovnih skupinah in 22 vplačilnicah. Razmerje moči pa ilustrira rezultat volitev delavskih zaupnikov za leto 1937, ko jih je JSZ dobila 178, ZZD pa le 27. Ob prvem občnem zboru leta 1937 je bilo v ZZD vpisanih 2150 članov.

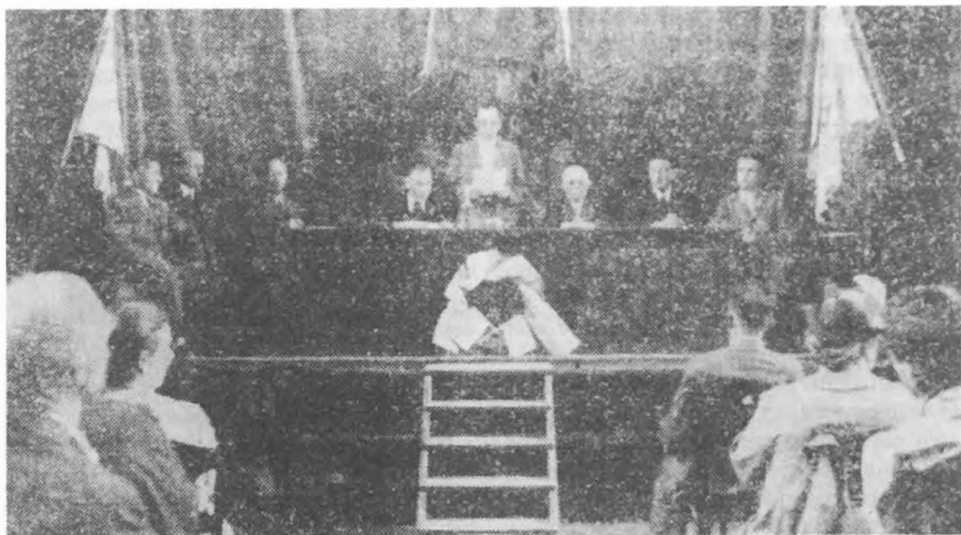
Prvo nevarnost za svojo oslabitev in razbitje je JSZ uspešno zavrnila. Poleti 1938 se je krščanskosocialistično delavstvo odkrito opredelilo za narodnoobrambno t.j. ljudskofrontno gibanje, ki ga je po nemški priključitvi Avstrije sprožila KPS. JSZ je tedaj zahtevala vse demokratične svoboščine, gospodarske in socialne pravice za slo-

venski narod v okviru neodvisne Jugoslavije, od katere mora državno vodstvo odvrniti vojno nevarnost. Na drugi strani pa je klerofašistično glasilo ZZZ Slovenski delavec ostro napadel ljudsko fronto in povečeval uspešnost Münchenske konference, ki je pomenila začetek uničenja Češkoslovaške republike. Nov krščanskosocialistični korak v političnem življenju je bila njihova povezava z različnimi opozicijskimi skupinami in komunisti v Slovenski združeni opoziciji na skupščinskih volitvah decembra 1938. Funkcionarji JSZ so vneto zagovarjali skupne nastope vseh demokratičnih sil, toda vodstvo je zaradi grozeče nevarnosti oblastnega razpusta poudarjalo, da je JSZ strogo sindikalna organizacija in da se njeni člani politično udeležujejo kot zasebniki. To pa je ni obvarovalo pred ostrimi napadi klerikalnih voditeljev in z njihovo pomočjo je ZZZ začela novo ofenzivo za razbitje JSZ, ki so ji jasno zapretili s prepovedjo zaradi sodelovanja s komunisti. Uspeli so tudi pridobiti dva funkcionarja JSZ, da sta obtožila vodstvo zaradi politiziranja. V ZZZ je tedaj vstopila strokovna zveza viničarjev, dotlej članica JSZ, s 1672 člani. ZZZ je manj zavedno in omahljivo članstvo JSZ pridobivala zlasti z obljubami različnih ugodnosti, ki jih je lahko nudila kot režimska strokovna organizacija, pa tudi s pritiskom. Do konca 1938. leta je številčno narasla na preko 5000 članov.

ZZZ je v začetku 1939. leta pozvala JSZ k združitvi, dejansko pa je zahtevala njeno kapitulacijo. Ob združitvi bi morali člani JSZ sprejeti njen program in se odpovedati krščanskemu socializmu in z njim združenemu gospodarskemu marksizmu ter sodelovanju v ljudski fronti, za vodilne funkcionarje, ki so bili utemeljitelji radikalne politike JSZ pa v združeni organizaciji ne bi bilo mesta. Širše vodstvo JSZ je na skupni seji s predstavniki vseh skupin odločno zavrnilo žaljivo združevalno spomenico ZZZ. To je bil hud udarec za klerikalne vrhove, ki so upali, da bo članstvo odvrnilo od vodstva in ga vključilo v ZZZ. JSZ je skupaj s tajnikom Petrom Lombardom zapustilo nekaj desničarskih članov, s čimer pa se je samo še bolj okrepila njena notranja enotnost. V JSZ je bilo sredi 1939. leta 4820 članov.

Kmalu potem, ko je ZZZ po dolgotrajnem sodelovanju februarja 1939 tudi formalno vstopila v Jugoras, ji je minister za socialno politiko izročil v upravljanje delavsko zbornico. S tem ukrepom pa je režim JRZ hotel prizadeti tudi moč svobodnih strokovnih organizacij. Medtem ko se je JSZ za obrambo svobodnega strokovnega gibanja vključila v Osrednji strokovni odbor, pa je ZZZ v svojem glasilu zahtevala, da oblasti dovolijo le eno samo, režimsko strokovno organizacijo. Poudarimo naj, da je bila JSZ nato zelo aktivna v Osrednjem strokovnem odboru oziroma Medstrokovnem odboru, zelo pa je okrepila zlasti akcijsko enotnost s SK v številnih mezdnih gibanjih in drugih akcijah.

Omenili smo že krizo v ljudskofrontnem in enotnofrontnem povezovanju na Slovenskem kot posledico sovjetske oziroma kominternske politike po začetku druge svetovne vojne, ki so jo krščanski socialisti obsojali. Na prelomu 1939/40 so še radikalizirali svoja stališča do razrednega boja in poudarjali, da mora organizirano delavstvo razširiti sindikalno aktivnost tudi na politično področje ter dokončno prekiniti vse zveze s klerikalnim taborom. Marca 1940 je še konferenca duhovnikov ljubljanske škofije v posebni resoluciji ugotovila, da pisanje voditeljev JSZ in lista Delavska pravica »ni mogoče smatrati za krščansko . . .«. Ljubljanski škofijski list je to obsodbo tudi uradno objavil in pozval vse krščansko delavstvo iz JSZ, naj se vključi v ZZZ. Vsa ta režimska in cerkvena podpora je vplivala na številčno rast ZZZ, marca 1939 je bilo v njej – brez viničarjev – vpisanih 9000 članov, s prevzemom delavske zbornice in drugih ustanov pa se je gmotno okrepila. Septembra 1940 se je ZZZ priključila še Zveza poljedelskih delavcev z okoli 12 000 člani. Toda dejanska vloga v slovenskem strokovnem gibanju je ostala skromna. V njegovi sestavi pa je treba razlikovati med klerofašističnim vodstvom in večino članstva, ki si ga je KPS prizadevala pridobiti tudi za akcijsko enotnost in organizacije ZZZ so se vključile v

Predsedstvo obtnega zbora Jugoslovanske strokovne zveze 15. junija 1939

nekatera skupna mezdna gibanja. Usmeritev vodstva ZZD k fašistični stanovski ureditvi pa kaže tudi njegova zahteva februarja 1941, da mora vlada uvesti obvezna razsodišča in kolektivne pogodbe ter prisilno enotno strokovno organizacijo.

Sredi 1940. leta so si krščanski socialisti za bližajoče se usodne čase poiskali političnega zaveznika v KPS, ki so ji ponudili akcijsko sodelovanje. Iskanje stikov s KPS je za krajši čas zavrla že omenjena resolucija s III. konference, sredi poletja pa sta se po dogovoru z Borisom Kidričem vključila kot predstavnika JSZ v pripravljalni odbore za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze Tone Fajfar in Tone Marinček. S tem so krščanski socialisti začeli sodelovati v najpomembnejši ljudsko-frontni akciji KPS pred fašističnim napadom.

JSZ se je kljub preganjanju krepila, do srede 1940 je njeno številčno stanje naraslo na okoli 5500, postala pa je tudi odločilni dejavnik v Medstrokovnem odboru. Na zadnjih sejah novembra 1940 je bila poglobitni poobudnik novih skupnih akcij, njeni predstavniki pa so ostro kritizirali poskuse NSZ in dela socialistov, da bi z režimskimi strokovnimi organizacijami sodelovali v delavski zbornici. Na prepoved Ursovih sindikatov je razširjeno načelstvo JSZ nemudoma reagiralo in na predlog tajnika Toneta Fajfarja sprejelo izjavo, da se bo tudi v prihodnje odločno bojevalo za svobodo strokovnega organiziranja in za enotne nastope vsega slovenskega delavstva. JSZ je bila nato KPS glavna opora in sodelavec pri ustanavljanju odborov delavske enotnosti. Ob tem naj poudarimo, da je postala JSZ po prepovedi Ursovih sindikatov najvažnejša legalna svobodna strokovna organizacija, kar ji je dajalo posebno vlogo v strokovnem gibanju na Slovenskem. Krščanski socialisti so postali konec tridesetih let »najpomembnejši predstavnik evolutivnega demokratičnega socializma, pomembnejši od socialne demokracije« in kot take jih je KPS sprejemala »v medsebojnem sodelovanju in sporazumevanju« (Janko Prunk).

Narodna strokovna zveza

V Narodno strokovni zvezi so se ob koncu diktature v delu njenega vodstva kazale simpatije za nacistično ideologijo. Socialistično časopisje je pisalo, da se fašizem NSZ skuša poslužiti kot svojega orodja in da se, zlasti na mariborskem območju,

mnogi narodni socialisti, ki so nekdanj zastopali ista načela kot češki narodni socialisti, sedaj ogrevajo za hitlerjanstvo. Leta 1935 je po zamenjavi vladnih strank NSZ kot ekspozitura Jugoslovanske nacionalne stranke prenehala uživati ugodnosti režimske organizacije, kar je imelo za posledico tudi osip članstva in zmanjšanje mreže podružnic, prav tako pa je v NSZ prišlo tudi do notranjih nasprotij.

V času velikih stavkovnih bojov so se tudi organizacije NSZ vključevale v enotne akcije. NSZ je prizadevanja za ponovno okrepitev začela v začetku 1937. leta zlasti prek svojega novega lista Nova pravda. Tedaj je NSZ tudi pristopila k paritetnemu akcijskemu odboru, ki ga je ustanovil predsednik SK F. Leskošek. Po partijski oceni je imela NSZ leta 1937 okoli 2000 članov, ki so bili politično različno usmerjeni, pri čemer je bilo pomembno dejstvo, da se je v njih po velikih bojih sredi tridesetih let okrepila zavest skupnosti interesov vsega delavstva.

NSZ je na delegatskem zborovanju septembra 1939 ostro zavrnila napade, da v programskem pogledu posnema fašizem, in poudarila, da temelji njeno delovanje na enakih smernicah kot češkoslovaško narodnosocialistično gibanje. Razglasila je tudi svoj nepolitični značaj, gojila pa bo sodelovanje s sokolsko telovadno organizacijo. Prav tako je priznala neenotnost v svojih vrstah. NSZ je torej začela svojo ofenzivo za okrepitev s ponovnim poudarjanjem narodnosocialistične programske usmeritve, v resoluciji pa so delegati posebej obsodili fašizem, hitlerizem in komunizem. NSZ je nato pozdravila sklepe aprilskega kongresa URSSJ leta 1938 o enotni delavski fronti, ki je nujnost in bi jo bilo treba čimprej uresničiti ne glede na idejne razlike med strokovnimi organizacijami, ker jo terjajo skupni interesi v eksistenčnem boju.

Toda sredi 1938. leta je list Slovenec razkril, da so funkcionarji NSZ ponujali njen vstop v Jugoras. Nova pravda je v odgovoru zapisala, da so v NZS včlanjeni jugoslovansko usmerjeni nacionalni delavci, torej takšni, o kakršnih je govoril predsednik vlade Milan Stojadinović na kongresu Jugorasa aprila 1938, ki se ga je udeležila tudi delegacija ZZD. Priznala je, da so imeli predstavniki NSZ v Beogradu stike z Jugorasom, kot preje z jugoslovanskimi nacionalnimi sindikati. Poskusi približanja k Jugorasi pa tedaj niso mogli uspeti, ker je z njim že tesno sodelovala klerikalna ZZD.

Kongres ob 30-letnici narodnosocialističnih strokovnih organizacij septembra 1938 je ugotovil, da se je NZS okrepila, njen steber pa so bile podružnice kovinarjev, zlasti jeseniška. Udeležili so se ga predstavniki sorodnih strokovnih organizacij UJNŽB in ZDPN ter še zadnjič delegacija Češkoslovaške delavske zveze. Kongres je izrazil vso podporo CSR, ki je prav v tem času postala žrtev nacistične napadalnosti, in poudaril, da bo z njenim porazom trpelo tudi vse slovensko delavsko gibanje. Udeleženci kongresa so tudi odločno odklonili uvedbo »zakonito obveznih in uniformiranih delavskih sindikatov« in diktatorsko varstvo nad njimi po fašističnem zgledu ter izrazili hotenje, da NSZ ostane svobodna organizacija.

Po imenovanju uprave borze dela in delavske zbornice za Slovenijo iz vrst predstavnikov ZZD je NSZ izrazila pripravljenost za sodelovanje z drugimi svobodnimi strokovnimi organizacijami v akcijah za izboljšanje položaja delavstva ter je vstopila v Osrednji strokovni odbor, vendar tega v Novi pravdi ni objavila. To glasilo je v začetku 1940. leta začelo izhajati kot delavska izdaja demokratskega tednika Domovina, kar je bil viden znak povezanosti NSZ z JNS. Sodelovanje NSZ v Osrednjem strokovnem odboru je bilo opurtunistično in konec poletja 1939 je izzvala z izjavo, da bo sodelovala z režimsko upravo delavske zbornice, prvo krizo v njem. JSZ je tedaj odločno odgovorila, da bi takšno ravnanje pomenilo izstop NSZ iz skupnega foruma. S svojimi zaveznicami v enotni fronti je nato prišla v ostre spore zaradi svojega brezobzirnega boja pri volitvah obratnih zaupnikov v začetku 1940. leta. Prav stalna rast števila izvoljenih obratnih zaupnikov na listi NSZ konec tridesetih let priča o krepitvi NSZ, ki so jo njeni funkcionarji pogosto poudarjali. Vzporedno je potekalo

Nova Pravda

GLASILO NARODNEGA DELAVSTVA

Razpust zbornice

Razrešena je dosedanja uprava Delavske zbornice in imenovana nova

Minister za socialno politiko je podpisal odlok o imenovanju novih članov Delavske zbornice, ki so morali razrešiti vse dosedanje člane.

Za nove člane Delavske zbornice je bilo imenovanih 43 članov Zveze združenih delavcev, 10 članov Društva združenih nameštencev. V člani Zveze strojnikov in 3 člani Zveze grafikov in menda tudi celo en član NSZ. Od 10 članov Delavske zbornice imajo zeleni 53 članov, vse ostale organizacije pa 1 članov. Pa se med temi sedmimi člani je nekaj takih, ki se priključajo k zeleni barvi.

Zadnja volitev v Delavsko zbornico so se vršile dne 21. in 22. oktobra 1933. Veljavnih upravištev

je bilo 83.475, volilo jih je pa 44.196, torej 53%. Nacionalno delavstvo je dobilo 15 mandatorov, strokovna komisija 23 mandatorov, jugoslovanska strokovna zveza 12 mandatorov, nacionalni nameštenci 6 mandatorov, rdeči nameštenci 2 mandata, beli in zeleni nameštenci pa en mandat.

Pri Delavski zbornici vlada sedaj izjemno stanje. Strokovne organizacije delavcev in nameštencev nimajo v Delavski zbornici zastopstva, ki jim pritiče po njihovi moči in veljavi. Če bi hotela Delavska zbornica v resnici vršiti svoje naloge, bi bili resnični predstavniki delavcev in nameštencev, v potencialu bi morali dojeti vse odlašati z razpisom svobodnih volitev.

Vstajenje in pomlad

Delavec hoče svojo areto nživati vsaj v upanju na boljša dni in v priključevanju, da bo smagala pravica nad hrivico

Kako lepo je biti srečen in v sreči biti dolga in plemenita na vse strani in v vsaki. Kot težja jeleca pa stokratnik, brejni človek pa sreči; simfonij je svetovna, tem strastnejše je njegov brezprijemje biti srečen. V tem brezprijemju ječi človekova bolest, ki je tem težja, čim bolj je sreči, pa vendar se zelo daleč, človekova življenja je dolga trajeva pot, po kateri hodi v kravatini upanja in ne omaga zato, ker pred seboj vidi in sluti, da je vsako škrtita sreča, ki vsakega čaka, ker da je taka pravica vsakega človeka. Sreča je od človeka na dolge daljave oddaljena, pa vendar je vsak človek z njo tesno povezan v upanju in v brezprijemju. Izgleda, da sreča človeka ne sme biti postavljena na dostojstvo daljavo, ker bi lo primela v človekovo pravo, misla, oblažila bi med obhajilo preživljanje za srečo — in hlevki, ki sima vse upanja na se vrtnjele, da, bi postali manj sreči odveč. Brezprijemje, upanje mora biti, ker je v tem dobovno botenje velik del lepote in tudi sreče človekovega življenja. Sanje, lepe in bližnje sanje, morajo biti, ako naj bo naš lepota. Sanjali in lepe hvalnice, morajo je najprej doživljanje človekova. Mladost je srečna zelo, ker ima se vse pred seboj. Peprav zavito v mrazno negotovnost, zato vse velika sanjali in upanja človek, ako bi sanj in upaj ved ne bila! Sanje in upaj so znak mladosti, izraz volje in moči, kotelja pa bolj in dostojnih tudi pripravljenosti na trenutno razočaranja.

Pa vendar so trenutki, ko človek hude biti sreča (tako in brezprijemje) ko mu ni več mar upanja in brezprijemje po novem lepem in srečnejšem, ko hude, da takoj piše in piše čaka, da se napoje in vsakega taha, kot da je on stoku sreče. Pomlad ima v sebi tišči dar in, dar, ki človeka vsega pravi in osvoti.

Clanek v Novi pravdi o imenovanju članov skupščine delavske zbornice za Slovenijo iz režimskih strokovnih organizacij z zahtevo za razpis svobodnih volitev delavskih predstavnikov

tudi notranje preosnovanje od krajevnih podružnic v podružnice posameznih strok. Na delegatskem zborovanju novembra 1940 so v upravnem odboru uvedli funkcije referentov za delavstvo devetih strok oziroma panog. Tedaj pa se je tudi vidno pokazalo, da se je vzporedno s približevanjem JNS vladni JRZ, ki je potekalo od začetka druge svetovne vojne, tudi NSZ oddaljevala od SK in JSZ.

Jeseni 1940 je osrednji odbor NSZ izrazil obžalovanje, »da naše javno politično in družbeno življenje ni znalo ceniti naše ideologije...« ter poudaril, da »narodni delavski strokovni pokret ustreza nacionalnim potrebam države in naroda in je zato močna opora državi zgradbi«. Obrat vladnih napovedih fašizacije človekovega gibanja je Nova pravda glede na namero, da bo funkcijo »splošnega narodnega sindikata« v Sloveniji prevzela ZZZ, pripomnila, da bi morali pri tem upoštevati močno NSZ. Ta je sicer odklonila uvedbo enotnih režimskih sindikatov, toda hkrati priznavala v zaostrenih razmerah potrebo po vsedravnih delavski solidarnosti. Svoje približevanje režimskemu strokovnemu gibanju je izrazilo novembrsko delegatsko zborovanje NSZ tudi z ostro obsodbo vseh t.i. »divjih« stavk in vseh akcij, ki niso v skladu »s pozitivnimi zakoni in s tendencami javne oblasti«. Nato je »nepremišljene« borbene akcije delavstva ob ogroženosti države razglasila za zločin. Zelo si je prizadevala, da bi njeni predstavniki spet prišli v skupščino delavske zbornice in uprave drugih delavskih ustanov. Konec 1940. leta je skupaj z drugimi svobodnimi strokovnimi organizacijami zahtevala odstop imenovane uprave delavske zbornice.

Po oblastnem razpustu Ursovih sindikatov si je NSZ, tako kot tudi ZZZ, prizadevala pridobiti članstvo prepovedanih organizacij SK v svoje vrste. Odrkla je vodstvu SK pravico, da je pozvalo svoje člane le na delo v kulturnoprosvetnih, zadružnih

in humanitarnih društvih, češ da so bili poleg marksističnega delavstva v njih tudi privrženci drugih ideologij. Toda niti »modri« niti »zeleni« niso uspeli izrabiti vladnega udarca za pridobitev članstva SK, ki je sledilo pozivu KPS za organiziranje delavske enotnosti. NSZ je ob marčnem puču kralju in novi vladi poslal vdanostni brzojavki, kar je bila njena zadnja akcija pred aprilsko vojno.

Omenimo naj še zanimivost, da si je Hrvatski radnički savez, strokovna organizacija Hrvatske seljačke stranke, v akcijah za širjenje svojih organizacij v sosednjih pokrajinah prizadeval v letih 1936/37 ustanoviti nekaj podružnic tudi na mariborskem in krškem območju.

Ker v drugi polovici tridesetih let ni bilo volitev v skupščino delavske zbornice, naj približno sliko moči in vpliva posameznih delavskih strokovnih organizacij, nekatere so podatke o številčnem stanju objavljale zelo poredko, ilustriramo z rezultati volitev obratnih zaupnikov. Leta 1939 je obratne zaupnike na listi SK volilo 22 732 delavcev, kandidate JSZ 8076 delavcev, kandidate ZZD 7999 delavcev in kandidate NSZ 6643 delavcev. Proti koncu tridesetih let se je ob odločni režimski podpori številčno najbolj krepila klerofašistična ZZD. Kljub temu da je število izvoljenih obratnih zaupnikov iz vrst SK delno upadalo, pa je centrala razrednih strokovnih organizacij ohranila vpliv na približno še enkrat večji krog privržencev, kot je bilo njenih organiziranih članov.

Organizacije javnih in zasebnih nameštencev

Potem ko so morale po uveljavitvi novega uradniškega zakona leta 1931 številne strokovne organizacije državnih uslužbencev, nižjih in višjih nameštencev ter delavcev prenehati z delom, preostale pa se niso smele povezati v državno oziroma pokrajinsko centralo, ki bi usklajevala njihovo delovanje, se je občutno zmanjšala akcijska sposobnost javnih uslužbencev prav v času, ko bi bila zaradi hudih posledic gospodarske krize tudi med njimi izjemno potrebna. Samostojne organizacije delavcev in nameštencev različnih kategorij in panog državnih uslužbencev so morale celo za posamezne skupne nastope dobiti dovoljenje ustreznih ministerstev. V Sloveniji je ostal poglobitvena vez aktivnih in upokojenih državnih uslužbencev list Naš glas, ki je večkrat zahteval svobodo organiziranja javnih uslužbencev z odpravo zakonskih omejitvenih določil. Ob zahtevi pravice do medsebojne povezave za skupne nastope je maja 1940 poudaril: »Nobenemu drugemu stanu v državi ni prepovedana oz. tako tesno omejena pravica stanovskega združenja, kakor nam državnim uslužbencem.«

To naj ilustriramo s primerom strokovnih organizacij železničarjev. Edina povezava razredno zavednih železničarjev v Sloveniji je po prepovedi delovanja Ujedinjenega saveza železničarjev Jugoslavije ostal list Ujedinjeni železničar. Zahtevam za potrditev pravil te strokovne organizacije ministrstvo za promet ni ugodilo. Leta 1938 so bivši člani razrednih strokovnih organizacij začeli z novo organizacijsko akcijo in decembra naslednjega leta je bil v Ljubljani ustanovni kongres Strokovnega društva delavcev državnih prometnih ustanov, ki so se ga udeležili predstavniki kvalificiranega in nekvalificiranega delavstva železniških delavnic z območja vseh železniških direktij v Jugoslaviji. Toda ministrstvo za promet je spet z zavlačevanjem odobritve pravil onemogočilo njegovo dokončno konstituiranje.

Po prepovedi delovanja razrednih železničarskih strokovnih organizacij je postalo UJNŽB najmočnejša strokovna organizacija za to panogo delavstva, poleg njega pa je obstajalo še nekaj številčno šibkih organizacij posameznih železničarskih kategorij in poklicev. UJNŽB je v vsej Jugoslaviji štelo okoli 35 000 članov, vse profesionalne organizacije pa okoli 15 000 članov. Oblastni odbor UJNŽB v Ljubljani je leta 1939 organiziral veliko proslavo 30-letnice narodnega železničarskega strokovnega gibanja, ki je izzvenelo v vdanostnih izrazih vladi in železniškimi direktijam.

Odbor Udruženja jugoslovanskih narodnih železničarjev v Ljubljani leta 1939

Konec tridesetih let je imelo UJNŽB v Sloveniji 28 podružnic z okoli 3000 člani. Ob jubileju je poudarilo še posebej velike uspehe na področju združništva ter v kulturnoprosvetni dejavnosti.

Na volitvah leta 1935 je UJNŽB v Ljubljani odločno podprlo kandidate JNS. Zato je organizacija JRZ za Dravsko banovino v prizadevanjih, da okrepi svoj vpliv med železničarji, ustanovila svoj klub. Kot vladna stranka je svojim članom lahko nudila ugodnosti, kar je vplivalo na krepitev številčne moči Kluba železničarjev JRZ, ki se je ukvarjal s politično in sindikalno dejavnostjo. Do začetka 1941. leta je organiziral 28 poverjeništev v posameznih krajih, vanje pa je zajel 3109 članov. Prednosti režimske organizacije je znal Klub železničarjev JRZ dobro izrabiti in leta 1940 je pri volitvah predstavnikov v bolniški fond železničarjev že premagal UJNŽB. K sliki organiziranosti železniških uslužbencev naj dodamo, da so imeli posebno organizacijo še nadalje tudi železniški uradniki. Strankarsko in poklicno razcepljene strokovne organizacije železničarjev se niso mogle uspešno bojevati za svoje socialnoekonomske zahteve proti skupnemu delodajalcu – državi.

Večina organizacij javnih nameščenecv je podpirala režim JNS in tako da jih je sprememba vladne garniture sredi 1935. leta zelo prizadela. Zlasti velja ta ugotovitev za dravsko sekcijo Jugoslovanskega učiteljskega združenja, ki je imela 1935. leta 3360 članov. Funkcionarje te najmočnejše organizacije javnih nameščenecv je režim JRZ preganjal, njenim sejam in zborovanjem pa so prisostvovali klerikalni šolski nadzorniki in policijski uslužbenci. V okviru Jugoslovanskega učiteljskega združenja se je v drugi polovici tridesetih let v obliki »Učiteljskega pokreta« krepila dejavnost naprednih učiteljev, ki so terjali ureditev njihovega službenega položaja ter se vključili v ljudskofrontne akcije. Vse organizacije javnih nameščenecv je hudo prizadelo tudi precejšnje poslabšanje gmotnega položaja državnih uslužbencev leta 1935, zaradi katerega jih je članstvo napadalo, ker niso uspele preprečiti znižanja prejemkov. Del članstva pa je iz protesta izstopilo iz svojih strokovnih organizacij.

Organizacije javnih nameščenecv so si pogosto vsaka zase, zlasti ob vsakoletnih

parlamentarnih proračunskih razpravah prizadevale z resolucijami ustreznim ministrstvom izboljšati gmotne in službene pogoje za svoje člane. Redkejši so bili sprva njihovi skupni nastopi. Stalno poslabševanje položaja državnih in samoupravnih uslužbenecv je konec tridesetih let terjalo akcijsko enotnost vseh strokovnih organizacij, ki jo je najprej propagiral Ujedinjeni železničar, nato pa tudi lista Naš glas in Glasnik železniških činovnika. Spomladi 1939 je obnovil dejavnost Akcijski odbor organizacij državnih in samoupravnih nameščencev, ki je nastal že leta 1935 za boj proti poslabšanju socialnoekonomskega položaja nameščencev državnih in samoupravnih ustanov in podjetij, a so oblasti njegovo delovanje zatrle. Vanj so vstopili predstavniki enaindvajsetih strokovnih organizacij, ki so oblikovali skupne zahteve za izboljšanje položaja državnih in samoupravnih nameščencev ter jih posredovali vladi. Ustanovitev tega akcijskega odbora je pozdravila tudi V. državna konferenca KPJ. V Sloveniji so organizacije javnih nameščencev ustanovile banovinski akcijski odbor, ki je ob razcepu v osrednjem akcijskem odboru zaradi nasprotij med strokovnimi organizacijami glede taktike za izbojevanje skupnih nameščenskih zahtev poudaril, da bo nastopal samostojno. Organiziral je tudi shode v podporo skupnim zahtevam. Tem akcijam pa se niso pridružili organizirani privrženci JRZ, ki so označevali zahteve za izboljšanje ekonomskega položaja nameščencev kot »hujskanje«
proti vladi.

V drugi polovici tridesetih let sta si klerikalni in liberalni tabor prizadevala okrepiti svoj vpliv med zasebnimi nameščenci. Klerikalno Društvo zasebnih in trgovskih nameščencev je konec 1935. leta začelo tesno sodelovati s »tovariško«
ZZD, njegovi predstavniki pa so se aprila 1938 udeležili kongresa Jugorasa. Naslednje leto so delegati tega režimskega društva kot predstavniki nameščencev skupaj z ZZD prevzeli upravo delavske zbornice za Slovenijo. Uspešno si je društvo prizadevalo povečati število članstva. Od ustanovitve je potrojilo število članov na 1500 v 15 podružnicah leta 1939 in tedaj poudarilo, da je postalo »odločilni činitelj«
med slovenskimi zasebnimi nameščenci. Leta 1940 se je preimenovalo v organizacijo Združeni slovenski nameščenci. V svojem glasilu Bodočnost je budno spremljalo zlasti procese v slovenski organizaciji Zveze bančnih, zavarovalnih, trgovskih in industrijskih uradnikov Jugoslavije, za katero je pravilno ugotovilo, da je bila nekdanj liberalna, se nato razglasila za nevtralno, konec tridesetih let pa je postala marksistična, torej njej nasprotna organizacija.

Na drugi strani je tudi ZDPN širila mrežo svojih organizacij, tako da je leta 1940 združevala dvajset samostojnih društev, med katerimi jih je imelo nekaj tudi svoje podružnice, skupaj jih je bilo dvanajst. Konec tridesetih let pa so se vzporedno z zблиževanjem klerikalnih in liberalnih podjetnikov zблиževali tudi obe organizaciji zasebnih nameščencev, kar se je pokazalo v postavitvi skupne kandidatne liste leta 1939 za volitve delegatov v Pokojninski zavod. Dosegli sta, da oblasti niso potrdile skupne kandidacijske liste, ki so jo sestavili predstavniki socialistične ZPNJ, Zveze bančnih, zavarovalnih, trgovskih in industrijskih uradnikov – Saveza bankarskih, osiguravavajučih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije (SBOTIČJ) ter Slovenske nameščenske zveze v okviru JSZ. Tako so si »zeleni«
in »plavi«
razdelili brez volitev vsak polovico delegatskih mest.

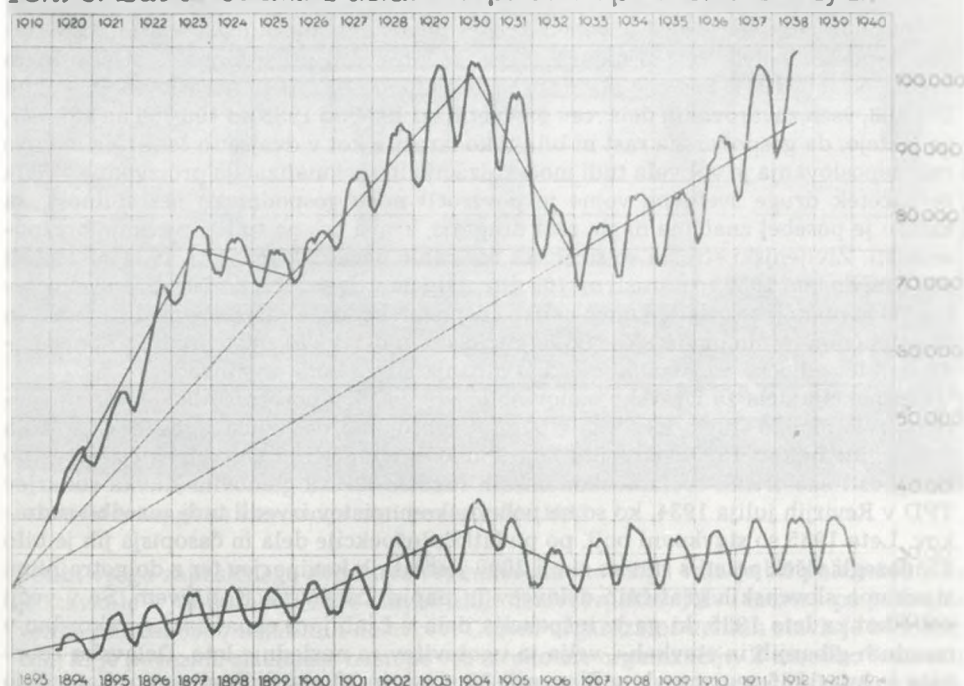
Med organizacijami ZPNJ v Sloveniji je bila posebej aktivna mariborska, ki je uspela ustanoviti krajevni medstrokovni odbor in vanj pritegniti predstavnike odvetniškega nameščenskega društva in podružnice SBOTIČJ v Mariboru. Prevezla je tudi izdajanje lista Privatni nameščenec. Ta je objavljaj tudi poročila o delovanju pododbora SBOTIČJ za Slovenijo – Botičevih sindikatov. V njih je spomladi 1938. leta začel po nalogu KPS delati dr. Marijan Dermastia in kmalu je komunistični vpliv prevladal v zavarovalni in trgovski sekciji, precejšen pa je bil tudi med industrijskimi nameščenci. Vidno znamenje preusmeritve Botičevih sindikatov je bila stavka

nameščencev zavarovalnih zavodov sredi 1938. leta. Za primerjavo vpliva ZDPN in SBOTIČJ naj navedemo podatek, da je bilo leta 1938 izvoljenih 26 nameščenskih zaupnikov na liberalnih listah, 19 pa iz vrst članov Botičevih sindikatov. Po komunističnem prevzemu vodilnih funkcij v Botičevih sindikatih je staro vodstvo spomladi 1940 to zelo aktivno organizacijo zasebnih nameščencev razbilo. »Stari« SBOTIČJ je ostal registriran pri delavski zbornici. »Novi« Botičevi sindikati pod komunističnim vodstvom so nato izvedli nekaj uspešnih ekonomskih in političnih akcij ter osnovali tudi legalno založniško zadrugo. Prek njih je KPS širila svoj vpliv med zasebnimi nameščenci. Konec 1940. leta je bila hkrati s SK razpuščena tudi organizacija ZPNJ v Sloveniji. Za strokovne – stanovske – organizacije zasebnih in javnih nameščencev je značilno, da so v drugi polovici tridesetih let zelo okrepile svojo dejavnost za izboljšanje gmotnega položaja in službenih pogojev svojih članov.

Delovanje strokovnih organizacij

Ob prikazu razvoja delavskih in nameščenskih strokovnih organizacij smo osvetlili prizadevanja za njihovo akcijsko enotnost oziroma medsebojno povezovanje za skupne nastope, ki so bili eden temeljnih pogojev za uspešne boje. Pri tem smo navedli tudi nekaj velikih socialnopolitičnih akcij za izboljšanje gmotnih in delovnih pogojev delavstva, svobodne strokovne organizacije pa so se morale z enotnimi nastopi boriti za svobodo organiziranja in samoupravno delovanje socialnih ustanov ter za učinkovito socialno politiko. Okrepitev dejavnosti strokovnih organizacij od srede tridesetih let do okupacije 1941 naj ilustriramo še z nekaterimi podatki in dosežki.

Dokret zavarovanih delavcev pred in po svetovni vojni

Gibanje zavarovanih delavcev pred prvo svetovno vojno in po njej pri okrožnem uradu za zavarovanje delavcev v Ljubljani

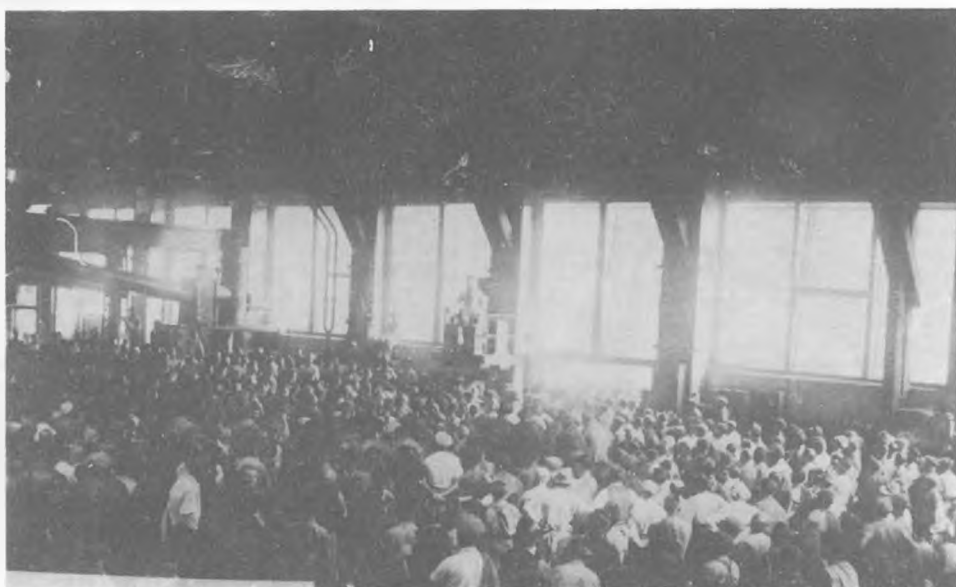
Upravno poslopje okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani

Socialnoekonomski boji so ponovno oživeli leta 1934 in se nato močno razmahnili ob prehodu gospodarskega razvoja iz krize v ponovno konjunkturo. Podatki, da je število zaposlenih delavcev in nameščencev, zavarovanih pri ljubljanskem okrožnem uradu, od leta 1934, ko se je prvič spet povečalo, do leta 1940 naraslo od 79 010 na 104 408, vseh zavarovanih delavcev pa v letih od 1934 do 1938 od 108 706 na 133 577, pa kažejo, da gospodarska rast ni bila tako izrazita kot v dvajsetih letih. Na manjšo rast zaposlovanja je vplivala tudi modernizacija in racionalizacija proizvodnje. Toda že začetek druge svetovne vojne je povzročil novo gospodarsko nestabilnost, za katero je posebej značilna nagla rast draginje, krajši čas pa tudi povečanje brezposelnosti. Življenjski stroški so sicer ves čas rahlo naraščali in v letu 1934 so znašali 620 din, do leta 1938 so narasli na 703 din, nato pa v dveh letih na 799 din za eno osebo. To je ob dejstvu, da je konec velike gospodarske krize razmerje med zaslužki in eksistenčnim minimumom doseglo najnižjo stopnjo, terjalo zlasti sredi in konec tridesetih let odločna in številna mezdna gibanja strokovnih organizacij.

Inšpekcija dela za Dravsko banovino je za leto 1934 poročala, da »je bilo razmeroma zelo mnogo stavk, mezdnih gibanj in sporov kot posledica splošnega znižanja mezd«. Med okoli 15 stavkovnimi boji je bila najvidnejši in najodmevnejši izraz do skrajnosti zaostrenih socialnoekonomskih razmer 72-ura gladovna stavka rudarjev TPD v Revirjih julija 1934, ko so na pobudo komunistov izvedli tudi zasedbo rudnikov. Leta 1935 so stavkovni boji, po podatkih inšpekcije dela in časopisja jih je bilo 25, dosegli višek poleti s stavko okoli 2000 jeseniških kovinarjev ter z dolgotrajnima stavkama slovenskih grafičnih delavcev in papirničarjev na Količevem. Še v večji meri kot za leto 1935, ki ga je inšpekcija dela v Ljubljani označila za »rekordno v mezdnih gibanjih in stavkah«, velja ta ugotovitev za naslednje leto. Delavska zbornica je leta 1936 registrirala v Sloveniji 29 stavk in 19 mezdnih gibanj, v katerih je sodelovalo 19 414 delavcev, po drugih virih pa je bilo celo 36 stavk. V letih 1935 in 1936 je bilo tudi 74 večjih mezdnih gibanj. V teh akcijah sta sodelovali skoraj dve

Rudarji v Trbovljah med gladovno stavko julija 1934

Jeseniški železarji na zborovanju med stavko julija 1935

petini vsega zaposlenega delavstva. Vrhunec stavkovnega vala je bil poletje 1936, ko je stavkalo v juniju okoli 2500 stavbinskih delavcev, skoraj dva meseca pa je trajala velika stavka 8500 tekstilnih delavcev. Glavni organizator velikih stavk je bila Partija, ki je povezala za enotne nastope vse strokovne organizacije. Z zasedbo tovarn in organiziranjem širokih solidarnostnih podpornih akcij ne le v delavskih središčih, temveč tudi na kmečkem podeželju ter s prisilnimi oblastnimi posredovanji in spo-

Stavkajoči gradbeni delavci na dvorišču delavske zbornice v Ljubljani junija 1936

Delavci in delavke Jugočeške v Kranju so 20. avgusta 1936 začeli veliko tekstilno stavko

padi z orožniki pa so dobile stavke hkrati značaj ekonomskih in političnih razrednih spopadov. Z množičnimi mezdnimi gibanji in stavkami si je delavstvo delno izboljšalo ekonomski položaj, razmerje med povprečnim mesečnim zaslužkom in izdatki za hrano za eno osebo se je povečalo od 1,99 leta 1933 na 2,70 leta 1936. V številnih podjetjih so delavci mezdne in delovne pogoje uredili s kolektivnimi pogodbami, v primeru tekstilnega in gradbenega delavstva za celo panogo enotno. Intenziv-

Stavkajoče tekstilno delavstvo v tovarni Thoma v Mariboru

Stavkajoči tekstilni delavci in delavke v Št. Pavlu pri Preboldu

nost socialnoekonomskih bojev naj ilustriramo še s podatkom s kongresa SZDJ septembra 1937, da je v zadnjem poslovnem obdobju organizacija uspela skleniti 27 kolektivnih pogodb za okoli 20 000 delavcev v 69 tovarnah. Vodila je 60 mezdnih gibanj, od katerih je bilo kar 52 uspešnih. Za doseg te uspehov pa je morala dvaindvajsetkrat poseči po stavkah, ki so zajele 44 obratov z okoli 12 000 delavci. Po številu udeležencev mezdnih in stavkovnih bojev sredi tridesetih leta sta v jugoslovanskem okviru daleč prednjačili Hrvaška in Slovenija.

Vlada je sklenila delavske boje za izboljšanje socialnoekonomskega položaja prekiniti z uredbo o minimalnih mezdah, ki jo je delavstvo zahtevalo v času gospodarske krize, da bi z njo z državnim posredovanjem zaustavilo zniževanje mezd. Minister za socialno politiko Dragiša Cvetković je februarja 1937 izdal uredbo o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, pomirjevanju in razsodništvu, s katero je država s svojo posredovalno in razsodniško vlogo oziroma omejitvijo pravice do stavke pokazala težnjo za urejanje delavskih vprašanj po korporativističnem zgledu. Uredba, ki bi v času gospodarske krize delavstvu koristila, mu je v novih razmerah z več določili škodovala. Posebej so jo izsilili tisti podjetniki, ki so morali zaradi akcij strokovnih organizacij bolje plačevati svoje delavstvo in so jim bili delodajalci, ki so dajali svojim zaposlenim mizerne mezde, hudi konkurenti. Njen pomen so tedaj pravilno ocenili le Edvard Kardelj v brošuri Kaj mora vedeti delavec o sebi ter glasilo kmečkodelavskega gibanja Neodvisnost in krščansosocialistična Delavska pravica. Ker so prav tedaj odstranili Leskoška z vodstva SK, Partija ni mogla organizirati protestnih shodov proti novi uredbi, ki so jo na svojem zborovanju obsodili le ljubljanski gradbeni delavci, medtem ko so jo socialisti sprva v glavnem zagovarjali. Po objavi uredbe o minimalnih mezdah za Dravsko banovino so strokovne organizacije zahtevale njene popravke, še nadalje pa so si prizadevale z akcijami za nove kolektivne pogodbe doseči za delavstvo ugodnejše mezdne pogoje, kot jih je določala banska uredba. Ker so bili poravnalni postopki obvezni, v času njihovega trajanja pa so bile stavke kaznivo dejanje, za državne nameščence pa sploh prepovedane, strokovne organizacije niso smele poseči po njih ob začetku mezdnih gibanj, temveč šele v primeru, da dolgotrajna posredovanja niso uspela. Vse druge stavke so bile razglašene za nezakonite oziroma »divje«.

Število mezdnih gibanj je začelo naglo naraščati od srede 1938. leta dalje, ko je začela naraščati draginja, posebej pa po začetku druge svetovne vojne. Tedaj so industrijska podjetja, ki so bila navezana na uvoz surovin, zašla v krizo. Postopoma je bilo uvedeno vojno gospodarstvo z racionalizirano preskrbo in končno z uvedbo živilskih kart, položaj delavskih družin pa so še poslabševali pogosti vpoklici delavcev na orožne vaje. V času nagle rasti cen so v mezdni sistem spet, tako kot po prvi svetovni vojni, uvedli draginjske in družinske doklade. Strokovne organizacije so skupaj ali vsaka zase vodile boje za usklajevanje zaslužkov z draginjo na dva načina, s številnimi mezdnimi gibanji, tudi po večkrat na leto, v posameznih podjetjih ali za cele panoge ter s protidraginjskimi shodi in z drugimi akcijami, s katerimi so zahtevali državno posredovanje za pospešitev neopravičenega dvigovanja cen, posebej pa so terjale tudi povišek uradno določenih minimalnih mezd.

V ilustracijo nenehnega naraščanja števila mezdnih gibanj naj navedemo nekaj podatkov. JSZ je leta 1939 sama vodila 23 mezdnih gibanj in je sodelovala z drugimi strokovnimi organizacijami v štirih velikih mezdnih gibanjih s skupaj okoli 15 000 zaposlenimi, za katere je izbojevala okoli 15 milijonov dinarjev letnega poviška prejemkov. Strokovne zveze SK so konec 1939. leta hkrati vodile mezdna gibanja v vseh rudnikih, v 23 kovinarskih, papirniških in kemičnih podjetjih ter za vse gradbene, lesne, monopolske, čevljarke, živilske in krojaške delavce. Tarifni odbor JSZ je oktobra 1940 poročal, da so organizacije JSZ same ali skupaj z drugimi strokovnimi organizacijami v prvih devetih mesecih vodile 56 mezdnih gibanj. Novembra 1940 je npr. potekalo 50 mezdnih gibanj, v katerih so sodelovale organizacije ZZD ali pa jih samostojno vodile. Posamezna mezdna gibanja so se zaostriła tudi v stavke, ki jih je bilo v letih 1938–1940 po nepopolnih podatkih 19. Zaostritev razrednih spopadov je spet sprožila Partija, zlasti s stavkami prek 3700 rudarjev TPD decembra 1939 ter okoli 4000 gradbenih delavcev maja in septembra 1940 ter z množičnimi protidraginjskimi demonstracijami v drugi polovici 1940. leta. Oblasti so obe veliki stavki zadušile z ostrimi ukrepi, rudarsko z aretacijami in internacijami ter odpusti najagil-

Krojaški pomočniki in vajenci iz Novega mesta med stavko leta 1938

Krojaški pomočniki med stavko jeseni 1940 v Mariboru

nejših v stavki, gradbinsko pa s prepovedjo Podzveze gradbenih delavcev za Slovenijo. S svojo odločno dejavnostjo so strokovne organizacije, zlasti SK in JSZ, uspeli leta 1940 povečati mesečne zasluzke v primerjavi s prejšnjim letom za več kot petino.

Iz ohranjenih 76 kolektivnih pogodb iz desetletja 1931–1941 v arhivih JSZ, delavske zbornice in inšpekcije dela, ki jih je imela nalogo registrirati, se vidi, da so z njimi strokovne organizacije celovito urejale delovne in gmotne razmere oziroma

vse pravice in dolžnosti iz delovnega odnosa ter tako omejile samovoljo podjetnikov. V njih so posebej urejale probleme vajeniške mladine in ženske delovne sile, ponekod so uspele uveljaviti ugodnejše pogoje, kot jih je določila zakonodaja za zaščito delavcev, tako tudi krajše plačane dopuste.

V prizadevanjih za dosledno izvajanje kolektivnih pogodb in določil zaščitne zakonodaje so strokovne organizacije posvetile posebno pozornost utrjevanju ustanove obratnih zaupnikov. To nam nazorno kažejo podatki, da so leta 1935 uspele doseči v 128 podjetjih izvolitev 615 zaupnikov (360 SK, 101 NSZ, 95 JSZ, ostali so bili neorganizirani), leta 1938 pa so delavci in nameščenci izvolili v 257 obratih 1010 zaupnikov. Potem ko so volitve razširili tudi na obrate z manj kot deset zaposlenimi, je delavska zbornica, ki je imela nalogo v sodelovanju s strokovnimi organizacijami voditi volilni postopek, izvedla volitve v 923 obratih, v katerih so izvolili 1804 delavskih in 178 nameščenskih zaupnikov (665 ZZD, 366 NSZ, 461 SK, 243 JSZ). Ta sistem je koristil zlasti nagli rasti števila zaupnikov iz vrst ZZD in NSZ, ki sta imeli v svojih vrstah veliko delavcev malih obratov, medtem ko sta bili SK in JSZ vodilni organizaciji v večjih podjetjih, kjer je posamezni obratni zaupnik zastopal večje število zaposlenih.

Kljub velikim obveznostim z mezdnimi gibanji so strokovne organizacije organizirale tudi številne akcije za izvajanje in izboljšanje zakonodaje za zaščito delavcev in nameščencev, za okrepitev socialnopolitične dejavnosti osrednjih, pokrajinskih in občinskih oblasti, SK, JSZ in NSZ pa so si posebej prizadevale tudi za uspešno delovanje socialnih ustanov, ki so ga pogojevale z izvoljenimi samoupravnimi organi oziroma s tesnim sodelovanjem s strokovnimi organizacijami. Te so svoje zahteve in predloge glede delavske in nameščenske socialne problematike običajno oblikovale v resolucijah, ki so jih sprejeli občni zbori, kongresi in delegatska zborovanja ali pa na posebnih shodih. Predstavniki strokovnih organizacij so svoja stališča in zahteve posredovali tudi na posebnih anketah, ki so jih organizirale delavske zbornice oziroma osrednje ali pokrajinske oblasti, pri katerih so za rešitev perečih socialnih vprašanj tudi večkrat posredovali. Iz resolucij, ki so jih sprejemali npr. kongresi SK 1934, 1936 in 1938, se vidi, da so posebno pozornost posvetili reševanju problematike brezposelnosti, pri čemer so zahtevali učinkovitejše delovanje borz dela in obvezno zavarovanje za brezposelnost, razpravljali so o uredbi o minimalnih mezdah, po njenem sprejetju pa zahtevali, da naj se iz nje izločijo omejitve svobode delovanja strokovnih organizacij, terjali so uvedbo kazenskih sankcij proti podjetnikom, ki bi kršili kolektivne pogodbe in delavskozaščitno zakonodajo ter s tem v zvezi opozarjali na nujnost okrepitve nadzorovanj inšpekcije dela, zavzemali so se za boljšo zavarovanje obratnih zaupnikov pred odpusti, veliko pa so obravnavali predloge za izboljšanje različnih oblik socialnega zavarovanja, pri čemer je bila temeljna zahteva po uvedbi splošnega pokojninskega zavarovanja. To je bilo za člane urada za zavarovanje delavcev uvedeno septembra 1937. Ne glede na to, da je bila čakalna doba deset let in so za prehodni čas ustanovili le poseben fond za mesečne podpore onemoglim delavcem, pa je uvedba tega zavarovanja najpomembnejša socialna pridobitev v drugi polovici tridesetih let. Delni napredek so izbojevali tudi pri podpiranju brezposelnih. SK je organizirala še posebne akcije za izboljšanje položaja vajencev. Leta 1934 je skupaj z organizacijami privatnih nameščencev organizirala tudi 36 protestnih shodov z okoli 38 000 udeleženci proti poslabšanju obrtnega zakona. Navedene zahteve so bile skupne vsem svobodnim strokovnim organizacijam, nekatere pa so morale na delavsko zahtevo podpirati tudi režimske strokovne organizacije. Med njimi se je odvijal ogorčen boj za upravljanje delavskih socialnih ustanov. Vlada je sprva imenovala posamezne predstavnike režimskih organizacij, v nesorazmerju s številom njihovega članstva v upravne odbore zavodov za socialno zavarovanje in borz dela, kar je izzvalo proteste številčno močnejših strokovnih organizacij. Konec

Prva seja skupščine delavske zbornice za Slovenijo po imenovanju njenih članov iz vrst režimskih strokovnih organizacij 15. aprila 1939

tridesetih let pa je izročila upravljanje teh ustanov v celoti predstavnikom režimskih organizacij. Minister za socialno politiko je po velikih stankah leta 1936 najprej imenoval komisarja za nadzor nad poslovanjem delavske zbornice za Slovenije, naslednje leto je zamenjal nekaj članov njene skupščine. Tedaj je predsednika Alojza Sedeja zamenjal desni socialist Lovro Jakomin. Aprila 1939 pa je minister razrešil vse izvoljene člane in imenoval v skupščino 54 članov iz vrst ZZD in Društva zasebnih in trgovskih nameščencev ter po tri predstavnike strokovnih organizacij grafikov in strojnikov. Nova režimska uprava je takoj ukinila vse subvencije svobodnim strokovnim organizacijam, ki so nato sodelovanje z oblastmi pri reševanju perečih socialnih problemov pogojevale z razpisom volitev za člane skupščine delavske zbornice. Takšna vladna politika je svobodnim strokovnim organizacijam okrnila možnosti za delovanje, na drugi strani pa omogočila vodenje socialnih ustanov v skladu z njenimi interesi, prizadete pa so bile koristi delavcev in nameščencev.

V času poslabšanja socialnoekonomskega položaja so vse delavske in nameščenske strokovne organizacije poskušale čimbolj podpreti in okrepiti različne vrste delavskih združnih organizacij. Razvijale so tudi nekatere oblike izobraževalne in kulturne dejavnosti, vsaka pa je tudi tesno sodelovala s svojimi posebnimi kulturno-prosvetnimi organizacijami. Za drugo polovico tridesetih let pa je posebej značilno, da so strokovne organizacije krepile tudi svojo politično aktivnost.

Iz pisanja sindikalnega časopisja se npr. vidi njihovo precejšnje angažiranje pri skupščinskih volitvah 1935 in 1938 ter pri občinskih volitvah v industrijskih središčih. Tako je npr. maja 1935 trinajst strokovnih – stanovskih organizacij javnih in zasebnih nameščencev na shodu, ki ga je organiziralo Jugoslovansko učiteljsko združenje, podprlo poslanske kandidate JNS. Krščanski socialisti so imeli nato pomembno vlogo v boju proti režimskim kandidatom JRZ v nekaterih krajih pri občinskih volitvah leta 1936 in nato pri nastopu na opozicijski listi leta 1938. V tem letu so npr. kandidati skupne liste socialistične Zveze rudarjev in NSZ porazili kandidate JRZ na občinskih volitvah v Mežici. JSZ je izvedla veliko politično akcijo septembra 1938

Prvomajski izlet ljubljanskega delavstva leta 1937

Mariborski komunisti in simpatizerji na prvomajskem izletu na Pohorju leta 1938

na taboru v Kamniku ob 20-letnici Jugoslavije z opredelitvijo za narodnoobrambno gibanje. SK pa je kmalu po ustanovitvi banovine Hrvaške oktobra 1939 organizirala številne shode, na katerih je delavstvo ob načrtovani ustanovitvi banovine Slovenije zahtevalo temeljne državljske pravice v duhu demokracije ter tako avtonomijo Slovenije, »ki bo krepila gospodarske, socialne in kulturne interese širokih delovnih

množic . . .« Na drugi strani so režimske strokovne organizacije odločno podpirale politiko JRZ, pri čemer je neposredno pred aprilskim napadom izražalo vladi vdanost tudi vodstvo NSZ. Med akcijami, ki jih je vodila KPS ob stopnjevani nevarnosti fašistične agresije, pa je strokovno organizirano delavstvo, zlasti iz SK in JSZ, zelo aktivno sodelovalo pri zbiranju podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. V drugi polovici tridesetih let je delavstvo kljub oblastni prepovedi izvajalo nekatere oblike prvomajskih praznovanj, ki so imele po partijskem prizadevanju značaj političnih manifestacij za delavsko enotnost in demokracijo ter proti fašizmu. Strokovne organizacije in njihovo članstvo je imelo od srede tridesetih let torej pomembno vlogo tudi v številnih političnih akcijah, zlasti po naraščanju fašistične nevarnosti.

Predvojna aktivnost – pomemben temelj za razmah Delavske enotnosti med NOB in za oblikovanje Enotnih sindikatov

V strokovnem gibanju na Slovenskem se je v zadnjem obdobju pred fašističnim napadom na Jugoslavijo vse očitneje kazal splošni proces diferenciacije in polarizacije slovenske družbe na demokratični in profašistični del, v številnih ekonomskih, socialnih in političnih akcijah pa se je krepila enotnost delavstva različnih strokovnih organizacij, prav tako pa tudi njegova povezanost z drugimi sloji slovenske družbe. Pri tem so bili doseženi veliki uspehi pri uveljavljanju akcijske enotnosti neposredno »na terenu«, skromnejši pa so bili rezultati pri njenem uveljavljanju med vodstvi svobodnih strokovnih organizacij, najpomembnejši dosežek enotnofrontnega in ljudskofrontnega gibanja pa je bila vzpostavitev tesnega zavezništva med komunisti in krščanskimi socialisti, ki je bilo tudi dragocena osnova za množično vključitev slovenskega delavstva v NOB in dograditev njegove enotnosti v procesu izvajanja velikih nalog v boju za nacionalno in socialno osvoboditev.

Po okupaciji so bile slovenske strokovne organizacije prepovedane. Medtem ko je nemški okupator nato le pripadnike nemške narodnosti sprejel v Nemško delovno fronto, ki je imela nalogo varovati socialni mir, njeni člani pa so bili lahko delavci, nameščenci in delodajalci, v svojem okviru je imela tudi strokovni urad, pa je bilo italijanskemu okupatorju prav strokovno gibanje eno temeljnih področij fašizacije v Ljubljanski pokrajini. V procesu uveljavljanja korporativistične ureditve odnosov med delom in kapitalom je pokrajinska civilna uprava po razpustu dotedanjih strokovnih organizacij najprej julija 1941 preoblikovala delavsko zbornico za Slovenijo v Pokrajinsko delavsko zvezo, jeseni istega leta ustanovila Pokrajinsko zvezo delodajalcev, leta 1942 pa je sistem še dogradila z ustanovitvijo posebnih združenj za nameščence ter pokrajinskega korporacijskega sveta. Italijanske fašistične oblasti so se pri oblikovanju Pokrajinske delavske zveze oprle zlasti na klerofašistično ZZD, funkcije v njej pa so prevzeli tudi nekateri bivši socialistični sindikalni voditelji.

Kmalu po okupaciji so odbori oziroma skupine delavske enotnosti ponekod, zlasti v Revirjih, v nekaterih podjetjih na Štajerskem in v Ljubljani, tajno nadaljevali delo po navodilih Osvobodilne fronte slovenskega naroda, še posebej pa so usmerjali njihovo delovanje tudi poverjeniki za delavsko enotnost pri partijskih forumih in organizacijah. Postali so dejansko odbori OF v podjetjih z nalogo, da izvajajo sabotažne, propagandne in nabiralne akcije, mobilizirajo delavstvo za partizanske enote in narodno zaščito, varujejo interese delavstva pred okupatorjevimi podjetniki in onemogočajo delovanje fašističnih sindikatov. V Ljubljani pa so člani »mladih« Botiče-

vih sindikatov sodelovali pri ustanovitvi in delovanju matičnega odbora nameščen-
cev v okviru OF.

Komunistična partija Slovenije je že jeseni 1941 načrtovala konferenco predstav-
nikov delavskega gibanja v OF, v mesecu novembru pa je prišlo le do sestanka
zastopnikov CK KPS in krščanskosocialistične skupine. Po velikem razmahu narod-
noosvobodilnega gibanja spomladi 1942, v času velikega osvobojenega ozemlja, se je
v CK KPS in izvršnem odboru OF porodila zamisel po organiziranju posebnega zbo-
rovanja delavskih predstavnikov iz partizanske vojske in iz vrst aktivistov ter pred-
stavnikov organiziranega delavstva z osvobojenih in okupiranih ozemelj. Njegov cilj
naj bi bil zlasti utrditev vodilne vloge delavskega razreda v NOB in njegove enotno-
sti, nadaljnji prodor osvobodilnih organizacij v industrijska središča, trdnejša pove-
zava dotedanjih odborov in skupin delavske enotnosti ter ustanovitev posebnega vod-
stva Delavske enotnosti. Velika italijanska ofenziva je nato povzročila odložitev in
spremembo oblike izvedbe te zamisli.

V pogojih hudega sovražnikovega nasilja, ki je spremljal njegovo veliko ofenzivo,
sta Edvard Kardelj in Boris Kidrič organizirala v Ljubljani zasedanje Vrhovnega
plenuma OF in nato konferenco Delavske enotnosti (DE), ki je bila 7. novembra 1942.
Udeležili so se je v imenu CK KPS Boris Kidrič, kot predstavnik krščanskih socia-
listov Stane Kovač in Tone Toman, kot predstavnik socialističnih sindikatov pa
France Svetek. Na konferenci DE so sprejeli teze z naslovom Položaj, vloga in naloge
delavskega razreda Slovenije v slovenskem narodnoosvobodilnem boju, ki jih je pri-
pravil Tone Fajfar. V tem temeljnem dokumentu konference je poudarjeno, da slo-
vensko delavstvo predstavlja KPS kot njegova organizirana avantgarda, krščanski
socialisti kot izraz demokratičnega in revolucionarnega napora in razvoja med
krščanskimi delavci ter predstavniki svobodnih – socialističnih strokovnih organi-
zacij. V najusodnejših trenutkih slovenske zgodovine, v NOB, je delavstvo kot najza-
vednejši in najborbenejši del naroda prevzelo vodilno vlogo ter je postalo jedro OF in
slovenske partizanske vojske in je združilo okrog sebe najširše narodne sloje. Brez
tega odločilnega posega slovenskega delavstva bi bili Slovenci obsojeni na narodni
pogin. Splošni razvoj v Jugoslaviji in posebej skupni nastop delavstva v OF sta
ustvarila pogoje za popolno enotnost slovenskega delavstva ne glede na svetovnona-
zorsko pripadnost, pri čemer je osnovni pogoj zanjo popolna enkopravnost ob spošto-
vanju medsebojnih obveznosti, ki so jih sprejeli Komunistična partija Slovenije
in krščanski socialisti že pri ustanavljanju OF. V drugem delu tez pa je posebej
poudarjeno, da hoče slovensko delavstvo tudi v prihodnje ohraniti svojo vodilno
vlogo in združiti okrog sebe vse ustvarjalne sile ostalih plasti slovenskega naroda.
Odločilni delež v NOB mu dajo pravico, »da odločilno posega tudi v ureditev sloven-
skega političnega in socialnega življenja po osvoboditvi«. Poleg narodne osvoboditve
je skupni politični cilj taka ureditev nove Slovenije, »kakor jo bodo zahtevale koristi
slovenskega delovnega ljudstva . . .«. Konferenca je v posebni resoluciji poudarila, da
navedene teze zvesto izražajo voljo slovenskega delavstva in razglasila, da je njegova
enotnost dejansko vzpostavljena, hkrati pa je pozvala delavske množice, naj to enot-
nost organizacijsko in politično utrjujejo. »Konferenca delavskega razreda Sloveni-
je« se je hkrati konstituirala »v Odbor Delavske enotnosti, kot predstavništva delav-
skega razreda, vključenega v celoti v Osvobodilno fronto«. Glavni odbor DE so
sostavljali udeleženci konference Kovač, Toman in Svetek ter Fajfar in Leskošek kot
predsednik, zadnji trije pa so predstavljali tudi njegov sekretariat. Sklenila je tudi
izdajati list Delavska enotnost.

S sklepi konference DE »je bila v organizacijskem in političnem pogledu končana
razcepljenost delavskega razreda« (Tone Ferenc), bili so »pomembni za ves nadaljnji
razvoj procesa socialistične revolucije v Sloveniji, neposredno pa so pomenili odlo-
čilni korak h krepitvi notranje enotnosti OF« (Edvard Kardelj). Spodbudili so nast-

janje in utrjevanje odborov DE na vsem slovenskem etničnem ozemlju, pri čemer naj poudarimo, da nikjer drugod v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji ni bila ustvarjena taka množična delavska organizacija, kot je bila DE na Slovenskem.

Časopis Delavska enotnost je začel izhajati novembra 1942 kot vestnik glavnega odbora DE in Edvard Kardelj je v uvodniku poudaril, da ta najvišji forum DE in seveda tudi njegovo glasilo bdita »nad enotnostjo delavskih vrst, nad njegovo mobilizacijo v splošni nacionalni vojni in nad razrednimi interesi slovenskega delavstva v ožjem pomenu te besede«. Njegova ustanovitev ni pomembna le za okrepitev OF, ampak za »čvrsto delavsko enotnost v bodočnosti«. Posebej je tudi poudaril, da so osvobodilni cilji slovenskega naroda tudi cilji slovenskega delavstva, ki ne more uredniti svojih socialnih ciljev, dokler ne bo osvobojen njegov narod. Po konferenci naj organizatorji gibanje DE zanesejo »v sleherno tovarno in delavnico. Vse povsod morajo nastati Odbori Delavske enotnosti, ki bodo istočasno najtrdnjše postojanke Osvobodilne fronte«. Glavni odbor DE pa je k strnitvi »v nezlomljivo delavsko enotnost« pozval komuniste, krščanske socialiste, socialne demokrate in nacionalne delavce. Vsi za orožje sposobni delavci naj se vključijo v partizanske oddelke, drugi delavci in delavke pa naj v tovarnah, na železnici, v rudnikih in drugih obratih s sabotažami prizadevajo udarce okupatorjem. Vodstvo slovenskega sokolstva je v posebnem članku pozvalo svoje članstvo iz delavskih vrst in nacionalno usmerjeno delavstvo, posebej iz Narodne strokovne zveze ter sorodnih organizacij, da se pridruži akcijam za ustanovitev organizacij DE.

Glavni urednik Tone Fajfar je v prvi številki partizanskega delavskega časopisa osvetlil tudi nekatere značilnosti delavskega oziroma sindikalnega gibanja med vojnama in ugotovil, da so »fašistični delavski izdajalci« iz klerikalne ZZD po okupaciji prešli v tabor »narodnih izdajalcev«. Ob sklepu je poudaril, da sta predvsem dve napaki oteževali uspešnejšo uveljavitev slovenskega delavstva v družbenopolitičnem življenju pred vojno. Prvič: »Prevelika privezanost na idejne razlike je preprečevala popolno razredno enotnost, ki bi delavstvu mogla prinesiti udarnost in prodornost, in to kljub mnogim odkritosrčnim poskusom zbližanja zlasti s strani krščanskih socialistov«, in drugič, ker se je delavstvo organizacijsko omejevalo le na sindikate in ni izoblikovalao svoje močne skupne politične organizacije.

Že na prelomu 1942/43 so pod vodstvom okrožne partijske komisije DE in okrožnega odbora DE organizacije DE naglo širili po ljubljanskih tovarnah in do začetka jeseni 1943 je število naraslo že na preko sto. Tudi v pogojih hudega nemškega pritiska in nasilja domačih izdajalcev je bila DE ena najvažnejših oporišč OF v Ljubljani. Po kapitulaciji Italije so tudi v redkih tovarnah na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini ustanovili odbore DE.

Leta 1944 se je DE zelo razmahnila tudi na okupiranih območjih Gorenjske in Štajerske. Na prvi konferenci DE za Gorenjsko maja 1944 na Jelovici so ugotovili, da je bilo v tovarnah v kamniškem okrožju organiziranih okoli 75% delavcev, v kranjskem 40% in v jeseniškem okrožju 20%. Izvolili so tudi pokrajinski odbor DE, organizacije pa so dobile predvsem nalogo, naj okrepijo odhode delavcev v narodnoosvobodilno vojsko. Odbor DE v jeseniški železarni je takoj po osvoboditvi maja 1945 prevzel podjetje v svoje upravljanje. Na Štajerskem je bila DE najbolj razvita v Revirjih, kjer je poleti 1944 delovalo nad 70 odborov.

Še posebno vlogo so imeli odbori DE v Slovenskem primorju in Istri kot skupna protifašistična organizacija slovenskega in italijanskega delavstva. Organizirati so jo začeli že konec 1942. leta, pri čemer je bilo posebno pomembno sodelovanje slovenske in italijanske KP. Organizacije DE – Unita operaia (DE – UO) z lastnim glasilom so se posebej razmahnila na Tržaškem in delno tudi na Goriškem, do začetka 1945. leta pa je bilo v njih organiziranih nad 20 000 delavcev obeh narodnosti.

Delavska Enotnost

Vestnik Glavnega Odbora Delavske Enotnosti

Štev. 1.

20. november 1942

Leto I.

Enotnost slovenskega delavstva

V začetku novembra so se vrhovi komunistov, proletariatske partije in strokovnih skupin, ki predstavljajo slovensko delavstvo (Inštitut), ki jih je na konferenci sprejela skupščina v prvihih listih) „Delavske Enotnosti“.

Trdijo je poudarili, da je ta konferenca delavskih predstavnikov priložnost, da se v izredno težkih okoliščinah in v letu, ko sledijo namena vse delavstvo slovenskega naroda. Konferenca je imela na se priložnost, da razčisti rezultate delavskih bojov, omogoči se postopoma tudi smiselno in hkratno hujšo delavstvo delavstva.

Konferenca je sprejela splošna načelna delavske enotnosti.

1. Veliki rezultat razsvetljenosti delavstva slovenskega naroda so bili splošni v prvi vrsti splošni. To je bilo slovensko delavstvo od vsake zahvale njemu glavni informacija. In je zbirala okoli sebe vse pristojne in vsebinske delavstvo slovenskega naroda. Slovensko delavstvo je vseh kmetih priložnost, primer komunistov, proletariatske in vsakega ostalih razsvetljenosti stično slovenskega naroda. Delavski boji so bili primer najprej, nato pa splošni, razsvetljenosti in pristojnih in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. Vsi so v letu razsvetljenosti vsakega ostalih pristojnih in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda.

2. V naslednji z razsvetljenosti skupin, ki so vselej vse nacionalne informacije in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda.

3. Slovensko delavstvo je v naslednji skupin, ki so vselej vse nacionalne informacije in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda.

delavskih skupin in skupin, ki so vselej vse nacionalne informacije in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda.

4. V naslednji z razsvetljenosti skupin, ki so vselej vse nacionalne informacije in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda.

5. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda.

6. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda. In je pomagala splošni boji komunistov, proletariatske in vsakega ostalih stično slovenskega naroda.

Prva številka Delavske enotnosti

Komanda mesta Trst pa je člane DE – UO vključila v štirinajst delavskih bataljonov z okoli 4000 do 5000 borci, ki so imeli pomemben delež v boju za osvoboditev Trsta.

Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja si je prizadevalo odbore DE ustanoviti iz delavcev slovenske in avstrijske narodnosti tudi na Koroškem, uspehi pa so bili zaradi šibkosti avstrijskega odporiškega gibanja le skromni. Na ozemlju prek sanžermenske meje je bila pomembnejša postojanka DE le v Borovljah.

Odbori DE so v NOB opravili pomembno delo pri mobiliziranju delavstva v NOV, pri pošiljanju materialne in finančne pomoči narodnoosvobodilnemu gibanju, pri sabotiranju proizvodnje in izvajanju propagandnih aktivnosti. Še posebno pomembno vlogo pa so tudi v neposrednem oboroženem boju opravili slovensko-italijanski odbori DE – UO na Primorskem. V sklepnem obdobju NOB pa je DE postala temelj za ustanovitev Enotnih sindikatov na Slovenskem, medtem ko so iz DE – UO po koncu vojne izšli Enotni sindikati – Sindicati Unici na Primorskem. Ob tem naj omenimo, da je bila poleti 1944 v vodstvu DE prisotna zamisel, ki jo je v posebni brošuri razčlenil Tone Fajfar, po kateri naj bi DE z vsemi odbori po osvoboditvi »kot celota funkcionirala kot razredni predstavnik delavstva v odnosu do oblasti in drugih narodnih slojev . . . na vseh področjih življenja«. V svojem okviru pa bi organizirala strokovne organizacije za vse panoge delavcev in nameščencev, njihovo delovanje pa bi bilo omejeno le na sindikalno področje. Poenotenje organiziranosti delavstva v procesu oblikovanja sindikatov v jugoslovanskem okviru pa je terjalo opustitev dvojne vloge DE.

Potem ko je bila osvobojena vzhodna polovica Jugoslavije, kjer so bila tudi številna industrijska podjetja, rudniki in drugi obrati, je postala pereča naloga organiziranje novih sindikatov. Predstavniki DE so sodelovali v sklepnih pripravah na ustanovitev Enotnih sindikatov delavcev in nameščencev Jugoslavije in se udeležili ustanovne konference od 20. do 25. januarja 1945 v Beogradu. Na njej je bil za predsednika izvoljen Djuro Salaj, za enega njihovih sekretarjev Tone Fajfar, v glavni odbor pa še Pepca Kardelj, France Svetek, Albin Vipotnik in Franc Leskošek, ki je nato vodil začasni glavni odbor Enotne strokovne zveze delavcev in nameščencev za Slovenijo (ESZDNS). Ustanovna konferenca Enotnih sindikatov Jugoslavije je postavila pred delavski razred nalogo, da nudi vso pomoč pri končni osvoboditvi domovine in mobilizira svoje sile za njeno obnovo, da rešuje vsa pereča socialna vprašanja ter skrbi za dvig delavske zavesti. Enotni sindikati so postali tudi kolektivni člani Ljudske fronte Jugoslavije, s čimer so prevzeli tudi njene temeljne naloge, predvsem obvezost, da čuvajo pridobitve NOB in dajo svoj delež pri graditvi socialističnih odnosov. Ustanovitev Enotnih sindikatov Jugoslavije, ki so združevali interese in akcije delavcev in nameščencev vseh strok in poklicev, pomeni konec sindikalne razcepljenosti, ki je bila v vsej zgodovini sindikalnega gibanja ovira za izbojevanje temeljnih ciljev delavskega razreda.

Začasni glavni odbor ESZDNS je takoj po osvoboditvi, ko je postal po Leskoškovi vključitvi v prvo slovensko vlado njegov predsednik Vencelj Perko, posvetil vso pozornost ustanavljanju strokovnih organizacij in zvez ter organiziranju vseh delavskih množic za dvig proizvodnje in obnove dežele, nadaljeval pa je tudi z izdajanjem lista Delavska enotnost. Delavci in nameščenci so na številnih zborovanjih pozdravljali ustanovitev Enotnih sindikatov, največji zbor je bil v Ljubljani, kjer je simboliziral doseženo enotnost tudi nastop dolgoletnih predsednikov SK Ivana Mlinarja in JSZ Srečka Žumra, o odločilnem pomenu enotnosti slovenskega delavstva in vloge Partija za zmago NOB pa je govoril Tone Fajfar.

Proces organizacijskega oblikovanja ESZDNS v okviru Enotnih sindikatov Jugoslavije pa je bil sklenjen z njihovim prvim kongresom septembra 1945 v Ljubljani. Tedaj je bilo od 140 000 zaposlenih že 67% sindikalno organiziranih v 1027 podružnicah, njihovi delegati pa so izvolili glavni odbor ESZDNS (predsednik Matevž Hace,

Delegacija Enotnih sindikatov Slovenije pri maršalu Josipu Brozu Titu 22. maja 1945 v Ljubljani

podpredsednik France Svetek, tajnik Jože Jurač). Z množičnim vključevanjem v odbore DE in organiziranjem ESZDNS je slovensko delavstvo manifestiralo svojo privrženost k enotnosti in vso pripravljenost za izpolnjevanje svojih novih nalog. Obdobje NOB je mejnik dveh razvojnih stopenj v zgodovini sindikalnega gibanja na Slovenskem. Na eni strani pomeni konec velike razcepljenosti strokovnih organizacij in njihovih socialnoekonomskih bojev s kapitalom in buržoaznimi oblastmi, na drugi strani pa začetek oblikovanja Enotnih sindikatov na nove naloge v socialistični družbi, hkrati pa je čas od začetka okupacije do sklepnih bojev vrhunec žrtvovanja delavskega razreda za nacionalno in socialno osvoboditev.

Viri in literatura

Razvoj in delovanje strokovnih organizacij je neločljiva sestavina celotnega delavskega gibanja, kar se kaže tudi pri virih in literaturi. Zato so v številnih virih podatki za različne vidike delavskega gibanja, mnogi pisci pa v literaturi hkrati s politično organiziranostjo delavstva obravnavajo tudi njegove strokovne in druge organizacije ter njihovo dejavnost. Veliko pa je tudi virov, ki vsebujejo le podatke o strokovnem gibanju, ali vsaj v pretežni meri, prav tako pa je že precejšnja bibliografija del, ki obravnavajo posamezna obdobja, akcije in posebnosti iz zgodovine strokovnega gibanja. Posamezne posebej pomembne razvojne prelomnice in akcije strokovnih organizacij pa so obdelali tudi pisci pregledov, monografij in razprav o slovenski zgodovini posameznih obdobj ali procesov v skladu z dejstvom, da je zgodovina delavskega gibanja pomembna integralna sestavina družbenopolitičnega in socialnoekonomskega dogajanja.

Povezanost strokovnega gibanja na Slovenskem v širših okvirih je vplivala na eni strani na dejstvo, da je za njegovo zgodovino veliko dragocenih virov tudi zunaj Slo-

venije, na drugi strani pa tudi na obravnavanje posameznih vprašanj njegovega razvoja v jugoslovanskem, avstrijskem in italijanskem zgodovinopisju. V tem orisu virov in literature se bomo omejili predvsem na pomembnejše dokumentarno gradivo in zgodovinopisna dela, ki v celoti ali v pretežni meri osvetljujejo razvoj in delovanje strokovnih organizacij na Slovenskem od začetkov do NOB, glede širše problematike virov in literature o delavskem gibanju pa bomo opozorili na priročnike, bibliografije in članke, v katerih so podrobnejši podatki o njej. Tudi na gradivo in literaturo o splošnih družbenopolitičnih in socialnoekonomskih pogojih za razvoj in delovanje strokovnih organizacij bomo lahko le opozorili.

Uvodoma naj tudi poudarimo, da nekatere vidike organiziranosti in delovanja oziroma življenja delavstva v novejšem času vedno intenzivneje proučujejo tudi etnologi, ki na osnovi zbiranja dodatnega gradiva osvetljujejo način vsakdanjega življenja, ki »sodi poleg političnega in gospodarskega življenja celo v samo osredje zgodovinskega procesa...«¹ Razvoj socialne zakonodaje in delavskih zaščitnih ustanov je tudi predmet raziskovanja pravnikov, zelo skromen pa je obseg raziskovanja gospodarske zgodovine iz vrst ekonomistov. Nekatera vprašanja, ki so povezana z razvojem in delovanjem strokovnih organizacij oziroma s širšim delavskim gibanjem, so torej predmet proučevanja različnih znanstvenih disciplin, njihove rezultate pa podrobneje prikazujejo posebne bibliografije navedenih strok, pomembnejše pa Slovenska bibliografija, ki jo od leta 1945 izdaja Narodna in univerzitetna knjižnica.

a) Arhivsko gradivo

Iz pregledov stanja arhivskega gradiva za zgodovino strokovnega oziroma delavskega gibanja do leta 1941 in delovanja Delavske enotnosti med NOB, iz podrobnih inventarjev posameznih ustanov ter orisov arhivskih virov v monografijah vidimo, da imamo nad njimi že precej podroben pregled in da je dobro urejeno, da so arhivski viri ohranjeni le deloma in da so zelo razdrobljeni.² Na slabo ohranjenost je vplivalo zlasti uničevanje pomembnih dokumentov neposredno pred vojno in med njo, nekaterih pa tudi po letu 1945, pri revolucionarnem delavskem gibanju pa je delovanje v pogojih izjemne protikomunistične zakonodaje negativno vplivalo tudi na ohranitev njegovih arhivskih virov, njihova razdrobljenost pa je odsev upravnega stanja oziroma različnih državnih okvirov, v katerih se je razvijalo strokovno oziroma delavsko gibanje.

Oblasti so potrjevale ustanavljanje strokovnih organizacij oziroma prepovedovale njihov obstoj, nato pa so spremljale tudi vse njihove pomembne socialnoekonomske, politične in druge akcije, pri čemer so višji oblastni organi zahtevali poročila podrejenih, katerim so nato dajali navodila za ukrepanje v primerih, da so dobile nevarne razsežnosti. Posebej pa sta glede na svoje delovne naloge spremljali temeljno dejavnost strokovnih organizacij dve ustanovi, inšpekcija dela in delavska zbornica, ki sta zbirali gradivo o mezdnih gibanjih, stankah, sklepanju kolektivnih pogodb, volitvah delavskih zaupnikov ter o socialnoekonomskem položaju delavstva in izvajanju zakonodaje za njegovo varstvo. Pomembno gradivo o socialnoekonomskem položaju delavcev in nameščencev so pri svojem poslovanju ustvarjale tudi ustanove za socialno zavarovanje in borze dela. Za osvetlitev gospodarskega položaja, tudi delavskih zaslužkov in sestavo delavstva, je veliko gradiva zlasti v fondu Zbornice za trgovino, obrt in industrijo. Temeljni vir za preučevanje razvoja in delovanja strokovnih organizacij pa naj bi bili zapisniki njihovih sej, shodov, občnih zborov, dopisi med osrednjimi in pokrajinskimi centralami, strokovnimi zvezami in podružnicami, z ustanovami za zaščito in zavarovanje delavcev, poročila o delovanju v posameznih obdobjih, statistike akcij, članstva in finančnega poslovanja. Žal pa prav ta najpo-

membnejša kategorija arhivskih virov skoraj ni ohranjena. Fondi Jugoslovanske strokovne zveze (1919–1941), strokovne organizacije grafičnega delavstva v Ljubljani (1892–1940), Saveza metalških radnika Jugoslavije, pokrajinskega odbora za Slovenijo (1923–1941), fragmenti gradiva nekaterih društev javnih in zasebnih nameščencev ter redkih podružnic strokovnih organizacij (npr. jeseniške krajevne skupine SŽOJ, mariborske podružnice ZJŽ) so le izjeme, večina arhivskega gradiva, ki je nastajalo pri delovanju strokovnih organizacij, pa je uničena. V fondih in zbirkah KPJ oziroma KPS, ki sta posvečali organiziranju in delovanju razrednih sindikatov posebno pozornost, je ohranjenih o njih tudi precej dokumentov. Tudi za obdobje NOB je o Delavski enotnosti ohranjenega precej arhivskega gradiva. To pa je ohranjeno tudi za korporativistično Pokrajinsko delavsko zvezo v Ljubljanski pokrajini.

Navedeno arhivsko gradivo hranijo osrednji in lokalni splošni nekateri posebni arhivi ter posamezni muzeji in druge ustanove. V Arhivu SR Slovenije je med družbenimi spisi ohranjenih tudi veliko pravil strokovnih organizacij, precej popolno so ohranjena poročila pokrajinskih in lokalnih oblasti o njihovih pomembnih ekonomskih bojih ter političnih in drugih akcijah zlasti do srede dvajsetih let. Ta ustanova hrani tudi fragmente gradiva nekaterih strokovnih organizacij, delavskih ustanov (javne borze dela, delavske zbornice, okrožnega urada za zavarovanje delavcev) ter različno gradivo za gospodarsko zgodovino. O gospodarskem razvoju na Slovenskem je precej gradiva tudi v več fondih v Arhivu Jugoslavije. O strokovnem gibanju pred prvo svetovno vojno je gradivo tudi v deželnih arhivih v Gradcu, Celovcu in Trstu ter osrednjih arhivskih ustanovah na Dunaju. Na tem mestu naj omenimo, da je za razvoj strokovnega gibanja zunaj jugoslovanskega dela Slovenije, na Primorskem in delu Notranjske v okviru Julijske krajine pod Italijo³ in na slovenskem Koroškem v okviru avstrijske republike med vojnama⁴ tudi arhivsko gradivo v tamkajšnjih arhivskih ustanovah.

Fragmente gradiva o strokovnem gibanju v posameznih industrijskih središčih hranijo tudi regionalni arhivi in nekatere muzejske ustanove, večje količine npr. Revirski muzej delavskega gibanja v Trbovljah. Med posameznimi arhivskimi ustanovami imata v Sloveniji posebej pomembno gradivo za razvoj in delovanje strokovnih organizacij arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) in Zgodovinski arhiv (ZA) CK ZKS v Ljubljani. V arhivu IZDG so najpomembnejši fondi JSZ (deset fasciklov in osem knjig), delavske zbornice za Slovenijo (39 fasc. in 47 knjig),⁵ javne borze dela (37 fasc. in 78 knjig) ter inšpekcije dele (5 fasc.), hrani pa tudi gradivo o razvoju in delovanju DE v NOB. Zgodovinski arhiv CK ZKS hrani pomembne dokumente o razrednem strokovnem gibanju skupaj z gradivom o razvoju in delovanju Partije v več zbirkah in fondih, ima bogato zbirko kopij dokumentov iz različnih arhivov ter drugih ustanov. Tako hrani dele fonda deželne vlade 1920/21, sodišč, direkcije državnih železnic v Ljubljani, TDP,⁶ zbirke dokumentov partijskih kongresov, konferenc in plenumov KPJ v Sloveniji in KPS ter KPJ, o delavskem gibanju, letakov itd. V tem arhivu je 20 fasciklov kopij iz arhiva Kominterne in drugega gradiva, v katerem so tudi podatki o razvoju in delovanju razrednih strokovnih organizacij na Slovenskem. V tej ustanovi je poseben fascikel Sindikati, v katerem so poleg spominskega in dokumentarnega gradiva elaborati zlasti o razrednem strokovnem gibanju na Slovenskem med vojnama, od katerih jih je največ napisala nekdanja strokovna sodelavka v ZA CK ZKS Ivka Križnar. Tako v ZA CK ZKS kot v arhivu IZDG je več osebnih zbirk funkcionarjev strokovnih organizacij. O delovanju KPJ na sindikalnem področju je v več fondih in zbirkah gradivo v arhivu CK ZKJ, v katerem je poseben fond Sindikati.⁷ V ZA CK ZKS in Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani, v pokrajinskih in regionalnih muzejih pa hranijo fotografsko gradivo o strokovnem gibanju.

b) Časopisje in drugi tiskani viri

Ob velikih vrzelih v arhivski dokumentaciji je v količinskem pogledu in po kakovosti podatkov najpomembnejši vir za proučevanje razvoja in delovanja strokovnih organizacij časopisje. Poleg delavskih političnih, sindikalnih in kulturnoprosvetnih listov so zlasti o pomembnejših akcijah pisali številni meščanski časniki. Razvoj in delovanje strokovnih organizacij pa so različni časniki prikazovali z vidika svoje nazorske usmeritve.

Svoja glasila so izdajale vse pomembne strokovne organizacije na Slovenskem. Do konca prve svetovne vojne so bile socialnodemokratske strokovne organizacije povezane s centralami na Dunaju ter so o njihovem razvoju in delovanju pisala tudi osrednja nemška glasila, v času med vojnoma pa je bila večina strokovnih organizacij na Slovenskem povezana v centrale svoje idejne usmeritve v državnem okviru, ki so izdajale svoja glasila. Ta pa so pisala tudi o strokovnem gibanju na Slovenskem, nekatere strokovne organizacije pa so imele sploh samo skupna, jugoslovanska glasila. Nad strokovnim – sindikalnim – časopisjem in drugimi listi na Slovenskem imamo že dober pregled v več bibliografijah, v katerih so podrobni podatki o času izhajanja posameznih listov in izdajateljih, v nekaterih tudi o ustanovah, ki jih hranijo.⁸

Strokovni listi so imeli predvsem nalogo seznanjati člane z organizacijskimi podatki, z delovanjem strokovnih organizacij in njihovo idejno-programsko usmeritvijo ter problematiko odnosov in sodelovanja strokovnih organizacij različnih smeri. Zato so večkrat objavljali članke o idejnih temeljih strokovne organizacije, ki je bila njihov izdajatelj, prav tako pa so v številnih polemičnih prispevkih poskušali prikazati tudi zgrešenost idejnih osnov in taktike nasprotnih strokovnih organizacij. Posebno pomembni so v njih članki o sodelovanju med strokovnimi organizacijami, o akcijski enotnosti oziroma enotni delavski fronti, ki so jo strokovne organizacije glede na svojo opredelitev propagirale in podpirale ali pa zavračale.

V organizacijskem pogledu so strokovni listi redno objavljali vabila in poročila o sestankih, shodih in občnih zborih podružnic v posameznih podjetjih in ustanovah ter organizacijske dopise posameznih strokovnih zvez in strokovnih central za Slovenijo. Zlasti poročila o občnih zboreh in kongresih pokrajinskih central in strokovnih zvez dajejo sliko številčnega stanja, organizacijske razvejanosti, kadrovske sestave, notranjih odnosov in različnih oblik aktivnosti. Pri tem je treba opozoriti na potrebo po kritičnem ovrednotenju nekaterih podatkov, kajti iz propagandnih razlogov so često npr. pretiravali pri prikazih članov in uspehov posameznih akcij, prav tako pa so običajno prikrivali morebitne notranje spore v organizacijah. V navedenih poročilih so podatki o finančnem poslovanju strokovnih organizacij. Strokovne organizacije, ki so bile povezane v državnem okviru in v sindikalne internacionale, so v svojih glasilih pisale o državnih in mednarodnih sindikalnih centralah.

Težišče delovanja strokovnih organizacij je bilo na socialnoekonomskem področju. Strokovni listi so zato objavljali obširna poročila o poteku mezdnih gibanj in o njihovih zaostritvah v stavke, objavljali pa so tudi kolektivne pogodbe, sklenjene med strokovnimi organizacijami in podjetniki. Pri tem so popularizirali uspehe in si jih prizadevali čimbolj agitacijsko izkoristiti. Prav tako so za napade na nasprotno organizacije izkoristili njihove napake v posameznih akcijah. Strokovni listi so pisali o velikih socialnoekonomskih akcijah v jugoslovanskem in mednarodnem okviru. V zvezi z mezdnimi gibanji so objavljali članke in statistike o splošnih gospodarskih gibanjih ter o stanju v posameznih panogah in podjetjih. S podatki o cenah življenjskih potrebščin in z izračuni življenjskega minimuma so strokovni listi svojim organizacijam olajševali postavljanje zahtev za zvišanje mezd ob rasti druginje.

Ena pomembnih nalog strokovnih listov je bilo seznanjanje delavcev in nameš-

čencev s socialno zakonodajo in s pravilniki o delovnih razmerjih. Objavljali so zakone in pravilnike z obsežnimi obrazložitvami. Pri tem so svoje člane seznanjali s stališči strokovnih organizacij do posameznih zakonski aktov, z razpravami o njih na posebnih anketah in v parlamentu, posebno pozornost pa so posvetili razkrinkavanju kršitev njihovega izvajanja v posameznih podjetjih. Strokovni listi so obširno poročali o delovanju ustanov za socialno zavarovanje delavcev, delavske zbornice, borze dela in drugih ustanov za varstvo delavstva. Zlasti o problemih brezposelnih in njihov podpiranju, o zaposlovanju in položaju slovenskih delavcev v tujini so strokovni listi veliko pisali. Pomembno vlogo so imeli pri volitvah delavskih in nameščenskih zastopnikov v samouprave ustanov za varstvo delavstva. Posebno pozornost so posvetili delovanju delavskih zaupnikov in njihovem usposabljanju za opravljanje posredovalnih nalog. Strokovni listi so pisali o stanovanjski problematiki delavstva, pogosto pa so objavljali članke o njegovem zdravstvenem varstvu in o delovnih nezdah.

Objavljali so tudi različne prispevke o zgodovini delavskega gibanja. Posebej pomembne so jubilejne številke strokovnih glasil, v katerih so običajno z različnimi prispevki osvetlili dotedanji razvoj strokovne organizacije, ki je praznovala jubilej. S številnimi izobraževalnimi članki so si prizadevali čimbolj usposobiti delavce za delovanje v strokovnih in drugih organizacijah, s prispevki iz socialne literature pa dvigovati njihovo kulturno raven. Veliko pozornost so posvetili različnim vidikom delovanja zadružnih organizacij.

Večina strokovnih listov je pisala o pomembnih političnih dogodkih in procesih doma in po svetu. Zlasti ob parlamentarnih in občinskih volitvah je tudi večina tistih strokovnih organizacij, ki so se razglašale za nestranske, pokazale svojo »barvo« z agitacijo za kandidate določenih strank. Sicer pa je večina strokovnih listov veliko pisala o dejavnosti tistih političnih strank, s katerimi so bile posamezne strokovne organizacije povezane.

Obratna ugotovitev velja za politične delavske in meščanske liste, ki so bili običajno dnevnik. Glasila strokovnih organizacij so bila največkrat mesečnik ali polmesečnik, redkeje tednik. Tako so strokovne organizacije v glasilih političnih strank, s katerimi so sodelovale, objavljale zlasti vesti o sestankih, shodih, poteku mezdnih gibanj in stavk ter druge informacije, ki so jih morale hitro posredovati članom. Glede na stališče o enotnosti političnega in sindikalnega gibanja so partijski politični listi zelo obširno pisali o sindikalnih organizacijah in njihovi aktivnosti. O vseh velikih akcijah strokovnih organizacij, zlasti o stavkah, ki niso imele samo ekonomski, ampak tudi politični značaj, je pisalo vse delavsko in meščansko časopisje ter jih je različno ocenjevalo s svojih idejnopoličnih izhodišč.

Količinsko je število strokovnih listov in političnih glasil na Slovenskem ki so v večjem obsegu obravnavala problematiko strokovnega gibanja, naraščalo vzporedno s krepitvijo njegove vloge. To ugotovitev naj ilustriramo s podatkom, da je v obdobju od leta 1895, ko je socialnodemokratski list Delavec postal prvo strokovno – sindikalno – glasilo, do konca prve svetovne vojne izhajalo 35 strokovnih glasil in takih političnih listov, ki so imeli posebne strokovne rubrike oziroma so stalno objavljali članke o strokovnem gibanju. To število se je v obdobju od 1918 do 1941 povečalo na okoli 80. To je čas največjega razmaha strokovnega časopisja, v katerem odseva velika razcepljenost strokovnega gibanja. Tedaj so poleg pomembnih glasil osrednjih strokovnih organizacij krajši ali daljši čas izhajali številni listi strokovnih društev z nizko naklado. V tem obdobju pa so oblasti s protikomunistično zakonodajo posebej prizadele izhajanje komunističnega strokovnega in drugega časopisja.

O socialnodemokratskem strokovnem gibanju do konca prve svetovne vojne so največ pisali naslednji listi: Delavec (Svoboda) 1893–1898, katerega izdajanje je leta 1895 prevzela železničarska strokovna organizacija, Delavec – Rdeči prapor

(1898–1911) s prilogo *Železničar*, revija *Naši zapiski* (1902–1922), *Naprej* (1903–1911), *International* (1906–1915), *Tobačni delavec* (1906–1917), *Železničar* (1908–1923), *Rudar* (1910–1914), *Stavbinski delavec* (1911–1914), *Zarja* (1911–1915), *Kamnarski delavec* (1912–1914), *Rudniški delavec in Kovinar* (1914) ter *Delavec* (1914–1941), ki je bil strokovni list z najdaljšo dobo izhajanja. Med veliko januarских stavko 1918 je izhajal v Trstu list *Sporočilo delavskega sveta*.

O začetkih strokovnega gibanja na Slovenskem pa je objavljalo članke najprej slovensko in nemško meščansko časopisje ter zlasti nemški socialnodemokratski politični in strokovni listi.⁹ Posebej naj omenimo glasilo tiskarjev *Vorwärts*, ki je začelo izhajati leta 1873, list dunajske SK *Die Gewerkschaft* (od 1893 dalje) in glasilo železničarjev *Der Eisenbachner* (od 1895 dalje).

Razvoj krščanskosocialnega strokovnega gibanja od začetkov do konca prve svetovne vojne je ves čas spremljal politični časnik *Slovenec*, zlasti pa naslednji delavski listi: *Glasnik* (1894–1898), *Slovenski list* (1896–1903), *Delavski prijatelj* (1898–1900), *Naša moč* (1905–1922), *Glasnik avstrijske krščanske tobačne delavske zveze* (1908–1918) in *Železničarski glasnik* (1913–1914). Razvoj narodnosocialističnega strokovnega gibanja pa sta spremljala politična časnika *Edinost* in *Slovenski narod* ter delavski listi: *Narodni delavec* (1909–1911), *Svoboda* (1912), *Jugoslovanski železničar* (1911–1931), *Tabor narodnega delavstva* (1909–1910) in *Narodni socialist* (1911). Začetek delovanja prvih stanovskih organizacij zasebnih in javnih nameščencev je spremljalo meščansko časopisje ter posebni listi: *Pisarna* (1899, od 1908 *Slovenska pisarna*), *Naša zveza* (1906–1907), *Avstrijski poštni rog* (1909–1913) in *Časopis jugoslovanskih železniških uradnikov* (1911–1914).

Razvoj in delovanje razrednih strokovnih organizacij so od razcepa leta 1920 prikazovali posebej socialistični in komunistični politični in strokovni listi. Od socialističnih političnih listov, ki imajo precej podatkov o strokovnem gibanju, naj navedemo naslednje: *Naprej* (1917–1929), *Ljudski glas* (1919–1921), *Enakost* (1920–1923), *Socialist* (1923–1925), *Zarja* (1922–1923), *Rdeči prapor* (1923), *Delavska politika* (1926–1941) in *Ljudski glas* (1935–1941), v Mariboru pa so o strokovnem gibanju pisali socialistični list *Volkstimme* in drugo nemško časopisje. Ves čas med vojnama je bil osrednje glasilo SK *Delavec*, z izhajanjem je do leta 1923 nadaljeval *Železničar*, drugi socialistični strokovni listi pa so bili še: *Organizirani železničar* (1924–1925), *Ujedinjeni železničar* (1924–1941) in *Lesni delavec* (1922–1925). O revolucionarnih strokovnih organizacijah in delovanju komunistov v SK oziroma v Ursovih sindikatih v Sloveniji je bogati gradivo zlasti v naslednjih listih: *Ujedinjenje* in *Rdeči prapor* (1920), *Novi železničar* in *Delo* (1921), *Delavske novice* (1921–1924), *Strokovna borba* (1922–1924), *Glas svobode* (1923–1924), *Delavsko-kmetški list* (1924–1926), *Enotnost* (1926–1929), ilegalna *Rdeči prapor* (1932–1934) in *Celica* (1933–1934), *Ljudska pravica* (1934–1936), *Delavski obzornik* (1935–1936), *Delavski list* (1937), *Glas delavca* (1937–1938) in *Ljudska pravica* (1941).

O razrednih strokovnih organizacijah na Slovenskem je veliko gradiva v glasilih državnih central, v katere so bile vključene, pa tudi v socialističnih in komunističnih političnih listih v drugih jugoslovanskih pokrajinah.¹⁰ Navedemo naj le nekaj poglobitnih: osrednji partijski glasili *Radničke novine*, ki so izhajale do konca leta 1920, in ilegalni *Proleter* od 1929. dalje, *Radnički sindikati* in *Sindikalni pokret* (1921), osrednje glasilo centrale neodvisnih sindikatov *Organizovani radnik* (1921–1928), osrednje glasilo Socialistične stranke Jugoslavije *Radničke novine* (1922–1929), osrednji list URSSJ *Ujedinjeni sindikati* (1926–1940), občasno pa so izdajale svoja glasila nekatere strokovne zveze, ves čas pa *Savez grafičkih radnika i radnica Jugoslavije* list *Grafički radnik*.

Razvoj in delovanje krščanskosocialističnih in režimskih klerikalnih strokovnih organizacij je spremljalo osrednje glasilo *SLS Slovenec*. O JSZ med vojnama je naj-

več podatkov v naslednjih krščanskosocialističnih listih: Naša moč, ki je s prekinitvami izhajala do leta 1922, Večerni list (1919–1920), Novi čas (1921–1922), revija Socialna misel (1922–1927), Pravica (1922–1928), Delavska pravica (1928–1941), Železničarski vestnik (1926–1927), Gospodinjska pomočnica (1931–1940) in Naš kovinar (1938–1939), Mladi plamen (1930–1934), Vestnik krščanske delavske mladine (1937–1938) in Delavska mladina (1939). Za razvoj in delovanje režimske ZZD pa so temeljni časopisni viri Delavska fronta (1936–1937), Slovenski delavec (1937–1941) in Slovenski železničar (1939–1941).

O narodnosocialističnih in demokratskih delavskih strokovnih organizacijah sta objavljala članke vodilna demokratska politična lista Slovenski narod in Jutro (od leta 1920 dalje), narodnosocialistični politični listi Jugoslavija (1918–1922), Narodni socialist (1919) in Nova pravda (1920–1927), ki je imela za NSZ posebno rubriko. Ta strokovna centrala pa je izdajala Delo (1928–1931), Borbo (1933–1935) in Novo pravdo (1937–1941). Demokratska SSDU je izdajala Delavski list (1922–1923) in Unijo (1923). ZJŽ je do konca leta 1931 izdajala list Jugoslovanski železničar, nato je prevzela skupno glasilo UJNŽBJ. O poskusih prodora Samostojne kmetijske stranke v strokovno gibanje je pisal Kmetijski list (od 1919 dalje).

Svoja glasila je krajši čas izdajalo nekaj profesionalnih strokovnih organizacij: Strojvodja (1923, 1924, 1928), Prometnik (1924–1926), Sprevodnik (1924–1925), Strojni kurjač (1925–1927), Profesionist (1926–1927) in Strojniški glasnik (1941).

Razcepljenost strokovnih-stanovskih-organizacij javnih in zasebnih nameščenec, posebej po politični usmeritvi, se je kazala tudi v njihovem časopisju. Pri tem so že navedeni strankarski meščanski listi objavili članke o tistih organizacijah, ki so bile njihova oporišča med javnimi in zasebnimi nameščenci. Temeljni list strokovno organiziranih javnih nameščenec je bil Naš glas (1919–1942), drugi listi pa demokratski Učiteljski tovariš in klerikalni Slovenski učitelj kot glasili pedagoških delavcev, poštni uslužbenci pa so izdajali naslednje liste: Poštni glasnik (1921–1923), Poštar (1929–1934), Dravska pošta (1935–1936) in Slovenski poštar (1938–1940), svoj list Časopis jugoslovanskih železniških uradnikov pa so leta 1920 obnovili železniški uradniki, od leta 1921 pa je izhajal kot Glasnik železniških činovnika. Glasili Društva zasebnih uradnikov oziroma nameščenec sta bila Uradnik (1920–1921) in Glasilo zasebnih nameščenec (1922–1924), demokratska Zveza društev privatnih nameščenec Slovenije je izdajala list Organizator (1922–1941), socialistični strokovno organizirani zasebni nameščenci Privatnega nameščenca (1923, 1927–1940), klerikalna organizacija zasebnih nameščenec Bodočnost (1934–1941), bančni uslužbenci so po ustanovitvi samostojne strokovne organizacije začeli izdajati Bančni vestnik (1921–1922), po vključitvi v SBOTIČJ pa so prevzeli njegov list Vijestnik, krajši čas pa so izhajali listi Odvetniška pisarna (1922–1930), Tehniški nameščenec (1937–1939) in UDT, glasilo diplomiranih tehnikov (1937–1941).

Hkrati s prepovedjo strokovnih organizacij so okupatorji prepovedali tudi izhajanje njihovega časopisja. Glasilo Delavske enotnosti je postal list z enakim imenom, ki je začel izhajati novembra 1942, zadnja številka med NOB pa je izšla novembra 1944. Poleg osrednje izdaje Delavske enotnosti so izhajale tudi ljubljanska, primorska in gorenjska izdaja, poseben list pa je bila dvojezična Delavska enotnost – Unita operaia (1944–1945).¹¹ Delavska enotnost je 21. maja 1945 obnovila izhajanje kot glasilo Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščenec Slovenije.

V Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je skupina strokovnih delavk opravila obsežno dokumentacijsko delo Bibliografija člankov o delavskem gibanju in boju slovenskega naroda 1917–1941, ki je dostopna v kartotečni obliki, v njej pa so posebni razdelki o strokovnih organizacijah in njihovih akcijah.

Poleg časopisja, ki je zaradi dobre ohranjenosti temeljni vir za proučevanje zgodovine strokovnega gibanja na Slovenskem, so pomembni še nekateri tiskani viri.

Posamezne strokovne organizacije so ob občnih zborih ali jubilejih izdajale tiskana poročila o svojem razvoju in delovanju v določenem obdobju.¹² Tiskana poročila o svojem delovanju so objavile delavska zbornica,¹³ inšpekcija dela, ustanove za zavarovanje delavcev in javna borzna dela.¹⁴ V teh publikacijah so pomembni statistični in drugi podatki o socialnoekonomskem položaju delavcev in nameščencev, poročila delavske zbornice in inšpekcije dela (npr. podatki o mezdnih gibanjih in stavkah) pa so pomemben vir za prikaz delovanja strokovnih organizacij. Za osvetlitev gospodarskega razvoja je precej tiskanih statističnih poročil Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, ministrstva za trgovino in industrijo ter drugih ustanov.¹⁵ Uradni listi pokrajinskih in osrednjih oblasti so pomemben vir za vprašanja socialne zakonodaje in ustanov. V pokrajinskih uradnih listih pa so oblasti razglašale prepovedi oziroma razpuste strokovnih organizacij. Med tiskanimi viri naj omenimo še stenografske zapiske parlamenta, v katerem so razpravljali o socialni zakonodaji, ustanovah za zavarovanje in varstvo delavstva ter občasno o nekaterih vprašanih delovanja strokovnih organizacij.

c) Spominsko gradivo

Za dopolnitev vrzeli v arhivskih in tiskanih virih, za preverjanje podatkov v njih, za plastični prikaz razvoja in delovanja strokovnih organizacij in za osvetlitev vsakdanjega življenja delavstva so zelo dragoceni tiskani in rokopisni spomini ter ankete udeležencev delavskega gibanja, pri čemer za novejša obdobja strokovnega gibanja zbiranje pričevanj še traja. Ta zvrst virov je še posebej dragocena za osvetlitev tistega dogajanja v strokovnem gibanju, ki iz konspirativnih razlogov ni moglo biti ustrezno osvetljeno v dokumentih in časopisu (npr. delovanje komunistov v strokovnih organizacijah po zakonu o zaščiti države, ustanavljanje in delovanje odborov DE). Veliko spominskih prispevkov so zlasti ob jubilejih objavili strokovni listi. V njih so funkcionarji osvetlili pomembne organizacijske prelomnice in akcije posameznih strokovnih organizacij. Po osvoboditvi so bili v različnih časnikih, revijah,¹⁶ jubilejnih publikacijah in zbornikih¹⁷ objavljeni številni spominski prispevki o pomembnih dogodkih iz strokovnega gibanja, predvsem o akcijah razrednih strokovnih organizacij. O delovanju strokovnih organizacij v posameznih industrijskih središčih in podjetjih so precej spominskih člankov objavila glasila delovnih organizacij. Posamezne dogodke iz zgodovine strokovnega gibanja na Slovenskem se v svojih spomih opisali zlasti socialistični in komunistični funkcionarji.¹⁸

Po osvoboditvi je bilo več akcij za načrtno zbiranje spominskega gradiva, zlasti udeležencev revolucionarnega delavskega gibanja, ki so ga vodile osrednje, pokrajinske in lokalne arhivske in muzejske ustanove. V številnih spomih na predvojno delavsko gibanje so podatki o razvoju in akcijah strokovnih organizacij. Največji zbirki spominov hranita ZA CK ZKS in arhiv IZDG, v katerem je tudi dragoceno spominsko gradivo za zgodovino krščanskosocialističnega strokovnega gibanja. V zadnjem času spodbuja zbiranje spominskega gradiva za zgodovino strokovnega gibanja svet tradicije delavskega gibanja pri republiškem svetu Zveze sindikatov Slovenije.

č) Znanstvenokritične izdaje virov

Dejstvo je da so bile strokovne organizacije pomembna sestavina delavskega gibanja, se kaže pri znanstveno kritičnih izdajah virov. V izdajah virov o socialističnem in komunističnem gibanju v posameznih obdobjih je precej dokumentov, ki so v celoti ali delno pomemben vir za razvoj in delovanje zlasti razrednih strokovnih organizacij. Za začetna obdobja razrednega strokovnega gibanja na Slovenskem je naj-

pomembnejša zbirka virov v zborniku Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, V. del. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920, Beograd 1951.¹⁹ Njeno nadaljevanje je zbornik Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, Ljubljana 1980. V tem letu je izšel zbornik dokumentov Železničarska in splošna stavka aprila 1920. O tej stavki in o stavki rudarjev TPD leta 1923 je bilo objavljenih nekaj dokumentov v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (1, 1960, št. 1), dokumentarno gradivo o stavki tekstilnega delavstva 1936 pa v Zborniku dokumentarnega gradiva ob 20-letnici velike tekstilne stavke Slovenije (Kranj, 1956). Več dokumentov o strokovnem gibanju v tridesetih letih je bilo objavljenih v teoretičnih prilogah Komunista (1974, 1976, 1979). O razvoju DE so dokumenti v zbirki Dokumenti ljudske revolucije (doslej šest knjig, Ljubljana 1962 do 1981). Tone Fajfar je pripravil za ponatis prve letnike Delavske enotnosti iz NOB, jih opremil s pripombami in pojasnili, uvodno študijo je napisal Edvard Kardelj, izdal pa jih je leta 1954 republiški svet Zveze sindikatov Slovenije. Med izdajami virov so pomembne objave fotografskega gradiva v Zborniku fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti komunistične partije na Slovenskem 1867–1941 (v dveh knjigah, Ljubljana 1964) ter v zborniku fotografskih dokumentov Rdeči revirji (v dveh knjigah, Trbovlje 1970, 1972).

Med jugoslovanskimi znanstvenokritičnimi izdajami virov, ki vsebujejo pomembne dokumente o strokovnem gibanju na Slovenskem naj omenimo dve: Zbrana dela Josipa Broza Tita (za obdobje tridesetih let šest knjig, Ljubljana 1978–1980) in Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije. V prvi seriji te zbirke so objave dokumentov osrednjih organov KPJ–ZKJ,²⁰ v tretji seriji pa dokumenti osrednjih organov revolucionarnih sindikatov Jugoslavije.²¹ Na partijskih kongresih in konferencah ter sejah vodstvenih organov KPJ so obravnavali tudi sindikalno problematiko, posebej pa so pomembne izdaje dokumentov centrale revolucionarnih sindikatov Centralnega delavskega sindikalnega sveta, med katerimi so številni pomembni za prikaz procesa diferenciacije v slovenskem razrednem strokovnem gibanju ter odnos SK do CDSSJ. V pripravi za izdajo so dokumenti o delovanju centrale neodvisnih sindikatov Jugoslavije. Posamezni dokumenti o strokovnem gibanju na Slovenskem pa so bili objavljeni kot sestavni del različnih člankov ali kot njihove priloge.

d) Literatura

Raziskovanje zgodovine strokovnega gibanja na Slovenskem od začetkov do NOB se je krepilo vzporedno z izboljševanjem dokumentacijskih, institucionalnih in kadrovskih pogojev, zlasti od konca petdesetih let dalje. Dostopnost in urejenost arhivskih, časopisnih in drugih virov, ustanovitev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja leta 1959 ter novi raziskovalci, ki so končali univerzitetni študij in so okrepiли dotlej redke proučevalce zgodovine delavskega gibanja, so bili dejavniki, ki so omogočali tudi dokumentirano in poglobljeno raziskovanje strokovnega gibanja kot pomembnega elementa celotnega delavskega gibanja v ustreznih družbenopolitičnih in socialnoekonomskih okvirih. V zadnjem desetletju pa je dal veliko pobud za raziskovanje zgodovine strokovnega gibanja v slovenskem okviru ter v posameznih industrijskih središčih in podjetjih svet za tradicije delavskega gibanja pri republiškem svetu Zveze sindikatov Slovenije skupaj z občinskimi sveti, medtem ko se je na pobudo sveta ZSJ leta 1986 začelo delo pri projektu Zgodovina sindikalnega gibanja Jugoslavije. Za pritegnitev tudi neprofesionalnih raziskovalcev in zbiralcev dokumentarnega gradiva sta dala komisija za proučevanje zgodovine ZKS in sindikalni svet za tradicije delavskega gibanja pobudo za izdajo dveh priročnikov.²²

Rezultat dosedanjega raziskovanja zgodovine strokovnega gibanja na Slovenskem od začetkov do NOB je veliko število člankov, razprav in kronologij ter nekaj

pregledov in monografij, ki so jih napisali zgodovinarji in drugi raziskovalci, pa tudi udeleženci delavskega gibanja, ki so često ob lastnem pričevanju pri pisanju svojih prispevkov uporabljali tudi arhivske, tiskane in druge vire. Še večje pa je število različnih del o delavskem gibanju, v katerih so pisci posvetili veliko pozornost prikazu razvoja in delovanja strokovnih organizacij. Strokovni in poljudni prispevki so bili objavljeni v različnem časopisju, precej zlasti v tovarniških glasilih, v zadnjih letih ima list Delavska enotnost posebno rubriko za zgodovino, prav tako Komunist, ki je izdajal posebno teoretično prilogo, številni članki iz zgodovine strokovnega oziroma delavskega gibanja so bili objavljeni v jubilejnih publikacijah delovnih organizacij ter v mnogih lokalnih zbornikih,²³ v strokovnih glasilih, kot so Prispevki za zgodovino delavskega gibanja oziroma za novejšo zgodovino. Zgodovinski časopis, Časopis za zgodovino in narodopisje ter Kronika, povečuje se tudi število samostojnih publikacij. V pregledu dosežkov raziskovanja strokovnega gibanja se bomo omejili na navedbo vprašanj, ki so bila že obdelana, in na poglavitna dela, zato naj opozorimo, da so podrobni podatki za prispevke od leta 1945 dalje v različnih bibliografijah²⁴ ter v navedbah literature v monografijah in razpravah.

Vsebinska analiza objavljenih del kaže, da so raziskovalci proučevali vsa obdobja razvoja strokovnega gibanja, vendar ne enako intenzivno. Manjšo pozornost so posvetili organizacijskemu razvoju strokovnih organizacij, večjo pa osvetlitvi pomembnih akcij. Vidna je neenakomerna obdelava posameznih vrst strokovnih organizacij in strokovnih zvez ter njihovega razvoja na posameznih območjih Slovenije. Prevladujejo raziskave razrednega strokovnega gibanja, precej sta osvetljena razvoj in delovanje krščanskosocialističnih strokovnih organizacij, medtem ko so prikazi drugih delavskih strokovnih organizacij ter organizacij javnih in zasebnih nameščencev še zelo nepopolni. Prav razcepljenost strokovnega gibanja je ena njegovih poglavitnih posebnosti, ki posebej v delih jugoslovanskih zgodovinarjev v obravnavah splošnega razvoja strokovnih organizacij v Jugoslaviji ni ustrezno prikazana in v njih prevladuje le opisovanje razrednega strokovnega gibanja na Slovenskem.

Sinteze zgodovine strokovnega gibanja na Slovenskem za obdobja od začetkov do NOB še nimamo in to ostaja bodoča naloga raziskovalcev, pri čemer so številne dosedanje raziskave zanj že pomemben prispevek k njeni izpolnitvi. Dosedanja poskusa dveh pregledov celotnega strokovnega gibanja z naslovom Sindikalno gibanje na Slovenskem,²⁵ ki ju je napisalo več piscév, sta hkrati zrcali stopnje obdelanosti posameznih obdobj in problemov oziroma neraziskanih vprašanj. V ZA CK ZKS pa je elaborat Pregled sindikalnega gibanja na Slovenskem med obema vojnama, ki ga je napisala Ivka Križnar. Kot posebne vrste pregled pomembnih dogodkov zlasti v razrednem strokovnem gibanju na Slovenskem so kronologije,²⁶ ki so dragocen pripomoček.

Začetek strokovnega gibanja na Slovenskem in njegov razvoj do konca prve svetovne vojne je v literaturi že precej osvetljen. Pomembni dogodki iz strokovnega gibanja v tem času so navedeni v delu Ferda Gestrina in Vasilija Melika Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966, in v Zgodovini Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1986, v njenem prvem delu. Pregledni oris strokovnega gibanja na Slovenskem do konca prve svetovne vojne je v uvodnem poglavju monografije Miroslava Stiplovska Razmah strokovnega – sindikalnega – gibanja na Slovenskem 1918–1922, Ljubljana 1979. O ustanovitvi prvih strokovnih društev v Ljubljani je v več člankih prvi obširneje pisal Rudi Kyovsky,²⁷ o razvoju socialnodemokratskih strokovnih organizacij je veliko podatkov v delih Dušana Kermavnerja, zlasti v političnozgodovinskih pripombah k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Ljubljana 1966, ter v monografijah Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894, Ljubljana 1963, in Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah – Javorniku od

začetkov do leta 1918, Ljubljana 1970. Kermavner je prvi proučeval rudarske stavke v Revirjih.²⁸ V monografski obliki in v številnih razpravah pa sta problematiko razrednega delavskega gibanja prikazala Jasna Fischer in Franc Rozman. Fischerjeva je v monografiji Čas vesolniga socialnega punta se bliža, Ljubljana 1983, obdelala socialno in politično zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889, v več razpravah pa še podrobneje nekatera vprašanja iz zgodovine socialnodemokratskega delavskega gibanja na Kranjskem.²⁹ Temeljno Rozmanovo delo je doktorska disertacija Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1979, razvoj socialističnih strokovnih organizacij na Štajerskem, stavkovno gibanje rudarjev, prvomajska praznovanja in še nekatera druga vprašanja pa je obdelal v več razpravah.³⁰ Več avtorjev je obravnavalo tudi pomembne stavkovne spopade do konca prve svetovne vojne, tako Boris Gombač na Primorskem, Janko Orožen v Revirjih, Celju in Velenju, stavke v letih 1917–1918 M. Stiplovšek, Ivan Mohorič pa boje rudarjev v Idriji.³¹ Anton Štrekelj je podrobno prikazal razvoj in delovanje strokovne organizacije grafičnega delavstva.³² Podatki o strokovnih organizacijah so tudi v delih Antona Kristana in Frana Erjavca,³³ ki je osvetlil tudi prva obdobja v razvoju krščanskosocialnih strokovnih organizacij. Omenimo naj še, da je France Kresal v več razpravah o socialni zakonodaji in ustanovah za varstvo delavstva obravnaval njihove začetke pred prvo svetovno vojno.

O strokovnem gibanju na Slovenskem v času do konca prve svetovne vojne so prikaži v avstrijskem zgodovinopisju,³⁴ posebej naj omenimo delo Juliusa Deutscha *Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung*, Wien 1908, za Primorsko, posebej za Trst v italijanskem zgodovinopisju.

Razvoj in delovanje vseh strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije v obdobju 1918–1922 je podrobno prikazal M. Stiplovšek v omenjeni monografiji. Isti avtor je v številnih razpravah in člankih obravnaval zlasti razvoj razrednih strokovnih organizacij v dvajsetih letih.³⁵ Sindikalno organiziranost tekstilnega delavstva v Sloveniji med vojnoma, njegov gmotni položaj in njegove socialnoekonomske boje ter problematiko socialne zakonodaje in delovanje ustanov za varstvo delavstva je podrobno prikazal France Kresal v drugem delu monografije *Tekstilna industrija v Sloveniji* (Ljubljana 1976, str. 185–405), ki je napisal največ razprav o socialnoekonomskem položaju delavstva med vojnoma, o socialni zakonodaji in delavskih ustanovah, prvi je celovito osvetlil prizadevanje za akcijsko enotnost slovenskega delavstva.³⁶ Ta tematika sodi med najbolj obdelane iz zgodovine strokovnega gibanja med vojnoma in o njej je izšla posebna publikacija *Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost*, Ljubljana 1982, v kateri je M. Stiplovšek³⁷ obdelal prizadevanja za enotno delavsko fronto v dvajsetih letih, F. Kresal pa v tridesetih letih. O razvoju JSZ in njenem delovanju ter o njenih odnosih z ZZD in procesu njenega izdvajanja iz klerikalnega tabora je podrobno pisal Janko Prunk v monografiji *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, Ljubljana 1977. Poleg strokovnih organizacij tekstilnega delavstva so bile doslej v posebnih prispevkih prikazane strokovne organizacije kovinskega in stavbinskega delavstva, med zasebnimi nameščenci delovanje Botičevih sindikatov, med javnimi nameščenci pa učiteljske organizacije.³⁸

Med akcijami strokovnih organizacij so številni raziskovalci osvetlili predvsem stavkovne boje, posebej stavkovna vala po prvi svetovni vojni in sredi tridesetih let. Pregled stavkovnega gibanja 1917–1920 je napisal M. Stiplovšek, ki je prikazal tudi stavkovne boje rudarskega delavstva od leta 1918 do njegove največje stavke 1923,³⁹ največji razredni spopad po prevratu, železničarsko in splošno stavko aprila 1920 pa je obdelal Janez Kos.⁴⁰ O stavkah sredi tridesetih let, zlasti o največjih, gladovni stavki rudarjev, stavkah kovinarjev na Jesenicah, papirničarjev na Količevem, tekstilnega in gradbenega delavstva pa so pisali Nevenka Troha in Branko Omahne,⁴¹

Vencelj Perko,⁴² Miroslav Stiplovšek,⁴³ Ivka Križnar,⁴⁴ France Kresal,⁴⁵ France Filipič⁴⁶ in drugi.⁴⁷ Stavke, mezdna gibanja in druge akcije strokovnih organizacij so obravnavali številni pisci v prikazih delavskega gibanja v posameznih industrijskih središčih in podjetjih, omenimo pa naj nekaj objav v lokalnih zbornikih⁴⁸ in samostojnih publikacijah,⁴⁹ med katerimi je najboljše delo Miroslava Kokolja Vevški papirničarji v boju za svoje pravice 1842–1945, Ljubljana 1970. Od dejavnosti strokovnih in drugih delavskih organizacij, ki so pregledno prikazane tudi za čas med vojnoma, naj omenimo prvomajska praznovanja.⁵⁰

Precejšnje je število del, v katerih pisci obravnavajo širšo problematiko delavskega gibanja in procese v slovenski družbi, pri čemer so posvetili veliko pozornost strokovnemu gibanju. Omenimo naj dve knjigi razprav Franceta Filipiča Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, Ljubljana 1981, študijo Dušana Kermavnerja Albin Prepeluh–Abditus v knjigi Albina Prepeluha–Abditusa Pripombe k naši prevratni dobi, deli Franceta Klopčiča Velika razmejitev, Ljubljana 1969, in Alenke Nedog Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, Ljubljana 1969, o delavskem in sindikalnem gibanju na Primorskem med obema vojnoma pa je v svojih monografijah in razpravah ter v posebnem prispevku pisala Milica Kacin-Wohinz.⁵¹ Pomembna dogajanja v strokovnem gibanju na Slovenskem je prikazal v delu Oris zgodovine Slovencev 1917–1941 (Ljubljana 1965) Metod Mikuš.

Že omenjena Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije je najpomembnejše okvirno delo za zgodovino revolucionarnega gibanja tudi za obdobje med vojnoma, za sindikalno gibanje v letih 1918–1941 pa delo 50-godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1969.⁵² Dragoceni podatki za socialistično strokovno gibanje v Sloveniji so v delu Tome Milenkovića Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929), Beograd 1974. O zgodovini razrednega strokovnega gibanja v Jugoslaviji med vojnoma je napisal več del Josip Cazi.⁵³ Za to problematiko so pomembne razprave v zborniku Tito, radnička klasa i sindikati, Beograd 1979. V monografski obliki je obdelan razvoj Botičevih sindikatov v Jugoslaviji.⁵⁴ Posamezni podatki za strokovno gibanje na Slovenskem so v nekaterih monografijah ki sicer obravnavajo strokovno gibanje v drugih pokrajinah Jugoslavije.⁵⁵

O razvoju Delavske enotnosti med NOB je bilo objavljenih več del, v delu je raziskovalna naloga o tej temi. Podatki o DE so v splošnih orisih NOB na Slovenskem,⁵⁶ prvi pa je o njeni vlogi v okviru OF obširneje pisal Miroslav Luštek.⁵⁷ Pomembne osvetlitve DE je podal v dveh člankih in v že omenjenem ponatisu časnika Delavska enotnost Tone Fajfar.⁵⁸ O DE v narodnoosvobodilnem boju je napisal obširnejši prispevek Janko Prunk,⁵⁹ pregledni članek pa sta napisala o tej temi tudi M. Stiplovšek in Zdravko Troha,⁶⁰ ki sta navedla tudi seznam literature. Najbolj celovito osvetlitev razvoja in delovanja Delavske enotnosti – Unita operaia pa je napisal Milan Pahor v samostojni publikaciji z navedenim naslovom (Ljubljana–Trst–Koper, 1986). Tone Ferenc je prikazal značilnosti korporativističnih sindikatov v Ljubljanski pokrajini.⁶¹ Nastajanje Enotnih sindikatov med NOB sta v omenjenih prispevkih prikazala Tone Fajfar in Janko Prunk, o njem pa je pisala Jera Vodušek-Starič, ki je osvetlila prva obdobja njihovega razvoja in delovanja po osvoboditvi.⁶² Preoblikovanje DE–UO v Enotne sindikate na Primorskem ter začetke njihovega delovanja je prikazal Peter Stres v samostojni publikaciji.⁶³

O razvoju in delovanju stavkovnih organizacij na Slovenskem je že precej različne literature.⁶⁴ Njen pregled nam odkriva na eni strani številna vprašanja, ki so bila že v večji ali manjši meri obdelana, na drugi strani pa je usmeritev za načrtovanje bodočih nalog pri njegovem raziskovanju na poti do sintetičnega orisa sindikalnega gibanja na Slovenskem, oris stanja virov pa nam daje vpogled v dokumentacijsko osnovo za izvedbo te pomembne naloge.

¹ Slavko Kremenšek, Raziskovanje načina življenja, Sindikalno gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 93; isti avtor je to problematiko prikazal tudi v več razpravah, zlasti v delu Ljubljanska naselje Zelena jama kot etnološki problem, Ljubljana 1970 in prispevku Izvir in okolje delavk ljubljanske tobačne tovarne pred prvo svetovno vojno, Slovenski etnograf, 29, 1976, str. 91–100.

² Pregledi stanja arhivskih virov za zgodovino Slovencev od srede 19. stoletja do NOB so v člankih Sergija Vilfana, Jožeta Žontarja in Toneta Ferenca v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (Prispevki), 10, 1970, str. 237–295, kjer je izšel tudi prispevek Herberta Steinerja o virih za zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja v avstrijskih arhivih z dodatkom Dušana Kermavnerja (str. 329–355). Splošni podatki o stanju in urejenosti arhivskega gradiva so v Vodniku po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965, podrobnejši pa v objavah inventarjev nekaterih ustanov in v člankih v reviji Arhivi. Najnovejši pregled je v delu Arhivski fond in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SR Sloveniji, Beograd 1984, v katerem so navedeni vsi objavljeni inventarji posameznih ustanov. V tej zbirki je izšel oris stanja arhivskega gradiva v osrednjih arhivih v delu Arhivski fondovi i zbirke v SFRJ, Savezni arhivi, Beograd 1980.

³ Milica Kacin-Wohinz je članku O delavskem in sindikalnem gibanju na Primorskem med obema vojnama (Sindikalno gibanje na Slovenskem, cit. izd., str. 33–50) dodala podroben oris arhivskih in tiskanih virov, spominske literature in edicij virov o tej tematiki.

⁴ O pomembnih arhivskih virih za zgodovino razrednega delavskega gibanja pred prvo svetovno vojno v nekaterih domačih in tujih arhivih je pisal Franc Rozman v uvodu k monografiji Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1979, str. 7–9.

⁵ Podroben opis vsebine tega gradiva je v članku Marjete Adamič, Fond delavske zbornice za Slovenijo v Ljubljani, Prispevki, 13, 1973, str. 257–266.

⁶ V fasciklih gradiva deželne vlade in državnih železnic je zlasti pomembno gradivo o železničarski in splošni stavki aprila 1920 ter rudarski stavki leta 1920–21, v fasc. TPD pa je zaupno gradivo o shodih in delovanju rudarskih strokovnih organizacij od 1923 do 1941 leta.

⁷ Milovan Bosić, Izvori za izučavanje istorije Saveza komunista Jugoslavije, Prilozi za istoriju socijalizma, 1970, št. 7.

⁸ Janko Šlebinger, Slovenski časniki in časopisi. Bibliografski pregled od 1879 do 1936, Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937, Ljubljana 1937; Jože Bajec, Slovenski časniki in časopisi. Bibliografski pregled od 1. januarja 1937 do osvoboditve 9. maja 1945, Ljubljana 1973; Jože Munda, Bibliografija delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1868 do 11. aprila 1920, Prispevki, 3, 1962, priloga; isti, Bibliografija slovenskega marksističnega tiska. 11. april 1920 – 26 marec 1941. Knjige, brošure, časopisje, Ljubljana 1969; Miša Šalamun, Slovensko primorsko časopisje. Zgodovinski pregled in bibliografski opis, Koper 1961; o delavskem in drugem časopisju kot viru za zgodovino strokovnega gibanja na Slovenskem sta pisala M. Stiplovšek in Martin Ivanič v članku Slovensko strokovno – sindikalno – časopisje od konca 19. stoletja do Delavske enotnosti, Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost, Ljubljana 1982.

⁹ Te liste podrobneje navajata v svojih orisih virov zlasti Franc Rozman v navedeni monografiji, str. 9–10, in Jasna Fischer v monografiji Čas vesolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889, Ljubljana 1983, str. 11–12.

¹⁰ Podrobni sezname osrednjega in pokrajinskega političnega in sindikalnega časopisja so v orisih virov v nekaterih monografijah, npr. Tome Milenkovića Socialistička partija Jugoslavije 1921–1929, Beograd 1974, str. 709–711, in Ahmeda Hadžirovića Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918–1941, Beograd 1978, str. 471–472.

¹¹ Podrobnejši podatki o teh listih in njihova vsebinska analiza je v članku Martina Ivaniča Delavska enotnost od 1942 do 1945, Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost, cit. izd., str. 108–116.

¹² Organizacija grafičnega delavstva je npr. od leta 1887 do 1919 izdajala tiskana letna poročila. JSZ je objavila Poročilo o strokovnem in upravnem delu JSZ za leta od 1936 do 1940. Poročilo za daljše obdobje v obliki brošure sta npr. Organizacije GRSJ v Sloveniji, Ljubljana 1924 in Izveštaj o 10-godišnjem radu Saveza grafičnih radnika-ca Jugoslavije 1921–1930, Zagreb 1931. Tudi CDSOJ in URSSJ sta izdala nekaj tiskanih poročil o svojem delovanju, ki sta jih predložila kongresom.

Strokovne organizacije so ob jubilejih izdajale posebne številke glasil, redkeje pa tudi jubilejne publikacije (npr. Spominski zbornik grafične organizacije, Ljubljana 1938; Ob tridesetletnici ustanovitve Zveze jugoslovanskih železničarjev 1909–1939, Ljubljana 1940).

¹³ Poročilo začasne delavske zbornice za Slovenijo za leta 1922 do 1925, Ljubljana 1925; Poročilo delavske zbornice za Slovenijo za leta 1925 in 1926, Ljubljana 1927, za leta 1927 in 1928, Ljubljana 1928, za leta 1929 in 1930, Ljubljana 1930. Tudi centralni sekretariat delavskih zbornic v Beogradu je izdal tiskana poročila o svojem delovanju za šest kongresov delavskih zbornic Jugoslavije od 1924. do 1936. leta.

¹⁴ Po izidu Letnega poročila obrtnega nadzorništva v Ljubljani o poslovanju v letu 1919, Ljubljana 1920, so od leta 1920 do 1935 izhajala za Slovenijo poročila v skupni publikaciji Izveštaj inspekcije rada Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije, nato pa v reviji Socijalni arhiv. V njej je objavljala svoja letna poročila tudi javna borza dela v Ljubljani. Okrožni urad za zavarovanje delavcev je objavljajal letna poročila za ves čas med vojnama, veliko statističnega gradiva pa je v socialnopolitični reviji Radniška zaštita, ki jo je izdajal osrednji urad za zavarovanje delavcev v Zagrebu. Svoja letna poročila so objavljale ustanove za zavarovanje rudarjev, železničarjev in nameščencev.

¹⁵ Pomembnejše publikacije statističnih virov za gospodarsko zgodovino navaja France Kresal v delu Tekstilna industrija v Sloveniji, Ljubljana 1976, str. 14–16.

¹⁶ Po podatkih v Slovenski bibliografiji je npr. v letih 1945–1950 o dogodkih na Zaloški cesti izšlo v časopisu 12 pretežno spominskih člankov.

¹⁷ Več spominskih prispevkov aktivistov revolucionarnega delavskega gibanja je bilo objavljenih v štirih knjigah zbornika Četrdeset godina, Beograd 1960, o tekstilni stavki v Zborniku dokumentarnega gradiva ob 20-letnici velike tekstilne stavke Slovenije, cit. izd., itd.

¹⁸ Npr. Albin Prepeluh-Abditus, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938; Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov, Ljubljana 1966; Edvard Kardelj, Po petindvajsetih letih, Ljubljana 1959; Miha Marinko, Moji spomini, Ljubljana 1971; France Klopčič, Desetletja preizkušenj, Ljubljana 1980; za razvoj DE med NOB in ustanovitev Enotnih sindikatov so dragoceni podatki v spominskih in partizanskem dnevniku Toneta Fajfarja Odločitev, Ljubljana 1981.

¹⁹ V ediciji Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije so za sindikalno gibanje pomembni podatki v delu II, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919–1937, Beograd 1949.

²⁰ V seriji A je najprej leta 1980 izšel zbornik gradiva Peta zemaljska konferencija KPJ (19.–23. oktober 1940), ki so ga priredili Pero Damjanović, Milovan Bosić in Dragica Lazarević, leta 1983 zbornik gradiva Drugi (Vukovarski) kongres KPJ (20.–24. junij 1924), Plenarne sednice CPV KPJ (februar – december 1920), ki ga je priredila Ubavka Vujošević, leta 1986 pa zbornik Treči kongres KPJ (17.–22. maj 1926) Plenarne sednice CK KPJ (maj – septembar 1926), ki sta ga priredila Ubavka Vujošević in Branislav Gligorijević.

²¹ V seriji C sta izšla dva zbornika dokumentov: Dokumenti Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije 1919–1921, Beograd 1983, ki ga je pripravil Toma Milenković, in Dokumenti centralnih organa zemaljskih sindikalnih saveza Jugoslavije (1919–1921), Beograd 1987, ki sta ga priredila Toma Milenković in Dragoje Živković.

²² Proučevanje delavskega gibanja v Sloveniji 1918–1941, Ljubljana 1975, avtorjev Frančeta Kresala, Alenke Nedog, Janka Prunka in M. Stiplovška; v publikaciji Sindikalno gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1986, je M. Stiplovšek napisal prispevek Zbiranje arhivskega, časopisnega, spominskega in drugega gradiva za zgodovino delavskega – sindikalnega gibanja v delovnih organizacijah in industrijskih središčih do leta 1945 (str. 67–82).

²³ Npr. Celjski zbornik, Loški razgledi, Jeklo in ljudje – Jeseniški zbornik, Idrijski razgledi, Kamniški zbornik, Med Pohorjem in Peco, Mengeški zbornik, Domžalski zbornik, Goriški letnik, Ruška kronika itd.

²⁴ Npr. Bibliografija slovenske zgodovine, ki izhaja v Zgodovinskem časopisu, doslej je bila objavljena za obdobje 1945–1981; Slovenska bibliografija, doslej je izšla za obdobje 1945–1979; Anka Miklavčič, Sonja Reisp, Bibliografija člankov o delavskem gibanju 1945–1955, Knjižnica 1969; Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1959–1969, Ljubljana 1969; za 1969–1979, Ljubljana 1979, nadaljno letno bibliografijo pa objavljajo Prispevki; od jugoslovanskih bibliografskih in historiografskih del, ki vsebujejo podatke o zgodovini delavskega gibanja na Slovenskem, naj omenimo naslednja: obe seriji Bibliografije Jugoslavije, od leta 1950 dalje; Milena Gecić, Posleratni radovi o istoriji radničkog pokreta i SKJ između dva svetska rata, Jugoslovenski istorijski časopis 1969, št. 1–2; Žarko D. Protić, Milan Vesović, Milan Matic, Socijalistički radnički pokret i komunistička partija Jugo-

slavije. Bibliografija posebnih izdanja 1945–1969, Institut za savremenu istoriju v Beogradu 1972; Milan Matić i Milan Vesović, Radnički pokret i komunistička partija Jugoslavije. Bibliografija članaka iz časopisa 1945–1968, Prilozi za istoriju socializma 1970, št. 7.

²⁵ Publikacija Sindikalno gibanje na Slovenskem avtorjev M. Stiplovška, Franceta Kresala, Toneta Fajfarja, Jere Vodušek-Starič in Božidarja Zakrajška je izšla ob 9. kongrsu ZSS leta 1978, brošuro Sindikalno gibanje na Slovenskem, v kateri so posamezna obdobja prikazali M. Stiplovšek, F. Kresal, Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Troha in J. Vodušek-Starič, je izdala založba Delavska enotnost leta 1986 v svoji zbirki Knjižnica Sindikati št. 77. Kratke preglede so napisali še Dušan Kermavner od začetkov do leta 1918 v publikaciji 50-godina revolucionarnog pokreta u Jugoslaviji, cit. izd., str. 9–13, Janko Prunk, Sindikalno gibanje v Sloveniji med obema vojnama, Delavsko gibanje v Sloveniji 1918–1941, Murska Sobota 1974, in M. Stiplovšek, Sindikalno gibanje na Slovenskem v obdobju 1968 do 1945, Sindikati 82, koledarček Delavske enotnosti, Ljubljana 1981, str. 114–120.

²⁶ Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867–1968, Ljubljana 1969; Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1868–1980, Ljubljana 1981; Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja 1918–1941 Alenke Nedog in Milice Kacin-Wohinz (za obdobje 1918–1929 v Prispjevkih, 5, 1965, njeno nadaljevanje do aprila 1941 pa leta 1969 v samostojni publikaciji); kot primere kronologije za posamezna območja naj navedemo Kronologijo delavskega gibanja v Mariboru in njegovi okolici v letih 1918–1941 Franja Zorka (Ob 50-letnico stavkovnega gibanja v Mariboru, Maribor 1986, str. 89–147) in Antona Štampoharja Kronološki pregled naprednega političnega gibanja na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje 1931–1941, Novo mesto 1983). Slovenski avtorji so sodelovali tudi pri Hronologiji radničkog pokreta i SKJ 1919–1979, v kateri so v prvem delu 1919–1941, Beograd 1980, tudi kronološki podatki za prva obdobja razrednega delavskega gibanja pred prvo svetovno vojno.

²⁷ Zakon o koaliciji, prvi razredni spopadi i ustanovitev strokovnih društev ljubljanskega delavstva, Socialistična misel, 1955, str. 357–371; Stavke ljubljanskega delavstva v letih 1871–1874 in ustanovitev prvih sindikatov v Ljubljani, Kronika, 3, 1955, št. 3, str. 150–159; Iz obdobja nastanka grafične organizacije, Zbornik sindikata grafičarjev, 1958, str. 11–16.

²⁸ Prvi veliki boj slovenskega delavstva, Ljubljana 1939; Iz zgodovine rudarskih stavk v trboveljskem revirju, Ljubljana 1950; Stavka v premogovniku Ojstro leta 1883, Kronika, 21, 1973, št. 3, str. 166–168.

²⁹ Delavsko izobraževalno društvo in začetek delavskega gibanja v Ljubljani, Zgodovinski časopis (ZČ), 27, 1973, str. 21–36; Socialne osnove delavskega gibanja Ljubljani v letih 1870–1890, Jugoslovenski istorijski časopis, 17, Beograd, 1978, str. 235–246; Strokovna organizacija tiskarjev na Kranjskem 1867–1914, Prispjevki, 21, 1981, str. 3–20; Delavsko gibanje v Ljubljani od začetkov do leta 1896, Kronika, 29, 1981, str. 143–149.

³⁰ Delavsko gibanje na Slovenskem v Taafejevi dobi, ZČ, 29, 1971, str. 119–125; Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1874, ZČ, 27, 1973, str. 37–54; Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1889, Prispjevki, 13, 1973, str. 53–101; Praznovanje prvega maja na slovenskem Štajerskem 1890–1914, Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN), 13, 1977, str. 214–233; Stavkovno gibanje na Štajerskem v devetdesetih letih preteklega stoletja, Kronika, 27, 1978, str. 95–99; Prvo praznovanje 1. maja na Slovenskem, Praznovanje 1. maja na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 13–25; Štiri velike rudarske stavke v Revirjih pred prvo svetovno vojno, Prve rudarske stavke na Slovenskem (1883–1923), Ljubljana 1983.

³¹ B. Gombač, Karakterizacija stavkovnih in mezdnih bojev v Trstu v desetletjih pred razpadom Avstro-Ogrske, Goriški letnik, 6, 1979, str. 93–113; J. Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, Trbovlje 1958; Isti, O delavskih stavkah v naših glavnih premogovnih revirjih, Celjski zbornik 1951, str. 123–130; Isti, Zgodovina Celja in okolice, Celje 1973, drugi zvezek; Isti, Zgodovina premogovnika v Velenju, Ljubljana 1960; M. Stiplovšek, Stavkovno gibanje na Slovenskem po Oktobru, Komunist – teoretična priloga, april – oktober 1977, str. 42–46; isti avtor je v razpravi Strokovne organizacije slavninarskega delavstva 1907–1922 (ZČ, 19/20, 1965/1966, str. 365–374) obdelal tudi stavke slavninarskega delavstva; J. Mohorič, Rudnik živega srebra v Idriji. Zgodovinski prikaz nastanka, razvoja in dela 1460–1960, Koper 1960.

³² Organizacija grafičnega delavstva v Sloveniji. Črtice iz njene zgodovine (1867–1938), Ljubljana 1939.

³³ A. Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovsanske socialnodemokratske stranke (1848–1896), Ljubljana 1927; F. Erjavec, Pregled zgo-

dovine delavskega gibanja med Slovenci, Socialna misel 1926, in Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928.

³⁴ Pomembnejša dela navaja F. Rozman v omenjeni monografiji, str. 13–15; omenimo naj še delo Karla Dinklageja, *Geschichte der Kärtner Arbeitschaft*, Klagenfurt 1976; v drugi knjigi, ki je izšla leta 1982, je obdelal zgodovino delavskega gibanja na Koroškem med vojnama.

³⁵ Razvoj neodvisnih strokovnih organizacij na Slovenskem 1921–1924, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924, Ljubljana 1975, str. 81–110; Komunistično sindikalno gibanje na Slovenskem 1919–1924, *Komunist – teoretična priloga*, 21. 4. 1980; Komunistički strokovni (sindikalni) pokret v Sloveniji do Obznane, Tito, radniška klasa i sindikati, Beograd 1979, str. 155–172; Železničarji – prvo jedro revolucionarnega strokovnega – sindikalnega – gibanja na Slovenskem, Železničarska in splošna stavka aprila 1920, cit. izd. str. 37–52; Prepoved neodvisnih strokovnih organizacij leta 1924 in začetek nove sindikalne politike KPJ v Sloveniji, ZČ, 40, 1986, str. 91–102. Več člankov o razrednem strokovnem gibanju med vojnama je Stiplovec objavil tudi v časniku *Delavska enotnost*.

³⁶ Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva, *Prispevki*, 6, 1966, str. 63–76; Radništvo i radnički pokret u Sloveniji 1925–1941, Tito, radniška klasa i sindikati, cit. izd., str. 334–355; Zahteve za zakon o minimalnih mezdah, *Prispevki*, 7, 1967, str. 237–247; Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaštite v Sloveniji med obema vojnama, *Prispevki*, 8, 1968–1969, str. 103–190; Delavski zaupniki v Sloveniji med obema vojnama, *Kronika*, 17, 1969, str. 180–193; Stanovanjska zaštita in gradnja stanovanj v važnejših delavskih središčih v Sloveniji od leta 1918 do 1930, *Kronika*, 17, 1970, str. 105–112; Delavsko združništvo na Slovenskem, *Prispevki*, 10, 1970, str. 67–81; Začetki in razvoj delavskega zavarovanja v Sloveniji med obema vojnama, ZČ, 24, 1970, str. 209–255; Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem, *Prispevki*, 10, 1970, str. 81–99; Nekateri načini reševanja delavskih socialnih vprašanj na Slovenskem do leta 1922, *Prispevki*, 12, 1973, str. 3–52; Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941, *Delavsko gibanje v Sloveniji 1918–1941*, cit. izd. str. 80–115; Struktura delavstva v Sloveniji od 1918 do 1941, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1976, št. 1–4, str. 381–393; Socialnopolitični in materialni položaj delavstva v Sloveniji 1921–1925, *Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924*, cit. izd., str. 57–80; Delavstvo in njegov ekonomski položaj v Sloveniji 1918–1941, *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS*, Ljubljana 1977, str. 35–68.

³⁷ M. Stiplovec je o akcijski enotnosti pisal tudi v razpravi *Pot slovenskega delavstva v Delavko enotnost*, Borec, 1982, št. 3, 142–150 in članku *Prizadevanja KPS za enotnost delavskega razreda v času ustanovnega kongresa KPS*, *Izročilo Čebin*, Ljubljana 1987, str. 456–461.

³⁸ France Kresal in Lojze Švab, *Metalci Jugoslavije (Slovenija)*, Historijska biblioteka II, Zagreb 1967, str. 460–630; Rudi Ganziti, *Revolucionarni sindikati stavbincev in France Vrečar*, BOTIČ, Ljubljana v ilegali I, Ljubljana 1959, str. 77–84 in 110–114; Vilko Kolar-Domen, *Učiteljski pokret – del ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem*, *Pot kmečkega ljudstva v OF*, Ljubljana 1986, str. 386–394.

³⁹ Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem 1917–1920, *Prispevki*, 7, 1967, str. 151–170; Povezanost štrajka rudara u Sloveniji i Bosni i Hercegovini krajem 1920. godine, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, 14, 1982, str. 39–53; Največja stavka rudarjev leta 1923 – konec stavkovnega vala po prvi svetovni vojni, *Prve rudarske stavke na Slovenskem (1883–1923)*, cit. izd., str. 31–89.

⁴⁰ Železničarska stavka aprila 1920, *Kronika*, 16, 1968, št. 1, str. 1–15; Železničarska in splošna stavka aprila 1920 v istoimenski že omenjeni publikaciji, str. 55–73; Spopad na Zaloški cesti 24. 4. 1920, Ljubljana 1980, *Spomeniki delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem*, 13. zvezek.

⁴¹ Gladovna stavka revirskih rudarjev, Ljubljana 1984, *Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem*, 40. zvezek.

⁴² Stavka jeseniških kovinarjev leta 1935, *Jeklo in ljudje – Jeseniški zbornik*, 3, 1975, str. 155–193; Stavkovno gibanje gradbenih delavcev v Sloveniji leta 1936 s posebnim ozirom na stavke stavbincev na Jesenicah, *Jeklo in ljudje*, 4, 1979, str. 137–179; Stavkovno gibanje gradbenih delavcev v Sloveniji leta 1936, *Komunist – teoretična priloga*, oktober – december 1936, str. 41–54.

⁴³ Ob štiridesetletnici velike stavke papirniškega delavstva na Količevem, *Tri obletnice papirnice Količevo*, Ljubljana 1975, str. 9–63; Stavka papirničarjev na Količevem – leta 1935 najdaljša na Slovenskem, *Komunist – teoretična priloga*, oktober – december 1976, str. 36–41.

⁴⁴ Velika tekstilna stavka v Sloveniji 1936 v omenjenem zborniku dokumentarnega gradiva, str. 15–64.

⁴⁵ Velika tekstilna stavka v Sloveniji leta 1936, Komunist – teoretična priloga, oktober – december 1976; podroben opis stavke je podal Kresal tudi v omenjeni monografiji ter v več jubilejnih publikacijah tekstilnih delovnih organizacij in člankih.

⁴⁶ Na razpotju med vojnama, Skupno glasilo organizacij združenega dela na mariborskem območju ob 40-letnici velike stavke tekstilnih in gradbenih delavcev, Maribor 1976; Ob petdeseti obletnici stavkovnega vala v Mariboru, Ob 50-letnici stavkovnega gibanja v Mariboru, Maribor 1986, str. 7–88; Filipič je v tem delu našel tudi vse poglavitne vire in literaturo.

⁴⁷ Omenimo naj še katalog Stavka slovenskih gradbenih delavcev 1936, Kranj 1976, ki so ga napisali France Benedik, Nada Holynski in Majda Žontar.

⁴⁸ F. Filipič, Nekateri značilnosti delavskega gibanja v Mariboru in njegovem zaledju v letih 1921–1924, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924, cit. izd., str. 151–173; Prispevki k zgodovini Ruš 1918–1941, Ruška kronika 1985, str. 714–771; Alojz Krivograd, Delavsko gibanje v Mežiški dolini od nastanka Države SHS do šestojanuarske diktature, Med Peco in Pohorjem, 1, Maribor 1965, str. 235–269; Kratak oris delavskega gibanja v Mežiški dolini od 1929 do 1936, Med Peco in Pohorjem, 2, 1975, str. 24–46; Stavke kamnosekov v Josipdolu in Hudem kotu leta 1938, ČZN, 21, 1985, str. 163–193; Emil Lajh, Pregled nekaterih najpomembnejših stavk v Celju in okolici med obema vojnama, Celjski zbornik, 1975–1976, str. 129–151; Maks Fojkar, Delavski stavkovni val v Škofji Loki, Loški razgledi (LR), 6, 1959, str. 11–27; Jože Rozman, Delavsko gibanje v Škofji Loki pred drugo svetovno vojno, LR, 16, 1969, str. 172–191; Vinko Demšar, Prispevek k zgodovini delavskega gibanja na Škofjeloškem, LR, 24, 1977, str. 195–214; M. Stiplovšek, Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934–1941, Mengeški zbornik, II/1, 1969, str. 30–55; Razmah delavskega gibanja v drugi polovici tridesetih let in krepitev vloge partije v njem, Zbornik občine Domžale, Ljubljana 1979, str. 131–149; Delavsko gibanje v tovarni sanitetnega materiala na Viru 1936–1941, Kronika, 24, 1976, str. 94–105; Stavkovni boji v Ljubljani 1918–1923, Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 333–340; Stavkovni boji julija 1919 na mariborskem območju, ČZN, 23, 1987, str. 168–172; Srečko Zabrič, Delavsko gibanje med obema vojnama na Kamniškem, Kamniški zbornik, 8, 1962, str. 5–56.

⁴⁹ Aleksander Videčnik, Delavsko gibanje v Gornji Savinjski dolini, Mozirje 1983; Anton Štampohar, Iz bojev novomeških tekstilcev, Novo mesto 1984; Metka Fujs in Ivo Orešnik, Razvoj delavskega gibanja v Prekmurju med obema vojnama, Murska Sobota 1987.

⁵⁰ M. Stiplovšek, Prvomajske manifestacije na Slovenskem od revolucionarnega 1917. leta do kraljeve diktature 1929 in Janez Kos, Prvomajske proslave v času diktature, Praznovanje 1. maja na Slovenskem, cit. izd., str. 24–47 in 48–58.

⁵¹ M. Kacin-Wohinz je prispevku O delavskem in sindikalnem gibanju na Primorskem med obema vojnama (Sindikalno gibanje na Slovenskem, cit. izd., str. 33–50) dodala tudi podroben oris slovenske in italijanske literature o tej tematiki; splošna dela navaja M. Stiplovšek v razpravi Raziskovanje zgodovine delavskega gibanja in partije med vojnama na Slovenskem, ZČ, 31, 1977, str. 259–275.

⁵² Dragoje Živković, Borba za ujedinjenje sindikalnog pokreta (1919–1920), str. 55–84; Ubavka Vujošević, Strujanja i odnosi u sindikalnom pokretu (1921–1929), str. 91–119; Dragica Lazarević, Sindikalni pokret u uslovima monarhističke diktature (1929–1934), str. 119–141; Pero Damjanović, Jačanje revolucionarnog sindikalnog pokreta (1935–1941), str. 141–181.

⁵³ Revolucionarni sindikati Jugoslavije 1919–1920, Beograd 1959; Nezavisni sindikati 1921–1929, knjige 1–4, Zagreb 1962–1968; Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije i rad komunista u njemu, knjiga 1–3, Zagreb 1977–1980.

⁵⁴ Milorad Asković, Jerko Radmilović, Novica Petrović, Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije – BOTIĆ 1902–1941, Beograd 1971; Zbornik SBOTIĆJ, Zagreb 1985.

⁵⁵ Ahmed Hadžirović, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918–1941, Beograd 1978; Bosiljka Janjatović, Politika HSS prema radničkoj klasi, Zagreb 1983 itd.

⁵⁶ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, knjige 1–5, Ljubljana 1960–1973; Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976; Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, 1. in 2. knjiga, Ljubljana 1987 in 1985.

⁵⁷ Delavska enotnost in Osvobodilna fronta, Prispevki, 6, 1966, str. 307–314.

⁵⁸ Radniško jedinstvo u Sloveniji, Tito, radnička klasa i sindikati, cit. izd., str. 355–373; Delavska enotnost, Sindikalno gibanje na Slovenskem, cit. izd., str. 13–16.

⁵⁹ Delavska enotnost v narodnoosvobodilnem boju, Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost, cit. izd., str. 65–82.

⁶⁰ Pregled razvoja in delovanje organizacij Delavske enotnosti med NOB, Sindikalno gibanje na Slovenskem, cit. izd., str. 59–66.

⁶¹ Italijanski okupacijski sistem v Ljubljanski pokrajini, Fašisti brez krinke, Maribor 1987, str. 11–105.

⁶² Organizacija in delovanje slovenskih sindikatov od osvoboditve do leta 1953, Sindikalno gibanje na Slovenskem, gradivo za 9. kongres ZSS, cit. izd., str. 17–19; Sindikalno gibanje od osvoboditve do danes, Sindikalno gibanje na Slovenskem, cit. izd., str. 83–92.

⁶³ Oris delovanja Enotnih sindikatov na Primorskem (1945–1947), Nova Gorica 1988.

⁶⁴ Pomembnejše samostojne publikacije in razprave bodo navedene v Bibliografiji sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, ki so jo pripravili sodelavci Inštituta za sodobno zgodovino v Beogradu, izdala pa jo bo Zveza sindikatov Jugoslavije predvidoma v letu 1989. V prvem delu bodo bibliografski podatki o okoli 5000 samostojnih publikacijah, v drugem delu pa o več kot 8000 razpravah o zgodovini sindikalnega gibanja v vseh jugoslovanskih pokrajinah od začetkov do najnovejšega časa.

PRVA STROKOVNA – SINDIKALNA – DRUŠTVA NA SLOVENSKEM

Avstrijske oblasti so se dobro zavedale nevarnosti organiziranega boja delavstva z delodajalci za izboljšanje mezdnih in delovnih razmer ter sploh pomembne vloge strokovnih organizacij v delavskem gibanju. Zato je kazenski zakon iz leta 1852 prepovedal ustanavljanje strokovnih društev in določal stroge kazni za organizatorje.¹ Dovoljeno je bilo le delovanje katoliških društev obrtniških pomočnikov, ki so gojila »stanovsko samozavest, izobrazbo in samopomoč na načelu krščanske ljubezni do bližnjega.«² Zamisel o organizaciji samopomoči je naletela med obrtniški pomočniki na ugodna tla zlasti zaradi nenehnega poslabševanja njihovega položaja, ki je bil posledica propadanja obrti v procesu industrializacije.³ Sredi petdesetih let so bila ustanovljena društva rokodelskih pomočnikov tudi v Ljubljani, Mariboru, Celju, Celovcu in Trstu, v naslednjih letih pa še v nekaterih manjših trgih. Ta društva so imela cehovski značaj in se kasneje niso vključevala strokovno gibanje.⁴ Društva rokodelskih pomočnikov, ki »so bila pod popolnim vplivom cerkvenih organov . . .«, so delovala zlasti na vzgojno-izobraževalnem področju in pri gmotnem podpiranju članov v primeru bolezni.⁵ Zanimiva so zato, »ker predstavljajo prvo in najstarejšo obliko svobodne organizacije delavstva, čeprav samo rokodelskega«,⁶ hkrati pa moramo poudariti, da »iz nobenega društva kat. rok. pomočnikov v naših krajih ni nastalo nikakršno delavsko gibanje; vse njih udejstvovanje je ostalo le v ozkem okvirju društva samega«.⁷

Medtem se je delavstvo v Avstriji bojevalo za pravico do ustanavljanja političnih in strokovnih organizacij. V to so ga silili nemogoči delovni pogoji, tudi šestnajsturni delavnik, uporaba otroške delovne sile, beraške mezde, strahotne stanovanjske in obupne zdravstvene razmere ter drugi spremljevalci začetkov industrializacije. Potreba po organiziranosti pa je rasla tudi z nenehno rastjo delavskega razreda in z zgledi v industrijsko bolj razvitih državah, kjer si je delavstvo izbojevalo že široko koalicijsko svobodo. Novi zakon o društvih iz novembra 1867 je omogočal vsaj ustanavljanje delavskih izobraževalnih društev. Takoj po sprejetju tega zakona je dunajsko delavstvo ustanovilo takšno društvo, njihovemu zgledu pa so sledili tudi v drugih industrijskih središčih. »Delavska izobraževalna društva so bila dolga leta, vse do ustanovitve stranke, zibelka in trdnjava delavskega gibanja«, kajti kljub prepovedi so se že po ustanovitvi začela ukvarjati tudi s političnimi vprašanji in so spočetka opravljala tudi nekatere naloge strokovnih organizacij.⁸ Mariborsko izobraževalno društvo je bilo jeseni 1868 tudi pobudnik za ustanovitev delavskega konzumnega društva, ki je članom omogočalo cenen nakup živil.⁹

Po velikih demonstracijah dunajskega delavstva je končno avstrijski parlament 7. aprila 1870 razveljavil določila kazenskega zakona o prepovedi ustanavljanja strokovnih organizacij. Tako je dobilo delavstvo pravico, da se združuje za ekonomski boj proti delodajalcem. Ustanavljanje strokovnih organizacij pa so nato oblasti preprečevale z zavlačevanjem pri potrjevanju pravil in z uporabo zakona o izgonih, ki je veljal razen za potepuhe, bivše kaznjence in druge tudi za organizatorje stavk. Te so oblasti pogosto klicale k vojakom. Obrtni red je še določal, da strokovna združenja niso smela napovedati stavk, temveč je moral vsak posameznik posebej odpovedati delovno razmerje, tako da so se delodajalci in oblasti na stavko pripravili. Strokovno organiziranje pa so preprečevali s svojimi ukrepi tudi delodajalci.¹⁰ Vse to je razmah strokovnega gibanja precej oviralo, ni ga pa preprečilo.

Uspešen razvoj socialističnega delavskega gibanja v avstrijskih industrijskih središčih in nove zakonske možnosti za organiziranje so spodbudile tudi delavstvo na Slovenskem. Kljub temu da je industrializacija v slovenskih pokrajinah zaostajala za razmahom v nekaterih drugih predelih habsburške monarhije, se je tudi v Sloveniji krepil delavski razred. V drugi polovici 19. stoletja je število delavstva na Slovenskem naraslo na okoli 45 000 do 50 000. Prav tako kot drugod so delavci živeli v izredno hudih razmerah, značilnih za prvo obdobje industrijskega razvoja. Zaradi industrijske konkurence je propadala obrt. To je vplivalo na poslabšanje položaja obrtniških pomočnikov, ki so postali pomemben dejavnik v začetnem obdobju delavskega gibanja na Slovenskem.¹¹

Že nekaj dni po sprejetju novega društvenega zakona so ljubljanski grafični delavci 24. novembra 1867 sklenili ustanoviti svoje izobraževalno društvo. Po odobritvi pravil je 9. februarja 1868 dvaintrideset grafičarjev ustanovilo Izobraževalno društvo za tiskarje v Ljubljani, ki je že v začetku svojega delovanja prevzelo tudi nekatere naloge strokovne organizacije. Na društvenih sestankih so razpravljali o mezdah, po zgledu tiskarskih delavcev na Dunaju so izvolili tarifni komite, že dobro leto po ustanovitvi svojega društva pa so izvedli prvo mezдно gibanje. Leta 1869 so ustanovili blagajno za podpiranje bolnih in onemoglih članov. Društvo je od svoje ustanovitve dalje sodelovalo z drugimi društvi grafičnega delavstva v državi. Približno istočasno kot v Ljubljani so ustanovili grafični delavci svoja društva tudi v Mariboru, Celovcu in Trstu. Ljubljansko izobraževalno društvo za tiskarje je glede na razširitev svojega delovanja večkrat spreminjalo in dopolnjevalo svoja pravila ter se je postopoma preoblikovalo v strokovno organizacijo.¹² Tako lahko grafične delavce štejemo za začetnike strokovnega – sindikalnega – gibanja na Slovenskem, čeprav so morali ob ustanovitvi svojega društva v njegovi oznaki poudariti izobraževalni značaj.

Za razvoj delavskega gibanja na Slovenskem in za uveljavljanje socialistične usmeritve v njem je bil pomemben mejnik ustanavljanje delavskih izobraževalnih društev, ki so združevale delavstvo ne glede na stroko. Prvo delavsko izobraževalno društvo so ustanovili mariborski delavci 23. avgusta 1868,¹³ nato pa so bila ustanovljena takšna društva še v nekaterih drugih industrijskih središčih – v Celovcu, Trstu, Ljubljani, Ptujju, Prevaljah, Celju, Slovenski Bistrici. Delavsko izobraževalno društvo v Ljubljani, ki je bilo ustanovljeno 20. februarja 1870, si je v svojih pravilih postavilo za nalogo, »vedno braniti in pospeševati duševne in gmotne koristi delavskega stanu«. Za izvajanje te naloge je predvidelo tale sredstva: nepolitična predavanja, ustanavljanje knjižnic, tiskanje in širjenje delavske literature, izlete, petje, posredovanje služb in denarne podpore v posebnih primerih.¹⁴ Ta delavska društva so se kljub prepovedi ukvarjala s političnimi vprašanji. Pomembna je bila tudi njihova vloga pri ustanavljanju delavskih podpornih društev. Za razvoj strokovnega gibanja pa je bilo posebej pomembno poseganje društev v ekonomske boje delavstva in v organiziranje delavstva zanje. To naj ilustriramo s primerom ljubljanskega izobraževalnega društva. V njem so bila v prvem letu delovanja precejšnja nasprotja med privrženci Schultze-Delitschevih in Lassallovih nazorov. Razprave so se končale z zmago »lasalovcev« in zavrnjeno je bilo načelo samopomoči. Vodstvo društva je aprila 1871 prevzel slovenski socialist, krojaški pomočnik Matija Kunc, še isto jesen pa je društvo dobilo tudi socialistični odbor. Ta idejna preusmeritev je ugodno vplivala na nastanek strokovnih organizacij v Ljubljani. Društveno vodstvo je zelo aktivno poseglo v strokovno gibanje. Kunc je 27. marca 1871 organiziral stavko krojaških pomočnikov, ki je bila prva delavska stavka v Ljubljani. Delavsko izobraževalno društvo je med njo ustanovilo stavkovni sklad za podpore stavkajočim. Krojaški pomočniki so uspeli in njihovemu zgledu so sledile še isto leto delavke v tovarni kantitov Avgust Tschinkel–Söhne, leta 1872 pa mizarski pomočniki in tesarji v

Ljubljani. Stavke so sprožile mezdna gibanja tudi v drugih strokah. Ta so pokazala potrebo, da se delavstvo za vsakodnevne boje tudi strokovno organizira. Policija in delodajalci so z nasiljem dušili prve organizirane akcije ljubljanskega delavstva, ustanavljanje strokovnih društev pa so oblasti zavirale z zavlačevanjem pri potrditvi pravil. Krojaški pomočniki so na shodu septembra 1872 izvolili pripravljalni odbor za ustanovitev strokovnega društva. Na shodu je poročal Kunc o poteku kongresa strokovnih organizacij krojačev v Leipzigu, ki se ga je udeležil. Opozoril je krojaške pomočnike, da bi bilo treba ustanoviti strokovno glasilo in podporne blagajne. Pripravljalni odbor je sestavil pravila za strokovno društvo, ki pa jih oblasti niso hotele potrditi. Spomladi 1873 so zato krojaški pomočniki predložili oblastem v potrditev nova pravila, iz katerih so izpustili določilo o povezovanju s sorodnimi društvi in o ustanovitvi zveze društev. Deželna vlada je končno na seji 8. avgusta ta pravila potrdila, prav tako pa tudi pravila, ki jih je predložil pripravljalni odbor za ustanovitev strokovnega društva čevljarških pomočnikov. V pravilih je bilo določeno, da je naloga obeh društev ščititi duhovne in gmotne interese njunih članov, ne smeta pa razpravljati o političnih in verskih vprašanjih. Svoje naloge bosta izvajali s pogovori, prošnjami, pritožbami in spomenicami, s poukom o poklicnih zadevah, z ustanovitvijo knjižnice, z negovanjem petja in tovariške zabave ter s podporami članom v posebnih primerih. Pravila so poleg rednih članov, kar so postali lahko vsi krojaški in čevljarški pomočniki, predvidevala tudi podporne člane, ki pa niso imeli glasovalne pravice. Tako so pravila omogočala tudi mojstrom včlanjevanje v društva, toda z omejenim vplivom na delovanje društev. Konec avgusta je bil ustanovni občni zbor strokovnega društva krojaških pomočnikov, na katerem so izvolili za predsednika Matijo Kunca. Vanj se je vključilo 29 čevljarških pomočnikov. Teden dni kasneje je bil ustanovni občni zbor strokovnega društva čevljarških pomočnikov. Za predsednika so izvolili Ivana Germeka, v društvo pa se je vpisalo 33 čevljarških pomočnikov. Konec avgusta 1873 so sklenili ustanoviti svoje strokovno društvo tudi lesni delavci. Njihovo odločitev so pozdravila sorodna društva iz Celovca, Gradca in Salzburga. Po odobritvi pravil se je društvo ljubljanskih lesnih delavcev dokončno konstituiralo 5. oktobra 1873. Štirideset članov je izvolilo za predsednika Vincenca Forsta. Obe strokovni organizaciji sta navezali stike z društvi iste stroke v drugih avstrijskih pokrajinah. Septembra 1873 se je delegat ljubljanskih lesnih delavcev udeležil kongresa strokovnih društev na Dunaju, aprila naslednjega leta pa so ljubljanski čevljarški pomočniki poslali svoje predstavnike na kongres organizacij svoje stroke v Gradec.¹⁶

Snovanje strokovnih društev je vplivalo na upad dejavnosti v delavskem izobraževalnem društvu, kar je povzročilo spor v njegovem vodstvu. Kunc je na odborovi seji 8. decembra 1872 poudaril, »da so strokovna društva le sestavni del Delavsko-izobraževalnega društva in da je v interesu društva čim večja aktivnost strokovnih društev.«¹⁷ Ta so po poročilu deželnega predsedstva za Kranjsko notranjemu ministrstvu 12. januarja 1874 »razvila dokaj živahno dejavnost, ki pa ni dala nobenih rezultatov«. Kunc si je prizadeval njihovo delovanje čimbolj razgibati, ugotovil pa je, da delavci niso dovolj osveščeni. Udeležba na sestankih je upadala in tako je najprej spomladi 1875 prenehalo delovati strokovno društvo lesnih delavcev, sredi tega leta pa so tudi krojaški in čevljarški pomočniki svoji društvu prostovoljno razpustili.¹⁸ Na postopno upadanje dejavnosti strokovnih društev je vplivala tudi naraščajoča gospodarska kriza, v kateri je bilo težko voditi ekonomske boje, že jeseni 1874 pa so društva izgubila tudi svojo poglavitno gonilno silo Matijo Kunca, ki je moral zaradi svoje dejavnosti v delavskih organizacijah k vojakom.

Tudi mariborsko delavsko izobraževalno društvo si je prizadevalo razširiti mrežo delavskih organizacij in je podpiralo tudi ekonomske akcije delavstva. Tako so njegovo pobudo poleg konzumnega društva leta 1869 ustanovili še splošno delavsko bolniško in invalidsko blagajno. Leta 1870 je mariborsko društvo podprlo mezdna giba-

nja pekovskih pomočnikov, lesnih in tesarskih delavcev ter krojaških pomočnikov. Njihovo mezдно gibanje se je konec aprila 1870 zaostrilo v stavko, ki se je po šestih tednih končala z uspehom krojaških pomočnikov. Naslednje leto so morali krojaški pomočniki za izpolnjevanje doseženega sporazuma znova stavkati. Marca 1872 so krojaški pomočniki ustanovili svoje strokovno društvo. V Mariboru so strokovni društvi ustanovili tudi lesni delavci in čevljarski pomočniki. O dejavnosti teh društev za izboljšanje gmotnega položaja delavstva pa v virih ni podatkov, konec osemdesetih let je obstajalo v Mariboru le še eno strokovno društvo.¹⁹ Omenimo naj še, da je po podatkih v Delavskem koledarju leta 1872 delovalo v nemških in slovenskih predelih Štajerske osem strokovnih društev in prav toliko delavskih izobraževalnih društev, naslednje leto pa skupaj 37 različnih izobraževalnih, strokovnih, podpornih in drugih delavskih organizacij z 9848 člani. Na Koroškem in Kranjskem je leta 1872 delovalo pet strokovnih in pet izobraževalnih društev, naslednje leto na Kranjskem šest različnih delavskih organizacij s 468 člani, na Koroškem pa štirinajst organizacij s 1156 člani.²⁰ Konec sedemdesetih let sta po istih podatkih na Kranjskem delovali le še dve delavski organizaciji, delavsko izobraževalno društvo in društvo grafičnega delavstva, na Štajerskem 22 različnih delavskih organizacij, med njimi pet strokovnih društev, na Koroškem deset delavskih organizacij, od teh polovica strokovnih društev, v Trstu, Istri in Dalmaciji pa eno izobraževalno in eno strokovno društvo.²¹ Pripomnimo naj, da so slovenski delavci v Trstu že leta 1869 hoteli osnovati društvo Čbela, ki pa mu oblasti niso potrdile pravil. Poleti tega leta je začelo delovati tržaško delavsko društvo. Tega leta so v Trstu najprej stavkali obrtniški delavci, nato je bila novembra 1869 stavka v petih tržaških podjetjih. Boj 2500 delavcev pa je policija zadržala.²²

S temi podatki smo prikazali začetke strokovnega – sindikalnega – gibanja na Slovenskem, ki so v literaturi že dobro osvetljeni. Pri podrobnejšem proučevanju za Ljubljano in za slovensko Štajersko so se pokazale velike vrzeli v ohranjenih virih. Začetno obdobje v razvoju strokovnega gibanja na Slovenskem je prva polovica sedemdesetih let, ko so ob podpori delavskih izobraževalnih društev zlasti obrtniški pomočniki vodili več mezdnih gibanj in stavk in so ustanovili tudi nekaj strokovnih društev, ki pa niso razvila dovolj široke oziroma vsaj ne zelo vidne dejavnosti. Pa še ta dejavnost je je ob nastopu gospodarske krize sredi sedemdesetih let splahnela in skoraj vsa društva so slej ko prej prenehala delovati. Na upad oziroma prenehanje dejavnosti teh društev so vplivala tudi preganjanja in obsodbe delavskih organizatorjev.

Za prva strokovna društva moramo poudariti, da so združevala le delavce enega poklica v krajevnem okviru. Predstavljala so torej nižjo stopnjo organiziranosti v primerjavi s kasnejšim prevladujočim tipom strokovnih organizacij, v katerih je bilo združeno vse delavstvo enega podjetja. Druga njihova karakteristika je bila le skromno številčno stanje. Strokovno so se organizirali poleg grafičnih delavcev v glavnem le obrtniški pomočniki. Že prva strokovna društva so navezala stike s sorodnimi organizacijami v drugih avstrijskih pokrajinah. Pripomniti moramo tudi, da so bila ta strokovna društva narodnostno mešana. Med slovenskimi in nemškimi grafičnimi delavci v Ljubljani je prišlo tudi do narodnostnih sporov. Zaradi številčne šibkosti in premajhne dejavnosti ta društva niso imela v delavskem gibanju na Slovenskem pomembne vloge. Prva mezdna gibanja in stavke ter ustanavljanje izobraževalnih, strokovnih in drugih delavskih društev pa »močno ilustrira zaostritev družbenih nasprotij«²³ na Slovenskem.

¹ V členu 481 je bilo določeno: »Dogovori delavcev v rudnikih in rudozdelnicah (utah), rokodelskih pomagačev, pomagavcev gori v § 479 povedanih delodajnikov, obertnijskih učencov, poslov, ali sploh delavcev, da bi si s tim, da se vkupno kratijo delati, ali z družimi pomočki večjo mezdo na dan ali na teden (večjo dnino ali tednino) ali druge pogoje od svojih gospodarjev izsilili, so prestopki, zavoljo katerih gre kaznovati vodje s poostrenim zaporom od osmih dni do treh mescev; tudi jih je, če so notranjci, iz kronovine, če so zunanjiki, pa iz vsega cesarstva odpraviti.« Kazenska postava zoper hudodelstva, pregreške in prestopke, Dunaj 1853.

² Fran Erjavec, Pregled zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem, Socialna misel, št. 10, 1. 10. 1926; prva katoliška društva rokodelskih pomočnikov je ustanovil duhovnik Adolf Kolping konec štiridesetih let v Nemčiji, leta 1852 pa je bilo na njegovo pobudo ustanovljeno prvo tako društvo na Dunaju.

³ Ferdo Gestrin, Radnički pokret u Sloveniji do I. imperialističnog svjetskog rata, Nastava historije u srednjoj školi, št. 1, 1951, str. 41.

⁴ Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov v Mariboru je šele po prvi svetovni vojni spremenilo svoj odnos do strokovnih organizacij in se je vključilo v krščanskosocialno Jugoslovansko strokovno zvezo. (Večerni list, št. 46, 26. 2. 1920).

⁵ Za podpiranje delavcev v primeru boleznij je nekaj tovarn ustanovilo podporne blagajne. V Ljubljani je sladkorna rafinerija ustanovila podporno bolniško blagajno že leta 1853, Jasna Fischer, Čas vesolniga socialniga punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889, Ljubljana 1983 (cit. Fischer, Socialna in politična zgodovina), str. 87.

⁶ Fran Erjavec, Pregled zgodovine delavskega gibanja med Slovenci, Socialna misel, št. 11, 1. 11. 1926, str. 257–259.

⁷ Anton Kristan, O delavskem in socijalističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socijalnodemokratske stranke (1848–1896), Ljubljana 1927, str. 15.

⁸ Rudi Kyovsky, Zakon o koaliciji, prvi razredni spopadi in ustanovitev strokovnih društev ljubljanskega delavstva, Socialistična misel, 1955, str. 357–371; isti, Stavke ljubljanskega delavstva v letih 1871–1874 in ustanovitev prvih sindikatov v Ljubljani, Kronika, št. 3, 1955, str. 150–151.

⁹ Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1979, str. 30–31.

¹⁰ Glej op. 8.

¹¹ Ferdo Gestrin – Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 164 (cit. Slovenska zgodovina 1792–1918); v tem delu je na straneh 154–164 veliko podatkov o razvoju industrije ter o položaju delavstva v prvih obdobjih delavskega gibanja, prav tako v omenjeni razpravi Kyovskega v Socialistični misli 1955, posebej za slovensko Štajersko v navedenem delu Franca Rozmana, str. 17–21, za Ljubljano pa v delu Fischerjeve, Socialna in politična zgodovina, str. 16–31. O industrializaciji na Slovenskem je napisal več razprav in člankov Jože Šorn.

¹² O ustanovitvi in začetkih delovanja organizacije grafičnih delavcev je veliko podatkov zlasti v tehle delih in člankih: Anton Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva v Sloveniji. Črtice iz njene zgodovine (1867–1938), Ljubljana 1939; Rudi Kyovsky, Iz obdobja nastanka grafične organizacije, Zbornik sindikata grafičarjev, Ljubljana 1958, str. 11–16; Jasna Fischer, Strokovna organizacija tiskarjev na Kranjskem 1867–1914, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 21, 1981, št. 1–2, str. 3–20, (cit. Prispevki) in delo Socialna in politična zgodovina, str. 87–103; Julius Deutsch je v svojem delu Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung. Die sozialistischen Gewerkschaften von ihren Anfängen bis zur Gegenwart, Wien 1908, na strani 80 navedel tudi odlomke pravil ljubljanskega Izobraževalnega društva za tiskarje iz leta 1871 kot primer jasno opredeljenih nalog in oblik dela.

¹³ Delovanje mariborskega delavskega izobraževalnega društva in drugih delavskih društev na slovenskem Štajerskem je prikazal Franc Rozman v razpravah Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1889 v Prispevkih, 13, 1973, str. 53–101 in Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1874 v Zgodovinskem časopisu (ZČ), 27, 1973, št. 1–2, str. 37–54, ter v navedeni monografiji.

¹⁴ Podrobneje o njegovi dejavnosti glej razpravo Jasne Fischer, Delavska in izobraževalna društva in začetki delavskega gibanja v Ljubljani, ZČ, 27, 1973, št. 1–2, str. 21–36.

¹⁵ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, del. V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920, Beograd 1951, str. 1–2 (cit. Zgodovinski arhiv KPJ V); Fran Erjavec, Pregled zgodovine delavskega gibanja med Slovenci, Socialna misel, 1927, št. 4, str. 87–90.

¹⁶ O prvih stavkah v Ljubljani in razvoju strokovnega gibanja je največ podatkov v omenjenih razpravah Rudija Kyovskega (glej opombo 8), v navedeni razpravi Jasne Fischer, str. 34–35, in njenem delu Socialna in politična zgodovina, str. 110, 120–123, ter v delu Dušana Kermavnerja, Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Politično-zgodovinske opombe v peti knjigi Ivana Prijatelja, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Ljubljana 1966, str. 606–614.

¹⁷ Glej omenjeno razpravo Rudija Kyovskega v Kroniki 1955, str. 158–159.

¹⁸ Fischer, Socialna in politična zgodovina, str. 123.

¹⁹ Glej op. 13.

²⁰ Julius Deutsch, Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung, cit. izd., str. 73.

²¹ Prav tam, str. 97.; pri navedenih podatkih smo odšteli kmečke organizacije, ki so v razpredelnici navedene skupaj z delavskimi.

²² Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867–1968, Ljubljana 1969, str. 11–12; Franček Saje, Kratak pregled delavskega gibanja in KPJ na Slovenskem (Od novembra 1867 do decembra 1934), Zbornik fotografij iz zgodovine delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1867–1941, Ljubljana 1964, knjiga 1, str. 18; o delavskem gibanju na Tržaškem glej zlasti delo Giuseppe Piemontese, Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla fine della prima guerra mondiale, Udine 1961, s pripombami Ivana Regenta v Prišpevkih, 1962, 3, št. 1–2, str. 259–269.

²³ Ferdo Gestrin – Vasilij Melik, Slovenska zgodovina 1792–1918, str. 179.

PREOBLIKOVANJE TISKARSKEGA DRUŠTVA NA KRAJNSKEM V RAZREDNO STROKOVNO ORGANIZACIJO

Grafični delavci so v strokovnem — sindikalnem — gibanju na Slovenskem opravili pionirsko poslanstvo. Izobraževalno društvo za tiskarje v Ljubljani je že kmalu po ustanovitvi leta 1868 poleg izobraževalnega dela vodilo tudi prve socialnoekonomske akcije in začelo izvajati tudi humanitarne naloge. Medtem ko je bila skrb za mezdne in delovne pogoje temeljna naloga strokovnih organizacij, pa so si v začetnih obdobjih svojega delovanja zaradi neurejenosti oziroma nepopolnosti socialnega zavarovanja morale te organizacije prizadevati omiliti gmotne stiske svojih članov tudi z različnimi podporami; razvile pa so tudi izobraževalno aktivnost. Izvajanje teh nalog se je med seboj prepletalo, družbenopolitične in socialnoekonomske razmere ter zavest članstva pa so bili dejavniki, ki so vplivali na različno intenzivnost aktivnosti na posameznih delovnih področjih.

V tem pogledu je zanimivo delovanje ljubljanskega tiskarskega društva, ki ima med delavskimi organizacijami na Slovenskem najdaljšo tradicijo nepretrgane aktivnosti. Izobraževalno društvo tiskarjev v Ljubljani je leta 1879 razširilo delovanje na vso Kranjsko in se je preimenovalo v Društvo tiskarjev, kamnopicsev in kamnotiskarjev na Kranjskem, leta 1895 pa v Društvo tiskarjev na Kranjskem.¹ Če njegovo dejavnost primerjamo z drugimi strokovnimi organizacijami, moramo poudariti, da so grafični delavci ves čas najbolj uspešno izvajali humanitarne naloge in da so posvečali izjemno pozornost izobraževanju. To je bilo tudi posledica dejstva, da so imeli tiskarji med vsemi delavskimi kategorijami najvišje mezde in so lahko plačevali visoke prispevke v društveno blagajno, izobraževanje pa so narekovalle potrebe stalnega strokovnega izpopolnjevanja. Značaj razredne strokovne organizacije pa si je deželno tiskarsko društvo pridobilo šele z organiziranjem velikih mezdnih gibanj in z uporabo tudi bojnih sredstev v akcijah za izboljšanje gmotnih in delovnih pogojev grafičnih delavcev. S pregledno navedbo glavnih socialnoekonomskih akcij naj osvetlimo, kako je društvo grafičnih delavcev na Kranjskem izvajalo temeljno sindikalno nalogo od ustanovitve do prve svetovne vojne. V prizadevanjih za izboljšanje gmotnega položaja in delovnih pogojev tiskarjev sta vidni dve obdobji, prvo neposredno po ustanovitvi in drugo od začetka devetdesetih let do prve svetovne vojne. Obdobji se razlikujeta po obsegu in po uspešnosti izvedenih socialnoekonomskih akcij. Ob tem naj pripomnimo, da so na upad društvene dejavnosti v vmesnem času vplivala tudi narodnostna nasprotja med slovenskimi in nemškimi člani.

Tarifni komite, izvoljen na sestanku ljubljanskega izobraževalnega društva 20. septembra 1868, je že po nekaj tednih izdelal predlog za povišek mezd posameznim vrstam tiskarskih delavcev. Ker tarifni komite ni deloval v korist vsega članstva, višje prejemke je uspel uveljaviti le v eni tiskarni, je vodenje mezdnega gibanja prevzel neposredno društveni odbor. Na njegov predlog je občni zbor 11. februarja 1869 sprejel predlog novih mezdnih postavk. Toda vodstva tiskarn so nato le malenkostno povišala mezde tiskarjev, kar je povzročilo med njimi hudo nezadovoljstvo. Temu neuspehu naj bi bili vzrok tudi neenotnost in pasivnost članov. Leta 1870 je društvo ljubljanskih tiskarskih delavcev z gmotnim prispevkom podprlo stavkovni boj tiskarjev na Dunaju in s tem manifestiralo svojo delavsko solidarnost. Tiskarji v Ljubljani in drugod na Slovenskem so se nato vključili v mezdni gibanji avstrijskega grafičnega delavstva 1872. in 1874. leta. Mezdna in delovna pogodba, ki so jo sklenili

predstavniki ljubljanskega grafičnega delavstva in lastniki tiskarn leta 1872, je nato veljala z neznatnimi kasnejšimi spremembami celih 18 let. Z njo so si tiskarji delno izboljšali delovne pogoje in jih natančneje določili v primerjavi s prvim sporazumom iz leta 1869. V naslednjih letih je organizacija tiskarskih delavcev vodila nekaj akcij za skrajšanje delovnega časa, za uvedbo nedeljskega počitka in za ureditev vajeniškega vprašanja. Leta 1882 je društvo tudi moralno in gmotno podprlo stavkovni boj dunajskih tiskarjev.² Od leta 1879, ko se je ljubljansko društvo tiskarjev preoblikovalo v deželno društvo, je bila skrb »nad tem, da se pogoji med gospodarji in pomočniki glede plače in delovnih ur natančno izpolnjujejo« naloga izobraževalnega oddelka, ki je v Društvu tiskarjev, kamnopicsev in kamnotiskarjev na Kranjskem deloval poleg podpornega oddelka.³

Prvi dve desetletji obstoja tiskarskega društva v Ljubljani, ko se je število njegovih članov podvojilo, od 32 članov leta 1868 na 68 članov leta 1888, je bilo težišče njegovega delovanja na izobraževalnem in humanitarnem področju. Sprva je društvo posvetilo največ pozornosti organiziranju strokovnih in poljudnih predavanj, jezikovnih tečajev ter ureditvi knjižnice. Od začetka sedemdesetih let je skrbelo predvsem za pomoč članom v stiski s podporami, na izobraževalnem področju pa je ves čas uspešno delovala knjižnica s čitalnico. V njej so bili na voljo politični in strokovni časniki in revije. Do leta 1880 so v njej zbrali 450 knjig. Društvo je podprlo tudi delovanje pevskega zbora tiskarjev.⁴ V ilustracijo, kako je rasla humanitarna dejavnost društva, naj navedemo podatek, da je bilo leta 1873 za bolniške podpore in za potne podpore tiskarjem, ki so bili na strokovnih potovanjih, so iskali delo ali so se selili, izplačanih 240 goldinarjev in 29 krajcarjev (za izobraževanje in upravo 266 goldinarjev in 3 krajcarje). Leta 1888, ko so razširili podpore tudi za brezposelne, invalide in vdove, pa so izplačali skupaj 1337 goldinarjev in 55 krajcarjev (za izobraževanje in upravo 592 goldinarjev in 47 krajcarjev).⁵ Za izvajanje humanitarnih nalog je ljubljansko društvo sklepalo vzajemnostne pogodbe o podporah z drugimi tiskarskimi društvi v Avstro-Ogrski in zunaj nje, leta 1883 tudi z beograjskim tiskarskim društvom. Humanitarnim vprašanjem so posvečali veliko pozornost tudi na shodih tiskarskega delavstva Avstro-Ogrske, ki so se začela leta 1868, in so se skoraj vseh udeležili tudi delegata ljubljanskega društva. Na shodu leta 1888 so sklenili z enotno skupno pogodbo urediti vzajemne bolniške in potne podpore vsem članom tiskarskih društev v Avstro-Ogrski.

Ljubljansko tiskarsko društvo si je za izvajanje svojih nalog ustvarilo veliko premoženje, predvsem z visokimi prispevki članov pa tudi s prispevki tiskarskih podjetnikov in društvenih podpornih članov ter z bančnimi obrestmi in nakupom vrednostnih papirjev. Od leta 1871 do 1890 se je društveno premoženje povečalo od 1297 goldinarjev na 11 481 goldinarjev. Tolikšen kapital je bil solidna osnova za še učinkovitejšo in širšo podporno dejavnost kot tudi za izvajanje izobraževalnih nalog in za vodenje socialnoekonomskih akcij.

Društvo tiskarjev v Ljubljani si je le v prvih letih svojega delovanja prizadevalo z meznimi gibanji izboljšati gmotni položaj svojih članov, »vendar je kmalu omagalo«.⁶ Preusmerilo se je predvsem na krepitev solidarne samopomoči v primeru bolezni, brezposelnosti, invalidnosti in smrti članov; izobraževalne naloge je odrinilo na drugo mesto. Njegove prve socialnoekonomske akcije pa so kazale »raho še na to, da se bo gotovo prej ali slej pretvorilo tudi v borbeno organizacijo«.⁷

To pot je nakazovala vključitev tiskarskega društva na Kranjskem v mezдно gibanje tiskarjev Avstro-Ogrske leta 1890; v svojem poročilu je poudarilo, da je bila »preosnova plačilnih razmer« v tem letu »najvažnejša naloga«. V ljubljanskih tiskarnah je veljala še vedno mezdna pogodba iz leta 1872, ki ni več ustrezala razmeram v začetku devetdesetih let. Pobudo za začetek meznega gibanja je dal društveni odbor, ki je za 29. marec sklical izredni občni zbor. Na njem so izvolili osemčlansko

tarifno komisijo, ki je imela nalogo sestaviti predlog novih mezdnih postavk in predlagati sredstva, »s pripomočjo katerih bi bilo omogočeno novemu tarifu pridobiti veljavo«. O predlogu nove kolektivne pogodbe so nato razpravljali na več sejah tarifne komisije, običajno skupaj z društvenim odborom, ter na dveh dobro obiskanih shodih ljubljanskih tiskarjev. Na pogajanjih z lastniki tiskarn so predstavniki tarifne komisije uspeli doseči, da je bilo v novi kolektivni pogodbi določilo o minimalni tedenski mezdi, ki je koristilo zlasti mlajšim tiskarskim pomočnikom, dosegli so zvišanje akordnih postavk za stavce ter uredili razmerje med zaposlenostjo pomočnikov in vajencev. S 1. avgustom 1890 je bila ta kolektivna pogodba uveljavljena v vseh ljubljanskih tiskarnah, z veljavnostjo za pet let, društveni odbor pa je nato dosegel, da je veljala tudi v novomeški tiskarni. Ker je tiskarski podjetji v Kranju in Postojni nista sprejeli, je odbor o tem obvestil komisijo tiskarskih shodov na Dunaju, da ju uvrsti v javni seznam delodajalcev, ki ne priznavajo novih mezd.

V mezdnem gibanju leta 1890 so množično sodelovali vsi tiskarski delavci in solidarno zbirali posebne prostovoljne prispevke za podporo svojim funkcionarjem, če bi jih podjetniki zaradi zavzemanja za njihove zahteve odpustili. Mezdno gibanje pa se je končalo brez zaostitve, ker so predstavniki tarifne komisije odstopili od nekaterih delavskih zahtev in je zato del članov glasoval proti novi kolektivni pogodbi. Z njo torej niso zadovoljivo rešili vseh delavskih mezdnih zahtev, vendar pa pomeni »znamen napredek glede gnotne pridobitve«. Pomemben uspeh pa je bila tudi omejitev pravice lastnikov tiskarn glede sprejemanja novih vajencev na delo.⁸ Z ohranitvijo ustreznega razmerja med številom tiskarskih pomočnikov in vajencev je društvo reševalo problem brezposelnosti svojih članov, ki bi v primeru zaposlovanja prevelikega števila vajencev postal pereč. Leta 1890 je prvič v svojem delovanju ljubljansko društvo posvetilo največ pozornosti urejanju mezdnih in delovnih pogojev svojih članov. Po uveljavitvi nove kolektivne pogodbe je društvo tiskarskih pomočnikov na Kranjskem spet delovalo pretežno le na humanitarnem in izobraževalnem področju. Odbor je leta 1892 uspešno posredoval v primeru kršitve kolektivne pogodbe glede nastavitve vajencev,⁹ naslednje leto pa so ljubljanski tiskarji na shodu podprli predlog dunajskih kolegov za uvedbo enotne kolektivne pogodbe v vseh avstrijskih tiskarnah. Leta 1893 je društvo tudi slovesno proslavilo 25-letnico svojega delovanja in ob tej priliki je razširilo svojo humanitarno dejavnost tudi na podpiranje sirot umrlih članov.¹⁰ Tako je uvedlo »vse podpore, s katerimi je moglo člane zavarovati pred največjimi« življenjskimi stiskami.¹¹

Leta 1894 so bila uspešno sklenjena četrstoletna prizadevanja za organizacijsko povezavo avstrijskih tiskarskih društev. Oblasti so večkrat odklonile potrditev pravil centrale tiskarskih društev, ki so se dotlej tesneje povezovala predvsem prek shodov. Končno so oblasti dovolili ustanovitev Zveze avstrijskih društev tiskarjev in črkolivcev in sorodnih strok. Njenega ustanovnega občnega zbora 23. decembra 1894 na Dunaju se je udeležil tudi predsednik Društva tiskarjev na Kranjskem Jožef Pavliček. Združevalo je enajst deželnih (kronovinskih) društev in dve krajevni društvi s skupaj 5540 člani, ob začetku njegovega delovanja pa je bilo v deželnem društvu za Kranjsko 85 članov.¹² Ustanovitev dunajske tiskarske centrale je bila pomembna prelomnica zlasti glede okrepitev socialnoekonomske bojne aktivnosti tiskarskih društev. Zveza avstrijskih tiskarskih društev je usmerjala in usklajevala mezdna gibanja ter prirejala redna zborovanja. Postopoma pa je poskrbela za enotno urejanje in centralizacijo podpor,¹³ za osredotočenje posredovanja dela, za ustanavljanje prenočišč za potujoče tiskarje, za zbiranje socialne statistike, za uvedbo brezplačnega pravnega varstva za spore iz delovnega razmerja ali društvenega delovanja; uredila je tudi obvezno naročilo na strokovni list Vorwärts. Z ustanovitvijo Zveze se je okrepila povezanost tiskarskih društev s socialnodemokratskim strokovnim — sindikalnim — gibanjem, ki ga je vodila leta 1893 ustanovljena Strokovna komisija na Duna-

ju. Prva velika akcija dunajske tiskarske centrale je bila uveljavitev skupne kolektivne pogodbe za vse tiskarne v Avstriji leta 1895.

Društvo tiskarjev na Kranjskem je v tem velikem mezdnem gibanju zelo aktivno sodelovalo in v poročilu za 1895. leto je poudarilo, da »pač ni imelo naše društvo od svojega obstoja sem tako živahne dobe, kakor je bilo preteklo leto«. Na izrednem občnem zboru 20. januarja 1895 so člani sklenili podpreti skupno akcijo za uvedbo prvega »normalnega meznega tarifa« za vso avstrijsko polovico habsburške monarhije. Zato so sklenili delodajalcem odpovedati svojo kolektivno pogodbo iz leta 1890, izvolili so sedemčlansko tarifno komisijo ter povečali tarifni fond za kritje stroškov meznega gibanja in za podpore tistim članom, ki bi jih zaradi njega podjetniki preganjali. O skupni kolektivni pogodbi je nato tarifna komisija razpravljala na osmih sejah, vse članstvo pa je od srede do konca 1895. leta izrazilo svoja stališča in predloge na petih shodih. Za odposlanca na osrednja pogajanja na Dunaju je izvolilo predsednika Jožefa Pavlička, predstavniki tarifne komisije pa so imeli še posebna pogajanja s predstavniki tiskarskih podjetij na Kranjskem. Na shodih so tiskarji burno protestirali proti odklonilnemu odnosu podjetnikov do delavskih predlogov. Izrazili so pripravljenost na skrajni korak — stavko, če podjetniki ne bodo sprejeli zahteve za uvedbo deveturnega delavnika in uvrstitev Kranjske v III. plačilni razred. Po predlogu nove kolektivne pogodbe so predvideli glede na draginjske razmere v posameznih mestih, kjer so bili grafični obrati, razdelitev na šest plačilnih razredov. Tiskarski podjetniki na Kranjskem so vztrajali na predzadnjem, II. plačilnem razredu. Odposlanec Pavliček je tudi dobil nalogo, da zapusti pogajanja na Dunaju, če ne bo uspel uveljaviti zahtev. Na tarifni konferenci so končno uspeli uskladiti vsa sporna vprašanja, le uvrstitev Kranjske v III. plačilni razred je moralo deželno tiskarsko društvo uveljaviti posebej, po predložitvi statističnih podatkov o cenah življenjskih potrebščin¹⁴ in stanovanj. Tedenske plače kvalificiranih grafičnih delavcev so bile tedaj od 8 do 17,50 goldinarjev na teden, največ jih je imelo 12 goldinarjev, medtem ko so stroške za življenjske potrebščine ocenili na 5 do 6 goldinarjev. Tiskarski podjetniki so končno pristali na uvrstitev Kranjske v III. plačilni razred s 1. januarjem 1896. Društvena tarifna komisija je uspela doseči, da je bil »normalni tarif« uveljavljen tudi v novomeški tiskarni; konec leta 1895 pa je še uspešno posredovala za ureditev delovnih razmer v Katoliški tiskarni v Ljubljani. V kolektivni pogodbi leta 1895 je delavstvo po vztrajnih in odločnih prizadevanjih uspelo uveljaviti večino svojih zahtev. Tako je pogodba pomenila za tisti čas »velikanski napredek v sklepanju skupnih meznih in delovnih dogovorov...«. Z njo so na novo določili minimalne mezde in akordne postavke za stavce, skrajšali delovni čas na devet ur, uredili vprašanje zaposlovanja vajencev ter ustanovili mešano delavsko-delodajalsko razsodišče za poravnavo morebitnih sporov glede izvajanja določb o meznih in delovnih pogojih.¹⁵

V času štiriletne veljavnosti prve skupne kolektivne pogodbe je Društvo tiskarjev na Kranjskem skrbelo predvsem za njeno dosledno izvajanje. Člani so na vsakem občnem zboru izvolili tudi tarifno komisijo in člane razsodišča. Na Kranjskem tiskarski podjetniki niso kršili kolektivne pogodbe, le leta 1898 je moralo društvo uveljaviti njeno dosledno izvajanje v dveh primerih na dunajskem razsodišču. Zaradi dviga cen je leta 1897 doseglo, da je pet ljubljanskih tiskarn dalo delavstvu draginjske doklade. Tarifna komisija se je ukvarjala tudi z določanjem meznih postavk ob uvedbi novih tiskarskih strojev. V Ljubljani je začela 1898. leta uspešno delovati tudi društvena posredovalnica za delo.¹⁶

Potek meznega gibanja 1895 in dejavnost Društva tiskarjev na Kranjskem po njem sta pokazala, da postaja borbena razredna strokovna organizacija. Na V. zboru avstrijske socialnodemokratske stranke aprila 1896 v Pragi je okrožje Kranjsko navedlo v seznamu organizacij tudi Društvo tiskarjev na Kranjskem.¹⁷ Ko je dunaj-

ska Strokovna komisija konec istega leta zbirala podatke o strokovnih društvih na Kranjskem, so ji med redkimi odgovorili tiskarji.¹⁸ Omenimo naj, da je funkcionar tiskarskega društva Ivan Mlinar leta 1896 postal tajnik Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in naslednje leto deželni zaupnik dunajske Strokovne komisije. Tiskarji so za svojo čitalnico naročali tudi vedno več socialističnega časopisja.¹⁹

Še pred potekom veljavnosti kolektivne pogodbe se je začela že leta 1898 skupna akcija avstrijskih tiskarjev za povišanje mezd. Pred začetkom pogajanj so se združili tudi podjetniki ter ustanovili Društvo lastnikov tiskarn na Kranjskem in Državno društvo avstrijskih lastnikov tiskarn. Tako so odslej potekala pogajanja s predstavniki delodajalskih društev, ne pa s posameznimi lastniki tiskarn. Po pripravi predlogov za nove tarifyne postavke za posamezne kategorije tiskarskega delavstva je sredi 1899. leta prešla mezdno gibanje v zaostreno fazo, ker so nekateri podjetniki odločno zavračali delavske zahteve. Društvo tiskarjev na Kranjskem je bilo v akciji za izboljšanje dotedanje kolektivne pogodbe ves čas zelo aktivno, o čemer priča že količinski podatek, da so o novih mezdah razpravljali na enajstih sejah tarifyne komisije, ki se je običajno sestajala z društvenim odborom, ter na petnajstih zborovanjih članstva. To je zahtevalo od svojega odposlanca na dunajskih pogajanjih, da odločno vztraja na njegovih zahtevah, pozivalo je delavske predstavnike k enotnemu nastopu do tiskarskih podjetnikov in je 12. oktobra po ogorčenih protestih zoper podjetniško prekinitvev pogajanj izrazilo pripravljenost »uprizoriti splošno stavko«. Končno so na Dunaju 11. decembra 1899 podpisali »Normalni mezdni cenovnik za vse izučene in usposobljene tiskarske in črkolivške pomočnike avstrijskih kronovin«, s katerim so delno zvišali minimalne in akordne postavke. Po izračunih tarifyne komisije je bilo povprečno zvišanje mezd v ljubljanskih tiskarnah in v novomeški tiskarni 31,85%. S takšnim rezultatom pa tiskarji niso bili zadovoljni in so zahtevali novo splošno zvišanje mezd. V dveh ljubljanskih tiskarnah, Kleinovi in Blasnikovi, so grafični delavci šele s stavko prisilili lastnike k spoštovanju sprejete kolektivne pogodbe. Tarifyna komisija v Ljubljani je morala zaradi odpora tiskarskih podjetnikov za uvedbo novih mezd razglasiti za Kranjsko zaporo za iskanje zaposlitve vsem tiskarjem, kar je potrdila tudi dunajska tiskarska centrala. Dva člana društva sta bila zaradi prizadevanj za uveljavitev novih mezd tudi odpuščena. Po končanem mezdnem gibanju je društveno vodstvo ugotovilo, da so zlasti starejši bolje plačani tiskarji krivi, da ni bil uspeh večji, vendar je bil v mezdnem gibanju storjen »zopet korak naprej«. Vodstvo je tudi poudarilo, da sta v socialnoekonomskih bojih potrebni enotnost in skupno delovanje starejših in mlajših, bolje in slabše plačanih, slovenskih in nemških članov društva. Z novo kolektivno pogodbo je bil uveden osemurni delavnik za strojne stavce, z njo pa so tudi dogradili ustanovo paritetnih razsodišč za urejanje mezdnih in delovnih sporov. Po vseh kronovinah — deželah — so bila ustanovljena tarifyna razsodišča iz predstavnikov grafičnih delavcev in podjetnikov; predsedniki kronovinskih razsodišč in njihovi namestniki pa so sestavljali osrednji tarifyni urad na Dunaju. Nova kolektivna pogodba je začela veljati 1. januarja 1890 za dobo petih let.²⁰ Toda še 25. novembra tega leta so člani Društva tiskarjev na Kranjskem na izrednem občnem zboru protestirali proti kratenju dogovorjenih pravic ter poudarili, »da bodo slej ko prej delovali z vsemi dovoljenimi sredstvi do skrajnosti na to, da se skupni tarif uveljavi«.²¹ Pri tem so naslednje leto tudi povsod uspeli razen v Postojni, kjer so nove meзде uveljavili 1902. leta. Društvena tarifyna komisija je dosegla, da so spoštovali kolektivno pogodbo iz leta 1900 tudi v novih tiskarnah. Tiskarski delavci so bili zadovoljni tudi zaradi uspešnih prizadevanj za nekajdnevne dopuste, ki jih je leta 1903 dovolila ena tiskarna, naslednje leto pa že pet ljubljanskih tiskarn. Uspešno je potekalo tudi zaposlovanje prek društvene posredovalnice za delo. Na vsakem občnem zboru so izvolili tudi tri člane za kronovinsko tarifyno razsodišče.²² Ves čas je Društvo tiskarjev na Kranjskem tesno sodelovalo v vseh akcijah, ki jih je organizi-

rala dunajska centrala, odtegovalo pa se je tesnejšemu sodelovanju s strokovnimi organizacijami delavstva drugih panog na Slovenskem. Tako so v pripravah na prvo strokovno konferenco v Ljubljani odborniki na seji 18. junija 1901 sklenili, da se društvo ne bo vključilo v načrtovano »Centralo strokovnih organizacij na slovenskem ozemlju«,²³ ki pa nato na konferenci ni bila ustanovljena. Zato so ostro kritizirali njihov separatizem, »izvirajoč iz nekakega stanovskega ponosa«.²⁴ Deželno tiskarsko društvo za Kranjsko pa je s tiskarskimi društvi v Avstro-Ogrski sodelovalo ne le pri skupnih mezdnih gibanjih, temveč tudi pri urejanju podpor in reševanju vprašanja brezposelnosti, v primerih stavk v posameznih krajih pa je prepovedalo svojim članom iskanje dela v tamkajšnjih tiskarnah²⁵ in s tem onemogočilo njihovim lastnikom, da bi jih uporabili kot stavkokaze. Leta 1905 je ljubljansko tiskarsko društvo pooblastilo funkcionarja dunajske centrale, da ga zastopa na izrednem kongresu Strokovne komisije na Dunaju.²⁶ Društvo pa je poslalo mednarodnemu sekretariatu tiskarskih organizacij tudi poročilo o mezdnih razmerah tiskarskih delavcev v Ljubljani v zadnjih štiridesetih letih.²⁷

Že poleti 1904 so se začele priprave za spremembo mezdnih določb iz leta 1900. Na zborovanju v Ljubljani so tiskarji zaupali zveznemu načelstvu na Dunaju, da sestavi predlog mezdnih postavk za posamezne kategorije delavstva glede na nove draginjske razmere, zaradi katerih je bilo potrebno zvišati tudi prejemke.²⁸ Društvo tiskarjev na Kranjskem je izdelalo tudi svoje predloge za izboljšanje minimalnih in akordnih mezd, ki jih je predsednik Leopold Werzak izročil zveznemu vodstvu. Na zaupnem shodu tiskarjev je v svojem poročilu izrazil nezadovoljstvo nad ravnanjem tiskarskih podjetnikov na Kranjskem, ki so izbojevane minimalne mezde imeli tudi za maksimalne. Večina tiskarskih pomočnikov v Ljubljani je imela tedaj na teden od 24 do 28 kron plače in le posamezniki tudi do 40 kron. Zaradi uvajanja novih tiskarskih strojev pa je postalo pereče tudi zaposlovanje novih vajencev, ki ga je bilo treba zaradi nevarnosti brezposelnosti znova omejiti. O navedenih zahtevah tiskarjev na Kranjskem je govoril tudi poročevalec v nemškem jeziku, podpredsednik društva Ivan Mlinar.²⁹

O poteku mezdnega gibanja sta nato razpravljala tarifna komisija in društveni odbor na skupnih sejah, pomembnejše odločitve pa so sprejemali na shodih vseh članov. Do začetka 1905. leta sta dunajska tiskarska centrala in Državno društvo avstrijskih lastnikov tiskarn poslali osrednjemu tarifnemu uradu vsak svoj načrt, pri čemer je podjetniški celo poslabševal nekatera določila veljavne kolektivne pogodbe. Poskusi, da bi posebni paritetni odbor sestavil skupni načrt mezdnih sprememb in ureditve delovnih pogojev, niso bili uspešni. Delavski zastopniki so maja 1905 pogajanja pretrgali, ker so podjetniki vztrajali pri zahtevi, da jim ni treba pri novih strojih zaposlovati kvalificiranih tiskarjev ter zaradi delodajalskih neustreznih predlogov mezdnih postavk. Na zborovanju so ljubljanski tiskarji in predstavniki grafičnega delavstva iz drugih krajev na Kranjskem najodločneje podprli ukrepe svojih zastopnikov.³⁰ Tako so morali podaljšati veljavnost dotedanje kolektivne pogodbe še za drugo polovico leta. V začetku jeseni 1905 so se pogajanja obnovila, ker so se podjetniki odpovedali spornemu zaposlovanju. Ko je člane Društva tiskarjev na Kranjskem njihov predstavnik na glavnih pogajanjih na Dunaju Leopold Werzak seznanil z novim mezdним načrtom, so glede na draginjo zahtevali uvrstitev Kranjske v višji plačilni razred in predlagali še številne druge spremembe. Werzak je tudi pozval tiskarje, »naj bodo pripravljeni na vse, ker ni gotovo, da pride do sporazuma«.³¹

Na Dunaju so se nato nadaljevala pogajanja za izboljšanje načrta nove kolektivne pogodbe, ki pa so se zaradi nepopustljivosti lastnikov tiskarn spet razbila. Na zborovanju v Ljubljani 19. novembra so tiskarji zato sklenili, da do uveljavitve novih mezd ne bodo opravljali nadurnega dela. Zadolžili so društveni odbor in tarifno

dveh letih pa uvrstitev Kranjske iz III. v IV. plačilni razred. Izvolili so tri predstavnike za pogajanja z lastniki tiskarn. Njihovo odlaganje pogajanj so odločno obsodili in ga ocenili kot podcenjevanje moči strokovne organizacije. Zato so zborovalci soglasno sklenili, »da hočejo takoj jutri nastopiti z najradikalnejšim sredstvom t. j. s pasivno rezistenco, da se prepreči nadaljno smešenje naše organizacije od strani principalov«³⁴ (t. j. lastnikov tiskarn).

Po začetku pasivne rezistence 11. decembra 1905 so se začela v Ljubljani pogajanja, ki se jih je udeležil tudi odposlanec dunajske centrale M. L. Spielmann. Na njih so predstavniki tiskarjev izbojevali zahtevo, da delavstvo ljubljanskih tiskarn po dveh letih dobi mezde IV. plačilnega razreda, niso pa uspeli doseči te ugodnosti tudi za druge tiskarne na Kranjskem. Dosegli so tudi takojšnje zvišanje najnižjih mezd za novo izučene pomočnike na 21 kron, niso pa uspeli uveljaviti splošnega povišanja mezd. Lastniki tiskarn so obljubili, da bodo zvišali mezde le tistim delavcem, ki že dalj časa niso dobili poviška. Podjetnikom so popustili v tem pogledu, da so ti za čas pasivne rezistence delavcem odtegnili nekaj prejemkov, ki jih je nato društvo nadomestilo iz svojega tarifnega fonda. S tem delnim uspehom in kompromisnimi rešitvami so seznanili članstvo za zborovanju 14. decembra zvečer. Udeležilo se ga je kar 113 tiskarjev, o rezultatih pogajanj pa je tudi kritično nekaj ur razpravljalo nad 30 članov. Za nadaljnje urejanje še nekaterih odprtih mezdnih vprašanj so pooblastili društveni odbor in tarifno komisijo ter sklenili končati s pasivno rezistenco.³⁵

Poldrugo leto trajajoče mezdno gibanje se je tako končalo in z novo kolektivno pogodbo so si tiskarji dolgoročno uredili svoje mezdne in delovne pogoje. Odbor tiskarskega društva je za novi »cenovnik« menil, da »ne ustreza docela sedanjim draginjskim razmeram, a vendar smemo trditi, da pomeni v primerjavi s prejšnjim znatno izboljšanje, ki se pravzaprav uresniči šele v nekaj letih«. Zahvalil se je zveznemu načelstvu za uspešno vodenje socialnoekonomskega boja,³⁶ v katerem je tiskarsko delavstvo na Kranjskem spet pokazalo, da se je pripravljano za vsemi sredstvi bojevati za izboljšanje svojega položaja.

Društveni odbor in tarifne komisija, ki sta nato na skupnih sejah še razpravljala o uveljavitvi nove kolektivne pogodbe, sta dobila tudi protestna pisma delavstva tiskarn zunaj Ljubljane zaradi prikrajšanja pri uvrstitvi v višji plačilni razred. Pospešila sta tudi oblikovanje novega tarifnega razsodišča z imenovanjem treh svojih predstavnikov vanj.³⁷ Vse spore med delavci in delodajalci pri tolmačenju posameznih določb so »mirnim potom« uredili zaupniki ali odbor in tarifna komisija, tako da pri izvajanju kolektivne pogodbe leta 1906 ni bilo problemov. Le v enem primeru so pred tarifnim razsodiščem in tarifnim uradom uspešno rešili kršitev določil o namestitvah vajencev. V tem letu je večina slabše plačanih tiskarskih pomočnikov dobilo povišice.³⁸ Naslednje leto jeseni je poseben odsek, sestavljen iz članov društvenega odbora in tarifne komisije, vodil priprave za novo ureditev mezd ob premaknitvi delavstva ljubljanskih tiskarn iz III. v IV. plačilni razred s 1. januarjem 1908. Njegova prizadevanja, da bi se hkrati zvišale mezde tudi tiskarjem v vseh drugih grafičnih obratih na Kranjskem, so zaradi odklonilnega stališča Društva lastnikov tiskarn na Kranjskem uspela le v posameznih primerih. Jeseni 1907 je Društvo tiskarjev na Kranjskem tudi sklenilo, da morajo v fond za poravnavo stroškov mezdnih gibanj in podpore v stavkah vsi člani namesto prostovoljnih prispevkov plačevati redne mesečne prispevke.³⁹

V letih 1907 in 1908 se je Društvo tiskarjev na Kranjskem tesneje povezalo z dunajsko Strokovno komisijo in s socialnodemokratskimi strokovnimi organizacijami na Slovenskem. Tako je sklenilo prispevati finančna sredstva za solidarnostni stavkovni sklad Strokovne komisije, njegov zastopnik pa se je oktobra 1907 udeležil V. rednega strokovnega kongresa na Dunaju. Ko je dunajska centrala leta 1908 ustanovila »Strokovno tajništvo za slovensko ozemlje v Ljubljani« in nastavila za plača-

Člani Društva tiskarjev na Kranjskem ob 40-letnici (1908)

nega tajnika Antona Kristana, se je vanj takoj vključilo tudi Društvo tiskarjev na Kranjskem. Prispevalo je sredstva za njegove ustanovne stroške ter sklenilo plačevati tajništvu redne članske prispevke.⁴⁰ Ti sklepi so bili nov pomemben korak k organizacijskemu vključevanju tiskarskega društva v razredno strokovno gibanje.

Dne 20. septembra 1908 je Društvo tiskarjev na Kranjskem praznovalo štiridesletni jubilej. Njegov predsednik Leopold Werzak je uvodoma poudaril, da slavi društvo, »ki je najstarejše in najbolj organizirano strokovno društvo na Kranjskem«. Nato je nanizal glavne prelomnice v njegovem delovanju, za njim pa je predstavnik dunajske zveze tiskarjev poudaril trdnost tiskarske organizacije in solidarnost nje-nega članstva kot temeljna predpogoja za uspešno delovanje. Ob tem naj poudarimo, da so bili praviloma vsi tiskarji organizirani, medtem ko so strokovne organizacije večine drugih panog delavstva uspele zajeti v glavnem le skromne odstotke vseh zaposlenih.⁴¹ Iz govorov na slavlju ter pozdravnih pisem in čestitk se vidi, da je imelo ljubljansko društvo dobre stike s številnimi deželnimi tiskarskimi društvi, posebno tesne zveze pa je imela s koroškim, štajerskim in primorskim društvom ter s hrvaškim tipografskim društvom. Čestitkam sta se pridružila tudi Anton Kristan v imenu strokovnih organizacij in Etbin Kristan v imenu izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Društveno slavje pa je prizadela smrt mladega tiskarja Rudolfa Lundra, ki je padel kot žrtev vojaškega posredovanja na protinemških demonstracijah.

Potek in rezultati petih velikih mezdnih gibanj ter delovanje društvene tarifne komisije so pokazali, da je Društvo tiskarjev na Kranjskem po letu 1890 posvečalo osrednjo pozornost urejanju mezdnih in delovnih pogojev svojih članov. Hkrati pa je še naprej uspešno izvajalo tudi podporne, izobraževalne in druge naloge, kar naj ilustriramo z nekaj podatki iz delovanja v jubilejnem letu. Tedaj je imelo društvo 12 975,60 kron dohodkov, največ iz prispevkov 179 članov. Za izobraževalno in administrativno delo je porabilo 6625,25 kron, za bolniške, invalidske, vdovske, sirotniške, potne in brezposelne podpore ter pogrebne pa 5308,60 kron. Društveno premoženje je naraslo na 39 571,09 kron, vrednost knjižnice pa na 2870 kron. V društveni knjižnici je bilo 1500 knjig, bralci pa so imeli na voljo 26 političnih, sindikal-

nih in strokovnih časnikov in časopisov v štirih jezikih. Društvo je organiziralo še predavanja, ogleda gledaliških predstav po znižani ceni, izlete svojih članov, Gutenbergove slavnosti in druge prireditve. Uspešno je delovala tudi posredovalnica služb, prek katere je leta 1908 iskalo delo 23 stavcev in jih je 20 dobilo zaposlitev, delo pa je preskrbela devetim potujočim tiskarjem. Z organiziranim posredovanjem dela je tiskarska organizacija preprečevala, da bi posamezni podjetniki nastavljali nove delavce pod neustreznimi mezdnimi in delovnimi pogoji. Večina tehničnega osebja tiskarn je imela po društvenih prizadevanjih večdnevne plačane dopuste. Odbor Društva tiskarjev na Kranjskem je leta 1908 reševal različne zadeve na sedemnajstih sejah, pri osmih so bili navzoči tudi člani tarifne komisije.⁴² Ta je do izteka veljavnosti kolektivne pogodbe iz leta 1906 skrbela, da so tudi tiskarski podjetniki na Kranjskem povišali mezde, posredovala je v primerih, ko se je posameznikom godila krivica, ter uspela uveljaviti tudi v novih tiskarskih obratih dogovorjene mezdne in delovne pogoje. Že leta 1912 pa je začela s pripravami za mezdno gibanje za sklenitev nove kolektivne pogodbe. V navedenem času so uspešno izvajali tudi druge naloge, posebej naj omenimo organiziranje grafične razstave leta 1909, društvo pa je finančno omogočilo tudi izhajanje strokovne revije Tiskarski obzornik.⁴³

Priprave za uveljavitev nove kolektivne pogodbe oziroma za revizijo dotedanje so se začele v neugodnih gospodarskih razmerah. Zaradi krize je bilo brezposelnih tudi precej grafičnih delavcev.⁴⁴ Prvi znak za zaostritev njihovih odnosov z delodajalci je bil delavski bojkot dunajskega tarifnega urada in kronovinskih tarifnih razsodišč spomladi 1913 zaradi krivične rzsodbe, ki so jo izsilili lastniki tiskarn.⁴⁵ Do srede 1913. leta je zvezno načelstvo v sodelovanju s predsedniki deželnih tiskarskih društev izdelalo predlog nove mezdne pogodbe, o katerem so razpravljali ljubljanski tiskarski delavci skupaj s predstavniki organiziranih tiskarjev iz Kamnika, Kranja, Krškega, Novega mesta in Postojne na izrednem občnem zboru 31. avgusta. Na njem so dali številne pripombe tudi na predlog novih zveznih pravil, ki so na novo urejala tudi različne podpore, posredovanje dela in druge skupne zadeve.⁴⁶ Na zveznem shodu septembra 1913 so nato sprejeli predlog nove kolektivne pogodbe, v katerem so tiskarji zahtevali zlasti zvišanje minimalne mezde za povprečno tri krone in zvečanje akordnih postavk ter novo skrajšanje delovnega časa za četrt ure.⁴⁷ Tiskarji na Kranjskem so za svojega odposlanca na tarifnih pogajanjih na Dunaju izvolili Leopolda Werzaka. Potem ko so na tarifnem uradu na Dunaju predstavniki delavcev in delodajalcev v začetku novembra 1913 izmenjali svoja načrta pogodbe, so se začeli burni shodi in sestanki tiskarjev, v Ljubljani jih je bilo v dveh tednih pet, na katerih so protestirali proti predlogom podjetnikov, da z novo pogodbo poslabšajo nekatere dotedanje delovne in gmotne pogoje. Pogajanja na Dunaju so se kmalu razbila, ker sta obe strani vztrajali pri svojih glavnih zahtevah. Tudi prizadevanja osrednjega tarifnega urada, da se zaradi izteka veljavnosti dotedanje pogodbe konec leta 1913 predstavniki delavcev in podjetnikov sporazumejo o začasnem mezdnem pravilniku, niso uspela. Grozilo je »breztarifno stanje«. To je nakazovalo, »da izbruhne po vsej državi neizprosni mezdni boj«. Že konec novembra 1913 so lastniki tiskarn v nekaterih mestih začeli uporabljati svoje najmočnejše orožje — izpor oziroma kolektivni odpust, s katerim so hoteli prisiliti delavstvo na svoj diktat delovnih in mezdnih pogojev.

Društvo tiskarjev na Kranjskem je v začetku decembra poslalo 18 tiskarskim podjetjem predlog začasnega mezdne pravilnika, večina podjetnikov pa je 6. decembra odgovorila s kolektivnim odpustom tiskarjev in deloma tudi pomožnega delavstva z 20. decembrom.⁴⁸ Ker so ogorčeni tiskarji 13. decembra začeli s pasivno rezistenco, jih je večina tiskarskih podjetij odpustila še pred iztekom odpovednega roka. Istega dne so odpovedali službe še pomočniki, ki niso bili izpti. Od srede decembra 1913 do srede naslednjega meseca je nato šest, v glavnem manjših, tiskar-

skih podjetij preklicalo odpuste in sprejelo delavski predlog začasnega meznega pravilnika. Na velikem shodu 21. decembra so kvalificirani in pomožni tiskarski delavci poudarili potrebo po solidarnosti v diktiranem boju ter izrazili odločno pripravljenost »vztrajati v boju toliko časa, da se prizna pogodba in sprejmejo vsi uslužbenci, ki so bili odpušteni, zopet na svoja mesta.«⁴⁹ Dne 28. decembra je zapustilo tiskarne tudi delavstvo, ki je samo odpovedalo službo. Tedaj je bilo na Kranjskem izprtih 127 tiskarskih pomočnikov, medtem ko je v tiskarnah po začasnem meznem pravilniku delalo 52 tiskarjev. Izpor se je dejansko spremenil v množično stavko, ki je v vseh avstrijskih deželah zajela okrog 14 700 kvalificiranih in pomožnih tiskarskih delavcev. Poskusi vladnega zastopnika in nemškega tiskarskega društva za posredovanje v ostrem spopadu niso uspeli. Lastniki tiskarn so prek časopisja in letakov lažno obtoževali tiskarje, da odklanjajo obnovitev pogajanj in da so pred odpusti poškodovali stroje. Te klevete je s posebnim letakom zavrnilo tudi Društvo tiskarjev na Kranjskem, ki je upravičenost svojega boja utemeljilo tudi na velikem shodu v Ljubljani za delavstvo vseh strok. Po neuspešnih razgovorih na osrednjem obrtnem nadzorništvu je konec januarja 1914 sklicalo pogajanja trgovinsko ministrstvo in s pomočjo odposlancev nemških tiskarjev doseglo, da so se delavski in podjetniški predstavniki o pomembnih spornih vprašanih sporazumeli, o podrobnih določilih nove kolektivne pogodbe pa je nato razpravljala razširjena mešana tarifna komisija in 14. februarja končala delo.⁵⁰

V Ljubljani je bil nato dva dni kasneje shod, na katerem je odposlanec za tarifna pogajanja Werzak poročal o novem »cenovniku«. Zborovalci so sprejeli poročilo »v vednost in pritrdili nasvetu«, da se 17. februarja 1914 vrnejo na delo.⁵¹ Tako se je tudi stavka tiskarjev na Kranjskem končala.

Dolgotrajni boj se je končal s sklenitvijo kolektivne pogodbe, »ki pa v marsičem ne ustreza gojenim nadam in željam«.⁵² Veljati je začela 16. februarja 1914, z njo so bile temeljne in akordne mezde delno povišane (minimalne npr. od 31 na 34 kron), ustrežnejše so bili urejeni plačilni razredi in stopnje, skrajšan delovni čas ob sobotah in na plačilne dneve za pol ure, nedeljsko delo s 100% poviškom je bilo omejeno le na izjemne primere in uvedena je bila paritetna posredovalnica za delo. Podjetniki so obljubili plačati še posebne doklade tiskarjem, kar pa so kasneje mnogi prekršili.

Tajnik Društva tiskarjev na Kranjskem Anton Štrekelj je zapisal, da je uvedba nove meznice in delovne pogodbe povzročila med tiskarji »veliko ozlovoljenost, ki je prihajala jako učinkovito do duška na viharnih zborovanjih...« Člani so menili, da bi morali njihovi predstavniki pogajanja še enkrat prekiniti in da bi z odločnim nadaljevanjem stavke izbojevali večji uspeh. Funkcionarji pa so menili, da bi z novim zaostrovanjem lahko ogrozili moč Zveze avstrijskih tiskarskih društev, ki »da je častno zaključila vsiljeno ji hudo borbo«.⁵³ O »orjaškem meznem boju« se je po njegovem koncu, tako kot že med njegovim trajanjem, vnela polemika med klerikalnim Slovencem in socialnodemokratsko Zarjo. List Slovenec je poskušal prikazati upravičenost zahtev in ukrepov podjetnikov, kar je utemeljeval zlasti z gospodarsko krizo in s hudo konkurenco nemških tiskarn. Na drugi strani pa si je ta časopis prizadeval podporo javnosti meznemu gibanju tiskarjev odvrniti s pisanjem o pretiranih delavskih zahtevah ter o njihovem ugodnem gmotnem položaju po dotedanji kolektivni pogodbi. Poudarjal je, da do stavkovnega gibanja ni prišlo iz gmotnih razlogov, temveč ga je dunajsko vodstvo Zveze avstrijskih tiskarskih društev, ki je »avantgarda socialne demokracije«, ⁵⁴ poskušalo izrabiti v politične strankarske namene. Slovenec je ocenil osemtedensko stavko kot poraz socialnodemokratskega vodstva, kar je utemeljeval zlasti z dejstvom, da je bilo prisiljeno pristati na paritetno posredovalnico za delo. Podjetniki so popustili nekaterim delavskim zahtevam. Toda dosegli so, da je pri zaposlovanju »razbit teror socialne demokracije«.⁵⁵ Politični in sindikalni list Zarja pa je ostro zavrnil pisanje Slovenca, da bi tiskarji vse nove ugodnosti dobili brez

»štrajka«. Najprej je pripomnil, da v mezdnem gibanju ni bilo stavke, temveč podjetniško izprtje, nato pa poudaril: »Mir je sklenjen na podlagi kompromisa, ali to kar so dosegli, se bistveno razlikuje od tega, kar so principalni ponujali in zase zahtevali«, tiskarska organizacija pa bo še naprej odločno sodelovala pri zaposlovanju.⁵⁶

Komaj pa so se po velikem boju med tiskarji »duhovi pomirili« in morali tudi »svoje glavi« podjetniki »po sili razmer popustiti«, je izbruhnila prva svetovna vojna in kolektivna pogodba je postala »bolj ali manj ničeva«,⁵⁷ ker jo zaradi vojne zakonodaje in povsem drugačnih draginjskih razmer ni bilo mogoče izvajati. Posebej pa je na položaj tiskarjev vplivala velika brezposelnost, kajti med panogami, ki so po začetku vojne zašle v hudo krizo, je bila tudi grafična. Zaradi pomanjkanja dela so do srede 1915. leta tudi za polovico skrajševali delovni čas zaposlenih, po prvem letu vojne pa je bilo tudi konec brezposelnosti. Vse to je občutno poslabšalo gmotni položaj tiskarjev. Zaradi odhoda tiskarjev k vojakom in brezposelnosti je občutno padlo število članov Društva tiskarjev na Kranjskem od 181 leta 1913 na 75 v letu 1916. Hkrati se je zmanjšalo tudi društveno premoženje, ker je bilo treba povečati število različnih podpor, dohodki pa so upadli.⁵⁸ Kot pri drugih strokovnih organizacijah je tudi v Društvu tiskarjev na Kranjskem proti koncu vojne število članov ponovno naraščalo, leta 1917 pa so tiskarji izvedli večjo akcijo za draginjske doklade.⁵⁹

Po životarjenju v vojnem času je Društvo tiskarjev na Kranjskem po ustanovitvi jugoslovanske države, ko so bile pretrgane vezi z dunajsko tiskarsko centralo, postalo pobudnik združitve vseh tiskarskih delavcev na Slovenskem v skupno strokovno organizacijo. Ta prizadevanja so bila uspešno sklenjena 1. decembra 1919 med veliko stavko grafičnega delavstva. Od 13. oktobra do 8. decembra 1919 je stavkalo 544 kvalificiranih in pomožnih tiskarskih delavcev ter knjigovezov na Slovenskem. V tej stavki se je pokazala njihova velika borbenost, enotnost in solidarnost. Društvo tiskarjev na Kranjskem je tedaj razširilo svojo dejavnost na vse slovensko ozemlje in se je preimenovalo v Društvo grafičnega delavstva na Slovenskem. Vanj se je vključilo 175 članov na Kranjskem, 60 članov iz Maribora, Celja in Ptuja ter pet iz Prevalj, torej iz dotedanjih deželniških tiskarskih društev za Štajersko in Koroško. Kmalu nato se je v Društvo grafičnega delavstva vključilo tudi pomožno delavstvo. Zastopnika slovenskega grafičnega delavstva sta se konec leta 1919 udeležila tudi prvega posvetovanja za združitve grafičnih strokovnih organizacij v Zvezo grafičnih delavcev in delavk Jugoslavije.⁶⁰ S temi organizacijskimi ukrepi se je najstarejša strokovna organizacija na Slovenskem ob koncu velike in uspešne šesttedenske stavke, ki je bila prva stavka vsega grafičnega delavstva, zelo okrepila. Te akcije pa pomenijo tudi začetek novega obdobja v njenem razvoju in delovanju.

V štiridesetletnem obdobju je tiskarsko društvo na Kranjskem, ki je po prevratu 1918 postalo jedro strokovne organizacije grafičnih delavcev na Slovenskem, od številčno šibkega in v akcijskem pogledu omejenega predvsem na izobraževalno in humanitarno dejavnost (že od začetka pa je skrbelo tudi za gmotne in delovne pogoje svojih članov), preraslo iz poklicnega stanovskega društva v borbeno strokovno-sindikalno-organizacijo. V mezdnih gibanjih je tiskarsko društvo od začetka devetdesetih let nastopalo vedno bolj odločno in je uporabljalo tudi borbena sredstva v akcijah za uveljavitev svojih zahtev: zaporo, pasivno rezistenco in stavko. Na dvig njegove borbenosti je pomembno vplivala Zveza avstrijskih tiskarskih društev, ki je uspešno usklajevala delovanje deželniških društev, ga spodbujala ter postavila na socialnodemokratske-razredne-temelje.

S socialnoekonomskimi boji je Društvo tiskarjev na Kranjskem v primerjavi s strokovnimi organizacijami drugih kategorij delavstva uspelo izbojevati za svoje člane najbolj ugodne gmotne in delovne pogoje, velike uspehe pa je doseglo tudi na humanitarnem in izobraževalnem področju. Z različnimi podporami je učinkovito reševalo gmotni položaj svojih članov v stiski, z ustanovitvijo tarifnega fonda pa si je

ustvarilo tudi solidne materialne pogoje za bojno sindikalno dejavnost. Te uspehe so pogojevala tudi dejstva, da so bili tiskarski delavci v celoti organizirani, zaradi značaja svojega poklicnega dela so bili v primerjavi z drugimi delavskimi kategorijami najbolj strokovno usposobljeni in splošno izobraženi. Grafični delavci so uspeli odločilno vplivati tudi na zaposlovanje. Štiri desetletja organizacijskih in delovnih izkušenj ter uspehi so bili nato soliden temelj za uspešno delovanje strokovne organizacije grafičnih delavcev v času med vojnoma, ko je imela pomembno vlogo v razrednem strokovnem — sindikalnem — gibanju na Slovenskem ter je bila zelo aktivna v okviru Zveze grafičnih delavcev in delavk Jugoslavije.

Opombe

¹ O razvoju in delovanju društva tiskarskega delavstva v Ljubljani od ustanovitve do prve svetovne vojne je ohranjenih veliko virov in je objavljena bogata literatura. Med viri naj posebej navedemo zapisnike sej odbora, občnih zborov in društvenih shodov od leta 1892 dalje (za začetna leta nepopolni zapisniki v nemškem jeziku) v Arhivu SR Slovenije (cit. AS), tiskana dvojezična letna poročila s podrobnimi podatki o dejavnosti in bilancah, ki so ohranjena za čas od 1887. do 1919. leta, razen dveh, v društvenih spisih v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, glasilo avstrijskega grafičnega delavstva Vorwärts, ki je objavljalo članke iz Ljubljane za vse obravnavano obdobje, ter socialnodemokratska lista Rdeči prapor (Delavec) in Zanja. Njegovo zgodovino je osvetlila Jasna Fischer v razpravi Strokovna organizacija tiskarjev na Kranjskem 1867—1914, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1981, 21, str. 3—20 (cit. Fischer, Strokovna organizacija tiskarjev) in v monografiji Čas vesolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889, Ljubljana 1984, str. 87—103 (cit. Fischer, Socialna in politična zgodovina). Številni članki so bili objavljeni tudi v naslednjih jubilejnih publikacijah in letnih poročilih: Letno poročilo društva tiskarjev, kamnopicsev in kamnotiskarjev od 1. januarja do 31. decembra 1893, Ljubljana 1894; Letno poročilo društva tiskarjev na Kranjskem za leto 1908, Ljubljana 1909; Grafična revija, slovenska jubilejna številka, september — oktober 1928; Spominski zbornik grafične organizacije, Ljubljana 1938; Zbornik sindikata grafičarjev Slovenije, Ljubljana 1958. Ob 70-letnici je izšla publikacija Antona Štreklja, Organizacija grafičnega delavstva v Sloveniji. Črtice iz njene zgodovine (1867—1938), Ljubljana 1939, 104 strani (cit. Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva).

² Fischer, Strokovna organizacija tiskarjev, str. 6—7, 19 in Socialna in politična zgodovina, str. 92 in 102; Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva, str. 73; Rudi Kyovsky, Iz obdobja nastanka grafične organizacije, Zbornik sindikata grafičarjev, cit. izd., str. 14—16; Dragotin Kosem, Šestdeset let! Ni to mnogo, ali v delavski, Grafična revija, cit. izd., str. 168.

³ Pravila društva tiskarjev, kamnopicsev in kamnotiskarjev na Kranjskem, Ljubljana 1879. Tedaj so se v društvo vključili tiskarji iz Novega mesta, nato pa še iz Kranja (1899), Kamnika (1900), Postojne in Kočevja (1903), Krškega (1906) in Idrije (1910). Fischer, Strokovna organizacija tiskarjev, str. 14.

⁴ Letno poročilo društva tiskarjev, kamnopicsev in kamnotiskarjev od 1. januarja do 31. decembra 1888 — Jahresbericht des Vereines der Buchdrucker, Lithographen und Steindrucker Krains von 1. Jänner bis 31. Dezember 1888, Ljubljana — Laibach 1889 (cit. tiskano poročilo za leto...).

⁵ Prikaz 60 let humanitarnega delovanja v številkah, Grafična revija, cit. izd., str. 175. Društvo je vsako leto hkrati s članskimi prispevki določalo vsote za posamezne oblike podpor, za izobraževanje in upravo. Višina posameznih podpor in doba njihovega prejemanja je bila odvisna od društvenih dohodkov in časa plačevanja članskih prispevkov. Od 1879. do 1890. leta je društvo plačevalo tudi svojega zdravnika.

⁶ Fischer, Socialna in politična zgodovina, str. 101—103 in Strokovna organizacija tiskarjev, str. 16—17.

⁷ Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva, str. 9.

⁸ Tiskano poročilo za leto 1890; Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva str. 73.

⁹ Tiskano poročilo za leto 1892.

¹⁰ Tiskano poročilo za leto 1893; v petindvajsetih letih delovanja je dalo društvo naslednje podpore: obolelim članom 10373 goldinarjev, potujočim 2101 gld, onemoglim 1084 gld, vdovam

740 gld in brezposelnim 1488 gld ter v izobraževalne namene 8330 gld, knjižnica pa narasla na 587 knjig.

¹¹ Spominski zbornik grafične organizacije, cit. izd., str. 16.

¹² Tiskano poročilo za leto 1894; Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva, str. 26–27; ko je kasneje prišlo do razprave, ali naj se osnuje namesto Zveze tiskarskih društev eno samo tiskarsko društvo za Avstrijo s podružnicami po kronovinah, so se tiskarji na Kranjskem zavzemali za federativno povezavo deželnih društev v osrednjo zvezo.

¹³ Po poenotenju vseh vrst podpor so tiskarji v Ljubljani za še dodatno humanitarno dejavnost leta 1896 ustanovili Dobrodelno društvo tiskarjev na Kranjskem (Tiskano poročilo za leto 1896).

¹⁴ Cena enega kg bele moke je bila tedaj 15 krajcarjev, svinjskega mesa 60 krajcarjev, sladkorja 35 krajcarjev, litra mleka 10 krajcarjev itd.

¹⁵ Tarifna komisija je o poteku mezdnega gibanja obširno poročala v tiskanem poročilu za leto 1895; Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva, str. 73.

¹⁶ Tiskana poročila za leta 1896, 1897 in 1898.

¹⁷ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, del. V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. 21—22; v razpravi je bilo rečeno, da ljubljanski tiskarji ne prebirajo delavskih časopisov. Iz tiskanega poročila za leto 1895 pa se vidi, da je bilo članstvu na voljo v društveni čitalnici tudi osrednje avstrijsko socialnodemokratsko glasilo Arbeiter Zeitung.

¹⁸ *Thätigkeitsbericht der Gewerkschafts — Kommission Oesterreichs von 1894 bis 1896 und Protokoll des II. österreichischen Gewerkschafts — kongresses, abgehalten vom 25. bis 29. Dezember 1896, Wien 1897, tabele.*

¹⁹ Leta 1898 so bili v društveni čitalnici na voljo poleg navedenega osrednjega avstrijskega socialdemokratskega lista še glasilo Jugoslovenske socialnodemokratske stranke Rdeči prapor (Delavec) ter strokovni listi Vorwärts, Correspondent, Hrvatski tipograf in Die Gewerkschaft.

²⁰ Tiskano poročilo za leto 1899; Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva, str. 73—74.

²¹ AS, zapisnik izrednega občnega zbora 25. 11. 1900.

²² Tiskana poročila za leta od 1901 do 1904.

²³ AS, zapisnik seje odbora 18. 6. 1901.

²⁴ Rdeči prapor, št. 25, 21. 6. 1901.

²⁵ Na seji odbora 28. 6. 1904 so npr. razpravljali o dopisih tiskarskih društev z Reke in iz Zagreba o stavkah grafičnega delavstva in so do njihovega konca prepovedali svojim članom iskanje dela v teh mestih (zapisnik seje odbora 28. 6. 1904 v AS).

²⁶ AS, zapisnik seje odbora 24. 11. 1905.

²⁷ AS, zapisnik seje odbora 18. 10. 1904.

²⁸ AS, zapisnik društvenega zborovanja 27. 8. 1904.

²⁹ AS, zapisnik zaupnega društvenega shoda 29. 10. 1904.

³⁰ AS, zapisnik društvenega zborovanja 4. 6. 1905.

³¹ AS, zapisnik društvenega zborovanja 15. 10. 1905.

³² AS, zapisnika skupnih sej društvenega odbora in tarifne komisije 20. in 24. 11. 1905.

³³ Tiskano poročilo za leto 1905; Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva, str. 74.

³⁴ AS, zapisnik skupne seje društvenega odbora in tarifne komisije 30. 11. 1905.

³⁵ AS, zapisnika članskih zborovanj 10. 12. in 14. 12. 1905.

³⁶ Tiskano poročilo za leto 1905; na Kranjskem, kjer je 151 tiskarjev glasovalo o novi kolektivni pogodbi še pred izbojevanjem zahteve o uvrstitvi v višji plačilni razred, se je zanjo izreklo 132 tiskarjev, proti jih je bilo 15, 4 glasovnice pa so bile neveljavne.

³⁷ Zapisnik skupnih sej društvenega odbora in tarifne komisije 19. 12. in 31. 12. 1905, 10. 1. in 8. 2. 1906; predstavniki v tarifno razsodišče je odbor imenoval le začasno in jih je dal nato v potrditev občnemu zboru 24. 3. 1906.

³⁸ Tiskano poročilo za leto 1906.

³⁹ Tiskano poročilo za leto 1907.

⁴⁰ Tiskani poročili za leti 1907 in 1908.

⁴¹ Dragotin Kosem je v Grafični reviji leta 1928 (str. 153) zapisal, da vseh šestdeset let »ni bilo med ljubljanskimi tiskarji niti enega neorganiziranca. Nekateri izjeme so se izpočetka sicer pojavile, toda organizirani tiskarji neorganiziranca med seboj kratko in malo niso trpeli«. Leta 1908 je štela Zveza tiskarskih društev v Avstriji preko 14 000 članov v 15 deželnih društvih, organiziranih pa je bilo 94% tiskarjev.

Ob tem naj omenimo da so v Ljubljani knjigovezi leta 1896 ustanovili svoje društvo za Kranjsko. Devet let kasneje se je preoblikovalo v podružnico avstrijskega društva knjigovezov in tedaj je štel 54 članov. Po prizadevanjih Ivana Mlinarja so leta 1911 pomožni tiskarski delavci v Ljubljani ustanovili podružnico Državnega društva tiskarniških pomožnih delavcev in delavk Avstrije s 30 člani in članicami (Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva, str. 43).

⁴² Tiskano poročilo za leto 1908; prikaz 60 let humanitarnega delovanja v številkah, Grafična revija, cit. izd., str. 175; od leta 1899 so začeli navajati dohodke in izdatke v kronah. Izračunano v goldinarje je do leta 1908 društveno premoženje naraslo na 19.785 gld (od 1871 se je torej povečalo petnajstkrat). Fischer, Strokovna organizacija tiskarjev, str. 16.

⁴³ Tiskana poročila za leta od 1909 do 1912. V navedenem obdobju so se po kolektivni pogodbi povečale minimalne mezde dvakrat, s 1. 1. 1910 za dve kroni, in s 1. 1. 1912 za eno krono na teden, hkrati pa so se zvišale tudi akordne postavke. Glede na naglo povečanje draginje je društvo konec leta 1911 doseglo splošno zvišanje mezd, večje zlasti za slabše plačane tiskarje.

⁴⁴ Leta 1913 je moralo Društvo tiskarjev na Kranjskem več kot tretjino dohodkov nameniti za podporo brezposelnim in potujočim tiskarjem, skupaj 5693, 20 kron. Visoke zneske pa je dalo tudi za druge vrste podpor, tako da so bili v tem letu izdatki za četrtno višji od dohodkov. (Prikaz 60 let humanitarnega delovanja v številkah, Grafična revija, cit. izd.).

⁴⁵ AS, zapisnik občnega zbora 16. 3. 1913.

⁴⁶ AS, zapisnik izrednega občnega zbora 31. 8. 1913.

⁴⁷ Za prikaz poteka dolgotrajnega meznega gibanja ter njegovo zaostritev v izpor in stavko na prelomu leta 1913/14 so na voljo številni viri: zapisniki skupnih sej društvenega odbora in tarifne komisije, teh je bilo leta 1913 skupaj 16, in obsežno tiskano poročilo za leto 1913. O meznem boju je pisalo tudi časopisje, z vidika upravičenosti delavskih zahtev zlasti socialnodemokratski list Zarja, stališča in ukrepe podjetnikov pa sta zagovarjala zlasti meščanska lista Slovenec in Laibacher Zeitung. Ob tem naj omenimo, da je morala večina časnikov v času zaostritve meznega gibanja omejiti svoj obseg, mnogi listi pa nekaj časa niso izhajali (v Ljubljani npr. Laibacher Zeitung).

⁴⁸ Odpovedi ni dobilo le 14 tiskarskih pomočnikov v manjših tiskarskih obratih, medtem ko je delavski začasni pravilnik takoj priznala le Bonačeva kartonažna tovarna (zapisnik seje odbora 12. 12. 1913 v AS).

⁴⁹ AS, zapisnik seje odbora 23. 12. 1913.

⁵⁰ O 40 točkah nove kolektivne pogodbe so se predstavniki delavstva in podjetnikov sporazumeli, v 20 točkah pa so sprejeli razsodbo predstavnika trgovskega ministrstva (Zarja, št. 808, 16. 2. 1914).

⁵¹ AS, zapisnik seje odbora 19. 2. 1914; na tej seji so tudi sklenili plačati stroške pravnega varstva trem tiskarjem, ki jih je podjetnik obtožil prek lista Laibacher Zeitung (št. 296, 29. 12. 1913), da so poškodovali stroje pred izporom.

⁵² Tiskano poročilo za leto 1914.

⁵³ Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva, str. 76—77.

⁵⁴ Slovenec, št. 13, 17. 1. 1914.

⁵⁵ Slovenec, št. 38, 17. 2. 1914.

⁵⁶ Zarja, št. 810, 18. 2. 1914.

⁵⁷ Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva, str. 77.

⁵⁸ Tiskana poročila za leta 1914—1915 in 1916; leta 1914 je imelo društvo zlasti zaradi izplačevanja brezposelnih in drugih nujnih podpor visok primanjkljaj. Brezposelni tiskarji so v tem letu dobili tudi manjšo podporo dunajske Strokovne komisije.

⁵⁹ Tiskani poročili za leti 1917 in 1918.

⁶⁰ Tiskano poročilo za leto 1919.

KRŠČANSKOSOCIALNE STROKOVNE ORGANIZACIJE SLAMNIKARSKEGA DELAVSTVA 1907—1922

Razvoj strokovnih organizacij slamnikarskega delavstva na domžalskem in men-geškem območju v poldrugem desetletju po njihovi ustanovitvi in oblike njihovega delovanja ilustrirajo nekatere značilnosti krščanskosocialnega strokovnega gibanja na Slovenskem v začetnih obdobjih. Na njihovem primeru lahko vidimo, kako so krščanskosocialni agitatorji glede na svoj program laže kot socialni demokrati prvi organizirali v svoja društva zlasti tiste vrste delavstva, ki so se zaradi gmotne stiske ob prenizkih dohodkih od kmečkega dela šele začele zaposlovati v tovarniških obra-tih. Slamnikarski delavci so zaradi sezonske zaposlitve ostali še naprej eksistenčno navezani tudi na občasno delo v kmetijstvu, kar je vplivalo na le počasno zorenje nji-hove delavske zavesti. Zaradi tega je njihovo društvo le počasi preraščalo v pravo strokovno organizacijo in je le postopoma stopnjevalo aktivnosti za izboljšanje svo-jega socialnoekonomskega položaja. Na primeru društva slamnikarskega delavstva tudi vidimo, kako je Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) ob razmahu delavskega gibanja po prvi svetovni vojni končno uspela pritegniti v svoje vrste vse samostojne organizacije in je tako šele tedaj postala centrala celotnega krščanskosocialnega strokovnega gibanja na Slovenskem.

V drugi polovici šestdesetih let 19. stoletja so postale Domžale središče slam-nikarske industrije v habsburški monarhiji. Leta 1866 je Avstrija izgubila Benečijo in že jeseni je skupina tirolskih podjetnikov zaradi carinskih ovir pri izvozu slamnikov opustila svojo tovarno v Marostiki ter ustanovila v Domžalah podjetje Ladstätter, Oberwalder & Comp. Na njihovo odločitev je vplivala predvsem razširjenost slam-nikarske domače obrti v Domžalah, v Mengšu ter njuni okolici, v Moravski dolini in v Črnem grabnu, ki je lahko dajala industriji polizdelke — kite — in priučeno delovno silo. Leta 1867 so Tirolci pripeljali iz Italije v Domžale nekaj stiskalnic za oblikova-nje slamnikov in kmalu nato še šivalne stroje. To je omogočilo tovarniško proizvod-njo slamnikov. Leta 1869 je J. Kurzthaler zgradil v Domžalah novo slamnikarsko tovarno, naslednje leto sta glavna družabnika prve slamnikarske tovarne ustanovila dvoje samostojnih podjetij, leta 1874 je začela obratovati tovarna J. Mellitzer, Klein-lercher & Comp, leta 1882 pa je podjetje Bratje Oberwalder postavilo še zadnjo večjo slamnikarsko tovarno v Domžalah. Krajši čas je pred prvo svetovno vojno obratovalo v tem kraju še pet tovarn tirolskih podjetnikov. Leta 1880 je bilo v šestih domžalskih tovarnah zaposlenih okrog 400 delavcev in delavk, ki so izdelali letno milijon slam-nikov. Pred letom 1914 pa je število zaposlenih naraslo na okrog 1000.¹ Leta 1875 je podjetje Stemberger & Mellitzer zgradilo v Mengšu slamnikarsko tovarno, ki je zapo-slovala do 160 delavcev in delavk.² Poleg nje je v Mengšu krajši čas obratovala tudi podružnica Ladstätterjeve tovarne, pomembnejši obrat je imela pred vojno tudi Sla-mnikarska zadruga. Skupaj je bilo leta 1902 v Domžalah in Mengšu 25 slamnikarskih tovarniških in obrtnih obratov.³ Medtem ko slovenski obrtniki⁴ niso imeli dovolj kapitala za razširitev svojih obratov v tovarne in so zaposlovali v sezoni povprečno le do deset delavcev, samo dva tudi do dvajset, pa so Tirolci že v osemdesetih letih ustanovili podružnice svojih podjetij v nekaterih evropskih mestih in za kratko dobo tudi v New Yorku. Pred prvo svetovno vojno so imeli domžalski Tirolci skupaj s svo-jimi sorodniki podružnične tovarne na Dunaju, v Pragi, Budimpešti, Lwovu, Brati-slavi, Brnu, Gradcu, Linzu, Bukarešti, Kronstadtu, Welsu in Firencah, in so se tako uveljavili na vsem evropskem tržišču.

Delo v slamninarskih tovarnah je bilo sezonsko. Tovarne so začele obratovati ob koncu septembra in navadna sezona je trajala do aprila, nato pa je približno dva meseca trajala tako imenovana hitra sezona, ko so tovarne razpošiljale slamnike na trg. Delovni čas je bil v navadni sezoni od 6. do 19. ure, v hitri sezoni tudi do 22. ure. Od leta 1908 dalje je redni delovni čas trajal deset ur, v hitri sezoni so delali tudi po dve naduri ali več.⁵ Iz poročil obrtnih nadzornikov za obdobje 1907—1913 vidimo, da so v slamninarskih tovarnah največ kršili predpise o maksimalnem delovnem času in da so večkrat tudi protizakonito zaposlovali otroke do 14. leta starosti.⁶ Največ nezadovoljstva so povzročali med slamninarji majhni zaslužki. Prvi tovarniški delavci so zaslužili po dve do tri K (krone) na teden in tudi najspretnejše šivalke so še v začetku devetdesetih let zaslužila največ po 3 K na teden. Še od tega skromnega tedenskega zaslužka so podjetniki zadržali tudi do 2 K, kar so izplačali šele ob koncu sezone. Še do konca prve svetovne vojne so morali vsi zaposleni pustiti do konca sezone v podjetnikovi blagajni del zaslužka. S tem so tovarnarji prišli do cenenega kredita za razširjanje proizvodnje. O teh razmerah pa obrtni nadzornik V. Pogatschnigg ni bil poučen. Podjetniki so mu dali podatke, da je leta 1891 dobival npr. oblikovalec slamnikov 1 goldinar 30 krajcarjev na dan, belilec 90 kr., šivalke od 60 kr. do 1 gld., ročne šivalke 40 do 50 kr. itd. Podjetniki so le za tirolske delavce priznali, da dobivajo zaslužek izplačan šele ob koncu sezone, tedensko pa samo akontacijo.⁷ Slovenski delavci so se pritoževali, da se obrtni nadzornik ni hotel z njimi pogovarjati o delovnih in gmotnih razmerah. Iz drugih virov vidimo, da so bile mezde slamninarskih delavcev znatno manjše. Kamničan je leta 1905 pisal, da prejema dekleta v domžalskih slamninarskih tovarnah beraške plače od 15 do 20 kr. na dan, delavci pa 50 do 60 kr.⁸ Dopisnik iz Domžal je pisal leta 1907 v Naši moči o hudih razmerah slamninarskega delavstva in navedel, da marsikateri delavec ne zasluži niti 75 kr. na dan.⁹ Na začetku sezone 1907/08 so začetnice zaslužile po 20 do 30 kr. na dan, po nekaj letih zaposlitve pa po 35 kr. Delavke so morale s tem majhnim zaslužkom kupovati še sukanec za šivanje slamnikov, ki so ga tovarnarji prodajali celo po 20 vinarjev draže kot v trgovini. Na mesta preddelavcev in oblikovalcev slamnikov so podjetniki nameščali izključno svoje rojake. Kvalificirani tirolski delavci so prejeli do 5 K dnevno, torej trikrat več kot najboljši domači delavci, začetniki celo petkrat več od slovenskih novincev.¹⁰ Neenako vrednotenje dela so slovenski delavci občutili kot hudo krivico, zlasti še zato, ker so bili strokovno boljši in so morali poučevati Tirolce. Z množično udeležbo na protinemških demonstracijah 1. junija 1905 ob razvitju prapora Andreas Hofer Vereina v Domžalah je slovensko delavstvo pokazalo tudi svoje nezadovoljstvo zaradi zastopavljanja in slabega gmotnega položaja. Več udeležencev demonstracij so podjetniki kaznovali z odpustom. Večini zaposlenih je bil tovarniški zaslužek temeljni vir za preživetje, v tovarnah pa so delale tudi hčerke premožnih posestnikov. Pravi tovarniški delavci in delavke so morali poleti poiskati dodatni zaslužek — moški običajno kot zidarji in tesarji, ženske pa kot dninarice pri poljskih delih.¹¹ Prav raznovrstni premoženjski in tudi narodnostni sestav delavstva je oviral razmah delavskega gibanja med slamninarji in zlasti enoten nastop v bojih za izboljšanje mezdnih in delovnih razmer.

Maja 1897 je domžalski beneficent ustanovil Krščansko delavsko podporno društvo, ki je sprejemalo le moške člane, delavce in obrtnike. To mešano delavsko-obrtniško društvo je dajalo svojim članom ob bolezni 2 K podpore. Isto leto je bilo ustanovljeno podobno društvo tudi v Mengšu. Po šestih letih obstoja domžalskega društva je število njegovih članov padlo na 26. Zato je občni zbor 3. januarja 1904 sklenil spremeniti društvena pravila in je društvo preimenoval v Katoliško izobraževalno in podporno društvo v Domžalah. V društvo so se lahko včlanile tudi slamninarske delavke. Za nalogo si je društvo postavilo, da bo skrbelo za zmanjšanje delavske revščine na zakonit način, pospeševalo izobrazbo delavcev ter navajalo člane k tre-

znemu in varčnemu življenju. Istega leta so tudi sklenili, da bodo plačevali bolniške podpore največ trideset dni do 1 K dnevno. Društvo je svojo podporno in izobraževalno nalogo dobro izpolnjevalo, ni pa poseglo v delovne in mezдне razmere svojih članov, zato tudi za delavstvo ni bilo dovolj privlačno.¹²

Domžalski župnik Franc Bernik je 22. septembra 1907 organiziral predavanje o strokovni organizaciji, ki se ga je iz bojazni pred odpusti udeležilo le malo delavcev. Predlagal je, naj delavci v okviru dotedanjega društva ustanove Strokovni odsek slavnikaškega delavstva v Domžalah. Udeleženci predavanja so predlog sprejeli in odobrili spremembo pravil Katoliškega izobraževalnega in podpornega društva, s katero je dobil Strokovni odsek pravico, da »popolnoma samostojno razpravlja, razsoja in sklepa o zadevah svoje stroke glede zboljšanja gmotnega položaja in varstva udov«. Najvišji organ Strokovnega odseka je bil delavski svet, ki so ga sestavljali zaupniki in zaupnice iz posameznih tovarn. Že takoj po predavanju so bili izvoljeni člani delavskega sveta. Zaupniki in zaupnice so imeli obsežne naloge: zbirati so morali podatke o višini mezd in o delovnih pogojih v posameznih tovarnah, paziti so morali, da so bolniške blagajne izpolnjevale svoje dolžnosti do društvenih članov, skrbeti so morali za urejanje zdravstvenih in stanovanjskih razmer delavcev in končno so morali člane navajati na varčevanje v društveni »Čebelici«. Strokovni odsek je takoj po ustanovitvi začel z mezdnim gibanjem. Ker so tovarnarji zahtevam delavcev le delno ugodili, je 29. septembra 1907 v Ladstätterjevi in Kurzhthalerjevi tovarni, kjer sta bili tudi odpuščeni dve delavski zaupnici, prišlo do stavke. Podjetniki so na okrajnem glavarstvu izposlovali okrepitev orožniške postaje, da bi lahko preprečili morebitne izgrede. Delavci so bili namreč razburjeni, ker je K. Ladstätter ponudil le 5 vinarjev poviška od vsake zaslužene krone. Delavski zaupniki so nato zagrozili s splošno stavko vsega slavnikaškega delavstva v Domžalah in so končno uspeli doseči zvišanje mezd za 10 do 20%. Katoliško izobraževalno in podporno društvo je prav zaradi tega odločnega nastopa naraslo do konca 1907. leta na 372 članov.¹³

Domžalska stavka je opogumila tudi šivalke v tovarni Stemberger & Mellitzer v Mengšu. Svojo zahtevo, da bi jih podjetje plačalo enako kot šivalke v domžalskih tovarnah, so izbojevale s stavko sredi oktobra 1907.¹⁴

Žal pa je predsednik društva Bernik le s stavkama v Ladstätterjevi in Kurzhthalerjevi tovarni pokazal delavcem pot k izboljšanju njihovega položaja. Župnik »je znal obenem sprožiti in zavreti«. Odnosov med tirolskimi podjetniki in delavci ni želel zaostrovati, kar so delodajalci izkoristili in z nekaj protidelavskimi ukrepi »iztrebili domala vso organizacijsko energijo slovenskih slavnikašev v Domžalah«.¹⁵

Strokovni odsek se je po stavki omejil le še na drobna posredovanja ob krivicah do posameznikov, ni pa organiziral večjih mezdnih gibanj. Zelo aktiven je bil na izobraževalnem področju, tako s prirejanjem predavanj, z dramskimi in s pevsкими nastopi, ustanovil pa je tudi knjižnico. Redno je izplačeval tudi bolniške podpore in od leta 1911 še posmrtninske. Strokovni odsek se ni razvil v pravo strokovno organizacijo in se tudi ni vključil v centralo krščanskosocialnih strokovnih organizacij JSZ. Predsednik je opravičeval ta separatizem s tem, da delavstvo ne bi moglo plačevati dvojne članarine v času, ko je zbiralo denarna sredstva za gradnjo svojega društvenega doma. JSZ je tako izdvajanje iz strokovnega gibanja obsojala in pravilno ugotovila, da se samostojna društva ukvarjajo le z drobnimi krajevnimi zadevami, pri tem pa izgubljajo smisel za reševanje mnogih pomembnih problemov. Njihovo drobnjakarsko delo je označila kot »ferajnsmajerijo«.¹⁶ Niti v Domžalah niti v Mengšu niso imeli slavnikaški delavci pred prvo svetovno vojno prave strokovne organizacije, ki bi se odločno bojevala za izboljšanje njihovih gmotnih in delovnih razmer.

Delavstvo je zato iskalo izhod iz hudega položaja v izseljevanju in odhajanju na sezonsko delo. Podjetniki so pošiljali v svoje podružnice šivalke iz domžalskih in

mengeških tovarn. Pot v svet je bila vabljava zlasti za revnejše delavke, saj so v podružnicah zelo dobro zaslužile. Njihova mezda je bila 1895 že 18 gld. na teden, poleg tega so jim podjetniki priskrbeli še hrano in stanovanje ter plačali potne stroške. Medtem ko so v evropska mesta odhajale delavke le na sezonsko delo, pa so v ZDA že od leta 1882 odhajale za daljšo dobo ali za stalno. V Domžale in Mengeš so prihajali tudi agenti različnih drugih slavninarskih podjetij in so ponujali domačim delo pod ugodnimi plačilnimi pogoji. Ko so v podružnicah začeli izdelovati tudi klobuke, so podjetniki pošiljali tja na delo ob mrtvi sezoni tudi svoje delavce iz matičnih podjetij.¹⁷ Leta 1908 je bilo npr. na sezonskem delu na Dunaju 21 domžalskih šivalk, v Bukarešti 11, v Prostejovu 6, v Budimpešti 5, v Pragi in Lwovu po 4, v Kronstadtu in Breslavu (Wroclaw) pa po 2.¹⁸ Iz Mengeša so v posebno velikem številu odhajale v Breslav, največ do 80, delale pa so tudi še v slavninarskih tovarnah na Češkem, v Nemčiji, na Madžarskem, v Švici, v Romuniji, na Nizozemskem in celo v Turčiji.¹⁹

Leta 1905 se je začelo delavstvo iz Domžal v večjem številu izseljevati v ZDA. V New Yorku ter delno v Clevelandu in Chicagu je leta 1908 živelo 196 domžalskih izseljencev. Večina se jih je zaposlila v slavninarskih podjetjih. Obrtni nadzornik je v svojem poročilu za leto 1909 zapisal, da je izseljevanje slavninarskega delavstva doseglo tak obseg, da je nastopilo občutno pomanjkanje šivalk in so zato podjetniki povečali mezde za 20 do 25 odstotkov ter uvedli tudi premije. Izseljevanje je ugodno vplivalo na izboljšanje gmotnega položaja domžalskega in mengeškega delavstva. V letih pred prvo svetovno vojno so prejeli začetniki po 6 K na teden, izučeni delavci in delavke po 18 K, tirolski predelavci po 30 K.²⁰

Z začetkom prve svetovne vojne se je končalo obdobje razcveta slavninarske industrije. V vojnem času se je trg za prodajo slavninikov zelo skrčil in tovarne so morale obratovanje zelo omejiti ali ga celo popolnoma ustaviti. V sezoni 1917/18 so delno obratovale samo štiri tovarne. V Ladstätterjevi tovarni je bilo aprila 1918 zaposlenih le 42 delavcev in 97 delavk. V tej največji tovarni so dobili začetniki po 8 K na teden, izučeni delavci največ 32 K. Šivalke so morale še vedno same kupovati sukanec za šivanje slavninikov po visoki ceni v tovarni. Povišek mezd v vojnem času ni bil niti približno usklajen z naglo rastjo draginje osnovnih življenjskih potrebščin in delavstvo je ves čas vojne trpelo hudo pomanjkanje. Brezposelne delovne sile je bilo dovolj in podjetniki so jo dobili tudi za tako nizke mezde. Kljub dvomljivim pogojem za uspeh, so se delavke končno odločile za stavko. Dne 11. aprila 1918 sta dve delavski zaupnici predložili P. Ladstätterju zahteve za zvišanje mezd za 50% in brezplačno uporabo sukanca. Podjetnik je privolil le v 10% povišanje mezd in 50% popust pri nakupu sukanca. Osemdeset šivalk s tem ni bilo zadovoljnih in začele so stavkati. Delna stavka se je začela v neprimernem času. Slavninarska sezona je šla h koncu in za opravljanje sprotnih del so podjetniku zadostovali stavkokazi. Stavkajoče delavke so 13. aprila dobile izplačane mezde in zadržani zaslužek iz sezone 1917/18. Še isti dan jih je podjetnik odjavil pri bolniški blagajni, obrtnemu nadzorniku pa je sporočil, da šteje s tem delno stavko in sezono za končano. Predobro je poznal težak gmotni položaj svojih delavk, da bi popustil. Nato je 6. maja na delo sprejel 25 šivalk, ki jim je zvišal mezde za 10% in jim dal polovični popust pri nakupu sukanca.²¹ Šele s tem dnem je bila stavka dejansko zaključena. Podjetniku je torej uspelo zaradi zadostne delovne sile ter neorganiziranega in neenotnega nastopa delavstva stavko zlomiti. Katoliško izobraževalno in podporno društvo s Strokovnim odsekom v stavko ni poseglo, čeprav je delovalo tudi še v vojnem času in je imelo konec 1915. leta 270 članov.²² S tem je ponovno pokazalo, da ni prava borbena delavska organizacija. V korist delavstva pa je posredoval pri obrtnem nadzorniku državnozbornski poslanec Jože Gostinčar,²³ ki je bil eden ustanoviteljev in vodilnih funkcionarjev JSZ.

Takoj po vojni so začeli med slamninarsko delavstvo prihajati krščanskosocialni, socialnodemokratski in narodnosocialistični agitatorji in ga skušali vključiti v svoje strokovne organizacije. V začetku marca 1919 se je Strokovni odsek z okoli 200 člani odločil za vključitev v JSZ. V skupino JSZ se je nato vključila velika večina slamninarskih delavcev. Kljub temu so agitatorji Strokovne komisije in Narodno-socijalne zveze še nadalje organizirali v Domžalah svoje shode; pridobili so le nekaj posameznikov.²⁴

Tudi v Mengšu je bilo zanimanje za strokovno organizacijo veliko. Dne 23. februarja 1919 je bil shod mengeških slamninarjev, na katerem je govoril Jože Gostinčar. Na shodu so sklenili ustanoviti skupino JSZ, ki je naslednji mesec začela delovati.²⁵

Prvi pravi strokovni organizaciji domžalskih in mengeških slamninarjev sta začeli delovati v hudih razmerah. Na začetku slamninarske sezone 1918/19 je bilo v Domžalah v slamninarskih tovarnah zaposlenih manj kot 400 delavcev in delavk, v Mengšu pa le še 70. Nastanek jugoslovanske države je pomenil za slamninarsko industrijo začetek njenega konca. Z razpadom Avstro-Ogrske monarhije je slamninarska industrija izgubila trg in zveze s svojimi podružnicami. Carinske težave pri uvozu surovin in izvozu slamninkov so močno zmanjšale proizvodnjo. Podružnice so se na zahtevo novo nastalih držav osamosvojile in nastali so hudi spori med solastniki. Domžalski podjetniki so bili precej zadolženi pri dunajski kreditni banki.²⁶ Vse to je omajalo temelje domžalske slamninarske industrije in je imelo negativne posledice tudi za uspehe delavskega gibanja.

Domžalska skupina JSZ je takoj po ustanovitvi zahtevala zvišanje mezd za 100% in odpravo akordnega dela. Podjetniki niso hoteli priznati organizacije in ugoditi njenim zahtevam. Zato je odbor skupine začel pripravljati stavko. Podjetnikom pa je uspelo dobiti med organiziranim delavstvom zaupnico, ki jih je sproti obveščala o akcijah organizacije. To jim je omogočilo pravočasen obračun z glavnimi organizatorji stavke, ki so bili vsi odpuščeni. Tega udarca ni mogel ublažiti sporazum, ki ga je po posredovanju deželne vlade in centrale JSZ sklenilo vodstvo skupine s podjetniki, ki so obljubili, da bodo zvišali delavkam mezde za 30%, delavcem pa za 10%, če bodo odprte meje za izvoz. Kljub izvoznim oviram je dobila ta povišek večina zaposlenih. Slovensko delavstvo se je nato odločno uprlo poskusom podjetnikov, da bi privilegirali okrog 70 svojih rojakov, ki so v tem času še delali v domžalskih podjetjih. Dne 4. aprila je zaprl tovarno J. Oberwalder z obrazložitvijo, da ni možnosti za izvoz, in že naslednji dan je prenehala obratovati Kurzthalerjeva tovarna zaradi pomanjkanja premoga. Skupina JSZ v takih pogojih ni mogla več uspešno delovati in je ob koncu sezone razpadla.

Tudi mengeško podjetje Stemberger & Mellitzer je odločno nastopilo proti strokovni organizaciji in njenim zahtevam. Dne 15. marca 1919 je vse delavstvo kolektivno odpustilo — izprlo. V začetku aprila je podjetje po prizadevanju skupine JSZ znova začelo obratovati in delavstvo je dobilo 50% višje mezde. Mengeška skupina je po uspešno izbojevanem izporu delovala tudi po končani sezoni, predvsem na kulturno-prosvetnem področju.²⁷

Poleti 1919 so tirolski tovarnarji sklenili, da za prihodnjo sezono ne bodo nabavili kit in da bodo sploh opustili izdelovanje slamninkov v Domžalah in Mengšu. Večerni list je opozoril deželno vlado, da nameravajo Tirolci osredotočiti vso slamninarsko industrijo v svojih podjetjih v nemški Avstriji, in jo pozval, naj jih prisili, da začnejo z obratovanjem in postavi za sekvestre ljudi, ki bodo varovali interese delavstva.²⁸ Ker se konec septembra sezona ni začela, je mengeška skupina JSZ posredovala na oddelku za prehrano v Ljubljani za dobavo cenejših živil svojim članom. Dobila je 10 000 K podpore. Položaj slamninarskega delavstva je še poslabšalo dejstvo, da ni moglo dobiti sezonske zaposlitve tudi v inozemstvu. Dne 14. decembra 1919 je bil v

Domžalah velik shod slamnikarskih delavcev, na katerem so ugotovili, da deželna vlada kljub večkratnim posredovanjem JSZ ni ničesar storila pri tirolskih podjetnikih za njihovo zaposlitev. Opozorili so vlado, da se zaradi obupnega gmotnega položaja ne bodo več zadovoljili le z obljubami in ji zagrozili z odločnimi akcijami. Šele po tem shodu so zastopniki delavstva dosegli pri deželni vladi brezposelne podpore, ki naj bi se izplačevale na račun podjetnikov. Delavski zaupniki so pri svojem posredovanju tudi poudarili, da je zavlačevanje z obratovanjem odgovor Tirolcev na sekvesturo in da hočejo s svojim ravnanjem uničiti slamnikarsko industrijo v Sloveniji.²⁹ Šele konec januarja 1920 se je začelo obratovanje v skrčenem obsegu. Toda podjetniki se pri zaposlovanju delavcev niso ozirali niti na predloge strokovne organizacije niti na sekvestra. Na delo so sprejemali predvsem delavce, ki so imeli zadovoljiv gmotni položaj, večina slamnikarjev pa je ostala brezposelna. Sredi februarja je posebna vladna komisija izvedla revizijo brezposelnih podpor in jih je mnogim odvzela. To je povzročilo veliko nezadovoljstvo, ki se je kazalo tudi v izstopanju iz strokovne organizacije.³⁰ Dejavnost skupin JSZ v Domžalah in Mengšu je nato skoraj povsem zamrla.

Že sredi spomladi 1920 je centrala JSZ okrepila svojo dejavnost v kamniškem okraju. Izrabila je tudi razmere po aprilski splošni stavki, med katero so orožniki razbili demonstracije razredno zavednega delavstva v Kamniku in s tem prizadeli tudi obe razredni strokovni organizaciji, v tovarni Titan v Kamniku in v Remčevi tovarni na Duplici.³¹ Maja 1920 je osnovala organizacijsko okrožje Kamnik in nastavila plačanega strokovnega tajnika, ki je poskrbel za ustanovitev skupin JSZ v Kamniku in na Duplici ter za obnovitev delovanja organizacij JSZ v Domžalah in Mengšu.³² Strokovni tajnik je ustanovil posredovalnico za delo za slamnikarske delavce in organiziral mezдно gibanje v Oberwälderjevi tovarni, kjer so delavke zaslužile še vedno le po 12 do 16 K na dan. Na pogajanjih delavski zaupniki niso uspeli doseči zvišanja mezd za prihodnjo sezono.

Na shodu 4. julija v Domžalah je slamnikarsko delavstvo ugotovilo, da so kriza v strokovni organizaciji in neuspehi posledica medsebojnih nasprotij ter pomanjkanje organizacijske zavesti. Sklenili so, da bodo svoje strokovne organizacije preosnovali.³³ Septembra in oktobra 1920 so delavci osnovali šest skupin JSZ, in sicer v Mengšu v Slamnikarski zadrugi in v tovarni Stemberger & Mellitzer, v Domžalah pa v Ladstätterjevi, Oberwälderjevi in Kurzthälerjevi tovarni ter posebno skupino za manjše obrate. Na shodu v Mengšu 17. oktobra so delegati slamnikarskih delavcev sklenili povezati vse skupine v Zvezo slamnikarskega delavstva, ki naj bi skrbela za urejanje mezdnih in delovnih pogojev, za strokovno izobraževanje slovenskih slamnikarjev, da bodo lahko prevzeli vsa vodilna mesta, preprečevala naj bi prihajanje tujih delavcev, ki najbolj škodujejo delavskemu gibanju, ter omejila samovoljo podjetnikov pri sprejemanju in odpuščanju delavcev. Po mennju zborovalcev bo delavstvo doseglo osamosvojitve le z ustanavljanjem lastnih slamnikarskih zadrug. Na shodu so obsodili nepremišljena sebična dejanja nekaterih delavcev, razpravljali so tudi o nujnosti izobraževalnega dela in o vključevanju v krščanskosocialno politično organizacijo Delavsko zvezo, da si priborijo svojega zastopnika v ustavodajni skupščini.³⁴

Zveza slamnikarskega delavstva je takoj po svoji ustanovitvi 7. novembra poslala vsem podjetjem zahtevo za zvišanje mezd, deželni vladi pa prošnjo za brezposelne podpore. Ker se je začetek sezone zopet zavlekel, je delavstvo zaključilo mezдно gibanje z delnim uspehom šele marca 1921, in še to ne v vseh podjetjih.³⁵ Mengeški skupini JSZ sta pokazali veliko aktivnost še ob občinskih volitvah 5. maja 1921, za katere so krščanski socialci postavili delavsko kandidatno listo pod nazivom Neodvisna stranka SLS (Slovenska ljudska stranka). Dobili so pet odbornikov, prav toliko kot uradna SLS.³⁶

Po končani sezoni so strokovne organizacije slamnikarskega delavstva obnovile

Ladstätter

A

Dogovor.

sklenjen 10. februarja 1922 v tovarni F. Ladstätter v Domžalah,
med Jugoslovansko strokovno zvezo, kot zastopnico prizadetega de-
lavstva in tvrdko F. Ladstätter v Domžalah.

Navzoči : Ivan Ladstätter, Kurt Ladstätter, ravnatelj Veider,
obrotni nadornik Ig. Minevo, Ivan Gajšek strokovni tajnik,
Stanko Likar tajnik del. zbornice.

Za delavstvo: Frano Lušič, Rozalija Dinc.

Po vsestranskem temeljitem razgovoru se sklene:

- 1/ Dnevne mezde se zvišajo za 10% (deset odstotkov)
- 2/ Akordne postavke se zvišajo za 5% (pet odstotkov)
- 3/ Tvrdka P. Ladstätter bo zvišala postavke za posamezne vrste
pri majhnih strojih tako, da bo zaslužek pri majhnih strojih vsaj
prilичno odgovarjal onemu pri velikih strojih.
- 4/ Zaradi meznega gibanja ne bo prezanjala tvrdka nobenega
delavca.
- 5/ Tvrdka P. Ladstätter bo priznavala izvoljene in ravnateljje
stvu naznanjene zaupnike.
- 6/ Ta pogodba velja od 11. februarja 1922 naprej.

Domžale, 10. februarja 1922.

J. Minevo *I. Gajšek* *Ladstätter*
Kurt Ladstätter
Lušič *Mušič* *Francis* *Dinc* *Rozalija*

Ogromor: pričetek stavke
dne 7. 2. 22, konec
stavke 10. 2. 22 v delavnici
se je pričelo 11. 2. 22

Inspekcija rada XI v Ljubljani
Vlož. 11/19. 1922. 284 pril. 1

glej B. časnik!

Dogovor med predstavniki Ladstätterjevega podjetja in slavninarskega delavstva 10. februarja 1922 o povišanju mezd in priznanju delavskih zaupnikov

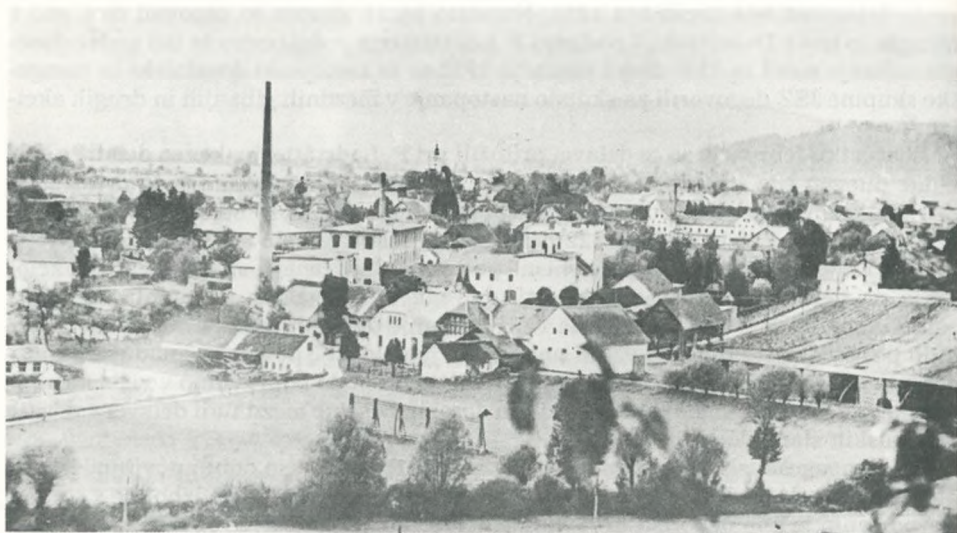
svojo dejavnost šele decembra 1921. Namesto šestih skupin so osnovali dve, eno v Mengšu in eno v Domžalah. V podjetju P. Ladstätterja je delavstvo še isti mesec doseglo zvišanje mezd za 15%. Sredi januarja 1922 so se zastopniki domžalske in mengeške skupine JSZ dogovorili za skupno nastopanje v mezdnih gibanjih in drugih akcijah.³⁷

V začetku februarja so se delavci pritožili pri P. Ladstätterju, ker so delali že štiri tedne dnevno eno naduro brez zakonitega 50% povišanja mezde. Na to pritožbo je podjetnik odgovoril z odpustom predsednika skupine JSZ in odklonil kakršnakoli pogajanja. Dne 7. februarja je 122 delavcev in delavk začelo stavkati z zahtevo po zvišanju mezd za 50% in po ponovnem sprejemu odpuščenega strokovnega funkcionarja na delo. Ladstätter je šele tretji dan stavke pristal na pogajanja. Delavski zaupniki so 10. februarja dosegli le 10% povišanje dnevnih mezd, 5% zvišanje akordnih postavk, priznanje delavskih zaupnikov, plačilo 50% poviška za nadure, odpuščenemu predsedniku skupine JSZ pa je podjetje priznalo odpravnino v višino enoteenskega zaslužka. V enaki višini so nato dosegli zvišanje mezd tudi delavci v drugih domžalskih slavninarskih tovarnah.

Tudi mengeški slavninarski delavci v sezoni 1921/22 niso dobili povišane mezde glede na rast draginje. Skupina JSZ se je odločila, da si povišanje izbojuje s stavko. Povod zanjo je bilo nekorektno ravnanje delovodje, ki je delavce obtožil kraje slavninikov. Stavka se je začela 22. aprila 1922. Delavci so zahtevali odpust delovodje, razjasnitev tatvine, zvišanje mezd za 50%, izplačilo 50% poviška za nadure in priznanje kvalificiranosti delavstva. Po dveh dneh stavke je podjetje vseh 28 stavkajočih delavcev odpustilo. Dne 25. aprila je tudi 48 delavk premagalo strah pred odpustom in začelo stavkati. Naslednji dan so se začela pogajanja. Podjetnik Stemberger je bil prisiljen kaznovati delovodjo s strogim ukorom in mu dati navodila za korektno postopanje z delavci. Preklical je tudi sum o delavskih tatvinah, mezde je moral zvišati za 40%, obljubil je tudi, da bo ponovno zaposlil dva odpuščena funkcionarja. Nikakor pa ni hotel pristati na 50% povišek za nadure. Delavstvo je nato izjavilo, da bo neizplačani povišek izterjalo na obrtnem sodišču. Stavka se je končala 27. aprila.³⁸ Ti dve stavki sta bili zadnji večji borbeni akciji slavninarskega delavstva v Domžalah in Mengšu v obdobju razmaha delavskega gibanja po prvi svetovni vojni.

Za strokovne organizacije slavninarskega delavstva v obravnavanem času velja v polni meri kasnejša ugotovitev novega vodstva JSZ, da so se v JSZ v povojnem obdobju organizirali predvsem delavci in delavke, »ki še niso bili prekvašeni z močno delavsko zavestjo, ki še niso bili notranje prepričani o nujnosti strokovne organizacije. Pri JSZ so bili člani bolj zaradi versko-političnega gledanja in opredelitve kot iz strokovnega.«³⁹ Toda poudariti je treba, da je tudi slavninarsko delavstvo po vključitvi v JSZ vodilo številne akcije za izboljšanje svojega socialnoekonomskega položaja. Večje uspehe pa jim je razen notranjih slabosti preprečevalo zlasti krizno stanje v slavninarski industriji po prvi svetovni vojni, ki se je stalno poglabljalo.

Velika večina slavninarskega delavstva si je v dvajsetih letih postopoma poiskala zaposlitev v novih tovarniških obratih drugih industrijskih panog na domžalskem območju. Še preostali zaposleni v slavninarskih tovarnah, približno le petina predvojnega števila, pa so po petletnem premoru 27. marca 1927 v Domžalah ustanovili Strokovno skupino tovarniškega delavstva JSZ.⁴⁰ Njeno vodstvo je bilo nato pobudnik za ustanovitev prvih strokovnih organizacij tudi v novonastalih tovarnah, Induplati v Jaršah, Bonačevi papirnici na Količevem in drugod. Ta akcija pa zaradi odločnega ukrepanja podjetnikov z odpusti sindikalnih organizatorjev ni uspela.⁴¹ Tudi domžalska skupina JSZ, ki je imela v Oberwalderjevi slavninarski tovarni 130 članov, je kmalu doživela z znižanjem mezd hud podjetnikov udarec.⁴² Vendar je s skromnim številom članstva obstajala tudi v času velike gospodarske krize, ki je povzročila dokončni propad slavninarske industrije. Prav Oberwalderjeva tovarna,

Domžale s slamnikarskimi tovarnami

preoblikovana v tovarno klobukov in slamnikov Univerzale s slovenskim kapitalom, je tudi edina nadaljevala v skromnem obsegu tradicijo slamnikarske industrije. Slamnikarsko delavstvo je opravilo pionirsko delo v strokovnem — sindikalnem gibanju na domžalskem območju. Njegove organizacije in akcijske izkušnje so bile dragocen temelj za velik razmah delovanja strokovnih organizacij na domžalskem območju v drugi polovici tridesetih let.⁴³

Opombe

¹ Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale, Kamnik 1923, str. 227—231; Vlado Valenčič, Prebivalstvo kamniškega področja skozi tri stoletja, Kamniški zbornik, IV, 1958, str. 64—65.

² Alfonz Mihelčič, Gospodarski oris, Mengeški zbornik, I, 1954, str. 77.

³ Gradivo za statistiko trgovine, obrti in industrije v Sloveniji, Ljubljana 1929, str. 14—15.

⁴ O številu slovenskih slamnikarskih obrtnikov in o obsegu njihove proizvodnje glej razpravo Katarine Kobe-Arzenšek, Iz preteklosti slamnikarstva v domžalski okolici s poudarkom na domačih proizvajalcih, Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 103—108.

⁵ Ignac Mušič, Slamnikarska obrt in slovenski slamnikarji, Glas naroda, št. 35, 13. 6. 1963.

⁶ Gradivo v fondu inšpekcije dela, fasc. 1, v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG).

⁷ Laibacher Zeitung, št. 123, 31. 5. 1893; Bericht der. k. k. Gewerbe — Inspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Dritter Band. Wien 1901.

⁸ Kamničan, 10. 6. 1905, priloga Našemu listu.

⁹ Naša moč, str. 13, 1. 3. 1907.

¹⁰ Kamničan, 28. 9. 1907, priloga Našemu listu, št. 45; leta 1900 je prebivalo v kamniškem okraju, predvsem v Domžalah in Mengšu, 227 Tirolcev, leta 1910 pa že 276 oseb z domovinsko pravico na Tirolskem.

¹¹ Tomaž Smole in Jožefa Sušnik, ustna vira.

¹² Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale, cit. izd., str. 188—194; pravila Krščanskega delavskega podpornega društva in Katoliškega izobraževalnega in podpornega društva v Domžalah v Arhivu SR Slovenije.

¹³ Kamničan, 5. 10. 1907, priloga Našemu listu, št. 46; Slovenec št. 225, 30. 9. in št. 226, 1. 10. 1907; Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale, cit. izd., str. 235—243.

¹⁴ Slovenec, št. 237, 14. 10. in št. 238, 15. 10. 1907.

¹⁵ Ignac Mušič, Slamnikarska obrt in slovenski slamnikarji, Glas naroda, št. 37, 11. 7. 1963.

- ¹⁶ Naša moč, št. 24, 16. 1. 1913.
- ¹⁷ Ignac Mušič, Slamnikarska obrt in slovenski slamnikarji, Glas naroda, št. 35, 13. 6. 1963.
- ¹⁸ Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale, cit. izd., str. 232.
- ¹⁹ Alfonz Mihelčič, Gospodarski oris, cit. izd., str. 78.
- ²⁰ Arhiv IZDG, fond inšpekcije dela, fasc. 1; Tomaž Smole in Janez Koželj, ustna vira.
- ²¹ Arhiv IZDG, fond inšpekcije dela, fasc. 2, dopis podjetja P. Ladstätter in sinovi obrtnemu inšpektoratu v Ljubljani, dne 27. 5. 1918.
- ²² Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale, cit. izd., 189.
- ²³ Arhiv IZDG, fond inšpekcije dela, fasc. 2, pismo J. Gostinčarja z dne 23. maja 1918.
- ²⁴ Tomaž Smole in Jožefa Sušnik, ustna vira; Narodni socialist, št. 14, 2. 8. 1919.
- ²⁵ Naša moč, št. 13, 26. 2. 1919.
- ²⁶ Naša moč, št. 17, 26. 3. 1919; Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale, druga knjiga, Groblje 1939, str. 23—26.
- ²⁷ Naša moč, št. 19, 9. 4. 1919; Tomaž Smole in Janez Koželj, ustna vira.
- ²⁸ Večerni list, št. 180, 20. 8. 1919.
- ²⁹ Večerni list, št. 229, 15. 12. in št. 236, 23. 12. 1919.
- ³⁰ Večerni list, št. 27, 4. 2. 1920.
- ³¹ Miroslav Stiplovšek, Dve akciji kamniških komunistov 1920. leta, Kamniški zbornik, XII, 1969, str. 9—16; okrajno glavarstvo v Kamniku je v situacijskem poročilu 22. maja 1920 (fond poverjenišva za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo, dopis št. 6135/1920, v zgodovinskem arhivu CK ZKS) posebej poudarilo, da se slamnikarsko in drugo delavstvo v Domžalah in Mengšu ni pridružilo splošni solidarnostni stavki v podporo železničarjem.
- ³² Večerni list, št. 114, 20. 5. in št. 142, 24. 6. 1920.
- ³³ Večerni list, št. 157, 15. 7. 1920.
- ³⁴ Večerni list, št. 240, 21. 10. 1920.
- ³⁵ Novi čas, št. 56, 11. 3. in št. 72, 31. 3. 1921.
- ³⁶ Novi čas, št. 104, 10. 5. 1921.
- ³⁷ Novi čas, št. 9, 12. 1. 1922.
- ³⁸ Gradivo o poteku in rezultatih obeh stavk je v fondu inšpekcije dela, fasc. 2, v arhivu IZDG; Tomaž Smole in Janez Koželj, ustna vira.
- ³⁹ Arhiv IZDG, fond Jugoslovanske strokovne zveze, fasc. 1, zapisnik seje razširjenega načelstva JSZ 9. 9. 1934.
- ⁴⁰ Pravica, št. 13, 31. 3. 1927; seznam organizacij JSZ in pravila v fondu JSZ v arhivu IZDG.
- ⁴¹ Pravica št. 41, 13. 10., št. 43, 27. 10. in št. 44, 3. 11. 1927 ter št. 5, 2. 2. 1928; Tomaž Smole, ustni vir.
- ⁴² Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 1, zapisnik občnega zbora JSZ 20. 5. 1928 in zapisnik seje načelstva JSZ 3. 7. 1929.
- ⁴³ Miroslav Stiplovšek, Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934—1941, Mengeški zbornik, II/1, Mengeš 1969, str. 30—48.

STAVKOVNO GIBANJE NA SLOVENSKEM PO OKTOBRSKI REVOLUCIJI

Oktobrska revolucija v Rusiji je kot prelomnica svetovnih razsežnosti vplivala tudi na vrenje širokih ljudskih množic v Avstro-Ogrski, kjer so se v vojnem času nacionalni in socialni problemi skrajno zaostri. Že februaraska buržoaznodemokratska revolucija, še bolj pa oktobrska socialistična revolucija, sta še posebej vplivali na oživitev in krepitev delavskega gibanja, ki je kmalu po izbruhu vojne v pogojih izjemne zakonodaje skoraj povsem zamrlo. Vidni znak borbenosti delavstva so bile zlasti stavke in množične demonstracije, v katerih je zahtevo po pravičnem miru, ki jo je izoblikovala revolucionarna Rusija, povežalo z bojem za nujno rešitev svojih temeljnih eksistenčnih problemov. Zavedalo se je, da je mir predpogoj za izbojevanje vseh njegovih družbenopolitičnih in socialnoekonomskih ciljev. Odločna zahteva, izražena z besedama mir in kruh, je bila v letih 1917/18 poudarjena v velikih delavskih akcijah v Avstro-Ogrski. Poudariti moramo, da so v vojnih razmerah tudi navidezno povsem ekonomski boji dobili še politični značaj.

Te splošne značilnosti se kažejo z določenimi posebnostmi tudi v bojih delavskega razreda na Slovenskem. Če se omejimo na stavkovno gibanje, moremo ugotoviti, da se delavstvo na Slovenskem prva tri leta vojne ni upalo poseči po stavki v bojih za izboljšanje nenehno slabšega socialnoekonomskega položaja. Strokovne organizacije vse do leta 1916 niso vodile niti pogajanj za draginjske doklade k izjemno nizkim mezdam. Podobno kot v vseh velikih industrijskih središčih habsburške monarhije je tudi na Slovenskem socialnodemokratsko delavstvo leta 1917 prvič v vojnem času praznovalo 1. maj z ustavitvijo dela in z množičnimi zborovanji, na katerih je navdušeno pozdravilo revolucionarne dogodke v Rusiji.¹ Zanimivo je, da je npr. shode pod geslom Delavstvo in mir pozdravilo tudi meščansko časopisje. Liberalni Slovenski narod je poudaril, da hoče ves narod mir in demokracijo, da se bo lahko posvetil delu za svoj kulturni, gospodarski in socialni napredek. To stališče izpričuje globoke in nagle politične spremembe po februarjski revoluciji. Ta je »silno poživila mirovno, demokratično in narodno misel, ki jo je dotlej dušil vojni absolutizem. Ruska revolucija je potisnila socialno demokracijo na čelo mirovnega vala...«²

Prvomajskim proslavam je proti volji socialnodemokratskih strankin in strokovnih funkcionarjev v času do avgusta 1917 sledil val stavk desetisočev delavcev v Wiener Neustadtu, Gradcu, Pragi, Brnu, Moravski Ostravi, Škodovih tovarnah in drugod.³

To stavkovno gibanje je bilo tudi spodbuda delavstvu na Slovenskem, da je začelo odločneje terjati ustrezno povišanje draginjskih doklad in zboljšanje preskrbe. Na povečano dejavnost strokovnih organizacij je ugodno vplival zakon o pritožbenih komisijah z dne 21. marca 1917, ki je dovoljeval mezdna gibanja tudi v militariziranih obratih. Dne 28. junija 1917 se je delavstvo železniških delavnic in kurilnice v Mariboru prvo na Slovenskem po začetku vojne opogumilo za stavko. Okoli 1700 delavcev je spontano prenehalo delati in je odšlo demonstrirat pred okrajno glavarstvo za zboljšanje prehrane in povišanje draginjskih doklad. Neposredni povod za stavko je bilo razdeljevanje neužitne moke železničarjem. Ko so delavski deputaciji na okrajnem glavarstvu obljubili, da bodo njihove zahteve ugodno rešili, so se železničarji še isto popoldne vrnili na delo.⁴ Namesto zagotovljenega zboljšanja prehrane pa so v začetku julija železniškim delavcem zmanjšali obrok kruha. Zato so 4. julija

zjutraj delavci v železniških delavnicah in kurilnici znova začeli stavkati. Pridružili so se jim tudi delavci v skladišču in delavci za vzdrževanje prog. Delavska deputacija je izročila železniški upravi in vojaškemu poveljstvu zahteve za ureditev preskrbe in povišanje mezd ter določila rok za odgovor. Opoldne se je delavstvo spet vrnilo na delo. Isti dan so stavkali tudi železničarji na postaji na Tezнем. S stavko so protestirali proti obtožbam, da so kradli iz vagonov. Hišne preiskave orožnikov so pokazale, da so bile obtožbe neutemeljene. List Marburger Zeitung je pisal, da so se tezenski železničarji solidarizirali z zahtevami mariborskih železniških delavcev, v drugem članku pa je ta časopis zanikal kakršnokoli zvezo med obema stavkama.⁵ Dne 6. julija opoldne je potekel rok, ki so ga železničarji določili za odgovor na svoje zahteve. Ker se ob določeni uri pogajanja niso končala, je delavstvo prenehalo delati. Na pogajanjih so nato delavski zaupniki dosegli zboljšanje preskrbe. Glede izenačenja mezd z dunajskimi železničarji pa so dobili zagotovilo, da bo o njem razpravljal upravni odbor južne železnice na prvi seji. Popoldne so se delavci vrnili na delo.⁶ Ker pa železniška uprava ni izpolnila mezdnih zahtev, je 25. julija 1700 delavcev znova stopilo v stavko. Graško poveljstvo je 28. julija izdalo ukaz o militarizaciji stavkajočega delavstva, ki je bilo že dotlej podrejeno vojnodajatvenemu zakonu. Delavci so morali od 30. julija dalje dotedanje delo opravljati kot vojaki.⁷ Tako so oblasti z militarizacijo zatrle stavkovno gibanje mariborskih železničarjev. Kljub militarizaciji so železničarji v kurilnici in delavnicah 21. novembra 1917 znova stavkali. Spet je bila vzrok stavke nezadostna preskrba. Ko so jim obljubili dobavo živil, so se popoldne vrnili na delo.⁸ Poleti in jeseni 1917 je delavstvo v vojnodajatvenih in militariziranih obratih doseglo pred pritožbenimi komisijami pomembna zboljšanja mezd.

Razvoju delavskega gibanja v Avstro-Ogrski je dala oktobrska revolucija novo spodbudo. Že novembra in decembra 1917 so začeli pod vodstvom levoradikalnih socialnih demokratov v nekaterih velikih dunajskih podjetjih delavski komiteji pripravljati politično stavko proti nadaljevanju imperialistične vojne.^{8a} V začetku januarja 1918 so med delavstvom, ki je zahtevalo takojšnjo sklenitev miru s Sovjetsko Rusijo, povzročile veliko ogorčenje zahteve nemških in avstrijskih diplomatov kot odgovor na mirovne predloge sovjetskega zastopstva v Brest-Litovsku. Ko so oblasti še objavile, da bo 14. januarja zmanjšan obrok hrane, je delavstvo Wiener Neustadta istega dne stopilo v stavko. Dne 14. januarja so se zmanjšanju dnevnega obroka kruha na komaj 14 dkg za osebo uprli s stavko in demonstracijami delavci ladjedelnice in drugih večjih industrijskih obratov v Trstu. Delavsko zastopstvo je na tržaškem namestništvu zahtevalo dotedanji obrok kruha in zboljšanje prehrane. Določili so osemdnevni rok za izpolnitev svojih zahtev in se naslednji dan vrnili na delo. Iz Wiener Neustadta pa se je stavka že naslednji dan spontano razširila v industrijska središča na Nižjem Avstrijskem, 16. januarja je zajela dunajske tovarne, nato se ji je pridružilo še delavstvo v Zgornji Avstriji in na Zgornjem Štajerskem, v Krakovu in Budimpešti, na Češkem pa je segla do Brna. Češko delavstvo se je množično vključilo v stavkovno gibanje le z enodnevno splošno stavko 22. januarja. Tega dne so začeli stavkati tudi delavci v arsenalu in drugih podjetjih v Pulju.⁹

Socialnodemokratsko stranko in sindikalno vodstvo je splošno poskušalo stavkovno gibanje omejiti. Ker pa v tem prizadevanju ni uspelo, je tretji dan aktivno poseglo v organizacijo stavke. Doseglo je, da so v svetih delavskih odposlancev, ki jih je na Dunaju in drugod izvolilo delavstvo, prevladali funkcionarji socialnodemokratske stranke in strokovne komisije. Do velikih nesoglasij je nato prišlo med socialnodemokratskim vodstvom in stavkajočimi delavci pri formuliranju stavkovnih zahtev. Voditeljem so se zdele zahteve pobudnika stavke, delavstva Wiener Neustadta, za takojšnjo sklenitev miru brez aneksij in kontribucij na podlagi pravice narodov do samoodločbe, odpravo cenzure in vojaških zakonov, amnestijo za politične zapornike, uvedbo osemurnega delavnika, ureditev prehrane ob sodelovanju delavskih zaup-

nikov, preradikalne. Ni jim sicer uspelo, da bi omejili zahteve stavkajočih na zgolj ekonomske cilje, zato pa jim je uspelo omiliti politične cilje stavke in bolj poudariti ekonomske. Na pogajanjih z vlado, ki so se začela 18. januarja, je socialnodemokratska delegacija zahtevala, da vlada informira delavstvo o mirovnih pogajanjih in mu zagotovi primeren vpliv na njihov potek ter izjavi, da se zaradi njenih ozemeljskih zahtev ne bodo pogajanja v Brest — Litovsku razbila. Dalje, da vlada preosnuje prehrambeni sistem, da demokratizira občinske zastopane z uvedbo splošne, enake in neposredne volilne pravice ter odpravi militarizacijo delavstva. Ko je na te zahteve delegacija dobila meglene obljube in zagotovila, je pozvala delavstvo, naj se 21. januarja vrne na delo. Poziv je naletel na ogorčen odpor delavstva. Na Dunaju se je še 25. januarja pokorilo temu sklepu, v Pulju pa so se delavci še 28. januarja na prigovarjanje socialnodemokratskih voditeljev uklonili vojaškemu ukazu, da se morajo vrniti na delo. Prav 28. januarja pa se je začelo veliko stavkovno gibanje tudi v Nemčiji. Tudi upor mornarjev v Boki Kotorski, ki je izbruhnil na peti dan stavke v tamkajšnjem arzenalu 1. februarja, je dejansko nadaljevanje in del velikega političnega stavkovnega gibanja.¹⁰

Na jugu avstrijske polovice habsburške monarhije je stavkalo le še delavstvo v Trstu in Miljah, in sicer najprej v ladjedelnicah, že po koncu velike januarske stavke v večini industrijskih središč, pa se je 28. januarja začela splošna stavka.¹¹ Na prvem shodu si je tržaško delavstvo po ruskem zgledu izvolilo delavski svet, ki je sklenil, da bo izdajal poročila o stavki v italijanskem in slovenskem jeziku. V delavski svet je bil izvoljen tudi predstavnik slovenskega delavstva.¹² Predsednik sveta poslanec Oliva je na shodu 29. januarja poudaril: »Veliki dogodki v Rusiji so prišli kot dobrodejen klic v delavstvo vseh narodov, prišla je luč z vzhoda v najmrklejšem trenutku, kar jih pomni zgodovina proletariata«. V svojem govoru je tudi poudaril, da je tržaško delavstvo nameravalo stavkati že pred tednom dni. Na shodu je delavstvo pozdravilo poziv, naj se italijanski in slovenski delavci združijo v bratski solidarnosti.¹³ Delavski svet je v svojem razglasu znova poudaril, da je gibanje rezultat velike ruske revolucije, »ki je odprla vrata miru, ki je navdala s pogumom delavstvo vsega sveta in z upom vse one, ki se bore v vrstah prave demokracije«. Tržaškemu namestniku je razen splošnih zahtev januarske stavke postavil tudi zahtevo, da je treba določiti za delavstvo eksistenčni minimum in vzpostaviti avtonomno občinsko upravo v Trstu, Istri in na Goriškem na podlagi splošne, enake, neposredne, tajne in proporcionalne volilne pravice z aktivno in pasivno volilno pravico tudi za ženske. Med razgovorom članov delavskega sveta s predstavniki cesarskokraljevega državnega namestništva so bile pred vladno palačo velike delavske demonstracije. Na sprejemu so tudi zahtevali, naj resolucijo delavskega sveta nemudoma pošlje dunajski vladi »kot zadnji opomin povzročiteljem in nadaljevalcem vojne«. Z vladnim odgovorom nanjo delavski svet ni bil zadovoljen, kljub temu pa je, »priznavajoč, da je stavka dosegla svoj smoter, da odločno protestira proti vojni in neznosnim življenjskim razmeram...« pozval delavstvo, da se 2. februarja vrne na delo. V pozivu je poudaril, da bo delavstvo uporabilo »še energičnejša sredstva, če vlada ne izpolni svojih obljub«. ¹⁴

Bojno pripravljenost pa je v tem velikem stavkovnem gibanju pokazalo delavstvo tudi v drugih industrijskih središčih na Slovenskem. V Ljubljani je socialnodemokratsko vodstvo 20. januarja, torej še teden dni po začetku velikega stavkovnega gibanja, sklicalo shod. V vabilu delavcem na shod je vodstvo poudarilo, da je pobuda za shod »izšla iz njihove srede«. Na shodu je okoli 5000 ljudi manifestiralo »svojo neomajno voljo proti nadaljevanju vojne« in zahtevalo ureditev prehrane. Zanimivo je, da so ljubljanski socialni demokrati v resoluciji postavili na prvo mesto vprašanje prehrane, kot drugo so zahtevali demokratizacijo občinskih zastopstev, kot tretje so terjali odpravo brezposelnosti, ki je nastala z militarizacijo nekaterih obratov, še kot zadnjo točko pa so postavili zahteve v zvezi z mirovnimi pogajaji v Brest —

Litovsku. List Naprej je z zadovoljstvom ugotavljal, da je vodstvu shoda uspelo preprečiti demonstracijski obhod po mestu.¹⁵

Vladni predstavnik je v svojem poročilu poudaril, da so udeleženci shoda kazali očitno razpoloženje za demonstracije in za stavko. Strastno razburjeno množico sta na njegov poziv pomirila Josip Petejan in Anton Kristan, ki je »udeležence skušal prepričati, da se delavstvo lahko z mirnim in možatim obnašanjem bolje uveljavi kot pa s pobalinskimi izpadi, ki so orodje drugih strank«, s čimer je namigoval na nedavne demonstracije srednješolcev. Najbolj učinkovito pa je Kristan pomiril navzoče s sporočilom, da bo v torek novo zborovanje, na katerem bo delavstvo dobilo poročilo o posredovanjih pri vladi. Glede na to, da naj bi bilo to zborovanje dopoldne, bo udeležba na njem »po naravi stvari pomenila začetek stavke v tukajšnjih obratih«. Množico, ki ni mogla vsa v nabito polno dvorano Mestnega doma, je zunaj miril Josip Kopač. Deželni predsednik Henrik Attems je takoj poročal o tem shodu dunajski vladi in poudaril, »da je položaj resen, da je razburjenost velika in nevarnost stavke neposredna«. Glede na to, da hočejo stavkati zlasti železničarji kljub Kopačevemu pomirjanju, »češ za to bo še čas«, je predlagal militarizacijo železnic. Dunajsko notranje ministrstvo pa tega ukrepa ni podprlo zaradi pričakovanja, da se bodo delavci na Kranjskem ravnali po razmerah na Dunaju in v Spodnji Avstriji, kjer se je delavstvo že začelo pomirjati.

Naslednji dan je deputacija delavskega shoda pod vodstvom A. Kristana pri deželnem predsedniku zahtevala predvsem izboljšanje preskrbe in ureditev razmer v militarizirani Samassovi tovarni.¹⁶ Še isti dan zvečer je vodstvo JSDS sklicalo nov shod, ko so v Ljubljano prišle vesti o »uspešnem« sklepu pogajanj na Dunaju. S tem je preprečilo, da bi že udeležba na prvotno predvidenem shodu v dopoldanskem času v torek pomenila vsaj kratkotrajno stavko. Na ponedeljkovem shodu so delavce seznanili s potekom pogajanj z dunajsko vlado in na deželnem predsedstvu v Ljubljani ter s sklepom osrednjega socialnodemokratskega vodstva o koncu stavke. Kristan je uspel s pozivom, naj delavstvo odloži »puške sedaj le na tla« in naj bo pripravljeno za nov boj. Vodstvo shoda je tudi doseglo, da je delavstvo v resoluciji priznalo vladni odgovor na zahteve stavkajočih kot »znamen napredek«. Udeleženci shoda so še sklenili, da se iz zastopnikov tovarniškega delavstva in železničarjev v Ljubljani in okolici takoj konstituirala delavski odbor, »ki bo v permanenci, dokler vlada ne izpolni svojih... obljub in zagotovil«.¹⁷

O razpoloženju delavstva za stavko pričata tudi shoda 27. januarja v Idriji in na Jesenicah. Idrijski rudarji so na shodu poudarjali, da ne bodo šli prej na delo, dokler ne dosežejo sklenitve miru, ureditve prehrane in povišanje mezd. Zastopniku Unije rudarjev avstrijskih je le s težavo uspelo prepričati zborovalce, da za stavko ni primeren čas, ker se je drugod že končala in da jo je treba temeljito organizirati, če hočejo z njo uspeti. V resoluciji so zahtevali izboljšanje prehrane, povišanje temeljnih plač, razpis občinskih volitev v Idriji, vlado pa so pozvali, naj odstrani vse ovire za sklenitev miru s tem, »da prizna nepotvorjeno demokratsko pravico samoodločanja narodov v vseh deželah«.¹⁸ Tudi na Jesenicah so morali sindikalni funkcionarji pozivati delavce, da »se ne dajo zapeljati v kaka nepremišljena dejanja...«.¹⁹ Velika shoda sta bila tudi v Trbovljah in Zagorju. Zaupniki JSDS so torej uspešno izpolnili navodila dunajskega vodstva in preprečili, da bi se januarska stavka razširila tudi na Slovenskem. Deželni predsednik Attems je po ljubljanskih shodih z zadovoljstvom ugotovil, da na Kranjskem stavk ni bilo. Tako se je bojno razpoloženje slovenskega delavstva »izteklo v pesek ob pripomoči njegovih voditeljev«.²⁰

Socialnodemokratsko sindikalno glasilo Delavec je v članku Veliko gibanje avstrijskega delavstva poročalo, da je bilo tudi na Slovenskem »mogočno gibanje« tik pred stavko ter poudarilo: »Nehote moramo priznati, da delavstvo zahteva v prvi vrsti splošen mir, ker ve, da druge poti ni iz teh razmer«. Šele potem, ko bo sklenjen

»pošten, pravičen, demokratičen mir brez zmagovalcev in premagancev« pa si bo delavstvo znalo priboriti tudi vse druge svoje zahteve.²¹

Januarska stavka je »politično pomenila predvsem solidarnostno akcijo z rusko boljševiško revolucijo, ki je proletariatu ostale Evrope obetala konec vojne, če jo z lastno akcijo podpre«. Posebno značilno zanjo je ravnanje češkega delavstva, katerega je vodstvo češke socialne demokracije uspelo zadržati, da ni stavkalo v času viška stavkovnega gibanja. Češko socialnodemokratsko vodstvo je namreč pričakovalo rešitev vprašanja češke samostojnosti od antante, od katere pa se je Sovjetska Rusija ločila, in se zato ni ogrevala za revolucionarne akcije.²² Tako češko kot poljsko delavstvo ni stavkalo. Izvrševalni odbor JSDS je v oklicu, ki ga je sestavil Henrik Tuma, obžaloval to dejstvo in ugotovil, da je češki in poljski proletariat tako »krenil za smotri zbeganega meščanstva«, druga temeljna ugotovitev pa je, da klic nemškega proletariata ni našel avstrijskega delavstva pripravljenega za odločne boje. Poudaril je: »Proletariat malega slovenskega naroda bridko čuti zamujeni trenutek skupnega boja združenega delavstva vseh narodov za svobodo in blaginjo. Svest si, da z lastno močjo ni moči dospeti do velikega stavljenega si cilja, je videl slovenski proletariat boljše bodočnost le ramo ob rami s proletariatom sorodnih in velikih narodov, s katerimi mu je zgodovina odkazala skupno bivanje in skupno stremljenje«. Oklic je vodstvo JSDS sklenilo s pozivom slovenskemu delavstvu, »naj tesno strne svoje vrste, naj z neumorno agitacijo pridruži vse slovensko delavstvo svoji organizaciji, da stopi ob stran bojujočega se avstrijskega delavstva...«. Na sorodno češko in poljsko delavstvo pa se je obrnilo z željo, da »stopi v kolo internacionalnega združenega proletariata nazaj! Le v združenem hotenju, v enotni volji pride avstrijski proletariat do zmagovitega dejanja — in le v dejanju proletariata je bodočnost in rešitev.«²³

Januarsko stavkovno gibanje je postavilo socialnodemokratske stranke vseh narodov habsburške monarhije pred odločilno preizkušnjo. Dogajanje v njem se je razvijalo tako, da je bila to prva resnična revolucionarna situacija v habsburški monarhiji po marčni revoluciji leta 1848.²⁴ Iz poteka stavkovnega vala se vidi, da so socialni demokrati zavirali njegov razmah in so s pomirjevalno politiko omogočili vladi, da je svoj težavni položaj rešila z meglenimi obljubami. Tako kot za avstrijsko-nemško socialno demokracijo, »pomeni januarska stavka tudi za vodstvo slovenske socialnodemokratske stranke dejansko odpoved od revolucionarne usmeritve«. Nato se je začela JSDS približevati vsenarodni fronti in bilo je »le še vprašanje postopka, kako pridobiti za delavsko birokracijo boljše koncesije in položaje v zamenjavo za »uslugo«, da se stranka pridruže deklaracijskemu, jugoslovanskemu gibanju.«²⁵ Slovenska socialna demokracija se tako nikdar »ni orientirala na možnost revolucionarne spremembe obstoječega stanja, zato je v revolucionarni situaciji ostala nepripravljena, dezorientirana, pod vplivom buržoazije ... Vsa idejna in politična nezrelost slovenske socialne demokracije in ves njen oportunistični praktikizem se je v teh dneh maščeval delavskemu razredu«. Socialna demokracija odločilnih revolucionarnih procesov, ki so sledili oktobrski revoluciji, ni »mogla in marala izkoristiti za to, da bi se postavila na čelo revolucionarnih množic«, temveč »je pričela paktirati z buržoaznimi vrhovi...«²⁶

Veliko stavkovno gibanje januarja 1918 v Avstro-Ogrski se je končalo dejansko brez uspeha, njegovim cilji pa so ostali aktualni v nadaljnjih delavskih bojih. Po odločnem nastopu v začetku 1918 je delavstvo vedno pogosteje poskušalo s stavkami uveljaviti svoje politične in ekonomske zahteve. Že marca je prišlo do stavk in demonstracij v Gradcu, v aprilu je bila polurna generalna stavka budimpeštanskega delavstva s povsem političnimi zahtevami, nato pa so zlasti po zmanjšanju obroka kruha sredi junija in po velikem dvigu draginje v začetku jeseni izbruhnile številne stavke po industrijskih središčih Avstro-Ogrske. Vlada jih je dušila s pošiljanjem stavkajočih na fronto, z obsodbami pred vojaškimi sodišči, nadalje s streljanjem na

stavkajoče in z majhnimi ekonomskimi ugodnostmi. Toda stavkovnega vala ji ni uspelo zajeziiti. V stavkah je delavstvo zahtevalo izboljšanje prehrane, povišanje mezd, skrajšanje delovnega časa, predvsem pa konec imperialistične vojne. Proti koncu vojne so pri stavkah vedno bolj prevladovali politični motivi.²⁷

Tudi delavstvo na Slovenskem se je v tem obdobju vedno pogosteje s stavkami bojevalo za svoje zahteve. Ker se je zadnje leto preskrba z živili, obleko in obutvijo skrajno poslabšala, hkrati pa je narasla draginja, so bile zahteve po izboljšanju aprovizacije in zvišanju mezd med najbolj pogostimi vzroki za stavke, nekajkrat pa jih je povzročilo tudi slabo ravnanje predstavnikov uprav v militariziranih oziroma vojnodajatvenih podjetjih. Zaradi neznosnega poslabšanja preskrbe so bile marca in aprila 1918 v Ljubljani tudi demonstracije žena, ki jih je policijsko ravnateljstvo končno zadržalo s prepovedjo zbiranja ljudi po ulicah ter z delno policijsko uro.²⁸ Konec marca je teden dni stavkalo delavstvo v Kozinovi tovarni v Trziču in doseglo delno povišanje mezd. Dopisnik iz Trziča je v svojem poročilu o stavki odgovoril na vprašanje, zakaj si delavstvo bolj ne prizadeva za izboljšanje svojega položaja: »Tisti, ki delamo v podjetjih pod vojnodajatveno postavo, si ne upamo niti pritožiti se zaradi prenizkih mezd. Saj veste — »einrücken machen«, to je strah, pred katerim celo žegen ne pomaga. Človek raje spi doma lačen, kot drugod tudi — lačen.«²⁹

Dne 11. aprila se je 80 šivalk slamnikov v Ladstätterjevi tovarni v Domžalah zaradi premajhnih mezd odločilo za stavko, ki se je končala šele 6. maja. Podjetniku je uspelo zaradi zadostne delovne sile — slamnikarska industrija je bila v vojnem času v hudi krizi — ter zaradi neorganiziranega in neenotnega nastopa delavk stavko zlomiti.³⁰ Dne 21. aprila so se idrijski rudarji s stavko uprli ukazu, da morajo nositi vojaške čepice. V Idrijo je prišla stotinja vojakov z dvema generaloma, da bi jih prisilili k pokorščini. Zaradi nastopa delavcev se je šlo vojaško poveljstvo pogajati z rudarskimi delegati. Delavstvo je na shodu 23. aprila sklenilo popustiti. Zahtevalo pa je izboljšanje preskrbe in povišanje osnovnih plač.³¹

Po velikih prvomajskih shodih je prišlo najprej do stavke v dveh obratih trboveljskega premogovnika. Povod za njen začetek 17. junija je bil način razdeljevanja kontrolnih znakov, zaradi katerega so morali rudarji po pol ure in več čakati. Naslednji dan so rudarji na shodu zahtevali tudi več živil, obleke in obutve ter povišanje mezd. Po shodu so predložili svoje zahteve in pritožbe rudniški upravi, popoldne pa so se vrnili na delo.³²

Dne 26. junija je začelo stavkati okoli 1300 rudarjev v Mežici in Črni, ker niso dobili živil. Zahtevali so tudi zvišanje mezd. Poveljstvo delavskega oddelka je 30. junija zagrozilo s strogimi kaznimi, če se rudarji naslednji dan ne vrnejo na delo.³³ Ukazu se je pokorilo le nekaj rudarjev v Črni, večina pa je stavkala do 4. julija. Delavstvo je odklonilo ponudbo rudniške uprave za povišanje mezd za eno tretjino in sklenilo, da bo zahtevalo razsodbo pritožbene komisije. Dne 8. julija so začeli »zaradi obupnih in naravnost neznosnih razmer« stavkati rudarji v Idriji. Na shodu so zahtevali povišanje osnovnih plač, izboljšanje preskrbe, nastavitev takega uradništva, ki bo znalo tudi slovensko, štirinajstdnevni plačan dopust, takojšnjo odpravo militarizacije rudnika in razpis občinskih volitev. Rudarji so za vodenje stavke izvolili delavski svet, ki se je začel pogajati z zastopniki rudniške uprave, ministrstva za javna dela in okrajnega glavarstva. V Idrijo so prišli močni vojaški oddelki. Delavski svet je dosegel nekaj izboljšanja v preskrbi in obljudo, da se bodo mezde povišale. Vojaško poveljstvo je ukazalo, da se morajo delavci vrniti na delo, v nasprotnem primeru bo ukrepalo po vojaških zakonih.³⁴ Del rudarjev ni bil zadovoljen z odločitvijo delavskega sveta, da se 11. julija stavka konča. List Slovenec je v poročilu o stavki posebej poudaril, da sta Melhior Čobal in Josip Petejan »z vso silo pritiskala na delavstvo, naj gre delat«. Delavstvo pa se je branilo iti na delo, dokler ne dobi zagotovil za izpolnitev svojih zahtev.³⁵ Pred začetkom dela so rudarji sklenili, da bodo čez

osem dni ponovno stavkali, če nadaljnja pogajanja ne bodo uspela. Delavski svet je v določenem roku dosegel le 15% povišanje druginjskih doklad in nabavni prispevek. Izjavil je, da pogajanja s tem niso končana in pozval delavstvo, naj ne stavka. Naprej je poudaril, da je dolžnost delavstva, da se temu navodilu pokori.³⁶ Rudarska delegacija je nato konec julija dosegla na Dunaju novo povišanje druginjskih doklad.³⁷

Oblasti so se v tem času bale novih bojnih akcij delavstva in so na Jesenicah celo prepovedale shod. Dne 15. julija opoldne so začeli stavkati železničarji v mariborskih delavnicah. S stavko je delavstvo nastopilo proti nepravilnostim v preskrbi in samovolji vodje delavnice in še nekega uradnika. Ker so bili militarizirani, je vodstvo stavke zahtevalo, da morajo biti med delovnim časom vsi v delavnicah.³⁸ List Naprej je pisal, da je delavstvo zahtevalo tudi takojšnjo sklenitev miru.³⁹ Pogajanja med delavskimi zaupniki ter zastopniki direkcije in vojaškega poveljstva so se začele 17. julija, naslednji dan pa so se železničarji vrnili na delo.⁴⁰ Slovenec je poročal, da so to storili šele potem, ko so dosegli odstavitev vodje delavnic.⁴¹ Zaradi slabe preskrbe so 5. avgusta začeli stavkati rudarji Plajberške rudarske družbe pri Podkloštru,⁴² naslednji dan pa so si s stavko delavci arzenala v Miljah priborili enako preskrbo, kot so jo imeli tržaški delavci.⁴³ Sredi avgusta je prišlo do velikega razburjenja zaradi slabe preskrbe med delavstvom na Jesenicah. Poveljnik je zagrozil z vojaškim posredovanjem, če bi prišlo do stavke. Delavski zaupniki so 16. avgusta le s težavo prepredčili začetek stavke.⁴⁴ Ker so 20. septembra delavski zaupniki pri vojaškem vodji tovarne dobili le obljube glede dobave živil, je delavstvo zapustilo obrate in se zbralo pred upravnimi prostori. Le težko so pomirili delavstvo, ki je bilo še posebej razburjeno zaradi prihoda orožnikov.⁴⁵ Od 15. do 19. septembra so stavkali v Trstu delavci komunalnih podjetij in občinski uslužbenci, v istem času pa so stavkali tudi učitelji na Primorskem. Do stavke je prišlo kljub nasprotovanju socialnodemokratske Zveze občinskih nameščencev. Stavkajoči so uspeli z večino svojih zahtev.⁴⁶ Zadnjo stavko pred koncem vojne so 27. septembra izvedli železničarji v mariborskih delavnicah, ki so šli tudi demonstrirat pred okrajno glavarstvo z zahtevo po izboljšanju preskrbe.⁴⁷

V letu 1918 je znatno naraslo tudi število mezdnih gibanj, ki so se končala z neposrednimi pogajanja med delavstvom in delodajalci ali pred pritožbenimi komisijami. Z oživitvijo mezdnih bojev so strokovne organizacije znova prevzele svoje osnovno funkcijo pri urejanju socialnoekonomskega položaja delavstva.

Med številnimi posrednimi in neposrednimi posledicami februarske in oktobrske revolucije v Rusiji je bilo tudi veliko stavkovno gibanje v Avstro-Ogrski, v katerem je delavstvo vedno bolj poudarjalo tudi politične zahteve. Pozorno ga je spremljal tudi V. I. Lenin in julija 1918 je npr. prav dogajanje v Avstro-Ogrski navedel kot primer, da Sovjetska Rusija ni osamljena.⁴⁸

Na Slovenskem stavkovno gibanje ni bilo tako razgibano in burno kot v nekaterih predelih habsburške monarhije. To je v glavnem posledica velikih prizadevanj vodstva JSDS in strokovne komisije ZDD, da bi do stavk ne prišlo. Če pa so že stavkali, so socialnodemokratski zaupniki na delavstvo pritiskali, naj se vrne na delo. To so utemeljevali predvsem z nevarnostjo, da ne bi prišlo do vojaških represalij. Višek je stavkovno gibanje na Slovenskem v tem obdobju doseglo sredi leta 1918. Neposredno pred koncem vojne, ko je delavstvo v drugih pokrajinah Avstro-Ogrske vodilo številne stavke, pa je pri nas povsem prenehalo. Skupna značilnost vseh stavk je njihov spontani izbruh. Strokovne organizacije niso sodelovale v pripravah stavk, ker so se bale prepovedi svojega delovanja, so pa vodile pogajanja za zahteve stavkajočih. Delavstvo na Slovenskem je v večini stavk postavljalo zgolj ekonomske zahteve in ni sledilo zgledu številnih političnih stavk v drugih pokrajinah Avstro-Ogrske. Kljub temu pa moramo tudi te označiti kot ekonomsko-politične, ker so zaradi spopadov z vojaškimi oblastmi dobile določen politični značaj. V okoliščinah vojnodajatvenega zakona in militarizacije pa je tudi zgolj ekonomska stavka pomenila tveganje, ker so

sodišča lahko stavko militariziranih delavcev razglasila za vojaški upor. Poudariti moramo, da je bilo slovensko delavstvo pripravljeno, da se množično vključi tudi v politično stavkovno gibanje januarja 1918. Prav oportunistično ravnanje v tej stavki in drugih stavkovnih bojih ter sploh odnos do oktobrske revolucije je prelomnica v zgodovini slovenske socialne demokracije, ki se je v revolucionarnih razmerah začela usmerjati desničarsko.

Opombe

- ¹ Delavec, št. 18, 5. 5. 1917.
- ² Dušan Kermauner, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah — Javorniku od začetkov do leta 1918, III. knjiga, Ljubljana 1975, str. 270.
- ³ V. M. Turok, Očerki istorii Avstrii 1918—1929, Moskva 1955, str. 18; Rudolf Neck, Die österreichische Arbeiterbewegung von Jänner bis November 1918. Die Auflösung des Habsburgerreiches, Wien 1970, str. 72—75.
- ⁴ Marburger Zeitung, št. 145, 29. 6. in št. 146, 1. 7. 1917; Delavec št. 27, 7. 7. 1917.
- ⁵ Marburger Zeitung, št. 149, 5. 7. 1917.
- ⁶ Marburger Zeitung, št. 151, 7. 7. in št. 152, 8. 7. 1917.
- ⁷ Marburger Zeitung, št. 171, 31. 7. 1917.
- ⁸ Naprej, št. 110, 22. 11. 1917.
- ^{8a} Turok, n. d., str. 25.
- ⁹ Edinost, št. 15, 15. 1. 1918 in št. 16, 6. 1. 1918; Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, del V, Beograd 1951, str. 483—484 (cit. Zgodovinski arhiv KPJ, V).
- ¹⁰ Zgodovinski arhiv KPJ, V, str. 484; Turok, n. d., str. 27—44.
- ¹¹ Naprej, št. 25, 30. 1. 1918.
- ¹² Sporočilo delavskega sveta, št. 1, 29. 1. 1918.
- ¹³ Sporočilo delavskega sveta, št. 2, 30. 1. 1918.
- ¹⁴ Sporočilo delavskega sveta, št. 3, 21. 1. 1918; Naprej, št. 28, 4. 2. 1918; Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojov slovenskega naroda, Ljubljana 1966, str. 106—108.
- ¹⁵ Naprej, št. 16, 19. 1. in št. 17, 21. 1. 1918.
- ¹⁶ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918, Ljubljana 1971, str. 200—201.
- ¹⁷ Naprej, št. 18, 22. 1. 1918.
- ¹⁸ Delavec, št. 6, 9. 2. 1918.
- ¹⁹ Delavec, št. 5, 2. 2. 1918.
- ²⁰ Pleterski, n. d., str. 201—202.
- ²¹ Delavec, št. 4, 26. 1. 1918.
- ²² Zgodovinski arhiv KPJ, V, str. 484.
- ²³ Naprej, št. 22, 26. 1. 1918; oklic vodstva JSDS sta analizirala Dušan Kermauner v delu Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918, Ljubljana 1968, str. 111—112 in Janko Pleterski v navedeni monografiji, str. 210—211.
- ²⁴ Rudolf Neck, n. d., str. 75.
- ²⁵ Pleterski, n. d., str. 200.
- ²⁶ Edvard Kardelj — Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1970, str. 409.
- ²⁷ Turok, n. d., str. 70 sl.
- ²⁸ Naprej, št. 64, 18. 3. in št. 92—94, 23.—25. 4. 1918.
- ²⁹ Naprej, št. 62, 15. 3. 1918.
- ³⁰ Arhiv IZDG, fond inšpekcije dela, fasc. 2, dopis podjetja P. Ladstätter in sinovi obrtnemu inšpektoratu v Ljubljani 27. 5. 1918.
- ³¹ Delavec, št. 18, 4. 5. 1918; Ivan Mohorič, Rudnik živega srebra v Idriji, Koper 1960, str. 300—301.
- ³² Naprej, št. 140, 22. 6. 1918.
- ³³ Delavec, št. 27, 6. 7. 1918.
- ³⁴ Delavec, št. 28, 13. 7. 1918.
- ³⁵ Slovenec, št. 156, 11. 7. 1918.

- ³⁶ Naprej, št. 162, 19. 7. 1918.
- ³⁷ Delo, št. 159, 11. 6. 1960; Ivan Mohorič, n. d., str. 301–302.
- ³⁸ Marburger Zeitung, št. 161, 18. 7. 1918.
- ³⁹ Naprej, št. 163, 20. 7. 1918.
- ⁴⁰ Marburger Zeitung, št. 164, 21. 7. 1918; uredništvo je k članku pripomnilo, da mu je mari-borska cenzura onemogočila poročanje o stavki in da povzema poročilo po graškem časniku. Zaradi cenzure so bila poročila o tedanjih stavkah tudi v drugih časnikih nepopolna in skopa.
- ⁴¹ Slovenec, št. 165, 22. 7. 1918.
- ⁴² Naprej, št. 186, 17. 8. 1918.
- ⁴³ Naprej, št. 178, 7. 8. in št. 179, 8. 8. 1918.
- ⁴⁴ Naprej, št. 186, 17. 8. 1918.
- ⁴⁵ Naprej, št. 219, 25. 9. 1918.
- ⁴⁶ Naprej, št. 216, 21. 9. 1918; Edinost št. 253, 17. 9. 1918.
- ⁴⁷ Naprej, št. 223, 30. 9. 1918.
- ⁴⁸ Vladimir Ilič Lenin, Polnoe sobranie sočinonii, Peta izdaja, del 36, Moskva 1962, str. 110, 437 in 486.

Zborovanje prvega maja 1918 v Trbovljah

PRVOMAJSKE MANIFESTACIJE NA SLOVENSKEM OD REVOLUCIONARNEGA 1917. LETA DO KRALJEVE DIKTATURE 1929

Dvanajst proslav 1. maja od 1917. do 1928. leta v vsebinskem pogledu in z oblikami manifestacij nazorno ilustrira značilne procese in pomembne prelomnice v družbeno-političnem in socialnoekonomskem življenju, posebej moč in odnose v razrednem in celotnem delavskem gibanju na Slovenskem od sklepnega obdobja prve svetovne vojne do zadnjega leta pred uvedbo diktature kralja Aleksandra. Prvomajske manifestacije razredno zavednega delavstva so izražale vsakokratne najbolj pereče, domače in mednarodne politične, socialne, gospodarske in kulturne zahteve delavskega razreda. Oblike praznovanja so pokazale na eni strani stopnjo demokracije oziroma buržoaznega nasilja, na drugi strani številčno moč in vpliv delavskih političnih, strokovnih – sindikalnih –, kulturnoprosvetnih in telovadnih ter drugih organizacij, pa tudi njihovo razcepjenost ter sodelovanje ali nasprotja med njimi.

Med procesi, dogodki in ukrepi, ki so se posebej vidno zrcalili v izvedbi prvomajskih manifestacij v obravnavanem obdobju, so bile izjemne razmere v času prve svetovne vojne, revolucionarno vrenje po zmagoviti februarški in oktobrski revoluciji v Rusiji, ustanovitev jugoslovanske države, naraščanje buržoazne ofenzivnosti na delavske pridobitve iz revolucionarnega povojnega obdobja, posebej udarci oblasti in podjetnikov po revolucionarnem delavskem gibanju, najprej s krvoprelitjem v železničarski in splošni stavki aprila 1920, nato z obznanom konec istega leta in z zakonom o zaščiti države avgusta 1921, s t. i. »malo obznanom« po prvounijskem spopadu revolucionarnega delavstva z orjunaši leta 1924 ter z drugimi protidelavskimi ukrepi, na gospodarskem področju pa je spremenila pogoje za delovanje delavskih organizacij zlasti kriza sredi dvajsetih let, ki je sledila povojnemu gospodarskemu razmahu. Na prikaz moči in enotnosti oziroma šibkosti in razdvojenosti delavskega razreda na prvomajskih manifestacijah pa so vplivali zlasti povečano vključevanje delavstva predvsem v razredne-socialistične organizacije po revolucijah v Rusiji in v začetnih obdobjih po nastanku jugoslovanske države, dokončni razcep v razrednem gibanju na Slovenskem aprila 1920 z nastankom komunističnih organizacij in s še nadaljnjim obstojem tudi socialističnih organizacij, velik upad organiziranosti delavstva zaradi buržoaznih udarcev na revolucionarno delavsko gibanje, prizadevanja ilegalne pokrajinske organizacije KPJ in njenih legalnih organizacij za vzpostavitev enotne delavske fronte po stopnjevanju ofenzive kapitala, dokončna prepoved legalnih komunističnih, t. i. neodvisnih političnih, strokovnih – sindikalnih –, kulturnoprosvetnih in drugih organizacij sredi 1924 ter delovanje komunistov v organizacijah Združene delavske sindikalne zveze v t. i. Ursovih sindikatih in prek legalnih listov v drugi polovici dvajsetih let, cepitve na politične frakcije v socialističnem taboru, nasprotja pa so bila vidna tudi na sindikalnem področju v organizacijah Strokovne komisije za Slovenijo (SK). Poleg razrednih organizacij pa so vse obravnavano obdobje delovale tudi krščanskosocialne, narodnosocialistične – liberalne delavske organizacije, profesionalna delavska društva ter organizacije javnih in zasebnih nameščenec. Vsa ta razcepjenost je odsevala tudi v vsebini in oblikah prvomajskih proslav oziroma v različni pripravljenosti privrženec nerazrednih organizacij za manifestacijo zavesti in borbeneosti ob največjem delavskem prazniku.

V takih splošnih razmerah in ob takem stanju v delavskem gibanju so prvomajske manifestacije po mogočnem vzponu do leta 1919, ko so dosegle višek v vsej dotedanji

zgodovini, zašle v krizo, uspeh nadaljnjih praznovanj pa je bil odvisen predvsem od skupnih nastopov komunističnih in socialističnih organizacij in skupin oziroma od uveljavitve enotne delavske fronte ob 1. maju ter od stopnje oblastnih omejitev. Pri tem je treba poudariti, da je bilo ves čas poglavitni nosilec prvomajskih manifestacij razredno zavedno delavstvo, čeprav se je praznovanje 1. maja pod njegovim vplivom v obravnavanem obdobju precej razširilo tudi med članstvo nerazrednih delavskih organizacij. V primerjavi s proslavami razrednih organizacij so bile proslave nerazrednih organizacij po udeležbi in obliki običajno skromne. Nerazredne organizacije pa so v skladu s svojo programsko usmeritvijo dajale temu prazniku tudi posebno vsebino. Praznovanja 1. maja so organizacijam posameznih idejnih usmeritev služile za propagiranje njihovih programov, žal pa mnogokrat tudi za medsebojno obračunavanje in napadanje, namesto za dokazovanje delavske solidarnosti. Slovensko razredno zavedno delavstvo je ob 1. maju posebej manifestiralo svojo privrženost in solidarnost z vsem jugoslovanskim in mednarodnim delavstvom ter je vključevalo v svoje prvomajske manifeste tudi skupne zahteve. Dodamo naj še, da je v povsem drugačnih razmerah proslavljalo 1. maj slovensko delavstvo, ki je s krivičnimi mejami po prvi svetovni vojni ostalo zunaj Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, saj je npr. v avstrijski republiki postal 1. maj državni praznik, v Italiji pa je fašizem po prihodu na oblast prvomajske manifestacije prepovedal in je moralo delavstvo ob svojem prazniku začeti z ilegalnimi akcijami.

Tudi v obravnavanem obdobju so bile poglavitne organizatorke prvomajskih proslav razredno zavednega delavstva politične organizacije, ki so v pripravljalne odbore pritegnile predstavnike strokovnih, kulturnoprosvetnih in drugih delavskih organizacij. Toda zaradi cepitev političnih organizacij so imele vedno pomembnejšo, včasih tudi glavno vlogo strokovne – sindikalne – organizacije, med katerimi je bilo praviloma zaradi vodenja perečih socialnoekonomskih bojev več sodelovanja, medtem ko so bila na političnem področju včasih nepremostljiva razhajanja. Tako kot so bili komunisti pobudniki za akcijsko enotnost v mezdnih in stavkovnih gibanjih, so bili tudi predlagatelji za enotne nastope vsega razredno zavednega delavstva na prvomajskih proslavah v dvanajstih letih, pri čemer so socialisti npr. leta 1924 takšno sodelovanje odločno zavrnilo. Na skupnih prvomajskih shodih pa so vedno govorili predstavniki komunističnih in socialističnih organizacij. Poleg skupnih zahtev pa so organizacije še vsaka zase v prvomajskih manifestih poudarjale svoje cilje delavskih bojev.

Običajno so priprave na prvomajske prireditve trajale več tednov, pri čemer je vsaka organizacija prevzela svojo nalogo. Politične organizacije so običajno vodile prireditvene odbore in skrbele za vsebino proslav, posebej so določale govornike iz vrst vidnih funkcionarjev in oblikovale resolucije. Strokovne organizacije so kot najbolj množične imele največji delež pri mobiliziranju delavstva za posamezne prireditve, posebej pa je bila njihova naloga, da dosežejo za 1. maj prekinitev obratovanja velikih in malih obratov, ali kot so tudi govorili, da izvedejo ta dan manifestativni generalni štrajk. Strokovne organizacije pa so po prvi svetovni vojni zahtevo za praznovanje 1. maja uveljavljale tudi v kolektivnih pogodbah s podjetniki. Včasih so strokovne organizacije oblikovale tudi lastne prvomajske manifeste. Naloga delavskih kulturnoprosvetnih in telovadnih organizacij v obravnavanem obdobju zlasti v okviru Svobode je bila organizirati kulturnoprosvetne prireditve z dramskimi, recitacijskimi, pevsкими in instrumentalnimi skupinami (posebno vlogo so imele delavske godbe) ter z morebitnimi telovadnimi nastopi. Pomembno vlogo pri organiziranju shodov in povork ter pri vzdrževanju reda so imeli pripadniki Udruženja delavskih rediteljev oziroma reditelji posameznih organizacij, s čimer so organizatorji hoteli preprečiti morebitna orožniška in policijska posredovanja. Pri usmerjanju in usklajevanju njihove vsebine je veliko delo opravilo delavsko politično, sindikalno, kulturnoprosvetno in drugo časopisje.¹ Za 1. maj so izšle slavnostne številke z uvodniki, manifesti (tudi mednarodnih zvez), s

članki o zgodovini prvomajskih praznovanj, z literarnimi prispevki, včasih pa so bile tudi umetniško ilustrirane. Ob večini praznovanj so izšli tudi posebni Majski spisi. Časopisje je seveda veliko pisalo o poteku prvomajskih proslav v posameznih delavskih središčih, pri čemer je bil pogost pojav zlasti pretiravanje v podajanju števila udeležencev na shodu lastne organizacije in zmanjševanje številčnosti na prireditvah nasprotnih organizacij, kajti vsaka je hotela posebej ob 1. maju pokazati svojo lastno moč in tudi vpliv na delavstvo, ki ni bilo organizirano. Posebej pa je imelo interes pomanjševalno pisati o udeležbi na razrednih delavskih shodih klerikalno in liberalno meščansko časopisje ter hkrati ugodno pisati o uspehu shodov organizacij, prek katerih so meščanske stranke poskušale prodreti med delavstvo.

V obravnavanem obdobju so za 1. maj skoraj vsa velika podjetja in tudi precej malih »počivala«, vendar ne vsako leto v enakem obsegu. Zlasti v manjših krajih je šele po prevratu 1918 delavstvo prvič proslavilo 1. maj, medtem ko si je v velikih industrijskih središčih in rudarskih revirjih to pravico do svojega praznika po prvem praznovanju leta 1890 postopoma priborilo skoraj povsod že pred vojno. V obravnavanem obdobju so v številnih krajih na ta dan zaprli tudi trgovine in razne ustanove. Tudi obseg in oblike praznovanja 1. maja so bile v posameznih krajih odvisne zlasti od moči in vrste delavskih organizacij ter tradicije. V velikih delavskih središčih so bile različne prireditve, v manjših krajih pa so bile manifestacije lahko le skromne, včasih pa so jih organizirali tudi za več okoliških krajev skupaj. Na predvečer delavskega praznika so bile v večjih krajih kulturne prireditve – dramske predstave, koncerti, akademije s kulturnim in telovadnim programom, ponekod pa so organizirali baklade in še druge prireditve. Delavci so že pred praznikom poskrbeli za izobešanje rdečih zastav in za okrasitev hiš. Na 1. maj zjutraj so v številnih krajih godbe izvedle budnice, v dopoldanskem času so organizirali shode in nato še manifestacijske obhode po posameznih krajih, včasih tudi kljub prepovedi oblasti. Na shodih so večkrat poleg predstavnikov političnih strank govorili tudi zastopniki strokovnih organizacij in predstavnice organiziranih žena. Na shodih in v povorkah so delavci nosili tudi transparente z glavnimi zahtevami, na njih so bili vedno tudi delavski rdeči prapori in društvene zastave. Popoldanski spored je pogosto obsegal zabavno prireditev, popestrjeno z nastopi delavskih kulturnih in telovadnih skupin. Čisti dobitek so namenili za podporo sodrugom, ki so trpeli zaradi preganjanja oblasti ali delodajalcev, pa tudi za izboljšanje gmotnega položaja delavskih organizacij in časopisja. Za te namene so na prvomajskih prireditvah prodajali tudi posebne značke in razglednice ter razširjali delavski tisk. Poleg navedenih prireditev so delavci pogosto organizirali tudi prvomajske izlete na bližnje izletniške točke, ki so ponekod postali tradicionalna oblika praznovanja. Včasih so prvomajske manifestacije sklenili 1. maja zvečer še z dodatno kulturno prireditvijo. Ob teh pestrih oblikah praznovanja naj pripomnimo, da so ponekod delavci lahko organizirali le shod ali izlet, povsod pa so se prireditve udeleževali z rdečimi znaki in cvetovi. Ponekod so delavci poleg svojih družinskih članov uspeli pritegniti k praznovanju tudi napredne kmete in izobražence. Krščanskosocialna praznovanja 1. maja pa so bila običajno povezana tudi s cerkvenimi obredi.

Oblike praznovanja so bile posebej odvisne od vsakokratnih oblastnih ukrepov oziroma od ravnanja policije in orožništva. Leta 1920 so bili npr. prvomajski shodi po železničarski in splošni stavki prepovedani, občasno pa so bile prepovedane posamezne oblike: npr. obhodi, shodi na prostem, nošenje rdečih zastav itn., včasih pa so prvomajske shode ovirali tudi z aretacijami agitatorjev in govornikov. Tako ukrepanje je bilo lahko omejeno le na posamezne kraje, kjer so lokalne oblasti ravnale z delavci posebno ostro. Posebej pa je značilno, da so oblasti ravnale od leta do leta različno v posameznih pokrajinah. Samo v ilustracijo naj navedemo, da so bile

prvomajske manifestacije leta 1919 v večini drugih jugoslovanskih pokrajin prepevedane, v Sloveniji pa so v tem letu dosegle višek.

S prikazom nekaterih značilnosti prvomajskih manifestacij v posameznih letih, zlasti praznovanj razredno zavednega delavstva, želimo ilustrirati velike vzpone in upade ter vsebino vsakoletnih proslavljanj mednarodnega delavskega praznika, ki kažejo tudi vsakokratne razmere in stanje v delavskem gibanju.²

Prvomajske manifestacije 1917. in 1918. leta – izraz protivojnih zahtev in krepitve organiziranosti delavstva

Po začetku prve svetovne vojne je avstroogrška vlada z omejitvijo zborovalne in združevalne svobode prizadela vse delavske organizacije in je nekatere oblike njihove dejavnosti tudi popolnoma onemogočila. Tako prvi dve leti vojne tudi tradicionalnih prvomajskih manifestacij ni bilo mogoče organizirati. Socialnodemokratski sindikalni list Delavec je v prvomajskih razglasih pozval delavstvo, naj »prostovoljno« opusti običajne oblike praznovanja. Pisal je o tragičnih posledicah vojne za delavsko gibanje in položaj delavskega razreda ter o hudih žrtvah na bojiščih. Celo kratek prvomajski razglas leta 1916 je cenzura še nekoliko okrnila.³

Tudi leta 1917 se je vodstvo slovenske socialne demokracije odločilo za opustitev prvomajskih manifestacij kot »malo nadomestilo« je Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) za Kranjsko sklenila izdati Majski spis. V njem je tudi prispevek Luč vzhoda o revolucionarnih dogodkih februarja 1917 v Rusiji.⁴ Prav ti pa so sprožili dvig borbenosti delavstva tudi drugod in prav prvomajske manifestacije leta 1917 so bile prvi vidni izraz oživitve razrednega delavskega gibanja v Avstro-Ogrski. Osrednje socialnodemokratsko vodstvo na Dunaju je komaj štiri dni pred 1. majem pozvalo delavstvo, naj praznuje s prekinitvijo dela in mirovnimi manifestacijskimi shodi. To je bil drzen poziv v razmerah, ko so bili mnogi delavci podrejeni vojaški zakonodaji. Kljub kratkotrajnim pripravam so prvomajske manifestacije lepo uspeli tudi na Slovenskem. Po množični udeležbi sta bila najuspešnejša shoda v Ljubljani in Trbovljah s po 3000 udeleženci, velike manifestacije pa so bile še v Idriji, Zagorju, Hrastniku in na Jesenicah, medtem ko je tržaško delavstvo za mirovne zahteve manifestiralo le z opustitvijo dela, shoda pa ni smelo organizirati. Ob tem je treba pripomniti, da je delo »počivalo v razmeroma velikem obsegu«, ne pa povsod, pa tudi prvomajski shodi so bili izvedeni le v dobro organiziranih industrijskih in rudarskih središčih. Na njih so govorniki govorili o temi »Delavstvo in mir«. Na shodih so »zbrani možje in žene delovnega ljudstva« sprejeli resolucijo, v kateri so izrazili »svojo odločno pripravljenost na takojšnji mir brez osvojitve in ponižanja katerekoli vojskujoče se države in nasprotovanje vsakemu podaljšanju prelivanja krvi, uničevanja človeških življenj in ljudskega blagostanja«. Zahtevali so »neomajno vztrajanje« avstroogrške vlade na njeni izjavi, da je pripravljena na častni mir. Pozdravili so prizadevanja za obnovitev internacionale, ki naj se bori za doseg trajnega miru in za novo mednarodno pravo. Udeleženci shodov so »s strastnim sočustvovanjem« pozdravili »ruski proletariat, ki s svojim junaškim bojem ni rešil le samega sebe, temveč vso Evropo jarma in biča carizma in je tako napravil svobodno pot za nov politični in socialni razvoj«. S prvomajskimi shodi se je tudi slovensko delavstvo vključilo v mirovno gibanje in list Delavec je s ponosom poudaril, da je socialnodemokratsko delavstvo na čelu boja za mir. Tudi v nekaterih industrijskih središčih v Bosni in Hercegovini ter Vojvodini so bili protivojni prvomajski shodi, na katerih so tudi pozdravljali revolucionarnost ruskega proletariata.⁵

Po prvih manifestacijah ob mednarodnem delavskem prazniku v času vojne so se delavci na Slovenskem začeli množično vključevati v razredne socialnodemokratske

strokovne in politične organizacije in so pokazali pripravljenost, da se kljub vojnim razmeram in nevarnosti hudih kazni (tudi odhod na fronto), bojujejo za izboljšanje do skrajnosti poslabšanega socialnoekonomskega položaja. Toda desničarsko vodstvo slovenske socialne demokracije jih je odvrčalo od revolucionarnih bojov. Kljub temu pa se je tudi na Slovenskem povečevalo število demonstrativnih nastopov in stavk. Tako se ljubljanske delavke in begunke v drugi polovici aprila 1918 tri dni zaporedoma demonstrirale po mestu ter zahtevale kruh in mir, zaradi česar je policijsko ravnateljstvo omejilo zborovalno svobodo in uvedlo delno policijsko uro.⁶ Ti ukrepi so vplivali tudi na izvedbo prvomajske manifestacije v Ljubljani.

Leta 1918 so bile na pobudo vodstva avstrijske socialne demokracije priprave na prvomajske prireditve daljše in bolj temeljite kot prejšnje leto. Izvrševalni odbor JSDS je pozval svoje članstvo, naj organizira prvomajske proslave »kar najdostojneje, v kolikor dopuščajo vojne razmere« ter na njih manifestira za mir in svobodo.⁷ Razredne strokovne organizacije so dosegle povsod, kjer je bilo delavstvo vanje že vključeno, da se 1. maja ni delalo, čemur so se ponekod podredili tudi »nesomišljeniki«. Na praznik so delali le v manjših krajih, kjer je prevladovalo neorganizirano delavstvo oziroma članstvo nerazrednih organizacij. Socialnodemokratska lista Delavec in Naprej sta pisala, da so se v Sloveniji prvomajske manifestacije odvijale »na najsijajnejši način« in da niso prav nič zaostajale za slavlji drugod v Avstro-Ogrski.⁸ Prvomajske manifestacije so se v primerjavi s preteklim letom razširile v nove kraje, še narastla je udeležba na njih, v Trbovljah je bilo okoli 5000 udeležencev, v Idriji nad 2200 itd., za kar so poskrbele zlasti strokovne organizacije. V večini krajev, okrašenih z rdečimi zastavami, so bile poleg shodov tudi povorke in nastopi delavskih kulturnih skupin, ponekod pa še zabavne prireditve, katerih čisti dobiček so namenili tudi vojnim invalidom. Najstrožje omejitve pri izvedbi prvomajskih manifestacij so bile v Ljubljani, kjer so bili na ulicah vojaški oddelki pripadnikov madžarske narodnosti z nalogo, da onemogočijo obhod po mestu.⁹ Tudi v Trstu je bil lahko delavski shod le v dvorani. Iz Borovelj pa je ob 1. maju dopisnik poudaril potrebo po delovanju JSDS v tem kraju in po organiziranju posebnega slovenskega shoda. V nekaterih manjših krajih so manifestacije organizirali na nedeljo pred 1. majem oziroma na nedeljo po 1. maju.

List Naprej je v prvomajski številki še podrobneje navedel najbolj pereče delavske zahteve ob 1. maju. V njem je ob pglavitni zahtevi za pravični mir poudarjena tudi pravica do samoodločbe narodov. Delavstvo se mora boriti »za svojo socialno – politično in narodno svobodo«. Če bo postal »vsak narod svoboden – neodvisen ... bo proletarijatu mogoče posvetiti vse svoje moči za svoje socialne, kulturne in politične pravice«. Slovensko delavstvo se bo bojevalo za nacionalno svobodo »paralelno z bojem za lastni obstoj«. Med socialnimi zahtevami je bila posebej poudarjena zahteva po osemurnem delavniku in po izboljšanju življenjskega položaja delavstva. Na vseh manifestacijah so govorniki opozarjali delavstvo na dolžnost, da se politično in sindikalno organizira ter vstopa v konzumne organizacije, ker bo le tako uveljavilo svojo moč in se bojevalo za delavske pravice, »ki jih naj prinese bodoča ureditev socialnih razmer«. Hkrati s krepitvijo razrednih organizacij in njihovim usposabljanjem za boje po vojni pa je njegova dolžnost, »da se solidarnostno poveže s proletarci vseh narodov«. Vsebinsko prvomajskih manifestacij je na kratko najbolje prikazal eden transparentov, ki so jih delavci nosili na manifestacijah: »Hočemo mir, kruh, hočemo svobodo za nas, za naš narod, za vse človeštvo«. Za prvomajske manifestacije leta 1918 je torej značilno, da so na njih poleg mirovnih in socialnih zahtev poudarjali tudi nujnost rešitve nacionalnega vprašanja v skladu z načeli samoodločbe.

S koncem prve svetovne vojne, z ustanovitvijo jugoslovanske države in z veliko okrepitevijo zlasti razrednega delavskega gibanja v revolucionarnih povojnih razmerah so nastali novi pogoji tudi za takšne delavske manifestacije, kakršna so bila proslavljanja praznika dela.

Prvomajske proslave naj bi bile prva velika manifestacija moči jugoslovanskega komunističnega gibanja po njegovem organizacijskem konstituiranju na kongresu aprila 1919, toda vlada Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je pod pretvezo nevarnosti revolucionarnega prevrata prepovedala vsa zborovanja na prostem in obhode. To je bil prvi večji napad buržoazije na revolucionarno delavsko gibanje, na katerega osrednje vodstvo novoustanovljene komunistične stranke ni odgovorilo z ustreznimi akcijami revolucionarno razpoloženih množic. Odločno pa je ukrepalo pokrajinsko partijsko in sindikalno vodstvo v Bosni in Hercegovini, ki je sklenilo organizirati splošno protestno stavko zoper prepoved prvomajskih proslav. Stavka se je začela 30. aprila v Sarajevu, deželna vlada pa je takoj poslala na ulice vojsko, razglasila naglo sodišče in vojaško jurisdikcijo tudi za civilne osebe za nasilna dejanja zoper red in mir. Vojaške enote so delavce razgnale in jih okoli 500 zaprle. Med aretiranci so bili mnogi funkcionarji partijskega in sindikalnega vodstva. V Sarajevu je policija zaprla tudi Delavski dom in prepovedala izhajanje partijskega glasila. Zaradi teh protidelavskih ukrepov so v naslednjih dneh začeli solidarnostno stavkati rudarji in drugi delavci v Zenici, Kaknju, Brezi in Kreki. Tudi v teh krajih so stavkovno gibanje poskušali zatreti z aretacijami in drugimi nasilnimi ukrepi. Na območju Tuzle je nato pasivna rezistenca – protestna počasna proizvodnja rudarjev trajala še dva meseca.¹⁰ Tudi v Zagrebu je delavstvo zoper prepoved prvomajskih manifestacij protestiralo z dvodnevno generalno stavko. Ko je hotelo okoli 15 000 do 20 000 ljudi zborovati v središču mesta, so jim to združene vojaške policijske in orožniške enote preprečile. Demonstrante so razbile na več skupin, ki so se spopadale tudi s francoskimi enotami, ki so bile tedaj kot antantne sile v Zagrebu. V Beogradu in drugod v Srbiji je delavstvo proslavilo 1. maj z ustavitvijo dela in s shodi v zaprtih prostorih, leta 1919 pa so bile prve prvomajske proslave tudi v Črni gori.¹¹

Deželna vlada za Slovenijo je socialnodemokratskemu vodstvu dovolila organizirati tudi vse prvomajske manifestacije na prostem. Vodstvo JSDS je začelo pripravljati prvomajske slovesnosti že marca 1919, ko je osnovalo osrednji pripravljalni odbor in vanj povabilo predstavnike vseh strokovnih zvez SK ter Delavske kulturne in telovadne zveze Svoboda.¹² Pripravljalne odbore iz predstavnikov razrednih delavskih organizacij so ustanovili tudi po posameznih krajih. Ti so imeli nalogo pripraviti program za prvomajske prireditve, medtem ko jim je govornike priskrbelo tajništvo JSDS. Uprava Napreja je za vsebinsko pripravo poskrbela tudi z izdajo obsežnega Majskega spisa s političnimi, literarnimi in umetniškimi prispevki vidnih socialnodemokratskih funkcionarjev ter slovenskih književnikov in likovnikov.¹³ Izdala je tudi šest prvomajskih razglednic s socialnimi motivi. List Naprej je objavil razpored 34 shodov, v še petih manjših krajih pa so bili predvideni shodi na prvo nedeljo po 1. maju. V večini krajev so poleg shodov pripravili tudi mnoge druge prireditve.¹⁴

V poročilih o prvomajskih manifestacijah je Naprej poudaril, da so bile »veličastne«, »impozantne« v industrijskih revirjih in kmečkih krajih, kar priča o »ogromni moči, o združeni sili prebujenega« delavstva.¹⁵ Delavec pa je zapisal, da takšnih slavnosti, kakršne so bile ob 1. maju 1919, slovensko delavstvo še ni videlo.¹⁶ Njihove značilnosti so bile izjemno množična udeležba, dotlej največje število shodov, v več krajih so bili organizirani prvič, zlasti v večjih središčih so potekale različne prireditve od predvečera 1. maja in na sam 1. maj od ranih jutranjih ur, delo je razen v

najnujnejših primerih povsod »počivalo«, tudi v uradih in šolah, praznovalo je tudi delavstvo, organizirano v krščanskosocialnih in narodnosocialističnih strokovnih organizacijah, praznično vzdušje pa so kazali tudi vsi kraji, kjer so bile prvomajske manifestacije. V ilustracijo naj navedemo, da je po časopisnih poročilih v Ljubljani sodelovalo na osrednji prireditvi do 10 000 ljudi, v Trbovljah 8000, na Jesenicah 5000, v Velenju in Šoštanju 4300, v Zagorju 3000, nad 2000 v Celju in Prevaljah, v Mariboru je skupaj množično proslavljalo slovensko in nemško socialnodemokratsko delavstvo, po več sto udeležencev pa je bilo tudi v drugih krajih, kjer so bili večji ali manjši industrijski obrati. Poročila o uspešnih prireditvah so poleg navedenih še iz naslednjih krajev: Borovnice, Črne (skupaj z Mežico), Dravograda, Kamnika, Kočevja, Kranja, Krmelja, Litije, Mislinje, Novega mesta, Pragerskega, Ptuja, Radeč pri Zidanem mostu, Rajhenburga (Brestanice), Rogaške Slatine, Ruš, Sevnice, Strnišča (Kidričevega) pri Ptuju, Škofje Loke, Št. Lovrenca na Pohorju, Št. Ilja pri Mislinji, Vrhnike, Zabukovice in Zidanega mosta, po razporedu pa so bili shodi še na Blokah, Kropi, Laškem, Selcah in Železnikih.

Povsod, kjer so bile delavske godbe, tamburaški orkestri, pevski zbori in dramske skupine, so organizirali njihove posebne nastope ter sodelovanje na shodih in v sprevodih, v Ljubljani pa so v dramskem in opernem gledališču organizirali za delavstvo posebne predstave po znižanih cenah. Na vseh shodih so govorniki govorili o perečih mednarodnih problemih, o razmerah v jugoslovanski državi, o dosežkih in nalogah delavskega gibanja, obrazložili so glavne delavske zahteve, o vsem tem pa sta v slavnostnih prvomajskih številkah pisala tudi lista Naprej in Delavec.¹⁷ V resoluciji, ki so jo sprejeli na shodih, so uvodoma ugotovili, da jih je »svetovni val« iz Rusije »dvignil do novega, mogočnega razmaha« in da zato 1. maj »ni več dan delavskega protesta, marveč praznik zmagoslavja«. V resoluciji, prvomajskih člankih in govorih na shodih so opredelili stališča in zahteve glede ureditve nacionalnopolitičnih in socialnoekonomskih razmer v novi jugoslovanski državi. Njen nastanek so slovenski socialdemokratski delavci »najtoplejše pozdravili, zakaj zavedali smo se, da je delavec pod tujim robstvom dvakrat suženj«. Ko podpiramo idejo »narodnega edinstva«, prepričanje, »da je veliko kulturno in gospodarsko delo le v velikih enotah mogoče« pa je treba upoštevati »potrebe življenja« in »razmere, ki jih je ustvarila zgodovina. Slovensko delavstvo je v skrbeh za svoj obstoj, kajti industrija se mora prilagoditi novim razmeram. Tudi iz gospodarskih razlogov sta za vse dele države potrebni »samouprava in svoboda ... Prepričani smo, da je samouprava zlasti za slovenski del našega naroda življenjski pogoj«. Protestirali so tudi proti teptanju pravice do samoodločbe na pariški mirovni konferenci in eden od govornikov je poudaril: »Žive nas trgajo, Slovence!«

Toda ustanovitev jugoslovanske države pomeni svobodo za kapital, ne pa tudi za delavski razred. Z njo je jugoslovanski proletariat dobil »novo fronto, težko fronto«. Le »zaveznitvo vsega jugoslovanskega proletarijata in mednarodno zaveznitvo s proletarijatom sveta je edina in najzanesljivejša garancija, da izvajemo boj z uspehom«. Ob protestih proti vsem političnim omejitvam in preganjanjem so v resoluciji posebej poudarili, da je slovensko ljudstvo doseglo večje politične svoboščine in socialne pravice, kot veljajo v drugih jugoslovanskih pokrajinah, ter da jih je treba razširiti na vso državo. S tem poudarkom je socialnodemokratsko vodstvo želelo zlasti opravičiti pravilnost svoje dotedanje reformistične in ministerialistične politike ter se pokazati kot uspešnejše v primerjavi s socialnodemokratsko levico oziroma komunisti v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Na shodih je slovensko delavstvo zahtevalo zlasti naslednje: »Izravnavanje premoženja (t. j. predvsem odvzem vojnih dobičkov, op. p.), socializacijo podjetij, radikalno socialno zakonodajo, politično svobodo in socialno enakost, temelječo na sodelovanju ljudstva obojega spola v upravi in ustavi«. Glede državne ureditve so zahtevali »socialno republiko«, reševanje mejnih vprašanj pa mora

temeljiti »na stališču samoodločevanja in sporazumevanja od naroda do naroda«. Manifestirali so za razorožitev in mednarodno solidarnost proletariata. S shodov so poslali pozdrave hrvaškim in srbskim sodrugom, ki so jim oblasti prvomajske proslave prepovedale. Vse te temeljne zahteve so bile izražene tudi na transparentih, ki jih je delavstvo nosilo na shodih in v sprevodih. Med njimi naj posebej poudarimo geslo »Zemljo obdelovalcu zemlje!«, s čimer je delavstvo izrazilo svojo podporo boju kmetov za agrarno reformo ter parolo »Edinstven proletariat proti edinstvenemu kapitalizmu«, ki izraža zahtevo za združitev delavstva v jugoslovanskem in mednarodnem okviru. Prvomajske manifestacije leta 1919 so torej v vsebinskem pogledu izražale izredno pestrost perečih problemov in delavskih zahtev.

Ob velikih prvomajskih manifestacijah razredno zavednega delavstva so bile proslave 1. maja krščanskosocialnega in narodnosocialističnega delavstva skromne. Povsod, kjer so skupine Jugoslovanske strokovne zveze, se je 1. maj »mirno, dostojno proslavil« s shodi, izleti, predavanji, kulturnimi prireditvami ter mašami.¹⁸ Narodno socialna zveza in Zveza jugoslovanskih železničarjev sta v krajih, kjer sta imeli podružnice, priredili svoje shode in obhode, največje v Ljubljani in v Mariboru. Na manifestacijah so zlasti poudarjali, da se mora delavstvo »držati svoje narodnosti«, izražali so nasprotovanje internacionalizmu ter poudarjali skrb za usodo Slovencev, ki so ostali zunaj meja jugoslovanske države. V Narodnem socialistu, ki je začel izhajati prav 1. maja 1919, so poudarjali razlike med socialističnim in narodnosocialističnim gibanjem.¹⁹ Po socialnodemokratskem pisanju poskus »narodnjakov« v Ljubljani s prvim delavskim majniškim shodom, da bi »malo konkurirali« zavednemu delavstvu, ni uspel.²⁰ Pomembna značilnost prvomajskih proslav leta 1919 je tudi v tem, da jih je v večji meri kot dotlej, in tudi v primerjavi z naslednjimi leti, organiziralo tudi delavstvo nerazrednih strokovnih organizacij. Omenimo naj še, da se je slovensko delavstvo na Primorskem pod italijansko okupacijo vključilo v skupne proslave, ki so jih organizirale socialistična stranka in strokovne organizacije, največje delavsko zborovanje je bilo v Trstu.²¹

Kriza prvomajskih praznovanj po prvih buržoaznih udarcih po revolucionarnem delavskem gibanju

Potek velike aprilske stavke, v kateri sta revolucionarnost in borbenost slovenskega delavstva dosegli najvišjo stopnjo, je dosegel višek s tragičnimi delavskimi žrtvami na Zaloški cesti v Ljubljani. V največjih industrijskih središčih so tedaj za vzdrževanje reda poleg orožnikov in policistov uporabili tudi vojaške oddelke. Pred oboroženim napadom na delavstvo so oblasti poskušale zlomiti stavko z drugimi ukrepi, tako tudi z vpoklici železničarjev na orožne vaje, 21. aprila pa je deželna vlada prepovedala vse shode. Po dogodkih na Zaloški cesti je policija aretirala vodilne partijske in sindikalne funkcionarje ter nekaj sto članov stavkovnih odborov, 29. aprila pa je osrednje stavkovno vodstvo v Beogradu stavko zaključilo.²²

To dogajanje neposredno pred 1. majem 1920 je imelo za posledico odpoved vseh prazničnih manifestacij v Sloveniji. List Delavec je v prvomajski številki v črno obrobljenem članku Ob grobovih žrtev delavske solidarnosti obvestil člane SK s sklepom, naj delavstvo proslavi 1. maj tako, da ta dan dela in zaslužek nameni delavskim žrtvam. Poudaril je: »S tem počastimo spomin žrtev, s tem pomagamo nesrečnim rodbinam, ki jih je pahnil v bedo sedanji sistem, ne da bi se izpostavljali političnemu terorizmu, ki nam je prepovedal vse shode in prireditve. Z žalostjo v srcu, toda v polni zavesti, kaj pomeni za proletarijat prvi maj, smo sklenili tako, ker se zavedamo, da je vse zunanje formalnost, prepričanje v socializem pa jedro delavskega pokreta in napredka.« Pri SK so ustanovili fond za podpiranje vdov in sirot žrtev delavske solidarnosti, kamor naj bi strokovne organizacije in posamezniki nakazovali denar.²³ List Naprej je 1. maj 1920 razglasil za sedmino za delavskimi žrtvami.²⁴ Vidni

znak strankarske razcepljenosti v razrednem delavskem gibanju na Slovenskem pa je bila ločena priprava tradicionalnih Majskih spisov. Izvrševalni odbor JSDS je izdal Majski spis,²⁵ Socialistična delavska stranka Jugoslavije za Slovenijo (komunistov) pa je pripravila natis 10 000 izvodov Majskega spisa v obsegu okrog 30 strani, ki pa ga je policija zaplenila, še preden je tiskarna delo končala. V Sloveniji leta 1920, ob 30-letnici praznovanja 1. maja, zaradi delavskih žrtev, oblastne prepovedi in množičnih aretacij ni bilo tradicionalnih prvomajskih manifestacij.

Tudi na Hrvaškem je vlada prvomajske proslave prepovedala ter poslala 1. maja na ulice policijske in vojaške patrulje. Zelo svečano, z ustavitvijo dela, s shodi in povorkami je delavstvo praznovalo 1. maj v Srbiji, velike proslave pa so bile tudi na Kosovu ter v Bosni in Hercegovini. Izredno množične so bile prvomajske proslave v Julijski krajini. V Trstu se jih je udeležilo okrog 100 000 delavcev in v Gradiški 50 000, medtem ko so v Pulju v spopadu fašisti in vojsko štirje delavci padli, 33 pa je bilo ranjenih.²⁶

Na obseg in oblike prvomajskih manifestacij leta 1921 je vplival udarec po revolucionarnemu gibanju z obznano. Na izvedbo prvomajskega praznovanja pa je vplivalo tudi dejstvo, da je bil 1. maj na nedeljo in da je bilo ta dan zelo slabo vreme. Priprave na praznovanje so sovpadale tudi z veliko volilno agitacijo za občinske volitve, ki je zelo zaposlila politične in sindikalne funkcionarje. Kot organizatorici prvomajskih manifestacij razredno zavednega delavstva sta po prepovedi delovanja komunističnih organizacij lahko nastopili le JSDS in SK. Iz poročil v njunih listih se vidi, da so bile prvomajske proslave v industrijskih in rudarskih središčih omejene predvsem na shode in kulturne prireditve v zaprtih prostorih, obhodi so bili povsod prepovedani, lokalne oblasti pa so ponekod uvedle še druge omejitve. Vzdušje, v katerem se je odvijalo praznovanje 1. maja 1921, je mariborski socialistični list Enakost v poročilih o manifestacijah na Štajerskem označil takole: »Obhodi so bili prepovedani, govori cenzurirani, vojska pripravljena ...«²⁷ Na mnogih shodih so za socialdemokratskimi govorniki nastopili tudi komunistični predstavniki, udeležili pa so se jih tudi člani prepovedanih komunističnih organizacij. V Kočevju je npr. predstavnik oblasti komunističnemu govorniku prepovedal govoriti. Mednarodna strokovna zveza v Amsterdamu je

Praznovanje prvega maja leta 1921 v Rušah

pozvala svojo socialistično članstvo, naj 1. maja 1921 manifestira za »socializacijo« – »podružabljanje« industrije, sicer pa so udeleženci shodov protestirali proti omejevanju političnih svoboščin in nameri buržoazije, da okrni ali odpravi socialne pridobitve iz revolucionarnih povojnih bojev. Shode pa si je socialna demokracija prizadevala izkoristiti tudi za svojo okrepitev na račun prepovedanih komunističnih organizacij.²⁸

Razmere po obznani pa so si prizadevale izrabiti za svojo okrepitev tudi krščansko-socialne in narodnosocialistične strokovne organizacije. Prav leta 1921 so krščanski socialci posvetili veliko pozornost prvomajskim manifestacijam. Ljubljansko delavsko okrožje JZS je organiziralo množični izlet okoli 2000 svojih članov in privrženecv iz Ljubljane in okolice na Šmarno goro, izlete in shode z mašami pa so organizirale skupine JZS tudi v drugih krajih.²⁹ Tudi narodni socialisti so poskušali tega leta organizirati čimveč shodov, nanje pa so vabili tudi nameščence. Glavna organizatorka je bila Narodnosocialistična stranka, ki je izdala tudi Majski spis, za udeležbo sta skrbeli Narodno socialna zveza in Zveza jugoslovanskih železničarjev, za kulturni program pa izobraževalno društvo Bratstvo.³⁰

Leta 1921 so oblasti onemogočile prvomajske proslave v vseh drugih jugoslovanskih pokrajinah, komunistične manifestacijske nastope v Beogradu in Sarajevu pa je policija razgnala. V Trstu so fašisti napadli skupino prvomajskih manifestantov, pri čemer je en fašist padel. Po spopadu so opustošili sedež strokovne organizacije pomorskega delavstva.³¹

Prvomajske manifestacije – pomembna oblika uresničevanja enotne delavske fronte

Uresničevanje naloge za doseg enotne delavske fronte je bilo v jugoslovanski državi zaradi hude buržoazne ofenzive po zakonu o zaščiti države iz avgusta 1921, ki je dokončno potisnil komunistične organizacije v ilegalo, še posebej pereče. Pokrajinsko vodstvo KPJ za Slovenijo je vsako leto prek svojih ilegalnih listov in organizacij predlagalo skupna praznovanja 1. maja, ki naj bi bila pomemben izraz enotnega nastopa delavstva za skupne politične, socialne, ekonomske in kulturne zahteve ter za obrambo političnih in socialnih pravic. Ta prizadevanja pa so zlasti zaradi politike in stanja v socialističnem taboru, v katerem so se nenehno krepili frakcijski boji in razcepljenost, le delno uspela.

Leta 1922 je berlinska konferenca treh internacional (obnovljene II. internacionale, dunajske socialistične internacionale in Komunistične internacionale) sklenila, naj 1. maja vse razredno zavedno delavstvo enotno manifestira za osemurni delavnik, proti naraščajoči brezposelnosti, za enotno akcijo proletariata proti kapitalistični ofenzivi, za enotno fronto v državnem in mednarodnem okviru, za navezavo političnih in gospodarskih odnosov vseh držav s Sovjetsko Rusijo ter za pomoč gladujočim v tej državi.³² Še preden so v Sloveniji izvedeli za to skupno mednarodno akcijo, so v SK, ki je bila od začetka 1922. leta pokrajinska organizacija Glavne delavske zveze Jugoslavije (GDZJ), razpravljali o možnosti, da bi delavstvo 1. maja delalo in zaslužek namenilo gladujočim v Rusiji. Končno pa je prevladalo stališče o praznovanju 1. maja z ustavitvijo dela in SK je prevzela nalogo, da posreduje za enoten nastop vseh frakcij v pokrajinski organizaciji Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ), v katero se je konec leta 1921 vključila JSDS. List Delavec je ob tem poudaril, da je po razcepu na več političnih struj »tudi ta velik praznik trpel«. Sredi aprila je bil v prostorih SK sestanek, ki so se ga udeležili tudi predstavniki neodvisnih strokovnih organizacij. Te je od preloma 1921/22 pospešeno ustanovljala ilegalna KPJ. Sporazumeli so se o ustanovitvi skupnih pripravljalnih odborov za prvomajske manifestacije, o nastopu socialističnih in komunističnih govornikov na skupnih shodih, o zbiranju prispevkov za gladujoče v Rusiji na vseh prireditvah ter o tem, da se zaradi hudih razmer v Sovjetski Rusiji odpovedo prvomajskim zabavnim prireditvam.³³ Najprej je objavil razpored prvomajskih shodov v 37

krajih ter sporočil tudi prepoved ministrstva za notranje zadeve za organiziranje publičnih manifestacij, s čimer »nam skušajo onemogočiti naš praznik«. Pokrajinsko tajništvo SSJ je pred praznovanjem izdalo tudi obsežen Majski spis.³⁴ Legalni partijski list Delavske novice so v prvomajski številki po ugotovitvi, da se jugoslovanski proletariat ne bori le za najosnovnejše državljanske pravice, marveč bojuje »boj za življenje«, pozvale delavstvo, naj 1. maja poleg internacionalnih zahtev terja tudi odpravo vseh protidelavskih zakonov, svobodo združevanja, zborovanja in stavk ter »samoodločno in samopravo ljudstva«.³⁵

Razredno delavsko časopisje je nato navdušeno pisalo, da so bile prvomajske proslave v Sloveniji »zelo veličastne« ter prvič po letu 1919 spet množično obiskane in enotne. Komunistični in socialistični govorniki so poudarjali pomen enotne delavske fronte in se zavzemali za vsestransko podporo Sovjetski Rusiji. Posebno so uspele prireditve v rudarskih revirjih, kjer je že delovala močna neodvisna Zveza rudarskih delavcev Slovenije. V Trbovljah je bilo npr. nad 6500 udeležencev. Kljub prepovedi so v nekaj krajih izvedli tudi obhode, najbolj množičnega v Mariboru. Vse proslave so potekale v duhu enotne fronte, le v Ljubljani so komunisti protestirali proti nejalnemu govoru socialističnega predstavnika. Delavske novice so poročilo o uspešnih skupnih prvomajskih prireditvah sklenile z ugotovitvijo: »Led je prebit. To je bil prvi korak k enotnemu nastopu celokupnega razredno-zavednega proletariata v Sloveniji. Dolžnost vseh zborovalcev je, da gredo po začrtani poti naprej«.³⁶

Iz poročil o shodih pa se vidi, da so v posameznih krajih uspeli pritegniti na skupne prireditve razrednih organizacij tudi narodne socialiste in krščanske socialce oziroma, da so jih k sodelovanju povabili. Krščanski socialci so v Revirjih tako ponudbo zavrnili in na njihov shod, povezan z izletom, je prišel govorit celo dr. Anton Korošec.³⁷ To kaže, kako si je klerikalno vodstvo prizadevalo odvrniti krščanske socialce od skupnih nastopov s komunisti in socialisti. Prvomajske prireditve v Sloveniji so bile torej pomemben uspeh prizadevanj za enotno fronto, pri čemer naj kot zanimivost omenimo, da je zamejski Izvršni odbor KPJ na Dunaju v svojem poročilu Kominterni 6. junija 1922 ocenil sodelovanje komunistov s socialnimi demokrati 1. maja kot negativno, češ da se v tem kaže njihovo podrejanje socialnim demokratom.³⁸ Takim ocenam je botrovalo tudi nepoznavanje posebnih razmer v Sloveniji.

Kljub oblastnim omejitvam in prepovedim je bilo leta 1922 v organizaciji neodvisnih sindikatov več uspešnih prvomajskih shodov tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah. V Trstu so fašisti in karabinjerji z napadom na delavstvo preprečili prvomajsko zborovanje.³⁹

Tudi prvomajske manifestacije leta 1923 so se odvijale v znamenju uresničevanja enotne delavske fronte, glavne njihove organizatorice pa so bile razredne strokovne organizacije, ker so se nasprotja med političnimi strankami in strujami poglobljala. Pobudnik za enotni nastop je bila Zveza neodvisnih strokovnih organizacij Slovenije (ZNSOS). Njeno glasilo Strokovna borba je ob tem poudarilo, da je reformizem II. internacionale iz prvomajskih praznov napravil »čisto navadno buržoazno slavnost« in jim je treba dati spet »borbeni poudarek«.⁴⁰ SK je predlog za enotne prvomajske proslave sprejela in nato so stekle skupne priprave tudi v posameznih krajih.⁴¹

Dejstvo, da je bilo spomladi 1923 revolucionarno delavsko gibanje v vzponu in da so razredne organizacije enotno nastopile, je ugodno vplivalo tudi na uspešnost prvomajskih manifestacij. List Delavec je z zadovoljstvom ugotovil, da je celo Ljubljana, kjer so bila medsebojna nasprotja najhujša, »zbrala silne mase manifestantov« (okoli 5000), o podobnem uspehu pa je list Enakost poročal tudi iz Maribora. Kljub oblastnim prepovedim so bili ponekod tudi sprevidi, največji v Trbovljah. Do incidenta pa je prišlo na Jesenicah, kjer je policijski komisar z orožniškim spremstvom zahteval odstranitev rdeče zastave z delavskega doma, in v Hrastniku, kjer so orožniki s puškami zastavili spontani obhod, kar je vzbudilo hudo ogorčenje delavstva. Sicer pa so potekale

proslave »v senci bajonetov«, ob okrepljenem orožniškem patroljiranju in vojaški pripravljenosti. Železničarji, ki so bili organizacijsko najbolj razcepljeni, pa so v tem letu doživeli udarec od svoje direkcije, ki jim je sporočila, da morajo za praznovanje 1. maja vzeti dopust, ki pa jim bo odobren le v primeru, če bodo dovoljevale službene razmere.

Poleg političnih in socialnih zahtev, ki so jih ponovili s shodov v preteklem letu, so v prvomajskih manifestih, govorih in geslih posebej opozarjali na fašistično nevarnost ter zahtevali, »takojsnji razpust vseh fašističnih tolp, v prvi vrsti Orjune ...« (Organizacije jugoslovanskih nacionalistov). V Ljubljani so orjunaši tudi hoteli motiti popoldanske prireditve, a so jih pregnali.⁴² Medtem ko sta socialistični skupini, zbrani okrog listov Enakost in Rdeči prapor, sodelovali na prvomajskih prireditvah, pa je skupina okrog osrednjega socialističnega glasila Naprej, ki je izdal posebno številko kot Majski spis, skupni nastop sabotirala.⁴³ V Ljubljani so »naprejevci« celo organizirali poseben shod, na katerega pa je prišlo le nekaj privržencev. Prvomajska proslava je potekala tako, kot je predvideval komunistični Glas svobode v slavnostni številki, ko je zapisal, naj bo: »Mogočna demonstracija proletarske solidarnosti, izraz naraščajoče samozavesti delavskega razreda, bojna napoved meščanski družbi ...«⁴⁴

Medtem ko so neodvisne politične in sindikalne organizacije v Srbiji uspešno organizirale samostojne proslave, pa so bile v Zagrebu prepovedane vse manifestacije in poskus delavskih demonstracij so preprečili z nastopom vojske in konjeniške policije.

Ukrep italijanske fašistične vlade o prepovedi praznovanja 1. maja in namesto njega uvedba 21. aprila, dneva ustanovitve Rima, za državni praznik,⁴⁵ je odmevala tudi v Sloveniji. Mariborska Enotnost je poudarila, da je 1. maj simbol mednarodne solidarnosti in da bo pravico do njegovega praznovanja proletariat znal »braniti in ohraniti« ter da buržoaziji ne bo nikoli dovolil, da ga spreminja. List Nova pravda pa je poudaril, da je fašizem prekinil tudi dolgoletno tradicijo narodnosocialističnih prvomajskih zborovanj v Trstu.⁴⁶

Neodvisna delavska stranka Jugoslavije za Slovenijo, ZNSOS in Zveza delavske mladine Jugoslavije za Slovenijo so marca 1924 povabile pokrajinski odbor SSJ za Slovenijo in SK na skupno praznovanje 1. maja, toda socialisti so enotni nastop odklonili,⁴⁷ kot so že dalj časa zavračali vse pobude in vabila za sodelovanje v enotni fronti. Že ob rudarski stavki poleti 1923, v kateri so bili socialisti pasivni, ter zaradi napake komunistov pri ustanavljanju neodvisnih organizacij kovinarjev, so se odnosi med njimi zaostri. SK je odgovornost za odklonitev skupnih prvomajskih proslav poskušala zvrniti na pokrajinsko vodstvo SSJ in na strujo okrog Napreja ter na beograjsko socialistično sindikalno centralo in poudarjala, da si je prizadevala za enotni nastop. Glavno krivdo za odklonilni odgovor pa je naprtila komunistom, ker so jih zlorabljali za kritiziranje socialistične politike.⁴⁸ Strokovna borba je v odgovoru na odklonitev poudarila, da je glavni vzrok zanjo poskus reformistov, da pokažejo svojo »premoč« in »večino« nad revolucionarnim delavskim gibanjem. Izrazila je prepričanje, da se delavstvo v socialističnih organizacijah ne strinja z odločitvijo voditeljev. Iz ogorčenja nad njihovim ravnanjem so komunisti nato razbili socialistični shod v Ljubljani, na katerem naj bi govoril tajnik amsterdamske sindikalne internacionale.⁴⁹

Prvomajske manifestacije so nato potekale ločeno, v hudem konkurenčnem boju za dokazovanje moči. Na socialističnem shodu v Ljubljani je bilo po poročilu v Delavcu le okoli 500 udeležencev, za red je skrbela enota Marx Udruženja delavskih rediteljev, prvomajske prireditve v Mariboru pa so pokazale, »da je slej ko prej socialističen«.⁵⁰ Prvomajske proslave so po oceni Strokovne borbe »pokazale, da prava razredna zavest in odločna bojvena volja ni več v znamenju upada ...« in »da ni delavstvo za koruzni socijalpatriotizem«.⁵¹ Tudi pokrajinska konferenca Neodvisne delavske stranke Jugoslavije oziroma dejansko ilegalne KPJ 4. maja 1924 je ugotovila, da je bila udeležba »tisočev in tisočev« na prvomajskih proslavah »neodvisnih« velik uspeh revolucionarnega delavskega gibanja.⁵²

V Sloveniji so bile ob 1. maju 1924 mnoge kulturne prireditve, shodi, obhodi in izleti delavskih organizacij vseh usmeritev, medtem ko je policija ponekod v drugih jugoslovanskih pokrajinah z aretacijami poskušala preprečiti prvomajske manifestacije in v Beogradu je zaprla celo prek 800 delavcev. Kljub temu so bile v delavskih središčih prvomajske prireditve, ki so se v Novem Sadu spremenile v demonstracije proti policijskemu nasilju. Povsod je razredno zavedno delavstvo protestiralo proti poslabšanju svojega političnega in socialnoekonomskega položaja po začetku ofenzive kapitala, zahtevalo ukinitve protidelavske zakonodaje in izvajanje socialnih zakonov, odločno obsodilo pojave fašizma ter izražalo mednarodno solidarnost.⁵³

Novo oblastne omejitve za prvomajske manifestacije po »mali obznani«

Potem ko je vlada julija 1924 s t. i. »malo obznano« prepovedala neodvisne organizacije, sta pokrajinski komite KPJ in ZNSOS sprožila akcijo za združitev neodvisnih strokovnih organizacij s sindikati SK. Socialisti so te predloge zavračali do velikega poraza razrednih delavskih strank na februarških parlamentarnih volitvah 1925. Komunisti, ki so akcijo za sindikalno združitev popularizirali v svojem legalnem glasilu Delavsko-kmetskem listu, so v njem že marca 1925 SK predlagali tudi skupno praznovanje prvega maja. V vabilu so dekalisti poudarili, naj bodo prvomajske proslave 1925 »manifestacija prebujanja razredno zavednega proletariata po toliko težkih porazih, manifestacija želje po polni enotnosti razredno-bojevnega strokovnega gibanja«. Na skupnem sestanku so kljub tedaj še odklonilnemu stališču beograjske socialistične sindikalne centrale do skupnih proslav, sklenili, da je treba upoštevati posebne slovenske razmere in 1. maja skupaj nastopiti proti reakcionarnemu Pašić–Pribičevićevemu (PP) režimu in združenemu kapitalu ter manifestirati za sindikalno združitev. Dogovorili so se, da bosta na skupnih shodih govorila predstavnik dekalistov in socialistov, vsaka stran pa bo izdala tudi svoj prvomajski manifest.⁵⁴ Delavec je objavil proglas Mednarodne strokovne zveze v Amsterdamu, v katerem je posebej poudarila zahtevo po miru in razorožitvi ter izvajanju osemurnika, Delavsko-kmetski list pa je v prvomajskem manifestu Delovnemu ljudstvu mest in vasi prikazal proces zmanjševanja političnih pravic in socialnega varstva ter poudaril, da morajo enotne strokovne organizacije temeljiti na razrednem boju, proletarski demokraciji in svobodi kritike, pod vodstvom enotne bojovne proletarske stranke. Znova je poudaril tudi načelo popolne samoodločbe narodov in se izrekel za federacijo delavsko-kmečkih republik na Balkanu, ponovil pa je tudi zahtevo za odpravo reakcionarnih protidelavskih ukrepov.⁵⁵

Prvomajske prireditve so nato potekale »v znamenju najhujšega nasilja s strani PP režima in podjetnikov ali tudi istočasnega zbiranja proletarskih sil za odpor proti skrajno poostreni ofenzivi kapitala«. Delo je počivalo v glavnem le v velikih podjetjih, proslave pa so bile po udeležbi in vrsti prireditev »skromnejše, nego v prejšnjih letih«. Krščanskosocialne in narodnosocialistične prireditve »so bile povsod neznatne«. Oblasti so prepovedale vse prvomajske sprevode in rdeče zastave, v Trbovljah najprej tudi shod, potek prireditev so nadzorovali orožniki in policisti, ki so tudi aretirali nekaj dekalistov v Revirjih. Povsod so bili shodi skupni, razen v Mariboru, kjer je skupina »socialpatriotov okrog »Volksstimme«, t. j. nemškega socialističnega lista, to preprečila. Ponekod tudi socialisti okrog Napreja niso sodelovali na skupnih proslavah. V Ljubljani se je med udeleženci shoda pojavil letak proletarske mladine (CK SKOJ), ki je pozival k združitvi strokovnih organizacij ne zaradi formalne enotnosti, temveč zaradi razrednega boja, toda v njem je bila tudi napačna parola o razbitju Jugoslavije, ki je nato doživela obsodbo v partijskih vrstah.⁵⁶ Delavec je ob tem poudaril, da bo zaradi takih letakov »policija lahko opravičevala svoja nasilja«. Kot zanimivost za prvomajske proslave 1925 naj poudarimo, da sta jih v Srbiji in drugod prvič skupaj

organizirali obe sindikalni centrali – komunistični oziroma neodvisni Centralni delavski sindikalni odbor Jugoslavije in socialistična Glavna delavska zveza Jugoslavije, sodelovala pa je tudi Zveza grafičnih delavcev.⁵⁷

Dekalisti so bili tudi leta 1926 pobudniki za skupne prvomajske manifestacije. Sklicali so sejo, na katero so povabili predstavnike SK, ki je konec 1925 postala pokrajinska organizacija Združene delavske sindikalne zveze Jugoslavije – Ursovih sindikatov, Socialistične stranke Jugoslavije, Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (t.j. socialistov okrog lista Naprej), Delavske kulturne in telovadne zveze Svoboda, Zveze grafičnih delavcev, Zveze delavskih žena in deklet, Konzumnega društva za Slovenijo itd. Toda SK je predlog zavrnila in sama prevzela glavno organizacijsko vlogo za prvomajske prireditve. Priprave nanjo so stekle v času po izključitvi nekaj funkcionarjev iz KPJ, ker so prepovedane neodvisne strokovne organizacije vključili v Ursove sindikate pod pogoji, ki so jih diktirali socialisti. Politika t. i. skupine Zedinjenje, ki ji je pokrajinsko partijsko vodstvo odvzelo urejanje Delavsko-kmetskega lista, je povzročila določeno krizo v slovenskem komunističnem gibanju. Novo uredništvo Delavsko-kmetskega lista je prav v pripravah na prvomajske manifestacije pokazalo svoj vpliv med revolucionarnim delavstvom. Poudarilo je, da delavstvo hoče »skupno in enotno« praznovanje in so se zato zastopniki dekalistov v vseh pomembnejših delavskih središčih vključili v prvomajske odbore. Iz šestnajstih krajev je uredništvo dobilo zahtevo, da pošlje govornike, na zahtevo dekalistov v enotnih strokovnih organizacijah pa želi njihov predstavnik govoriti tudi v Ljubljani, čemur naj SK ugotovi, da ne pride do incidentov. Delavsko-kmetski list je pozval svoje privrženca, naj se povsod udeležijo skupnih proslav, na katerih naj širijo Majske spise in prodajajo rdeče znake za podporo žrtvam reakcije. Obsežen Prvomajski spis pa je izdala tudi SK. Dekalisti so v prvomajskem razglasu »Delavcem in delavkam, kmetom in kmeticam vseh narodov Jugoslavije« ponovili vse dotedanje temeljne zahteve razredno zavednega delavstva, posebej poudarili, da vodi nova Pašić–Radićeva vlada enako reakcionarno politiko, kot so jo dotedanji režimi, zahtevali so pravo sindikalno združitev, ki mora zajeti delavstvo po obratih in delavnicah, med konkretnimi zahtevami so posebej izpostavili protest proti odpuščanju delavstva, ki je zajelo zlasti rudarske revirje, za kmete pa so terjali pravično agrarno reformo. O poteku prvomajskih manifestacij pa Delavsko-kmetski list ni mogel več pisati, ker so oblasti prav ob 1. maju 1926 njegovo nadaljnje izhajanje prepovedale.⁵⁸

Socialisti so za 1. maj obnovili stare zahteve, glede na gospodarsko krizo pa so posebej terjali izboljšanje socialne politike in protestirali »proti socialni reakciji v vseh njenih oblikah«. Prepovedi shodov in rdečih zastav so veljale tudi v letu 1926. Po pisanju Delavca so prvomajske prireditve kljub nasilju pod vodstvom enotnih strokovnih organizacij uspele. V Ljubljani so čisti dobiček s koncertov kulturnih društev Svoboda in Grafika namenili odpuščenim rudarjem, na shodu pa je prišlo do incidenta, ker niso pustili govoriti dekalistom. V Mariboru je delavstvo spontano demonstriralo po ulicah »proti reakciji, za svobodo in za svobodo praznovanja 1. maja«. Hudo ogorčenje je zaradi še posebnih oblastnih omejitev nastalo v rudarskih revirjih, kjer so bile zaradi množičnih odpustov izjemno hude razmere. V Kočevju so lokalne oblasti prepovedale celo shod in aretirale govornika, v Revirjih so se ves dan »bliskali žandarski bajoneti«, orožniki pa so plenili Majske spise, odstranjevali rdeče zastave in sekali mlaje. Na Jesenicah so orožniki ravnali tako ostro, da »so hoteli očitno provocirati ... Zaloško cesto«, omejitve manifestacij so bile tudi v Celju. Delavec je hkrati z dopisom o mnogih prvomajskih manifestacijah za razliko od vseh težjih razmer za njihovo praznovanje v Jugoslaviji pisal o veličastnih proslavah v sosednji Avstriji.⁵⁹ V Julijski krajini so za 1. maj imeli več ilegalnih akcij. Kljub ostrim policijskim prepovedim so bili v mnogih mestih v Srbiji prvomajski shodi.⁶⁰

Tudi v Sloveniji so oblasti iz leta v leto zaostrovale ukrepe za okrnitev prvomajskih

manifestacij. Tako so v letih 1927 in 1928 dotedanje omejitve razširile s prepovedjo prirejanja prvomajskih shodov na prostem in z drugimi ukrepi. Druga značilnost zadnjih dveh prvomajskih manifestacij pred uvedbo diktature pa je dejstvo, da so njihovo prirejanje spet prevzele predvsem razredne politične organizacije in skupine. Nov partijski legalni list *Enotnost*, ki je začel izhajati namesto prepovedanega Delavsko-kmetškega lista, je v pripravah na 1. maj 1927 poudaril, da so prvomajska praznovanja »politična manifestacija delavstva celega sveta« in da se je pretekli 1. maj po krivdi SSJ »ponižal na nižino navadne strokovne (sindikalne, op. p.) akcije«. Zato je skupina okrog lista *Enotnost* predlagala vodstvoma SSJ in JSDS, da skupaj organizirajo prvomajsko proslavo. SK je objavila sporočilo, da prepušča organiziranje prireditvev 1. maja političnim forumom, njihov cilj pa naj bo manifestacija za proletarsko politično enotnost. Zadnji dve leti je bila SK glavni organizator predvsem zaradi velike strankarske razcepljenosti in zaradi njihovega manifestiranja za sindikalno enotnost.⁶¹ SK pa je pozvala svoje člane, naj v pripravah in prireditvah najaktivneje sodelujejo.⁶² Vodstvu obeh socialističnih strank sta razgovore zavlačevali, enotno nastopanje pa je nato odločno odklonila JSDS. V takih razmerah so dekalisti pozvali svoje privrženca, naj v posameznih krajih neposredno s članstvom SSJ in JSDS pripravijo skupna praznovanja. Ob tem so tudi poudarili, da morajo imeti v skladu s proletarsko demokracijo predstavniki vseh struj pravico do svobodne kritične besede in da enotna fronta ne sme biti oportunistična. Vodstvu SSJ, ki je zahtevalo, da naj imajo prvomajske prireditve le manifestativni značaj brez kritičnih nastopov, so odgovorili, da si ne bodo dovolili še njenega omejevanja svobodnega »razvijanja naših načel, ker je to poskrbljeno v največji meri že z zakonom o zaščiti države ...« in režimskimi ukrepi.⁶³ Končno je vodstvo SSJ, ki se pod pritiskom članstva ni upalo odkloniti skupnega nastopa, prepustilo odločitev o njem svojim krajevnim organizacijam.⁶⁴

V poročilih o proslavah 1. maja je *Enotnost* z zadovoljstvom ugotovila, da je delavstvo proti volji SSJ »izsililo skupno proslavo«. Izjema je bila Ljubljana, kjer je krajevno vodstvo SSJ zahtevalo skupni nastop s skupino Zedinjenje, na sodelovanje z iz KPJ izključenimi funkcionarji pa dekalisti niso pristali. Zato sta bila v Ljubljani pripravljena dva shoda. Na shodu socialistov in »zedinjašev« v hotelu Tivoli se je zbralo le skromno število udeležencev, komunistični shod v Delavskem domu na Turjaškem trgu pa je policija prepovedala, češ da v Ljubljani nista potrebna dva shoda. Okrepljena policijska četa je 1. maja dopoldne zasedla Delavski dom in zastražila dohode do njega. Takšno ukrepanje je *Enotnost* komentirala z ugotovitvijo, da »vlada naravnost agitira za SSJ«. Povsod so orožniki odstranjevali vse zastave, podirali mlaje, prepovedali širjenje majniškega tiska, na shodih v dvoranah pa so predstavniki oblasti ponekod omejevali svobodo govora. V Trbovljah so uspeli pridobiti za skupni nastop tudi članstvo JSDS, v Hrastniku pa se je zaradi hudih nasprotij med funkcionarji SSJ in JSDS skupni prvomajski odbor razbil. Komunistični privrženci na Viru pri Domžalah so v počastitev 1. maja na predvečer organizirali predavanje. Zanimiva so poročila o prvomajskih prireditvah v listih *Delavska politika* in *Volkstime*, v katerih ni skoraj nikjer omenjena udeležba dekalistov.⁶⁵ *Delavska politika* je poudarila veliko udeležbo na shodih in dejstvo, da so se oblastne omejitve v Sloveniji močno čutile, toda še hujše so bile v drugih jugoslovanskih pokrajinah.⁶⁶ V vsebinskem pogledu so dekalisti poleg že omenjenih zahtev razredno zavednega delavstva posebej poudarili zahtevo po »zbiiranju delavstva pod praporom razrednega boja, ustvarjanju delavske enotnosti po obratih, obnovi strokovnega gibanja in boju proti zniževanju plač in proti podaljševanju delovnega časa«, tako kot naslednje leto pa so znova pozvali, naj delavci 1. maja demonstrirajo proti vojni, proti posredovanju v Sovjetski Rusiji in proti fašistični nevarnosti.⁶⁷ V prvomajskem razglasu so posebej poudarili tudi zaveznitvo s kmeti in zavzemanje »za samostojno Slovenijo v zvezi z drugimi narodi« v veliki delavsko-kmečki državi.⁶⁸

Krstna predstava Golouhove Krize na večer pred 1. majem 1928 v ljubljanski drami, ki jo je uprizoril Delavski oder

Leta 1928 je prva pozvala na skupne prvomajske proslave Delavska kulturna in telovadna zveza Svoboda, dekalisti pa so sklicali v ta namen sestanek. Socialistično vodstvo je poskušalo svoje članstvo z okrožnico odvrniti od razgovorov z dekalisti, toda končno je moralo skupaj s SK pristati na skupno praznovanje, v katerega naj bi se vključile tudi druge razredne organizacije. Ker se vodstvo JSDS ni pridružilo sporazumu, je Enotnost pozvala svoje privržence, naj socialdemokrate v posameznih krajih pozovejo na skupne proslave.⁶⁹ Med sklepnimi pripravami nanje je med delavstvom povzročila veliko ogorčenje policijska prepoved uprizoritve socialne drame Rudolfa Golouha Kriza, ki jo je za predvečer praznovanja v Ljubljani naštediral novoustanovljeni Delavski oder Svobode. Po pritožbi je veliko županstvo, potem ko je cenzura »marsikaj črtala in okrnila« predstavo dovolilo. Golouhova drama v režiji Bratka Krefta z odlično igralsko izvedbo in množičnim obiskom v gledališču je imela leta 1928 med prvomajskimi manifestacijami v Ljubljani osrednje mesto, sodi pa tudi med vrhunske dosežke delavske kulturne ustvarjalnosti med vojnama.

V skladu s sporazumom so socialisti in dekalisti poslali na skupne shode vsak svoje govornike ter na njih propagirali vsak svoj tisk. Socialisti so izdali tudi Majski spis, izšla je svečana številka Delavca z manifestom – amsterdamske strokovne internacionale, Enotnost pa je bila za 1. maj natisnjena v rdeči barvi. Ta legalni partijski list je v prikazu poteka skupnih prvomajskih shodov poudaril: »V spoznanju potrebe skupnega nastopa so socialistični delavci povsod šli preko razbijaških direktiv vodstva SSJ in to nam je dokaz, da se enotna fronta proletariata ustvarja spodaj v obratih, med delavstvom in bo zmagala kljub vsemu«. Sicer pa so se vse prvomajske manifestacije odvijale v znamenju ostrih protestov proti vladi, v kateri je bil notranji minister klerikalni voditelj dr. Anton Korošec. Razredno delavsko časopisje je poudarjalo, da je s svojimi prepovedmi prvomajskih proslav enak Pribičeviću, »kadar imata v rokah režimski bič«. Enotnost je poudarila, da je bil 1. maj »žandarski« pod klerikalnim režimom. Poleg oblastnih omejitev pa je prvomajska slavja leta 1928 oviralo tudi slabo vreme. Kljub temu so skupni shodi dobro uspeli v vseh pomembnih delavskih središčih, v Mariboru in Guštanju tudi spreveda, povsod pa so imeli manifestanti težave s policijo in orožništvom.⁷⁰

Zaradi vladne protidelavske politike, posebej tudi zaradi ukrepov dr. Korošca ob 1. maju, je naraščalo nezadovoljstvo tudi med krščanskimi socialisti. V Jugoslovanski strokovni zvezi se je v tem času krepila radikalna socialistična struja, kar je prišlo do izraza tudi v večji pozornosti pri organiziranju prvomajskih prireditev in v borbenih prvomajskih geslih. Po skromnih praznovanjih 1. maja sredi dvajsetih let je JZS leta 1927 organizirala praznovanja v 22 krajih. V praznovanja so na Štajerskem pritegnili tudi viničarje.⁷¹ V prvomajskem manifestu za leto 1928 so krščanski socialisti poudarili, da hočejo razbiti kapitalistično družbo in izbojevati krščanskosocialistično družbo ter doseči soodločanje delavstva v podjetjih, poudarili pa so tudi zahtevo po popolni zborovalni in združevalni svobodi ter po doslednem izvajanju socialne zakonodaje.⁷² V JZS je povzročilo veliko ogorčenje ravnanje vlade, v katero si bili tudi klerikalni ministri, ob prvomajskih prireditvah leta 1928. Tudi ta dogodek je pospešil njeno osamovanje od Slovenske ljudske stranke.⁷³

Tudi za narodnosocialistična praznovanja 1. maja velja ugotovitev, da so bila sredi dvajsetih let zelo skromna. Nove spodbude zanje je dala Narodna strokovna zveza, ki je v letih od 1926 do 1928 organizirala številne prvomajske shode in sestanke za svoje delavce, na katere je vabila tudi nameščence. Na njih so zlasti poudarjali zahtevo po doslednem izvajanju zakonodaje za varstvo delavstva in terjali zanj tudi soodločanje v obratih.⁷⁴ Po večletni prekinitvi je leta 1928 tudi list Jugoslovanski železničar spet objavil prvomajski uvodnik.⁷⁵

List Enotnost pa je leta 1928 obširno pisal tudi o poteku prvomajskih proslav v drugih jugoslovanskih pokrajinah, kjer so socialisti povsod odklonili skupne prireditve z neodvisnimi sindikati. Kljub policijski prepovedi so bile v delavskih središčih različne prvomajske manifestacije. V Zagrebu so se komunisti po prepovedi svojega shoda udeležili socialistične prireditve, s katere jih je policija pregnala in aretirala tudi Josipa Broza.⁷⁶ Tako so potekale zadnje prvomajske manifestacije pred uvedbo kraljeve diktature, po kateri so bile prepovedane vse oblike proslavljanja 1. maja. S tem se začenja novo obdobje v zgodovini prvomajskih proslav, za katere naj poudarimo, da so v obdobju od konca prve svetovne vojne do leta 1929 imele med mnogimi in različnimi akcijami delavskih organizacij vselej pomembno mesto kot tradicionalna oblika vsakokratnih manifestacij njihove moči in hotenj, pa tudi kot odsev različnih razmer v posameznih letih.

Opombe

¹ Delavsko časopisje je najpomembnejši vir za osvetlitev priprav in poteka prvomajskih prireditev, o njih pa je pisalo tudi meščansko časopisje. To velja za vsa obdobja, ko so bile prvomajske proslave dovoljene. Za čas od 1917. do 1928. leta so pomembni podatki tudi v arhivskih virih, zlasti v poročilih upravnih in policijskih oblasti ter v fondih delavskih strank in strokovnih organizacij. Oblasti so pošiljale na prvomajske shode svoje predstavnike, ki so nato poročali o njihovem poteku in vsebini govorov, policijski in vojaški organi pa so poročali o svojih ukrepih ob prvomajskih prireditvah in morebitnih posredovanjih na njih. Zelo dragocene so tudi okrožnice in poročila partijskih in skojevskih forumov, ki osvetljujejo delovanje komunistov v pogojih ilegale pri organiziranju in izvedbi prvomajskih prireditev. O prvomajskih manifestacijah pa se je ohranilo tudi bogato fotografsko gradivo.

² O prvomajskih proslavah na Slovenskem so podatki v splošni literaturi o delavskem gibanju, o pomembnih prireditvah ob prvem maju pa so njihovi organizatorji in udeleženci napisali tudi številne spominske članke. Njihov potek od začetka leta 1890 do prve svetovne vojne je pregledno prikazal Franc Rozman v publikaciji Praznovanje 1. maja na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 13–25, zelo podrobno pa je opisal te pomembne delavske manifestacije na slovenskem Štajerskem za navedeni čas v monografiji Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1979, str. 239–271. Značilnosti prvomajskih prireditev v tridesetih letih, med NOB in do srede petdesetih let je v omenjeni publikaciji prikazal Janez Kos, str. 48–77. Številni podatki o prvomajskih proslavah so tudi v naslednjih kronologijah: Alenka Nedog in Milica Kacin-Wohinz,

Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918–1929, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana, 5, 1965; Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867–1968, Ljubljana 1969; Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem (1868–1980), Ljubljana 1981 in Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919–1979, Beograd 1980. Med deli, ki osvetljujejo značilnosti prvomajskih prireditvev pri nas in v svetu, naj omenimo knjigo Dušana Drezga, Prvi maj, Ljubljana 1981.

³ Delavec, št. 25, 1. 5. 1915 in št. 77, 29. 4. 1916.

⁴ 1. maj 1917, Ljubljana 1917; Delavec, št. 15, 14. 4. 1917.

⁵ Delavec, št. 8, 5. 5. in št. 9, 11. 5. 1917.

⁶ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971, str. 233–237.

⁷ Naprej, št. 75, 3. 4. 1918.

⁸ Naprej, št. 92, 23. 4. do št. 102, 6. 5. 1918; Delavec, št. 16, 20. 4. do št. 18, 4. 5. 1918.

⁹ Naprej je v pripravah na prvomajsko praznovanje leta 1919 pisal, da so preteklo leto praznovali 1. maj v senci bajonetov (št. 98, 30. 4. 1919).

¹⁰ Ahmed Hadžirović, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918–1941, Beograd, str. 182–194.

¹¹ Podatke o značilnostih poteka prvomajskih praznovanj v posameznih jugoslovanskih pokrajinah v obdobju 1917–1928 povzemamo po Hronologiji radničkog pokreta i SKJ 1919–1979, cit. izd., del 1, str. 52–179, o njih pa je pisalo tudi slovensko delavsko časopisje. Tako je npr. Naprej (št. 99, 30. 4. 1919) pisal o prepovedi prvomajskih proslav na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini.

¹² Delavec, št. 12, 22. 3. 1919.

¹³ Prvi majnik 1919. Urednika Alojzija in Anton Štebi, Ljubljana 1919, 32 str.

¹⁴ Naprej, št. 95, 26. 4. 1919.

¹⁵ Naprej, št. 99, 2. 5. do št. 103, 7. 5. 1919.

¹⁶ Delavec, št. 19, 10. 5. 1919.

¹⁷ Naprej je v št. 98, 30. 4. 1919 objavil načelni uvodnik Prvi maj – dan proletarcev – in majsko resolucijo JSDS, Delavec pa v št. 17, 26. 4. 1919 uvodnik Prvi maj – dan svobode!

¹⁸ Naša moč, št. 23, 7. 5. 1919; Večerni list, št. 90, 2. 5. 1919.

¹⁹ Jugoslovanski železničar, št. 18, 2. 5. in št. 19, 9. 5. 1919; Narodni socialist, št. 1, 1. 5. 1919; Večerni list, št. 90, 2. 5. 1919.

²⁰ Delavec, št. 10, 5. 1919.

²¹ Alenka Nedog in Milica Kacin-Wohinz, Kronološki pregled zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918–1929, cit. izd., str. 162–230. Ta kronologija vsebuje največ podatkov o prvomajskih prireditvah v obravnavanem obdobju, za vsako leto pa je sestavljena iz dveh delov, in sicer je Nedogova v kronološki obliki prikazala prvomajске prireditve v jugoslovanskem delu Slovenije, M. Kacin-Wohinčeva pa v Julijski krajini pod Italijo.

²² Janez Kos, Železničarska in splošna stavka aprila 1920, Železničarska in splošna stavka aprila 1920, Ljubljana 1980, str. 55–73.

²³ Delavec, št. 18, 1. 5. in št. 19, 8. 5. 1920; v naslednji številki (15. 5. 1920) je objavil, da je delavstvo začelo pošiljati prispevke za žrtve aprilske stavke, kovinarji ljubljanske tovarne Samassa npr. enodnevni zaslužek.

²⁴ Naprej, št. 100, 1. 5. 1920.

²⁵ Naprej, št. 96, 26. 4. 1920.

²⁶ Glej op. 11 in 21.

²⁷ Enakost, št. 20, 7. 5. 1921.

²⁸ Delavec, št. 9, 23. 4. 1921; Naprej, št. 98, 2. 5. do št. 100, 4. 5. 1921.

²⁹ Novi čas, št. 95, 30. 4., št. 98, 2. 5. in št. 100, 4. 5. 1921; za 1. maj je izšla tudi slavnostna številka Naše moči.

³⁰ Nova pravda, št. 16, 30. 4. 1921; Jugoslovanski železničar, št. 16, 22. 4. do št. 19, 13. 5. 1921.

³¹ Glej op. 11 in 21.

³² Delavec, št. 10, 29. 4. 1922; Delavske novice, št. 15, 13. 4. 1922.

³³ Delavec, št. 8, 8. 4. in št. 9, 22. 4. 1922.

³⁴ Naprej, št. 95, 27. 4. 1922.

³⁵ Delavske novice, št. 17, 1. 5. 1922.

³⁶ Delavske novice, št. 18, 4. 5. 1922; Delavec, št. 11, 13. 5. 1922; Naprej, št. 99, 3. 5. in št. 100, 4. 5. 1922.

³⁷ Novi čas, št. 98, 29. 4. do št. 101, 4. 5. 1922.

³⁸ Arhiv CK ZKJ, fond KI/1922, poročilo zamejskega komiteja KPJ izvršnemu komiteju

Kominterne 6. 6. 1922; France Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 1. knjiga, Ljubljana 1981, str. 99.

³⁹ Glej op. 11 in 21.

⁴⁰ Strokovna borba, št. 16, 30. 4. 1923.

⁴¹ Delavec, št. 16, 21. 4. 1923.

⁴² Delavec, št. 18, 5. 5. 1923; Enakost, št. 20, 4. 5. 1923; Strokovna borba, št. 17, 7. 5. 1923.

⁴³ Naprej, št. 92, 26. 4., št. 96, 1. 5. in št. 98, 4. 5. 1923.

⁴⁴ Glas svobode, št. 2, 28. 4. 1923.

⁴⁵ Glej op. 11 in 21.

⁴⁶ Enakost, št. 19, 27. 4. 1923; Nova pravda, št. 17, 28. 4. 1923.

⁴⁷ Strokovna borba, št. 12, 10. 4. 1924.

⁴⁸ Delavec, št. 13, 27. 3. do št. 15, 10. 4. 1924.

⁴⁹ Glej op. 47.

⁵⁰ Delavec, št. 18, 3. 5. 1924.

⁵¹ Strokovna borba, št. 15, 10. 5. 1924.

⁵² ZA CK ZKS, fond kazenskih spisov, zapisnik konference Neodvisne delavske stranke Jugoslavije za Slovenijo 4. 5. 1924; France Filipič, n. d., str. 166.

⁵³ Glej op. 11.

⁵⁴ Delavsko-kmetški list, št. 11, 12. 3. in št. 13, 13. 2. 1925.

⁵⁵ Delavec, št. 8, 1. 5. 1925; Delavsko-kmetški list, št. 16/17, 30. 4. 1925.

⁵⁶ ZA CKZKS, fond Kominterni 1924–1926, fasc. B-4, prvomajski letak CK SKOJ; fond kazenskih spisov, pismo CK Zveze komunistične mladine Jugoslavije 10. 8. 1925; France Klopčič, Desetletja preizkušenj, Ljubljana 1980, str. 236–239.

⁵⁷ Delavsko-kmetški list, št. 18, 7. 5. 1925; Delavec, št. 9, 15. 5. 1925; Socialist, št. 21, 8. 5. 1925.

⁵⁸ Delavsko-kmetški list, št. 12, 25. 3., št. 15, 15. 4. in št. 16, 22. 4. 1926; pokrajinski vodstvi KPJ in SKOJ za Slovenijo sta potem, ko so socialisti odklonili skupne prvomajske proslave, poslali svojim zaupnikom posebno okrožnico glede praznovanja 1. maja. (ZA CK ZKS); France Filipič, Vloga Ljubljane v zgodovini KPJ – KPS med vojnama 1920–1929, Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 312–313.

⁵⁹ Delavec, št. 9, 25. 4. in št. 10, 10. 5. 1926; Delavska politika, št. 99, 3. 5. 1926.

⁶⁰ Glej op. 11 in 21.

⁶¹ Enotnost, št. 11, 24. 3. in št. 12, 31. 3. 1927.

⁶² Delavec, št. 7, 10. 4. 1927.

⁶³ Enotnost, št. 13, 7. 4. in št. 14, 14. 4. 1927.

⁶⁴ Delavska politika, št. 31, 16. 4. 1927; Enotnost, št. 16, 27. 4. 1927.

⁶⁵ Enotnost, št. 17, 5. 5. do št. 19, 19. 5. 1927.

⁶⁶ Delavska politika, št. 36, 4. 5. in št. 37, 7. 5. 1927.

⁶⁷ Enotnost, št. 14, 14. 4. 1927.

⁶⁸ Enotnost, št. 16, 27. 4. 1927.

⁶⁹ Enotnost, št. 14, 6. 4. 1928.

⁷⁰ Enotnost, št. 17, 1. 5. do št. 19, 11. 5. 1928; Komunistični govorniki so nastopali na 15 shodih (sodni spis Deželnega sodišča v Ljubljani v fondu sodišč, v ZA CK ZKS); France Filipič, n. d., str. 344–346; Delavska politika, št. 35–36, 5. 5. 1928; Delavec (št. 8, 25. 4. 1928), je v svečani številki pisal zlasti o odločni zahtevi za uveljavitev osemurnega delavnika in za doseg akcijske enotnosti v ekonomskih bojih.

⁷¹ Pravica, št. 18, 5. 5. 1927.

⁷² Pravica, št. 17, 26. 4. 1928.

⁷³ Janko Prunk, Krščanski socialisti na poti v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 91; v ilustracijo odnosov med klerikalnimi organizacijami in JZS naj navedemo primer v Medvodah, kjer so se krščanski socialisti dogovorili z narodnimi socialisti in socialisti za skupno prvomajsko praznovanje, toda krajevna organizacija SLS ni dovolila proslave v Katoliškem domu (Delo, št. 9, 19. 5. 1928).

⁷⁴ Nova pravda, št. 18, 8. 5. 1926 in št. 17, 1. 5. 1927 (za leto 1927 je objavila razpored za prvomajske shode v 27 krajih); Delo, št. 8, 28. 4. in št. 9, 19. 5. 1928.

⁷⁵ Jugoslovanski železničar, št. 3, 2. 5. 1928; iz pisanja tega lista se vidi, da je 1. maj med vsemi podružnicami ZJŽ precej redno praznovala zlasti mariborska podružnica, največkrat za nastopi železniškega glasbenega društva Drava.

⁷⁶ Glej op. 11; Enotnost, št. 18, 5. 5. in št. 19, 11. 5. 1928.

ŽELEZNIČARJI – PRVO JEDRO REVOLUCIONARNEGA STROKOVNEGA – SINDIKALNEGA – GIBANJA NA SLOVENSKEM

Razredno zavedni železničarji so skupaj z rudarji odločilno prispevali k izoblikovanju komunističnih političnih in strokovnih organizacij na Slovenskem, iz njihovih vrst pa je izšlo tudi veliko najbolj agilnih partijskih organizatorjev in agitatorjev. Železničarji so imeli še posebno pomembno vlogo v oblikovanju revolucionarnega strokovnega gibanja na Slovenskem, saj so opravili pionirsko delo pri povezovanju slovenskega strokovno organiziranega delavstva s centralo revolucionarnih sindikatov – Centralnim delavskim sindikalnim svetom Jugoslavije (CDSSJ). Strokovna zveza slovenskih železničarjev – Splošna železničarska organizacija za Jugoslavijo (SŽOJ) se je zavedala, da bo lahko vodila uspešen razredni boj le v tesni povezavi z delavstvom drugih jugoslovanskih pokrajin in jeseni 1919 se je proti volji socialnodemokratskega vodstva Strokovne komisije (SK) vključila v Zvezo prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije – Savez saobračajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije (SSTRSJ) v sestavi CDSSJ. Združeni razredno zavedni železničarji so nato vodili odločne bojne akcije za izboljšanje svojih gmotnih in delovnih razmer, ki so dosegli višek z železničarsko in splošno stavko aprila 1920. Ta stavka je na Slovenskem s poglobitvijo v tridnevno splošno stavko vsega delavstva, z revolucionarnimi akcijami v Revirjih in drugod ter z delavskimi žrtvami na Zaloški cesti dobila izjemen pomen v celotnem poprevratnem družbenopolitičnem življenju, posebno pomembno pa je vplivala na nadaljnji razvoj slovenskih razrednih, političnih in strokovnih organizacij ter na njihovo aktivnost.

Ob ugotovitvi, da so imele železničarske strokovne organizacije izjemno pomembno vlogo v strokovnem gibanju na Slovenskem v revolucionarnih razmerah po prvi svetovni vojni, moramo poudariti, da ima sindikalna organiziranost železničarjev bogato tradicijo, ki sega v devetdeseta leta 19. stoletja. Spomladi 1892 so na Dunaju ustanovili Strokovno društvo prometnih uslužbencev avstrijskih in že v prvem letu njegovega delovanja so slovenski železničarji ustanovili podružnice v Ljubljani, Trstu in Nabrežini. Do srede devetdesetih let so ustanovili podružnice in vplačilnice tudi v drugih večjih krajih ob južno in državni železnici, leta 1895 pa so železničarji prevzeli izdajanje *Delavca*, ki je postal »glasilo slovenskih prometnih služabnikov in obrtnijskih delavcev«. To prvo glasilo slovenskega strokovno organiziranega delavstva je izhajalo do srede 1898. Leta 1897 so oblasti razpusile železničarsko strokovno organizacijo v Avstriji, že naslednje leto pa so jo železničarji spet obnovili z novim imenom Splošno pravovarstveno in strokovno društvo za Avstrijo (SPSD). Nova strokovna centrala avstrijskih socialnodemokratskih železničarjev je ustanavljala podružnice in vplačilnice tudi na slovenskem ozemlju. Za razvoj in delovanje železničarskih strokovnih organizacij na Slovenskem je bila posebno pomembna ustanovitev strokovnega tajništva PSD za južne pokrajine leta 1907 v Trstu (tajnik Josip Kopač) ter začetek izhajanja slovenskega strokovnega glasila *Železničar* naslednje leto.¹ Pred začetkom prve svetovne vojne je na območju tržaškega tajništva delovalo 37 krajevnih skupin in vplačilnic s 4022 člani, med katerimi je bilo 2654 Slovencev in 1151 Nemcev, drugi člani pa so bili predvsem italijanske in hrvaške narodnosti. O živahnem delovanju strokovnih organizacij pa pričajo zlasti podatki, da je bilo leta 1913 in v začetku naslednjega leta skupaj 484 shodov in sej ter 248 večinoma uspešnih posredovanj za izboljšanje gmotnih in delovnih pogojev železničarjev.²

Ob tem moramo poudariti, da je tržaško tajništvo usklajevalo in usmerjalo delovanje železničarskih strokovnih organizacij na Primorskem in Kranjskem, na Štajerskem pa le do Pragerskega, medtem ko so bile močne železničarske strokovne organizacije na mariborskem območju povezane z graškim strokovnim tajništvom oziroma neposredno z dunajsko železničarsko strokovno centralo. V Mariboru so bile zlasti močne strokovne organizacije v železniških delavnicah in kurilnici, kjer so bili zaposleni večinoma nemški železničarji. V Mariboru so pred prvo svetovno vojno delovale tri krajevne skupine SPSD, med katerimi je npr. prva ob desetletnici 1908. leta imela okoli tisoč članov. Ob tem naj omenimo, da je v Mariboru pred prvo svetovno vojno delovala tudi podružnica nemške nacionalne rajhovske železničarske zveze, ki je bila protisocialnodemokratsko in protislovensko usmerjena.³ Socialnodemokratske železničarske strokovne organizacije so bile pred prvo svetovno vojno nacionalno mešane in v njih je bilo zlasti precej nemških železničarjev.

Službeno zapostavljanje slovenskih delavcev in uradnikov na železnici in primere zapostavljanja uporabe slovenskega jezika na shodih socialnodemokratske strokovne organizacije, ki da »ne varuje dovolj narodnosti slovenskega delavstva in povzdiguje preveč internacionalizem« je izrabil liberalni politični tabor in je leta 1907 ustanovil Narodno delavsko organizacijo v Trstu. Jedro te strokovne organizacije so bili železničarji, ki so se leta 1909 osamosvojili z ustanovitvijo Zveze jugoslovanskih železničarjev (ZJŽ) in Društva jugoslovanskih železniških uradnikov.⁴ ZJŽ je do začetka prve svetovne vojne razširila mrežo svojih organizacij po vsem slovenskem ozemlju ter v Istri in Dalmaciji, ko so bili v 28 podružnicah vpisani 2903 člani, železničarskih uradnikov pa je bilo tedaj organiziranih 345.⁵

Že od leta 1901 pa si je prizadevalo mrežo svojih organizacij razširiti tudi na slovensko ozemlje centrala avstrijskih krščanskosocialnih strokovnih organizacij – dunajska Prometna zveza. V njenih skupinah in vplačilnicah je bilo pred začetkom prve svetovne vojne po oceni vpisanih okoli 600 članov.⁶ Slovenske krščanskosocialne železničarje si je spomladi 1914 prizadevala vključiti v svoje vrste centrala slovenskih krščanskosocialnih strokovnih organizacij – Jugoslovanska strokovna zveza, toda podružnice Prometne zveze na Slovenskem so ostale centralistično povezane z dunajsko železničarsko centralo.

Železničarske strokovne organizacije na Slovenskem so bile torej pred prvo svetovno vojno razcepljene. Socialni demokrati so opravili pionirsko delo pri sindikalnem organiziranju železničarjev na Slovenskem. Razredne strokovne organizacije so bile do leta 1914 tudi najbolj aktivne v bojih za izboljšanje gmotnih in delovnih razmer delavcev in nameščencev na železnici. Nastanek liberalnih – narodnosocialističnih in krščanskosocialnih strokovnih organizacij, je oviral oziroma preprečeval enotno nastopanje vseh železničarskih strokovnih organizacij na Slovenskem in tudi medsebojni boji za člane so hromili njihovo akcijsko sposobnost.

Začetek prve svetovne vojne je v uveljavitvijo izjemne zakonodaje v obratih, pomembnih za potrebe vojske, skoraj povsem onemogočil dejavnost strokovnih organizacij v njih, na železnici pa so bile prizadete tudi zaradi številnih premestitev železničarjev glede na nove službene potrebe. ZJŽ in Društvo jugoslovanskih železniških uradnikov ter Prometna zveza so dejansko prenehale delovati, socialnodemokratsko strokovno glasilo Železničar pa je jeseni 1914 ugotovilo, da organizacija hira.⁷ Sredi naslednjega leta se je moralo po izbruhu vojne z Italijo preseliti v Ljubljano strokovno tajništvo železničarjev, ker je bilo zaradi izrednega stranja in bližine fronte iz Trsta nemogoče vzdrževati stike s še delujočimi podružnicami.⁸ Premestitev je ugodno vplivala na razvoj socialnodemokratskih železničarskih strokovnih organizacij na Kranjskem, kjer je bilo v začetku leta 1917 v desetih krajevnih skupinah in vplačilnicah 832 članov,⁹ ter na okrepitev njihove aktivnosti po februarški in oktobrski revoluciji v Rusiji, ko je delavsko gibanje v Avstro-Ogrski spet močno zaživelo.

Železničarji so se leta 1917 v Ljubljani in drugod množično udeležili prvomajskih shodov. Delavci v mariborskih železniških delavnicah in kurilnici ter v nekaterih drugih obratih pa so se v začetku poletja 1917 nekajkrat opogumili za stavko z zahtevo po izboljšanju preskrbe in zvišanju draginjskih doklad. To stavkovno gibanje pa so oblasti zlomile z militarizacijo.¹⁰ Z uporabo tega ukrepa so oblasti lahko vsak hip prekinile bojne akcije za izboljšanje položaja železničarjev. Konec novembra 1917 so bili nato veliki shodi železničarjev, največji v Ljubljani. Na njem so zahtevali povečanje pristojnosti ljubljanskega strokovnega tajništva, od dunajske strokovne centrale so zahtevali, da vodi narodnostno statistiko članstva, obvezali pa so se, da bodo »napeli vse svoje sile, da razširijo razredno zavest med železničarji.«¹¹ Kljub militarizaciji je julija in septembra 1918 prišlo ponovno do krajših stavk v mariborskih železničarskih obratih,¹² železničarske strokovne organizacije pa so tudi drugod v zadnjem letu vojne okrepile svoja prizadevanja za izboljšanje preskrbe železničarjev ter za povečanje draginjskih doklad. Leta 1918 je obnovila svojo dejavnost tudi ZJŽ in sklenila prenesti sedež vodstva iz Trsta v Ljubljano.¹³ Tako so socialnodemokratske in narodnosocialistične železničarske strokovne organizacije, ki so združevale večino železničarjev na Slovenskem, že organizacijsko utrjene dočakale zlom habsburške monarhije.

V prevratnih dneh so v boje za usodo slovenske južne Štajerske posegle tudi železničarske strokovne organizacije. Nemško meščanstvo je uspelo dobiti v socialnodemokratskih strokovnih organizacijah delavstva nemške narodnosti, ki ga je bilo zlasti v mariborskih železniških delavnicah, kurilnici in postajni službi zelo veliko, pomembno oporo v boju, da postane mariborsko območje sestavni del nemške Avstrije. Železničarske stavke novembra in decembra 1918 na mariborskem območju so kljub nekaterim socialnoekonomskim elementom v tedanjih razmerah podpirale predvsem nemške težnje do slovenskega ozemlja ter so imele pretežno politični značaj.¹⁴ Po utrditvi slovenske oblasti na južnem Štajerskem pa je bila pomembna naloga socialnodemokratskega vodstva, da tamkajšnje strankine, strokovne in druge razredne organizacije, ki so bile do konca prve svetovne vojne navezane na pokrajinska vodstva razrednih organizacij v Gradcu, poveže v svoje centrale v okviru jugoslovanskega dela Slovenije.

Železničarji so po ustanovitvi jugoslovanske države prvi začeli reševati nove naloge v strokovnem gibanju. Ob tem naj pripomnimo, da so bili železničarji številčno skoraj enako močna delavska panoga kot rudarji, saj je bilo zaposlenih na železnici okoli 12 000 železničarjev različnih kategorij.¹⁵ Jugoslovanski del Slovenije pa je bil v Kraljevini SHS glede prometne mreže najbolj razvit s skoraj okoli 1140 km železniških prog, od teh približno ena polovica v državni lasti in druga polovica v lasti družbe Južna železnica.¹⁶ Posebej naj tudi poudarimo, da je na nekatere posebnosti razvoja in delovanja železničarskih strokovnih organizacij v primerjavi z organizacijami delavstva drugih strok vplivalo več dejavnikov. V Kraljevini SHS je bila lastnik večine železničarskih prog država in zato železničarji niso mogli računati na večje uspehe pri uveljavljanju svojih zahtev z lokalnimi akcijami. Zato je bila povezava železničarskih strokovnih organizacij in njihovo enotno nastopanje eden temeljnih pogojev za uspehe. Tudi ekonomske akcije v boju z delodajalcem – državo pa so dobile večji ali manjši politični značaj. Na drugi strani pa so stavke ali izvajanje pasivne rezistence, t. j. počasno opravljanje službenih dolžnosti na železnici, tako vplivali na življenje v državi, da so oblasti predvidele tudi uporabo posebnih ukrepov za njihovo zadušitev, kar so utemeljevale z državnimi interesi. Mezdna gibanja in druge akcije železničarjev so bile množične in so praviloma zajele vse jugoslovanske pokrajine. V tem pogledu so se bistveno razlikovale od ekonomskih akcij, omejenih le na posamezno podjetje ali na številčno šibke panoge delavstva. Buržoazija in njene politične stranke so si zato še posebej prizadevale, da z vključevanjem železničarjev v svoje organizacije razbijajo njihovo enotnost. Po prevratu je liberalni tabor vplival na železničarsko strokovno

gibanje še nadalje preko številčno močne Zveze jugoslovanskih železničarjev, svoje delovanje pa je obnovila tudi Prometna zveza kot posebna strokovna zveza v okviru Jugoslovanske strokovne zveze, vendar je uspel klerikalni tabor zajeti v svoje organizacije le skromno število železničarjev. Razcepljenost železničarskih strokovnih organizacij je bistveno vplivala na potek posameznih bojov za izboljšanje položaja železničarjev in slabila njihovo udarnost. Prav v poteku železničarske stavke aprila 1920 se je vsa škodljivost sindikalne razcepljenosti še posebno vidno pokazala. Ob tem naj poudarimo, da so se v revolucionarnih razmerah po koncu prve svetovne vojne sindikalno organizirali skoraj vsi železničarji, večina v razrednih strokovnih organizacijah, ki so pokazale tudi največji akcijski polet.

Med socialnodemokratskimi strokovnimi organizacijami so železničarji prvi ustanovili svoje osrednje društvo za povezovanje in usklajevanje delovanja krajevnih skupin in vplačilnic. Na konferenci 15. in 16. decembra 1918 so delegati z vseh območij jugoslovanskega dela Slovenije sklenili ustanoviti Splošno železničarsko organizacijo za Jugoslavijo (SŽOJ). Pred tem sklepom se je železničarsko strokovno tajništvo v Ljubljani dogovorilo z vodstvom Splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva na Dunaju, da bo samostojno slovensko železničarsko strokovno društvo začelo delovati povsem ločeno od dunajske centrale z 31. decembrom 1918, od nje pa bo dobilo ustrezni delež skupnih skladov in premoženja. Z njo so se tudi sporazumeli, da bo SŽOJ za nemške člane, teh je bilo precej na Štajerskem, naročila glasilo Eisenbachner. V pravilih SŽOJ so navedene določile pogoje za dajanje pravnega varstva članom v sporih, ki izvirajo iz delovnega razmerja ali zaradi delovanja v strokovnih organizacijah, za podpiranje članov v različnih stiskah, posebej pa so tudi poudarili vlogo organizacije v izobraževalnem delu. Železničarji so na imenjeni konferenci tudi prvi poudarili, da je nujno potrebna združitev s strokovnimi organizacijami v drugih jugoslovanskih pokrajinah.¹⁷

Že v drugi polovici decembra 1918 in v začetku naslednjega leta so imele podružnice nekdanje avstrijske železničarske strokovne organizacije občne zore, na katerih so se preosnovala v krajevne skupine SŽOJ. Strokovno glasilo Železničar je poročalo o občnih zboreh naslednjih krajevnih skupin: Ljubljana I, II in III, Spodnja Šiška, Zalog, Škofja Loka, Jesenice, Kranjska gora, Bohinjska Bistrica, Novo mesto, Litija, Zagorje, Sava, Zidani most, Rajhenburg, Celje, Poljčane, Pragersko, Ptuj, Maribor, Ponikva in Borovnica, poleg njih pa so delovale še vplačilnice v krajih z manjšim številom članov SŽOJ.

Hkrati z utrjevanjem razrednih železničarskih strokovnih organizacij si je njihovo vodstvo prizadevalo, da bi doseglo sporazum z Zvezo jugoslovanskih železničarjev o oblikovanju enotne in močne organizacije železničarjev. Razredno zavedni železničarji so se na zaupnih shodih že izrekli za združitev, toda voditelji ZJŽ so začetna pogajanja za ustanovitev enotne organizacije prekinili, načrtno pa so začeli sabotirati tudi vsako obliko sodelovanja v akcijah za izboljšanje položaja železničarjev. To se je jasno pokazalo že v akciji SŽOJ januarja 1919 za uvedbo osemurnega delovnega časa tudi na železnici. Z ultimatom deželni vladi je SŽOJ uspela izbojevati skrajšanje delovnega časa tudi na železnici, medtem ko ZJŽ v akciji ni sodelovala. Do hudih nasprotij med obema organizacijama je nato prišlo spet v začetku spomladi 1919 v mezdnem gibanju železničarjev. Tedaj so oblasti in ZJŽ z izgovorom o zunanji nevarnosti odvrčale železničarje od uporabe stavke v boju za povišanje zaslužkov in za boljše delovne pogoje. Toda članstvo SŽOJ, ki je kazalo vso pripravljenost za stavko, so od uporabe bojnih sredstev odvrčali tudi socialnodemokratski desničarski funkcionarji. Posledica vseh teh nasprotij je bil neuspeh meznega gibanja, ki je tudi pokazalo, da z akcijami v eni sami pokrajini ni mogoče uspeti in da je zato nujno potrebna združitev železničarskih strokovnih organizacij v državnem okviru.

V Ljubljani so se 23. in 24. marca 1919 sestali zastopniki slovenskih in hrvaških raz-

rednih železničarskih strokovnih organizacij in se sporazumeli, da se morajo pokrajinske zveze čimprej združiti v »enotno centralno organizacijo«. ¹⁹ Že 3. in 4. maja pa so se nato v Slavovskem Brodu sestali zastopniki razrednih organizacij srbskih, bosanskih, hrvaških in slovenskih železničarjev. Ugotovili so, »da ujedinitenje idejno že obstoji«, glede oblike združitve po centralističnem ali federativnem načelu pa so bila mnenja različna. Vsi so se strinjali, da se morajo v novo organizacijo pritegniti tudi poštni in tramvajski uslužbenci ter vse drugo transportno delavstvo. Dogovorili so se tudi, da bo vsaka pokrajinska zveza imenovala po tri delegate v osrednji odbor, ki bo predstavljal začasno osrednje vodstvo in opravljal vse zadeve skupnega značaja. ²⁰ SŽOJ je bila tako prva med slovenskimi razrednimi strokovnimi organizacijami, ki je navezala tesnejše stike s sorodnimi strokovnimi zvezami v drugih jugoslovanskih pokrajinah.

Pomen sodelovanja slovenske SŽOJ z drugimi pokrajinskimi železničarskimi strokovnimi organizacijami pri oblikovanju državne centrale za to panogo je posebej poudaril predstavnik CDSSJ na prvem kongresu slovenskih razrednih strokovnih organizacij junija 1919, ko se je zavzel za zedinjenje vseh strokovnih zvez SK s centralo revolucionarnih sindikatov. Dejal je, naj bodo železničarji zgled drugim slovenskim strokovnim organizacijam v prizadevanjih, »da vsi skupaj čimbolj izgradimo naše zedinjenje«. ²¹

Prvi korak k skupnim nastopom vsega jugoslovanskega razredno zavednega delavstva je bila nato dvodnevna politična stavka 20. in 21. julija 1919, v kateri so imeli zlasti železničarji pomembno vlogo, saj bi morali v primeru poskusa jugoslovanske vojske, da posreduje v sovjetski Madžarski preprečiti odhode vojaških transportov. Pri organizaciji in izvedbi te stavke so bili posebno aktivni člani SŽOJ. V Ljubljani je okoli 400 razredno zavednih železničarjev poskušalo preprečiti odhode vlakov, ki so jih vozili člani ZJŽ. Šele prihod vojske na kolodvor je omogočil, da so »zvezarji« izpolnili svojo stavkokaško nalogo. Tudi v Mariboru in mnogih drugih krajih na Slovenskem so bili razredno zavedni železničarji glavni organizatorji te velike politične stavke, ²² ki je tudi pokazala, da se med delavstvom krepijo levičarske ideje, medtem ko so bila vodstva razrednih organizacij še trdno v rokah desnice.

Ob stavki so se do skrajnosti zaostriili odnosi med SŽOJ in ZJŽ. Že v začetku spomladi 1919 so delegati SŽOJ ugotovili, da ZJŽ in Prometna zveza ne stojita na razredno bojnem stališču in da stoji prva na strogo narodnem, druga pa na strogo verskem stališču, da sta ti dve organizaciji »žolti«, in sklenili, da z njima SŽOJ »ne sme in ne more imeti nobene skupnosti«. Člane obeh organizacij so razglasili za izdajalce delavskih interesov in sklenili, da se je treba prav tako kot proti kapitalistom tudi proti njim boriti z vsemi razpoložljivimi sredstvi. Protestirali so tudi proti metodam za pridobivanje novih članov ZJŽ z zlorabo uradnega položaja njenih zaupnikov – višjih uradnikov in delovodij, in proti ovadbam iz osebne mržnje, ki so se jih posluževali nekateri »narodni« železničarji. ²³ Poudariti pa moramo, da se s politiko nenehnega sabotiranja skupnega nastopanja železničarjev, ki sta ga izvajali vodstvi ZJŽ in Prometne zveze, člani pogosto niso strinjali. To se je pokazalo tudi v dvodnevi politični stavki, ko je npr. v Mariboru stavkalo tudi nekaj članov ZJŽ, ta nasprotja med vodstvom in člani pa so se pokazala tudi v splošni železničarski stavki aprila 1920. ²⁴

V drugi polovici 1919 so leve opozicijske sile v slovenski socialni demokraciji postajale vedno bolj agilne in vplivne, diferenciacija pa se je vidno pokazala tudi v strokovnem gibanju. Tako so se za revolucionarno levico odločili številni delavski zaupniki in funkcionarji, največ med železničarji (Marcel Žorga, Jakob Žorga, Josip Petrič, Ivan Makuc, Ivan Baznik, Ljudevit Vencajz, Franc Perdan in drugi), kot sredinec ali centrumaš pa je bil vidna osebnost Josip Kopač. Skupni cilj vse opozicije je bilo zedinjenje vseh slovenskih razrednih organizacij s SDSJ (k) in CDSSJ. Medtem ko je desnica z manevriranjem in taktiziranjem uspešno preprečevala strankarsko zedinjenje, pa na sindikalnem področju ni uspela zavreti procesa vključevanja slovenskega razredno

zavednega delavstva v revolucionarne sindikate, pri čemer je pionirsko delo opravila SŽOJ, v kateri so delovali številni komunistično usmerjeni funkcionarji. Delegati SŽOJ so na zborovanju krajevnih skupin in na občnem zboru 13. in 14. julija 1919 ugotovili uspešen razvoj SŽOJ, v kateri je bilo v 22 krajevnih skupinah nad 4000 članov. Za predsednika so izvolili Josipa Udovča. Delegati so zavrnil predlog junijskega strokovnega kongresa, da SŽOJ preneha izdajati svoje glasilo in da naroči za svoje člane glasilo SK Delavec. To stališče so v Železničarju obsežno utemeljevali s posebnostjo položaja železničarjev, ki bi v skupnem glasilu ne mogla biti tako nadrobno obravnavana, ter s potrebo po odločnem boju z ZJŽ. Ta odločitev je bila koristna tudi zato, da je Železničar glede zedinjenja in nastajanja komunističnega gibanja v Sloveniji lahko objavljal objektivno pisane članke, kar sta uredništvu Delavca in Napreja onemogočali. Delegati so tudi sklenili pospešiti nabiralno akcijo za nakup Železničarskega doma v Ljubljani. Posebej pa so razpravljali tudi o pripravah na združitev jugoslovanskih razrednih železničarskih organizacij.²⁵

Konec poletja 1919 so se znova razvnele razprave o načinu zedinjenja. Železničar je v posebni prilogi objavil predlog pravil bodoče Zveze železničarjev in transportnih delavcev v Jugoslaviji ter v obsežnem članku obrazložil slovenska stališča. Uvodoma je poudaril, da je zedinjenje zahtevna naloga in da mora biti izvedeno tako, da bodo vsi zadovoljni in da bo vsem koristilo. O tem, da so slovenski železničarji za zedinjenje, »ne more biti nikakršnega dvoma«, zavedali pa so se tudi potrebe po čimprejšnji vzpostavitvi mednarodnih zvez. SŽOJ se je strinjala z vključitvijo v strokovno državno centralo le pod pogojem, da bo glede delovanja na slovenskem ozemlju »povsem avtonomna«. Osrednje vodstvo naj bi imelo nalogo nadzorovati organizacijsko delo pokrajinskih zvez po načelu »kolikor le možne enotnosti«, dalje bi zastopalo skupne koristi in zahteve ter dajalo smernice za skupne akcije. Na področju nujno potrebnega izobraževalnega dela npr. ni mogoča stroga centralizacija, ki bi prav tako ne bila ustrezna pri strokovnem časopisu. SŽOJ je menila, da bo uspešno delo mogoče »le potom smotrene organizacije, ki mora biti centralizirana, toda vendar priznava toliko samostalnosti, da je v okviru slednje mogoče toliko svobodne kretnje, kakor jo razmere zahtevajo«. Pokrajinski forumi naj bi vzdrževali stalne zveze med osrednjim vodstvom in članstvom svojih organizacij, opravljali vse organizacijsko, agitacijsko in administrativno delo na svojem območju, pri čemer bi morali upoštevati določbe skupnih pravil in navodila osrednjega vodstva ter krajevne razmere, ki so v državi zelo različne. Prav tako bi morali ostati tudi tesno povezani z drugimi strokovnimi zvezami v pokrajini prek pokrajinske strokovne centrale.²⁶ O predlogu pravil za skupno strokovno organizacijo jugoslovanskih železničarjev je nato razpravljala konferenca zaupnikov krajevnih skupin SŽOJ 6. septembra 1919. Na njej so zadolžili delegate za bližnji ustanovni kongres Saveza saobračajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije (SSTRSJ), da se zavzamejo za čimprejšnje zedinjenje »v smislu federacije, kot edine forme, ki odgovarja današnjim razmeram«.²⁷

Na kongres v Zagreb od 28. do 29. septembra 1919 je šlo osemnajst zastopnikov krajevnih skupin SŽOJ. V njenem imenu je Josip Petrič predlog za zedinjenje na federativni podlagi utemeljeval z različnimi gospodarskimi, političnimi in socialnimi razmerami ter jezikovnimi razlikami, poudaril pa je tudi, da ima SŽOJ nekatere podporne ustanove, ki jih druge organizacije nimajo. Teh ne morejo odpraviti čez noč in ob sprejemah, ki bi jih glede tega zahtevala centralistična ureditev, bi odpadlo mnogo članov. Menil je, da se bo centralizacija postopoma lahko izvedla in da jo bo sprejela tudi SŽOJ, hkrati pa je odločno zavrnil napade, da so slovenski železničarji separatisti. Ta ocena o njih se je ukoreninila po njegovem mnenju tudi zato, ker so bolj »za praktično kot za teoretično delo«. Ta stališča je nato podprl še Josip Kopač, ki je federalizem označil kot izhodišče za postopni prehod na centralizem, čigar takojšnja uvedba bi imela negativne posledice, kajti množice ga sovražijo zaradi spomina na Dunaj. Pou-

daril je pomen ustrezne rešitve zedinjenja železničarjev, ki bo zgled tudi za druge organizacije. Petričeve in Kopačeve argumente je podprl tudi tajnik SK Ivan Tokan, ki je posebej poudaril, da morajo biti strokovne organizacije strankarsko neodvisne. Vodstvo SK ne želi, da bi se v strokovnih organizacijah vodila strankarska politika, temveč naj imajo le socialistično vzgojno funkcijo. Tisti pa, ki ga organizacija vzgoji v socialista, bo imel v socialistični stranki dosti možnosti za politiziranje, bodisi za desnico ali levo.

Razumljivo je, da so delegati iz drugih jugoslovanskih pokrajin zahteve po politični nevtralnosti strokovnih organizacij odločno zavrnili, toda večina je sektaško odklonila tudi vse slovenske objektivne argumente, ki jih je bilo treba upoštevati pri obliki zedinjenja. To je tudi v prihodnje omogočalo slovenskim desničarjem, da so jih zlorabljali za vodenje reformistične politike. Slovenske utemeljitve in predloge pa so podprli predstavniki zveze železničarjev Hrvaške in Slavonije, ki so med drugim poudarili, da oblika zedinjenja ni pomembna in da je poglavitno skupno delo.

Kongres je končno v posebni resoluciji priznal SŽOJ avtonomni položaj in samostojnost njene blagajne, delegati iz Slovenije pa so obljubili, da bo slovenska centrala plačevala v osrednjo blagajno znesek, ki ga bo določil kongres. V njihovem imenu je Petrič poudaril, da hočejo storiti vse, »da se pokaže naša solidarnost tako moralno kakor tudi materialno ob vsaki priliki«. V resoluciji je tudi poudarjeno, da SŽOJ še nadalje ostaja v sestavi SK, v kateri si bo prizadevala, da se čimprej zedini celotno slovensko razredno strokovno gibanje v CDSSJ.²⁸ Zedinjenje železničarskih strokovnih organizacij v SSTRSJ je bilo torej izvedeno na kompromisni centralistično-federalistični podlagi, pomembno pa je kot prvi korak pri oblikovanju strokovnih zvez v CDSSJ in kot osnova za uspešne skupne akcije jugoslovanskih železničarjev.

Predstavniki SSTRSJ iz vseh jugoslovanskih pokrajin, med njimi dva zastopnika slovenskih železničarjev, so se 6. oktobra 1919 v imenu 49 000 članov začeli pogajati z vodilnimi funkcionarji ministrstva za promet za celovito ureditev mezdnih in delovnih razmer vseh zaposlenih na železnici. Po nekaj dneh je tudi centrala narodnih železničarskih organizacij zahtevala, naj ji minister Milorad Drašković dovoli sodelovanje pri pogajanjih. To pa je SSTRSJ preprečil.²⁹ Železničar je o teh pogajanjih zapisal: »Prvič in prvi so se vsedli akreditirani zastopniki železničarjev v naši državi kot enakoverden faktor k zeleni mizi, da razpravljajo s svojim nasprotnikom, v tem slučaju z državno upravo, o stavljenih zahtevah, katere so predložili v obliki ultimata«. Pogajanja so trajala do 27. oktobra, naslednji dan pa so podpisali kolektivno pogodbo, znano pod imenom Protokol sporazuma (PS).³⁰ Z njim je bil načelno priznan osemurni delovni čas za vse vrste železniške službe. Ker bi bila dosledna izvedba osemurnega delavnika na železnici še nemogoča, so delegati SSTRSJ pristali na nadurno delo, ki v enem dnevu ne bi smelo presežati štirih ur. Kot normalni mesečni delovni čas so določili 208 ur, ki z nadurami ne sme presežati 260 ur. Nadurno delo so morali plačati s 100 % poviškom. Za vse postajno, skladiščno in delavniško delavstvo so morali takoj uvesti osemurno delo. Če bi hotela direkcija na postajah, v skladiščih ali delavnicah podaljšati delovni čas več kot dvakrat na mesec po dve uri, bi morala dobiti dovoljenje centrale SSTRSJ ali njenega pokrajinskega organa. Razporede železničarjev v turnuse bi morale direkcije izdelati za en mesec naprej in jih predhodno predložiti lokalnemu odboru SSTRSJ, da bi o njih razpravljali in dal k njim svoje pripombe. Pri sestavi razporedov bi se morale upoštevati, da ima vsak uslužbenec pravico do 36-urnega nepretrganega odmora na teden. Z določbami o delovnem času je SSTRSJ uspelo onemogočiti prekomerno zaposlovanje železničarjev in omejiti pristojnosti direkcij pri odrejanju nadurnega dela. Posebna pridobitev za železničarje pa so bili železničarski odbori na sedežih oblastnih direkcij, v katere so imele pokrajinske uprave SSTRSJ pravico imenovati tri delegate, ki so imeli znatno večje pristojnosti kot delavski zaupniki. Lahko so namreč s posvetovalnim glasom sodelovali pri sprejemanju proračunov, pri vprašanjih napre-

dovanja in izpopolnjevanja železniške stroke, pri izdelavi zakonov o železnicah ter vseh pravilnikov in poslovnikov, ki so zadevali interese železničarjev, pri ureditvi bolniških blagajn, pri razvrstitvi dopustov itn. Z železničarskimi odbori si je SSTRSJ zagotovil v posvetovalni obliki sodelovanje pri upravljanju na državnih železnicah. Žal pa je bila prav ta odločba med tistimi, ki so naletele na največji odpor železniških direkcij in se dejansko ni uveljavila. SSTRSJ je tudi uspela s Protokolom sporazuma preprečiti direkcijam samovoljno premeščanje železničarjev. Vsak uradnik ali delavec je imel po enem letu do desetih let službe pravico do 15-dnevnega plačanega dopusta, po desetih letih službe pa 20 dni dopusta na leto. Pomembna je tudi določba, da postane po enem letu zaposlitve vsak delavec ali uslužbenec stalen. SSTRSJ je poskrbel tudi za upokojeince in invalide, ki naj bi dobili najkasneje do 1. aprila 1920 zvišane pokojnine najmanj za 50 %. Če bi se uslužbenec ali delavec ponesrečil in bi bil za dotedanje delo nesposoben, bi mu morala direkcija izplačati običajno rento in ga namestiti na lažje delovno mesto, ne da bi mu zmanjšala prejemke. Določeno je bilo tudi, da se morajo najkasneje do konca leta izvesti volitve novih uprav bolniške blagajne in pomožnega fonda. Direkcija se je tudi obvezala, da bo do zime priskrbela železničarjem nove obleke. V Protokolu sporazuma si je SSTRSJ zagotovila tudi pravico, da posreduje pri ministrstvu za promet v vseh vprašanih glede varstva železničarskega osebja.³¹

SSTRSJ je nato 26. novembra sklenil z zastopnikom ministra za promet Antonom Kristanom sporazum o tolmačenju Protokola sporazuma, ki je določal kvalificiranim delavcem temeljno plačo od 6 do 13 din na dan ter draginjsko doklado za vse dni v mesecu po 12 din, nekvalificiranim delavcem v delavnicah in kurilnicah temeljno plačo 6 do 10 din ter draginjsko doklado 10 din na dan, za ostale nekvalificirane delavce pa od 3 do 8 din ter draginjske doklade od 8 do 10 din na dan. Družinska doklada je bila določena za vse kategorije po 1 din na dan. V pokrajinah zunaj Srbije so se navedene plače in doklade znižale za 30 % in izplačevali so jih po kurzu 1 din za 3,5 krome. Delavstvo je dobivalo draginjske in družinske doklade tudi v času bolniškega staleža. SSTRSJ je 4. decembra dosegel še sporazum o zvišanju draginjskih doklad za železniške uslužbence s stalno mesečno plačo in o enkratnem nabavnem prispevku zanje v višini ene mesečne plače. Za starejše upokojeince, vdove in sirote pa je dosegel 100 % povišanje draginjskih doklad.

Po podpisu obeh dodatkov k Protokolu sporazuma je Železničar zapisal: »Visoki gospodje pa še vedno upajo, da jim bo s pomočjo nevednih in neznačajnih elementov uspelo preprečiti točno izvedbo jasnih določb. Skušali so in še skušajo ministra prepričati, da je velik del določb P. s. sploh neizvedljiv in dolžnost organizacije odnosno njegovih zaupnikov bo, da tem gospodom praktično pokaže možnost izvedbe.«³² Protokol sporazuma se je glede ugodnosti vse preveč razlikoval od običajnih kolektivnih pogodb med delavstvom in delodajalci, da bi vlada in železniške direkcije ne uporabile vseh sredstev za njeno razveljavitev. S Protokolom sporazuma so se delovne razmere in gmetni položaj železničarjev občutno izboljšale. Za primer naj navedemo samo podatek, da so bili po določbah Protokola sporazuma prejemki visoko kvalificiranega delavca na železnici celo nekoliko višji, kot so bili zaslužki grafičnih delavcev, ki so bili med vsemi delavskimi kategorijami najbolj plačani. Ta uspeh je dosegel SSTRSJ sam in z njim si je pridobil v svoje vrste precej novih članov ter znatno oslabil organizacije nacionalnih železničarjev. To veliko mezдно gibanje železničarjev je bilo hkrati tudi obračunavanje med obema velikima konkurenčnima strokovnima organizacijama, ki se je končalo s popolno zmago SSTRSJ. Sabotiranje izvajanja Protokola sporazuma pa je nato nenehno zaostrovalo odnose med SSTRSJ in vlado oziroma železniškimi direkcijami, kar je končno privedlo do velike splošne stavke aprila 1920.

Ko so se 14. decembra 1919 sestali zastopniki krajevnih skupin SŽOJ na konferenci v Zidanem mostu, so uvodoma ugotovili, da se je vlada začela pogajati s predstavniki razrednih strokovnih organizacij šele potem, ko je videla, da so se zedinile v SSTRSJ.

Protokol sporazuma je prvi njegov velik rezultat. Poglavitna naloga konference je bila dokončna ureditev problemov v zvezi z zedinjenjem. Delegati so se strinjali z načeli zedinjenja, ki jih je sprejel zagrebški kongres, posebej pa so razpravljali o samoupravnih pravicah SŽOJ. Sklenili so, da SŽOJ s 1. januarjem 1920 postane pokrajinska organizacija SSTRSJ. Na konferenci so tudi ugotovili, da se je v drugi polovici 1919 številčno stanje SŽOJ skoraj podvojilo na 7164 članov, za tretjino se je povečalo število krajevnih skupin (na 33), prav tako pa se je izboljšalo njeno gmotno stanje.³³ Konferenca SŽOJ v Zidanem mostu je torej dokončno uredila vsa pereča vprašanja glede dejanske vključitve SŽOJ v SSTRSJ, ki je tako kot prva strokovna zveza CDSSJ uspela zediniti vse pokrajinske strokovne organizacije svoje stroke. Hkrati pa je sklep slovenskih železničarjev pomenil tudi za CDSSJ pridobitev prvega oporišča v slovenskem strokovnem gibanju, na drugi strani pa je bil hud udarec za SK. Mimo volje njenega desničarskega vodstva se je začel proces zedinjevanja z organizacijami CDSSJ in delegati SŽOJ so na omenjeni konferenci ugotovili, da jim bodo sledile tudi druge organizacije in da se o problematiki zedinjenja že »vrši cela vrsta shodov in konferenc«.³⁴

Jeseni 1919 se je krepitev komunističnega vpliva posebno vidno manifestirala med rudarji v Revirjih in v Kočevju.³⁵ Podobno kot železničarji so se za samoupravno zedinjenje v centralo kovinarjev v okviru CDSSJ zavzeli tudi člani Osrednjega društva kovinarjev na slovenskem ozemlju.³⁶ Prav tako so se krepila zedinjevalna prizadevanja tudi v nekaterih drugih strokovnih zvezah, najmočnejša zavzetost, da sledijo zgledu železničarjev, pa je bila prav v številčno najmočnejših osrednjih društvih SK, v Uniji slovenskih rudarjev s 7842 člani in v Osrednjem društvu kovinarjev s 3394 člani. Tako je bilo od okoli 27 000 članov, kolikor jih je bilo konec leta 1919 v osrednjih društvih posameznih strok v SK,³⁷ kar dve tretjini članov med rudarji, železničarji in kovinarji, ki so videli pot za uspešno aktivnost le v združitvi s centralo revolucionarnih sindikatov – CDSSJ.

Vključitev SŽOJ v SSTRSJ ter zahteve za zedinjenje med večino članstva je končno desničarsko vodstvo SK prisililo, da je od dopisovanj s CDSSJ prešlo na prva neposredna pogajanja s centralo revolucionarnih sindikatov. Toda na seji izvršilnega odbora CDSSJ 28. decembra 1919, ki se je je udeležil tajnik SK, niso dosegli sporazuma o zedinjenju. Obe strani sta vztrajali na dotedanjih stališčih, predstavniki CDSSJ na strogem centralizmu, predstavnik SK pa je pristal le na rahlo federativno povezavo s CDSSJ. Ob tem naj poudarimo, da sta bila škodljiva tako skrajni federalizem, na katerem so vztrajali socialnodemokratski desničarji, kot pretirani centralizem. Glede na pokrajinske posebnosti ter razlike v dotedanjem razvoju strokovnih organizacij je bila nujna samouprava pri reševanju nekaterih vprašanj, ki bi omogočila organizacijski in akcijski razmah. Zato so si določeno samoupravo za pokrajinske strokovne zveze in za SK prizadevali uveljaviti tudi slovenski levičarji. To nam kaže že potek razprav o zedinjenju železničarskih strokovnih zvez in avtonomistična oblika vključitve v SSTRSJ. Njeno zedinjenje s SSTRSJ s 1. januarjem 1920 je prvi velik uspeh komunistične opozicije na Slovenskem v prizadevanjih za združitev slovenskega strokovnega gibanja s CDSSJ. V drugi polovici 1919 je bilo več znamenj, da se je idejna diferenciacija na Slovenskem razmahnila tudi v strokovnih organizacijah, odločitev SŽOJ pa je bila posebno vidno znamenje, da SK ni več enotna. Prizadevanja za zedinjenje v njenih najmočnejših osrednjih društvih pa so tudi napovedovala, da se jim njeno desničarsko vodstvo ne bo moglo več dolgo upirati.

Že potek XI. zbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke 1. in 2. novembra 1919, na katerem je sicer leвица moralno zmagala, še bolj pa ravnanje desničarjev po njem, ko so nadaljevali z ministerialistično politiko, je jasno pokazalo, da vodi pot do zedinjenja slovenskega razredno zavednega delavstva z jugoslovanskim v SDSJ (k) le prek izstopa opozicije iz JSDS in ustanovitve komunistične stranke na Slovenskem.³⁸ Nova vidna znaka prodora komunističnih idej med slovensko delavstvo januarja 1920

sta bila zmaga levičarjev na konferenci JSDS za Ljubljano in okolico ter potek pasivne rezistence rudarjev v Revirjih. Na prvi zaupniški konferenci novoosnovane Delavske socialistične stranke za Slovenijo (DSSS) 14. marca 1920, ki so se je udeležili predstavniki političnih in tudi nekaterih strokovnih organizacij iz velikih delavskih središč, so sklenili, da se DSSS na kongresu 11. aprila združi s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov). Zaupniki DSSS so posvetili problematiki sindikalnega zedinjenja še posebno pozornost. V razpravi so poudarili, da je taktika JSDS povzročila v strokovnih organizacijah veliko ogorčenje. Medtem je bilo v prvih tednih 1920 več kongresov za zedinjenje delavstva posameznih strok v okviru CDSSJ, pri katerih so desničarska vodstva posameznih strokovnih zvez oziroma SK preprečila sodelovanje slovenskih delegatov na njih.³⁹ Glede na to so delegati DSSS odločno izrazili namen, da dobijo strokovne organizacije »v svoje roke«, in poudarili, da mora strankin kongres 11. aprila 1920 rešiti tudi svojo drugo nalogo-vprašanje združitve SK v CDSSJ. Levičarji so ob tem pripomnili, da so bili prisiljeni osnovati novo stranko tudi zato, da bi pospešili prepotrebno združitve strokovnih organizacij.⁴⁰

O ustanovitvi pokrajinske centrale CDSSJ na Slovenskem oziroma o zedinjenju so obsežno razpravljali železničarji na občnem zboru SŽOJ 14. in 15. marca 1920. Na njem so sprejeli resolucijo, v kateri so upravo SSTRSJ zadolžili, naj posreduje pri CDSSJ, »da v Sloveniji čimprej, toda najkasneje takrat ustanovi pokrajinsko sindikalno vijeće v Ljubljani, ko bo pet strokovnih skupin odnosno zvez pridruženih že obstoječim savezom, ki so včlanjeni v C. R. S. V. J. (Centralno radničko sindikalno vijeće) v Beogradu. Da se pa po možnosti prepreči vsaka cepitev slovenskega proletarijata, naj skuša C. R. S. V. v Beogradu, da doseže sporazum z uže obstoječo »Strokovno komisijo za Slovenijo« in naj to akcijo v interesu celokupnega jugoslovanskega proletarijata čim bolj pospeši«. SŽOJ naj tudi toliko časa ne daje SK denarnih prispevkov, dokler ne bo problem zedinjenja rešen. Občni zbor je ugotovil, da SŽOJ v okviru SSTRSJ uspešno deluje. Sklenil je tudi kupiti stavbo za bodoči Delavski dom, ki ga je SŽOJ kmalu nato uredila na Turjaškem oziroma sedanjem Novem trgu. Glede glasila je občni zbor sklenil, naj bi slovenski člani dobivali še naprej Železničarja, nemški člani pa Eisenbacherja, ki naj izhaja dvakrat mesečno, prav tako pa tudi sobotno številko novega glasila DSSS Ujedinjenje. Ob občnem zboru je imela SŽOJ največje podružnice v Ljubljani, Mariboru, Celju, Pragerskem, Zidanem mostu, Jesenicah in Novem mestu, največ pa se jih je jeseni 1919 na novo včlanilo v SŽOJ v Mariboru. Delegati krajevnih skupin SŽOJ so tudi odločno zavrnili vse poskuse narodnih železničarskih organizacij, da v sodelovanju z novim ministrom za promet dr. Antonom Korošcem razveljavijo Protokol sporazuma in ga nadomeste z nekim začasnim pravilnikom. Ob sklepu so izvolili nov osrednji odbor (predsednik Ivan Makuc, tajnik Josip Petrič) in kontrolo, v katerih so prevladovali komunistično usmerjeni odborniki.⁴¹ Hrvaško komunistično glasilo Nova istina je v poročilu o občnem zboru SŽOJ posebej poudarilo, da se delovne železničarje v Sloveniji »čuti v vseh strokah, a tudi v sami partiji«.⁴²

Sklepi in predlogi I. zaupniškega zbora DSSS ter občnega zbora SŽOJ so glede strokovnega zedinjenja jasno pokazali odločnost komunistov, da si dobijo v njem množično oporo in da dosežejo njegovo zedinjenje s CDSSJ. Ob tem so poudarjali, da že imajo v rokah sredstva za dosego reda v strokovnih organizacijah. Ker je vodstvo SK preprečevalo zedinjenje s CDSSJ, so ga komunisti pripravljali »od spodaj« prek osnovnih organizacij in posameznih osrednjih društev. SK je torej grozila nevarnost, da se od nje postopoma odcepijo posamezne organizacije. Ob tem naj pripomnimo, da je SŽOJ kljub zedinjenju ostala povezana z SK, toda njeni predstavniki in zaupniki DSSS so na omenjenih zborih že zahtevali ustanovitev pokrajinskega sindikalnega sveta CDSSJ za Slovenijo, brž ko bi se pet slovenskih osrednjih društev združilo v strokovne zveze CDSSJ. To je bila napoved dokončnega razkola v slovenskem razrednem strokovnem gibanju na socialnodemokratsko in komunistično. Levica pa si je prizadevala, da bi

pred tem usodnim korakom dosegla sporazum z SK o zedinjenju vseh njenih organizacij v CDSSJ. Tako levičarji kot desničarji so se zavedali, da vodi pot k močni komunistični oziroma socialnodemokratski stranki tudi prek strokovnih organizacij. Oboji pa so poskušali pridobiti oziroma ohraniti zase celotno strokovno gibanje.

Zaradi pritiska »od spodaj« in že konkretne akcije za ustanovitev pokrajinske centrale CDSSJ za Slovenijo se je morala SK naglo odločiti za obnovitve stikov s CDSSJ, če je hotela preprečiti grozeči razkol. Le ta korak, kot kaže kasnejši razvoj, je dajal desnici upanje, da obdrži čimveč vpliva v strokovnem gibanju. Trenutno je morala pač zatajiti svoja negativna stališča do CDSSJ in se podrediti volji leve. SK je imela že 16. marca 1920 izredno razširjeno sejo, ki se je udeležil kot predstavnik CDSSJ Slavko Kaurič. Ta je prišel v Ljubljano kot predstavnik centrale revolucionarnih sindikatov na občni zbor SŽOJ. V razpravi je poudaril potrebo po zedinjenju slovenskega delavstva z delavstvom drugih jugoslovanskih pokrajin in obsodil protidelavsko politiko socialpatriotov v Sloveniji. Na njegov predlog je SK glede na dejstvo, da je slovensko delavstvo »popolnoma solidarno« z delavstvom v drugih jugoslovanskih pokrajinah, ki je že združeno v CDSSJ, sklenila predlagati vsem svojim osrednjim društvom in njihovim podružnicam ter plenumu, da se vključijo v CDSSJ kot člani na temelju njegovih pravil. SK se je sklenila razglasiti za organ CDSSJ z nazivom »Pokrajinska strokovna komisija za Slovenijo v Ljubljani«. SK je pozvala centralne odbore osrednjih društev, naj določijo delegate za plenarno sejo SK 28. marca 1920. Na njej so nato navedene sklepe soglasno potrdili in določili, da se vse organizacije SK vključijo v CDSSJ in mu od tega 1. aprila 1920 dalje plačujejo prispevke.⁴³

S to odločitvijo je bil vsaj začasno dosežen pomemben uspeh pri združevanju slovenskega delavstva z revolucionarnim delavskim gibanjem v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Tako je bilo v formalnem pogledu, dejansko združitvev je SK začela kmalu sabotirati, prej kot na političnem področju sklenjeno združitvev v strokovnem gibanju. Železničar je ta sklep navdušeno pozdravil: »Če je ujedinjenje delavstva vobče potrebno, je to zlasti neizbežno na polju strokovnega gibanja. Potreba ujedinjenja vseh socialističnih strokovnih organizacij leži na dlani. Vendar se radi razmer, ki so vladale doslej v našem gibanju, niti to ujedinjenje ni bilo izvršilo. Tudi z ozirom na to smo bili primorani osnovati svojo stranko, da pospešimo združitvev. S tim večjim veseljem moramo sedaj beležiti razveseljivo vest, da je Strokovna komisija ... sklenila, ujediniti se z ostalimi sindikalnimi organizacijami v državi in se je v smislu tega proglasila za organ Centralnega sindikalnega veča ... To vest jemljemo na znanje z največjim zadoščenjem. S tem sklepom je odstranjena nevarnost, da bi se sedanji (politični op. p.) spor prenesel v strokovne organizacije.«⁴⁴ Sklep o zedinjenju je navdušeno pozdravilo tudi komunistično glasilo Ujedinjenje, strokovno glasilo SK Delavec ga je označil kot »temeljni kamen za enotno fronto strokovnega pokreta« in akt »zgodovinskega pomena«, ⁴⁵ prav tako pa je ugodno odmeval tudi v komunističnem tisku v drugih jugoslovanskih pokrajinah.

Tako na kongresu DSSS oziroma komunistične stranke na Slovenskem 11. aprila 1920 ni bilo treba razpravljati o zedinjenju strokovnega gibanja. Zato pa je kongres posebno pozornost posvetil njegovi povezanosti s stranko. Predstavnik CDSSJ je na kongresu poudaril, da mora biti cilj sindikalnega gibanja vedno le strmoglavljenje kapitalizma in dodal: »Moč delavstva, moč proletariata je v njegovih sindikatih, v njegovih strokovnih organizacijah. Delo v strokovnih organizacijah pa mora iti z roko v roki z duhom v stranki, kjer obojnega ni možno ločiti.« Načelo enotnosti političnega in sindikalnega gibanja so nadrobno razčlenili v statutu SDSJ (k) »pokrajinske sekcije za Slovenijo« v katerem so določila o kadrovske povezavah med najvišjimi strankinimi sindikalnimi forumi in o skupnem odločanju o najpomembnejših razrednih akcijah, vsi strankini organi pa so dobili nalogo, »vzdrževati kar najtesnejše« zveze s strokov-

nimi organizacijami, »energično morajo pomagati in sodelovati pri razvoju strokovnega gibanja«. ⁴⁶

Z vključitvijo SK v CDSSJ je bil storjen prvi pomemben korak v združevanju slovenskega razredno zavednega delavstva z delavstvom v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Nadaljnji prelomni dogodek v tem procesu je bila nato združitev DSSS s SDSJ (k) oziroma ustanovitev pokrajinske organizacije SDSJ (k) v Sloveniji ter sklep organizacij JSDS o vključitvi v SDSJ (k). K tej ugotovitvi moramo dodati, da so imeli slovenski reformisti združitev le za svoj začasni poraz in za prehodno znamenje nemoči pred pritiskom članstva. Zato je bila dosežena enotnost na političnem in strokovnem področju le formalna. V vsakem primeru pa so bili navedeni sklepi o zedinjenju velika moralna zmaga slovenske komunistične levice, ustanovitev pokrajinske organizacije SDSJ (k) pa je hkrati pomenila pomembno prelomnico v celotnem družbenopolitičnem življenju na Slovenskem. Vsa navedena dejstva so vplivala že na takšen potek železničarske in splošne stavke v drugi polovici aprila 1920, da se je zaostрила v največji razredni spopad v obdobju po prvi svetovni vojni. Ob sklepu naj poudarimo še dejstvo, da so razredno zavedni železničarji opravili v nastajanju komunističnega gibanja na Slovenskem izredno pomembne naloge, posebno pionirsko in vidno vlogo pa so imeli prek SŽO pri oblikovanju revolucionarnih strokovnih organizacij.

Opombe

¹ O začetkih strokovnega gibanja železničarjev na Slovenskem glej zlasti naslednje vire in literaturo: Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, del V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920, Beograd 1951, str. 21–23 in 27; 25-letnica železničarske organizacije, *Železničar*, št. 9–10, 1. 5. 1917; Josip Kopač, *Strokovne organizacije železničarjev na Slovenskem*, Naši zapiski, 1911, str. 307–310 in O preteklih letih, Pod lipo, 1925, str. 14; Fran Skobl, *Iz zgodovine železničarske organizacije v Avstriji*, Naši zapiski, 1913, str. 287–293.

² *Železničar*, št. 12, 15. 6. 1914.

³ Franc Rozman, *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1979, str. 163; Lojze Penič, *Boj za Maribor in severno štajersko mejo 1. 1918/19* (Ljubljana 1959, diplomsko delo v knjižnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete).

⁴ *Rdeči prapor*, št. 15, 5. 2. 1910; Ob tridesetletnici ustanovitve Zveze jugoslovanskih železničarjev 1919–1939, Ljubljana 1940, str. 9.

⁵ *Časopis jugoslovanskih železniških uradnikov*, št. 10, 15. 5. in št. 12, 15. 6. 1914; Ob tridesetletnici ustanovitve Zveze jugoslovanskih železničarjev, cit. izd., str. 9–12.

⁶ *Naša moč*, št. 20, 12. 4. 1912; Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928, str. 119.

⁷ *Železničar*, št. 20–21, 1. 11. 1914.

⁸ *Železničar*, št. 11–12, 1. 6. 1915.

⁹ *Železničar*, št. 5–6, 1. 3. 1917.

¹⁰ O stavkovnem gibanju železničarskega delavstva v Mariboru poleti 1917 je največ pisal list *Marburger Zeitung*.

¹¹ *Železničar*, št. 23–24, 1. 12. 1917.

¹² Glej op. 10.

¹³ Ob tridesetletnici ustanovitve Zveze jugoslovanskih železničarjev, cit. izd., str. 13–14.

¹⁴ Lojze Penič, *Boj za Maribor in severno mejo 1918–1919 na območju štajerskega obmejnega poveljstva*, Maribor 1978 (razstavni katalog); Rudolf Maister, *Stavke (štrajki) železničarjev ob prevratu v območju Maribora*, Spominski zbornik ob 60-letnici bojov za severno slovensko mejo 1918–1919, Maribor 1979, str. 53–62; Miroslav Stiplovšek, *O pomenu in zgodovinski vlogi generala Rudolfa Maistra ob razpadu Avstro-Ogrske in nastanku Države SHS*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1986, št. 2, str. 190–191.

¹⁵ France Kresal, *Socialnopolitični in materialni položaj delavstva v Sloveniji 1921–1925*, *Revolucioarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924*, Ljubljana 1975, str. 59.

¹⁶ France Kresal, *Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941*, *Delavsko gibanje v Sloveniji 1918–1941*, Murska Sobota 1974, str. 89.

¹⁷ *Naprej*, št. 289, 17. 12. 1918; *Železničar*, št. 1, 5. 1. 1919.

- ¹⁸ Železničar, št. 3, 5. 2. in št. 16, 15. 8. 1919; Naprej, št. 97, 29. 4. 1919.
- ¹⁹ Železničar, št. 7, 5. 4. in št. 8, 20. 4. 1919.
- ²⁰ Železničar, št. 10, 15. 5. 1919.
- ²¹ Istina, št. 1, 19. 6. 1919; Dragoje Živković, Borba za ujedinjenje sindikalnog pokreta u Jugoslaviji 1919–1920 godine (tipkopis doktorske disertacije), Beograd 1974, str. 98.
- ²² Arhiv SR Slovenije (AS), fond poverjeništvu za notranje zadeve (PNZ) deželne vlade za Slovenijo, fasc. 10/1919; ZA CK ZKS, fond direkcije državne železnice, fasc. 164.
- ²³ Železničar, št. 7, 5. 4. in št. 8, 20. 4. 1919.
- ²⁴ Razhajanja med vodstvom ZJŽ in članstvom se npr. vidijo iz nekaterih sejnih zapisnikov podružnice ZJŽ v Mariboru v Pokrajinskem arhivu v Mariboru ter iz posameznih člankov v Jugoslovanskem železničarju ob stavkah julija 1919 in aprila 1920.
- ²⁵ Železničar, št. 15, 1. 8. 1919.
- ²⁶ Železničar, št. 17, 1. 9. 1919.
- ²⁷ Železničar, št. 18, 15. 9. 1919.
- ²⁸ Ujedinjenje, št. 11, 15. 9. 1920; Železničar, št. 21, 20. 11. 1919; Željezničar, št. 34, 4. 10. 1919; Nova istina, št. 10, 23. 10. 1919; Dragoje Živković, Borba protiv reformista u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije (april 1919–avgust 1920), Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova I, Beograd 1965, str. 27–29; isti, disertacija, str. 116–124.
- ²⁹ Železničar, št. 19, 18. 10. 1919.
- ³⁰ Železničar, št. 20, 11. 1919.
- ³¹ Službene novine Kraljevstva SHS, št. 35, 15. 11. 1919.
- ³² Železničar, št. 22, 10. 13. 1919.
- ³³ ZA CK ZKS, stenografski zapisnik konference SŽOJ z dne 14. 12. 1919; Železničar, št. 1, 1. 1. 1920; Ujedinjenje, št. 5, 3. 4. 1920.
- ³⁴ ZA CK ZKS, stenografski zapisnik konference SŽOJ z dne 14. 12. 1919.
- ³⁵ Nova istina, št. 19, 23. 12. 1919.
- ³⁶ Delavec, št. 1, 3. 1. 1920.
- ³⁷ Strokovne organizacije G. R. S. J. v Sloveniji, Ljubljana 1924, str. 20–22.
- ³⁸ Potek diferenciacije v slovenski socialni demokraciji in nastanek komunistične stranke na Slovenskem je podrobno prikazal France Klopčič v študiji Velika razmejitev, Ljubljana 1969.
- ³⁹ Dragoje Živković, Borba za ujedinjenje sindikalnog pokreta 1919–1920, 50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1969, str. 34–43.
- ⁴⁰ ZA CK ZKS, zapisnik zbora zaupnikov Delavske socialistične stranke za Slovenijo 14. 3. 1920; Ujedinjenje, št. 2, 20. 3. in št. 3, 24. 3. 1920; Železničar, št. 7, 28. 3. 1920.
- ⁴¹ Železničar, št. 9, 17. 4. 1920; Ujedinjenje, št. 5, 3. 4. in št. 7, 14. 4. 1920.
- ⁴² Nova istina, št. 69, 2. 4. 1920.
- ⁴³ Ujedinjenje, št. 3, 24. 3. 1920; Delavec, št. 14, 3. 4. 1920; Nova istina, št. 69, 2. 4. 1920.
- ⁴⁴ Železničar, št. 7, 28. 3. 1920.
- ⁴⁵ Delavec, št. 14, 3. 4. 1920.
- ⁴⁶ Gradivo o kongresu je objavljeno v delih Ustanovitev. Dokumenti ustanovnega kongresa komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920, Ljubljana 1969 in Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, Ljubljana 1980, str. 81–97.

STAVKOVNI BOJI JULIJA 1919 NA MARIBORSKEM OBMOČJU

V literaturi o vojaškem uporu julija 1919 v Mariboru so poudarki, da je bil »tudi izraz splošnega razočaranja in nezadovoljstva ljudstva nad razmerami v novi državi, da je bil izraz občega revolucionarnega vrenja in da je bil naperjen proti vedno močnejšemu centralizmu in monarhiji«,¹ uporniki pa so moč za upor črpali zlasti iz revolucionarnega vrenja tistih dni.² Glede na to naj zlasti na osnovi poročil državno-policijskega komisariata in okrajnega glavarstva v Mariboru³ z nekaj podatki osvetlimo razmere na mariborskem območju julija 1919 z vidika velike razgibanosti delavskega gibanja.

V tem mesecu je stavkovno gibanje leta 1919 v slovenskem okviru in še posebej na mariborskem območju doseglo višek. Tako je bila 1. julija enournna stavka v mariborski kurilnici in v delavnici južne železnice, v kateri so železničarsko delavstvo pomirili z obljubo poviška mezd. Nato so 8. julija začeli s pasivno rezistenco stavbinski delavci v Mariboru, ki so se sklenili sindikalno organizirati v socialnodemokratski podružnici Osrednjega društva stavbinskih delavcev. Po enem tednu so dosegli zvišanje mezd ter priznanje delavskih zaupnikov. Dne 14. julija pa je začelo stavkati 170 delavcev elektrarne na Fali in doseglo s sporazumom 22. julija delno izboljšanje mezd. Čeprav je do te stavke prišlo zaradi podvojitve cen živil v podjetniškem konzumu in je zaradi tega delavstvo zahtevalo povišanje prejemkov, je okrajno glavarstvo v Mariboru napovedalo preiskavo, če niso stavke povzročili iz političnih razlogov nemško-avstrijski delavci. V tem primeru je napovedalo izgonski postopek. Na tem mestu naj omenimo, da so zlasti stavkovni boji v mariborskih železniških obratih zaradi številčnosti nemškega delavstva in njihovih zahtev dobili v večji ali manjši meri tudi nacionalno politično obeležje. V ilustracijo naj navedemo delno stavko v delavnici južne železnice 29. julija 1919 zaradi odpusta dveh nemških delavskih zaupnikov. Socialnodemokratsko delavstvo je na shodu zahtevalo, da mora biti za vsakega odpuščenega nemškega socialnega demokrata odpuščen po en »narodni« delavec, t. j. član Zveze jugoslovanskih železničarjev. Ta strokovna organizacija je bila zelo aktivna že v boju proti poprevratnim političnim stavkam nemškega socialnodemokratskega delavstva za priključitev mariborskega območja k nemški Avstriji. Policijski komisariat je vzroke za navedeno stavko iskal v dejstvu, da samo delavci v kurilnici in delavnici še niso zaprisegli jugoslovanski državi in da v teh obratih ukazuje »zloglasni Arbeiterrat, čigar člani so najzagrizenejši nemški nacionalci, ki se izdajajo za socialiste«. ⁴ Narodnostno mešana sestava delavstva je vplivala na nekatere posebnosti delavskega gibanja na mariborskem območju.

Okrajno glavarstvo v Mariboru je v svojem poročilu posebej poudarilo, da je delavsko gibanje na mariborskem območju »zelo živahno« in da železničarji vodijo priprave na splošno stavko za 20. in 21. julij 1919.⁵ S to dvodnevno politično stavko se je v mednarodni protest proti kontrarevolucionarni intervenciji zoper Sovjetsko Rusijo in sovjetsko Madžarsko vključilo tudi jugoslovansko delavstvo. Organizatorja stavke sta bila izvršna odbora Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) in Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije, v Sloveniji pa vodstvi Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in Strokovne komisije. Ti sta stavko razglasili tudi za protest proti načinu dela pariške mirovne konference in kot podporo izvajanju priborjenih političnih svoboščin in socialnih pravic v Jugoslaviji ter tako razširili njene cilje. V pripravah na stavko so si socialni demokrati v Sloveniji prizadevali pridobiti za protestni nastop tudi delavstvo iz nerazrednih strokovnih organizacij.⁶

Stavba v Mariboru, kjer so bila v Gambrinovi dvorani številna delavska zborovanja

Na temeljite stavkovne priprave razredno zavednega delavstva so s protiukrepi odgovorile civilne in vojaške oblasti, ki so se bale, da ne bi prišlo do delavskih nemirov. Minister za notranje zadeve Svetozar Pribičević je prepovedal vse shode na prostem in manifestacije, deželna vlada za Slovenijo pa je tudi uvedla za oba dneva stavke po 21. uri policijsko uro za javne lokale. Komanda dravske divizijske oblasti je 19. julija v zvezi s stavko ukazala pripravljenost vseh svojih enot. Okrepila je posadke v Zagorju, Hrastniku in Kamniku ter določila čete za Jesenice, Velenje in Celje. V času stavke poveljstva enot, tako tudi štajersko obmejno poveljstvo v Mariboru, niso smela dovoliti vojakom, da bi zapustili vojašnice.⁷ Vojska je bila, kot se vidi tudi iz tega primera, oblastem glavno sredstvo za zadušitev revolucionarnih akcij. Zato so bile tedaj v vseh večjih delavskih središčih poleg orožniških postaj tudi vojaške posadke. Iz teh razlogov je tudi razumljiva izjemna občutljivost oblasti za vsakršne izraze nepokorščine in upornišva med vojaštvom.

Politična stavka 20. in 21. julija je bila nato največja v dotedanji zgodovini slovenskih delavskih bojev, prav tako pa je bila tudi dotlej največja stavka v jugoslovanskem okviru. Njegovi organizatorji v Sloveniji so uspeli v celoti vključiti vanjo le razredno zavedno delavstvo, medtem ko se skoraj vse članstvo krščanskosocialnih in narodno-socialističnih organizacij stavki ni pridružilo. Zato socialnodemokratskim železničarjem ni uspelo zaustaviti potniškega prometa, ker so prišli na delo člani ZJŽ, prekinili pa so tovarni promet. Med stavko so bili v vseh delavskih središčih množični shodi, ponekod pa kljub prepovedi tudi demonstrativni obhodi.

Policijski komisariat v Mariboru je v svojem poročilu podrobno prikazal potek stavke na mariborskem območju.⁸ Ker je bila prvi dan stavke nedelja, so tedaj dejansko začeli stavkati le socialnodemokratski železničarji, medtem ko so člani drugih železničarskih organizacij prišli na delo in tako «stavka ni bila popolna». Potniški železniški promet je potekal brez zamud in incidentov. V ponedeljek 21. julija se je stavka razširila na vse tovarniške obrate ter kurilnico in delavnico južne železnice, kjer je prišlo na

delo narodnosocialistično delavstvo in je omogočilo vzdrževanje prometa. Toda kot se vidi iz zapisnika seje podružničnega odbora ZJŽ 22. julija, se je stavkajočim pridružilo tudi nekaj članov te organizacije in vodstvo jih je zato kritiziralo.⁹ Popolna je bila stavka grafičnih in živilskih delavcev. Stavkajoči so poskušali doseči tudi zaprtje trgovin, toda policija je te akcije preprečila.

Glavni dogodek drugega dne stavke pa je bil shod, ki ga je mestno vodstvo socialnodemokratske stranke sklicalo ob 10. uri dopoldne v Križovem dvoru in se ga je udeležilo po uradnih poročilih nad 2000 delavcev, po pisanju socialnodemokratskega političnega časnika Naprej pa okoli 3000 delavcev¹⁰ iz vseh mariborskih obratov. Osrednji govor na njem je imel poslanec Josip Petejan in v njem je protestiral proti pariškemu miru kot miru nasilja in proti antantnemu posredovanju v Sovjetski Rusiji, osvetlil pa je tudi pereče probleme v jugoslovanski državi, zlasti slab gmotni položaj delavstva zaradi nagle rasti druginje, vprašanje agrarne reforme in neustrezno sestavo Začasnega narodnega predstavništva, ki zaradi premajhnega števila delavskih zastopnikov ne odraža ljudske volje. Svoj govor je sklenil s pozivom delavstvu, »naj bo solidarno in naj zastavi vse sile v boju proti kapitalizmu, dokler ne pride čas, ko bo delavstvo samo odločevalo svoje usode«. Vsebinsko podoben govor je imel nato še prof. Ivan Favaj v nemškem jeziku, za njim pa je še neki nemški govornik pozval delavstvo k solidarnosti in disciplini. Po poročilu policijskega komisarja Puša, ki je prisostvoval shodu, je ta potekal mirno in po njem se je množica delavstva razšla. V času stavke je za vzdrževanje reda in mira »skrbela varnostna straža ojačana po močnih vojaških patroljah. Vojaštvo je bilo v strogi pripravljenosti, a mu ni trebalo nikjer stopiti v večjem številu v akcijo«.

Po politični stavki, v kateri so v nekaterih delavskih središčih prišli vidno do izraza levičarski elementi in je zato hrvaško komunistično glasilo Nova istina¹¹ navdušeno pisalo o njenem poteku, so socialnodemokratski funkcionarji organizirali več shodov za pojasnjevanje rezultatov te odločne protestne politične akcije. Tako je Josip Kopač sklical za 28. julij 1919 shod v Mariboru. Toda policijski komisariat ga je v dogovoru s štajerskim obmejnim poveljstvom iz varnostnih razlogov prepovedal, o čemer je obvestil deželno vlado. V utemeljitvi je navedel, da ga je do take odločitve »predvsem dovedla okoljščina, da ni izključeno, kakor kažejo gotovi znaki, da je imela stavka od 20.–21. t. m. na vojaške izgrede v noči od 22.–23. t. m. gotov vpliv«.¹²

Iz navedenih dokumentov se vidi, kako so oblasti v Mariboru prikazovale in ocenjevale razmere v delavskem gibanju na svojem območju sredi 1919. leta in ob tem tudi nakazovale neki njegov določen vpliv na vojaški upor. Ta je že samo z dejstvom, da je takoj sledil veliki politični stavki, ne glede na drugačne vzroke in cilje, še posebej prispeval k takratni zaostritvi revolucionarnega nezadovoljstva z družbenopolitičnimi in socialnoekonomskimi razmerami v jugoslovanski državi. Prav gotovo se ob tem lahko strinjamo z ocenami, da so bile odločne delavske akcije pomembna spodbuda in zgled tudi za vojaško uporništvu.

Opombe

¹ Milan Ževart, Vojaški upor v Mariboru julija 1919, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1967, št. 1–2, str. 133.

² Janez Švajncer, Prispevek h podobi o vojaškem uporu v Mariboru leta 1919, Kronika 1982, št. 3, str. 222.

³ Arhiv SR Slovenije (AS), fond deželne vlade, poverjeništvu za notranje zadeve (PNZ), situacijska poročila policijskega komisariata in okrajnega glavarstva v Mariboru.

⁴ Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega – sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922, Ljubljana, 1979, str. 515–516; o navedenih stavkovnih bojih so podatki v situacijskih poročilih in Delavcu, št. 28, 12. 7. do št. 31, 3. 8. 1919.

⁵ AS, fond deželne vlade, PNZ, situacijsko poročilo okrajnega glavarstva v Mariboru 19. 7. 1919, št. 6531/19.

⁶ O pripravah in poteku splošne politične stavke 20. in 21. julija 1919 so podrobnejši podatki v navedenem delu M. Stiplovska, str. 608–611; o njej so v fondu poverjenštva za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo ohranjena številna poročila, obsežne članke o njej pa je objavljalo tudi takratno delavsko in meštansko časopisje.

⁷ AS, fond deželne vlade, PNZ, povelje komande dravske divizijske oblasti 19. 7. 1919, št. 6486/19.

⁸ AS, fond deželne vlade, PNZ, situacijsko poročilo policijskega komisariata v Mariboru 21. 7. 1919 s prilogo (poročilo policijskega komisarja G. Puša o shodu 21. 7. 1919).

⁹ Pokrajinski arhiv Maribor, zapisnik seje odbora podružnice Zveze jugoslovanskih železničarjev v Mariboru; Franc Jarh, Kratak pregled osnovanja in delovanja organizacije nacionalnih železničarjev »Zveze jugoslovanskih železničarjev«, podružnice Maribor.

¹⁰ Naprej, št. 166, 24. 7. in št. 167, 25. 7. 1919.

¹¹ Nova istina, št. 7, 31. 7. 1919.

¹² AS, fond deželne vlade, PNZ, dopis policijskega komisariata v Mariboru 26. 7. 1919 deželni vladi za Slovenijo, št. 6804/19.

STAVKOVNI BOJI V LJUBLJANI 1918–1923

Pomembno vlogo Ljubljane in njene okolice v slovenskem delavskem gibanju ilustrirajo tudi številni odločni boji delavcev in nameščencev v obdobju prvega stavkovnega vala na Slovenskem, ki je bil eden glavnih izrazov revolucionarnosti v letih po zmagi oktobrske revolucije in po koncu prve svetovne vojne ter je trajal do 1923. leta.

Udarna sila delavskega gibanja v Ljubljani so bili tedaj v številčnem in akcijskem pogledu železničarji, zaposleni na državni železnici in na južni železnici, v glavnem mestu je bilo precej stavbinskega delavstva, sicer pa je bilo v večjih in manjših tovarniških obratih zaposleno delavstvo skoraj vseh poglavitnih strok, posebna značilnost je bila močna koncentracija različnega obrtniškega delavstva, v Ljubljani je bilo največ slovenskega grafičnega delavstva, posebej pa je bilo tu kot v upravnem, gospodarskem in kulturnem središču v številnih ustanovah zaposlenih največje število nižjih in višjih državnih in zasebnih nameščencev v Sloveniji. Ob tem naj pripomnimo, da Ljubljana ni bila le središče osrednjih vodstev delavskih političnih, kulturnih in drugih organizacij, temveč tudi sedež central socialnodemokratskih, komunističnih, krščanskosocialnih, narodnosocialističnih in drugih delavskih strokovnih – sindikalnih – organizacij ter številnih organizacij javnih in zasebnih nameščencev, ki so si vse prizadevale, da bi si ustvarile med ljubljanskimi delavci in nameščenci močna oporišča, kar je privedlo do hudih medsebojnih spopadov. Za Ljubljano velja takšna ugotovitev kot za vsa druga industrijska središča, namreč da se je pod vplivom revolucionarnih dogodkov v Sovjetski Rusiji in drugod ter v pogojih hudega poslabšanja socialnoekonomskega položaja v prvi svetovni vojni tudi tu delavstvo množično sindikalno organiziralo, bolj kot v katerem koli dotedanjem obdobju, medtem ko so se številni javni in zasebni nameščenci sploh prvič združili v organizacije, ki so imele tudi sindikalni značaj.¹

Vse navedeno, pestra sestava zaposlenih in njihova organiziranost je dajalo delavskemu gibanju v Ljubljani nekatere posebnosti. V Ljubljani so bile poleg posameznih velikih in množičnih mezdnih gibanj oziroma stavk še številne bojne akcije, ki so bile omejene le na posamezna podjetja ali na večje število obrtnih obratov, do zaostitve je prišlo tudi v nekaterih gibanjih javnih in zasebnih nameščencev, večji uspeh posameznih akcij pa je preprečila organizacijska razcepljenost delavcev in nameščencev in tako je bil v Ljubljani še posebno nujen boj za akcijsko enotnost, oziroma enotno delavsko fronto. Med prvo svetovno vojno se je ekonomski položaj delavstva in njegova preskrba z osnovnimi življenjskimi potrebščinami še posebej poslabšala; do skrajnih meja v mestih oziroma v večjih industrijskih središčih. Prve akcije za zvišanje mezd in izboljšanje delovnih pogojev ter za ureditev preskrbe po prevratu oktobra 1918 je izvedlo delavstvo na ljubljanskem območju, in sicer papirničarji na Vevčah,² kovinarji v Samassovi tovarni in usnarji v Pollakovi tovarni,³ boj pa se je najbolj zaostрил v tobačni tovarni. Tu je delavstvo 15. januarja 1919 prekinilo delo, se zbralo pred poslopijem tovarniške uprave in protestiralo proti nizkim zaslužkom, nato pa je protestno akcijo ponovilo še pred vladno palačo, kjer so jim predstavniki vlade obljubili enkratni denarni dodatek.⁴ V začetku leta 1919 je bilo tudi večje mezdno gibanje državnih nameščencev.⁵ Za njimi pa je začelo odločen boj za izboljšanje svojega položaja uradništvo ljubljanskih denarnih zavodov, ki je šele z grožnjo stavke sredi marca 1919 uspešno sklenilo mezdno gibanje.⁶ Od spomladi 1919, po uvedbi svobodne trgovine, ki ji je sledil velik dvig cen življenjskih potrebščin, draginjski val pa je nato trajal vse do leta

Delavski dom v Ljubljani na Turjaškem trgu, kjer so imele sedež komunistične organizacije in uredništva partijskih časnikov. Tu je bil tudi sedež Zveze neodvisnih strokovnih organizacij in uredništva Strokovne borbe

1923, so delavsko časopisje in oblastni organi poročali o mezdnih gibanjih in bojih za izboljšanje delovnih pogojev tudi v podjetjih, obratih in ustanovah na ljubljanskem območju, ki so se ponovila tudi po večkrat letno. Številna mezdna gibanja pa so se zaostrila tudi v stavke.

Spomladi 1919 so bila številna mezdna gibanja tudi v Ljubljani (grafičnih, stavbinskih, usnjarskih, mizarskih, tapetniških in krojaških delavcev, delavstva v Kolinski tovarni, v Strojnih tovarnah in livarnah, v kemični tovarni, v pivovarni Union, v Reichovi tovarni), med katerimi sta se zlasti zaostrila boja železničarjev in tramvajskih uslužbencev.⁷ Dne 15. aprila so začeli stavkati 103 tramvajski uslužbenci in po petih dneh je moralo ravnateljstvo pristati na zvišanje mezd, na osemurni delavnik, na priznanje delavskih zaupnikov, na praznovanje prvega maja in še na nekatere druge ugodnosti.⁸ Do zaostritve pa je v začetku maja 1919 prišlo tudi v mezdnem gibanju papirniškega delavstva na Vevčah, kjer je šele po kratkotrajni stavki ravnateljstvo pristalo na sklenitev nove kolektivne pogodbe o povečanju zaslužkov in o izboljšanju delovnih pogojev.⁹

Poleti 1919 so organizirali največji in najdaljši stavkovni boj kovinarji v Strojnih tovarnah in livarnah v Ljubljani. 414 delavcev in uradnikov se je 5. avgusta s stavko uprlo znižanju mezd in v boju so vztrajali ves mesec, ko je moralo ravnateljstvo pristati na zvišanje mezd in osemurni delavnik ter na izboljšanje delovnih pogojev. Ta zmaga je tudi rezultat solidarnosti drugega delavstva, ki je zbiralo za stavkajoče kovinarje denarne podpore.¹⁰ Ponovno so morali za zvišanje mezd 20. in 21. septembra stavkati

tudi tramvajski uslužbenci.¹¹ Za Ljubljano pa so bile značilne tudi stavke obrtniških pomočnikov, ki so zajele več obratov in delavnic. Tako so sredi julija stavkali krojaški pomočniki,¹³ oboji po dva dni, sredi oktobra pa so štiri dni stavkali še čevljarški pomočniki.¹⁴

Jeseni 1919 sta se zaostriili v stavko dve veliki mezdni gibanji. Stavka 544 grafičnih delavcev, ki je zajela tudi ljubljanske tiskarne, je trajala od 13. oktobra do 8. decembra. V tem najdaljšem stavkovnem boju leta 1919 je Društvo grafičnega delavstva za Slovenijo prisililo združenje tiskarskih podjetnikov k podpisu kolektivne pogodbe, ki je bila tako glede mezdnih kot delovnih pogojev ugodnejša kot katerakoli kolektivna pogodba drugih kategorij delavcev.¹⁵ Že poleti 1919 so državni uslužbenci na velikem protidraginjskem shodu v Ljubljani izrazili nezadovoljstvo s svojim gmotnim položajem. V znak protesta proti skromnemu povečanju doklad so državni nameščenci nato 18. decembra izvedli enodnevno demonstrativno stavko. V njej se je pokazala neenotnost med višjimi in nižjimi uslužbenci. Tako je v Ljubljani stavka uspela le zaradi zahtev nižjih uslužbencev po odločnem nastopu.¹⁶ Decembra 1919 pa se je opogumilo za stavko tudi uradništvo v ljubljanski posojilnici in uspelo z njo izbojevati zvišanje prejemkov.¹⁷ Pred koncem leta se je zaostriilo tudi mezdna gibanje v ljubljanski tobačni tovarni, kjer je delavstvo že drugič v letu 1919 z odločnim protestom pred upravnim poslopljem doseglo izplačilo draginjskih doklad.¹⁸

Ob številnih ekonomskih stavkah pa pomeni višek stavkovnega gibanja na Slovenskem v letu 1919 politična stavka v podporo Sovjetski Rusiji in Madžarski 20. in 21. julija. V tej dvodnevi stavki je po poročilih policijskega komisarijata in časopisja v Ljubljani stavkala večina delavstva, razen pripadnikov krščanskosocialnih in narodnosocialističnih strokovnih organizacij. Kljub oblastni prepovedi je bil v Ljubljani velik shod z okrog 5000 do 6000 udeleženci ter nato še obhod po ulicah do palače deželne vlade. Delavstvo je vzklikalo III. internacionali in revoluciji ter tako vidno manifestiralo svojo privrženost komunističnim idejam.¹⁹

V začetku leta 1920 je prišlo do hude zaostritve v vojnotehničnih zavodih v Ljubljani, kjer so kovinarji na protestnih zborovanjih zahtevali od uprave redno izplačevanje mezd in preklic odpusta skupine delavcev.²⁰ Ljubljanski kleparski pomočniki so s stavko od 8. do 22. marca izbojevali višje mezde, delodajalci pa so morali pristati tudi na osemurni delavnik. Naslednji mesec so tudi pleskarski in črkoslikarski pomočniki s petdnevno stavko izbojevali višje mezde.²¹ Pet dni pa so sredi aprila stavkali zaradi prenizkih mezd tudi člani opernega zbora.²² Zaradi slabega gmotnega položaja je v istem času prišlo do zaostritve še v mezdnem gibanju tobačnega delavstva, ki je bilo tedaj organizirano v razrednem Osrednjem društvu tobačnega delavstva (ODTD) in v Jugoslovanski strokovni zvezi (JZS). Okoli 250 članov ODTD je 13. aprila začelo stavkati, ker uprava monopola ni hotela ugoditi mezdnim zahtevam delavstva. Stavka v ljubljanski tobačni tovarni pa je bila le delna, ker je JZS odvrnila svoje člane od vstopa v stavko, ki je bila dejansko uperjena proti vladi, v kateri so bili tedaj tudi ministri iz vrst Slovenske ljudske stranke. Trajala je do 19. aprila in se je končala z uspehom stavkajočih.²³ Naslednji dan so delavci v Bratovževi tovarni stolov v Gameljnah s stavko dosegli zvišanje mezd, priznanje strokovne organizacije in delavskih zaupnikov.²⁴

Veliki železničarski in splošni stavki v drugi polovici aprila so prav dogodki v Ljubljani in Revirjih dali značaj največjega razrednega spopada po prevratu na Slovenskem. Za njen potek v Ljubljani, ki je že podrobno opisan in osvetljen tudi z objavljenimi dokumenti,²⁵ so značilni zlasti številni množični shodi, ki so jih komunisti organizirali tudi po oblastni prepovedi, dalje posebne demonstracije žena proti aretacijam železničarjev, vključitev močnih vojaških oddelkov v zavarovanje železniških objektov, kot višek stavkovnega boja pa v krvavi spopad na Zaloški cesti 24. aprila, ko so obhod okrog 3000 demonstrantov orožniki in policisti zaustavili z orožjem, pod njihovimi streli je padlo trinajst delavcev in je bilo nad trideset ranjenih. V tem velikem boju

Shod stavkajočih železničarjev 20. aprila 1920 pod Rožnikom

so bili tudi v Ljubljani stavkokazi člani Zveze jugoslovanskih železničarjev in Prometne zveze, v solidarnostno stavko pa se ni vključilo le delavstvo obratov, kjer je prevladoval vpliv krščanskosocialnih in narodnosocialističnih strokovnih organizacij. Ko so stavkokazi poskušali obnoviti promet, je nekaj sto železničarjev hotelo preprečiti odhod vlaka iz Ljubljane proti Gorenjski, kar pa jim je vojaštvo preprečilo. V tej generalni stavki jugoslovanskih transportnih delavcev nikjer ni prišlo do tako brezobzirnega in krvavega obračuna s stavkajočimi kot v Ljubljani, kjer je bil tudi sedež osrednjega stavkovnega komiteja za Slovenijo.

Kot drugod v Sloveniji je po železničarski in splošni stavki ostrina delavskih bojev tudi v Ljubljani začasno splahnela. Prvi so nato 2. in 3. avgusta uspešno stavkali ljubljanski kleparski in inštalaterski pomočniki,²⁶ 13. avgusta je izvedlo protestno stavko zaradi zavlačenja izplačil obljubljenih poviškov mezd delavstvo tobačne tovarne, ki je tudi demonstriralo pred uradom finančnega ministrstva v Ljubljani,²⁷ od 25. do 28. septembra pa so si tudi tramvajski uslužbenci s stavko izbojevali višje mezde,²⁸ v drugi polovici oktobra so stavkali krojaški in brivski pomočniki ter delno uspeli s svojimi zahtevami,²⁹ v prvi polovici novembra so stavkali še dramski igralci zaradi slabih gmotnih in delovnih pogojev ter zaradi zapostavljanja skupini ruskih igralcev, ki je bila tedaj angažirana v ljubljanski drami.³⁰ Šele konec jeseni se je končalo nekajmesečno mezdno gibanje državnih nameščencev, ki se je zaostrišlo že avgusta, ko je okrog 1000 udeležencev na shodu v Ljubljani zahtevalo stavko. Vodstvo organizacij javnih nameščencev, ki je bilo predvsem v rokah višjih uradnikov, pa je takšno zaostritev mezdnega gibanja preprečilo.³¹ V drugi polovici leta 1920 se je torej stavkovno gibanje tudi na ljubljanskem območju znova razmahnilo.

V pogojih obznane so največji stavkovni boj na Slovenskem vodili stavbinski delavci. Potem ko so delodajalci za odklonitev delavskih zahtev spretno izkoristili nasprotja med strokovnimi organizacijami, posebej akcijo socialnih demokratov, ki so obznano izkoristili za razdor v Osrednjem društvu stavbinskih delavcev iz sestave prepovedanega CDSSJ, so komunisti sklenili organizirati stavko. Začela se je 28. aprila v Ljubljani, se nato razširila še v Maribor in na Falo. Stavkalo je okoli 5000 stavbinskih

delavcev. Že prvi shod po začetku stavke v Ljubljani je policija na podlagi obznan prepovedala. Potek in popolni neuspeh tega velikega enomesičnega stavkovnega boja je pokazal, kako so se z obznanom poslabšali pogoji tudi za mezdna gibanja in kako so si komunisti kljub prepovedi delovanja prizadevali za izboljšanje gmotnega položaja delavstva.³² Leta 1921 je bilo nato v Ljubljani še pet stavk obrtniškega delavstva (spomladi šesttedenska stavka 42 kleparskih pomočnikov,³³ od 13. julija do 1. avgusta je bila stavka 223 mizarskih pomočnikov,³⁴ sredi julija so stavkali tudi kamnoseški delavci,³⁵ v oktobru pa je po nekaj dni stavkalo 133 krojaških pomočnikov in 25 čevljarjskih pomočnikov). Te stavke so se v glavnem končale s pristankom mojstrov na zvišanje mezd.³⁶ Enodnevno stavko je 10. junija spet izvedlo tobačno delavstvo in izbojevalo zvišanje mezd.³⁷ Oktobra so se opogumili v svojem mezdnem gibanju za stavko tudi učitelji na ljubljanskih obrtnih šolah.³⁸

Naglo naraščanje cen ob hudi inflaciji leta 1922 je delavce in nameščence prisililo v številna mezdna gibanja za uskladitev prejemkov z rastjo druginje. Spet so se številni ekonomski boji zaostriili v stavke, v Ljubljani v tem letu kar enajstkrat. Najprej je konec februarja en dan stavkalo 33 kovinarjev v Keršičevem podjetju, v začetku naslednjega meseca so sledili krajši stavki dimnikarskih pomočnikov³⁹ in delavstva pri Slovenski stavbinski družbi,⁴⁰ sredi junija pa so stavkali uradniki in delovodje v Strojnih tovarnah in livarnah.⁴¹ Po teh manjših stavkah je stavkovno gibanje poleti 1922 doseglo višek. Strokovna organizacija grafičnega delavstva je vodila mezдно gibanje za izboljšanje gmotnega položaja knjigoveškega delavstva, ki je zaradi zavračanja zahtev začelo 27. junija stavkati. Šele podpora vsega grafičnega delavstva konec julija s solidarnostno stavko je prisilila tiskarske podjetnike, da so 2. avgusta pristali na zahteve knjigoveškega delavstva.⁴² Ostre in uspešne mezđne boje pa so v tem času vodili tudi ljubljanski obrtniški delavci. Najprej je 10. julija začelo dvotedensko stavko 70 pleskarskih in črkoslikarskih pomočnikov, od 3. avgusta do 16. septembra je trajal stavkovni boj 260 mizarskih pomočnikov, avgusta pa so štiri dni stavkali tudi brivski pomočniki. Iz protesta zoper nameravani odpust delavstva so 4. oktobra izvedli uspešno enodnevno stavko v papirnici na Vevčah, ki jo je organizirala krščanskosocialna strokovna organizacija. Od 5. do 28. oktobra je stavkalo delavstvo in Strojnih tovarnah in livarnah ter doseglo delni uspeh.⁴³ Naslednji mesec je prišlo še do krajše delne stavke v Pollakovi usnjarski tovarni za dosledno izpolnjevanje kolektivne pogodbe, ki jo je organizirala socialnodemokratska strokovna organizacija, JZS pa je svoje člane odvrnila od stavke.⁴⁴ Do hudih zaostritev je prišlo tudi v nekaterih drugih akcijah delavstva za izboljšanje gmotnega položaja in delovnih pogojev. Tako se je boj za izplačilo druginjskih doklad v delavnicah južne železnice tudi v Ljubljani sredi maja zaostriil v nekajdnevno pasivno rezistenco, ki je uspela.⁴⁵ Tudi v pivovarni Union so delavci v drugi polovici junija z istim bojnim sredstvom t. j. s počasno proizvodnjo, prisilili vodstvo podjetja k zvišanju mezd.⁴⁶ Spomladi 1922 so tudi nižji državni nameščenci s številnimi protestnimi shodi izražali svoje nezadovoljstvo s poslabšanjem gmotnega položaja.

Leta 1923 so na Slovenskem razredni spopadi pod vodstvom neodvisnih strokovnih organizacij dosegli nov višek, hkrati pa so pomenili konec velikega stavkovnega vala po prvi svetovni vojni. Po poročilu oblastne inšpekcije dela v Ljubljani so bile leta 1923 v tem mestu tri manjše stavke: 70 transportnih delavcev od 7. do 16. februarja, 15 trgovskih pomočnikov konec naslednjega leta, oba mezđna boja sta se končala brez uspeha, od 29. septembra do 15. oktobra pa je stavkalo 135 čevljarjskih pomočnikov v 29 delavnicah in doseglo delni uspeh.⁴⁷ Tem akcijam naj še dodamo, da so v ljubljanskih delavnicah južne železnice v prvi polovici septembra s pasivno rezistenco podprli stavkovni boj v mariborskih železniških delavnicah.⁴⁸ Višek bojnih akcij v Ljubljani pa je bila protestna stavka državnih nameščencev in železničarjev 3. avgusta, ki je zajela vso Slovenijo. Veliko skupno gibanje državnih nameščencev in železničarjev za izbolj-

šanje gmotnih in delovnih razmer se je začelo že 1. marca, ko so v Ljubljani zastopniki strokovnih organizacij javnih nameščencev in železničarjev ustanovili akcijski odbor. Ta je organiziral več shodov, na katerih so zlasti predstavniki neodvisnih strokovnih organizacij poudarjali, da je treba pokazati enotno fronto tudi v odločnih akcijah. Žal pa je potek stavke pokazal, da spričo velike razcepljenosti strokovnih organizacij tega cilja ni mogoče doseči. Stavkali so v celoti le železničarji južne železnice, od zaposlenih na državnih železnicah ter od državnih nameščencev pa se jih je stavki pridružil le del.⁴⁹

Skoraj vse stavke in druge borbene akcije v obdobju 1918–1923 so vodile razredne, socialnodemokratske in komunistične strokovne organizacije, na le delni uspeh nekaterih bojov pa so vplivala tudi nasprotja med različnimi strokovnimi organizacijami, ki so spodbujala enotnost in udarnost delavstva (npr. sabotiranje narodnosocialističnih in krščanskosocialnih organizacij enotnega nastopa v julijski stavki 1919 ter v železničarski in splošni stavki 1920, huda nasprotja med razrednimi organizacijami in ZJŽ, med krščanskimi socialci in socialnimi demokrati v tobačni tovarni, v pivovarni Union, v Pollakovi usnjarski tovarni, nasprotja med organizacijami višjih in nižjih državnih nameščencev). Akcijska enotnost pa je postala posebno nujna v pogojih ofenzive kapitala po uvedbi protikomunistične zakonodaje. Tedaj so slovenski komunisti zlasti prek svojega glasila Delavske novice in prek neodvisnih strokovnih organizacij propagirali in delovali za oblikovanje enotne delavske fronte.⁵⁰ Prvi pomembni uspeh je bila ustanovitev koalicijskega odbora 22 strokovnih organizacij za boj proti draginji. Dne 19. februarja je v Ljubljani organiziral velik protidraginjski shod, ki so se ga množično udeležili delavci in nameščenci, člani razrednih, krščanskosocialnih, narodnosocialističnih in drugih strokovnih organizacij. Na njem pa se sindikalna vodstva niso uspela zediniti za skupno resolucijo o potrebnih ukrepih proti draginji. Komunisti so poudarili, da se je po zakonu o zaščiti države draginja občutno povečala zaradi omejitve svobode združevanja in stavk, socialni demokrati in narodni socialisti pa v tem protidraginjskem nastopu niso hoteli podpreti zahteve za ukinitve izjemne zakonodaje.⁵¹ Protidraginjskemu shodu je sledila 2. marca 1922 ustanovitev krajevnega medstrokovnega odbora za Ljubljano in okolico iz predstavnikov neodvisnih in socialnodemokratskih strokovnih organizacij grafičnega, lesnega, pivovarniškega, stavbinskega, kemičnega in oblačilnega delavstva, brivskih in čevljarjskih pomočnikov ter železničarjev.⁵² Žal pa zaradi sabotiranja socialnodemokratskih sindikalnih birokratov to skupno telo ni zaživelo. Komunisti so leta 1923 posvetili posebno pozornost oblikovanju akcijske enotnosti železničarjev in državnih nameščencev, že omenjena stavka pa je pokazala le delni uspeh teh prizadevanj. Partija si je pri oblikovanju enotne delavske fronte na sindikalnem in političnem področju v Ljubljani pridobila dragocene izkušnje.

V Ljubljani so bila v obravnavanem obdobju tudi množična zborovanja delavcev in nameščencev proti poslabšanju socialne zakonodaje oziroma za njeno dosledno izvajanje, za odpravo protidelavskih zakonov in proti draginji ter v podporo delavskim bojem v drugih industrijskih središčih in v rudarskih revirjih. Tako so delavci in nameščenci na množičnem shodu 16. avgusta 1923 podprli tudi največjo stavko slovenskih rudarjev. Zelo odmevne so bile nato tudi velike demonstracije okrog 500 vajencev pred ljubljanskim magistratom 11. oktobra za odprtje obrtno nadaljevalnih šol, ki jih je policija s silo razgnala in izkoristila tudi za prepoved izhajanja komunističnega mladinskega lista Proletarska mladina.⁵³

Navedeni podatki o stavkah in drugih zaostritvah v bojih delavcev in nameščencev za izboljšanje socialnoekonomskega položaja, med katerimi so imele zlasti večje tudi politični značaj, ilustrirajo razmah delavskega gibanja v Ljubljani v obdobju velikih razrednih spopadov na Slovenskem 1918–1923, posebej pa tudi nekatere posebnosti v primerjavi z drugimi slovenskimi industrijskimi središči. O borbenosti ljubljanskih

delavcev in nameščencev priča tudi podatek, da so vodili ali pa sodelovali v skupnih bojih kar v približno četrtini vseh stavk na Slovenskem v stavkovnem valu po prvi svetovni vojni.

Opombe

¹ Podrobnejši podatki o nastanku in razvoju strokovnih organizacij v Ljubljani v obravnavanem obdobju so v monografiji Miroslava Stiplovska, Razmah strokovnega – sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922, Ljubljana 1979; osnovne podatke o stavkah je registriralo obrtno nadzorništvo oziroma inšpekcija dela v Ljubljani in jih je objavila v tabelah v letnih poročilih (Letno poročilo obrtnega nadzorništva v Ljubljani o poslovanju v letu 1919, Ljubljana 1920; Izveštaj inšpekcije rada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o njenom poslovanju u godini 1920, Beograd 1921; Godišnjak o radu ministarstva socialne politike rada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o njenom poslovanju u godini 1922 oziroma 1923, Beograd 1923 oziroma 1924); pomembnejše stavke v obravnavanem obdobju so na kratko prikazane tudi v publikacijah Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867–1968, Ljubljana 1969 in Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1868–1980, Ljubljana 1981.

² Naša moč, št. 52, 22. 11. 1918.

³ Delavec, št. 45, 9. 11. in št. 48, 30. 11. 1918.

⁴ Delavec, št. 3, 19. 1. 1919.

⁵ Naprej, št. 37, 14. 12. 1919.

⁶ Naprej, št. 59, 12. 3. in št. 65, 15. 3. 1919.

⁷ O navedenih mezdnih gibanjih je nadrobneje pisal zlasti list Delavec.

⁸ Železničar, št. 9, 1. 5. 1919; Delavec, št. 17, 26. 4. 1919.

⁹ Arhiv IZDG, fond Jugoslovanske strokovne zveze, fasc. 5; Večerni list, št. 180, 20. 8. 1919; Delavec, št. 18, 3. 5. in št. 19, 10. 5. 1919.

¹⁰ Naprej, št. 184, 14. 8. do št. 204, 9. 9. 1919; Delavec, št. 37, 13. 9. 1919.

¹¹ Naprej, št. 214, 20. 9. do št. 219, 23. 9. 1919; Delavec, št. 39, 27. 9. 1919.

¹² Arhiv SR Slovenije (AS), fond poverjenišтва za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo (PNZ), fasc. 19/1919, situacijsko poročilo.

¹³ Naprej, št. 187, 30. 8. 1919.

¹⁴ Glej op. 12.

¹⁵ Glej op. 12; Novice, št. 1, 18. 10 do št. 7, 8. 11. 1919; Slovenec, št. 236, 10. 12. 1919.

¹⁶ Naš glas, št. 2, 15. 1. 1919.

¹⁷ Uradnik, št. 1, 15. 8. 1919.

¹⁸ Večerni list, št. 238, 27. 12. 1919.

¹⁹ AS, fond PNZ, fasc. 10/1919, situacijsko poročilo.

²⁰ Naprej, št. 7, 10. 1. do št. 13, 17. 1. 1920.

²¹ Arhiv IZDG, fond inšpekcije dela (ID), fasc. 2, kolektivni pogodbi; Delavec, št. 13, 27. 3. 1920.

²² Uradnik, št. 8, 11. 4. 1920.

²³ AS, fond PNZ, fasc. 8/1920, situacijsko poročilo; Naprej, št. 84, 14. 4. do št. 89, 20. 4. 1920; Delavec, št. 21, 22. 5. 1920; Večerni list, št. 83, 13. 4. in št. 86, 16. 4. 1920.

²⁴ Delavec, št. 18, 1. 5. 1920.

²⁵ Železničarska in splošna stavka aprila 1920, Ljubljana 1980; v uvodu k tej ediciji virov je potek te stavke podrobno osvetlil Janez Kos.

²⁶ Arhiv IZDG, fond ID, fasc. 2, stavkovni izkaz.

²⁷ Naprej, št. 185, 14. 8. 1920.

²⁸ Glej op. 26; Ujedinjenje, št. 16, 5. 11. 1920.

²⁹ Glej op. 26; situacijsko poročilo v fondu PNZ, fasc. 22/1920, v AS.

³⁰ Naprej, št. 262, 13. 11. 1920.

³¹ AS, fond PNZ, fasc. 18/1920, situacijsko poročilo; Naš glas, št. 32, 12. 8. 1920.

³² Glej op. 26; situacijsko poročilo v fondu PNZ, fasc. 8/1921, v AS; Delo, št. 1, 9. 7. 1921; Naprej, št. 99, 3. 5. 1921.

³³ Glej op. 26; Delavec, št. 13, 18. 6. 1921.

³⁴ Glej op. 26; Delavec, št. 21, 8. 10. 1921; Naprej, št. 172, 2. 8. in št. 184, 17. 8. 1921.

³⁵ Delo, št. 16. 7. in št. 3, 23. 7. 1921.

- ³⁶ Glej op. 26; Delavec, št. 23, 5. 11. 1921.
- ³⁷ Delavec, št. 14, 2. 7. 1921.
- ³⁸ Ljudski glas, št. 42, 19. 10. 1921.
- ³⁹ Glej op. 26.
- ⁴⁰ Nova pravda, št. 9, 4. 3. 1922.
- ⁴¹ Delavske novice, št. 26, 30. 6. 1922; Naprej, št. 120, 28. 5 in št. 139, 22. 6. 1922.
- ⁴² Glej op. 26; Naprej, št. 170, 30. 7. in št. 172, 3. 8. 1922.
- ⁴³ Glej op. 26.
- ⁴⁴ Naprej, št. 257, 14. 11. 1922.
- ⁴⁵ Železničar, št. 8, 20. 6. 1922; Delavske novice, št. 21, 25. 5. 1922; Naprej, št. 117, 24. 5. 1922.
- ⁴⁶ Glej op. 26.
- ⁴⁷ Izveštaj inspekcije rada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o njenom poslovanju u g. 1923, cit. izd., str. 39.
- ⁴⁸ Strokovna borba, št. 33, 7. 9. in št. 40, 30. 10. 1923.
- ⁴⁹ Strokovna borba, št. 29, 7. 8. 1923; Glas svobode, št. 18, 16. 8. 1923; France Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, prva knjiga, Ljubljana 1981, str. 141; Miroslav Stiplovšek, Razvoj neodvisnih strokovnih organizacij na Slovenskem 1921–1924, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924, Ljubljana 1975, str. 101–102.
- ⁵⁰ Miroslav Stiplovšek, Razcepljenost strokovnega – sindikalnega gibanja na Slovenskem od 1918 do 1929 in prizadevanja partije za enotno delavsko fronto, Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost, Ljubljana 1982, str. 24–25.
- ⁵¹ Delavske novice, št. 8, 23. 2. 1922; Naprej, št. 43, 23. 2. 1922.
- ⁵² Delavske novice, št. 14, 6. 4. 1922.
- ⁵³ Strokovna borba, št. 38, 15. 10. 1923; France Filipič, n. d., str. 144.

POVEZANOST STAVKE RUDARJEV V SLOVENIJI TER V BOSNI IN HERCEGOVINI KONEC 1920. LETA

S stavko rudarjev v Bosni in Hercegovini konec 1920. leta so bili slovenski rudarji povezani v dveh pogledih: prvič, ker so istočasno organizirali mezdno gibanje, ki se je zaostriilo v stavko, in drugič, ker so v stavki in v husinskem uporu na območju Tuzle neposredno sodelovali tudi slovenski rudarji, ki so sredi 1919. leta prišli na delo v premogovnik v Kreki. Ob tem moramo poudariti, da je bil velik stavkovni boj rudarjev v Sloveniji ter Bosni in Hercegovini eden največjih razrednih spopadov v revolucionarnem povojnem obdobju ter ga po ostrini in poteku v nekaterih pogledih lahko primerjamo s splošno stavko železničarjev aprila 1920. Tedaj so oblasti s krvoprelitjem zlomile stavko slovenskega delavstva, v rudarski stavki pa so padle delavske žrtve na območju Tuzle. V zgodovini revolucionarnega delavskega gibanja ima navedena rudarska stavka posebno mesto tudi zato, ker predstavlja zadnji veliki stavkovni boj, ki so ga vodile legalne komunistične strokovne organizacije in ker je služil vladi kot povod za njihovo prepoved z obznanom.

O preganjanju delavskega gibanja v Bosni in Hercegovini je list *Delavec* prvič pisal konec maja 1919, ko je poudaril, da si podjetniki prizadevajo »za iztrebljenje socialističnega pokreta« v tej pokrajini.¹ V Sarajevu se je razredno zavedno delavstvo uprlo oblastni prepovedi proslave 1. maja s stavko, v rudarskih revirjih pa so začeli s pasivno rezistenco. Oblasti so na borbene delavske proteste odgovorile z aretacijami več sto sindikalnih funkcionarjev in delavskih zaupnikov, z razglasitvijo naglega sodišča, z razpustom delavskih društev in z drugimi ostrimi ukrepi. Pasivno rezistenco rudarjev v Kreki in Zenici so rudarji iz Kaknja in Breze podprli s kratkotrajno stavko. Za končanje ostre pasivne rezistence, ki je povzročila občuten padec izkopa premoga v maju in juniju, so oblasti nato uporabile še nov ukrep, izganjanje rudarjev in njihovih družin iz državnih stanovanj, vendar tudi to ni zlomilo boja rudarjev.²

Prvi kongres slovenskih razrednih strokovnih organizacij junija 1919 je obsodil preganjanje delavskega gibanja v Bosni in Hercegovini,³ obširneje pa je o njem pisal *Delavec*, ki je poudaril, da so pokrajinske oblasti ob 1. maju »zblaznele« in da so pozaprele vse delavske zaupnike. To dejanje »skrajne brutalnosti« je razburilo tudi delavce v Kreki in ker številna posredovanja niso uspela, »so vsi kakor en moč stopili v stavko« (pasivno rezistenco, op. p.). Namesto da bi oblasti ugodile delavskim zahtevam po izpustitvi njihovih zaupnikov, je rudniška uprava poslala v Slovenijo nekega svojega inženirja, ki je zlasti na mariborskem območju z obljubami preslepil skupino delavcev in jih odpeljal v Kreko. Slovenski delavci niso vedeli za boj bosanskih rudarjev in ko so prišli v Kreko, so jih namestili v stanovanja, iz katerih je pred tem vojaštvo izgnalo domače rudarje. Ob pozivu slovenskim rudarjem, naj ne nasedejo vabljivim ponudbam za zaposlitev v Kreki in s stavkokaštvom otežijo boj bosanskih sodrugov, je osrednji socialnodemokratski strokovni list poudaril: »Bolj azijskih razmer ne najdemo nikjer, kakor jih imamo v svobodni in demokratični Jugoslaviji.«

V Kreko pripeljani, »bolje rečeno zapeljani«, ⁴ Slovenci so takoj, ko so videli, da so jim namenili vlogo stavkokazov, podprli zahteve bosanskih rudarjev za izpustitev aretiranih in ponovno zaposlitev odpuščenih rudarjev ter se pridružili njihovem boju. To je bil za oblasti in rudniško upravo pravi šok. Slovenske rudarje sta Radko Sabian in Drago Železnik v enem tednu organizirala v posebno strokovno organizacijo, ki je štela okoli dvesto članov. Organizacija slovenskih rudarjev, ki je bila v zaostrenih razmerah

ustanovljena »z velikimi težavami«, je sodelovala s sindikatom bosanskih rudarjev pri organizaciji velikega zborovanja 6. julija 1919 v Kreki, ki se ga je udeležilo več tisoč delavcev. Na njem je govoril tudi predstavnik CDSSJ in SDSJ (k) Kosta Novaković, v imenu slovenskega delavstva pa D. Železnik. V resoluciji so zahtevali konec vseh oblik preganjanja delavskih zaupnikov in rudarjev, vrnitev Delavskega doma delavskim organizacijam, okrog katerih naj se vsi tesno strnejo, za slovenske delavce pa so terjali, da jim izpolnijo obljube glede mezd in stanovanj.⁵

Potek tega shoda so kasneje prikazali slovenski rudarji iz Kreke v članku v Delavcu. V njem so pisali, da so lokalne oblasti v Tuzli in uprava rudnika Kreka potem, ko so morale po dolgotrajnem boju na ukaz osrednje vlade prenehati s preganjanjem rudarjev, ki so sodelovali v pasivni rezistenci, začele odpuščati organizatorje slovenskih rudarjev, češ da »podpihujejo delavstvo«. Rudniška uprava je odpustila funkcionarja slovenske strokovne organizacije Sabiana in ga vrgla iz stanovanja, oblasti pa so ga hotele izgnati. Bosanski sodrugci so ga tri tedne skrivali in končno dosegli njegovo ponovno zaposlitev. V dolgotrajnem boju v Kreki » so se sicer slovenski rudarji dobro držali«, vendar so bili med njimi tudi mlačneži, ki so ovirali razvoj in delovanje strokovne organizacije.⁶ To je bila po Delavčevi ugotovitvi posledica dejstva, da so bili med tistimi, ki so jih pridobili za delo v rudniku v Kreki, ljudje s podeželja, ki še niso sodelovali v delavskem gibanju.⁷ Toda velika večina slovenskih delavcev je takoj in odločno podprla boj rudarjev Kreke in se sindikalno organizirala, s čimer je onemogočila oblastem in rudniški upravi, da bi jih uporabile kot stavkokaze ter tako pomembno prippevala k postopni uspešni uveljavitvi rudarskih zahtev.

Poudariti moramo, da so slovenski rudarji, ki so ustanovili svojo strokovno organizacijo v Kreki, bili tudi prvi slovenski delavci, ki so se vključili v neko organizacijo komunističnega CDSSJ. Pot slovenskih razrednobojevnih rudarjev v sestavo rudarske centrale v okviru CDSSJ je bila zaradi ostrega odklonilnega stališča desničarskega vodstva Unije slovenskih rudarjev zelo dolgotrajna. Članstvo podružnic Unije je po odločnem nastopu v politični stavki julija 1919 vedno pogosteje kritiziralo oportunistem desničarskih strokovnih funkcionarjev pri vodenju ekonomskih bojev. List Delavec je v začetku jeseni 1919 opozoril sindikalno organizirane rudarje, naj ne zaupajo levičarskim agitatorjem in naj ostanejo disciplinirani.⁸ Toda že politična stavka konec oktobra v Revirjih, s katero so se rudarji uprli aretaciji komunističnega agitatorja ter zahtevali tudi socializacijo premogovnikov in republiko, je pokazala, da je delavstvo »nagnjeno k levemu krilu« in »da je vpliv socijalnodemokratskih politikov in voditeljev izločen«, kot je ugotovila tudi deželna vlada za Slovenijo.⁹ Konec 1919. leta so rudarji v Kočevju sklenili svojo sindikalno podružnico vključiti v CDSSJ.¹⁰ Tedaj je bila Unija s 7842 člani najmočnejša strokovna zveza SK.¹¹ Nezadovoljstvo rudarjev z desničarskim socialnodemokratskim vodstvom se je nato še poglobilo v začetku 1920. leta, ko se je njihovo mezдно gibanje zaostriilo v pasivno rezistenco in izpor, deželna vlada za Slovenijo, v kateri je bil tudi socialnodemokratski predstavnik, pa je poslala v Revirje orožnike in vojsko.¹² V takih razmerah so tudi slovenski rudarji vedno bolj odločno zahtevali združitev slovenskih razrednih organizacij s CDSSJ in SDSJ (k). Prvi rezultat združenega pritiska železničarjev, rudarjev in delavstva nekaterih drugih panog je bila kapitulacija desničarskega sindikalnega vodstva in vključitev SK s 1. aprilom 1920 v CDSSJ. Dejstvo, da so bili železničarji in rudarji jedro revolucionarnega delavskega gibanja na Slovenskem, se je nato vidno pokazalo v železničarski in splošni stavki v drugi polovici aprila 1920. Rudarji so prvi in najbolj odločno s solidarnostno stavko podprli boj železničarjev. Prevzem krajevne oblasti v Trbovljah oziroma razglasitev »sovjetske komune«, ki jo je po treh dneh končal prihod okoli 750 vojakov, zasedba železniških postaj in postavitvev barikad na železniški progi v Revirjih, pri čemer je v spopadu z orožniki ob preprečitvi nadaljevanje vožnje vlaka proti Ljubljani

padla tudi rudarska žrtev, nemiri med rudarji v Kočevju in druge akcije rudarjev¹³ so odločilno prispevale k zaostritvi aprilske stavke v največji povojni razredni spopad.

Solidarnostni bojni nastop rudarjev v železničarski stavki je bil tudi nov korak pri utrjevanju komunističnega vpliva med njimi. To so pokazali nato z vztrajno akcijo proti sabotiranju desničarskega vodstva SK, ki je po aprilski stavki poskušalo z vsemi sredstvi preprečiti združitev pokrajinskih zvez posameznih panog delavstva v strokovne centrale v okviru CDSSJ, s čimer bi šele bila sklenjena dejanska združitev na sindikalnem področju.

Tako so desničarski voditelji Unije na kongresu maja 1920 v Slavonskem Brodu preprečili njeno vključitev v Zvezo rudarskih delavcev Jugoslavije (ZRDJ) – Savez rudarskih radnika Jugoslavije. Toda udeleženci kongresa so poznali komunistično usmerjenost slovenskih rudarjev in vedeli so, da so se pripravljene združiti tudi proti volji svojih funkcionarjev. Zato je kongres neposredno povabil slovenske rudarje k zedinjenju v ZRDJ in v njenih vodstvenih organih je rezerviral mesta za predstavnike Unije.¹⁴ Pokrajinsko vodstvo KPJ za Slovenijo je nato 6. junija organiziralo v Trbovljah (3000 udeležencev) in v Zagorju množična zborovanja, na katerih so rudarji zahtevali takojšnje zedinjenje in obsojali ravnanje desničarskih funkcionarjev Unije na kongresu v Slavonskem Brodu. V Hrastniku so zborovanje rudarjev v podporo zedinjenju socialni demokrati preprečili s tem, da niso dali zanj na voljo dvorane.¹⁵ V Revirjih so socialni demokrati doživeli nov hud poraz, ki je vplival na ravnanje predstavnikov SK na sindikalni konferenci konec junija 1920 v Beogradu, da so podpisali »Solucijo o ujedinjenju« pokrajinskih strokovnih zvez v centrale za posamezne panoge v okviru CDSSJ. Toda po beograjski sindikalni konferenci so slovenski desničarji še naprej sabotirali zedinjenje in vodstvo Unije ni hotelo niti pristati, da skliče občni zbor, na katerem bi zavzeli stališče do vključitve v ZRDJ.

Zato je komunistični list Rdeči prapor pozval rudarje, naj izstopijo iz Unije in osnujejo nove strokovne organizacije.¹⁶ Avgusta 1920 je nato okoli 10 000 slovenskih rudarjev razglasilo svoj vstop v ZRDJ. V Slovenijo je prišel tajnik ZRDJ Janko Petaković in nato je steklo organiziranje podružnic ZRDJ. Socialni demokrati so v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku izgubili skoraj vse člane, v Kočevju, Rajhenburgu, Velenju, Zabukovici in Hudi jami pri Laškem so po ugotovitvah tajnika ZRDJ za Slovenijo Alberta Hlebca uspeli obdržati še nekaj rudarjev, pomembno oporišče so ohranili v Mežiški dolini. Toda v podružnicah Unije ni bilo konec poletja 1920 niti tisoč članov, v organizacijah ZRDJ pa jih je bilo desetkrat več.¹⁷

Način, kako so rudarji izbojevali zedinjenje t. j. z izstopom iz Unije in z neposrednim snovanjem podružnic ZRDJ, pa priča, kako trdovratno se je slovenska socialna demokracija upirala zedinjenju. Odločitev slovenskih rudarjev je imela velik odmev tudi v jugoslovanskem okviru. Osrednje glasilo KPJ Radničke novine so poudarile: »Ta veličastni uspeh na poti zedinjenja jugoslovanskega proletariata, čigar pomen je velik tako za gibanje rudarskih delavcev kot za celotno delavsko gibanje v Jugoslaviji, pozdravljamo z največjim navdušenjem kot enega najvidnejših in najveličastnejših znamenj za končni triumf zedinjenja celotnega proletariata in komunističnih idej v Jugoslaviji in končnega zloma socializdajalcev«.¹⁸

Rudarji so postali poleti 1920 dokončno najpomembnejša sila v slovenskem komunističnem strokovnem gibanju, kar je bila ZRDJ tudi v okviru revolucionarnih sindikatov, zlasti še, ker je po aprilski stavki železničarska strokovna zveza oslabela in ker so se v njenem osrednjem vodstvu zasidrali reformistični sredinci, v njej pa so tudi socialni demokrati prav po porazu med rudarji okrepili razdiralno delo.

Množična vključitev slovenskih rudarjev v ZRDJ je njenemu vodstvu v Beogradu omogočala, da je usklajevalo in usmerjalo akcije rudarjev v vseh pomembnih revirjih v državi, pri čemer naj pripomnimo, da so samo rudniki TPD dajali tedaj skoraj tretjino proizvodnje premoga v Kraljevini SHS.¹⁹ Osrednje vodstvo ZRDJ je jeseni 1920 zaradi

občutne podražitve življenjskih potrebščin vodilo v Sloveniji ter v Bosni in Hercegovini veliko mezдно gibanje rudarjev, ki se je zaradi nepopustljivosti rudniških uprav ter nepripravljenosti pokrajinskih in osrednjih oblasti, da bi popuščale upravičenim delavskim zahtevam, nenehno zaostrovalo.

V Sloveniji je pokrajinsko tajništvo ZRDJ v začetku oktobra poslalo svoje zahteve za zvišanje mezd ravnateljstvu TPD in upravam državnih rudnikov, pa tudi deželni vladi za Slovenijo. Ločeno so svoje, zelo različne, a vse znatno manjše zvišanje mezd rudarjev zahtevale tudi Unija, JZS in NZS. Pokrajinsko vodstvo ZRDJ je nato vložilo velike napore za akcijsko enotnost v mezdnem gibanju.

Pred prvimi pogajanjmi z upravami rudnikov in rudarskim glavarstvom v Ljubljani 20. oktobra so se po njegovih prizadevanjih zastopniki vseh strokovnih organizacij zedinili za skupne zahteve za zvišanje temeljnih mezd za 134 % in zvišanje nabavnih prispevkov za 110 %.²⁰ Ob tem je treba opozoriti na dejstvo, da je bila v Sloveniji večina rudarjev zaposlenih v rudnikih TPD, le manjšina pa v državnih in privatnih rudnikih, in je bilo torej treba voditi boj z več delodajalci, medtem ko so bili rudarji v Bosni in Hercegovini zaposleni le v državnih rudnikih. Vse to je vplivalo na nekatere posebnosti v razvoju mezdnega gibanja v Sloveniji v primerjavi z akcijo rudarjev v Bosni in Hercegovini.

Ker je na prvih pogajanjih ravnatelj TPD Rihard Skubic ponudil rudarjem le malenkostno povišanje prejemkov in ker je trdil, da večji povišek ne bi bil mogoč brez povišanja cen premoga, je tajnik ZRDJ predlagal, naj se osnuje posebna komisija za pregled računov TPD in za določitev eksistenčnega minimuma za delavstvo. Na novih pogajanjih so zastopniki rudarjev dosegli, da je bila sestavljena komisija iz predstavnikov oblasti, rudarjev in konzumentov. Komisija se ni mogla zediniti za enoten predlog eksistenčnega minimuma. Zastopniki delavstva so ga predlagali v višini 42 kron na dan, zastopniki deželne vlade 37 kron, zastopniki TPD pa le 19 kron na dan.²¹ Iz tega se vidi, da so morali celo zastopniki oblasti v glavnem priznati upravičenost delavskih zahtev, na drugi strani pa vodstvo TPD ni bilo pripravljeno priznati niti polovice zaslužka, potrebnega za zadovoljevanje najnujnejših življenjskih potreb delavstva. Rdeči prapor pa je tudi poudaril, da v tem mezdnem gibanju ne gre le za izboljšanje gmotnega položaja rudarjev, temveč tudi za omejitev bajeslovnih profitov TPD.²²

Toda njeni predstavniki na nadaljnjih pogajanjih niso bili pripravljene popuščati. Na njih so tudi predstavniki rudarskega glavarstva odstopili od svojega predloga eksistenčnega minimuma in predlagali 10 % povišanje prejemkov, kar je bilo za rudarje nesprejemljivo, ker so se cene živil v kratkem času povečale za skoraj 50 %, obleke pa celo za 130 %. Osrednja vlada je nato na zahtevo strokovnih organizacij v Beogradu konec novembra znova obvezala ljubljansko deželno vlado, da posreduje v sporu. Toda v njenem imenu je rudarsko glavarstvo odgovorilo, da so vladni organi storili vse, da bi mezdni spor mirno rešili, in poudarilo, da zahteve ZRD za Slovenijo »niso upravičene, ampak so bolj političnega značaja«. Pokrajinske oblasti so si torej prizadevale mezдно gibanje razglasiti za politično, medtem pa so se že pripravljale tudi na zadušitev pričakovane stavke in morebitnih nemirov. O tem pričajo poročila okrajnega glavarstva v Celju, ki je že ob začetku pogajanj od deželne vlade zahtevalo, naj posreduje pri poveljstvu dravske divizijske oblasti, da bi za preprečitev »protidržavnih dejanj« poslalo v Revirje zanesljive vojaške enote, in to ne šele tedaj, ko bodo nemiri izbruhnili, ampak že tedaj, ko bo grozilo, da bo do njih prišlo. Ob tem je posebej opozorilo na izkušnje iz velike železničarske in splošne stavke aprila 1920, ko so rudarji v Trbovljah razglasili »sovjetsko republiko« in ko je bilo vojaško posredovanje prepozno.²⁴

Nepopustljivost TPD in protidelavsko ravnanje oblastnih organov so vodili v stavko, ki se je začela 17. decembra v Revirjih, Kočevju, Rajhenburgu in Hudi jami pri Laškem, nato pa so se stavkajočim pridružili še rudarji v privatnih rudnikih v Krmelju in Mirni, tako da jih je skupaj stavkalo 9640.²⁵ Rudarji v državnih rudnikih v Velenju

in Zabukovici ter v privatnem rudniku v Lešah pri Prevaljah se niso pridružili stavkajočim. Od tega jih je odvrnila Unija, na drugi strani pa so uprave državnih rudnikov pokazale pripravljenost za pogajanja s socialnimi demokrati. S tem so Unija in uprave državnih rudnikov razbile enoten vstop rudarjev v stavko. Ta ukrep je bil tudi oblika maščevanja socialdemokratov za sklep izvršnega odbora CDSSJ na seji 14. decembra 1920 o izključitvi SK iz svoje sestave in o ustanovitvi pokrajinskega strokovnega sveta CDSSJ za Slovenijo. Do stavke rudarjev je torej prišlo prav v času, ko so se v Sloveniji dokončno ločile socialnodemokratske in komunistične strokovne organizacije. Jedro strokovnih organizacij CDSSJ v Sloveniji pa so predstavljali prav rudarji.

Predstavniki Unije so 20. decembra uspeli s predstavniki Hencklovega podjetja najprej v rudniku v Lešah skleniti za 230 rudarjev kolektivno pogodbo o povišanju zaslužkov za okoli 50 %, naslednja dva dni pa so sklenili nove kolektivne pogodbe tudi za rudarje v državnih rudnikih v Velenju (858 zaposlenih) in v Zabukovici (230 zaposlenih). V njih so dosegli zvišanje prejemkov do 40 %, uprave državnih rudnikov pa so se tudi obvezale, da bodo rudarji v njihovih prodajalnah lahko kupovali določeno količino živil po znižanih cenah.²⁶

Stavka je bila torej omejena na rudnike TPD in na privatna rudnika v Krmelju in na Mirni. Na Slovenskem so torej uprave državnih rudnikov zahtevam zaposlenih delno ugodile brez stavke, v Bosni in Hercegovini pa so morali zaradi nepopustljivosti vodstev državnih rudnikov rudarji v splošno stavko. Ob tem naj poudarimo, da je stavka slovenskih rudarjev vplivala na izbruh generalne stavke rudarjev Bosne in Hercegovine 21. decembra,²⁷ o povezanosti mezdnih gibanj rudarjev jeseni 1920 in o njihovem enotnem vodenju prek beogradskega vodstva ZRDJ pa pričajo tudi članki in sarajevskem komunističnem listu Glas slobode.

Tajnik ZRDJ Janko Petaković, ki je neposredno vodil mezdno gibanje slovenskih rudarjev, je v Glasu slobode 2. novembra 1920 objavil članek o položaju bosanskih rudarjev in jih pozval, naj bodo pripravljeni na mezdni boj, v isti številki pa je za spodbudo ekonomskemu gibanju v Bosni in Hercegovini opisal tudi potek akcije za povečanje mezd rudarjev v Sloveniji. Prikazal je upravičenost njihovih zahtev in osvetlil ravnanje oblasti, ki so zavlačevale pogajanja o rudarskih zahtevah. Vse kaže, da bo zaradi tega prišlo do ekonomske stavke, na katero so lačni rudarji zaradi odklanjanja njihovih zahtev pripravljani. Izbruh stavke v Sloveniji pa bo vplival tudi na akcije rudarjev v drugih jugoslovanskih pokrajinah.²⁸ Zanimivo je, da je potek mezdnega gibanja slovenskih rudarjev vplival na predstavnike pokrajinskih oblasti v Sarajevu, da so ponudili rudarjem Bosne in Hercegovine 10 % povišek mezd, česar pa seveda niso mogli sprejeti. V Glasu slobode je nato J. Petaković objavil nov članek, v katerem je napovedal stavko okoli 25 000 jugoslovanskih rudarjev in ob tem podrobno opisal nevzdržen položaj slovenskih rudarjev.²⁹ Ta časnik je nato 20. decembra objavil vest o začetku stavke v vseh večjih rudarskih središčih v Sloveniji, hkrati s ugotovitvijo, da osrednja in pokrajinska vlada zaradi odklanjanja mezdnih zahtev silita tudi rudarje v Bosni in Hercegovini v stavko.³⁰

Osrednje in pokrajinske oblasti so sklenile s vsemi sredstvi zatrei stavko v Sloveniji ter v Bosni in Hercegovini, vendar so pri tem uporabile različno taktiko. V Revirje so civilne in vojaške oblasti že na dan izbruha stavke 17. decembra poslale orožniške okrepitve ter vojaške enote. Prav tako so okrepile posadke tudi v drugih krajih, kjer so rudarji stavkali. Omejile so zborovalno pravico, TPD pa je ukinila tudi preskrbo rudarjev z življenjskimi potrebščinami iz svojih trgovskih skladišč.³¹ Z več provokacijami (s proglasitvijo obsednega stanja in prepovedjo delovanja podružnice ZRD v Zagorju, z obtožbo, da so rudarji ukradli eksplozivni material in v zvezi s tem s preiskavami v rudarskih stanovanjih itd.) so oblasti zaman poskušale porušiti disciplino in enotnost stavkajočih, da bi z njimi lažje obračunale.³² Tarifni odbor ZRDJ za Slovenijo je s posebnim letakom ob začetku stavke rudarje opozoril, da morajo v njej »pkazati

zvzišenost našega proletarskega boja in ščititi njegovo čast, dostojanstvo« in naj bodo zato vztrajni, požrtvovalni in disciplinirani ter naj izpolnjujejo njegova navodila zlasti glede odnosov do orožništva in vojske. Na posredovanje ZRDJ so oblasti izjemno stanje v Zagorju ukinile, zanimiva pa je bila zahteva lokalnih oblasti, naj bi vojaške enote zamenjali, ker da simpatizirajo s stavkajočimi.³³ CDSSJ je 24. decembra pozval slovensko delavstvo k solidarnosti s stavkajočimi rudarji. Na to, da je TPD zaprla svoje prodajalne, naj organizirano delavstvo odgovori z žrtvovanjem enodnevnega zaslužka v korist stavkovnega fonda rudarjev, da bodo lahko zdržali v pravičnem boju.³⁴

Meščansko časopisje je poskušalo pokazati neodgovornost rudarjev, ki da bodo s stavko povzročili pomanjkanje premoga za gretje v nastopajoči zimi ter ovirali promet in proizvodnjo v tovarnah, stavko pa je začelo razglašati za politično. Demokrasko glasilo Jutro je ob napovedi stavkovnega odbora slovenskih rudarjev, da bo prišlo do splošne stavke rudarjev tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah, ugotovilo, da ima stavka »tudi svoje politično ozadje in je od komunističnih voditeljev zamišljena tudi kot nekakšna »kraftprobe«, ki bi naj definitivno utrdila komunistične pozicije med slovenskim delavstvom ter bila izhodišče za nadaljnje eksperimente«. ³⁵ Klerikalni Slovenec pa je poudaril, da ga v oceni političnega značaja stavke potrjuje prav dejstvo, da so 21. decembra začeli stavkati tudi bosanski rudarji. ³⁶ S takim pisanjem je meščansko časopisje opravičevalo tudi ravnanje vlade proti stavkajočim, ki je 24. decembra izdala uredbo o vojaških ukrepih v rudnikih v primeru neredov, stavk in upora. Nekaj dni prej je izdala tudi uredbo o militarizaciji železničarjev v primeru stavke. Rudarji in železničarji naj bi tako v primeru stavk kot vojaški obvezniki na zahtevo oblasti delali na svojih delovnih mestih in bi bili podrejeni vojaški zakonodaji ter disciplini. S tem so si oblasti ustvarile pravno osnovo za zatrtje stavk dveh najpomembnejših kategorij delavstva,³⁷ ki sta bili jedro revolucionarnega delavskega gibanja.

V Bosni in Hercegovini so se oblasti odločile zadušiti stavko z nastopom vojakov in orožnikov ter z izgonom stavkajočih in njihovih družin iz državnih stanovanj. Ta kruti ukrep sredi zime je posebej prizadel tudi slovenske rudarje, ki so bili zaposleni v premogovniku v Kreki. Ob deložaciji so se jim bosanski sodrugi oddolžili za njihovo solidarnost ob pasivni rezistenci spomladi 1919. V vaseh okoli Tuzle so jim nudili ne le varno zavetje, temveč so jih tudi branili pred nadaljnjim preganjanjem. V Husinu, kamor se je umaknil tudi stavkovni odbor, so oborožene sile 27. decembra stavkajoče napadle z namenom, da bi Slovence pregnale, domačine pa prisilile k delu. Rudarji so se temu nasilju uprli. Znani husinski upor so vojaki in orožniki krvavo zatrli, sledile pa so tudi množične aretacije rudarjev.³⁸

List Rdeči prapor je v zadnji številki pred prepovedjo izhajanja objavil članek Vlada začela s pogromom rudarjev, v katerem je na osnovi poročila iz Sarajeva z dne 26. decembra obširneje osvetlil potek stavke v Bosni in Hercegovini. Sarajevska deželna vlada je izdala naredbo, da bodo rudarji, ki se ne vrnejo na delo do 24. decembra izgubili vse pravice iz delovnega razmerja, kolonisti in njihove družine, ki stanujejo v državnih stanovanjih, bodo izgubili stanovanjsko pravico. Na osnovi te naredbe so v času katoliških božičnih praznikov vojaški oddelki vdrli v Tuzli, Zenici in drugod v rudarska stanovanja in vrgli iz njih sredi najhujše zime rudarske družine in njihovo pohištvo. Prišlo je do pretresljivih prizorov, ravnanje oblasti pa je Rdeči prapor označil kot »strahovite represalije«. Ob tem je poudaril, da so morali rudarji v Bosni in Hercegovini v stavko iz istih vzrokov kot njihovi slovenski sodrugi. Tudi njim sta stavko »vsilila brezsrčna samoglavost podjetnikov in brezbrizna površnost organov, ki bi morali ... ščititi brezpravnega delavca pred zločinskim in nasilnim izkoriščanjem podjetnikov«. Namesto tega je vlada v podporo rudniškim upravam poslala vojaštvo: »Dasi so stavkajoči rudarji uvedli strogo disciplino in preprečili vse mogoče, da se stavka vrši v miru in redu, je bilo poslano v rudarske revirje nahujskano vojaštvo, ki izvršuje nasilje nad ženami, dekleti, otroci in rudarji«. Ko je meščansko časopisje uvidelo, da se

rudarji ne dajo izzvati, je začelo »vpiti po krvi in nasilstvu nad bednimi, mirnimi rudarji«. Zahtevalo je militarizacijo rudarjev in proglastitev obsednega stanja. S takim pisanjem meščanske stranke »pljujejo na avtoriteto ... konstituante in kriče po samovoljnih odredbah vlade, po nasilju in nedolžni krvi«. Toda slovenski in bosanski rudarji mirno prenašajo vse nasilje, ker se zavedajo upravičenosti svojih skromnih zahtev in ker vedo, da jih je pripravljen ves jugoslovanski proletariat moralno in gmotno podpreti.³⁹

O nadaljnjem stopnjevanju nasilja nad rudarji v Bosni in Hercegovini, o poteku oboroženega spopada med orožniki, policisti in vojaki ter stavkajočimi v Husinu, o delavskih žrtvah in krutem ravnanju z aretiranimi rudarji v Sloveniji niso bili objektivno obveščeni. Že 27. decembra dopoldne so bile prekinjene telefonske in telegrafske zveze s stavkajočimi v Bosni in Hercegovini, in tako se slovenski rudarji niti neposredno niti prek beograjske centrale ZRDJ oziroma CDSSJ niso mogli informirati o poteku stavke bosanskohercegovskih rudarjev. Poleg tega je bilo z obznanom prepovedano tudi nadaljnje izhajanje komunističnega Rdečega prapora. Slovensko časopisje je zato objavljalo le uradna poročila o skrajni zaostritvi stavkovnega boja na območju Tuzle in v drugih bosanskohercegovskih revirjih, v katerih so za oboroženi spopad in krvoprelitje obtoževali samo komuniste. V uradnem poročilu z dne 28. decembra je bilo rečeno, da stavka v Bosni slabi in da se vedno več rudarjev javlja na delo. Zato so se komunisti »lotili skrajnih sredstev ter se ne strašijo niti zločinov. Njihove oborožene tolpe hodijo od sela do sela, od rudnika do rudnika in agitirajo proti onim, ki hočejo delati. Včeraj je taka tolpa v Tuzli streljala na 20 orožnikov, od katerih je bil eden ubit in eden ranjen«. V drugem poročilu iz Sarajeva pa je bilo zapisano, da so komunisti v tuzlanskem okraju hujskali kmete k vstaji in da sta bila v krvavem spopadu z njimi dva orožnika mrtva. V spopadu da se je tudi izkazalo, da so bili oboroženi s puškami in mitraljezi. zato je akcijo za vzdrževanje reda prevzela vojska.⁴⁰ V glasilu demokratske stranke je bila objavljena tudi netočna vest, da so rudarji v Bosni že militarizirani, v trboveljskih revirjih pa bodo v kratkem.⁴¹ V naslednjem uradnem poročilu z dne 29. decembra pa je bilo poudarjeno, »da je rudarska stavka popolnoma komunistično delo«. Aretiranih je bilo 85 delavcev, ki so streljali na orožnike, prav tako pa so zaprli tuje agitatorje. Pri hišnih preiskavah so v delavskih stanovanjih odkrili orožje in strelivo, poročilo pa posebej poudarja: »Najzanimivejše je, da so zasledili komunistični arhiv, ki dokazuje, da bi moglo imeti to gibanje večje posledice. Iz teh dokumentov je razvidno, da je komunistični odbor že imenoval komisarje, podkomisarje in ostale funkcionarje sovjetske uprave.«⁴²

Zaradi poskusov, »da se izzove državni prevrat« teče v številnih krajih Bosne in Hercegovine tudi akcija za ustanovitev narodne garde za nastop proti komunistom.⁴³ Ob novem letu je Jutro poročalo o proglastitvi naglega sodišča v Tuzli in o tem, da so vsi komunistični uporniki aretirani, poročilo pa je sklenilo na ugotovitvijo, da »je Bosna mirna.«⁴⁴ Slovensko meščansko časopisje je z alarmantnimi in netočnimi poročili o stavki v Bosni in Hercegovini ter s komentarji poskušalo opravičiti skrajne ukrepe proti stavkajočim in udarec po revolucionarnemu delavskemu gibanju, posebej pa je hotelo s svojim pisanjem demoralizirati slovenske rudarje. Potek stavke v Bosni in Hercegovini je odločilno vplival na ukrepe osrednjih in pokrajinskih oblasti za zaključek stavke v Sloveniji. Takoj po krvoprelitju v Husinu je beograjska vlada sklenila zatreti stavko slovenskih rudarjev »z blago« metodo. Ljubljanska deželna vlada je na njeno zahtevo že 28. decembra sklicala pogajanja med predstavniki TPD in strokovnih organizacij s pretnjo o nadaljnjih ukrepih, če se povabljeni ne bi odzvali vabilu. Ob vabilu je bila objavljena vest iz Beograda, da bodo rudarji v Revirjih militarizirani. Na pogajanjih pa so se predstavniki TPD upirali vladnemu predlogu, naj bi prejemke svojih rudarjev zvišali na raven, ki je bila s kolektivno pogodbo že določena za državne rudnike.⁴⁵

Medtem je vodstvo CDSSJ konec decembra 1920 pozvalo vse jugoslovansko delavstvo na enodnevno splošno solidarnostno stavko s slovenskimi in bosanskohercegovskimi rudarji. To akcijo pa je preprečila vladna obznanila – razglas, za katerega povod so izrabili prav napovedano splošno stavko: »Ker so prevratni elementi izbrali ravno te dni, ko začenja narodna skupščina urejevati državo, da počnejo s splošno stavko, ki bi prešla v splošni nered, krvavo revolucijo in razsulo, se je vlada odločila, da stavi moč države v službo svobode in reda«. Z obznanilo je ministrski svet do sprejetja ustave ustavil delovanje komunističnih organizacij, tisk in spise, predvidel ostre ukrepe proti voditeljem in podpornikom neredov itd. Z njo je bilo prepovedano tudi delovanje organizacij CDSSJ,⁴⁶ organi za notranje zadeve so zaprli sindikalne domove, zaplenili arhive, prepovedali izhajanje sindikalnih glasil ter aretirali mnogo komunistov.

Potem ko je bila z obznanilo dejavnost ZRDJ prepovedana, so oblasti nastopile še odločneje. Osrednja vlada je poslala v Ljubljano in Trbovlje predstavnike ministrstva za socialno politiko, da končajo pogajanja z diktatom. Vladni predstavniki so od TPD ponovno zahtevali, naj izenači mezde svojih zaposlenih s plačami rudarjev v državnih rudnikih in takoj izplača povišek, posebna komisija bo ugotovila upravičenost njenih zahtev po povišanju cen premoga, delavstvu pa so ukazali, naj se 10. januarja 1921 vrne na delo, »sicer bi se moralo proti stavkajočim in njihovim voditeljem nastopiti z najstrožjimi sredstvi«. Rudarjem so zagrozili s takojšnjimi odpusti. Komunistom so oblasti prepovedale organizirati shode stavkajočega delavstva, 10. januarja pa so orožniki aretirali tajnika ZRDJ Janka Petakovića in ga iz Revirjev odvedli v Beograd.⁴⁷ Demokratski list Jutro je naslednji dan poudaril, da so komunisti stavko »speljali na politično polje« in da je vlada »odločena izvajati vse konsekvence, ki izvirajo iz znane proti komunističnemu rovarjenju naperjene uredbe ministrskega sveta«, ter da bo TPD rudarje, ki se ne bodo vrnili na delo, hkrati z odpustom tudi deložirala iz stanovanj, medtem ko bodo oblasti glavne »hujskače« izgnale v domovinske občine.⁴⁸

Kljub tem grožnjam predstavniki ZRDJ niso pozvali delavstva, naj se vrne na delo. Šele ko jim je predsednik deželne vlade na razgovorih 11. januarja dopoldne zagotovil, da bodo oblasti prisilile TPD na spoštovanje dogovora, in potem ko so na popoldanskem shodu v Trbovljah seznanili rudarje z rezultati razgovorov, so funkcionarji ZRDJ pozvali rudarje, naj zvečer nastopijo delo. V Kočevju so rudarji začeli delati že 10. januarja popoldne, ko pa so zvedeli, da v trboveljskih revirjih še stavkajo, so delo ponovno prekinili. Orožniki so naslednji dan aretirali 15 »hujskačev«, popoldne pa so se kočevski rudarji vrnili na delo. V celoti je normalno delo steklo v Revirjih 12. januarja, le v Krmelju se je stavka zavlekla do 27. januarja, ker lastnik Jakil ni hotel zvišati mezd.⁴⁹

Posebna ministrska komisija, sestavljena iz predstavnikov ministrstev za socialno politiko ter za gozdove in rude, je nato do 19. januarja pripravila določila nove kolektivne pogodbe s TPD. Z njo je bila določena za I. kategorijo minimalna mezda 35 kron, za II. kategorijo 30 kron, za III. kategorijo 24 kron in za IV. kategorijo 17 kron ter za vsak posad po 27 kron draginjskih doklad. Akordne postavke so se zvišale za 10 %. Četrletni nabavni prispevek je bil določen na 500 kron za rudarja, 200 kron za ženo in po 150 kron za otroke. Rudarji, ki niso dobili stanovanj od TPD, so dobili na mesec še po 15 do 30 kron stanarine. Glede draginjskih doklad je bilo določeno, da se bodo spreminjale vsake tri mesece glede na spremembe cen živil. Istočasno z rudarji so organizirali mezдно gibanje tudi poduradniki TPD, ki so dosegli le 30 % zvišanje prejemkov brez stavke.⁵⁰

Rudarska stavka se je končala pod pogoji izjemne zakonodaje, ki je onemogočila delovanje organizacij ZRDJ. Toda komunisti so kot izvoljeni delavski zaupniki uspeli sodelovati pri končnem oblikovanju kolektivne pogodbe, v kateri so izbojevali rudarjem TPD celo nekoliko višje prejemke, kot so jih imeli zaposleni v državnih rudnikih. To je bil nedvomno velik uspeh prepovedane ZRDJ po obznanilu.

Stavka je izredno odmevala, socialni demokrati pa so jo poskušali izrabit za to, da bi odvrnili delavstvo od komunistov. Prikazati so se hoteli kot boljši zastopniki delavskih interesov, kot so bile komunistične strokovne organizacije v navedeni stavki, skratka, pridobiti so hoteli rudarje za ponovni vstop v svojo Unijo slovenskih rudarjev.⁵¹ Udarca, ki so ga doživele komunistične organizacije z obznano, pa socialni demokrati kljub vsem naporom in tudi podpori oblasti niso uspeli izrabit za krepitev svojih organizacij. Krščanskosocialni list *Novi čas* je ob stavki zapisal: »Trboveljska stavka, katero je vlada končala s surovim ukazom, potem ko je uničila najvažnejše orožje delavstva – zborovalno in združevalno svobodo, trboveljska stavka je pokazala, kako se je jugoslovanski kapital v vsej tišini organiziral in razvil v moč«.⁵²

Takšen je bil torej konec velike stavke slovenskih rudarjev, na katerega je, kot smo že poudarili, odločilno vplivala skrajna zaostritev stavkovnega boja bosanskohercegovskih rudarjev, ki je dosegel višek s husinskim uporom. V njem je prišel do polnega izraza bratski odnos bosanskohercegovega delavstva do slovenskih rudarjev in njihovih družin, ki so jih oblasti sredi zime vrgle na cesto. V vaseh okrog Tuzle so jim nudili ne le varno zavetje, temveč so jih tudi branili pred nadaljnjim preganjanjem. To je bil svetel primer delavske solidarnosti, skupni stavkovni boj slovenskih in bosanskohercegovskih rudarjev konec leta 1920 pa je bil eden viškov in prelomnic v predvojnem revolucionarnem delavskem gibanju.

Ob sklepu prikaza poteka velike rudarske stavke v Sloveniji na prelomu 1920/21 in nekaterih elementov povezanosti revolucionarnega boja slovenskih in bosanskohercegovskih rudarjev naj opozorimo še na velike protestne shode slovenskega delavstva 1922. leta proti izvršitvi smrtne obsodbe nad udeležencem husinskega upora Jurom Keroševićem. Protestna shoda, ki ju je sklicalo vodstvo neodvisnih strokovnih organizacij v začetku novembra 1922 v Ljubljani in na Jesenicah, je policija prepovedala. Prav tako so zaplenili tudi članek v legalnem komunističnem časniku *Delavske novice*, ki so obširno pisale o poteku te protestne akcije po Jugoslaviji in v svetu. Toda rudarji v Trbovljah so uspeli organizirati velik protestni shod,⁵³ prav tako pa tudi okoli 2000 mariborskih železničarjev. Dne 3. decembra 1922 so protestirali proti smrtni obsodbi Keroševića in v resoluciji vladi so poudarili, da bi njegovo usmrnitev pojmovali »kot znak njenega sovražnega razpoloženja proti celokupnemu delavstvu Jugoslavije, ter da se s Keroševićem namerava ubiti delavsko pravo organizacije in štrajka«. Poudarili so tudi, da se bo zoper tako vladno politiko delavski razred vedno najodločneje boril. Shod je zahteval, naj Keroševića pomilostijo, »da se da s tem njemu in delavstvu zadoščenje za vse prenešeno trpljenje«.⁵⁴ Akcije za rešitev na smrt obsojenega J. Keroševića, ki jih je pokrajinska organizacija KPJ za Slovenijo organizirala prek neodvisnih sindikatov, sodijo med najpomembnejše politične akcije slovenskega delavstva 1922. leta.

Opombe

¹ Delavec, št. 22, 31. 5. 1919.

² Ahmed Hadžirović, *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918–1941*, Beograd 1978, str. 182–191; dokumenti o stavkovnem gibanju in pasivni rezistenci ter ukrepih oblasti proti delavstvu in njegovim organizacijam v zvezi s prepovedjo prvomajskega praznovanja leta 1919 so objavljeni v zbirki virov *Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i husinska buna 1920*. Grada, Tuzla 1981, v drugem poglavju, dok. št. 1 do št. 41, str. 87–141 (cit. *Generalni štrajk rudara BiH 1920*).

³ *Železničar*, št. 13, 1. 7. 1919; *Delavec*, št. 27, 5. 7. 1919.

⁴ Delavce so vabili na delo v Kreko z obljubami o zelo ugodnih mezdah, o preskrbi z živili po nizkih cenah ter o brezplačni dodelitvi stanovanj in kurjave. Uprava državnega rudnika v Kreki je hotela zaposliti okoli 400 do 500 rudarjev in jih je iskala tudi na Hrvaškem. Z njimi je nameravala kot s štrajkbreherji zlomiti dolgotrajni boj bosanskih rudarjev (*Generalni štrajk rudarjev BiH 1920*, dok. št. 24/II, str. 103). Rudarski odsek deželne vlade v Sarajevu je kasneje na pritožbe

delavske zbornice Srbije odgovoril, da je uprava rudnika v Kreki naročila nekaj sto pravih rudarjev iz vseh slovenskih pokrajin zaradi stabilizacije proizvodnje, kar pa ni točno, saj so v okolici Maribora pridobili delavce za delo v rudniku v Kreki predvsem iz vrst neorganiziranega kmečkega proletariata (Delavec, št. 27, 5. 7. 1919).

⁵ Generalni štrajk rudara BiH 1920, dok. št. 31, str. 114–117; na shodu je D. Železnik prevajal slovenskim rudarjem govore in tekst resolucije ter jih pozval, naj se vsi sindikalno organizirajo; A. Hadžirović, n. d., str. 192–193.

⁶ Članek Slovenski rudarji v Kreki v Bosni (Delavec, št. 40, 4. 10. 1919).

⁷ Delavec, št. 27, 5. 7. 1919.

⁸ Delavec, št. 39, 27. 9. 1919.

⁹ Arhiv SR Slovenije (AS), fond poverjenišтва za notranje zadeve deželne vlade (PNZ), situacijsko poročilo poverjenišтва za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo 2. 11. 1919, št. 10818, v fasc. 19/1919; Novice, št. 6, 5. 11. 1919.

¹⁰ Nova istina, št. 19, 23. 12. 1919.

¹¹ Strokovne organizacije G. R. S. J. v Sloveniji, Ljubljana 1924, str. 20–22.

¹² Naprej, št. 15, 20. 1., št. 18, 24. 1. in št. 38, 17. 2. 1920; Delavec, št. 12, 20. 3. 1920; situacijska poročila v fondu PNZ, fasc. 7/1920 v AS; rudarji so mezдно gibanje začeli brez vednosti svoje Unije, ker je bilo njeno vodstvo popustljivo do TPD, z odločnim nastopom pa so dosegli zvišanje prejemkov.

¹³ Dokumenti o akcijah rudarjev v aprilski stavki so objavljeni v ediciji virov Železničarska in splošna stavka aprila 1920, Ljubljana 1980.

¹⁴ Rdeči prapor, št. 9, 26. 6. 1920; Radničke novine, št. 137, 8. 4. do št. 140, 11. 4. 1920.

¹⁵ Rdeči prapor, št. 5, 11. 6. 1920.

¹⁶ Rdeči prapor, št. 17, 28. 7. 1920.

¹⁷ Rdeči prapor, št. 20, 7. 8. do št. 27, 1. 9. ter št. 35, 29. 9. 1920.

¹⁸ Radničke novine, št. 197, 19. 8. 1920.

¹⁹ Leta 1919 je bil delež Zasavskih revirjev v primerjavo s celotno proizvodnjo premogovnikov v Kraljevini SHS 36,6 %, leta 1920 28 %, do leta 1923 pa se je spet povzpел na 37,9 % (Igor Vrišer, Rudarska mesta Zagorje,, Trbovlje in Hrastnik, Ljubljana 1963, str. 77).

²⁰ Rdeči prapor, št. 42, 23. 10. in št. 45, 2. 11. 1920; Unija je najprej zahtevala povečanje mezd za 50 %, NSZ za 70 % in 100 % povišanje nabavnih prispevkov, JSZ za 75 % in ZRDJ za 134 %.

²¹ Rdeči prapor, št. 47, 10. 11. in št. 49, 17. 11. 1920.

²² Rdeči prapor, št. 45, 2. 11. 1920.

²³ Rdeči prapor, št. 58, 18. 12. in št. 61, 29. 12. 1920.

²⁴ AS, fond PNZ, fasc. Situacijska poročila 1920, situacijsko poročilo okrajnega glavarstva Celje 22. 10. 1920.

²⁵ O stavki rudarjev so se ohranila poročila okrajnih glavarstev, deželne vlade in orožniških poveljstev ter dopisi TPD in razglasi tarifnega odbora ZRDJ v fondu PNZ, fasc. Situacijska poročila 1920, 1/1921 in Rudarske stavke v AS ter v fasc. 163 v ZA CK ZKS; različno gradivo o poteku stavke je tudi v zbirki Gradivo in dokumenti za delavsko gibanje do leta 1941, št. 80, v arhivu Revirskega muzeja ljudske revolucije Trbovlje.

²⁶ Delavec, št. 3, 29. 1. 1921; Naprej, št. 296, 24. 12. 1920.

²⁷ Generalni štrajk rudara BiH 1920, str. 158.

²⁸ Generalni štrajk rudara BiH 1920, dok. št. 1 in št. 2/III, str. 157–159.

²⁹ Generalni štrajk rudara BiH 1920, dok. št. 4 in 5/III, str. 160–166.

³⁰ Generalni štrajk rudara BiH 1920, dok. št. 13/III, str. 171–172; v članku je navedeno, da se je stavka slovenskih rudarjev začela 18. decembra, dejansko pa se je začela že en dan prej.

³¹ Liberalno glasilo Jutra (št. 102, 18. 12. 1920) je po teh ukrepih ugotovilo, »da so merodajni faktorji odločeni štrajk zlomiti in da torej ne pride do nobenih pogajanj«. Ob tem naj pripomnimo, da so bili slovenski demokrati tedaj v osrednji vladi, sredi decembra 1920 pa so po odstopu poverjenikov klerikalne stranke prevzeli tudi vodenje deželne vlade za Slovenijo. Pisanje Jutra torej odseva stališče vladne stranke.

³² Glej op. 25; o poteku stavke in o ukrepih oblasti ter strokovnih organizacij so pomembni dokumenti objavljeni tudi v zbirki virov Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, Ljubljana 1980, str. 211–220 (cit. Viri za zgodovino KS); Rdeči prapor, št. 61, 29. 12. 1920.

³³ AS, fond PNZ, spisi št. 13332, 13450 in 17673; Viri za zgodovino KS, dok. št. I/102, str. 213 in št. I/103, str. 217.

- ³⁴ Rdeči prapor, št. 60, 24. 12. 1920.
- ³⁵ Jutro, št. 104, 21. 12. 1920.
- ³⁶ Slovenec, št. 293, 24. 12. 1920.
- ³⁷ Službene novine Kraljevine SHS, št. 291/1920.
- ³⁸ Potek stavke v Bosni in Hercegovini je podrobno opisal A. Hadžirović v navedenem delu, str. 234–248.
- ³⁹ Rdeči prapor, št. 62, 31. 12. 1920; o nasilju nad rudarji v Bosni in Hercegovini je v novoletni številki 1921 pisal tudi list Delavec.
- ⁴⁰ Slovenec, št. 296, 29. 12. 1920; Naprej, št. 299, 29. 12. 1920.
- ⁴¹ Jutro, št. 108, 28. 12. 1920.
- ⁴² Slovenec, št. 297, 30. 12. 1920.
- ⁴³ Naprej, št. 3, 5. 1. 1921.
- ⁴⁴ Jutro, št. 1, 1. 1. 1921.
- ⁴⁵ Naprej, št. 298, 28. 12. in št. 299, 29. 12. 1920; ta list je tudi pisal, da je klub socialističnih poslancev v konstituenti že protestiral zoper nameravano militarizacijo.
- ⁴⁶ Viri za zgodovino KS, dok. št. I/104, str. 220–222.
- ⁴⁷ AS, fond PNZ, fasc. 1/1921, brzojavka predsednika deželne vlade ministru za notranje zadeve 10. 1. 1921, spis št. 259; Naprej, št. 6, 10. 1. 1921.
- ⁴⁸ Jutro, št. 9, 11. 1. 1921.
- ⁴⁹ AS, fond PNZ, fasc. 1/1921, situacijska poročila deželne vlade in okrajnih glavarstev; Naprej, št. 8, 12. 1. 1921; Delavec, št. 2, 15. 1. 1921; Jutro, št. 10, 12. 1. 1921.
- ⁵⁰ Naprej, št. 18, 24. 1. in št. 265, 22. 11. 1921; Uradnik, št. 1, 20. 1. 1921.
- ⁵¹ Delavec, št. 2, 15. 1. 1921.
- ⁵² Novi čas, št. 26, 3. 2. 1921.
- ⁵³ Delavske novice, št. 46, 16. 11. 1922.
- ⁵⁴ Enakost, št. 19, 8. 12. 1922.

ZVEZA RUDARSKIH DELAVCEV ZA SLOVENIJO – NAJMOČNEJŠA NEODVISNA STROKOVNA ORGANIZACIJA – IN NAJVEČJA RUDARSKA STAVKA LETA 1923

V Sloveniji so vodilno vlogo pri obnavljanju in utrjevanju revolucionarnega sindikalnega gibanja v obliki t. i. neodvisnih strokovnih organizacij opravili rudarji, člani Zveze rudarskih delavcev Jugoslavije (ZRDJ), ki je bila prepovedana z zakonom o zaščiti države. Komunisti v Revirjih so sprva konec jeseni 1921 vztrajali pri obnovitvi podružnic ZRDJ, kajti oblasti še niso odgovorile na pritožbe zoper njihov razpust. Ker prizadevanja v tej smeri niso kazala na ugodno rešitev, so spretno izrabili poskus pokrajinskega namestnika za Slovenijo demokrata Ivana Hribarja oziroma krškega advokata dr. Ivana Dimnika za osnovanje nove delavske organizacije v Revirjih z nalogo »iztrebiti komunizem pri delavskih slojih, vzbujati narodno in državno zavednost ter ugodno rešiti socialno vprašanje«. ¹ K temu jih je sililo tudi dejstvo, da je Trboveljska premogokopna družba (TPD) izrabila razpust ZRDJ za povečano izkoriščanje, za neizpolnjevanje določbe kolektivne pogodbe glede višanja draginjskih doklad vzporedno z ugotovljeno rastjo cen. Zlasti tiste rudarje, ki so se izkazali v stavkah in drugih bojih, pa je terorizirala, jih ovajala oblastem in posameznike tudi odpuščala.

Ustanovitev Zveze rudarskih delavcev za Slovenijo in uspešna stavka rudarjev TPD avgusta 1922

V takih razmerah so rudarji na prvem shodu po prepovedi ZRDJ 18. decembra 1921 v Trbovljah izvolili pripravljalni odbor za novo organizacijo, ² že naslednji mesec pa so na novem množičnem shodu po ugotovitvi, da »ne morejo živeti brez svoje strokovne organizacije«, ki »je za rudarje življenjsko vprašanje ...«, potrdili osnutek pravil Zveze rudarskih delavcev za Slovenijo (ZRDS). Tej naj se izroči tudi zaplenjeno premoženje razpuščenih podružnic ZRDJ v Sloveniji. Pripomniti moramo, da so pokrajinske oblasti dovoljevale ustanavljanje neodvisnih strokovnih zvez le pod pogojem, da bodo omejile svoje delovanje na območje Slovenije in da se ne bodo povezale z beograjsko centralo neodvisnih sindikatov. Rudarji pa so že ob ustanavljanju ZRDS poudarjali, da bo treba v prihodnosti ustvariti enotnost srbskega, hrvaškega in slovenskega delavstva. Ti so tudi zahtevali, naj pripravljalni odbor ZRDS (predsednik Karel Veber, tajnik Franc Bogve) skupaj z delavskimi zaupniki posreduje pri TPD za izpolnjevanje kolektivne pogodbe in protestira zoper neupravičene odpuste, terjali so aktivnost še pred formalno ustanovitvijo neodvisne strokovne organizacije rudarjev. ³

Komandir orožniške postaje Trbovlje – rudnik je po budnem spremljanju začetnih akcij za ustanovitev ZRDS opozoril pokrajinske oblasti, da svojih ciljev pri novi organizaciji najbrž ne bodo dosegle, kajti med njenimi ustanovnimi člani in agitatorji so vsi bivši komunistični funkcionarji. Zato »ni izključeno, da jo bodo komunisti po svoje uredili in upravljali«. Na sodnem procesu proti enemu glavnih organizatorjev ZRDS Janku Jagočiču, ki je bil obsojen na osem mesecev težke ječe, pa je obtožnica navajala, da so komunisti na zaupnih sestankih po zakonu o zaščiti države razpravljali tudi o tem, da je treba doseči izvolitev čimveč komunistov v odbore strokovnih organizacij in s tem utrditi v njih partijski vpliv. Kljub temu pa je v pokrajinski upravi prevladalo stališče, da je treba z novo organizacijo poskusiti, »da se večina delavcev privede na pravo pot«, ⁴ in 27. februarja 1922 je uprava potrdila pravila ZRDS. Ta organizacija je imela nalogo »zbirati vse rudarske delavce in uslužbence brez razlike strank ter braniti

ter pospeševati gmotne, socialne koristi svojih članov in vsega delavstva v okviru jugoslovanske ustave in zakonov«. Potrditvi pravil ZRDS je sledila takojšnja akcija za ustanovitev njenih podružnic v rudarskih središčih. Že spomladi 1922 so povsod tam, kjer so bile do zakona o zaščiti države močne organizacije ZRDJ, začele delovati podružnice ZRDS. Te so takoj prizadevno izpolnjevale svoje naloge s posredovanjem oziroma vodenjem akcij za izboljšanje položaja rudarjev, z organiziranjem shodov, diskusijskih večerov in sestankov ter dajanjem podpor, v okviru mladinskih odsekov pa so še posebej razvile izobraževalno delo.⁶

Zelo aktivno in razvejano dejavnost podružnic ZRDS in osrednjega vodstva so budno spremljale lokalne oblasti, orožniške postaje in TPD, ki so dobivale zaupna poročila tudi prek svojih ovaduhov. Že sredi junija 1922 je komandir rudniške orožniške postaje v Trbovljah poročal, da »se opaža pri pristaših prejšnjega komunističnega društva v Trbovljah vse bolj smelo in samozavestno nastopanje nego poprej, dokler niso bili še organizirani v novem društvu« – ZRDS. Znamenja tudi kažejo, da se ta podružnica »organizira na dve strani, in sicer navidezno v smislu društvenih statutov, tajno pa v komunističnem smislu ...«. ⁷ Že v naslednjem poročilu je poudaril, da so komunistične organizacije dosegle »isti obseg« kot pred zakonom o zaščiti države in da ZRDS organizira shod za shodom. Po komandirjevem mnenju bi bilo »v državnem in javnem interesu« potrebno ZRDS razpustiti in njene glavne organizatorje izgnati iz Revirjev, za nadzor nad komunističnim gibanjem pa je predlagal tudi nastavitev dobro plačanih zaupnikov.⁸ Okrajno glavarstvo v Celju je nato prepovedalo organiziranje diskusijskih večerov, ker so prerasli v prave shode.⁹

Nevarnost za obstoj ZRDS se je jeseni 1922 še povečala. Orožniki so septembra in oktobra pri aretacijah in hišnih preiskavah pri funkcionarjih ZRDS, zlasti pri Francu Bogvetu in Antonu Manfredi, odkrili dokumente, ki so nedvomno dokazovali, da se neodvisne strokovne organizacije rudarjev v Revirjih »ukvarjajo s politiko« po navodilih KPJ in SKOJ. Zaplenjena pisma pa so tudi dokazovala, da ZRDS tajno vzdržuje stike z beograjsko centralo neodvisnih sindikatov, da dobiva od nje navodila za delovanje in tudi finančno pomoč. S tem so oblasti dobile tudi dokazno gradivo za kršitev pravil ZRDS o omejitvi njene dejavnosti le na slovensko ozemlje. Komandir orožniške postaje Trbovlje – rudnik je v svojem poročilu poudaril, da se iz zaplenjenih dokumentov vidi, »da je razpuščena komunistična stranka oživljena in da deluje pod krinko raznovrstnih legalnih strokovnih organizacij, ki so se ustanovile po razpustu oficijelne komunistične stranke iz samih pristašev te stranke, da na ta način obdrži komunistični blok kompakten«. Po njegovem mnenju je ZRDS prava »komunistična organizacija, kakor jo predpisuje resolucija KPJ«. Vse zaplenjeno gradivo z ovadbo je bilo poslano okrožnemu sodišču v Celje, kjer je bil nato Manfreda obsojen na dve leti zapora. Prepise obremenilnih dokumentov pa je zahteval tudi oddelek za notranje zadeve pokrajinske uprave za Slovenijo, da bi lahko uvedel postopek za morebitni razpust ZRDS zaradi kršitve zakona o zaščiti države. Temu oddelku se je 20. novembra pritožila tudi TPD, kjer da zastopniki oblasti premalo energično posreduje pri hujskaških shodih ZRDS. Družba je prosila oddelek, naj omeji javna zborovanja rudarjev ter pošilja nanja energične zastopnike. TPD je bila pripravljena sama kriti stroške za potovanja zastopnikov oblasti na zborovanje ZRDS.¹⁰

V času, ko je ZRDS grozil razpust, je bil 19. novembra 1922 v Trbovljah prvi kongres neodvisnih strokovnih organizacij rudarjev na Slovenskem. Prizadeval si je, da bi odvrnil nevarnost prepovedi, zato je v posebni resoluciji poudaril, da je ZRDS »strogo strokovna organizacija in popolnoma neodvisna od vsake politične stranke«. K temu je dodal, da stoji »na popolnem principu notranje demokracije«, zato ZRDS »ne more določevati svojim članom kakšnega političnega naziranja smejo biti«, strokovni funkcionarji pa zaradi morebitnih nadaljnjih podtikanj »ne smejo v strokovnih organizacijah voditi nikake strankarske politične agitacije«. ¹¹

Zastopna stanica Trbovlje "redna"
V. ZAMBIJSKE BRIGADE

Prejeto

Por. B. 515

7. avgusta

1922

TRBOVLJE

Poročilo o shodu
organizacije ročne
rudarske delavce

Okrajinsko glavarstvo v Belgiji

Leto 6. avgusta t. l. ob 16 uri se je vsilil naš dvojnemu go-
stilu Pruski novni škof same rudiarske delavce, kateremu se je v bližini
to prišlo 1600 do 1800 oseb občinje spole

Med je obiskoval rudnik zveze Zvezne Zvezne. Zveze je pa-
rel učenik, škofski asistent Emil Stefanovic, kateri je o poteku
svojemu govoru poročal o različnih socijalnih delavskih organizacijah
pri različnih rudnikih pogajanjih v delu in v lastni kmetijski
prograji je med drugim: "Vidimo vas kako dolgo so se delo-
vali kapitalisti in banikični vsi potrebni živost. Meni rudiarski,
ki pogovor pravi, glas naroda je bolji glas" in ta ta glas bi
boljše kapitalisti (pravda), ne bi vedel česar bi neobhodno po-
kajete, kerke mas so tukaj, da delavci ne bi odšli, ne pa
nabaviti ker so videli, da učenik, avtorji in jih na-
rod ne urofi za to, da bi ga potnu razveljeli. Pogledni v to
sijo hji kmetijski pri prvih razlozi in hoteli karkoli, ite
karkoli mas se prišlo so boljši. Tudi demokratske
shanki je bilo po mednarodni ali svetni in pogledni je shanki
tako je prišlo zveze na poteki mednarodni delavski v čelu
je in učenik: Peterkoviča so učenik pogajati in med sru-
morati vsi tisto hene pogajanj na vsake ravne. Spuqi bar-
trditi sta ppuščeno, hoteli so je laži, ki smo stocili mo-
čini prou proti teobit, kmetijski poročnik. Ker smo prišli prou
v čelu, učenik učenik je (kmetijski) kmetijski. Učenik pogajanj samo
v "naši organizaciji", čemu rudiarski / tisto so postoj-
li te različni tugi, ker jim je naša organizacija proučena. Pri
različnih pogajanjih smo stocili (kmetijski) učenik rudiarski
postojati, ker je po tistemu starega. Pogajati bi bi moral
bilo rudiarski rudiarski (kmetijski) učenik, in je rudiarski
kmetijski, da se ne pogaja na postojati kmetijski rudiarski učenik

Vodstvo neodvisne Zveze rudarskih delavcev za Slovenijo v Trbovljah leta 1922

Do prvega kongresa je bilo ustanovljenih devet podružnic ZRDS, v katerih je bilo 6209 članov. najmočnejša podružnica je bila v Trbovljah z 2680 člani, skupaj pa je bilo v ZRDS organiziranih iz rudnikov TPD (Zagorje – 800, Hrastnik – 680, Rajhenburg – 564, Kočevje – 447, Huda jama – 268 članov) 5690 rudarjev, v državnih rudnikih je prevladovalo članstvo socialnodemokratske Unije slovenskih rudarjev, podružnica ZRDS v Velenju je štela 120 članov, v ZRDS pa je bilo iz privatnih rudnikov organiziranih okoli 350 članov, predvsem v Krmelju, najšibkejša pa je bila ZRDS v Mežici z 29 člani. Iz finančnega poročila na kongresu se vidi, da si je ZRDS s članarino ustvarila solidne pogoje za svoje delovanje, precejšnja sredstva (nad 56 000 kron) pa je zbrala v stavkovnem fondu, iz katerega je podpirala tudi družine zaprtih rudarjev. ZRDS je gmotno podprla tudi gradnjo Rudarskega doma v Trbovljah. Velik del članarine je ZRDS uporabila za sindikalni tisk. Vsak organizirani rudar je dobil glasilo neodvisnih strokovnih organizacij na Slovenskem *Strokovno borbo*, ki je začela izhajati oktobra 1922 in je obširno pisala o delovanju ZRDS. Kongres je organizacijske naloge izpolnil z izvolitvijo osrednjega vodstva, katerega predsednik je postal Andrej Forte, tajnik pa Jože Kolšek.

Kongres je v resolucijah izoblikoval zahteve in stališča rudarjev o njihovem položaju ter o organizacijski, programski in akcijski usmeritvi celotnega neodvisnega strokovnega gibanja. Tako so rudarski delegati zahtevali pravo nacionalizacijo TPD, ne pa takšno, kakršna je bila izvedena na prelomu 1920/21, ko so slovenski kapitalisti kupili neznan del delnic te družbe in dobili štiri mesta v njenem upravnem svetu. S tem so samo prikrili »eksploatorske težnje inozemskih političnih močtev, ki postopajo brezobzirno proti rudarjem, dajajoč jim samo to, kar si pribore s stavko, in z odpuščanjem ter s šikaniranjem uničujejo rudarje«. Ti so zahtevali poddržavljenje TPD brez odkupa ter nato uvedbo kontrolnih obratnih svetov iz delavcev in nameščencev.

Kongres je ugotovil, da bi bilo za okrepitev neodvisnega strokovnega gibanja rudarjev potrebno čimprej sklicati zedinjevalni kongres pokrajinskih rudarskih strokovnih zvez, ki temeljijo na razredni borbenosti, strankarski neodvisnosti, internacionalni solidarnosti in verski neodvisnosti, predkonferenco pa bi bila pripravljena skli-

cati ZRDS. Dalje je kongres ugotovil, da je zaradi obrambe skupnih interesov vsega delavstva postala nujna povezava neodvisnih strokovnih organizacij v Sloveniji, in sklenil, da se bo ZRDS vključila v Zvezo neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo. Glede na naraščanje ofenzive kapitala proti delavskim pridobitvam so zastopniki rudarjev poudarili, da je treba okrepiti strokovne organizacije na temelju nepomirljivega razrednega boja, enotna fronta delavstva pa naj se osnuje v vseh primerih obrambe delavskega razreda pred kapitalističnimi napadi, posebno pa v obrambo osemurnega delavnika, v boju za osnovne državljanske pravice združevanja, zborovanja, svobode tiska in govora ter pravice stavke, zoper znižanje delavskih zaslužkov in zoper draginjo ter v boju za delavsko zaščitno zakonodajo in za njeno izvajanje. V resoluciji so tudi obsodili socialnodemokratsko sabotiranje enotne fronte delavstva.¹²

ZRDS je bila torej agilni pobudnik združitve neodvisnih strokovnih organizacij v pokrajinskem in državnem okviru ter odločen bojevnik za enotno fronto. V Zvezi neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo (ZNSOS), ustanovljeni na prvem kongresu neodvisnih strokovnih organizacij 10. decembra 1922, je bila daleč najmočnejša neodvisna strokovna zveza ZRDS in iz njenih vrst so izvolili tudi tajnika ZNSOS komuniste Alberta Hlebca.¹³

Zaradi preprečevanja oblasti so bila šele na prelomu 1922/23 z ustanovitvijo ZNSOS in Centralnega delavskega sindikalnega odbora Jugoslavije na državni konferenci neodvisnih strokovnih organizacij v organizacijskem pogledu sklenjena prizadevanja za tesnejšo povezanost neodvisnih strokovnih organizacij v slovenskem in jugoslovanskem okviru, kar je bil tudi pomemben pogoj za njihovo še bolj usklajeno in okrepljeno aktivnost. Toda že takoj po ustanovitvi so neodvisne strokovne organizacije proti določilom svojih pravil vzdrževale med seboj stike in si nudile pomoč (kar so pri ZRDS odkrile tudi oblasti). Prav tako pa je treba poudariti, da so takoj začele tudi akcije za izboljšanje položaja delavstva. Tako je že pripravljalni odbor ZRDS začel posredovati pri TPD. Najpomembnejša bojna akcija, ki jo je vodil izvršni odbor ZRDS leta 1922, pa je bila stavka rudarjev TPD od 20. do 28. avgusta.

Vzrok za stavko je bila razveljavitev določila iz kolektivne pogodbe, sklenjene po stavki januarja 1921, o avtomatičnem poviševanju draginjskih doklad vsake tri mesece glede na rast cen. TPD je izkoristila prepoved delovanja ZRDJ, in v drugi polovici 1921, ko so se cene življenjskih potrebščin občutno povečale, ni povečevala tudi draginjskih doklad v skladu s kolektivno pogodbo. Gmotni položaj rudarjev se je naglo poslabšal in zaupniki II. skupine rudarske zadruge so jeseni 1921 začeli z mezdnim gibanjem. Ob tem naj poudarimo, da so bili poleti 1920 za zaupnike izvoljeni večinoma rudarji iz ZRDJ. Po njeni prepovedi je bila institucija zaupnikov II. skupine rudarske zadruge edina legalna možnost za posredovanje komunistov v korist rudarjev. Konec leta 1921 so rudarji na shodih ugotavljali, da so se cene življenjskih potrebščin povečale za 50 %, njihovi prejemki pa so ostali na ravni iz januarja 1921, ostro pa so protestirali proti odtrgovanju davka tudi od draginjskih doklad. Zahtevali so pogajanja s TPD, svoje zahteve pa so poslali tudi na ustreznega ministrstva v Beograd. Na množičnih shodih so pooblastili pripravljani odbor ZRDS in zaupnike II. skupine rudarske zadruge, naj zastopajo njihove interese na pogajanjih.¹⁴ Toda na pogajanja 27. januarja 1922 niso bili povabljeni, prav tako ne predstavniki krščansosocialnih in narodnosocialističnih organizacij, temveč le zastopniki socialnodemokratske Unije. Ti so na pogajanjih uspeli doseči precej manjše povišanje osnovnih plač, kot je bila rast draginje. Glede na povečanje cen življenjskih potrebščin bi morala TPD zvišati prejemke rudarjev za okoli 76 milijonov kron letno, po novi kolektivni pogodbi pa je znašal povišek le okoli 50 milijonov kron. Na pogajanjih pa so predstavniki Unije pristali tudi na odpravo določila o avtomatičnem reguliranju draginjskih doklad vsake tri mesece glede na ugotovljeno rast cen. To je povzročilo med rudarji hudo ogorčenje in Delavske novice so poudarile: »Vlada, okrajno glavarstvo in Trboveljska družba pa dobro vedo, s kom se

da bolje govoriti, da se zavaruje koristi kapitalizma, zato naših zaupnikov niso pozvali na pogajanja, pač pa Čobala, ki je sklenil sramoten kompromis na račun 10 000 rudarjev«. Omenimo naj še, da so omenjena povišanja veljala tudi za državna rudnika v Velenju in Zabukovici.¹⁵

V prvih mesecih leta 1922 so cene življenjskih potrebščin še nadalje naglo naraščale¹⁶ in strokovne organizacije so februarja in marca organizirale velike protidraginjske shode, pri katerih so si neodvisne strokovne organizacije prizadevale ustvariti akcijsko enotnost.¹⁷ Na shodih v Revirjih so zahtevali tudi odpravo protidelavskih zakonov in uredb.¹⁸ Rudarji in drugi delavci so te zahteve ponovili na prvomajskih shodih, ki so bili tudi pomemben uspeh v prizadevanjih komunistov za oblikovanje enotne fronte delavstva v Sloveniji. S protidraginjskimi shodi delavstvo ni uspelo vplivati na nenehno naraščanje cen, in strokovne organizacije so morale v boj za izboljšanje gmotnega položaja delavstva z mezdnimi gibanji, od katerih se jih je veliko zaostrilo v stavke.

ZRDS in rudarski zaupniki so aprila predložili TPD kot osnovno zahtevo 100 % povešek prejemkov, še posebej so terjali ureditev izplačil nabavnih prispevkov in povišanje plač profesionalcem, zahtevali pa so tudi gradnjo novih stanovanj in kopalnic ter izplačilo odškodnine za najemino in razsvetljavo tistim, ki nimajo rudniških stanovanj. TPD je ob podpori rudarskega glavarstva najprej začetek pogajanj zavlačevala z nasprotovanjem pravici ZRDS, da postavljata zahteve v imenu vsega delavstva. Zahtevala je, naj predložijo zahteve zastopniki II. skupine rudarske zadruga sami. Delavske novice so nato sredi maja pisale, da »zadnje čase TPD brez vzroka odpušča najboljše sodruga iz ZRD«, s čimer je prizadela organizacijo, ki vodi mezдно gibanje.¹⁹ TPD je nato zavlačevala pogajanja s predstavniki rudarjev z izgovorom, da ni mogoče povečati njihovih prejemkov, dokler železniška direkcija ne pristane na zvišanje cen premoga in dokler ne plača svojih dolgov. S tem izgovorom je TPD tudi razbila prva pogajanja z zastopniki II. skupine rudarske zadruga in ZRDS v začetku junija, do katerih je prišlo po protestnih shodih in po posredovanju pri pokrajinskih oblasteh zaradi taktike zavlačevanja.²⁰

ZRDS je nato uspela pridobiti za enoten nastop vse strokovne organizacije in skupaj so izdelale spomenico, v kateri so utemeljile upravičenost svojih zahtev s primerjavo prejemkov in rasti cen življenjskih potrebščin, prikazale pa so tudi visoke dobičke TPD in ugotovile, da bi njeno ravnateljstvo lahko povišalo mezde za 100 % brez povišanja cen premoga. To spomenico sta funkcionarja ZRDS Bogve in Peterkovič posredovala ministrstvom za socialno politiko ter za gozdove in rude, prav tako pa tudi parlamentarnim poslanskim klubom. Ministrstvu sta se izgovarjali, da TPD kot privatne družbe ne moreta prisiliti k pogajanjem. Končno so na zasedanju Narodne skupščine sredi julija poslanci sklenili ustanoviti interministerialno komisijo strokovnjakov, ki naj do 1. avgusta po razgovorih s predstavniki delavskih organizacij reši mezдно vprašanje, izvolili pa so tudi poseben odbor za izdelavo zakona o premogovnikih in rudarjih. Na novih pogajanjih med TPD in zastopniki vseh strokovnih organizacij, ki »so ustvarile enotno fronto v boju proti izkoriščanju TPD«, 24. in 25. julija so prisostvovali tudi predstavniki ministrstva za gozdove in rude, pokrajinske uprave, rudarskega glavarstva, delavske zbornice in Zveze industrijcev. Delavski zastopniki so vztrajali pri 100 % povišanju mezd, vladna komisija je predlagala 70 % povešek, TPD pa je bila pripravljena le na 10 % povešek, a še to neobvezno. Končno so delavski zastopniki pristali na vladni predlog, kar pa je ravnateljstvo TPD odločno odklonilo. Vladna komisija je nato popustila TPD in predlagala le 20 do 30 % povišanje, na kar pa niso mogli pristati delavski zastopniki.²¹ Tako so se pogajanja zaradi nepopustljivosti TPD in odločnosti predstavnikov strokovnih organizacij ponovno končala brez rezultata.

TPD je nato sama »potom oklica« zvišala mezde za 20 kron na dan in za 30 % akordne postavke. ZRDS je kot pooblaščenka Unije, Jugoslovanske strokovne zveze in

Narodno socijalne zveze izdala razglas, da z enostranskim ukrepom TPD mezdni spor ni rešen, izrazila je odločnost za izbojevanje predloženih zahtev, zahtevala je ponovno vladno posredovanje, delavstvo pa je pozvala, naj se za dva meseca oskrbi z življenjskimi potrebščinami in naj zbira prispevke za obrambni fond.²² Na množičnih shodih v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju so ta stališča podprli in zahtevali obnovitev pogajanj v osmih dneh. Delavske novice so poudarile, da so se vsi trije shodi »vršili v znamenju gladi in obupa«. ²³ TPD pa je še pred izplačilom objavljenega poviška dnin zvišala za skoraj 50 % cene živil v konzumih, s čimer je znova občutno znižala realne mezde. K zaostritvi razmer je prispevalo tudi oklevanje vlade, da TPD prisili k obveznim pogajanjem.²⁴ Oblastna prepoved shodov, na katerih naj bi funkcionarji strokovnih organizacij poročali o neuspešnih posredovanjih, »je bila neposredni vzrok, da je izbruhnila spontana stavka« 20. avgusta 1922. Delavske novice so v prvem poročilu o stavki zapisale, da so rudarji odšli v glavnem na delo na kmete za hrano, ker računajo, da bo stavka trajala tri mesece, dalje, da je TPD odpustila vse rudarje in da je bil aretiran odbornik ZRDS Ivan Pristav. Rudarje so Delavske novice opozorile, da morajo za ves čas, dokler bo trajala borba, med njimi prenehati vsi strankarski in osebni spori, med njimi »mora zavladati bratstvo«. Posebej pa so tudi poudarile, da so rudarji storili vse za mirno poravnavo mezdnege spora in da se s stavko ne borijo »za politične koristi, temveč za košček kruha«. ²⁵

To poudarjanje ekonomskega značaja stavke je bilo potrebno zato, ker so jo oblasti razglasile za politično, v Revirje pa so najprej poslale oddelek orožnikov in nato še vojaštvo. Pokrajinski namestnik Ivan Hribar je sklical predstavnike TPD in strokovnih organizacij ter vodil pogajanja od 25. do 27. avgusta. Na njih »se je pretilo s silo, namigovalo z aretacijami, vojaštvom« in delavski zastopniki so bili prisiljeni pristati na vladni predlog, po katerem so se občutno zvišale minimalne mezde, različne doklade pa so ostale na dotedanji ravni. Tako so se zvišali prejemki rudarjev za okoli 50 do 60 % ob upoštevanju povišanja dnin konec julija. Izredno pomembno določilo nove kolektivne pogodbe pa je bila ponovna uvedba prilagajanja rudarskih prejemkov rasti druginje. Določili so količino živil, obleke in obutve kot osnovo za določanje poviška ali znižanja minimalnih mezd v primeru spremembe cen za več kot 5 %. Ugodno je bilo tudi določilo o dvomesečnem reguliranju minimalnih mezd, sestanke za usklajevanje pa je bilo dolžno sklicevati rudarsko glavarstvo.²⁶ Omenimo naj, da ta kolektivna pogodba ni veljala le za delavstvo TPD, temveč tudi za državna rudnika v Velenju in Zabukovici ter za rudarje v Krmelju, kjer se je podjetnik Jakil obvezal, da bo tako zvišal prejemke kot TPD, če ne bodo stavkali.²⁷ Tako je imel stavkovni boj okoli 9500 rudarjev TPD ugodne posledice tudi za izboljšanje gmotnega položaja rudarjev v drugih premogovnikih.

Najbolj množična stavka leta 1922 se je glede povišanja prejemkov končala z delnim uspehom, popolnoma pa so rudarji uspeli z zahtevo po prihodnjem avtomatičnem prilagajanju mezd druginji. Delavske novice so poudarile kot posebno vrednoto stavke to, da je v njej »rudarski proletariat razumel pomen enotne fronte ter se združil v boju za svoje pravice«. Pokazala se je kot »nujna zahteva današnje situacije. Kdor je proti njej, je najemnik današnje reakcije«. Vodilno vlogo v stavki je imela ZRDS, ki je pravilno postopala, da jo je kljub nepopolnemu uspehu končala, »ker bi sicer organizacijo izpostavila belemu terorju«. ²⁸ Socialistična lista Naprej in Delavec sta nato objavila očitke Unije, da so se funkcionarji ZRDS pustili ustrahovati od vojaške enote in da so bili na pogajanjih popustljivi, kritiziral pa jih je tudi, da niso sklicevali shodov. Delavske novice so ostro odgovorile, zakaj niso bili odločnejši, to da je odvisno od moči, ter poudarile: »Rudarsko stavko je vodila neodvisna zveza rudarskih delavcev pod režimom izjemnih zakonov, ki niso naperjeni proti Vam, gospoda pri »Delavcu«, marveč proti razredni organizaciji in proti stavki«. ²⁹ Če stavko rudarjev ocenjujemo z vidika, da jo je ZRDS vodila že v kratkem času po organiziranju podružnic in ob grožnji z raz-

pustom zaradi razkritja dokumentacije o povezavi z ilegalno KPJ, potem moramo ugotoviti, da je bila uspešna.

S stavko rudarjev v avgustu je stavkovno gibanje leta 1922 doseglo višek. Že v začetku jeseni so se cene spet ustalile in za nekatera živila so se celo znižale.³⁰ Zato je bilo v zadnjih mesecih tega leta manj mezdnih gibanj, zelo redka pa so se zaostila v stavko. Oktobra je TPD zaradi znižanja cen celo hotela znižati mezde za 6 %, kar pa so ji strokovne organizacije preprečile.³¹ ZRDS je konec leta 1922 tudi odločno zavrnila prizadevanja TPD, da bi spremenila določilo kolektivne pogodbe o prilagajanju minimalnih mezd rasti druginje.³²

Ustanovitev in utrditev ZRDS je bila odločilnega pomena za izboljšanje gmotnih in delovnih pogojev rudarjev. Posebej so pomembna njena prizadevanja za enotno fronto, ki jo je uspešno uveljavila v stavkovnem boju. ZRDS ni bila le v organizacijskem, temveč tudi v akcijskem pogledu jedro neodvisnega strokovnega gibanja na Slovenskem.

Nenehno zaostrovanje odnosov med rudarji in TPD v prvi polovici 1923 – stavka v Zagorju

ZNSOS je v prvi polovici 1923 posvetila posebno pozornost utrjevanju bojne sposobnosti razredno zavednega delavstva s prizadevanji za organizacijsko zedinjenje neodvisnih in socialnodemokratskih strokovnih organizacij. V pripravljanju pogojev zanj je bila ZNSOS pobudnik in voditelj več skupnih akcij. Tako je bilo februarja 26 množičnih protestnih shodov z udeležbo okoli 20 000 delavcev zoper neizpolnjevanje zakona o zaščiti delavcev, omejevanje združevalne svobode ter preganjanje delavskih zaupnikov in sindikalnih funkcionarjev in zoper vse druge oblike ofenzive kapitala. Rudarji so organizirali skupne protestne shode v vseh središčih razen v Zagorju, kjer so oblasti shod prepovedale.³³ Aprila so bili nato spet številni protestni shodi – med največjimi je bil v Trbovljah – na katerih so delavci zahtevali odpravo izjemnih zakonov, prepoved fašističnih organizacij, vodenje miroljubne politike, v resoluciji pa so poudarili, da je za uspešen boj za vsakdanje življenjske zahteve, proti mednarodnemu fašizmu in proti vladajoči reakciji potrebno ustanoviti enotno proletarsko fronto in združiti razredne strokovne organizacije.³⁴ Člani neodvisnih in socialnodemokratskih organizacij so nato skupaj praznovali prvi maj, proslave in obhodi so bili posebno množični v rudarskih središčih.³⁵

Toda skupni nastopi niso utrli poti organizacijskemu zedinjenju, za katerega je Strokovna borba menila, da so v Sloveniji ugodnejši pogoji zanj kot v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Slovenske »delavske organizacije ene in druge smeri stojijo na stališču gotove avtonomije« v odnosu do svojih sindikalnih central, izbojevanje enotne fronte v obliki združenih organizacij pa bi bilo lahko zgled za druge pokrajine.³⁶ Toda vodstvo SK je to pobudo zavračalo z izgovorom, da se morata najprej sporazumeti moskovska in amsterdamska sindikalna internacionala ter doseči združitev obeh državnih central, t. j. CDSOJ in socialistične Glavne delavske zveze Jugoslavije.³⁷ Prekinilo je tudi zedinjevalna pogajanja med ZRDS in Unijo, ki so se ugodno razvijala.³⁸ Plenum ZNSOS 24. junija 1923 je predlagal SK ustanovitev odbora iz predstavnikov obeh strokovnih central. Ta bi prek skupnih sej in akcij zoper vse pojave, ki ogrožajo interese delavstva, utiral pot k združitvi neodvisnih in socialnodemokratskih strokovnih organizacij v Sloveniji.³⁹ Žal je tudi ta pobuda propadla, in v novem višku razrednih spopadov z rudarsko stavko poleti 1923 socialni demokrati niti na enoten nastop v njej niso pristali. Ob tem je treba pripomniti, da je ZNSOS po začetku skupnih akcij prenehala ustanavljati svoje organizacije tam, kjer so že bile organizacije SK, da bi ustvarila ugodnejše ozračje za združitev.

Spomladi 1923 sta osrednje in pokrajinsko vodstvo KPJ posvetili krepitvi neodvisnega strokovnega gibanja veliko pozornost. Druga državna konferenca KPJ na

Dunaju maja 1923 je sprejela posebno resolucijo o sindikalni politiki KPJ, v kateri je ugotovila številčno šibkost neodvisnih strokovnih organizacij in navedla kot primer, da je pred zakonom o zaščiti države imela ZRDJ v vseh jugoslovanskih pokrajinah močne organizacije, neodvisni sindikati te stroke pa so sedaj ustanovljeni le v Sloveniji. Že po obznani, ko je bilo dovoljeno delovanje revolucionarnih sindikatov le pod pogojem, da so bili neodvisni od KPJ, je centralni partijski svet na seji junija 1921 sklenil ustanovljati v organizacijah CDSSJ, v socialnodemokratskih in drugih strokovnih organizacijah partijske frakcije. Druga državna konferenca KPJ je ugotovila, da organizacije KPJ navodila o ustanavljanju partijskih frakcij v neodvisnih in drugih sindikatih niso izpolnjevale, kar je privedlo celo do tega, da je Partija »često capljala za sindikati«, namesto da bi jim dajala pobude za delovanje, prav tako pa ni znala izkoristiti velikih ekonomskih bojov za široko akcijsko mobilizacijo množic. Dalje je ta konferenca ugotovila, da položaj sindikalnega gibanja komplicira še gospodarska kriza, ki jo je pričakovati, in tedaj bo ofenziva kapitala še ostrejša, medtem ko bo brezposelnost zmanjšala akcijsko sposobnost sindikatov. V takih razmerah je potrebno ustanoviti aparat partijskih frakcij v sindikatih, ki morajo dajati svoja stališča o vseh vprašanih in imeti pobudo v vseh borbah.⁴⁰

Iz poročil sekretarja pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo Jaka Žorge in tajnika ZNSOS Alberta Hlebca maja in junija 1923 vidimo, da je tedaj številčno šibka KPJ uspela ustvariti partijske frakcije v nekaterih strokovnih organizacijah oziroma zvezah ZNSOS in SK. V centralnem odboru komunističnih frakcij v strokovnih organizacijah v Sloveniji so bili tedaj Albert Hlebec, Ladislav Kordič, Marcel Žorga in Ivan Kralj. Poudarila sta, da bi bilo za uspešnejše frakcijsko delo treba izdati več partijske literature v slovenskem jeziku. Na delovanje neodvisnih strokovnih organizacij je deloma škodljivo vplivala politika Socialistične stranke delovnega ljudstva oziroma zapleti pri ustanavljanju pokrajinske organizacije Neodvisne delavske stranke Jugoslavije za Slovenijo. Ovira za še uspešnejše delovanje organizacij ZNSOS je bilo preganjanje nekaterih njenih funkcionarjev oziroma prepoved njihovega delovanja na območju posameznih okrajnih glavarstev. V nekaterih organizacijah se je pojavila tudi nediscipliniranost, »kar je posledica pollegalnega stanja in dela naših organizacij vsled zakona o zaščiti države«. Posebna težava ZNSOS pa je bilo tudi veliko pomanjkanje finančnih sredstev za izdajanje časopisja in za agitacijo, s članskimi prispevki pa tudi ni bilo mogoče ustvariti večjega borbenega fonda za podpiranje stavkajočih. Tajnik ZNSOS Hlebec je poudaril, da dokler ne bo rešeno gmotno vprašanje sindikatov, »bo težko delati s polno paro in težko doseči večji uspeh«. Eden temeljnih vzrokov za le delne uspehe pa je bila tudi še premajhna organiziranost delavstva v njih.

ZNSOS je v prvi polovici 1923 organizirala 58 shodov z nad 50 000 udeleženci, vodila osem mezdnih gibanj in stavko rudarjev v Zagorju.⁴¹ Med njenimi organizacijami je bila še naprej najbolj aktivna ZRDS. Skupaj z zastopniki II. skupine rudarske zadruge je februarja 1923 izbojevala regulacijo prejemkov v skladu s kolektivno pogodbo iz avgusta preteklega leta. Ob tem je ugotovila, da je v njej kot osnova za izračunavanje eksistenčnega minimuma določena premajhna količina živil. Ker TPD ni hotela priznati nekaterih cen delavskega konzumnega društva Posavje v Trbovljah, so morali predstavniki ZRDS zahtevati razsodbo sodno zapriseženih izvedencev. Ti so ugotovili, da je TPD poskušala zavrniti upravičene delavske zahteve z navedbo nizkih cen v svojem konzumu za oblačila, ki jih ni imela na zalogi. Poleg zvišanja mezd za 7 kron na dan in sorazmernega povišanja akordnih postavk so predstavniki ZRDS dosegli tudi povišanje stanovanjskih doklad za tiste rudarje, ki niso imeli rudniških stanovanj. ZRDS je ugotovila, da TPD izigrava delavstvo in da je dosegla le majhen uspeh, ker rudarji še niso pripravljene svojih zahtev uveljaviti s skrajnim sredstvom – s stavko. Po zgledu rudarjev TPD so mezдно gibanje organizirali tudi rudarji v Holmcu pri

Guštanju, kjer so najslabše plačani. Ker se Unija ni brigala zanje so se začeli vključevati v ZRDS.⁴²

Po dveh mesecih je ZRDS ponovno dosegla regulacijo prejemkov glede na rast draginje, in sicer za 9 do 12 kron na dan. Tudi tokrat je TPD z občutno slabšo kakovostjo živil in z njo povezanimi nizkimi cenami v svojem konzumu poskušala zmanjšati delavske zahteve. Predstavniki TPD je na pogajanjih izjavil, da je delavstvo pri TPD s sedanjimi prejemki »prav zadovoljno, kar priča dejstvo, da ne vstopa v organizacijo v takem številu, kot nekdanj ...« Strokovna borba je zato v poročilu o mezdnem gibanju poudarila, da je bilo zaradi premajhne organiziranosti delavstva »stališče organizacije zelo težko«. Spet je bila regulacija mezd pri TPD spodbuda strokovnim organizacijam v državnih rudnikih v Velenju in Zabukovici, da so zahtevale povišanje mezd na višino prejemkov rudarjev TPD. Z mezdnim gibanjem so le delno uspele.⁴³

Odnosi med delavstvom in TPD se niso zaostrovali le zaradi težav, ki jih je njeno ravnanje delalo pri izpolnjevanju kolektivne pogodbe glede regulacije mezd, temveč tudi zaradi drugih postopkov. Tako je Strokovna borba ocenila kot hudo izzivanje TPD odpust predsednika podružnice ZRDS v Kočevju Franja Baloha februarja 1923.⁴⁴ Toda tamkajšnja organizacija je bila prešibka, da bi z ostrejšimi sredstvi izbojevala preklic odpusta. Temu so sledili novi odpusti organiziranih rudarjev v Kočevju. Zoper te odpuste in druge oblike preganjanja članov neodvisnih strokovnih organizacij so bili aprila veliki protestni shodi.⁴⁵

Ravnanje obratovodje rudnika Kisovec v Zagorju, ki je uvedel tak sistem dela, da je rudarjem umetno zniževal prejemke in jih po njihovem mnenju zaradi nestrokovnega vodenja obrata spravljal v življenjsko nevarnost, je 8. maja privedlo do spontane stavke. Naslednji dan so začeli stavkati še rudarji zagorskega obrata Kotredež. Strokovna borba je v članku »Pred splošnim rudarskim štrajkom v Sloveniji« poudarila, da so v Zagorju stopili enotno v stavko rudarji vseh političnih prepričanj, in dodala: »Stavka rudarjev je obrambna stavka ljudi, ki se branijo svoje življenje nepotrebno nositi naprodaj za profite dunajskih in mednarodnih čifutov ...«

Že prvi dan stavke se je sestala komisija, sestavljena iz predstavnikov rudarskega glavarstva, ZRDS, rudarskih zaupnikov in TPD. Ugotovila je, da prejemki rudarjev ne ustrezajo opravljenemu delu, glede nestrokovnega dela obratovodje pa so bila mnenja različna. Zastopniki rudarjev so vztrajali pri zahtevi za njegovo odstranitev zaradi svoje življenjske ogroženosti, predstavniki rudarskega glavarstva in TPD pa so sicer priznavali obratovodjeve napake, ki pa da niso za rudarje zelo nevarne. TPD je pri mezdni zahtevi ugodila rudarjem. Zagotovila jim je, da bo pri odmeri akordnih postavk upoštevala delovne pogoje in jim garantirala minimalne mezde za čas, ko čakajo na vozičke in drug material, zaupnikom strokovnih organizacij pa je priznala pravico do pritožb glede akordnih prejemkov. Zastopnik TPD pa ni hotel pristati na odstavitve obratovodje, dokler se rudarji ne vrnejo na delo. Pomiril jih je šele veliki župan dr. Miroslav Lukan z informacijo, da je TPD nastavila obratovodjo le začasno in da ga namerava prestaviti. Končno so sklenili, da bodo 14. maja začeli spet delati, toda zagrozili so s splošno rudarsko stavko, če TPD v enem tednu obratovodje ne bo premeštila. V času stavke je bila orožniška postaja v Zagorju okrepljena, pripadniki Orjune pa so z letaki zaman poskušali rudarje nahujskati zoper ZRDS, ki je šestdnevni stavkovni boj uspešno vodila.⁴⁶

Začetek meznega gibanja rudarjev TPD junija 1923 in priprave na veliko stavko

Stavka zagorskih rudarjev je pokazala, da so se odnosi med delavstvom in TPD zaostrovali. Rudarji so bili ogorčeni nad krivičnimi postopki posameznih ravnateljev, obratovodij in delovodij TPD, posebno pa jih je razburilo postopanje TPD ob 50-letnem jubileju. Tedaj je vsem uradnikom in poduradnikom izplačala po dve mesečni pla-

či, dobili so jih tudi ruski emigranti, vranglovci, za le nekajmesečno delo, medtem ko je rudarje, ki so imeli več desetletij delovnega staža, prezrla.⁴⁷ Na glavni skupščini TPD 1. junija 1923 so za leto 1922 ugotovili, da ima 16 447 247 din dobička (uradna relacija krona : dinar je bila 4 : 1). Razdelili so 5 % dividende in 45 % superdividende, skupaj torej 50 %, kar je bilo občutno več kot prejšnja leta. Samo v ilustracijo naj navedemo, da je imela TPD leta 1919 7 366 543 kron dobička in razdelila je 10 % dividende, leta 1920 je znašal dobiček 12 264 188 kron, dividende so bile 11 %, leta 1921 so ob dobičku 14 109.225 kron razdelili 12,5 % dividende. Ti podatki kažejo, kako so dobički TPD nenehno naraščali, posebno velik skok pa je bil od leta 1921 na leto 1922, ko so dividende narasle kar za štirikrat. Na tem mestu naj omenimo, da je TPD v naslednjih letih svoje dobičke še povečevala, v letu 1923 na 31 867 949 din (tedaj je razdelila 50 % dividende, in sicer skupaj 22 500 000 din), leta 1924 pa je znašal dobiček 28 530 792 din, delničarji pa so si razdelili celo 60 % dividende.⁴⁸ Strokovna borba je ob skupščini TPD 1. junija 1923 poudarila, da tako visokih dividend ni doslej izplačalo še nobeno podjetje v Jugoslaviji.⁴⁹ Ti visoki dobički so rezultat povečanega izkoriščanja rudarjev, saj se je ob precej stalni zaposlenosti nenehno povečevala proizvodnja (od okoli 930 000 ton leta 1919 na okoli 1 320 000 ton leta 1923),⁵⁰ TPD pa je znala tudi vsako mezдно gibanje rudarjev izrabiti za izsiljevanje višjih cen, s katerimi je vedno več pridobila, kot je povečala rudarske prejemke.⁵¹ Ob tako visokih dobičkih je bilo upravičeno hudo nezadovoljstvo rudarjev zaradi ravnanja predstavnikov TPD v mezdnih gibanjih, ko so se tudi z različnimi špekulacijami na vse načine branili ugoditi gmotnim zahtevam rudarjev. Vsa navedena dejstva so vplivala na oblikovanje zahtev rudarjev za precejšnje izboljšanje gmotnih in delovnih pogojev, ki naj bi jih uveljavili v novi kolektivni pogodbi, medtem ko je stari pogodbi potekel rok veljavnosti konec junija.

Rudarji so pripravljali mezдно gibanje v času, ko so se že kazali znaki gospodarske krize. Nanjo je Strokovna borba opozorila že marca 1923, ko je poudarila: »Buržoazija je nastopila proti delavstvu najprej s političnimi sredstvi, t. j. z Obznano in zakonom o zaščiti države«. S temi sredstvi ga je oropala možnosti združevanja in štrajka. »Sedaj pa nastopa z gospodarskimi sredstvi, s politiko deflacije. Pred durmi je gospodarska kriza. Zato se bojuje kapitalizem proti vsem socialno-političnim zakonom«. ⁵² Začelo je zmanjkovati denarja za kredite oziroma za naložbe, kar je imelo za posledico precejšnjo brezposelnost zlasti v stavbinski stroki. Leta 1923 so cene življenjskih potrebščin zadnjič v povojnih letih še narasle, vendar v primerjavi s prejšnjimi leti le malo. Tako so se povprečni mesečni izdatki za hrano za eno osebo leta 1923 povečali v primerjavo s prejšnjim letom le za okoli 6 %, leta 1924 so se znižali za 3 %, medtem ko so se ti izdatki leta 1922 v primerjavi z letom 1921 povečali kar za okoli 75 %.⁵³ Strokovna borba je poudarila, da imajo v takih gospodarskih razmerah in ob reakcionarnih ukrepih oblasti manjša lokalna gibanja za izboljšanje položaja delavstva le minimalne možnosti za uspeh. Zato »je treba misliti na večje generalne akcije, katere naj s številčno močjo in odločno voljo pokažejo, da bo delavstvo branilo svoj življenjski obstoj«. ⁵⁴ Poleti 1923 so zlasti akcije rudarjev ter železničarjev in javnih nameštencev dobile take razsežnosti, kakršne je v novih razmerah predvidevala Strokovna borba.

V začetku junija so o novem mezdnem gibanju začeli razpravljati rudarji na svojih shodih, vzporedno s krepitvijo priprav nanj pa je tudi TPD okrepila svojo obveščevalno dejavnost, da bi se vsestransko pripravila na pričakovano stavko. Posebno pozorno je zasledovala odnose med strokovnimi organizacijami, in že »raport« njenega plačanca s shoda Unije 8. junija v Trbovljah je pokazal, da med njimi ni enotnosti. Predstavniki Unije so zahtevali takojšnjo postavitev mezdnih zahtev in obtoževali so ZRDS, da mezдно gibanje zavlačuje, hkrati pa so odločno nasprotovali enotnemu nastopu v njem s krščanskosocialnimi in narodnosocialističnimi strokovnimi organizacijami. Tajnik ZRDS Jože Kolšek in drugi predstavniki te strokovne zveze so odgovorili, da delavstvo še ni pripravljeno na mezdni boj, odločno pa so se zavzeli tudi za enoten nastop vseh

strokovnih organizacij. Na shodu je »bivši komunist« Franc Saje »obžaloval medsebojno prepiranje in neslogo zdaj, ko mora biti ves proletariat složen. On smatra predstoječi mezdni boj že za ponesrečen, ker se o tem javno razpravlja, mesto da bi se določil za to ožji odbor. Družba da ima svoje špijone tukaj in je o tem natanko informirana«. »Raport« se končuje z ugotovitvijo, da so se voditelji obeh razrednih organizacij »hudo napadali, kar je navzoče delavstvo ozlovljilo in razburilo«. Poročilo zaupnika TPD s shoda ZRDS 10. junija je ugotovitev o neenotnosti še potrdilo. Na njem so obsojali Unijo, da se je razdor, med govorniki pa je bil tudi tedanji sekretar pokrajinskega komiteja KPJ Jaka Žorga, ki je poudaril, »da mora iti delavstvo s svojimi zahtevami do skrajnih mej – do stavke«. ⁵⁵ Ta dva »raporta« sta omogočila TPD, da je ugotovila »precejšnjo napetost« med razrednimi strokovnimi organizacijami pred mezdni gibanjem in da je lahko predvidela njegovo zaostritev v stavko.

Strokovna borba je nato objavila predlog zahtev za izboljšanje gmotnih in delovnih pogojev rudarjev TPD v novi kolektivni pogodbi. Prejemki samskih rudarjev naj bi se povprečno povečali za okoli 45 %, občutno pa naj bi se povečale družinske doklade za žene in otroke, tako da naj bi pri delavcih s petimi otroki povišek znašal 80 % dotodanjih prejemkov. V predlogu je bila natančno navedena količina živil in drugih življenjskih potrebščin, ki morajo biti osnova za izračunavanje minimalnih mezd in doklad. Za akordni zaslužek je bila postavljena zahteva, da ne sme biti nižji od normalnih mezd, zaupniki pa naj bi imeli pravico posredovati pri odmeri akordov in reklamacijah. V novi kolektivni pogodbi naj bi bila tudi nova določila glede delovnega časa (46 ur dela na teden, omejitev nadurnega dela, boljši pogoji za žensko in mladoletno delovno silo), vsi zaposleni pa naj bi imeli pravico tudi do dvotedenskega dopusta.

Strokovna borba je poudarila, da so mezdne zahteve normalne, zlasti če se upoštevajo visoka izplačila dividend za leto 1922, ob katerih je TPD poklonila delničarjem še nove akcije po 62,50 din, ki so na borzah vredne 110 din. ⁵⁶ Glas svobode pa je še opozoril, da je imela TPD tako velike dobičke kljub temu, da je leta 1922 veliko investirala v Rajhenburgu in Hudi jami ter zgradila reprezentančno stavbo in vile za svoje ravnatelje. ⁵⁷ Hkrati pa je Strokovna borba opozorila rudarje, da jih čaka hud boj in da morajo biti pripravljeni na šesttedensko stavko, na prihod vojaštva v Revirje, na aretacije zaupnikov in preganjanje družin.

Medtem ko so predstavniki Jugoslovanske strokovne zveze in Narodno socialne strokovne zveze ⁵⁸ podprli navedene zahteve in skupni boj, so predstavniki Unije zagotovili svojo solidarnost, odklonili pa so podpisati skupne zahteve in sodelovanje v akcijskem odboru za vodenje mezdne gibanja. Strokovna borba je ostro odklonila njen razlog, da ne more sodelovati s krščanskimi socialci, »ker pri mezdni gibanji se mora pozvati na solidaren nastop vse delavstvo, tudi neorganizirane in bi s tem, da odklanjamo kršč. socialce, gibanju več škodovali kakor pa koristili ... Nismo prijatelji ne črnih kut, ne rumenega platna in tudi ne rdečih hinavcev, ki so neiskreni ... Saj posebno kršč. socialci v akcijah najbolje spoznajo nesmisel svoje ‚razredne solidarnosti in vzajemnosti‘ in najlažje se jih v akcijah pridobi za načelo nepomirljivega razrednega boja. Nobenega vzroka ni za odklanjanje enotnega nastopa v mezdni gibanji tudi s črnimi kutami in če vi odklanjate solidarnost, ker se ne marate družiti z nerazredno maso, pokazujete s takim nastopom, da razredno zavednost kaj slabo razumete«. ⁵⁹

TPD je takoj, ko je zvedela za navedene zahteve, obvestila o njih pokrajinsko upravo za Slovenijo. Poudarila je, da imajo rudarji TPD najvišje plače in da se v zadnjem obdobju cene življenjskih potrebščin niso bistveno spremenile, vsak povišek zaslužkov pa bi imel za posledico povišanje cen premogu. Glede na to ni vzrokov za novo mezdno gibanje. ⁶⁰ S temi stališči se je strinjala tudi pokrajinska uprava v poročilu ministrstvu za gozdove in rude 18. junija. Pritrdila je tudi oceni TPD, da v navedeni akciji ne gre samo za izboljšanje gmotnega položaja, temveč jo komunistični agitatorji

izkoriščajo za svoje politične cilje. Zelo velika je tudi nevarnost, da bi se morebitna stavka rudarjev povezala z bojem državnih nameščencev in železničarjev za izboljšanje gmotnega položaja, kar bi imelo »nedogledne posledice«. Veliki župan dr. Lukan je zato takoj ukazal okrajnemu glavarstvu v Celju, naj proti »hujskačem« za stavko postopa po zakonu o zaščiti države, hkrati pa je obvestil komando V. orožniške brigade in komando dravske divizijske oblasti na pripravljenost v primeru izbruha stavke.

Po vložitvi rudarskih zahtev TPD je rudarsko glavarstvo 25. junija sklicalo pogajanja, na katerih je njegov predstavnik poudaril, da ima pooblastilo le za reguliranje mezd glede na rast draginje po stari kolektivni pogodbi. Rudarski zastopniki so to odklonili, znova so opozorili na ogromne dobičke TPD in zahtevali pogajanja o novi kolektivni pogodbi.⁶¹ Strokovna borba je v komentarju k prvim pogajanjem znova opozorila, da bo »boj hud, kakršen še nobeden doslej«. ⁶²

Na novih pogajanjih, do katerih je prišlo po posredovanju predstavnikov rudarskega akcijskega odbora pri pokrajinskih oblasteh, je TPD označila delavske zahteve kot pretirane in poudarila, da bi jih lahko izpolnila le z občutnim zvišanjem cen premoga. Tej oceni so se pridružili predstavniki pokrajinske oblasti, ki »da ne bo dopustila, da bi se delavstvo poslužilo v dosego takih zahtev štrajka«. TPD je tudi spretno izrabila nezadovoljstvo nekaterih samskih rudarjev s predlogom za občutno povišanje družinskih doklad in ponudila tako regulacijo mezd, da bi se poslabšal gmotni položaj poročenih rudarjev. Končno je TPD ponudila 3 din poviška na dan, odklonila pa je tudi vse zahteve za izboljšanje delovnih pogojev. Oblasti so v svojih poročilih posebej poudarjale, da se Unija ne udeležuje pogajanj ter da so tudi po izjavi njenega tajnika Ivana Krušiča navedene zahteve pretirane.⁶³

V času pogajanj je tudi del meščanskega časopisja poudaril pretiranost rudarskih zahtev, z njim pa sta polemizirala zlasti lista Glas svobode in Strokovna borba.⁶⁴ Glas svobode je znova opozarjal na ogromne dobičke TPD in poudarjal, da bi lahko brez zvišanja cen premoga ugodila zahtevam rudarjev, ki so jih vložili zaradi svojega bednega stanja, ter dodal, da so v nekaterih podjetjih delavci že bolje plačani, kot bi bili zaposleni pri TPD z ugoditvijo mezdnih poviškov. Glas svobode je v članku Pred velikimi mezdnimi boji poudaril: »Buržoazija igra opasno igro. Opirajoč se na silo bajonetov, odklanja zahteve proletariata in provocira boj ... Pred pričetkom boja smo. Lačni in goli, pripravite se.«⁶⁵

Medtem so se na eni strani rudarji in na drugi strani TPD in oblasti pospešeno pripravljali na odločilni boj. Tajnik ZNSOS je v svojem poročilu 26. junija zapisal: »V sredi julija pride do velike stavke, ki bo dolgotrajna. Moralna priprava na stavko je dobra, materialne priprave pa niso dovoljne, ker so dosedanje mezde zelo nizke. Stavkajoče se bode poslalo na kmete, v katero svrhu smo stopili že v stik s sodrugi na deželi.«⁶⁶ Predsednik osrednjega odbora ZRDS Andrej Forte, hkrati tudi partijski sekretar v Trbovljah, je v svojem pričevanju omenil organizirano delo rudarjev na kmetih v času stavke, kot pripravo na stavko pa tudi sestanke s samskimi rudarji, ki jih je TPD naščuvala zoper družinske doklade. Končno so jih pridobili za skupni nastop. Pred stavko so se vodilni revirski komunisti sestali s sekretarjem PK KPJ Jakom Žorgo ter njegovim članom Marcelom Žorgo na hribu Špicberg med Trbovljami in Zagorjem ter ugotovili, da je zaradi zavračanja zahtev rudarjev edini izhod stavka.⁶⁷ Na tem mestu naj omenimo, da je z začetkom stavke nato sovpadlo zasedanje pokrajinskega strankinega sveta KPJ 22. julija 1923, na katerem so pri urejanju kadrovskih vprašanj oziroma »razporeda dela KPJ Slovenije« ponovno zadalžili Alberta Hlebca za tajnika ZNSOS, Jožeta Kolška za tajnika ZRDS, v sindikalno frakcijo pa so poleg Hlebca, Kralja, M. Žorge in Kordiča imenovali še Ivana Makuca. Po poročilu na zasedanju je bilo tedaj v Sloveniji 72 članov KPJ, od teh 20 v Trbovljah in 5 v Zagorju, ter 263 članov Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, od teh 57 v Trbovljah, 23 v Zagorju in 2 v Hrastniku.⁶⁸ Strokovne organizacije so pred stavko opozarjale rudarje, da bo boj dolgotrajen in da

naj si pripravijo zaloge živil za dva meseca. Orožniške postaje so nato poročale, da so opazile povečan nakup živil in oskrbo z deputatnim premogom.

Na drugi strani pa se je za nepopustljivi boj pripravljala TPD, ki je okrepila svojo skrivno obveščevalno službo. Pospešila je dobavo premoga svojim glavnim porabnikom in menda je železnico založila z njim kar za dva meseca in pol. Posebej pa si je prizadevala, da bi za zadušitev stavke pridobila, razen stavkokazov, tudi podporo oblasti. Pokrajinska uprava je s stopnjevanjem nevarnosti stavke še okrepila pogostnost poročanja okrajnih glavarstev in orožniških postaj, da bi mogla ob njenem izbruhu takoj ukrepati. O poteku rudarskega boja pa je ves čas podrobno obveščala tudi osrednjo vlado. Minister za notranje zadeve je 30. junija na osnovi informacije, da so rudarji TPD v primerjavi z drugimi »najbolje plačani«, in domneve, da so njihove zahteve »povstavljene iz političnih razlogov, da bi se izzval štrajk«, ukazal velikemu županu dr. Lukanu, naj uporabi vse ukrepe za morebitno preprečitev nameravane stavke. Že od 4. julija je imela V. orožniška brigada povelje o okrepitvi orožniških postaj v krajih stavke. Pokrajinske oblasti so 19. julija sklicale nova pogajanja in ker tudi na njih TPD ni popustila delavskim zahtevam, je naslednji dan v rudnikih TPD izbruhnila stavka,⁶⁹ ki je nato po ostrini »prekašala prejšnje, oboji – stavkajoči in podjetnik – so uporabljali prej neznana sredstva«.⁷⁰

Začetek najdaljše stavke slovenskih rudarjev 20. julija ter stopnjevanje pritiska TPD in oblasti za njen zlom do konca avgusta 1923⁷¹

Že prvi dan stavke je II. orožniški bataljon poslal okrepitev orožniškim postajam v krajih stavke, v pripravljenosti pa so bili tudi gojenci orožniške šole. O teh ukrepih so takoj obvestili komando dravske divizijske oblasti. Predstavniki akcijskega odbora pa so v vsej rudniških središčih TPD organizirali shode, na katerih so rudarje seznanili z neuspehom pogajanj. Omenimo naj, da je rudarsko glavarstvo že 21. julija sklicalo predstavnike strokovnih organizacij na razgovore, na katerih so skušali doseči, da bi zmanjšali svoje zahteve, toda ponovno so se razšli brez uspeha.

Po poročilih okrajnih glavarstev in orožniških postaj so se rudarji povsod soglasno odločili za stavko, ponekod pa so še posebej poudarili, da bodo vztrajali »do skrajnosti«, »do končne zmage«. Na shodih so govorniki opozarjali na disciplino in na izogibanje vsakršnim incidentom z oblastmi, rudarje pa so pozvali, naj odidejo na delo na kmete, da si zaslužijo hrano. Ponekod so določili tudi straže za varovanje rudniških naprav. Straženje pomembnih objektov so takoj po izbruhu stavke prevzeli orožniki. Oblasti so takoj naslednje dni poročale,⁷² da rudarji množično odhajajo na podeželje.⁷³

Stavka je zajela vse rudnike TPD in tudi druge njene obrate (cementarno in opersko v Trbovljah ter apnenico v Zagorju), iz solidarnosti pa so začeli stavkati tudi rudarji na dnevnih kopih v Trbovljah in Rajhenburgu, ki jih je dala TPD v zakup podjetniku Dukiču. Tako je stavkalo v Trbovljah 4200 rudarjev in drugih delavcev, v Zagorju 1600, v Hrastniku 1300, v Rajhenburgu 800, v Hudi jami pri Laškem 600, v Kočevju 900 (v tem rudniku so začeli stavkati 23. julija), skupaj 9400 rudarjev in drugih delavcev. Od teh jih je bilo po poročilu tajnika ZNSOS Hlebca organiziranih največ v ZRDS, kjer je bilo vpisanih 4000 rudarjev, prispevke pa jih je redno plačevalo nekaj sto manj. V JZS jih je bilo okoli 1200, približno 200 rudarjev pa je bilo članov Unije in NSSZ. Po Hlebčevi oceni je bilo okoli 4200 rudarjev neorganiziranih, med katere je prištel tudi tiste člane ZRDS, ki niso redno plačevali prispevkov.⁷⁴ Vodstvo stavke je prevzel osrednji stavkovni odbor, v posameznih krajih pa so delovali še krajevni stavkovni odbori. Glede na izkušnje, da so oblasti poskušale z aretacijami članov stavkovnih odborov zlomiti stavke, so bili na partijsko pobudo že ob začetku stavkovnega boja določeni tudi njihovi namestniki oziroma postavljeni rezervni stavkovni odbori.⁷⁵

Prav v aretacijah članov stavkovnih odborov oziroma funkcionarjev ZRDS ter v organiziranju stavkokazov je videlo vodstvo TPD poglavitni sredstvi za zadušitev stavke. V teh prizadevanjih pa je lahko računalo na vso podporo oblasti. Ob tem naj poudarimo, da so bili vsi napori TPD usmerjeni v zlom stavke in ni bilo z njene strani nikakršne pripravljenosti za pogajanja s stavkajočimi. V razbitju stavke je videla predvsem možnost, da si dolgoročno ustvari pogoje za povečano izkoriščanje rudarjev. Posebej si je TPD zastavila tudi cilj, da odločno obračuna s funkcionarji in zaupniki neodvisnih političnih in strokovnih organizacij, da zlomi njihovo akcijsko sposobnost.

V uporabi različnih sredstev in metod pritiska TPD in oblasti za zlom stavke lahko v času njenega trajanja ugotovimo tri obdobja: 1. od 20. julija do začetka odločne akcije TPD in oblasti za zadušitev stavke v začetku avgusta; 2. od krepitve stavkokaštva («štrajkbreherstva») in preganjanja funkcionarjev ZRDS do sabotaže v trboveljski električni centrali v noči na 30. avgust; 3. od množičnih aretacij funkcionarjev in zaupnikov ZRDS do konca stavke 17. septembra.

Okrajna glavarstva in orožniške postaje so v prvih poročilih poudarjale, da stavka poteka mirno, in posebej navedle, da se stavkajočim niso pridružili tudi rudarji v državnih rudnikih v Velenju in Zabukovici. Edino okrajni glavar v Kočevju je takoj ob začetku stavke razglasil od 21. ure dalje policijsko uro za gostinske lokale.

Medtem je vodstvo TPD posvetilo vso pozornost organiziranju stavkokazov. Z njimi je sklenilo obnoviti proizvodnjo najprej na dnevnikih kopih v Trbovljah in Kočevju. Kot prve stavkokaze je zaposlilo nad 300 poduradnikov in približno enako število predelavcev. Te je za ročno delo nagradilo s 50 % poviškom njihovih dotodanjih mesečnih plač. Predelavcem je vodstvo TPD zagrozilo s službeno degradacijo, če se ne bodo vrnili na delo. Predvsem s poduradniki in predelavci je uspelo drugi teden stavke delno obnoviti proizvodnjo na omenjenih dnevnikih kopih.⁷⁶

Konec julija so prišli v Ljubljano predstavniki ministrstva za gozdove in rude in se na pokrajinski upravi sestali s predstavniki strokovnih organizacij ter jih ponovno nagovarjali, naj znižajo svoje zahteve. Ob tem je ljubljansko ravnateljstvo TPD odklonilo kakršnakoli pogajanja o delavskih zahtevah. Dne 31. julija je nato izdalo razglas, s katerim je še zadnjič ponudilo 3 din poviška na dan, hkrati pa je vse rudarje seznanilo, da bo vse, ki se v 48 urah ne bodo vrnili na delo, štel za odpuščene. Vodstvo TPD si je posebej pridržalo pravico, da ne sprejme na delo povzročiteljev stavke. Ob tem razglasu je krščanskosocialna Pravica poudarila, da se je z izprtjem »začel šele pravi boj«.⁷⁷

Stanje po tem ultimatu TPD so obravnavali tudi trboveljski rudarji na shodu 4. avgusta s 1500 udeleženci, na katerem je Ivan Pristav uvodoma poudaril, da so politične oblasti njemu in Francu Salamonu, oba sta bila funkcionarja ZRDS, prepovedale govoriti na shodu, kar smatra »za pričetek terorja«. Nato je funkcionar ZRDS Jože Princ rudarje opozoril, da je TPD tudi že doslej grozila s kolektivnim odpustom in tako poskušala razbiti njihove stavke. Cilj njenega poziva na delo je povzročiti med stavkajočim delavstvom »razdor, zmedo in stavkokaštvo«. Na shodu so obsojali stavkokaze v opekarni, v cementarni, v elektrarni in v osrednji delavnici, ki jih je treba »brezbobzirno prezirati«, saj so »večji sovražniki proletariata, nego je TPD sama«. Govorili so tudi o nameri TPD, da bo poskušala odpustiti funkcionarje, ki vodijo stavko, kar naj rudarji s solidarnostjo preprečijo. Rudarje so tudi obvestili, da je ljubljanska občina finančno podprla stavkajoče, in poudarili, da je »cela javnost na njihovi strani«. Na shodu so posebej obsojali vodstvo TPD, da je preprečilo izplačevanje podpor iz bolniškega fonda obolelim rudarjem. Končno so na shodu rudarji sprejeli resolucijo, s katero so protestirali proti organiziranju stavkokazov in grožnji s kolektivnim odpustom, odločno pa so tudi poudarili pripravljenost za nadaljevanje stavke. Pristav je shod sklenil z ugotovitvijo, »da je stavka ena najtežjih borb, ker se bo odločilo o zmagi ali porazu – če bomo zmagali, bomo dosegli poboljšanje za nekaj let, ako pa propademo,

bomo pobasali culice in odšli iz Trbovelj«. Delavstvo se je s shoda razšlo s petjem Internationale.

Poročilo o shodu je TPD poslala pokrajinski upravi, ki je zahtevala preiskavo zoper njegove glavne organizatorje zaradi morebitne aretacije, okrajni komisar, ki je prisostvoval shodu, pa se je moral zagovarjati, zakaj ga ni razpustil.⁷⁸ Ta shod nazorno pričča, kako odločni so bili rudarji kljub ukrepom TPD za nadaljevanje stavke, hkrati pa so se zavedali njenega usodnega pomena za njihov nadaljnji položaj.

Centralno ravnateljstvo TPD v Ljubljani je od ravnateljstev posameznih rudnikov že 30. julija zahtevalo, naj takoj izdelajo sezname rudarjev, ki zaradi svoje velike angažiranosti v stavki v nobenem primeru ne bi prišli v pošteve za ponovni sprejem na delo. Prvi sezname odpuščenih so bili poslani centralnemu ravnateljstvu TPD, še preden je potekel 48-urni rok za kolektivni odpust. Ravnatelj rudnika v Kočevju Vitold Biskupski je k seznamu še posebej pripisal, naj centralno ravnateljstvo posreduje pri političnih oblasteh, da bi odpuščene rudarje tudi izgnali iz Kočevja. Od okrajnega glavarja je zahteval deložacijo odpuščenih rudarjev iz stanovanj, z njo pa so grozili tudi v Trbovljah. Vendar so pokrajinske oblasti, tudi po posredovanju dveh poslancev Slovenske ljudske stranke, deložacijo do nadaljnjega odložile.⁷⁹

Vsi ti ukrepi in grožnje vodstva TPD so vplivali zlasti na neorganizirane nekvalificirane delavce, da so se začeli vračati na delo na dnevne kope. Za to delo so agenti TPD nabirali nekvalificirane delavce tudi na Hrvaškem in v Prekmurju, pri organiziranju stavkokazov pa je pomagala tudi Organizacija jugoslovanskih nacionalistov.⁸⁰ Vodstvo TPD je zahtevalo od oblasti, da zaščitijo stavkokaze, hkrati pa jim je pošiljalo sezname delavskih voditeljev, ki da terorizirajo stavkokaze in odvrčajo delavljone rudarje od vrnitve na delo. Posebej si je prizadevalo za aretacije članov osrednjega stavkovnega odbora. Oblastem je pošiljalo ovadbe, da »se je zaupnim potom ugotovilo, da imajo bivši kom.(unistični) kolovodje in nekateri odborniki stavkovnega odbora zveze z inozemskimi kom.(unističnimi) udruženji in da nabavljajo od istih prepovedane propagandne brošure. Zato se je stavil žandarmeriji predlog, da takoj aretirajo najagilnejše rovarje«.

Vodja pokrajinske uprave dr. Lukan je dal nato 6. avgusta okrajnim glavarstvom v Celju, Litiji, Brežicah in Kočevju nalogo, naj »delavljone z vsemi razpoložljivimi sredstvi« zaščitijo in naj za izpolnitev te naloge sporočijo potrebe po morebitnih okrepitevah orožniških postaj. Štiri dni kasneje, 10. avgusta, pa so okrajna glavarstva dobila zadolžitev, naj izdajo orožniškim postajam nalog za aretacijo ne le tistih, ki bi izvajali nasilje nad delavljoni rudarji, temveč tudi vseh, ki bi kakorkoli hujskali in s pretnjami vplivali na stavko oziroma kakorkoli poskušali ogroziti javni red in mir. Pokrajinska uprava je priložila sezname »glavnih hujskačev« – komunistov, proti katerim morajo zlasti odločno nastopiti. Proti njim je treba postopati ne le po zakonu o zaščiti države, temveč tudi po odgonskem zakonu iz leta 1871. Pokrajinska uprava je o svojih ukrepih, ki imajo namen »stavki napraviti čimprej konec s tem, da se izločijo začasno iz vrst delavstva glavne kolovodje ...«, obvestila komando V. orožniške brigade in višje državno pravdnitvo »v svrhu enotnega nastopa vseh državnih organov pri tej akciji«.

Okrajna glavarstva so nato z razglasi seznanila delavstvo z navedenimi ukrepi in pozvala vse, naj prestopke, pretnje ali nasilja nad delavljoni naznanijo orožnikom. Celjsko okrajno glavarstvo, ki je 9. avgusta razglasilo delno policijsko uro za gostinske lokale, je v svojem razglasu dva dni kasneje vse organizacije in društva posebej opozorilo, da bo v času stavke prepovedalo tudi vsa zborovanja, na katerih bi v katerikoli obliki vplivali na zborovalce ali javnost proti delavljoni delavstvu oziroma hujskali na stavko. Tem ukrepom so sledile ovadbe agentov TPD o grožnjah stavkokazom, po katerih so orožniki osumljence aretirali.

Zgodaj zjutraj 10. avgusta so orožniki aretirali predsednika ZRDS Andreja Forteta ter člana osrednjega vodstva Franca Salamona in Karla Vebra, medtem ko sta se Jožef

Kolšek in Ivan Pristav, prav tako vodilna funkcionarja ZRDS, aretaciji uspela izogniti. Vse te voditelje stavke in »strastne komuniste« so obtožili pisanja grozljivih pisem stavkokazom. Ravnateljstvo TPD v Trbovljah se je pritoževalo nad nespretnostjo orožnikov, ki niso uspeli aretirati še dveh »glavnih kolovodij« ter sta nato v Revirjih še naprej delala za nadaljevanje stavke.⁸¹

V podjetniškem poročilu za leto 1923 je bilo rečeno, da si je trboveljsko ravnateljstvo TPD od vsega začetka prizadevalo, »da se ugonobi na en ali drug način vpliv stavkovnega akcijskega odbora na stavkajoče ...« Imelo pa je težave, predno je uspelo s predlogom za aretacije, kajti staro orožniško moštvo je bilo zamenjano, novo pa ni bilo izkušeno v ukrepanju pri stavkah. Toda priznati je moralo, da z aretacijami glavnih voditeljev »uspeh še ni bil dosežen. Na njihovo mesto je stopil nadomestni zaupniški odbor, ki je vodil za tem stavko«.⁸² Stavkovni odbor se je med stavko sestajal na Čečah nad Hrastnikom, revirski komunisti in vodilni funkcionarji iz Ljubljane pa so se še posebej sestajali tudi na hribu Špicberg.⁸³

Po teh oblastnih ukrepih so se razmere v rudarskih revirjih zelo zaostriale. Na razburjenje rudarjev je še posebej vplival protizakoniti sklep vodstva TPD, da jim od njihovih julijskih prejemkov odtegne za vsak dan stavke 15 din, kot da gre za neopravičeni izostanek z dela. Iz bojazni pred incidenti so morali izplačevanje 11. avgusta zavarovati orožniki. S tem ukrepom je TPD rudarje, ki jim je že tudi od začetka stavke zaprla rudniške konzume, gmotno prizadela za več kot milijon dinarjev. Omenimo naj, da so po prizadevanjih TPD orožniki, ki so vestno ukrepali po njenih navodilih, dobili izplačane posebne doklade.

V takih razmerah je TPD še okrepila različne oblike pridobivanja stavkokazov, na drugi strani pa si je vodstvo stavke prizadevalo preprečiti to nevarnost za njen zlom. Nov udarec za njegovo delovanje je bila prepoved shodov, ki jo je okrajno glavarstvo v Celju razglasilo 14. avgusta. Okrajno glavarstvo v Litiji pa je istega dne štirim funkcionarjem ZRDS prepovedalo prihajati na območje Zagorja in izdalo je prvo odločbo o preselitvi funkcionarja ZRDS v domovinsko občino.⁸⁴ Vsi ti oblastni ukrepi so pomenili postopno uvajanje pravega izjemnega stanja.

Po prepovedi shodov se je vodstvo stavke pri njenem nadaljnjem vodenju znašlo v težkem položaju. Na njegovø pobudo so sklicali še nekaj shodov poslanci Slovenske ljudske stranke, ki so bili glede na to, da je stavkalo tudi krščanskosocialno delavstvo, precej aktivni pri posredovanjih v korist stavkajočih. Na to njihovo delovanje je še posebej vplivalo to, da je bila klerikalna stranka tedaj v ostri opoziciji proti radikalni vladi Nikole Pašiča. Omenimo naj, da so s posredovanji neuspešno poskušali pridobiti vpliv med delavstvom tudi pokrajinski in lokalni funkcionarji Narodne radikalne stranke.⁸⁵ Toda tudi klerikalni poslanci so se kmalu uklonili velikemu županu, ki jim je ne glede na imuniteto prepovedal shode. Po vsem tem so morali zaupniki »pričeti s podrobnim delom od moža do moža«. Okrepiti so morali prizadevanja, da bi odvrnili od stavkolomstva zlasti približno 200 delavcev iz Hrvaške in Prekmurja, ki so jih agenti TPD sredi avgusta pripeljali za obnovitev dela na dnevnikih kopih v Kočevju in Rajhenburgu. Premamili so jih z lažnimi obljubami o visokih zasluškkih, niso pa jim tudi povedali, da rudarji stavkajo. Okrajni glavar v Kočevju je v poročilu zapisal, da so mu skoraj vsi novi delavci izjavili, da ne bi prišli, če bi vedeli za stavko. Kljub temu, da so orožniki poskušali preprečiti stike novih delavcev s stavkajočimi, se jih je več deset vrnilo, ko so jih rudarski zaupniki seznanili s svojim bojem in ko so spoznali, da so izigrani, nekateri pa so ostali samo zato, ker niso imeli denarja za povratek. Sicer pa je po poročilih TPD oziroma oblasti delavci sredi avgusta v Trbovljah na dnevnem kopu 442 rudarjev in v jami 37, v Kočevju jih je po prihodu novih delavcev delalo 234, v Rajhenburgu pa na dnevnem kopu in v jami okoli 100.

V teh dneh so orožniki pod obtožbo, da so grozili stavkokazom, aretirali še nekaj sindikalnih funkcionarjev. Stavkovno vodstvo je po oblastni prepovedi javne agitacije

za nadaljevanje stavke v noči na 23. avgust razširilo v Revirjih letake, v katerih je rudarje pozvalo naj vztrajajo v zanje odločilnem boju. V letaku je navedlo, da bosta zaradi pomanjkanja premoga v kratkem ogrožena obratovanje podjetij in promet, stavekajočim je zagotovilo gmotno pomoč, svarilo jih je, naj ne podlegajo grožnjam, terorju in lažni propagandi agentov TPD, pozvalo je stavekokaze, naj se pridružijo stavekajočim, obsojalo je radikale in »socialpatriote«, posebno Ivana Krušiča, predsednika Unije, da »hočejo štrajk završiti brez garancij«, v sklepu pa je znova poudarilo ekonomski značaj stavke: »Kruha nam dajte – pa bomo delali«.

TPD je takoj odgovorila s svojim letakom, v katerem je delavske voditelje obtožila, da med rudarji širijo neresnične vesti za njihovo vztrajanje v stavki. Poudarila je, da se je dobro pripravila na boj in da imajo vsi porabniki dovolj premoga iz dobav pred stavko in iz uvoza, precejšnje količine pa sedaj že nakopljejo stavekokazi. Pretiravala je v navedbi, da dela že 2112 rudarjev, da je obratovanje v Kočevju že normalno, da velike količine premoga dobi z dnevnega kopa in delno iz jame v Trbovljah, da je delno vzpostavljeno obratovanje tudi v Laškem in Rajhenburgu, prav tako pa polno obratujeta cementarni in opekarna v Trbovljah ter deloma apnenica v Zagorju. Znova je poudarila, da imajo rudarji TPD skoraj za tretjino višje prejemke kot v državnih rudnikih in da je ponudila 3 din poviška na dan, kljub temu da je bil draginjski indeks od zadnje regulacije med negativni; TPD je posebej poudarila, da »ima trdno voljo izbojevati ta družbi od Vaših brezvestnih voditeljev vsiljeni boj do konca in če bi trajala stavka še par mesecev. Družba se ne pogaja in se tudi ne bo.«⁸⁶

Ob tem naj navedemo poročilo tajnika ZNSOS, da je upravni svet TPD na Dunaju po štirih tednih stavke zahteval od ravnatelja ljubljanske centrale Riharda Skubica, »da konča štrajk, pa čeprav se ugodi rudarjem«. Glavni ravnatelj Skubic z ravnateljici iz Trbovelj (Pauer), Hrastnika (Drolec), Zagorja (Heutman) in Kočevja (Biskupski) so se tej zahtevi uprli in celo zagrozili z ostavkami. Menili so, da bi se že dovolj velika moč ZRDS z uspešno stavko še povečala in da jo morajo zato nadaljevati do zmage TPD, s čimer se je končno strinjal tudi upravni svet.⁸⁷ TPD je tako odklanjala kakršnakoli pogajanja s strokovnimi organizacijami tudi potem, ko ji je železniška direkcija ponovno odobrila povečanje cen premoga za 5 %.

Stavkovni odbor oziroma vodstvo ZRDS je nato z novim letakom odgovorilo, da se TPD poslužuje laži o številu stavekokazov ter o zalogah in proizvodnji premoga, rudarje pa je spodbudilo k nadaljevanju stavke tudi z napovedjo pogajanj, v katera da bo TPD prisiljena po uradnem posredovanju. V sklepu je rudarje posebej opozorilo na enotnost. Poleg navedenih je bilo raztrošenih še nekaj letakov ne le v Revirjih, temveč tudi v drugih krajih, kjer so rudarji stavkali. Razmnoževali so jih tudi v posebni ilegalni tehniki, v kateri je delala Tončka Čečeva.⁸⁸

Pokrajinska uprava za Slovenijo je na novo obliko propagiranja stavke takoj reagirala. Okrajnim glavarstvom je dala nalogo, naj poskušajo odkriti razširjevalce letakov in naj proti osumljencem postopajo po zakonu o zaščiti države. Hkrati je pokrajinska uprava dobila 22. avgusta z ministrstva za notranje zadeve nalogo, naj preveri podatke iz poročila komandanta V. orožniške brigade in poostri ukrepe. Komandant orožništva na Slovenskem je po obisku v Revirjih, kjer je dobil informacije od ravnateljstva TPD, poročal ministrstvu za notranje zadeve, »da je motor celega štrajka« ZRDS, v kateri »so znani in prononsirani komunisti«, in da se je v zadnjem času »štrajk začel še bolj politično grupirati kakor pa mezdno«. Poudaril je tudi, da je delavstvo »izborna organizirano«. Razglas TPD o odpustih »ni učinkoval, zato bo rudniško ravnateljstvo zaprosilo Kr.(aljevo) vlado, da energično poseže v zadevo«. Tudi sam je predlagal »energične mere«, predvsem razpust ZRDS ter izgone in deložacije iz rudniških stanovanj.

Zaradi pozivanja rudarjev k nadaljevanju stavke ali groženj stavekokazom oziroma razširjanja letakov je bilo konec avgusta aretiranih še nekaj funkcionarjev ZRDS.⁸⁹ Strokovna borba je 30. avgusta objavila, da je TPD poslala mnogim rudarjem, zlasti

sindikalnim funkcionarjem in zaupnikom, pisma z odpusti in s sporočilom, da je delavske knjižice poslala na trboveljsko občino. Te odpuste je komentirala z ugotovitvijo, da se TPD »hoče iznebiti onih delavcev, ki se zavedajo svojih pravic ...« Znova je zagrozila z deložacijami iz rudniških stanovanj. Orožniki so hodili k trgovcem in jim prepovedovali dajati živila stavkajočim.⁹⁰ ZRDS je dajala trgovcem garantna pisma in delno plačevala nakupe stavkajočih. Ker so bili zaprti tudi rudniški konzumi, je ta ukrep še poslabšal preskrbo rudarjev z življenjskimi potrebščinami. Z nadaljevanjem stavke so se večale tudi njihove gmotne težave. Komunisti so prek ZNSOS in Neodvisne delavske stranke Jugoslavije zato organizirali gmotno pomoč stavkajočim. ZRDS je imela v svoji blagajni že pred stavko zbranih okoli 20 000 din, prek ljubljanske centrale so stavkajočim poslali 12 000 din zbranih prispevkov, ljubljanska občina jih je podprla z 10 000 din, mariborska pa s 5000 din. CDSOJ je iz Beograda poslal 10 000 din.⁹¹ Toda vsa ta gmotna sredstva so bila skromna, če jih primerjamo samo z več kot milijonskim odtegljajem TPD rudarjem od njihovih julijskih prejemkov. Konec avgusta je sekretar PK KPJ za Slovenijo Jaka Žorga prosil sekretariat CK KPJ na Dunaju za hitro in nujno stavkovno pomoč v znesku najmanj 250 000 din.⁹² Zbiranje gotovinske pomoči za svoje člane so organizirale tudi vse druge strokovne organizacije, ki so sodelovale v stavki.

ZNSOS je organizirala stavkajočim tudi moralno pomoč, vendar ne dovolj učinkovito. Tako niso uspeli povezati boja rudarjev z istočasno veliko skupno akcijo železničarjev in javnih uslužbencev, česar so se oblasti zelo bale. Dne 3. avgusta je bila 24-urna protestna stavka železničarjev in javnih uslužbencev, ki sicer zaradi nasprotij med strokovnimi organizacijami oziroma posameznimi kategorijami uslužbencev ni v celoti uspela, toda bila je vidni znak novega vzpona razrednih bojev na Slovenskem. Tudi enourna protestna stavka v mariborskih železničarskih delavnicah zoper militarizacijo 14. avgusta ni bila povezana z bojem rudarjev kot solidarnostna akcija.⁹³ Pač pa je boj rudarjev in železničarjev podprlo z velikim shodom 16. avgusta ljubljansko delavstvo.⁹⁴ Boj rudarjev TPD so 25. avgusta z enodnevno solidarnostno stavko podprli tudi rudarji iz državnih rudnikov.⁹⁵ Toda vse te akcije za moralno pomoč so bile prešibke, da bi zavrle krepitev pritiska TPD in oblasti za zadušitev stavke.

Poraz največje rudarske stavke – udarec za rudarje in revolucionarno delavsko gibanje

Povod za končni obračun TPD in oblasti s stavkajočimi rudarji je bila eksplozija v zastraženi trboveljski električni centrali 30. avgusta ob enih ponoči. Pri tem dinamičnem atentatu so bile delno pokvarjene strojne naprave, razbita so bila vsa stekla in poškodovana streha. Ob eksploziji je bil ranjen tudi predelavec v električni centrali. Orožniška postaja v Trbovljah je o miniranju takoj obvestila nadrejene oblasti, komanda V. orožniške brigade pa je dobila tudi poročila o kraji razstreliva v Zagorju in o poskusu akcije v dinamičnem skladišču pri Laškem, ki sta jo s streljanjem preprečila orožnika. Orožniška postaja Trbovlje – rudnik je takoj po sabotaži, »koja je bila brezdvomno po ... predsednikih in odbornikih, Zveze rudarskih delavcev' organizirana in po njih organih in hujskačih izvršena«, sestavila seznam 27 osumljencev, funkcionarjev ZRDS, in se je že v jutranjih urah lotila aretacij. Zaprla je tudi prostore ZRDS v Pravdičevi gostilni.

Komanda V. orožniške brigade je takoj poslala v Revirje in Laško nove okrepitev, 115 orožnikov, posamezni oblastni organi pa so predlagali tudi posredovanje vojske. V svojem poročilu pokrajinski upravi za Slovenijo 4. septembra je kot vzrok za sabotažo navedla poskus funkcionarjev ZRDS, da bi z njo preprečili delovanje elektrobagerjev na dnevnem kopu v Dobrni. S sabotažo v električni centrali »so hoteli doseči ustavitev električnega obrata, produkcije premoga in so brezdvomno imeli še v načrtu temne uporne namene, ako bi se istim posrečilo odtegniti Trbovljam razsvetljavo ...« Pouda-

rila je, da bi imela uspešna razstrelitev električnih naprav »za rudniški obrat kakor tudi za državno in narodno gospodarstvo nedogledne posledice«. Sabotaža z dinamitom pa ni povzročila večje škode in ni prekinila obratovanja električne centrale.⁹⁶

Kljub temu je ta akcija v časopisju izredno odmevala. ZRDS pa je takoj 30. avgusta izjavila, »da obsoja vsak individualistični anarhistični akt, tako tudi ta napad«.⁹⁷ To zgrešeno akcijo je izvedla skupina komunistov pod vodstvom Ivana Kralja.⁹⁸ Tako oblasti kot TPD so jo izrabile za končni obračun s stavkajočimi, posebej pa za udarec po ZRDS. Oblasti so v tem času pospešeno zbirale tudi gradivo o političnem značaju stavke ter o povezavah ZRDS s prepovedano KPJ. Komanda V. orožniške brigade je posredovala pokrajinski upravi vsebino pisma nekdanjega funkcionarja ZRDS, ki je s konkretnimi podatki prikazal, da je ta strokovna zveza »le komunistična tvorba«, prav tako pa tudi izobraževalno društvo Vesna.

Z vsemi temi dejstvi in s poudarjanjem nevarnosti novih sabotaž, z grožnjami stavk-okazom, s propagandno dejavnostjo za nadaljevanje stavke – z vsem tem so oblasti poskušale v svojih poročilih opravičiti val aretacij funkcionarjev ZRDS in uvajanje novih ostrih ukrepov, ki so pomenili dejansko uvedbo obsednega stanja. Orožniki so do srede septembra z aretacijami polnili zapore v Celju in Litiji. Tedaj je bilo v njih že 89 aretirancev, med katerimi je bilo le 8 neorganiziranih, vsi drugi pa so bili funkcionarji in zaupniki ZRDS.

Ker je bilo po miniranju v električni centrali v Trbovljah aretiranih kar 36 članov osrednjega in lokalnega vodstva ZRDS ter zaupnikov, so zadolžili Franca Benedika, naj skupaj z zaupniki iz Hrastnika vodi posle centrale ZRDS.⁹⁹ Ravnateljstvo TPD Trbovlje je posebej poudarilo, da se je po aretaciji vodij v Trbovljah razvila »silna agitacija« iz Hrastnika in Zagorja,¹⁰⁰ ki sta postali središči stavkovnega gibanja v zadnjih dveh tednih njegovega trajanja.

Nastale razmere v Revirjih je v svojem poročilu plastično opisal tajnik ZNSOS Albert Hlebec: »Centrala se je brez pripomočkov nahajala par dni tu, par dni tam, po gozdovih in hribih. Orožniki so jo vedno zasledovali. Ko so zvedeli, da pride blagajnik s. (odrug, op. p.) Naprudnik plačati trgovcu kavcijo, so vdrli v njegovo stanovanje, mu vzeli denar – 7500 din (v uradnem poročilu je navedena nižja vsota, op. p.) in ga zaprli. Ko so bili aretirani vsi stari zaupniki, so se postavili novi in ker rudarji niso poznali vseh, smo začeli izdajati letake ... Letake, dovoljene od državnega pravištva v Ljubljani je žandarmerija zaplenila, kjer jih je le mogla, raznašalce ... pa aretirala. Orožniki so hodili po stanovanjih in silili rudarje na delo. Prepovedali so vsako zbiranje ljudi. Niti trije niso smeli biti skupaj. Stanovalci ene hiše se niso smeli sestajati, orožniki so jih razpodili, če so jih zasačili. V zvezi s preganjanjem rudarjev so v Zagorju zaprli celo izobraževalno društvo 'Vesna' in tudi gospodarsko zadrugo, 'Delavski dom', pri kateri so zaplenili 26 500 din gotovine ... Iz Ljubljane ni smel in še ne sme nihče (od vodilnih funkcionarjev ZNSOS in Neodvisne delavske stranke, op. p.) v revirje, ker so deloma izgnani, a deloma jim je prepovedan dostop v revirje. Aretacije so se vršile vsakodnevno«.¹⁰¹

ZNSOS je o množičnih aretacijah in zaprtju prostorov centrale ZRDS v Trbovljah takoj obvestila beograjsko centralo neodvisnih sindikatov. CDSOJ je skupaj z Glavno delavsko zvezo in organizacijo grafičnega delavstva organiziral 2. septembra velik delavski shod v Beogradu, na katerem so v resoluciji podprli mezdne zahteve rudarjev TPD. V njej so zahtevali, naj vlada takoj ukaže ustaviti represalije proti rudarjem in omogoči svobodno delovanje ZRDS. Dalje, organizira naj anketo s sodelovanjem predstavnikov CDSOJ in stavkajočih rudarjev, ki naj ugotovi upravičenost njihovih zahtev in možnosti TPD, da jih izpolni. Resolucijo je ministrstvo za notranje zadeve poslalo pokrajinski upravi za Slovenijo, ki je očitke o neopravičenosti in nezakonitosti represalij oblastnih organov odločno zavrnila. V svojem odgovoru je odklonila tudi zahtevo po anketi, ki da jo v času, ko se število delavoljnih iz dneva v dan veča in ko je v najkraj-

МИНИСТАРСТВО УПРАВЕ
КРАЈИНА

Кр. и Сл. У. 15751
10. септембра 1923
Београд

Миш

П О К Р А Ј И Н С К О Ј У П Р А В И

Љ У Б Љ А Н А .

Централни Раднички и Синдикални Одбор Југославије у Београду доставио је:

” Господине Министре, у прилогу овог нашег писма спроводимо Вам резолуцију прихваћену на општем збору Београдског Радничког одржаног 2/IX. у Новом Народном Социјалистичком Дому, а на позив Централног Радничког Синдикалног Одбора, Главног Радничког Савеза, и подружнице Савеза Графичких Радника/ца.

Предајући Вам ову резолуцију ми Вам господино Министре окрећемо пажњу на тежак положај Словенских Рудара, и потребу да се њихова оправдана Борба репресалијама полицијских власти не изобиља из ове седице форме борбе. Верујемо да је то велики интерес радничке класе, Топлино и то и саме државе, па се надамо да ће та учинити неопходна корака да се престане са репресалијама над рударима у Словеничкој.”

Изволите предње наводе проверити, и резултат проверавања доставити овој Министарству. Исто пре.

Хитно је.

По наредби
Министра Унутрашњих Дела
Инспектор:

Dopis ministrstva za notranje zadeve pokrajinski upravi v Ljubljani 10. septembra 1923 o protestni akciji beogradskega razredno zavednega delavstva zoper preganjanje slovenskih rudarjev in organizacij Zveze rudarskih delavcev

šem času pričakovati konec stavke, smatra za »neoportuno«. Poudarila je: »Stavko se mora zlomiti in sicer brez uspehov ... Hujskači in agitatorji bodejo z nepovoljnim izidom stavke izgubili vsaj deloma svojo moč in svoj vpliv ...« Pokrajinska uprava za Slovenijo je dalje menila, da bi lahko kot »nepristranska« (!) posredovalka nastopila na morebitnih pogajanjih, »kadar se stavka popolnoma konča ...«¹⁰² Ta stališča jasno kažejo, kako odločno so pokrajinske oblasti podpirale TPD v njenih prizadevanjih za zlom stavke.

Ravnateljstva posameznih rudniških revirjev TPD so v takih razmerah še okrepila pritisk in propagando za vrnitev stavkajočih na delo. V poročilu o stavki je tajnik ZNSOS poudaril: »Vedno naraščajočega števila stavkokazov pa ni pripisovati toliko nezavednosti, kolikor zmeraj večjemu terorju in nasilju od strani orožništva in represalijam od strani« TPD.¹⁰³ Potem ko je konec avgusta obnovil obratovanje rudnik v Kočevju, je prve dni septembra normalno steklo tudi delo na dnevnem kopu v Rajhenburgu, 11. septembra pa so se vrnili na delo skoraj vsi rudarji v Hudi jami pri Laškem. Orožniška postaja v Trbovljah je poročala, da je tega dne delalo v trboveljskih obratih okoli 1650 rudarjev in poduradnikov, v naslednjih dneh pa se je število delavoljnih naglo večalo. Tako sta ostali trdni oporišči stavke predvsem Hrastnik in Zagorje.¹⁰⁴ TPD pa je zlasti prek lista Jutro objavljala pretirane podatke o številu stavkokazov in obsegu proizvodnje, da bi tako demoralizirala stavkajoče rudarje.¹⁰⁵

Tedaj je poskušala ponovno kovati politični kapital na račun stavke Narodna radikalna stranka. V glasilu Jutranje novosti so radikali 11. septembra napadli demokrate, češ da so njihovi privrženci v uradniških vrstah s postopki proti rudarjem škodovali radikalni vladi. Poudarili so, da morajo oblasti posredovati, ker sicer ni upati, da bo »naše ljudstvo kmalu ali tudi v daljše bodočnosti za kakšno državotvorno stranko«.¹⁰⁶ Radikali so 11. septembra sklicali v Trbovljah shod, ki ga je ZRDS sklenila izrabiti za svojo agitacijo. Organizirala je, da so na shod prišli tudi rudarji iz Hrastnika in Zagorja. Ko se je na kraju shoda zbralo okoli 3000 ljudi, so jih orožniki razgnali, radikali pa »so si dali shod prepovedati«. Zaupniki radikalne stranke so nato na internem sestanku predlagali, naj se rudarji vrnejo na delo. Za konec stavke so hoteli pridobiti vse strokovne organizacije, toda na konferenci 12. septembra s tem predlogom niso uspeli. Jutranje novosti so poudarile, da sta ZRDS in JZS vztrajali pri nadaljevanju stavke.¹⁰⁷

Zaupniki ZRDS so v noči na 13. september razširili po Revirjih letake. ZRDS je z njimi rudarje pozvala, naj vztrajajo v boju, dokler TPD ne pokliče njihovih zaupnikov na pogajanja. Nadaljevanje stavke bo omogočila denarna pomoč »od strani jugoslovanskega kakor internacijalnega proletarijata«. Tudi CDSOJ je sklenil s protestnimi shodi in splošno stavko podpreti rudarje, če ne bodo prenehali z nasiljem proti njim.¹⁰⁸

Poudarimo naj, da si je pokrajinsko partijsko vodstvo prizadevalo dobiti takojšnjo mednarodno finančno pomoč za stavkajoče rudarje. Jaka Žorga je 12. septembra v poročilu o rudarski stavki v Sloveniji sekretariatu KPJ na Dunaju poudaril, da bodo brez velike finančne pomoči komunistične sindikalne internacionale – Profinterne stavko izgubili. Nujnost pomoči je utemeljeval tudi z dejstvom, da je ZRDS najmočnejša strokovna organizacija v revolucionarnem sindikalnem gibanju v Jugoslaviji.¹⁰⁹

Toda vračanje rudarjev na delo ni bilo več mogoče zaježiti. Dne 15. septembra jih je delalo v Trbovljah že okrog 70 odstotkov, med njimi tudi že nekaj članov ZRDS. V Hrastniku in v Zagorju pa ni bilo na delu niti 10 odstotkov rudarjev. Ta dan sta JSZ in NSSZ sporazumno predlagali konec stavke. Tajnik ZNSOS Hlebec je v svojem poročilu 17. septembra utemeljil odločitev za vrnitev na delo takole: »Ker ni nič kazalo na to, da bi uspeli s poskusom zopet ustaviti delo v Trbovljah, ker so (socialni) patrioti tudi v Zagorju in Hrastniku delali na vse kriplje, da se gre na delo in ker so v Kočevju, Rajhenburgu in Hudi jami že delali, bi nadaljevanje štrajka v Hrastniku in Zagorju ne

rešilo položaja in tako smo bili z ozirom na situacijo prisiljeni, da smo tudi mi predlagali sledeče: ‚Da smo z ozirom na nezaslišen teror oblasti in Trbov. (eljske) družbe prisiljeni stavko začasno prekiniti, da pa se nikakor ne odrekamo postavljenih zahtev, za katere se bomo tudi v bodoče borili in da se morajo rudarji najintenzivnejše pripravljati na novo akcijo za izboljšanje svojega bednega položaja.‘

Tako smo bili prisiljeni stavko končati *brez uspeha*, z občutnim porazom«. Hlebec je sklenil poročilo z ugotovitvijo: »Gotovo je eno, da je izgubljeni štrajk velik udarec za ZRD, kakor za vse naše sindikalno gibanje«. ¹¹⁰

TPD se je po porazu stavke strahovito maščevala. Število odpuščenih rudarjev je naraslo na okoli 600, v Zagorju in Hrastniku pa jih je TPD okoli 1000 poslala na začasni brezplačni dopust. ¹¹¹ Posebej je izkoristila poštni pošiljki razstreliva ravnateljema v Trbovljah in Hrastniku tik pred koncem stavke. ¹¹² Zahtevala je, naj pride v Revirje nekaj detektivov iz Ljubljane, da bodo pomagali izslediti pošiljatelje »peklenskih strojev«. Najela in dobro plačala je tudi posebnega konfidenta – »bivšega komunista«, da je vohunil zanjo. ¹¹³ Oblasti so dobile tudi več anonimnih ovadb. Sledile so nove aretacije osumljencev za atentat v Revirjih. Sodelovanja pri organizaciji atentata so osumili tudi nekaj partijskih funkcionarjev v Ljubljani, in državno pravdnništvo je tudi zanje odredilo preiskovalni zapor. Orožniki so 20. septembra ob prihodu v Trbovlje aretirali sekretarja CDSOJ Milivoja Kaljevića, ki je hotel organizirati shod. Pri njem so našli tudi že večkrat omenjeno Hlebčevo poročilo o stavki, ki ga je pokrajinska uprava ocenila za »še dokaj mirno in objektivno«, razen glede napadov na državne oblasti. ¹¹⁴

Osrednje vodstvo CDSOJ je 22. septembra protestiralo na ministrstvu za notranje zadeve. Pisno ga je seznanilo z »vandalskimi postopki« TPD ter »z nezakonitostmi in nasiljem policijskih oblasti« proti stavkajočim rudarjem v Sloveniji. Protestiralo je proti načinu zadušitve stavke, proti prepovedi delovanja ZRDS, proti množičnim aretacijam in posebej proti aretaciji Kaljevića, ki je prišel v Slovenijo le z nalogo, da v imenu CDSOJ posreduje za rudarje in jim izroči zbrano denarno pomoč, ter zoper konfiskacijo denarja na trboveljski pošti, ki so ga strokovne organizacije legalno zbrale za stavkajoče. Osrednje vodstvo CDSOJ je tudi poudarilo, da so policijske oblasti v svojih postopkih proti ZRDS kršile celo zakon o zaščiti države. Zahtevalo je izpustitev vseh aretiranih, obnovitev delovanja ZRDS, vrnitev delavskega denarja, prenehanje nasilja nad rudarji in ugotovitev odgovornosti policijskih uradnikov. ¹¹⁵

Proti preganjanju rudarjev TPD in proti zlorabi zakona o zaščiti države so pri ministrih za notranje zadeve in za pravosodje protestirali tudi klerikalni poslanci. Na vse te pritožbe je pokrajinska uprava za Slovenijo odgovarjala, da je zakonito postopala, in opravičevala je vse svoje ukrepe proti stavkajočim. ¹¹⁶ Državno pravdnništvo in sodišča pa so si medtem prizadevala zbrati obremenilno gradivo proti aretirancem. ¹¹⁷ Toda zaradi pomanjkanja dokazov so morali jeseni 1923 postopoma izpustiti na svobodo vse aretirane osumljence. V litijskem zaporu so se komunisti iz Zagorja odločili za tridnevno gladovno stavko, da so tako izsilili pospešitev preiskovalnega postopka. ¹¹⁸ Toda po vrnitvi na svobodo so ostali brez dela. TPD je po številnih posredovanjih del odpuščenih ponovno zaposlila, toda pri funkcionarjih in zelo aktivnih članih ZRDS je nepopustljivo vztrajala pri odpustih. Strokovna borba je konec 1923. leta pisala, da je odpust prek 200 rudarjev prizadel tudi nad 550 njihovih družinskih članov. ¹¹⁹ Odpuščeni rudarji so si morali poiskati delo predvsem v tujini, kajti TPD je prek Zveze industrijcev preprečila tudi to možnost, da bi se zaposlili pri drugih podjetjih. ¹²⁰ Oblasti so dobile nalogo, naj jim izdajo potne liste za odhod na delo v Francijo, Belgijo, Nizozemsko in drugam, toda pred prehodom meje naj jih temeljito preiščejo zaradi morebitnega prenašanja komunističnega gradiva. ¹²¹ Po shodu 9. decembra, na katerem so se nekateri vodilni partijski funkcionarji v Revirjih poslovili pred odhodom v tujino, je agent TPD v svojem poročilu zapisal: »Z odhodom glavnih hujskačev iz tukajšnjega revirja se bo delavstvo brezdomno pomirilo in je celo upati na drugo politično orijen-

Komunisti iz Zagorja, organizatorji rudarske stavke, v litijskih zaporih avgusta 1923

tacijo delavstva v protikomunističnem smislu.«¹²² V odhodu komunistov iz Revirjev je TPD videla enega temeljnih pogojev za zlom akcijske sposobnosti rudarjev in njihovih organizacij.

Takšno je bilo ravnanje TPD in oblasti po stavki. V delavskih vrstah pa so izvajali akcije za moralno in gmotno pomoč žrtvam stavke. Po njenem koncu so ocenjevali posledice neuspešnega boja, in razvemale so se polemike o vzrokih za poraz. Pri nadaljnem delovanju po stavki pa so bile strokovne organizacije v neenakopravnem položaju. Skoraj vsi vodilni funkcionarji in zaupniki ZRDS so bili v zaporih, prostori njene centrale in trboveljske podružnice pa zaprti. JSZ, NSSZ in Unije pa oblasti z aretacijami niso prizadele.

Legalna partijska lista Glas svobode in Strokovna borba sta obširno opisovala razmere po stavki in analizirala vzroke za njen poraz. Poročala sta tudi o akcijah za pomoč žrtvam stavke in o prizadevanjih za oživitev delovanja ZRDS. France Klopčič je objavil prvo temeljito analizo razmer, v katerih se je odvijala rudarska stavka, njenega poteka in vzrokov za njen zlom. Uvodoma je poudaril, da je s poletjem 1923 stopilo »delavsko gibanje Slovenije energično na pot poostrenega razrednega boja«. O tem pričajo odločni boji železničarjev in državnih nameščencev ter posebej rudarjev, ki so pokazali »v orjaškem štrajku nepričakovano bojevno silo in vztrajnost ... Sila proletarskega razreda Slovenije se je zopet odkrito merila s silo buržoaznega razreda ... In izid boja nam je prinesel ugotovitev, da proletariat Slovenije ni še toliko močan, da bi si mogel priboriti boljše gospodarske pogoje in pada zato v vse neznosnejše stanje. Ofenziva kapitala se čedalje bolj poostruje«. Za rudarsko stavko je poudaril, da se je v njej »pokazal vrhunec energije slovenskega proletariata«, kajti rudarji so delavska avantgarda. V tem boju »so se preizkusile do temelja vse revolucionarne delavske organizacije«, stavka pa tudi »na dlani prinaša vzroke neuspehov in pomanjkljivosti, napake delavskega gibanja ...«

France Klopčič je nato razčlenil potek stavke. Glede zaposlovanja rudarjev pri kmetih, brez katerega ne bi mogli toliko časa zdržati v stavki, je ugotovil, da je bilo premalo organizirano. Za poglobitev in ustalitev praktične vzajemnosti med delavci in kmeti je nujen pogoj obstoj politične delavske stranke tudi na kmetih. Ko je analiziral stavkokaštvo in obnavljanje obratovanja v posameznih krajih, je poudaril, »da gre precizno merilo za moč iskati v revolucionarnih delavskih (zlasti strokovnih) organizacijah«. Kjer je bila organiziranost šibka, tam je delavstvo tudi najprej podleglo pritisku in nasilju TPD in oblasti. Stavka »se je vodila z vso ostrino z obeh strani, z delodajalske in delojemalske, in prekaša vse dosedanje boje v tej industrijski panogi«. Čeprav je TPD uporabila vsa razpoložljiva sredstva, ne bi strla stavke, če ji državne oblasti ne bi pomagale z nasiljem. S svojim ravnanjem je TPD podpirala tudi Unija, pri organizaciji stavkolomstva pa so ji pomagali tudi nekateri socialni demokrati. Tako železnica kot industrijska podjetja so bila dobro založena s premogom, tako da njegovo pomanjkanje ni moglo ugodno vplivati na potek stavke.

Kljub vsem pritiskom in nasilju so rudarji vztrajali v stavki 59 dni, kar »je najboljše spričevalo o sili rudarskega proletariata Slovenije. Odkar živi in raste gibanje slovenskih rudarjev, je zadnji štrajk največji, tako po trajanju, obsegu in ostrini«. ZRDS je v boju ustvarila enotno delavsko fronto z JSZ in NSSZ, toda brez sodelovanja Unije. Klopčič je opozoril tudi na pomanjkljivosti v taktiki. Tako npr. ni bila izrabljena 24-urna solidarnostna stavka v državnih rudnikih in Krmelju. Rudarji so bili v bojih s TPD in oblastmi sami, ker jim drugo delavstvo »zaradi svoje slabosti« ni moglo pomagati s splošno stavko. Rudarji pa brez pomoči niso mogli kljubovati kapitalističnemu razredu. Z njimi je hkrati podlegla tudi najvažnejša delavska stroka: »Ofenziva kapitala hoče nadaljevati svojo zmagovito pot in se je odločila z vsemi sredstvi potlačiti rudarje. Posrečilo se ji je in njena pot je spet bolj neovirana in dobičkonosnejša«.

France Klopčič je videl poglobitveni vzrok za neuspeh rudarske stavke v slabosti Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, zato je v sklepu svojega razmišljanja o tem velikem boju poudaril: »Poleg krepitve strokovnih organizacij in boljše taktike je zdaj naša prva in glavna naloga, da okrepimo revolucionarno politično stranko z jasno taktiko«.¹²³

Dne 14. oktobra 1923 je o stavki izdala razglas konferenca zaupnikov ZRDS. V njem je poudarila, da so se rudarji v stavki borili za eksistenčni minimum zase in za svoje družine. Zaupniki, ki se niso mogli sestati v Revirjih, temveč v Ljubljani, so posebej opozarjali, da se po stavki poskušajo med rudarji vsidrati radikali, socialni demokrati, krščanski in narodni socialisti.¹²⁴ V teh prizadevanjih je bila posebno aktivna Unija, ki je po stavki odločno zavračala očitke krivde za poraz, glede stavkolomcev pa je trdila, da jih je imela »relativno manj, kot vse druge organizacije«. Krivdo naj bi pri sebi poiskal »Hlebec in njegov štab«. Ob očitkih glede pripravljenosti stavke, neugodnosti časa in drugih pomanjkljivosti pa je poudaril, da jo je zlomila moč TPD ob popolni vladni podpori z vsem terorjem. Predvsem pa je hotela prikazati, da zna bolje voditi delavske boje kot komunisti,¹²⁵ in odkrito si je prizadevala, da bi po udarcu po ZRDS okrepila svoje organizacije.

Tudi narodni socialisti so po stavki napadali komuniste in poudarjali, da za njen uspeh ni bilo niti najosnovnejših pogojev. Opozarjali so predvsem na založenost s premogom, na dejstvo, da ni zasedal parlament, da bi prek njega pritislili na TPD, ter na gmotno nepripravljenost na stavko. Nova pravda je poudarila, da glede na izkušnje iz rudarske stavke NSSZ ne bo več šla »brezpogojno v skupne akcije«.¹²⁶ Tako kot so krščanski socialci ves čas stavke lojalno sodelovali, tako so tudi po njej objektivno prikazovali poglobitvene vzroke za poraz. Pravica je poudarila, da za zlom stavke »ni zadostoval zakon o zaščiti države, – premalo je bil strog – treba je bilo izjemnih postopanj ...« Vlado je obtoževala, da je TPD dovoljevala vse prestopke. V rudarskih krajih je bilo pravo obsedno stanje, in niti v vojnih časih »ni bilo tako

hudo in ne tako strogo«. ¹²⁷ Pravica je nato posebno pozornost posvetila poudarjanju posredovanj poslancev Slovenske ljudske stranke v korist rudarjev, ¹²⁸ ki so končno dosegli, da je januarja 1924 o njihovi interpelaciji razpravljala tudi Narodna skupščina. Parlamentarno razpravo o preganjanju rudarjev TPD so klerikalni poslanci posebej izkoristili za obračunavanje s političnimi nasprotniki, parlament pa je sprejel resolucijo, s katero je TPD pozval, naj sprejme na delo odpuščene rudarje in poviša dnevne plače za 4 din. ¹²⁹

Poraz rudarske stavke sta poskušala izrabiti tudi iz KPJ izključena Lovro Klemenčič in Vladislav Fabjančič ter njihovi privrženci, ki so hoteli ustvariti posebno disidentsko komunistično organizacijo. Ta skupina je 26. oktobra 1923 obnovila izdajanje Delavskih novic. Prek njih je poskušala zlasti s kritičnimi ocenami vodenja rudarske stavke odcepiti ZRDS od ZNSOS, diskreditirati Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije in njen vpliv na revolucionarno strokovno gibanje. Med vzroki za propad stavke je navedla precenjevanje lastnih in podcenjevanje nasprotnikovih sil, napačno razumevanje enotne fronte, nepripravljenost na dolgotrajno stavko, njeno slabo organiziranje, pri čemer je poudarila nesposobnost vodstva v Ljubljani, prezgoden začetek in prepozen konec stavke, dejstvo, da so slovenski rudarji ostali brez aktivne podpore organiziranega delavstva iz drugih jugoslovanskih pokrajin; kot veliko napako je navedla podreditev slovenskih neodvisnih strokovnih organizacij CDSOJ in to, da »so pri nas stopili na čelo delavskega gibanja neizkušeni, mladi fantasti«. ¹³⁰

Skupina okrog Delavskih novic s svojo razdiralno akcijo ni uspela. Na njihove napade pa sta odločno odgovarjala Glas svobode in Strokovna borba. Ko je slednja razčlenjevala pisanje Delavskih novic, je njihovo kritiko karakterizirala kot demagoško in poudarila, da jim noben list nasprotnih organizacij ni očital toliko napak. ¹³¹

Na vse kritične odmeve glede rudarske stavke je nato odgovorila širša seja ZNSOS 23. decembra. Posebej je poudarila: »Vzrok, da je bil rudarski štrajk udušen, je pripisati dejstvu, da je za Trb. premogokopno družbo stala enotna fronta kapitalistov in da se je vlada s celim svojim aparatom pristransko postavila na stran trboveljske družbe, medtem ko so ostali rudarji osamljeni brez aktivne podpore ostalega delavstva, ki ni bilo v stanju, da z generalno akcijo prihiti na pomoč rudarjem«. Samokritično pa so tudi poudarili, da so se tako kot pri vsaki akciji pojavile tudi v dolgotrajni rudarski stavki »nerodnosti in napake«, ki naj bodo vir izkušenj za bodoče boje. ¹³²

Prav v teh dneh je posebna komisija CK KPJ na Dunaju razčiščevala problem odgovornosti partijskega vodstva za Slovenijo za miniranje v električni centrali v Trbovljah. Na zaslišanju je Ivan Kralj, član partijske frakcije v ZNSOS, izjavil, da so se za to akcijo odločili zato, da bi oblasti izzvali na zadušitev stavke s silo, »ker je začela sama padati« in ker so nasprotne organizacije predlagale vrnitev rudarjev na delo. ¹³³ Ta sabotaža je bila nepremišljena in zgrešeno dejanje, ki je škodovalo tako stavki kot revolucionarnemu delavskemu gibanju.

Ob ugotavljanju tudi nekaterih subjektivnih napak v rudarski stavki pa je treba poudariti, da so leta 1923 tudi vsi drugi veliki stavkovni boji v Jugoslaviji doživeli poraz, ker so bili »z večjo ali manjšo brutalnostjo udušeni«. Strokovna borba je ugotovila: »Kapitalisti nastopajo in jurišajo na pravice svojih delojemalcev enotno in složno.« Zato tudi povsod zmagujejo. V takih razmerah je za delavske organizacije zadnji čas, »da se združijo v enotno fronto za obrambo svojih pravic, za obrambo svojih zadnjih postojank«. ¹³⁴

Stavke leta 1923, z viškom v veliki rudarski stavki, so pomenile tudi konec stavkovnega vala po prvi svetovni vojni. Leta 1923 je bil tudi čas zadnjih velikih revolucionarnih bojev evropskega delavstva v Nemčiji in Bolgariji. ¹³⁵ Na ofenzivo kapitala je v Jugoslaviji posebej vplivala prelomnica v povojnem gospodarskem razvoju, ki je leta

1923 zašel v krajšo krizo. Pregled stavkovnih bojev v obdobju 1918–1923 nam priča, da so imeli rudarji v njih avantgardno vlogo in da so bili med vsemi kategorijami delavstva poglavitni dejavnik v razrednih bojih med delom in kapitalom. Potek velikih stavk nam kaže vso ostrino razrednih bojev, pri čemer naj poudarimo, da so bile ob prvem višku povojnega stavkovnega vala aprila 1920 razredne strokovne organizacije sposobne organizirati za podporo stavkajočim železničarjem splošno stavko delavstva, v drugem višku poleti 1923 pa obrambne stavke rudarjev – zaradi šibkosti strokovnih organizacij in njihovih medsebojnih odnosov – ni bilo mogoče podpreti tudi s splošno stavko.

Podrobnejši prikaz velike rudarske stavke poleti 1923 nazorno ilustrira metodo in nasilje, s katerim si je kapital ob popolni podpori državnih oblasti utrl pot do dolgotrajnega diktiranja gmotnih in delovnih pogojev delavstvu, do nenehnega povečevanja njegovega izkoriščanja, ki je doseglo višek v veliki gospodarski krizi. Tedaj so rudarji z gladovno stavko leta 1934 spet odločno pokazali bojno pot delavskemu razredu. V novem velikem stavkovnem valu sredi tridesetih let pa so bile Partiji pri njegovem vodenju – zlasti pri boju za enotno delavsko fronto – dragocene izkušnje iz številnih stavkovnih bojev od konca prve svetovne vojne do leta 1923.

Opombe

¹ Poročilo pokrajinskega namestnika Ivana Hribarja 21. 12. 1921 v fondu oddelka za notranje zadeve (ONZ) pokrajinske uprave za Slovenijo, fasc. Komunistična in boljševiška propaganda 1921–1924 v Arhivu SR Slovenije (AS).

² Delavske novice, št. 9, 23. 12. 1921.

³ AS, ONZ, fasc. Poverljivi spisi 1922, št. 342; Delavske novice, št. 2, 12. 1. 1922.

⁴ AS, ONZ, fasc. Komunistična propaganda, poročilo komande V. žandarmerijske brigade 13. 2. 1922, poročilo okrajnega glavarstva Celje 11. 2. 1922 in poročilo pokrajinske uprave za Slovenijo 27. 2. 1922.

⁵ AS, društveni spis št. 4202.

⁶ Strokovna borba, št. 4, 6. 12. 1922.

⁷ AS, ONZ, fasc. Komunistična propaganda, poročilo komande V. žandarmerijske brigade 5. 6. 1922.

⁸ AS, ONZ, fasc. Poverljivi spisi 1922, št. 2992.

⁹ AS, ONZ, fasc. Komunistična propaganda, poročilo okrajnega glavarstva Celje 30. 6. 1922.

¹⁰ AS, ONZ, fasc. Komunistična propaganda, poročili komande V. žandarmerijske brigade 18. 10. in 21. 10. 1922, poročilo žandarmerijske postaje Trbovlje – rudnik 10. 9. 1922, ter fasc. Poverljivi spisi 1922, št. 5645.

¹¹ AS, ONZ, fasc. Komunistična propaganda, poročilo komande V. žandarmerijske brigade 14. 12. 1922; Strokovna borba, št. 4, 6. 12. 1922.

¹² Strokovna borba, št. 4, 6. 12. 1922.

¹³ Strokovna borba, št. 5, 17. 12. 1922 in št. 1, 3. 1. 1923.

¹⁴ Delavske novice, št. 8, 16. 12. in št. 9, 21. 12. 1922; rudarji so na shodu 4. decembra 1921 odločno odklonili, da bi mezdnó gibanje vodila socialnodemokratska Unija.

¹⁵ Delavske novice, št. 2, 12. 1. in št. 5, 2. 2. 1922; Naprej, št. 19, 25. 1. do št. 24, 31. 1. 1922.

¹⁶ Od januarja do marca 1922 so se zvišali življenjski stroški za petčlansko družino od 5271,30 krome na 6891,40 krome (J. Curhalek, Draginjske številke, Naši zapiski, št. 1–2, 1. 2. 1922 in št. 7, 15. 9. 1922).

¹⁷ Delavske novice, št. 8, 23. 2. 1922.

¹⁸ Delavec, št. 12., 23. 3. 1922; Delavske novice, št. 12, 23. 3. in št. 14, 6. 4. 1922.

¹⁹ Delavske novice, št. 19, 11. 5. in št. 20, 18. 5. 1922. O poteku mezdnega gibanja in njegovi zaostritvi v stavko je veliko gradiva v fondu oddelka za notranje zadeve, odsek IV, fasc. Rudarske stavke, spisi med št. 2814 in 4985/1922 v AS.

²⁰ Delavske novice, št. 23, 8. 6. 1922.

²¹ Delavske novice, št. 29, 20. 7. in št. 30, 27. 7. 1922.

²² Delavske novice, št. 31, 5. 8. 1922.

²³ Delavske novice, št. 32, 10. 8. 1922.

- ²⁴ Delavske novice, št. 33, 18. 8. 1922.
- ²⁵ Delavske novice, št. 34, 24. 8. 1922.
- ²⁶ Delavske novice, št. 34, 24. 8. 1922; kolektivna pogodba je v fondu inšpekcije dela, fašc. 2 v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG); po pogodbi so bile minimalne mezde od 92 kron v I. kategoriji do najmanj 57 kron v IV. kategoriji, draginjske doklade 27 kron na dan, družinske doklade za ženo 15 kron in za otroke 13 kron, vsake tri mesece pa so imeli rudarji pravico do izplačila nabavnega prispevka po 500 kron na zaposlenega, 250 kron za ženo in 150 kron za otroke. V ilustracijo naj navedemo, da je po delavskih izračunih štiričlanska družina rabila za hrano in druge osnovne izdatke 298,26 kron na dan (Delavske novice, št. 21, 25. 5. do št. 23, 8. 6. 1922).
- ²⁷ Naprej, št. 193, 29. 8. 1922.
- ²⁸ Delavske novice, št. 35, 31. 8. 1922.
- ²⁹ Delavske novice, št. 36, 7. 9. 1922; stavko je z vidika podpore rudarjem spremljalo vse časopise razen demokratskega Jutra, ki je hotelo spodbijati njeno upravičenost tudi z lažnimi podatki o višini rudarskih prejemkov.
- ³⁰ Naprej, št. 232, 14. 10. 1922.
- ³¹ Strokovna borba, št. 1, 23. 10. 1922.
- ³² Delavske novice, št. 52, 28. 12. 1922.
- ³³ Strokovna borba, št. 5, 7. 2. in št. 8, 28. 2. 1923; Delavec, št. 7, 17. 2. do št. 9, 3. 3. 1923.
- ³⁴ Strokovna borba, št. 16, 30. 4. 1923.
- ³⁵ Strokovna borba, št. 17, 7. 5. 1923; Delavec, št. 18, 9. 5. 1923.
- ³⁶ Strokovna borba, št. 10, 15. 3. 1923.
- ³⁷ Strokovna borba, št. 20, 30. 5. 1923.
- ³⁸ Glas svobode, št. 9, 14. 6. 1923; SK je razloge za odklonitev predloga ZRDS za združitev z dne 11. 4. 1923 pojasnila v Delavcu (št. 19, 12. 5. 1923) v članku Zedinjenje ali zavojevanje.
- ³⁹ Strokovna borba, št. 25, 7. 7. 1923; gradivo s plenuma ZNSOS je tudi v zbirki Kominternina 1923, fasc. B/2 v zgodovinskem arhivu CK ZKS (ZA CK ZKS). V tej zbirki so kopije dokumentov iz fonda Komunistične internacionale iz arhiva CK ZKJ v Beogradu.
- ⁴⁰ ZA CK ZKS, Kominternina 1923, fasc. B/2, resolucija o sindikalnoj politici KPJ.
- ⁴¹ ZA CK ZKS, Kominternina 1923, fasc. B/2, poročili Jakoba Žorge o stanju strokovnega pokreta v Sloveniji in številčnem stanju delavstva ter Alberta Hlebca o delu Zveze neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo od 1. do 24. 4. 1923, z dne 26. 6. 1923.
- ⁴² Strokovna borba, št. 7, 22. 2. in št. 8, 28. 2. 1923.
- ⁴³ Strokovna borba, št. 17, 7. 5. 1923.
- ⁴⁴ Strokovna borba, št. 8, 28. 2. in št. 13, 7. 4. 1923.
- ⁴⁵ Strokovna borba, št. 14, 15. 4. in št. 16, 30. 4. 1923.
- ⁴⁶ Strokovna borba, št. 18, 16. 5. 1923.
- ⁴⁷ Strokovna borba, št. 19, 24. 5. 1923.
- ⁴⁸ Podatke o poslovnih rezultatih TPD povzemamo po njenih letnih poročilih, ki jih je zbral Janko Orožen v elaboratu Razvoj TPD do leta 1939 v arhivu Revirskega muzeja ljudske revolucije Trbovlje (RMLR).
- ⁴⁹ Strokovna borba, št. 21, 7. 6. 1923.
- ⁵⁰ Podatki o proizvodnji v rudnikih TPD in zaposlenosti so v delih Igorja Vrišerja, Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje in Hrastnik, Ljubljana 1963, str. 74, in Ivana Mohoriča, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem, knjiga 1, Maribor 1978, str. 259 in 262.
- ⁵¹ Strokovna borba, št. 25, 7. 7. 1922.
- ⁵² Strokovna borba, št. 9, 7. 3. 1923.
- ⁵³ Statistične podatke o gibanju cen in mesečnih življenjskih stroških sta zbirali inšpekcija dela inčasna delavska zbornica za Slovenijo ter jih objavljali v svojih letnih poročilih. Za obdobje od 1921 do 1926. leta jih navaja Franc Kresal v razpravi Socialnopolitični in materialni položaj delavstva v Sloveniji 1921–1925, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924, Ljubljana 1975, str. 63.
- ⁵⁴ Strokovna borba, št. 15, 22. 4. 1923.
- ⁵⁵ TPD je imela od leta 1922 poseben oddelek za protidelavsko in protikomunistično borbo, ki ga je vodil bivši ljubljanski policijski komisar J. Habe. Ravnateljstvo TPD je pošiljalo pomembne podatke o akcijah rudarjev tudi oddelku za notranje zadeve pokrajinske uprave za Slovenijo; raporta o shodih rudarjev 8. 6. in 10. 6. 1923 sta v zbirki Gradivo in dokumenti za delavsko gibanje do leta 1941 (cit. Gradivo in dokumenti), v arhivu RMLR.

⁵⁶ Strokovna borba, št. 22–23, 22. 6. 1923; ta list je nato (št. 28, 30. 7. 1923) ilustriral dobiček TPD s podatkom, da rudar dnevno izkoplje povprečno 720 kg premoga v vrednosti 208,80 din, njegov povprečni zaslužek na šiht je 31,67 din, po odbitku stroškov pa naj bi imela TPD kar 124,13 din dobička.

⁵⁷ Glas svobode, št. 14, 19. 7. 1923.

⁵⁸ Ta organizacija se je v Narodno-socijalno strokovno zvezo (NSSZ) preimenovala na občnem zboru 6. 5. 1923 (Nova pravda, št. 19, 12. 5. 1923).

⁵⁹ Glej op. 56; članek Mezdno gibanje rudarjev, Delavec, št. 27, 5. 7. 1923.

⁶⁰ AS, ONZ, fasc. Rudarske stavke, št. 2052/1923. V fasc. Rudarske stavke je oddelek za notranje zadeve zbral 45 spisov s prilogami, med št. 2052 in št. 3841/23, ki osvetljujejo zlasti vlogo oblastnih organov in TPD v pripravah na stavko in pri njenem zatrtju, posebno podrobni pa so v njih podatki o poteku stavke v posameznih rudarskih središčih. Pokrajinska uprava za Slovenijo je od okrajnih glavarstev v Celju, Litiji, Kočevju in Brežicah zahtevala pisna situacijska poročila, v njih primerih pa so ji morala pošiljati tudi brzobjavna in telefonska obvestila. Dobivala je tudi redna poročila komande V. žandarmerijske brigade v Sloveniji ter njenih postaj in oddelkov iz krajev, kjer so rudarji stavkali (v Trbovljah je bila celo posebna žandarmerijska postaja za rudnik). O poteku stavke ji je poročala tudi TPD, ki je zbirala zlasti podatke o delovanju komunistov in predlagala ukrepe proti stavkajočim. O svojih posredovanjih ji je pošiljalo poročila tudi rudarsko glavarstvo v Celju in Ljubljani. Tako je bila pokrajinska uprava podrobno in hitro obveščena o vseh pomembnih dogodkih v vseh rudnikih TPD. O poteku stavke je redno poročala ministrstvu za notranje zadeve, občasno tudi ministrstvom za gozdove in rude ter socialno politiko. Na temelju navodil iz Beograda in po lastni presoji je okrajnim glavarstvom in V. žandarmerijski brigadi dajala konkretne naloge za ukrepe proti stavkajočim. V prilogah k posameznim spisom so tudi dokumenti o nekaterih akcijah CDSOJ v korist stavkajočih ter letaki in drugo gradivo stavkovnega odbora, ki so ga zaplenili orožniki. Le nekaj spisov o poteku rudarske stavke je ostalo v fasc. Komunistična in boljševiška propaganda 1921–1924. Tudi količina arhivskega gradiva o veliki rudarski stavki v fondu ONZ pokrajinske uprave za Slovenijo pričča o dejstvu, da je bila ta stavka največji razredni spopad leta 1923.

⁶¹ O začetku mezdnega gibanja rudarjev, o pogajanjih med TPD in strokovnimi organizacijami ter posredovanjih oblasti, o njihovih ukrepih v primeru izbruha stavke je največ podatkov v spisih št. 2052, 2123, 2210, 2232, 2260, 2276 in 2384/1923 v fasc. Rudarske stavke.

⁶² Strokovna borba, št. 25, 7. 7. 1923.

⁶³ Glej op. 61; za osvetlitev zadnjih dogajanj pred stavko ter pomembnih dogodkov med njenim trajanjem, posebej tudi o odnosih med strokovnimi organizacijami in preganjanju stavkajočih, sta najbolj pregledna in celovita dva dokumenta: poročilo tajnika ZNSOS Alberta Hlebca z naslovom Rudarska stavka v Sloveniji od 20. VII. do 17. IX. 1923, z dne 18. 9. 1923 (kopijo tega dokumenta so zaplenili orožniki in je priložen spisu št. 3581 v fasc. Rudarske stavke v AS, ohranjen pa je tudi v fondu KI/1923 v arhivu CK ZKJ oziroma v zbirki Kominterna 1923, fasc. B/2 v ZA CK ZKS) in Situacijski pregled za leto 1923 ravnateljstva Trbovlje TPD z dne 16. 1. 1924. Oba dokumenta je s komentarji pripravil za objavo France Klopčič pod naslovom Največja stavka slovenskih rudarjev (Leto 1923) v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 288–300 (cit. Poročilo ZNSOS oziroma Poročilo TPD, Prispevki 1960); Strokovna borba, št. 27, 22. 7. 1923.

⁶⁴ Zaostrovanje mezdnega gibanja rudarjev TPD, potek stavke in posledice njenega zloma je spremljalo z obsežnimi poročili in komentarji vse tedanje delavsko in meščansko časopisje. Podrobno so o rudarskem boju pisali zlasti komunistična lista Strokovna borba in Glas svobode, socialnodemokratska Delavec in Naprej, krščanskosocialna Pravica in narodnosocialistična Nova pravda, med meščanskimi listi je bil najbolj odločen zagovornik stališč TPD in ostrega ukrepanja proti rudarjem časnik demokratske stranke Jutro, medtem ko je na drugi strani Slovenec pisal o stavki z naklonjenostjo do delavskih zahtev, veliko pozornost pa je posvečal pisanju o stavki tudi list slovenskih radikalov Jutranje novosti.

⁶⁵ Glas svobode, št. 12, 5. 7. 1923.

⁶⁶ Glej op. 41.

⁶⁷ Andrej Forte, Izjava o predvojnem delavskem gibanju in delovanju KP v Revirjih z dne 15. 2. 1968 v arhivu RMLR.

⁶⁸ Arhiv CK ZKJ, fond KI, 1923/44; ZA CK ZKS, Kominterna 1923, fasc. B/2; France Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 1. knjiga, Ljubljana 1981, str. 128–130; na omenjenem zasedanju so pri razdelitvi dela na sindikalnem področju dolo-

čili Ivana Kralja za tajnika neodvisnih strokovnih zvez stavbinskih in občinskih delavcev, Ivana Vuka za tajnika neodvisne strokovne organizacije železničarjev, Aleksandra Koblerja za tajnika neodvisnih strokovnih zvez tekstilnih, kemičnih in kovinarskih delavcev in Ladislava Kordiča za tajnika strokovne organizacije lesnih delavcev.

⁶⁹ Glej op. 61.

⁷⁰ France Klopčič, Največja stavka slovenskih rudarjev, Prispjevki 1960, str. 288.

⁷¹ Dolgotrajni stavkovni boj rudarjev kot najvidnejši izraz zaostritve razrednih spopadov leta 1923 na Slovenskem je bil širše ali ožje prikazan v splošni literaturi zgodovine Slovencev tega časa in posebej v zgodovinoispirju delavskega gibanja. Tako je njegov potek pregledno prikazal Metod Mikuz v Orisu zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941, Ljubljana 1965, v posebnem razdelku Velik štrajk v revirjih, str. 264–268. V razpravi o Razvoju in delovanju KPJ v Sloveniji med leti 1920–1924 (Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, cit. izd.) je France Filipič na več mestih z novimi viri osvetlil tudi rudarsko stavko. Obsežneje jo je opisal v razpravi Razvoj neodvisnih strokovnih organizacij na Slovenskem 1921–1924 (Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924, Ljubljana 1975, str. 100–103) tudi M Stiplovshek. Miran Kalšek jo je opisal v diplomskem delu Delavsko gibanje v Revirjih 1918–1923, Ljubljana 1980 (tipkopis v knjižnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani).

⁷² O poteku stavke so številna poročila civilnih in orožniških oblasti ter TPD zlasti v spisih št. 2411, 2456, 2513, 2646, 2671, 2886, 2709, 2853, 2868, 2897, 2969, 3012, 3035, 3283, 3095, 3180, 3183, 3282 in 3467/1923, v fasc. Rudarske stavke, ter v spisih št. 2843, 3075, 3333, 3536 in 3694 v fasc. Komunistična in boljševiška propaganda v fondu ONZ, v AS.

⁷³ Andrej Forte (izjava v arhivu RMLR) se spominja, da je stavkovni odbor pošiljal rudarje na začasno delo na kmeteh tudi na Gorenjsko in Dolenjsko, nekaj pa jih je delalo pri gradnji Rudarskega doma v Trbovljah, pri katerem so glavna dela opravili prvo med dolgotrajno stavko.

⁷⁴ Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, str. 290; pri tem naj omenimo, da je Unija za leto 1923 vodila v evidenci 1055 članov (Strokovne organizacije G. R. S. J. v Sloveniji, Ljubljana 1924, str. 22).

⁷⁵ Andrej Forte, izjava v arhivu RMLR.

⁷⁶ Glej op. 72; dopis TPD z dne 27. 7. 1923 je tudi v zbirki Gradivo in dokumenti, v arhivu RMLR; Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, str. 291.

⁷⁷ Glej op. 72; Pravica, št. 32, 9. 8. 1923.

⁷⁸ Glej op. 72.

⁷⁹ Glej op. 72; sezname 163 rudarjev, ki so jih ravnateljstva TPD predlagala za dokončni odpust, so tudi v zbirki Gradivo in dokumenti, v arhivu RMLR.

⁸⁰ Glas svobode, št. 19, 23. 8. in št. 23, 20. 9. 1923.

⁸¹ Glej op. 72.

⁸² Poročilo TPD, Prispjevki 1960, str. 298–299.

⁸³ Andrej Forte, izjava v arhivu RMLR; prek svojih ovaduhov je za sestanke na Čečah zvedelo tudi ravnateljstvo Hrasnik TPD in je o tem poročalo 29. 9. 1923. (Gradivo in dokumenti, v arhivu RMLR).

⁸⁴ Glej op. 72.

⁸⁵ List Delavec (št. 35, 30. 8. 1923) je ob tem zapisal: »Z boleščjo opažamo, kako se spuščta v Trbovlje tolpa hijen, ki hočejo izkoriščati gospodarsko borbo rudarjev za politiko meščanskih strank. Odposlanci meščanskih strank igrajo v Trbovljah vneto vlogo zagovornikov delavstva, medtem ko sedijo drugi odposlanci istih strank v upravnem svetu« TPD; akcije radikalov je razkrinkal in ostro obsodil tudi list Glas svobode (št. 18, 16. 8. 1923) v članku Radikali in rudarski štrajk.

⁸⁶ Glej op. 72; Albert Hlebec-Lidin je letake stavkovnega odbora in TPD priložil tudi svojemu poročilu o sindikatih v Sloveniji in rudarski stavki z dne 1. 9. 1923 (Arhiv CK ZKJ, KI 1923/46; ZA CK ZKS, Kominterna 1923, fasc. B/2).

⁸⁷ Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, str. 295.

⁸⁸ Lipe Gričar, spomini v arhivu RMLR.

⁸⁹ Glej op. 72; potek stavke do konca avgusta je opisal Albert Hlebec v omenjenem poročilu (op. 86) in v njem navedel, da je bilo dotlej aretiranih 72 funkcionarjev in zaupnikov.

⁹⁰ Strokovna borba, št. 32, 30. 8. 1923.

⁹¹ Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, str. 293.

⁹² ZA CK ZKS, Kominterna 1923, fasc. B/2, pismo sekretarja pokrajinskega izvršnega odbora KPJ J. Žorge (Ivanoffa) Dragotinu Gustinčiču (Aninu) na Dunaj 1. 9. 1923.

⁹³ Strokovna borba, št. 29, 7. 9. 1923; Glas svobode, št. 18, 16. 8. 1923; AS, ONZ, Poverljivi spisi 1923, poročilo policijskega komisariata Maribor 17. 8. 1923; France Klopčič, Prodor komunistične partije v slovensko družbo v letih 1921–1924, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924, cit. izd., str. 23–24 in M. Stiplovšek, Razvoj neodvisnih strokovnih organizacij na Slovenskem 1921–1924, prav tam, str. 101.

⁹⁴ Strokovna borba, št. 31, 22. 8. 1923.

⁹⁵ Strokovna borba, št. 33, 7. 9. 1923.

⁹⁶ Glej op. 72; Strokovna borba, št. 33, 7. 9. 1923.

⁹⁷ Jutro, št. 203, 31. 8. 1923.

⁹⁸ Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, str. 292.

⁹⁹ Glej op. 72; Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, str. 291–292.

¹⁰⁰ Poročilo TPD, Prispjevki 1960, str. 299.

¹⁰¹ Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, str. 292.

¹⁰² Glej op. 72; o solidarnostnem shodu beograjskega delavstva je obširno pisal list Glas svobode, št. 22, 3. 9. 1923.

¹⁰³ Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, str. 291.

¹⁰⁴ Glej op. 72.

¹⁰⁵ Jutro, št. 206, 4. 9. 1923.

¹⁰⁶ Jutranje novosti, št. 187, 11. 9. 1923.

¹⁰⁷ Jutranje novosti, št. 189, 13. 9. 1923; Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, str. 293.

¹⁰⁸ Glej op. 72.

¹⁰⁹ Arhiv CK ZKJ, KI 1923/61; ZA CK ZKS, Kominternina 1923, fasc. B/2, poročilo Ivanoffa (J. Žorge) o rudarski stavki z dne 12. 9. 1923; Žorga je zahteval, da morajo poročati o rudarski stavki v Sloveniji tudi v nemško-francoskem komunističnem listu Internationale Presskorespondenz. D. Gustinčič je nato napisal tudi osnutek članka. Iz dopisa okrajnega glavarstva Celje 14. 8. 1923 se vidi, da je nekaj primerkov tega časnika prihajalo tudi v Revirje (AS, ONZ, fasc. Komunistična propaganda, št. 2843).

¹¹⁰ Poročilo ZNSOS, Prispjevki 1960, 294–295.

¹¹¹ Strokovna borba, št. 35, 22. 9. 1923.

¹¹² Poročilo TPD, Prispjevki 1960, str. 300; v komentarju v opombi št. 7 je zapisano, da je sodna preiskava ovrгла tožbo, da so »peklenske stroje« ravnateljema poslali rudarji. Toda Lipe Gričar je v svojih spominih (v arhivu RMLR) zapisal, da so rudarji izdelali in poslali »peklenske stroje«.

¹¹³ Arhiv RMLR, Gradivo in dokumenti, dopis TPD z dne 28. 9. 1923.

¹¹⁴ AS, ONZ, fasc. Rudarske stavke, št. 3422; Poročilo TPD, Prispjevki 1960, str. 299–300.

¹¹⁵ AS, ONZ, fasc. Rudarske stavke, št. 3499.

¹¹⁶ AS, ONZ, fasc. Rudarske stavke, št. 3841; v obsežnem odgovoru na poslansko vprašanje je pokrajinska uprava prikazala tudi potek stavke ter navedla podatke o vseh aretiranih rudarjih, oziroma funkcionarjih neodvisnih strokovnih organizacij.

¹¹⁷ AS, Višje državno pravdnštvo, fasc. 25, št. 2152/23; v tem fasciklu so 104 spisi, ki sta jih državno pravdnštvo in oddelek ministrstva pravde v Ljubljani poslala višjemu državnemu pravdnštvu v zvezi z obtožbami aretirancev za kazniva dejanja. Največ podatkov je o izvedbi atentata na električno centralo in o pošiljkah peklenskih strojev ravnateljema TPD.

¹¹⁸ France Klopčič, Desetletja preizkušenj, Ljubljana 1980, str. 124–130.

¹¹⁹ Strokovna borba, št. 45, 7. 12. 1923.

¹²⁰ Strokovna borba, št. 39, 22. 10. 1923.

¹²¹ AS, ONZ, fasc. Rudarske stavke, št. 3395.

¹²² Arhiv RMLR, Gradivo in dokumenti, poročilo TPD o shodu 9. 12. 1923.

¹²³ Članek Misli o rudarskem štrajku je Klopčič objavil pod psevdonimom Pondelski v Glasu svobode, št. 27, in 28, 18. 10. in 25. 10. 1923; ponatis v delu Franceta Klopčiča Neravnodušni državljani, Ljubljana 1974, str. 13–21 (s komentarjem).

¹²⁴ Strokovna borba, št. 38, 15. 10. 1923.

¹²⁵ Članek Še ena izgubljena bitka v Delavcu, št. 38, 20. 9. 1923.

¹²⁶ Nova pravda, št. 39, 28. 9. 1923.

¹²⁷ Pravica, št. 39, 27. 9. 1923.

¹²⁸ Poslanci Slovenske ljudske stranke so 30. 11. 1923 poslali poslansko vprašanje na ministrstva za gozdove in rude, za pravosodje, za notranje zadeve in za socialno politiko in v njem poudarili, »da je družba ta štrajk namenoma izzvala« ter podali historiat ukrepov oblasti in TPD

proti stavkajočim rudarjem (kopija poslanskega vprašanja je tudi v zbirki Gradivo in dokumenti v arhivu RMLR).

¹²⁹ Pravica, št. 5, 31. 1. 1924; po razpravi v parlamentu je TPD dala rudarjem navedeni povišek (Pravica, št. 13, 27. 3. 1924).

¹³⁰ Delavske novice, št. 14, 26. 10. 1923.

¹³¹ Strokovna borba, št. 40, 30. 10. 1923.

¹³² Strokovna borba, št. 1, 2. 1. 1924.

¹³³ Arhiv CK ZKJ, KI, 1923/84; ZA CK ZKS, Kominternina 1923, fasc. B/3, zapisnik zaslišanja Kidriča (Ivana Kralja) 24. 12. 1923 na sedežu CK KPJ na Dunaju; na zaslišanju je Kralj izjavil, da je v pripravah na sabotažo razpravljala partijska sindikalna frakcija, zanjo pa da so vedeli tudi pokrajinski sekretar KPJ Jakob Žorga ter tudi nekaj partijskih funkcionarjev iz Revirjev; France Filipič, n. d., str. 153.

¹³⁴ Strokovna borba, št. 43, 22. 11. 1923.

¹³⁵ Največja stavka slovenskih rudarjev, Prispevki 1960, str. 288.

PREPOVED NEODVISNIH STROKOVNIH ORGANIZACIJ LETA 1924 IN ZAČETEK NOVE SINDIKALNE POLITIKE KPJ V SLOVENIJI

Vodstvo Zveze neodvisnih strokovnih organizacij in pokrajinski komite KPJ za Slovenijo sta si po rudarski stavki poleti 1923 prizadevala spet okrepiti hudo oslABLJENE neodvisne strokovne organizacije, posebej ZRDS, ki je po njej nekaj časa le životARILA.¹ ZNSOS je o krizi v neodvisnem strokovnem gibanju na Slovenskem poročala tudi Profinterni v Moskvo.² Ugotovila je, da je poraz rudarjev, ki so bili v svojih dotedajnih povojnih bojih vedno zmagoviti, »povzročil ne le v Revirjih, temveč tudi v drugih organizacijah precejšnjo depresijo«, ki se ni kazala le v znatni indiferentnosti, temveč tudi v upadanju članstva. ZNSOS pa je doživela tudi hud gmotni udarec, ker je v dolgotrajni stavki porabila vse finančne rezerve. Zaradi velikih dolgov je grozila ukinitve sindikalnega lista in likvidacija ZNSOS. Tako so morali zmanjšati naklado Strokovne borbe s 5000 na 4000 izvodov. V Revirje, kjer je bilo največ naročnikov, je morala ZNSOS brezplačno pošiljati 700 izvodov sindikalnega lista, da bi znova okrepila ZRDS. Število rudarjev, ki so redno plačevali članarino, je do začetka 1924 upadlo na okoli 600 od 3500 vpisanih. Tedaj je bilo tudi v neodvisni železničarski strokovni organizaciji le okoli 1150 članov. Število vseh članov ZNSOS, ki so redno izpolnjevali tudi finančne obveznosti, je bilo okoli 3100,³ torej približno četrtnina sredi 1923. leta vpisanih članov. Zaradi hudega udarca kapitala in oblasti po ZRDS kot najmočnejši neodvisni strokovni zvezi v Sloveniji in Jugoslaviji, ki je negativno vplival tudi na številčno moč in akcijsko sposobnost drugih slovenskih neodvisnih strokovnih organizacij, je vodstvo ZNSOS v omenjenem pismu predlagalo čimprejšnji sestanek svojih predstavnikov z delegatom Profinterne. Hkrati se je pritoževalo, da beograjska centrala neodvisnih strokovnih organizacij zelo malo skrbi za neodvisno strokovno gibanje v Sloveniji. Ob tem naj poudarimo, da so podjetniki s pomočjo oblasti konec velikega stavkovnega vala leta 1923 najhujše prizadeli najbolj borbene, neodvisne strokovne organizacije, toda v razmerah ofenzive kapitala so številčno nazadovale in zmanjševale svojo ekonomsko aktivnost tudi socialistične in druge strokovne organizacije.

ZNSOS je jeseni 1923 organizirala akcije za pomoč brezposelnim in aretiranim rudarjem ter protestne shode zoper nasilje v času stavke in po njej, posebej aktivna je bila z množičnimi shodi vajeniška mladina, neodvisna strokovna centrala pa si je znova prizadevala doseči tudi akcijsko enotnost vseh strokovnih organizacij za obrambne boje po delavskih porazih in proti posledicam gospodarske krize. Zato je konec novembra 1923 poslala poziv vsem strokovnim organizacijam »ročnih in duševnih delavcev« v Sloveniji za vstop v enotno fronto za ohranitev osemurnika, za uveljavitev zakonov o zaščiti in zavarovanju delavcev, zoper nazadnjaški železniški in uradniški službeni red ter proti projektiranemu rudarskemu zakonu, za razpis volitev v delavske ustanove, zoper odpuste, naraščanje brezposelnosti in za uvedbo podpor brezposelnim, za ohranitev prejemkov s predvojno kupno močjo, proti posrednim davkom, za svobodo združevanja, zborovanja, tiska in stavke ter za odpravo zakona o zaščiti države. Ob tem je poudarila: »Če taktične in programatične ovire začasno preprečujejo organizatorično združenje v eno močno enoto, pa ne obstoji noben razlog in nobena zapreka, da bi se za cilje in interese, ki so vsem organizacijam skupni, ne borili z ramo ob rami«. Predlagala je, da bi na konferenci 7. decembra ustanovili akcijski odbor.⁴

Ker se je konference udeležilo le 12 strokovnih organizacij od okoli 90 povabljenih, je ZNSOS sklicala novo konferenco 21. decembra. Navedena številka kaže na veliko

B E R I C H T

Über roten gewerkschaftenorganisationen in Slovenien.

Vor und während des Weltkrieges waren die gewerkschaften Sloveniens zentralisiert in einheitlichen Gewerkschaftsorganisationen Oesterreichs, welche völlig dem Einflusse der Sozialdemokraten unterlagen. Da alle Verbandszentralen ihre Sitze ausser Slovenien hatten, haben sich diese wenig für die Klassenziehung slovenisch sprechender Proletarier gekümmert und so kommt es, dass wir in Slovenien noch keine Gewerkschaftsliteratur besitzen, mittels welcher wir das niedrige Niveau marxistischen Klassenbildung fördern könnten.

Nach dem Zusammenbruche der österreichischen Monarchie, entstand in Slovenien selbständige Organisationen. Bei der Liquidation der früher einheitlichen Verbände in Oesterreich, wurden die slov. Organisationen materiell stark benachteiligt, was nicht wenig Aergerniss gegen die Zentralen hervorriefe.

Die neuen selbständigen Gewerkschaftsorganisationen Sloveniens gingen mit der Sozialdemokratie. Fast alle Funktionäre der Gewerkschaften waren exponierte Mitglieder der sozialdemokratischen Parteileitung. In Slovenien wurde als oberste Gewerkschaftsinstanz eine "Gewerkschaftskommission" (Strokovna komisija) ins Leben gerufen.

In Serbien und Kroatien bildeten sich schon zu dieser Zeit einheitliche Gewerkschaften unter der Führung des Zentralen Gewerkschaftsrates (Centralno sindikalno veće) in Zagrad.

Sofort im Jahre 1918 und 1919 entfalteten wir eine starke Propaganda für die Vereinigung slovenischen Gewerkschaften mit denen in Serbien und Kroatien. Erfolge haben wir gehabt unter den Eisenbahnern die sich im 1920 Jahre in einem einheitlichen Transportarbeiterverband zusammenschlossen. In der Bergarbeitervervierung kam bei dieser Frage zu einer Spaltung, bei welcher über 7000 Mitglieder zum einheitlichen zentralisierten Verband der Bergarbeiter übergingen und wobei nur etwa 1000 Mitglieder bei der slovenischen separatistischen aut. dem. "Union" verbleiben. Auch die Metalarbeiter haben auf dem Kongresse in 1920 für die Vereinigung gestimmt, ebenso die Monopolarbeiter. Schon bei dieser Frage trat zu Tage, dass die marxistisch gebildeten für, und die Reformisten gegen die Einheitsverbände auftraten. Die Koalitionspolitik der Sozialdemokratie diskreditierte dieselben und auch die reformistischen Gewerkschaftsfunktionäre, welche die Sozialdemokraten unterstützten, insoferne sie an der Parteileitung nicht teilnahmen, verloren immer mehr an Boden und es war zu ersehen dass in kurzer Zeit die gesamte Gewerkschaftsbewegung vereinigt wird. Auch politisch gewann die K.P. immer mehr Einfluss.

Da kam die "Obzema" mit welcher alle nichtreformistische Gewerkschaften gesperrt wurden und paar Monate nachher der berüchtigte "zakon o zaštiti države" mit welchen alle revolutionäre Organisationen, auch Kulturorganisationen verboten wurden. Versuche neue Organisationen zu gründen scheiterten. Die Regierung wiss auf die reformistischen Gewerkschaften, welche sich in dieser Zeit ihrer Ghavn Radnički Savez (Hauptarbeiterverband) gründeten und alle Arbeiterheime und Archive der früheren revolutionären Organisationen vor der Regierung übernahmen und eigene Organisationen auch in Serbien und Kroatien gründeten.

Ein ganzes Jahr konnten wir nicht unsere Organisationen ins Leben rufen. Die Arbeitermassen sind in dieser Zeit in eine tiefe Indifferenz gesunken und reagierten nicht in geringsten auf verschiedene Verschlechterungen der Löhne, der Arbeitszeit, der sozialen Gesetzgebung u. s. w., welche die Regierung in dieser Zeit vornahm. Die Reformisten leisteten eine jede Aktion.

Poročilo Zveze neodvisnih strokovnih organizacij o rdečih strokovnih organizacijah v Sloveniji Komunistični internacionali 14. februarja 1924

razcepljenost strokovnega gibanja na Slovenskem, ki ga je bilo težko združiti celo za najbolj življenjske delavske zahteve. Že do prve konference so nekatere uradniške organizacije izrazile pripravljenost za sodelovanje le pri nekaterih točkah, JZS pa z nebitvenimi pridržki v vseh.⁵ Nove konference se je nato udeležila približno polovica povabljenih strokovnih organizacij vseh smeri, razen socialistične. Izvolili so pripravljalni akcijski odbor. Predstavniki oblasti je izjavil, da so bila na konferenci precejšnja nesoglasja in pripomnil, da so komunisti to akcijo začeli, kot izgleda, z namenom, »da

si s tem pomagajo iz teškoč, v katerih se nahajajo njihove strokovne organizacije«. ⁶ Na tretji konferenci 22. februarja 1924, ki se je je udeležilo 34 organizacij, so odobrili pravila za poslovanje enotnega akcijskega odbora. Toda SK ni hotela sodelovati, ⁷ kar je pomenilo dejansko že vnaprejšnje miniranje skupnih akcij in neuspeh prizadevanj ZNSOS.

To dejavnost za enotno fronto je kot temeljno nalogo posebej poudarila III. državna konferenca KPJ v Beogradu v začetku januarja 1924, ki je tudi terjala, da je treba vzporedno voditi še akcijo za organizacijsko združitev neodvisnih in socialističnih strokovnih organizacij na osnovi proletarske demokracije, vsa ta prizadevanja pa je treba okrepiti zlasti neposredno med delavskimi množicami. Ob tem je poudarila pomen vpliva politične stranke v strokovnih organizacijah in kritizirala odpore zoper organiziranje komunističnih frakcij v njih. ⁸ V Sloveniji sta dali nato pobudo za organizacijsko združitev rudarska in železničarska neodvisna strokovna zveza. Na več shodih v Revirjih so se tudi člani socialistične Unije slovenskih rudarjev izjavljali za združitev. ⁹ Toda centrala socialističnih strokovnih organizacij Glavna delavska zveza Jugoslavije je prepovedala kakršnakoli pogajanja in zahtevala kapitulacijo neodvisnih strokovnih organizacij, t. j. vrnitev njihovega članstva v socialistične strokovne organizacije. ¹⁰ Vodstvo SK je nato izkoristilo zlasti napako ZNSOS pri ustanavljanju neodvisne strokovne zveze kovinarjev za sabotažo pri sodelovanju v enotni delavski fronti in za odklonitev kakršnegakoli skupnega nastopanja.

ZNSOS zato v svojih prizadevanjih za akcijsko enotnost in združitev razrednih organizacij ni uspela. V prvih mesecih leta 1924 je izvedla več akcij proti brezposelnosti, vodila nekaj mezdnih gibanj in organizirala več shodov, na katerih so udeleženci odločno protestirali proti fašističnim pojavom in pozvali vse delavstvo, »da se strne v svojih razrednobojevnih proletarskih organizacijah za boj proti kapitalizmu in njegovi avantgardi – fašizmu«. ¹¹ Prvomajske proslave, ki jih je po socialistični odklonitvi za skupni nastop organizirala ZNSOS, so »pokazale, da prava razredna zavest in odločna bojovna volja ni več v znamenju upada ...« in »da ni delavstvo za koruzni socialpatriotizem ...«. ¹² Tudi pokrajinska konferenca Neodvisne delavske stranke Jugoslavije 4. maja 1924 v Ljubljani je ugotovila, da je bila udeležba »tisočev in tisočev« na prvomajskih proslavah velik uspeh revolucionarnega delavskega gibanja. Toda ugotovila je tudi, da so neodvisne strokovne organizacije na Slovenskem v krizi in je obvezala vse strankine člane, da aktivno delujejo v njih. Neodvisna delavska stranka Jugoslavije za Slovenijo je poudarila, da bo strokovnemu gibanju posvetila največjo pozornost in si prizadevala vključiti vanj večino delavstva. Na tej konferenci so tudi sklenili, da je treba z vsemi silami preprečiti v Trbovljah razvitje prapora Orjune 1. junija 1924 in da je treba postaviti »nasproti fašistom oboroženo delavsko obrambo«. ¹³

Strokovna borba je nato poudarila, da se morajo v delavsko obrambo oziroma proletarske akcijske čete proti Orjuni vključiti tudi pripadniki strokovnih organizacij. To je utemeljevala z orjunaškim napadom na Rudarski dom v Trbovljah, sedež ZRDS, in z njihovim streljanjem septembra 1923 na Delavski dom v Ljubljani, kjer je bil sedež osmih strokovnih zvez, ter z namero, da pripravljajo celo ustanovitev jugofašističnih strokovnih organizacij. ¹⁴ Po krvavem prvojunjskem spopadu med revolucionarnim delavstvom in Orjuno v Trbovljah so njeni pripadniki svoj poraz hoteli maščevati tudi z divjanjem po Ljubljani. Tako je skupina orjunašev 2. junija prišla v tiskarno Merkur in zagrozila, da jo bodo razstrelili, če ne preneha tiskati komunističnih listov. Preprečila je tudi izid že stavljenih 17. številke Strokovne borbe. Iz strahu pred orjunaškimi napadi si nato nobena ljubljanska tiskarna ni upala prevzeti tiskanje Strokovne borbe, poskus njenega izhajanja v Zagrebu pa je z zaplembami dveh števil preprečila tamkajšnja cenzura. Končno je ZNSOS pridobila za tiskanje tiskarno J. Pavliček v Kočevju, kjer je 28. junija 1924 izšla prva številka Strokovne borbe po trboveljskih dogodkih. Toda poleg orjunaškega nasilja se je pojavila še nova ovira za izhajanje legalnih

Strokovna borba, glasilo neodvisnih strokovnih organizacij, ki je bila prepovedana 10. julija 1924

komunističnih listov. Državno pravdnštvo je izredno poostrilo cenzuro in zaradi pogostih zaplemb je izhajanje »pravih delavskih časopisov postalo silno otežkočeno«. To je bil tudi velik gmotni udarec zanje, ker so imeli z zaplenjenimi številkami velike stroške. Strokovna borba je poudarila, da so se bili ob pomisleku, ali se sploh splača izdajati list »samo za državnega pravdnika in njegov rdeč svinčnik« prisiljeni odločiti »pisati samo o stvareh, ki jih blagovoli dopustiti naša slavna cenzura ...«. ¹⁵

Medtem ko je Strokovna borba obnovila izhajanje, pa političnemu listu Glas svobode to ni uspelo. Zato je njegova uprava začela pošiljati svojim naročnikom Strokovno borbo, ki je glede na to povečala obseg in objavljala tudi politične članke. Toda tudi Strokovna borba je izšla le še 7. julija 1924. V zadnji številki je opisala napad orjunašev na železničarja Rudolfa Juvana, ki so mu med mučenjem zmečkali prste, ter še več drugih njihovih nasilstev. Pozvala je k nadaljnemu zbiranju pomoči za žrtve orjunaškega divjanja in poudarila, da pripadniki Orjune napadajo tudi strokovne ne le politične organizacije. ¹⁶ Policijsko ravnateljstvo je nato 10. julija 1924 prepovedalo tudi nadaljnje izhajanje Strokovne borbe in Glasa svobode. Na predlog državnega pravdnštva v Ljubljani je deželno kot tiskovno sodišče 18. julija to policijsko prepoved izhajanja sindikalnega lista potrdilo, »ker piše, kakor priča njegova vsebina, v skrajno revolucionarnem duhu ter propagira, naj se socialni red in ustava nasilno izpremenita z revolucijo organiziranega boja delavskega razreda«. ¹⁷

Prvojunjsko nasilje orjunašev v Trbovljah je sprožilo protestne demonstracije delavstva, v Zagrebu pa so izvedli tudi triurno splošno stavko. Na Hrvaškem so se demonstracijam priključili tudi pripadniki Hrvaške kmečke stranke in Pašić–Pribičevićev (P–P) režim se je ustrašil, da bo prišlo do izoblikovanja delavsko–kmečkega opozicijskega bloka. Sklenil je udariti po revolucionarnem delavskem gibanju in 11. julija 1924 ¹⁸ je minister za notranje zadeve dr. Milorad Srškić poslal vsem velikim županom in upravi mesta Beograd ukaz za takojšnjo razpustitev »vseh komunističnih organizacij, pod katerikoli imenom obstajajo ...«. Uvodoma je poudaril, da je KPJ po zakonu o

КАБИНЕТ
№ 1.600.786
1924 г.
Београд

ЗАКОН О ПРАВИМА РАДНИКА,
УПРАВЉИ ГРАДА БЕОГРАДА.

Коментарише разнотипна партија прокупила је, нарочито у по-
следња времена, многу ажија на разоравану рада и поротки у држави и на
управљавану радничког општества. То она чини и ако је свака комунистичка
организација забранила законом о заштити јавне безбедности и поротки у
држави. Нарочито комунистичка партија ту своју ажију прокину кроз
спротив пог разнотип на општи: издржава свога поборитног имот. Она је
пог државом независно разнотип партија Југославије, гледа пог постоји он-
ластички организација разнотип, на чап и по држави групама - Јолијама,
количка, тројкама и т. . . прокупила ажију на револуцио арни и засна-
ни: путом оруши јавним поротак у држави и последствим разнотип комунистич-
ки.

О тога верује :

1/ да се онах разнотип сплати власни ово комунистичко орга-
низација, на пог који и о тога ога посл-ојала, јор он сплати постоји она
прокупила јор комунистичко партија и путом овог државно кати постоји
пога посл-ојала закону.

У послатину ово овог разнотип издржава програм: остала сплати
сплати организација и сплати личности које се бато комунистичко постоји
Јолико оно на држави државно: забранила; забранила ово програме и сво
сплати организација и организација, ету независно постоји и чује и в Јо-
лика забранила; пре узети законско државно и постоји он издржава-
нија било по закону о заштити држави, било прега које групе: закону
да прега сплати личности на организација, нарочито сплати, који у држави
на партија: прега држави постоји в на држави

2/ забранила се у држави у сплати сплати јор забранила, по-
стоји и у сплати сплати држави комунистичко, забранила постоји и држави
постоји сплати комунистичкох публицистија, кати и постоји, бато обзир
пог кати: држави ога издржава; у тога постоји држави држави когати
држави сплати партија и држави држави држави држави држави држави.

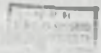
3/ Олту итн о ах су ту оа во про митова на лна и о попу
попизичко тор о о рп ало.

4/ ~~Одговор~~ је атра и во јоуки и је крова и ред снѣ орга-
низација и снѣ лнк ко" се ко рна о баго и ко у нѣа про гоо.
трого итн а нѣа и про нѣо а нѣа и про нѣо оа ко" а нѣа.

О истроуку овога тројога погла и хитро истрова, у року
оа сова гата оа гата и нѣа во ропого.

иштар

Гуторавних ола,
р. рикѣ с.р.

Будом огурану
Запис

о тана со ачаи гонѣ иројана, полатот 11. јул о.р.

Број оа 206 776
Чесо б. 494

*Списак
Списак
Списак
Списак*

Будом огурану

По истро-бп

иштар Гуторавних ола

Соф. бр. оа оа,

Р. а. а. а. а. а. а. а.

*Мо. наидеути хит
Мо. наидеути хит
Мо. наидеути хит
Мо. наидеути хит*

Примљено код великог жупана
загребачке области у Загребу
Дне 16 јула 1924
Број 1119/24 Пр. Прлога

Пошто је наредбење г. Министра
унуд. дела јос. б. 786, како је
наслову достаћуно под оловом
од 12.7.24. б. 924. в. д. б. била
у нѣа и дѣла и нѣа
Кривогон бр. оа оа, како је
најана, достаћу а се то
наредбење понаво, како је слог
оа наредбење, а нѣа.
Ово гласи

*1) Албан: II
Мо. наидеути хит*

*б) Кривогон
Професионална асоцијација
области
Мо. наидеути хит*

У року од три дана
подуците истрогај на
одредбу од 12 јула бр. оа
924

16/7 24

zaščiti države nadaljevala delo »za rušenje današnje ureditve v državi in za vzpostavitve komunističnega režima« prek organizacij z različnimi neodvisnimi in drugimi nazivi ter prek tajnih celic. S to t. i. »malo obznanom« je bilo prepovedano delovanje Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, Zveze delavske mladine, neodvisnih sindikatov in še drugih komunističnih organizacij, v Sloveniji so bila prepovedana tudi društva Vesna, zadruga Železničarski dom in akademsko društvo Vstajenje.¹⁹

Policija je dobila nalogo, da ob prepovedi navedenih organizacij izvede tudi preiskave v društvenih prostorih in pri funkcionarjih. Premoženje mora zapleniti, društvene prostore oziroma domove zapečatiti, kompromitirane osebe pa aretirati in postopati z njimi po zakonu o zaščiti države. Hkrati mora prepovedati zborovanja, konference in »sploh vsako delo komunistov« ter onemogočiti tudi izhajanje in razpečevanje vseh komunističnih publikacij.

Ukrepom oblasti proti revolucionarnim organizacijam v Sloveniji lahko sledimo predvsem po Uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti in po pisanju Delavsko-kmetskega lista, t. j. po novem legalnem partijskem listu. Tega je po prepovedi Glasa svobode in Strokovne borbe uspela ilegalna KPJ začeti izdajati 21. avgusta 1924 in je po prepovedi vseh revolucionarnih organizacij postala edina pot za njeno legalno delovanje. Delavsko-kmetski list je imel tudi stalno rubriko Strokovni vestnik, prek katere je Partija obveščala članstvo prepovedanih neodvisnih strokovnih organizacij o protidelavskih ukrepih Pašić–Pribičevićevega režima in o prizadevanjih za obnovitev delovanja sindikatov CDSOJ.

V prvi številki je Delavsko-kmetski list navedel podatek, da so ob razpustu neodvisnih političnih, strokovnih in drugih organizacij v Sloveniji aretirali tudi nad 100 njihovih funkcionarjev in agitatorjev, prepovedali vse delavske shode in zaprli tudi Delavski dom v Ljubljani, v Trbovljah pa »se je vzelo in zapečatilo še ono, kar niso požgali orjunaši«. Udarci po revolucionarnem delavskem gibanju so bili prav v Sloveniji najhujši in oblasti so se nato odločno upirale tudi vsem zahtevam delavstva, da bi lahko obnovile svojo dejavnost vsaj neodvisne strokovne organizacije. »Sploh je bil in je naval reakcije v Sloveniji najhujši izmed vseh pokrajin v Jugoslaviji«, je poudaril Delavsko-kmetski list, ko je seznanjal članstvo slovenskih neodvisnih strokovnih organizacij s posredovanji vodstva CDSOJ na ministrstvu za notranje zadeve sredi julija 1924 za obnovitev delovanja neodvisnih sindikatov. Toda minister Srškić obljub o pozitivni rešitvi ni izpolnil. Pašić–Pribičevićeva vlada pa je bila prisiljena zaradi pritiska opozicije in razmer v državi odstopiti. Novo vlado je 27. julija sestavil voditelj opozicijskega bloka Ljuba Davidović, v njegovo vlado pa so vstopili tudi predstavniki Slovenske ljudske stranke na čelu z dr. Antonom Korošcem.²⁰ Novi minister za notranje zadeve Nastas Petrović je po ponovnih posredovanjih CDSOJ 31. julija dovolil ponovno delovanje neodvisnih sindikatov. To njegovo naredbo so v vseh jugoslovanskih pokrajinah razen v Sloveniji ter Bosni in Dalmaciji izpolnili. Tudi v Ljubljani so predstavniki ZNSOS večkrat posredovali, toda oblasti niti shoda niso dovolile, na katerem bi delavstvo zahtevalo obnovitev delovanja neodvisnih strokovnih organizacij. Delavsko-kmetski list je pozval člane Zveze rudarskih delavcev Slovenije in Splošne železničarske organizacije Jugoslavije, naj ostanejo zvesti organizaciji in izrazil pričakovanje, da bo »vsak čas spet otvorjena«.²¹

Slovensko delavstvo je bilo hudo razočarano, ker nova vlada, ki je tako ostro obsojala nedemokracijsko in nasilje prejšnjega režima, ni spremenila razmer v Sloveniji. Delavsko-kmetski list je ugotovil, da »vzdržujejo klerikalci proti delavstvu ono popolno izjemno stanje, ki ga je uvedel Pribičević ...«.²² Vse neodvisne strokovne organizacije so pod novo vlado avgusta in septembra 1924 dobile odločbe, da je njihovo delovanje prepovedano.²³ Policijske oblasti so šele 19. septembra dovolile prvi shod članstva prepovedanih neodvisnih strokovnih organizacij v Ljubljani, medtem ko so v Revirjih in drugod vse take prošnje še naprej zavračale. Tako njihovo ravnanje je doži-

velo na shodu obsodbo v ogorčeni ugotovitvi, da so se »morilci z Zaloške ceste« in »morilci iz Trbovelj« združili.

Razredno zavedno delavstvo je v resoluciji zahtevalo takojšnjo obnovitev delovanja strokovnih in kulturnih organizacij ter tudi organizacij Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, izpustitev delavcev iz zaporov, ugotovitev krivcev za trboveljske dogodke 1. junija, strogo izvajanje zakona o zaščiti delavcev ter razpis volitev v delavsko zbornico in upravo bolniške blagajne. Delavstvo pa je na svojem velikem shodu, ki mu je sledil še protestni pohod do sodne palače, posebej zahtevalo tudi združitev razrednih strokovnih organizacij: »Razcepljenost na političnem polju nas ne sme ovirati pri tem, da ustvarimo enotno strokovno organizacijo in da prepričamo člane Amsterdama (t. j. člane socialistično strokovne internacionale, op. p.), da je treba upostaviti enotnost, čeprav to ni vseh gotovim voditeljem.«²⁴

Delavsko-kmetški list je že ob začetku izhajanja sprožil akcijo za enotnost razrednih strokovnih organizacij. To zahteva predvsem »razvoj razrednega boja«, vzpostavitve enotnosti razrednih strokovnih organizacij pa je pogoj, »če bo hotel delavski razred končno zlomiti gospodarsko ofenzivo kapitala in fašistovsko reakcijo ...«. Ugotovil je, da so doslej uresničitev tega velikega cilja ovirali reformistični voditelji, medtem ko je neposredno med delavstvom ugodno razpoloženje za vzpostavitev enotnosti. Toda med privrženci enotnosti je tudi struja, ki zastopa popolnoma napačno stališče, da bo ta vzpostavljena z vrnitvijo vsega delavstva v reformistične organizacije. Delavsko-kmetški list je poudaril, da se enotnost lahko ustvari le »na ta način, da se prej določi tak program in taktika, ki bo res odgovarjala današnjemu položaju in vodila delavstvo ne v nove poraze, ampak k uspehom«. Druga podlaga za zdravo enotnost strokovnih organizacij je demokratičnost v njih. Izrazil je mnenje, da se ne da vzpostaviti enotnosti v posameznih strokah in deželah, temveč da je za trajni uspeh delavstva v boju proti kapitalu treba ustvariti predpogoje »za popolno enotnost vseh strokovnih organizacij v nacionalnem in internacionalnem obsegu«. Tako bi bilo treba sklicati tudi skupni kongres amsterdamske in moskovske sindikalne internacionale. Veliki cilj enotnosti strokovnih organizacij pa bo dosežen le »če bomo vztrajno delali zanj med množicami, v tovarnah in obratih«. Delavsko-kmetški list je torej propagiral enotnost strokovnih organizacij na vseh ravneh v mednarodnem, državnem in pokrajinskem okviru oziroma po vseh strokah, na temelju odločnega razrednega boja in demokratičnosti, pot do nje pa je videl v neposrednem aktiviranju delavstva »od spodaj« ter v združevanju in ne v enostavni vključitvi članstva revolucionarnih organizacij v reformistične strokovne organizacije. Delavsko-kmetški list je tudi ugotovil, da so iz objektivnih razlogov (ofenziva kapitala, izjemni zakoni, porazi v mezdnih bojih, itd.) in zaradi subjektivnih slabosti (skrajno škodljiva politika reformističnih voditeljev) »vse strokovne organizacije mnogo izgubile na številčni in akcijski moči.«²⁵ Zato je treba nemudoma v teh hudih razmerah okrečiti strokovne organizacije, toda ne le v številčnem pogledu, temveč tudi izboljšati gmotne pogoje za njihovo aktivnost ter kadrovsko izpopolniti upravni aparat, posebej pa posvetiti veliko pozornost vzgojnemu delu v njih na podlagi marksističnega programa. Delavskim množicam je treba vrniti zaupanje v strokovne organizacije, ki morajo s svojim delom doseči, da bodo vsi videli v njih »ono elementarno osnovno organizacijo, v kateri se kuje razredna solidarnost proletariata.«²⁶

Delavsko-kmetški list je nato 4. septembra 1924 pisal, da so se pretekli teden v Trbovljah uspešno končala pogajanja »za vzpostavitev enotne organizacije na podlagi razrednega boja in delavske demokracije«. Za upravičeno pa se je izkazala bojazen, da bo tudi ta poskus kot prejšnji propadel »radi zakrknjenosti« nekaterih socialističnih funkcionarjev. Na njihovo negativno vlogo v združevalnem procesu so opozorili tudi na omenjenem shodu 19. septembra v Ljubljani. Na Jesenicah so na shodu 5. oktobra razredno zavedni kovinarji ugotovili, da je ekonomska in politična reakcija ter nasilje podjetnikov nujno zahtevalo enotno strokovno organizacijo. Ta cilj pa bodo dosegli le

v primeru, če bo namesto dotedanjih pogajanj med strokovnimi vodstvi prevzelo akcijo za združitve neposredno v svoje roke delavstvo. Za izvedbo združitve socialističnih in neodvisnih strokovnih organizacij so izvolili petčlanski komite, vse kovinarje pa so pozvali, naj skličejo shode za oblikovanje enotne strokovne organizacije.²⁷

Primeri rudarjev in kovinarjev kažeta, da je bila neposredno med delavstvom pripravljena in izražena odločna zahteva, da se z združitvijo socialističnih in neodvisnih strokovnih organizacij ustvarijo enotne razredne strokovne organizacije, toda reformistični funkcionarji slovenskih organizacij GDZJ so vse pobude, ki so prihajale »s terena« ali od funkcionarjev prepovedanih neodvisnih strokovnih organizacij, zavržali.

Odklonilno stališče do pobud za združitve je neposredno po »mali obznani« izrekla 1. pokrajinska konferenca strokovnih organizacij GDZJ oziroma SK v Sloveniji 2. in 3. avgusta 1924, na kateri so delegati, ki so zastopali 4966 članov, sprejeli resolucijo: »Od strokovnih organizacij, priljučenih Strokovni internacionali v Moskvi, loči strokovne organizacije GRSJ (Glavnega radniškega saveza Jugoslavije, op. p.) razlika v strokovni taktiki. Dokler obstoja ta razlika je vsaka organizacijska spojitev s temi organizacijami nemogoča«. Možna pa je združitve s strokovnimi organizacijami lesnih in grafičnih delavcev, ki stojijo na taktičnih načelih socialistične amsterdamske strokovne internacionale, in so v tem času delovale samostojno, zunaj SK.²⁸ Toda najvišji socialistični sindikalni forum ni veliko razpravljal o problematiki združevanja s prepovedanimi neodvisnimi strokovnimi organizacijami, kajti vso pozornost je moral posvetiti nevarnosti razcepa v lastnih vrstah. Po razcepu Socialistične stranke Jugoslavije v Sloveniji na frakcije okrog časnikov Enotnost, Socialist in Naprej so se strankarski spori prenesli tudi v socialistične strokovne organizacije.²⁹ V njih se je iz privržencev okrog Napreja izoblikovala opozicija, ki je odločno napadala vodstvo SK.³⁰ Nevarnost razcepa še v strokovnem gibanju je tudi pospešila sklic pokrajinske konference, ki je v prizadevanjih, da bi ga preprečila, poudarila, da so te v svojih akcijah neodvisne od vseh političnih strank in da morajo ostati v medsebojnih strankarskih bojih nevtralne. V politične zadeve lahko posežejo »le v toliko, v kolikor je to v varstvo delavskih gospodarskih interesov potrebno«. Strokovni funkcionarji si morajo prizadevati za odpravo sporov med socialističnimi frakcijami.³¹ Ta stališča sindikalne konference pa niso zadovoljila socialistov okrog Napreja in nasprotja v organizacijah SK so se poglobljala do odkritega razcepa leta 1925.

Z razcepom v pokrajinski organizaciji Socialistične stranke Jugoslavije za Slovenijo je bilo precej prizadeto tudi socialistično strokovno gibanje. Krepitev nasprotij znotraj socialističnega tabora je vplivala na postopno večjo pripravljenost vodstva SK na združevalna pogajanja s predstavniki prepovedanih neodvisnih strokovnih organizacij. Glede na navedene razmere so se najprej zblížala stališča glede neodvisnosti strokovnih organizacij od političnih strank. Pomemben dejavnik, ki je vplival na socialistični pristanek za združitve pa je bila nepopustljivost oblasti do obnove delovanja neodvisnih strokovnih organizacij, kar je okrepilo položaj reformistov v združevalnem procesu in olajšalo uveljavljanje njihovih zamisli v njem.

Slovenske neodvisne strokovne organizacije so se proti odločbam policijskih oblasti o prepovedi delovanja pritožile na ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu. Vodstvo ZNSOS je poskušalo doseči obnovitev neodvisnih strokovnih organizacij tudi na ta način, da je dalo pobudo za ustanovitev formalno novih strokovnih organizacij. Toda policijske oblasti so to namero spregledale. Veliki župan ljubljanske oblasti je 22. oktobra 1924 zavrnil pravila snujočega se društva Strokovna organizacija železniških delavcev in nameščencev, ker je »očividno samo obnovitev« 17. avgusta razpuščene Splošne železničarske organizacije. To je utemeljil s tem, da so predlagatelji sami bivši člani prepovedane neodvisne strokovne organizacije, da so nova pravila razen glede imena, le malenkostno spremenjena stara pravila SŽOJ in da ni mogoče zapustiti pre-

moženja prepovedani zadrugi Železničarski dom. Kmetško-delavski list je ta ukrep komentiral z ugotovitvijo, da se tako ravna proti strokovnim organizacijam pod klerikalnim režimom.³²

Na seji plenuma Centralnega partijskega sveta KPJ od 20. do 26. novembra 1924 je bilo v poročilu iz Slovenije poudarjeno, da je v tej pokrajini »največja reakcija«. Po zavrnitvi pravil »nove« železničarske strokovne organizacije »je treba iti v reformistične sindikate«. ³³ To odločitev je začel izvajati novi pokrajinski komite KPJ za Slovenijo, izvoljen na novembrski pokrajinski konferenci s sekretarjem Cirilom Štukljem, njegova pomembna člana pa sta bila Ivan Makuc in Alojz Sedej. Tedaj je bilo v 29 organizacijah KPJ v Sloveniji okrog 350 članov, krog privrženecv pa je bil znatno širši. Omenjena pokrajinska konferenca KPJ »je potekala v znamenju hudih razhajanj, ki so že najavljala začetek kriznega obdobja v delovanju KPJ v Sloveniji, kar je imelo težke posledice za ves delavsko-revolucionarni pokret«. Nasprotja, ki so se kazala ob pripravah na parlamentarne volitve, so se nato zaostrovala v procesu strokovnega združevanja.³⁴

Konec novembra 1924 je novi veliki župan iz liberalno-demokratskih vrst s podobno utemeljitvijo kot njegov klerikalni predhodnik prepovedal ustanovitev Strokovne zveze združenih rudarjev, ker da se iz pravil vidi, da gre le za obnovitev Zveze rudarskih delavcev Slovenije t. j. »komunističnega društva pod drugim imenom«. ³⁵ Konec jeseni 1924, ko je kralj Aleksander prisilil Davidovićevo vlado k odstopu in sta znova prišla na oblast Pašić in Pribičević, so bile pritožbe na ministrstvo za notranje zadeve zoper prepovedi zavrnjene in vse strokovne zveze ZNSOS so bile dokončno prepovedane z utemeljitvijo, »da so prekoračile statutarno področje«. ³⁶ S tem je bilo formalnopravno konec slovenskih neodvisnih strokovnih organizacij, ki so jih enako odločno preganjali slovenski liberalci in klerikalci.

Konec leta 1924 so propadli vsi poskusi za obnovitev neodvisnih strokovnih organizacij, kar je hudo poslabšalo položaj njihovih predstavnikov, da bi v prizadevanjih za enotne strokovne organizacije uveljavili svoje pogoje. Dosti lažje bi jim bilo, če bi bile njihove organizacije znova legalizirane, tako pa so se socialistični funkcionarji zavedali, da so za komuniste pogajanja z njimi edini izhod, da bodo še lahko delovali v legalnih strokovnih organizacijah. Tedaj sta tako Delavec kot Delavsko-kmetški list pisala o pobudah ruskih in angleških sindikatov za združitev moskovske in amsterdamske strokovne internacionale zaradi splošne ofenzive kapitala. Ob tem sta lista polemizirala o vzrokih in krivdi za razkol, toda hkrati sta pisala tudi o potrebi enotnih razrednih strokovnih organizacij v Sloveniji. ³⁷ Konec leta 1924 je dal Delavsko-kmetški list svojim somišljenikom že konkretna navodila, in sicer naj tam, kjer ni bilo neodvisnih strokovnih organizacij ali so bile policijsko dokončno razpuščene, vstopajo »brez kolebanja in brez obotavljanja v socialistične. Tam pa, kjer naše še obstajajo, tam povejte socialističnim sodrugom, da smo mi pripravljene *takoj* stopiti s socialističnimi centralami v pogajanja za zedinjenje«. Poudaril je, da se s tem nikakor ne odrekuje kritiki »izdajalske taktike socialističnih funkcionarjev« in da so razmere take, »da je boljše imeti tudi slabe organizacije kakor pa nobene«. ³⁸

Delavsko-kmetški list ³⁹ je v začetku 1925 obširno opisal dotedanja prizadevanja za združitev razrednih strokovnih organizacij v mednarodnem, jugoslovanskem in slovenskem okviru. Poudaril je, da je dala rdeča strokovna internacionala že na III. kongresu julija 1924 predlog amsterdamski internacionali za združitev. Glede na to, da med vodstvom socialistične GDZJ in komunističnega CDSOJ še ni prišlo do pogajanj o združitvi, naj bi dali slovenski razredno zavedni delavci zanjo »primer in zgled«, zlasti še, ker je Slovenija industrijski center in ker je v njej nastal po dokončnem razpustu neodvisnih strokovnih organizacij poseben položaj. Na koncu obširne utemeljitve o potrebi združitve je njeno možnost poudaril z ugodnim potekom združevalnega procesa železničarskih strokovnih organizacij. ⁴⁰ K temu je treba pripomniti, da so bili v

nasprotju s Slovenijo v večini drugih jugoslovanskih pokrajin neodvisne strokovne organizacije še legalne in zato seveda slovenski način združevanja ni bil zanje ustrezen.

Zato da bi prešli »od govorjenja k delu« za združitev sta Ivan Makuc in Albert Hlebec v imenu razpuščenih strokovnih organizacij in v imenu delavstva, ki v zadnjih letih ni bilo organizirano, pa čuti potrebo po močni in enotni razredni strokovni organizaciji, poslala 13. februarja 1925 pismo Strokovni komisiji kot predstavnici GDZJ v Sloveniji. V njem sta združitev utemeljevala zlasti s poslabšanjem delovnih in gmotnih pogojev ter socialne zakonodaje, posebej pa tudi z rezultati parlamentarnih volitev 8. februarja,⁴¹ ki »so jasno pokazale, da je delavstvo zgubilo vero v lastno moč in da se je pričelo v množicah nagibati na stran razrednih nasprotnikov«. Zato je treba strniti delavske sile ter prenehati s cepljenjem in ustanavljanjem vzporednih strokovnih organizacij. Poudarila sta: »Brezdvomno obstojajo med našo in vašo skupino načelna in taktična nasprotstva, ki jih ni mogoče prezreti. Kakor je nam nemogoče sprejeti vaša načelna naziranja, proti katerim bomo tudi v bodoče nastopali, pa vidimo možnost, da se združimo v strokovnih organizacijah, za katerih enotnost se borimo že cel čas«. Združitev lahko temelji na treh načelih: razrednem boju, proletarski demokraciji in strankarski neodvisnosti. Ker je v Sloveniji položaj v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami najtežji, ne bi bilo v korist delavstva, če bi čakali na sporazum med beograjskima centralama in je zato treba aktivno poseči v združevalni proces. Strokovni komisiji sta predlagala čimprejšnji sestanek glede združitve. Delavsko-kmetški list pa je ob tem zagotovil delavstvu, da ga bo seznanjal s potekom pogajanj.⁴²

Strokovna komisija je predlog sprejela, pri tem pa se je pritožila nad pisanjem Delavsko-kmetškega lista zoper socialiste. Strinjala se je z obstojem različnih pogledov na posamezne probleme, »toda pogoj za skupno delo v eni organizaciji je, da moramo biti glede aktualnega praktičnega dela v glavnih smernicah enih in istih misli ...«⁴³ Že 23. februarja 1925 so bili nato razgovori, na katerih sta delegacijo SK vodila njen tajnik Filip Uratnik in Jože Golmajer, neodvisne strokovne organizacije pa so zastopali Ivan Makuc, Albert Hlebec in Franc Čepeljnik. Njihov potek je pokazal, »da izmed obstoječih diferenc med obema skupinama nobena ni nepremostljiva« in da je »možnost ujedinjenja ugotovljena«. Dogovorjen je bil ponovni sestanek za razpravo o konkretnih predlogih obeh strani za združitev.

Albert Hlebec je po teh ugotovitvah bralce Delavsko-kmetškega lista seznanil s spornimi zadevami. Zastopniki SK so menili, da bi se moralo vzporedno z združevanjem strokovnih organizacij začeti tudi z združevanjem na političnem področju. Hlebec je odgovoril, da bodo enotne strokovne organizacije strankarsko neodvisne in je zato njihova ustanovitev mogoča tudi brez zблиžanja političnih strank, ki iz načelnih razlogov ni mogoče. Nasprotja med njimi so »doslej na razvoj razcepljenih strokovnih organizacij vplivala destruktivno, pri enotnih strok.(ovnih) org.(anizacijah) se bo moralo to nasprotno spremeniti v konstruktivno delo za prosep enotnih strokovnih organizacij, ker od dela za organizacijo bo odvisno, v koliko bo prevladovalo v organizacijah eno ali drugo naziranje«.

Druga sporna zadeva za predstavnike SK je bila glede medsebojnih napadov. Hlebec je menil, da se bo oblika napadov po ustanovitvi enotne strokovne organizacije spremenila. Toda tudi po združitvi bo morala imeti vsaka stran pravico do svobodne kritike, ki bo temeljila na delavski demokraciji. Tako bodo imela glasila političnih strank še naprej vso pravico, da podvržejo delo enotnih strokovnih organizacij »stvarni kritiki«. Vsi člani enotnih strokovnih organizacij bodo morali izvajati sklepe večine, toda manjšina, »desna« ali »leva«, mora imeti pravico kritike večinskih sklepov.

Tretji, posebno občutljiv problem, je bila vztrajna zahteva predstavnikov SK, da se morajo enotne strokovne zveze vključiti v GDZJ. Izpolnitev tega pa bi lahko vzbudila

vtis o kapitulaciji neodvisnih strokovnih organizacij, čeprav so se načelno sporazumele, da pri združitvi »ne sme biti premagancev niti zmagovalcev«. Komentator je menil, da bi do spojitve obeh državnih sindikalnih central, ki so jo tedaj šele začeli pripravljati, ostala enotna razredna strokovna organizacija v Sloveniji zunaj obeh. Tako bi preprečili vsa nepotrebna bojna glasovanja, ki se bodo po pričakovani združitvi CDSOJ in GDZJ izkazala za nepotrebna.

Albert Hlebec je ob sklepu svojih razmišljanj in stališč do odprtih vprašanj, ki so se v nadaljnjem procesu izkazala kot ključna, poudaril, da morajo biti enotnosti strokovnega gibanja podrejena vse rešitve. Ob ugotovitvi, da »vrhovi« že konkretno delajo za združitev, pa je poudaril: »Treb pa je zediniti mase in zato se mora že sedaj prenesti težišča dela za zedinjenje v mase. Sodelovanje in odločanje mas je potrebno tudi zato, da mase same pokažejo tistim desničarskim voditeljem v Strokovni komisiji in tistim besednim levičarjem med neodvisnimi, ki jim zedinjenje ne ugaja in ki bi hoteli nadaljevati politiko cepljenja«. ⁴⁴

Navedena stališča so bila temelj nove sindikalne politike pokrajinske organizacije KPJ za Slovenijo, ki je imela za cilj enotnost in okrepitev slovenskega razrednega strokovnega gibanja, hkrati pa je komunistom in privržencem omogočila, da delujejo v legalnih strokovnih organizacijah in si v njih prizadevajo za uveljavitev svojih nalog na idejnem, akcijskem in kadrovskem področju. Z njo je pokrajinski komite izpolnjeval enega temeljnih ciljev KPJ, ki je bil poleg enotne delavske fronte tudi izbojevanje enotnosti razrednih strokovnih organizacij. Hkrati pa je reševal poseben položaj na sindikalnem področju v Sloveniji, ki je nastal po dokončnem udarcu oblasti po neodvisnih strokovnih organizacijah ter je neodložljivo terjal iskanje nove poti za obnovo aktivnosti slovenskih komunistov na enem osnovnih področij dela, kot so bile strokovne organizacije.

Po prvih razgovorih med predstavniki vodstev SK in prepovedanih neodvisnih strokovnih organizacij je naglo stekel proces združevanja organizacij posameznih strok. Pionirsko delo so opravili rudarji in železničarji. V njem pa so se socialistični funkcionarji zavedali svojega privilegirane položaja, ker zaradi nepopustljivosti oblasti neodvisne strokovne organizacije niso imele v nobeni obliki možnosti za obnovo dejavnosti. To prednost so desničarji izrabljali za uveljavljanje svojih pogojev za združitev. Popuščanje predstavnikov neodvisnih strokovnih organizacij pri oblikovanju slovenskih enotnih razrednih organizacij, je kmalu povzročilo hude spore v pokrajinskem vodstvu KPJ. Začetek in način sindikalnega združevanja v Sloveniji pa je vplival tudi na pogajanja med beograjskima centralama neodvisnih in socialističnih sindikatov, t. j. na proces, ki se je v drugi polovici 1925 sklenil z ustanovitvijo Združene delavske sindikalne zveze – Ujedinjenega radniškega sindikalnega saveza Jugoslavije (URSSJ). Po »mali obznani« komunisti niso mogli imeti več svojih posebnih strokovnih organizacij in zato je sredina leta 1924 pomembna prelomnica v razrednem strokovnem gibanju na Slovenskem ter v obliki delovanja komunistov na sindikalnem področju.

Opombe

¹ Ignac Fric, Spomini na partijsko delo 1922–1923 v Trbovljah, v arhivu RMLR.

² Arhiv CK ZKJ, fond KI/1924, Bericht über roten Gewerkschaftenorganisationen in Slowenien 14. 2. 1924.

³ Ker je ZNSOS s temi podatki o članstvu hotela utemeljiti potrebo po nujni finančni pomoči Profinterne za ponovno okrepitev neodvisnega strokovnega gibanja v Sloveniji, so verjetno nekoliko negativno pretiravali. Po poročilu ZRDS z dne 4. 12. 1923 inšpekciji dela (fond inšpekcije dela, fasc. 3, v arhivu IZDG) naj bi imela ta strokovna zveza okoli 2500 članov.

- ⁴ Strokovna borba, št. 44, 30. 11. 1923.
- ⁵ Strokovna borba, št. 46, 14. 12. 1923.
- ⁶ Arhiv SR Slovenije, fond oddelka za notranje zadeve (ONZ) pokrajinske uprave za Slovenijo, fasc. Poverljivi spisi 1924, št. 538; Strokovna borba, št. 1, 2. 1. 1924.
- ⁷ Strokovna borba, št. 8, 29. 2. 1924.
- ⁸ Arhiv CK ZKJ, fond KI, 1924/1, Resolucija o sindikalnoj politici KPJ.
- ⁹ Strokovna borba, št. 7, 22. 2., št. 10, 15. 3., št. 11, 1. 4. in št. 12, 10. 4. 1924; poročila o shodih so tudi v fondu ONZ, fasc. Poverljivi spisi 1924 v AS.
- ¹⁰ Delavec, št. 10, 6. 3. 1924.
- ¹¹ Strokovna borba, št. 11, 1. 4. 1924.
- ¹² Strokovna borba, št. 15, 10. 5. 1924.
- ¹³ Zgodovinski arhiv CK ZKS, fond kazenski spisi, okrožno sodišče v Celju, priloga h kazenskemu spisu VR VIII/492/24.
- ¹⁴ Strokovna borba, št. 15, 10. 5. 1924; članek Strokovne organizacije in boj proti fašizmu.
- ¹⁵ Strokovna borba, št. 18, 28. 6. 1924.
- ¹⁶ Strokovna borba, št. 19, 7. 7. 1924.
- ¹⁷ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 66, 21. 7. in št. 68, 26. 7. 1924.
- ¹⁸ Dne 11. julija 1924 je bila ministrska odredba odposlana pokrajinskim oblastem v obliki šifrirane depeše, naslednji dan pa še kot okrožnica, ki jo je veliki župan in Ljubljani prejel 13. julija. Še istega dne, kot lahko ugotovimo po delovodniku v Arhivu SR Slovenije, je poslal »malo obznan« v ukrepanje nižjim oblastem. Kopija »male obznane« se je ohranila le v arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske v Zagrebu, grupa II, inv. št. 77.
- ¹⁹ France Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 1. knjiga, Ljubljana 1981, str. 179.
- ²⁰ Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev 1917–1941, Ljubljana 1965, str. 294.
- ²¹ Delavsko-kmetški list, št. 1, 21. 8. 1924.
- ²² Delavsko-kmetški list, št. 2, 28. 8. 1924.
- ²³ Delavsko-kmetški list, št. 4, 11. 9. 1924.
- ²⁴ Delavsko-kmetški list, št. 6, 25. 9. 1924.
- ²⁵ Podobno je istočasno ugotovil socialistični Delavec (št. 32, 10. 8. 1924), ki je poudaril: »Sedanja industrijska kriza je obenem kriza strokovnih organizacij«.
- ²⁶ Delavsko-kmetški list, št. 1, 21. 8. 1924.
- ²⁷ Delavsko-kmetški list, št. 9, 16. 10. 1924.
- ²⁸ Delavec, št. 32, 10. 8. 1924.
- ²⁹ Toma Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije, Beograd 1974, str. 189–201; Metod Mikuž, n. d. str. 230 in 269.
- ³⁰ Naprej, št. 41, 11. 5. in št. 60, 13. 6. 1924.
- ³¹ Glej op. 28.
- ³² Delavsko-kmetški list, št. 12, 6. 11. 1924.
- ³³ Arhiv CK ZKJ, fond KI 1924/74, materijali sa sednice Plenuma Centralnog partijskog veća KPJ 20 – 26. 11. 1924.
- ³⁴ France Filipič, Vloga Ljubljane v zgodovini KPJ – KPS med vojnama (1920–1929), Zgodovina Ljubljane, Kronika – Ljubljana 1982, str. 307–308.
- ³⁵ Delavsko-kmetški list, št. 5, 29. 1. 1925.
- ³⁶ Prepovedi so bile objavljene v novembrskih in decembrskih številkah Uradnega lista ljubljanske in mariborske oblasti, in sicer na podlagi društvenega zakona 15. 11. 1867 (št. 106, 19. 11. do št. 123, 30. 12. 1924).
- ³⁷ Delavec, št. 43, 30. 11. 1924; Delavsko-kmetški list, št. 17, 11. 12. 1924.
- ³⁸ Delavsko-kmetški list, št. 19, 25. 12. 1924.
- ³⁹ Delavsko-kmetški list, št. 5, 29. 1. do št. 7, 14. 2. 1925; članek Za ujedinjenje razrednih strokovnih organizacij.
- ⁴⁰ Konec leta 1924 so tekla že tudi konkretna pogajanja za združitev železničarskih strokovnih organizacij, in sicer je bila 26. decembra 1924 pripravljajalna konferenca za združitev v Celju, ob udeležbi predstavnikov šestih organizacij (Organizirani železničar, št. 1, 5. 1. 1925). Tako so torej poleg rudarjev in kovinarjev še železničarji jasno izrazili voljo za enotno razredno strokovno organizacijo.
- ⁴¹ Vasilij Melik, Delavske stranke na volitvah 1920–1927, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924, Ljubljana 1975, str. 113–114; od vseh parlamentarnih volitev v dvaj-

setih letih je l. 1925 »padlo število komunističnih in socialističnih glasov na najnižjo točko«, »na 12 562 glasov ali 4,8 % volilnih upravičencev. V ilustracijo naj navedemo, da so komunisti in socialisti dobili na volitvah v ustavodajno skupščino leta 1920 21 % glasov volilnih upravičencev, na parlamentarnih volitvah leta 1923 7,6 %, leta 1927 pa 6,7 %.

⁴² Delavsko-kmetški list, št. 8, 18. 2. 1925.

⁴³ Delavsko-kmetški list, št. 9, 25. 2. 1925; Delavec, št. 4, 1. 3. 1925 in št. 5, 15. 3. 1925.

⁴⁴ Delavsko-kmetški list, št. 10, 5. 3. 1925; članka Za zedinjenje razrednih strokovnih organizacij v Sloveniji in V razčiščevanje diferenc.

STAVKA NA KOLIČEVEM – NAJDALJŠA LETA 1935 NA SLOVENSKEM

Stavka papirničarjev v Bonačevi tovarni na Količevem od 17. avgusta do 14. oktobra 1935 ima v stavkovnem valu sredi tridesetih let posebno mesto zaradi dolgotrajnega, enotnega in odločnega vztrajanja delavstva pri izbojevanju večine njegovih zahtev, zanimiva pa je tudi kot eden uspešnih primerov izvajanja nove partijske politike v strokovnem gibanju.

Oblikovanje nove sindikalne politike KPJ leta 1934

Pokrajinska konferenca KPJ za Slovenijo 16. septembra 1934 v Goričanah in IV. državna konferenca KPJ 24. in 25. decembra 1934 v Ljubljani sta dali komunistom nove naloge in napolila za delo na sindikalnem področju, posebej za dvig borbenosti delavstva po udarcih, ki jih je v političnem in socialnoekonomskem pogledu doživelo v času kraljeve diktature in velike gospodarske krize. Posebno pa sta poudarili, da vodi pot do enotne delavske fronte kot jedra širokega ljudskofrontnega gibanja prek akcijske enotnosti, zlasti v stavkah, mezdnih gibanjih in delavskih manifestacijah.

Na goričanski konferenci je rezultate dotedanje sindikalne politike KPJ na Slovenskem v procesu njenega objavljanja analiziral Boris Kidrič v referatu O delu pokrajinske organizacije komunistične stranke v Sloveniji po sindikalni liniji. Referat nazorno ilustrira, kako so morali kritično oceniti tudi nekatere pravilne in uspešne akcije (npr. volitve v delavsko zbornico, volitve obratnih zaupnikov itd.), ker so bile pač v nasprotju z izrazito sektaškimi in neživljenjskimi direktivami vodstva KPJ v tujini ter kako je bila obvezna uporaba takratne kominternske terminologije o socialfašistih, klerofašistih itd. Iz Kidričevega poročila naj poudarimo, da je v Sloveniji v začetnih obdobjih kraljeve diktature članstvo zavračalo direktivo o ilegalnih sindikatih in o razbijanju Ursovih sindikatov. Obnovljene partijske organizacije so se nato po referatovem poročilu prepočasi zavedale svoje takojšnje in neposredne naloge množičnega značaja: »organiziranje dnevnih bojov – sindikalno delo«. Toda že leta 1933 so bili storjeni »prvi resni koraki v zvezi z množicami in k organiziranju delavskih bojov ...« Od začetka 1934. leta do konca poletja je bilo v različnih industrijskih središčih že osem velikih delavskih akcij, stavk in demonstracij, kar je bilo osnova za oceno o možnosti »pravega stavkovnega vala v Sloveniji«. Iz nadaljnega poročila se vidi, da sta bila ovira za še uspešnejše delovanje komunistov v sindikatih tako levo sektaštvo kot desni oportunistem. Pod vplivom direktiv vodstva KPJ in kominternskih ocen so si komunisti zadali naloge, »da ustvarjamo enotno fronto s socialnodemokratskim proletariatom, nikoli pa ne smemo nasedati socialfašističnim generalom ...« Pri tem so kot »fašiste« izenačevali socialistične, krščanskosocialistične in tedanje režimske narodnosocialistične sindikalne voditelje, ki da so prav vsi »brez izjeme ... agenti buržoazije znotraj delavskih vrst«. Zaradi tega so komunisti lahko dosegli uspehe pri ustvarjanju enotne delavske fronte le neposredno med delavstvom v konkretnih akcijah, do povezovanja »na vrhu« z vodstvi različnih sindikalnih organizacij pa zaradi direktiv iz tujine ni moglo priti. Te napake in slabosti so slovenski komunisti v vsakodnevnih bojih kmalu odpravili. Pravanje so jih usmerjali sklepi goričanske konference: »Mi se moramo med delavstvom pojavljati vselej s konkretnimi in akcijskimi gospodarskimi zahtevami; njihov pereči značaj mora občutiti delavska množica brez razlike, kateremu sindikatu pripada itd.

Le na podlagi list s konkretnimi zahtevami je mogoče organizirati in voditi revolucionarne boje za dnevne proletarske interese! «¹

To so bila tudi stališča predstavnika politbiroja CK KPJ na goričanski konferenci Josipa Broza Tita, ki je neposredno pred njo v zvezi z delom komunistov v sindikatih in v stavkah poudaril: »Nikakor ni moč osvojiti večine delavskega razreda, prav tako ne uresničiti vodilne vloge proletariata v boju kmetov in zatiranih narodov, dokler komunisti ne bodo imeli vodilne vloge v vsaki stavki, v vsakem gibanju delavcev, v vsakem spopadu med zatiranimi in zatiralci.«²

Ob zelo kritičnih ocenah na goričanski konferenci naj poudarimo, da v Sloveniji komunisti niso izgubljali velike energije s snovanjem skupin Revolucionarne sindikalne opozicije, ki se je izkazala za neustrezno obliko prodora KPJ na sindikalno področje, ampak so se vzporedno z obnavljanjem partijskih organizacij usmerjali v akcije, ki so jih vodile iz ozkosti in zaprtosti neposredno med delavske množice, stalno so krepili tudi svoj vpliv zlasti v Ursovih sindikatih. S temi akcijami in oblikami dela »so si komunisti naglo povrnili vpliv na ekonomske borbe delavskega razreda in dobili močne pozicije po ustanovah in organizacijah«, hkrati pa so »ponovno vrnili delavskemu razredu vero v lastne sile in sposobnost za borbo«³ proti posledicam diktature in velike gospodarske krize. Edvard Kardelj je v poročilu 2. decembra 1934 po prikazu težkega gmotnega položaja slovenskega delavstva poudaril, da osemnajst večjih ekonomskih akcij v tem letu v primerjavi s petimi večjimi akcijami leta 1933, ter dejstvo, da je leta 1934 najmanj 15 000 delavcev v praksi pokazalo, da se hočejo boriti, »sramotno blamira vse one oportuniste, ki govorijo, da delavske množice niso borbene.«⁴

IV. državna konferenca KPJ je vse te ugotovitve potrdila v jugoslovanskem okviru in poudarila, da dotedanje stavke »kažejo veliko vzdržljivost delavcev, kar priča ne samo o možnosti uspešnih bojev v času krize in pripravljenosti delavcev za boj, temveč tudi o približevanju novega vala velikih gibanj in stavk«. Glede na to je trenutno najpomembnejša naloga Partije, da pravočasno pripravi, spodbudi in pravilno vodi stavkovno gibanje ter ga razvije v množične politične stavke. Za uspešno izvajanje stavk je dala Partija konkretna in nadrobna navodila, v katerih je poudarila, naj se komunisti osredotočijo na pripravlanje stavk v najpomembnejših podjetjih ter že v pripravah nanje izoblikujejo delavske zahteve, pripravijo predloge kolektivnih pogodb ter dosežejo enotno delavsko fronto. Zato naj v stavkovne odbore pritegnejo predstavnike sindikatov različnih smeri ter zastopnike brezposlenih, žena in mladine. »S svojim delom, s svojim borbenim elanom in požrtvovalnostjo, s svojimi pravilnimi predlogi ter bojem zoper omahljive elemente in mahinacije raznih izdajalcev, s svojo nenehno agitacijo med delavskimi množicami, pravilno razporeditvijo sil in organizacijo boja, morajo komunisti zasigurati revolucionarno smer, razvoj in največji uspeh boja«, hkrati pa morajo onemogočiti voditeljem reformističnih, klerikalnih in režimskih sindikatov, da ne razdvajajo delavstva in ne dušijo gibanj in stavk. Prav tako teh akcij ne smejo voditi osamljeno po posameznih podjetjih, temveč morajo organizirati njihovo široko povezanost. Stavke morajo voditi kar najbolj pazljivo, organizirajo naj stavkovne straže, preprečujejo stavkolomstvo, skrbijo za obveščanje javnosti, za bojno razpoloženje delavstva in preprečujejo pojave paničarstva, pravilno organizirajo prehrano in gmotno vzdrževanje stavkajočih; pomoči zanje pa naj ne zbirajo le pri delavcih, temveč tudi med kmeti in malomeščanskimi sloji, zlasti v svoji okolici. S tem bodo organizirali široko podporo delavskim bojem in ustvarili pogoje za druge skupne akcije v okviru Ljudske fronte. Med stavkami naj razvijejo agitacijo med brezposlenimi in se bojujejo za njihove zahteve. Končno naj gibanja in stavke pravočasno zaključijo, po njih pa skrbijo, da utrdijo svoj vpliv tudi v organizacijskem pogledu.

Ta navodila so bila izredno dragocena v pripravlanju in vodenju stavkovnega vala v letih 1935 in 1936 na Slovenskem. Resolucija o sindikalnem vprašanju z državne konference je dala zelo pomembne smernice za delo komunistov v sindikatih, med katerimi

naj posebej poudarimo nalogo, naj komunisti ne vstopajo le v socialistične sindikate, temveč tudi v organizacije drugih smeri, v Sloveniji torej ne le v Ursove sindikate, temveč tudi v krščanskosocialistično Jugoslovansko strokovno zvezo (JSZ) in v tedanje režimske narodnosocialistične organizacije Narodne strokovne zveze (NSZ) z namenom, da jih spremenijo »v organe razrednega boja« in jih usmerijo k akcijski enotnosti. Pri ustvarjanju akcijske enotnosti je bil še vedno poudarek na njenem oblikovanju »od spodaj« med delavstvom, toda predvideno je bilo tudi njeno vzpostavljanje »na vrhu«, med vodstvi. Cilj vse te okrepljene dejavnosti KPJ na sindikalnem področju je bil nov razmah razrednih bojev, ki naj bi ne le izboljšali socialnoekonomskega položaja delavstva, poslabšanega do skrajnosti v veliki gospodarski krizi, temveč bi morali dobiti tudi politične razsežnosti. Na konferenci je Blagoje Parović kot referent o sindikalnem vprašanju posebej poudaril uspehe komunistov v Sloveniji in Dalmaciji pri prebijanju obroča ilegalnosti z organiziranjem stavkovnih in mezdnih gibanj ter z volilnimi akcijami za predstavništva v delavske ustanove in za obratne zaupnike. Poudaril je, da morajo te oblike postati težišče delovanja vseh jugoslovanskih komunistov.

Resolucija o sindikalnem vprašanju IV. državne konference je torej v primerjavi z dotedanjimi direktivami v času kraljeve diktature pomenila zmago širine sindikalnega dela, bila je temelj za novo strateško koncepcijo o sindikatu kot enem poglavitnih središč in vzvodov za celokupno revolucionarno delovanje KPJ. Nekaj starega sektaštva je ostalo v njej predvsem glede opredelitve Revolucionarne sindikalne opozicije, pa še to napako so takoj po konferenci odpravili. V tem smislu je posredovala Kominternina, ki je z dotedanjo politiko povzročila napačne sindikalne direktive vodstva KPJ. V Kominterni je v tem času, po zmagi nacizma v Nemčiji, prišlo do preusmeritve na politiko ljudske fronte in enotne delavske fronte, s čimer je bil povezan tudi preobrat v odnosih do socialne demokracije in nekaterih nerazrednih smeri delavskega gibanja ter konec njihovega enačenja s fašizmom.⁵

Centralni komite KPJ je 16. aprila 1935 v pismu pokrajinskemu komiteju KPJ za Slovenijo opozoril na izpolnjevanje nalog IV. državne konference, zlasti zaradi dejstva, da je stavkovno gibanje v Sloveniji v prvih mesecih tega leta zaostajalo v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami⁶ in glede na ugotovitev, da nikjer v Jugoslaviji ni tako ugodnih pogojev za uporabo taktike enotne fronte kot prav v Sloveniji, ker nikjer ni proces diferenciacije v vrstah sindikalnih funkcionarjev tako močan kot med slovenskimi. Zato morajo slovenski komunisti razširiti krog zaveznikov: »Mi se moramo opirati na vse iskrene pristaše enot.(ne) fronte. Oni morajo biti naša baza in naše glavno oporišče«. Slovensko partijsko vodstvo je dobilo tudi nalogo, naj začne izdajati legalno sindikalno glasilo, katerega poglavitna naloga naj bi bila boj za delavsko enotnost in skupne akcije.⁷

Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo in njegove organizacije so skušale naloge obeh partijskih konferenc in CK KPJ uspešno izpolnjevati. Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je pozorno zasledoval razmere v podjetjih. Prek komunistov in privrženecv »na terenu« je skušal s svojim neposrednim delom stavkovne in druge boje kar najbolje pripraviti in je skrbel za njihovo pravilno vodenje do uspešnega konca.⁸ V poletnih mesecih leta 1935 je nato izbruhnilo na Slovenskem dvanajst stavk (med njimi je bila stavka grafičnega delavstva splošna, druge pa so zajele pomembna industrijska središča na Gorenjskem – tu je bila največja stavka okoli 2000 jeseniških kovinarjev – in na Štajerskem ter Ljubljano), torej polovica vseh stavk v tem letu.⁹ Vsaka med njimi ima svoje posebnosti, ki izvirajo iz razmer, v katerih je do stavke prišlo. Tako v stavkovnem valu leta 1935 v marsikaterem pogledu zavzema posebno mesto stavka papirniškega delavstva v Bonačevi tovarni na Količevem.

ljubljske okolice, je predstavnik vevških delavcev pozval papirničarje na Količevem, naj se čimprej organizirajo. Že štiri dni kasneje je v Bonačevi tovarni začela delati skupina JSZ. Njen predsednik Franc Bukovec pa je že 17. avgusta hkrati s plačo dobil tudi delavsko knjižico.¹⁵ Potek dogodkov je bil torej takšen, kakršnega sta predvidevala pokrajinski komite KPJ in vodstvo JSZ, tak, kakršnega se je delavstvo balo. Vendar ni povzročil njegove kapitulacije, kot je pričakoval podjetnik, temveč je vzbudil delavsko zavest za odločen boj.

Potek stavke na Količevem¹⁶

Vest o Bukovčevem odpustu se je bliskovito razširila med delavci. Ob 14.15 uri so začeli zapuščati obrate in se zbirati na dvorišču. Le nekaj posameznikov je še hotelo delati, toda kmalu je vseh 230 delavcev in delavk, te so pokazale izredno odločnost, enotno stopilo v stavko. Izvolili so sedemčlanski stavkovni odbor pod vodstvom Franca Bukovca. Odbor je na sestanku sklenil takoj obvestiti o stavki vodstvo JSZ, papirničarje na Vevčah in delavce sosednjih podjetij. Tovarno je sklenil zastražiti na šestih mestih. Ravnateljstvo je poklicalo na pomoč orožnike.

Že po nekaj urah so prišli delavski voditelji z Vevč bodrit stavkajoče, na Količevu pa je prišel tudi strokovni tajnik JSZ Peter Lombardo. Predlagal je stavkovnemu odboru, naj od Bonača zahteva takojšnji sprejem Bukovca na delo, odpusti naj ravnatelja Wultscha kot glavnega krivca nevezdržnih razmer v tovarni ter nadomesti tri tuje vodilne uslužbenke z domačimi. Stavkovni odbor je nato proti Lombardovi volji razširil zahteve. Zahteval je sklenitev kolektivne pogodbe za ureditev vseh mezdnih in delovnih razmer, priznanje strokovne organizacije in obratnih zaupnikov, ureditev higienskih razmer ter varstvo delavcev pred preganjanjem po stavki. Legalno partijsko glasilo Delavski obzornik je poudarilo, da je šele z njimi »koliško delavstvo dalo svojim zahtevam popolno delavsko obliko«.¹⁷

Na sreskem načelstvu v Kamniku bi se morala 19. avgusta začeti pogajanja, ki se jih Bonač ni udeležil in so jih morali preložiti na 22. avgust. Na njih podjetnik ni popustil glavnim delavskim zahtevam in je dajal le nejasne obljube ter zahteval najprej konec stavke. Nadaljnja pogajanja je zavračeval vse do 20. septembra v pričakovanju, da bodo delavci zaradi gmotne stiske popustili. Bonač je nato pošiljal delavcem okrožnice, v katerih je poudarjal svoje zasluge, da jim je dal zaslužek in jim nudil vse, kar je bilo mogoče, jim grozil z brezposelnostjo, označeval delavske pritožbe o nevezdržnih razmerah, nasilju, velikih denarnih kaznih in nemorali v njegovi tovarni kot izmišljene in klevetniške. Posebej je poudarjal, da za nenadno stavko ni bilo »nikakršnega upravičenega razloga«, da se je izvedla »na prav grd način« in da so mu delavci z njo povzročili veliko gmotno škodo. Bonač si je zelo prizadeval prepričati tudi javnost prek meščanskih časnikov in radia, da so prikazi hudih razmer v njegovi tovarni neresnični in je poudarjal svoj socialni čut. V pismu 4. septembra je trdil, da »aranžerji« stavke delavce zavajajo. Pozval jih je, naj dvignejo delavske knjižice. Tako je hotel stavko zaostriiti oziroma jo spreminiti v kolektivni odpust – izpor.¹⁸ Stavkovni odbor je vse delavce pravočasno opozoril, naj knjižic ne prevzamejo. Z neposrednim dopisovanjem delavcem je Bonač hotel obiti strokovno organizacijo.

Podjetnikovi ukrepi in pretnje so terjali dobro vodenje stavke in popolno delavsko enotnost. Omenili smo že, da je prišlo med stavkovnim odborom in strokovnim tajnikom JSZ Lombardom do nesporazuma že ob postavljanju zahtev stavkajočih. Zdaj pa so se nasprotja zaostrovala zaradi Lombardovega predloga, naj delavci iztovorijo vagone, da bi podjetniku ne povzročili škode, zaradi zavračanja široke akcije za zbiranje pomoči stavkajočim, zaradi predloga kolektivne pogodbe, ki je vsebovala nekaj delavcem škodljivih določil in zaradi njegovih prizadevanj, naj stavkajoči zmanjšajo svoje zahteve. Grozilo je, da ga bo delavstvo nagnalo. Stavkovni odbor je delavce na

Stavkajoči papirničarji na Količevem

številnih sestankih sprti obveščal o poteku stavke. Izdajal je tudi stenski časopis, ki je delavce obveščal o nevarnostih in dezinformacijah. S časopisom je delavstvo »dobilo organ za uresničevanje prave proletarske demokracije«. Na sestankih so delavci zavračali kompromisne Lombardove predloge in poudarjali odločnost, da izbojujejo vse zahteve.

Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je imel pri usmerjanju stavke na Količevem ugodne pogoje, saj je bil predsednik stavkovnega odbora Bukovec Leskoškov sodelavec. Že pred stavko je z njim vzpostavil zvezo prek Dermastie. Na območju Doba–Prevoj in Lukovice je bilo tedaj okoli 15 komunistov ter precej simpatizerjev. Aktivnost komunistov s središčem v Dobu omenjajo partijska poročila iz časa obnavljanja in ponovnega utrjevanja KPJ na Slovenskem. Njihovi stiki s pokrajinskim partijskim komitejem pa so bili včasih tudi prekinjeni. Zlasti v letih 1934/35 so domači komunisti svojo dejavnost zelo okrepili in so se redno sestajali v Koželjevi hiši v Dobu. Bukovec se je z njimi posvetoval že v pripravah na ustanovitev strokovne organizacije v Bonačevi tovarni, zlasti pomemben pa je bil njihov delež v dolgotrajni stavki. Organizirali so široko moralno in gmotno podporo stavkajočim. Na pogostih sestankih pri Martinu Koželju v času stavke so se dogovarjali o zbiranju živil in denarja pri kmetih, trgovcih, obrtnikih in gostilničarjih na dobskem območju, v Črnem grabnu, Moravški dolini, Domžalah in drugod ter o nabiralnih akcijah med delavstvom domžalskega in kamniškega območja. V skupni kuhinji se je poleg stavkajočih hranilo tudi okoli 80 njihovih družin. Brez te dobro organizirane gmotne podpore »na terenu«, bi stavkajoči delavci ne mogli zdržati tako dolgotrajnega boja. Pomoč pa je prihajala tudi od drugod, zlasti od večših papirničarjev. Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je organiziral pomoč še prek Zveze delavskih žena in deklet. Uspeh pri zbiranju pomoči je bil posledica široke propagandne akcije o upravičenosti in nujnosti delavskega boja. Komunisti so na svojih sestankih razpravljali tudi o pojavih demoralizacije in stavkokaštva, ki ga je skušal organizirati Bonač, ter se dogovarjali o ukrepih za njegovo preprečitev. V imenu pokrajinskega komiteja KPJ je dajal prva navodila predsedniku stavkovnega odbora Bukovcu Ivan Maček prek Marijana Dermastie.¹⁹ O tem, da je bilo slovensko partijsko

vodstvo podrobno obveščeno o vseh pomembnih dogodkih v času stavke (kar mu je omogočalo njeno pravilno usmerjanje), pričata dva obsežna kritična članka v Delavskem obzorniku. Ta list je v poročilu o stavki poudaril, da je prav temeljiti in kritični prikaz dotedanjega poteka stavke povzročil tolikšen strah, da so se začela pogajanja za konec stavke »s polno paro«.²⁰

Medtem so bili predstavniki delavstva, župani vseh občin, iz katerih je bilo zaposleno delavstvo v Bonačevi tovarni, in narodni poslanec Anton Kersnik v Ljubljani pri banu dr. Marku Natlačenu in mu razložili upravičenost delavskih zahtev ter ga prosili za posredovanje, ki ga je obljubil. V Kamniku so se nato 20. septembra obnovila pogajanja. Sreski načelnik je skušal pregovoriti Bonača, naj bi delavstvu nekoliko popustil. Toda tajnik Zveze industrijcev je zahteval, naj oblasti posežejo v stavko v korist podjetnika. Skliceval se je na članke v Slovencu, da je prišlo do nekaterih stavk brez upravičenih vzrokov, »zgolj zaradi marksističnega in komunističnega hujskanja«.²¹ Pogajanja niso uspela, ker je podjetnik »na znani način na vse pristal, pa nikjer popustil«. Bonač je tudi izjavil, da okoli 60 delavcev ne bo mogel takoj zaposliti.

Delavci so se še isti dan sestali in sklenili, da so pripravljene na krajši delovni čas, toda podjetje mora ponovno vse zaposliti. To je bil nov dokaz delavske solidarnosti. Veliko solidarnost s stavkajočimi pa je izpričal tudi shod delavstva domžalskega in kamniškega območja 22. septembra v Grobljah. Okoli 700 udeležencev je pozdravilo govore Toneta Fajfarja, Cirila Škofica, Mavricija Borca, Tomaža Smoleta in Franca Bukovca. Ta shod je bil ena največjih manifestacij krščansosocialističnega delavstva leta 1935. Dejstvo, da se je v nekaj tednih organiziralo skoraj vse delavstvo kamniškega okraja v JSZ in da se na Količevem bije »najhujši mezdni boj v letošnjem letu«, je bilo po pisanju Delavske pravice dokaz, da je to delavstvo »dozorelo za uspešen boj in za resno strokovno delo«.²²

Delavci so 5. oktobra na prigovarjanje strokovnega tajnika Lombarde sklenili pokazati pripravljenost, da se vrnejo na delo. Izbrali so skupino delavcev, ki naj bi pripravili stroje za ponovno obratovanje. Na sestanku je Lombardo opozarjal koliške delavce, da ne smejo zahtevati takih mezdnih in delovnih pogojev, kot jih imajo vevški papirničarji. Toda zastopnik vevških delavcev je poudaril, da se na Vevčah niso borili le zase, temveč so se borili »za vse delavce, da jim ne bo treba začenjati vedno znova«. S svojim govorom je dvignil pogum in voljo koliških delavcev, da se borijo še naprej. Izbranim delavcem pa niso dovolili pripravljati strojev za obratovanje. Vodstvo podjetja je hotelo to storiti s stavkokazi. To njegovo namero je delavstvo preprečilo.²³

Končno so se 12. oktobra začela sklepna pogajanja, ki so se jih poleg zastopnikov delavcev na čelu z Bukovcem udeležili predstavniki centrale JSZ, delavske zbornice, inšpekcije dela, zbornice za trgovino, obrt in industrijo, zveze industrijcev, za podjetje Fran Bonač in ing. Stane Bonač, prisostvoval pa jim je tudi duhovnik David Doktorič iz Radomelj. Naslednji dan so vsi udeleženci pogajanj podpisali sporazum o koncu stavke. Z njim je delavstvo doseglo naslednje: 1. Zaradi stavke ne bo podjetje nikogar preganjalo ali odpustilo. Ker zaenkrat ni mogoče zaposliti vseh delavcev, bo podjetje najprej zaposlilo socialno šibkejše delavce in delavke, postopoma pa bo zopet zaposlilo vse; 2. Podjetje prizna strokovno organizacijo; 3. Podjetje prizna šest obratnih zaupnikov in prav toliko njihovih namestnikov, ki jih izvoli delavstvo; 4. Mezde se zvišajo za 10 %, v akordu pa bo mogoče zaslužiti najmanj 20 % več kot v urni mezdi; 5. Delovne razmere se bodo uredile z delovnim redom po vzorcu, ki ga je izdelalo ministrstvo za socialno politiko. Osvroženi ravnatelj Wultsch je potem, ko so ga delavci med stavko fizično napadli, zapustil Količevo. Sporazum je postal veljaven, ko ga je 14. oktobra sprejelo delavstvo. Tako se je dolgotrajna stavka končala.²³

Sporazum pomeni ne glede na dejstvo, da delavci niso uspeli takoj izbojevati kolektivne pogodbe, velik delavski uspeh, saj so z njim uveljavili vse svoje druge zahteve. nadaljevati pa so morali boj za dosledno izvajanje določil sporazuma.²⁴

Delavska pravica je sklepno poročilo o stavki na Količevem končala z zahvalo vsem, ki so stavkajoče delavce podpirali: »Prav gotovo ne bomo pozabili teh, ki so se izkazali za prijatelje ob uri preizkušnje. Za nas vse skupaj pa velja opozorilo, da bomo kos svojim nalogam le tedaj, če bomo osnovali močno in enotno delavsko strokovno organizacijo, odnosno če bomo isto poglobili in utrdili. Kajti delavska strokovna organizacija je edino jamstvo za uspeh delavstva.«²⁵ Delavski obzornik pa je ob koncu stavke poudaril: »Stavka na Količevem je pokazala nazorno, kaj zmore enotno, nerazcepljeno delavstvo, če ima vedno pred seboj jasen končni cilj, do katerega vodijo take prve stopnje, preko katerih mora iti delavstvo, če hoče dokončno zmagati; pokazala pa je tudi, da mora biti taka borba, če hoče biti uspešna, res borba in da ne sme nikdar kreniti s poti načelnosti in nepopustljivosti. Samo v enotnosti delavskega razreda in njegovi popustljivi načelnosti je moč in končna zmaga!«²⁶

Zaradi kritik kompromisarskega ravnanja in napak strokovnega tajnika JSZ Lombarde,²⁷ ki so ogrozile uspešen potek stavke, je prišlo do očitka Delavske pravice Delavskemu obzorniku, češ da s svojim pisanjem razbija »skupno delavsko fronto«,²⁸ za katero se je zavzemal v uvodniku v prvi številki 8. oktobra 1935.²⁹ Delavski obzornik je odgovoril, da bi moralo Lombardove napake odkriti vodstvo JSZ in dejstvo, da jih razkriva, ne more biti vzrok za kakršnekoli očitke. Poudaril je, da v njegovem objektivnem poročilu »ni ost nikjer naperjena ne proti delavstvu ne proti njegovi trenutni organizaciji (JSZ, op. p.), temveč le in samo proti podjetniku«. Imel je le namen, da JSZ popravi svoje napake in pridobi ugled, glede očitkov o »komandi« v enotni delavski fronti pa je dodal: »Kar pa se tiče komande nad delavstvom, moramo povedati tovarišem krščanskim delavcem, da te komande ne bo imel nihče, razen delavski razred sam; njemu gre komanda in on bo vodil ostale svoje zaveznike med delovnim ljudstvom«. Delavski obzornik je obsodil napad na svoja stališča in pripomnil, da je Delavska pravica hvalila zastopnike podjetja zaradi objektivnosti pri pogajanjih: »Tovariši krščanski delavci! Dve liniji sta: ali za delavski razred in proti podjetnikom ali pa za podjetnike in proti delavskemu razredu; tretje linije ni! Mi se gibljemo dosledno po prvi liniji in za vsako enotnost in za vsako skupno delavsko fronto je to edini pogoj. Kdor tega pogoja ne priznava ali pa ga priznava samo na jeziku, ta razbija enotnost delavskega razreda, ta razbija skupno delavsko fronto.«³⁰ Tako so ob koliški stavki raztiščevali tudi poglede na enotno delavsko fronto.

Omenimo naj še, da je Stane Kraševc-Mojzes v svojem poročilu o delu pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo sredi septembra poudaril, da so v stavkah na Jesenicah in v Kočevju, v akcijah v Trbovljah »in danes v Domžalah (oziroma na Količevem, op. p.) ... najbolj živo sodelovali naši tovariši in da so bile akcije enotne ...«³¹ Na seji načelstva JSZ 10. oktobra se je Lombardo pritoževal, da komunisti in socialisti sejejo »razdor« med stavkajoče delavstvo na Količevem,³² ni pa ga seznanil s svojimi nesporazumi z delavstvom in z dejansko aktivnostjo komunistov. Ti podatki izpričujejo vlogo Partije v stavki. Naj poudarimo, da je bila stavka koliškega delavstva zanimiva tudi v tem pogledu, da so vsa uradna posredovanja in zastopstvo na pogajanjih opravljali funkcionarji JSZ, v kateri je bilo organizirano koliško delavstvo, toda Partija je našla oblike, da je uveljavljala svojo metodo in taktiko ter je delavstvo odvrčala od poskusov kompromisarstva in ga usmerjala k odločnosti. Koliško delavstvo je prihajalo v spore z Lombardom, ne pa tudi z drugimi funkcionarji JSZ.

Stavka koliškega delavstva ima pomembno vlogo v stavkovnem valu leta 1935 na Slovenskem, saj je trajala najdalj. Zato je bilo v tej stavki posebej aktualno izpolnjevanje nekaterih nalog, ki sta jih pred komuniste v stavkovnem gibanju postavili pokrajinska in državna partijska konferenca ter CK KPJ. Z angažiranjem širokih slojev »na terenu« pa »so si komunisti močno povečali možnosti in izboljšali pogoje za svoje poli-

Ljudskofrontni shod na Taboru nad Ihanom 23. maja 1937

tično delovanje naprej. Tako, kakor so se ob stavkovni zmagi močno zboljšali pogoji za široko, množično politično gibanje v teh krajih nasploh.³³ Stavka papirniških delavcev na Količevem je torej komunistom odprla pot tudi za ljudskofrontno gibanje na domžalskem in kamniškem območju.

To je že takoj po stavki ugotovilo tudi legalno partijsko glasilo *Ljudska pravica*, ki je v članku *Kmetje in stavka na Količevem* uvodoma z zadovoljstvom ugotovilo, da se je podjetnik Bonač hudo prevaral, ko je upal, da med njegovimi zaposlenimi še ni razvita delavska zavest, ker izhajajo iz kmečkega okolja, prav tako pa je vse presenetilo tudi dejstvo, da se mali kmetje, trgovci in obrtniki niso obnašali egoistično, temveč so bili delavcem pravi zaveznik. Poudarilo je, da je zlasti velika gospodarska kriza zbrisala mnoge razlike med delavci in kmeti, ki se sedaj zavedajo dejstva, da so boji in zmage enih hkrati tudi boji in zmage drugih. *Ljudska pravica* je članek sklenila z ugotovitvijo: »V spominu delavcev na Količevem in v spominu vseh delavcev v Sloveniji bo večno živel odmev te pomoči in tega skupnega boja delavcev in kmetov ter ponos, da je delavski boj dosegel v teh krajih v tako kratkem času tako visoko stopnjo. Danes po končani stavki pa je nujna naloga delavstva na Količevem, da ostane v stalni zvezi s kmeti, da ohranja in pogloblja zvezo delavskih in kmetijskih množic. Kakor vse delavstvo, tako se mora zavedati tudi delavstvo na Količevem, da bojuje ono le en del boja, ki se danes bojuje za izboljšanje življenjskega načina preprostega ljudstva, za povrnitev in ohranitev demokratskih svoboščin, to je za svobodo tiska, združevanja, govora in shoda, za parlament, ki ga bo delovno ljudstvo izvolilo v svobodnih volitvah. Zavedati se mora, da je ta boj istočasno boj proti fašizmu in proti imperialistični vojni, ki jo skuša fašizem zaneti. In vse te težavne naloge morata izvršiti samo združena delavec in kmet.«³⁴

Devetinpetdesetdnevna stavka na Količevem pa pomeni predvsem začetek novega obdobja v delavskem gibanju na celotnem domžalskem območju in skupaj s stavko v Remčevi tovarni na Duplici spomladi 1934,³⁵ v katero so tudi posegli komunisti, prelomnico v delavskem gibanju v nekdanjem kamniškem srezu. Z njo se namreč koliški papirničarji niso bojevali le za svobodo sindikalnega organiziranja v Bonačevi tovarni,

strokovnih skupin in zvez Jugoslovanske strokovne zveze v Ljubljani.

Sedež	Ime skupine	Prejela odobrena dne
1)	DOMŽALSKA BISTRICA Strokovna skupina lesne ga- delstva.	11.V.1932. II.No.11812/1. Kralj.banske uprave dravske banovine.
2)	C E L J E Strok.skup.del.in uslužbenov.	23.VI.1928.U.br.5667/1. Veliki tupan Ljublj.obl.
3)	Č E N A P R I K A M N I K U Strok.skupine rudarjev.	30.II.1935.II.No.30371/1. Kralj.banske uprave dr.ban.
4)	Č E N A P R I K E V A L J A H Strok.skupine delavstva	posljuje kot plačilnica JSZ.
6)	D O M Ž A L E Strok.skup.oblačilnega delavstva	18.I0.1927. U.br.10323/III. Veliki tupan Ljublj.obl.
6)	D O M Ž A L E Strok.skup.tov.iz druge delavstva.	24.I2.1935.II.No.32067/2 Kralj.banske uprave dr.ban.
7)	D O M Ž A L E Strokovna skupina delavstva	Posljuje kot plačilnica J.S.Z.
8)	D O L P R I L U B L J A N I Strokovna skupina kemičnih del.	19.5.1928.U.br.8631/III. Vel.tupan Lj.obl.
9)	D U P L I C A Strokovna skupina lesnega del.	30.junija 1934. II.No. 10634/1.Kralj.b.uprave dr.b.
10)	O A M E L J E H Strok.skupina tekstiln.del.	Posljuje kot plačilnica J.S.Z.
11)	O U Č T A N J Strokovna skupina kovinarjev.	18.9.1930.II.No.28335 Kralj.banske uprave dravske b.
12)	H U D A J A N A Strokovna skupina rudarjev.	1.3.1928.U.br.3913/III. V.2.Ljub.-j.oblasti
13)	R N A S T N I K Strokovna skupina rudarjev	1.7.1934.II.No.10736/1 Kralj.banske uprave dr.ban.
14)	J A R Š E Strok.skup.tekstilnega delavstva.	31.I0.1935.II.No.26126/2 Kralj.banske uprave
15)	J V I R U R J E Strokovna skupina kovinarjev	2.11.1927.U.br.14104/III. Veliki tupan Ljublj.obl.
16)	J E S E N I C E Strok.skupine kovinarjev.	5.12.1927.U.br.14186/III. Veliki tupan Ljublj.obl.
17)	J S E E L I C E Strokovna skup.živilskih del.	19.4.1935.II.No.3574/4. Ban dravske banovine.

Iz seznama organizacij Jugoslovanske strokovne zveze, ki je ohranjen v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, se vidi, da so bile krščanskosocialistične organizacije kemičnega delavstva v Domžalah in tekstilnega delavstva v Jaršah ustanovljene po stavki koliških papirnarjev

temveč dejansko za zlom nasilja podjetnikov v vseh domžalskih in okoliških tovarnah. Delavski obzornik je zato ob stavki sezonskih delavcev v tovarni Medič-Zankl v Domžalah 23. novembra 1935 upravičeno zapisal: »Zgled, ki ga je dala tovarna na Količevem s svojo stavko, je povzročil v vsem kamniškem okraju, da se delavstvo, ki doslej ni bilo organizirano, organizira.«³⁶ Že med stavko so se začeli organizirati v JSZ delavci v tovarnah Induplati v Jaršah, kemičnih tovarnah Medič-Zankl v Domžalah in Marx na Količevem, nato v Staretovem lesnem podjetju v Preserjrah, sredi naslednjega leta pa so se organizirali opekarski delavci v Radomljah in delavci v tekstilni tovarni na Viru itd., v istem obdobju pa so nastale nove strokovne organizacije tudi na kamniškem območju.³⁷ V manj kot enem letu po stavki na Količevem se je sindikalno organizirala velika večina delavstva v domžalskih in kamniških podjetjih. Komunisti so delavstvo usmerjali k enotnim nastopom. Ko je npr. dopisnik iz Kamnika, organiziran v podružnici socialistične Strokovne komisije, poslal Delavskemu obzorniku dopis, v katerem je napadal JSZ, so mu obtoževanja pri objavi črtali, v odgovoru pa poudarili: »... delavske organizacije se ne smejo med seboj klatf, temveč združevati v boju za svoje zahteve. Ustvarite krajevni medstrokovni enotni odbor; napadate lahko samo birokrate, ki temu nasprotujejo.«³⁸

Že med stavko so bili ustvarjeni temelji za napredno usmeritev organizacij JSZ v kamniškem okraju, kar se je zlasti jasno pokazalo potem, ko so klerikalni vrhovi 15. novembra 1935 ustanovili Zvezo združenih delavcev (ZZD) kot konkurenčno organizacijo demokratični JSZ. Nova režimska strokovna organizacija, ki jo »je poklicalo v življenje slovensko katoliško delovno ljudstvo, da ga rešimo iz objema kapitalizma in

marksizma in pripravimo pot za obnovo družabnega reda po evangelijskih naukih in po naukih papeževe okrožnice *Quadragesimo anno*«, si je namreč prav na domžalskem in kamniškem območju takoj po svoji ustanovitvi najbolj prizadevala, da iztrga delavstvo iz vrst JSZ, češ da vodi svojo organizacijo po »nevarnih in kalnih vodah«. ³⁹ Naš list, glasilo Katoliške akcije v kamniškem kraju, je ustanovitev nove organizacije pozdravil in ji dal na voljo prostor za objavljanje poročil in obvestil. ⁴⁰ Grobeljski misijonarji so se takoj lotili tudi pridobivanja delavstva za novo organizacijo, kar je v praksi pomenilo predvsem razbijanje JSZ. Njihovo akcijo pa so delegati vseh skupin JSZ kamniškega okraja na posvetu 21. maja 1936 v Radomljah soglasno obsodili. Ugotovili so, da se »zelena« organizacija skuša uveljaviti na nedostojen način, z blatenjem ter obtoževanjem funkcionarjev JSZ in da je ZZZ najbolj napadalna prav na domžalskem in kamniškem območju. Delegati so izjavili, da »bodo vsi kot en mož čuvali enotnost JSZ v kamniškem okraju«. ⁴¹ Delavska fronta, glasilo ZZZ, in Naš list sta s posebnim poudarkom objavila vest, da je bila 24. maja 1936 ustanovljena prva skupina ZZZ v kamniškem okraju v Grobljah. Ob tem sta naglasila, da je to prva skupina na območju, »kjer so delavci v večini že organizirani«. ⁴² Toda rezultati velikih prizadevanj organizatorjev ZZZ so bili malenkostni. Našemu listu ni preostalo drugega, kot da je ostro napadal organizacijo JSZ, da so pod komunističnim vplivom. Režimska ZZZ se tudi kasneje ni uspeła uveljaviti v strokovnem gibanju v kamniškem okraju.

Po veliki stavki na Količevem se je sindikalno organizirano delavstvo na domžalskem in kamniškem območju začelo načrtno in uspešno bojevati z mezdnimi gibanji in tudi s stavkami za izboljšanje materialnih in delovnih razmer ter za njihovo urejanje s kolektivnimi pogodbami. S številnimi akcijami pod vedno močnejšim vplivom Partije pa se je uveljavljalo tudi kot pomemben politični dejavnik, zlasti in ljudskofrontnem gibanju. Množični ljudskofrontni shod delavcev in kmetov 23. maja 1937 na Taboru nad Ihanom, ki so se ga v velikem številu udeležili tudi koliški papirničarji, ⁴³ je vidno pokazal, da se tudi usmeritev o skupnem boju za demokratične in socialne svoboščine, ki jo je začrtala Ljudska pravica ⁴⁴ po stavki v Bonačevi tovarni, uspešno uresničuje.

Opombe

¹ Zgodovinski arhiv CK ZKS, zbirka dokumentov partijskih kongresov, konferenc in plenurnov KPJ – KPS; Kidričev referat o delu KPJ v Sloveniji na sindikalnem področju je bil objavljen v Teoretični prilogi Komunistične, avgust–december 1974, str. 15–22; potek in pomen pokrajinske konference KPJ 16. septembra 1934 je celovito osvetlil France Filipič v brošuri Goričanska konferenca, Ljubljana 1984, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 42. zvezek, str. 3–27, v kateri je navedel tudi poglobljene arhivske, časopisne in spominske vire ter literaturo o njej.

² Odlomek iz pisma CK KPJ pokrajinskemu komiteju KPJ za Hrvaško in Slavonijo, Josip Broz Tito, Zbrana dela, druga knjiga, Ljubljana 1978, str. 30.

³ Edvard Kardelj, Po petindvajsetih letih, Ljubljana 1959, str. 35–39; Miha Marinko je marca 1971 v komentarju k pismu začasnega vodstva KPJ pokrajinskemu komiteju KPJ za Slovenijo 10. 10. 1933 (ZA CK ZKS, zbirka Kominterna, fasc. B-7/8, 1933) zavrnil tedanje kritike osrednjega partijskega vodstva glede delovanja slovenskih komunistov na sindikalnem področju in prikazal njegovo uspešnost v več pomembnih akcijah.

⁴ A CK ZKJ, fond KI, št. 134/254; poročilo Levca – Edvarda Kardelja 2. 12. 1934; kopija pisma je v ZA CK ZKS v zbirki Kominterna.

⁵ Istorijški arhiv Komunistične partije Jugoslavije, II. del, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919–1937, Beograd 1949, str. 238–243; Pero Damjanović, Jačanje revolucionarnog sindikalnog pokreta 1935–1945, 50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1969, str. 147–157; Franc Leskošek, Akcijska enotnost delavcev v Sloveniji (1933–1936), 40-letnica zleta Svobod, Ljubljana 1975, str. 45–46.

⁶ Do tedaj so bile v Sloveniji tri stavke, pri Kranjski industrijski družbi na Jesenicah pa so se razmere tako zaostriale, da je delavstvo sredi januarja zagrozilo s stavko.

⁷ ZA CK ZKS, zbirka Kominterna, pismo CK KPJ 16. 4. 1935; legalni partijski list za delavstvo Delavski obzornik je začel izhajati kot štirinajstdnevnik 8. oktobra 1935.

⁸ Ivan Maček, ustni vir.

⁹ Pregledni podatki o stavkovnem valu leta 1935 so zlasti v naslednjih delih: Alenka Nedog–Milica Kacin–Wohinz, Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1930–1941, Ljubljana 1967, str. 65–80; Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867–1968, Ljubljana 1969, str. 116–117; Alenka Nedog, Val stavk, protestov in demonstracij v letu 1935, 40-letnica zleta Svobod, cit. izd., str. 52–53.

¹⁰ Pravica, št. 30, 28. 7. 1927; Delavska pravica, št. 10, 8. 3. 1928.

¹¹ Delavska pravica, št. 10, 7. 3. 1935.

¹² Antonija Bevc–Šlibar in Franc Leskošek, ustna vira.

¹³ Glej op. 8.

¹⁴ Arhiv IZDG, fond JSZ, sejni zapisniki načelstva JSZ.

¹⁵ Delavska pravica, št. 30, 22. 8. 1935.

¹⁶ O poteku stavke na Količevem je pisalo delavsko in meščansko časopisje. V vsaki številki je o njej pisalo glasilo JSZ Delavska pravica, obširno analizo njenega poteka pa je podal Delavski obzornik. Veliko je o njej, večkrat tendenciozno, pisalo glasilo za kamniško in moravško dekanijo Naš list, ki so ga izdali grobeljski misijonarji. O stavki so razpravljali tudi na sejah načelstva JSZ (Zapisniki so ohranjeni v arhivu IZDG).

O sestavkov o stavki naj omenimo zlasti naslednje: Ivan Radenšek, Razrast delavskega gibanja v domžalskem industrijskem bazenu, Domžalski vestnik, št. 1, 29. 8. 1954; Peter Dornik, Vsi za enega, Delavska enotnost, št. 32, 12. 8. 1955; Milan Deisinger, Ob 45-letnici Papirnice Količevo in 30-letnici stavke papirničarjev, Naše delo, št. 10, 25. 10. 1965; Jože Šorn, Tovarna papirja Količevo med leti 1920 in 1960, Kronika 1967, št. 1, str. 32; Jakob Zanoškar, Razvoj delavskega gibanja v Papirnici Količevo, Naše delo, št. 4, 25. 4. 1970; Stane Stražar, Kronika Doba, Ljubljana 1970, str. 182–186; Zorka Tribušon, Stavkovno gibanje na Gorenjskem 1935, Jesenje 1975 (razstavisni katalog); M. Stiplovšek, Stavka papirničarjev na Količevem leta 1935 – najdaljša na Slovenskem, Teoretična priloga Komunista, oktober–december 1976, str. 36–41; Marija Ivkovič, Zbornik krajevne skupnosti Tomo Brejc Vir, Ljubljana 1985, str. 22–31.

¹⁷ Delavski obzornik, št. 1, 8. 10. 1935.

¹⁸ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 6, okrožnica Trezno mislečim v pojasnilo in prevdarek! 27. 8. 1935 ter Bonačev dopis delavski zbornici in pismo delavcem 4. 9. 1935.

¹⁹ ZA CK ZKS, Kominterna, pismo pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo CK KPJ 23. 7. 1934 in poročilo Edvarda Kardelja 2. 12. 1934; Partijske organizacije v Sloveniji v času IV. pokrajinske konference, Teoretična priloga Komunista, avgust–december 1974, str. 36; spominski zapis Viktorja Avblja 14. 8. 1975 v arhivu odbora aktivistov OF kamniškega okrožja; Ivan Maček, Viktor Avbelj in Jože Koželj, ustni viri.

²⁰ Delavski obzornik, št. 1, 8. 10. in št. 2, 26. 10. 1935.

²¹ Članek Naše mnenje o stavki v Slovencu, št. 200, 1. 9. 1935.

²² Delavska pravica, št. 35, 26. 9. in št. 37, 10. 10. 1935.

²³ Delavska pravica, št. 37, 10. 10. 1935.

²⁴ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 6, zapisnik sporazuma 13. 10. 1935; sporazum je bil objavljen tudi v Delavski pravici, št. 38, 17. 10. 1935; skupina JSZ in obratni zaupniki so se morali zlasti vztrajno boriti za ponovno zaposlitev vsega delavstva. Zaradi ureditve tega problema je prišlo 21. decembra 1935 do nekajurne stavke. Tudi na kolektivno pogodbo podjetnik dolgo ni hotel pristati in šele 14. julija 1936 je podpisal poslovni red o ureditvi delovnih in mezdnih pogojev v svoji tovarni.

²⁵ Delavska pravica, št. 38, 17. 10. 1935.

²⁶ Delavski obzornik, št. 2, 26. 10. 1935.

²⁷ Pripomnimo naj, da je bil P. Lombardo prvi funkcionar JSZ, ki je po ustanovitvi režimske ZZD prešel v njene vrste.

²⁸ Članek Čudna skupna delavska fronta v Delavski pravici, št. 38, 17. 10. 1935, ki jo je tedaj urejal Peter Lombardo.

²⁹ Delavski obzornik je v prvi številki 8. 10. 1935 objavil načelni članek Današnje nujne naloge delavstva. V njem je uvodoma zapisal: »Delavstvo je danes razcepljeno in neenotno, neredko celo v medsebojnem boju, namesto da bi se strnilo in nastopalo skupno bodisi na strokovnem, bodisi na kulturnem, bodisi na političnem polju. Za obrambo življenjskih potreb in pravic bi se morale združiti vse strokovne in politične struje, ki obstoje med delavci in poljedelci v Jugoslaviji. Prvi

korak k temu bo združitve strokovnih organizacij vseh smeri v Jugoslaviji. Strokovne organizacije vseh smeri so bojovne gospodarske organizacije delavstva, imajo danes popolnoma enake potrebe in naloge ne glede na različne politične in verske poglede. Izenačenje interesov ima svoj vzrok v globoki socialni in ekonomski krizi. A enaki interesi zahtevajo enotne strokovne organizacije! Delavstvo bo napram delodajalcu brez moči in ne bo imelo stalnega uspeha, dokler se ne združijo vse obstoječe strokovne organizacije vseh smeri po tovarnah v enotno »Medstrokovno federacijo dela«, ki naj vodi vsa mezdna in stavkovna gibanja v eni tovarni, eni industriji, enem kraju, eni pokrajini in končno v vsej državi«. Kot drugo poglavitno nalogo pa je Delavski obzornik poudaril skrb za organiziranje še neorganiziranega delavstva in za razširitev delavskega obratnega zaupniškega sistema. Pri strokovnih organizacijah in Medstrokovni federaciji dela pa naj bi organizirali tudi odbore za pomoč brezposelnim.

³⁰ Delavski obzornik, št. 2, 26. 10. 1935.

³¹ ZA CK ZKS, zbirka Kominterna, poročilo Staneta Kraševca-Mojzesa iz srede septembra 1935.

³² Arhiv IZDG, fond JSZ, zapisnik 11. seje načelstva JSZ 10. 10. 1935.

³³ Spominski zapis Viktorja Avblja 14. 8. 1975, str. 12.

³⁴ Ljudska pravica, št. 21, 29. 11. 1935.

³⁵ Miroslav Stiplovšek, Dva vzpona v razvoju revolucionarnega gibanja na Kamniškem med vojnama, zbornik razprav Kamnik 1229–1979, Ljubljana 1985, str. 130–131.

³⁶ Delavski obzornik, št. 4, 23. 11. 1935.

³⁷ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 3, pravila skupin JSZ; M. Stiplovšek, Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934–1941, Mengeški obzornik, II/1, 1969, str. 36–37.

³⁸ Delavski obzornik, št. 6, 21. 12. 1935.

³⁹ Rudolf Smersu, Nova strokovna organizacija, ponatis članka v Našem listu, št. 2, februar 1936.

⁴⁰ Naš list, št. 3, marec 1936.

⁴¹ Delavska pravica, št. 21, 28. 5. 1936.

⁴² Delavska fronta, št. 22, 30, 5, 1936 in Naš list, št. 6, junij 1936.

⁴³ Ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom se je udeležilo okoli 600 delavcev in kmetov z domžalskega in tudi kamniškega območja ter okoli 400 udeležencev iz Ljubljane in okolice. Ta shod je bil najbolj množična ljudskofrontna manifestacija neposredno po ustanovnem kongresu KPS (Miroslav Stiplovšek, Ljudskofrontni shod na Taboru, Ljubljana 1986, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, 54. zvezek).

⁴⁴ V papirnici na Količevem so v začetku spomladi 1936 na pobudo partijske celice Dob–Prevoje (sekretar Viktor Avbelj) izvedli uspešno akcijo za zbiranje podpisov zoper oblastno prepoved izhajanja Ljudske pravice (ZA CK ZKS, Kazenski spis št. 24/36 zoper Franca Avblja in druge obtožence z dne 18. 4. 1936). V tem kazenskem spisu so tudi podatki o sodelovanju komunistov pri organiziranju pomoči stavkajočim papirničarjem na Količevem.

USTANOVNI KONGRES KPS – SPODBUDA BOJU ZA ENOTNOST SLOVENSKEGA DELAVSTVA

Že v prvih pripravah na ustanovni kongres KPS je bilo vprašanje enotnosti slovenskega delavstva predvideno kot eno temeljnih za razpravo in sklepanje na njem. Ko je politbiro CK KPJ 1. novembra 1935 v pismu pokrajinskemu komiteju KPJ za Slovenijo podrobno razčlenil naloge komunistov pri uveljavljanju sklepov VII. kongresa Kominterne, je posebej poudaril pomembnost vzpostavitve enotnosti delavskega razreda za izbojevanje njegove vodilne vloge v Slovenski ljudski fronti. Ker je najvišji izvršni organ KPJ tedaj predvideval, da bo ustanovni kongres KPS že v bližnji prihodnosti, je dal pokrajinskemu komiteju nalogo, da kot prvo točko nanj uvrsti razpravo o načinu izvedbe sklepov VII. kongresa Kominterne, ki mora biti prilagojena posebnim slovenskim razmeram. Kot glavno politično nalogo pa mu je postavil oblikovanje močne in borbene Slovenske ljudske fronte vseh demokratičnih, protifašističnih sil, pri čemer se morajo komunisti otresti socialnodemokratske politike oddvajanja delavskega gibanja od gibanja kmetov, zatiranih narodov in naprednih gibanj srednjih slojev. Zato mora enotno delavstvo ustvarjati z njimi tesno zaveznitvo v protifašistični fronti slovenskega naroda za nacionalne in socialne pravice. Po uspehih pri vodenju delavskih stavk mora Partija postati dejavnik v vseh političnih bojih.

Vodstvo KPJ je poudarilo, da v nobeni jugoslovanski pokrajini delavsko gibanje organizacijsko ni tako razcepljeno kot v Sloveniji. Čim bolj bo delavski razred enoten, tem bolj bo njegova sila privlačna za kmete in srednje sloje. Izgrajevanje enotnosti delavstva je treba voditi hkrati z ustvarjanjem ljudske fronte, kajti obe nalogi se med seboj prepletata in pogojujejeta. V prizadevanjih za enotnost slovenskega delavstva so temeljne štiri oblike: 1. ustvarjanje akcijske enotnosti v podjetjih in posameznih strokah, 2. sindikalna enotnost, 3. enotnost vseh legalnih delavskih organizacij in 4. ustanovitev enotne legalne politične stranke. V podjetjih, kjer je več sindikalnih organizacij, morajo biti komunisti pobudniki za ustanovitev skupnih akcijskih odborov v boju za najbolj pereče delavske zahteve. Sindikalna komisija PK KPJ za Slovenijo je izdelala dobra navodila za delo komunistov na sindikalnem področju, mora pa posvetiti še večjo pozornost zlasti vključevanju neorganiziranega delavstva v sindikate, oblikovanju »medstrokovnih zvez dela« v podjetjih in posameznih krajih ter za delavstvo posameznih panog, ne glede na to, če se bo ustvarila tudi za celo Slovenijo. Za akcijsko enotnost naj pridobi tudi t. i. avtonomne sindikate grafičnih delavcev, privatnih nameščenec in drugih. Posebno pozornost naj komunisti posvetijo ustvarjanju enotnosti vseh drugih delavskih organizacij (kulturnoprosvetnih, športnih, itd.) ter akciji za ustanovitev enotne delavske politične stranke. Izvedba teh nalog zahteva kar največje kombiniranje legalnega in ilegalnega dela ter nadaljnjo okrepitev partijskih organizacij v Sloveniji. Politbiro CK KPJ je ob koncu obsežnega pisma, v katerem je podrobno analiziral družbenopolitične razmere na Slovenskem ob začetku vladanja režima Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) in oblikoval naloge pokrajinske partijske organizacije, poudaril, da naj jih imajo za smernice za dokument ustanovnega kongresa KPS, ki naj bo »kombinacija med manifestom in navodili«. ¹ Ustanovni kongres KPJ je bil poldrugo leto kasneje, zlasti zaradi številnih aretacij. ² Večina navedenih smernic je ostala aktualna tudi tedaj.

Strateško usmeritev, da vodi pot za uveljavljanje Partije v celotnem družbenopolitičnem življenju prek široke ljudske fronte z enotno fronto kot njenim jedrom, so si od

srede tridesetih let do okupacije 1941 slovenski komunisti prizadevali v različnih oblikah uresničevati, domače in mednarodne razmere pa so vplivale na večjo ali manjšo uspešnost teh prizadevanj. Partija je na Slovenskem širila ideje o ljudski fronti in enotni delavski fronti zlasti prek dveh ilegalnih glasil, Ljudske pravice in Delavskega obzornika. V velikem stavkovnem valu je dosegla visoko stopnjo akcijske enotnosti delavstva v posameznih podjetjih in strokah. Leta 1936 pa je z ustanovitvijo Medstrokovnega odbora v Ljubljani za boj za minimalne mezde ter z oblikovanjem Centralnega tarifnega odbora za tekstilno delavstvo dosegla prve uspehe tudi pri ustvarjanju enotne fronte med vodstvi Strokovne komisije, Jugoslovanske strokovne zveze in Narodne strokovne zveze.³ Zlasti celjski zlet Svoboda julija 1935 je pokazal uspešen prodor komunističnega vpliva in idej delavske enotnosti v socialistične kulturnoprosvetne organizacije ter njihovo tesno povezanost s strokovnimi organizacijami.⁴ Na političnem področju pa prizadevanja za ustanovitev Enotne delavske stranke niso bila uspešna. Ob teh rezultatih pri oblikovanju enotne delavske fronte naj poudarimo, da je vzporedno potekalo tudi združevanje vseh demokratičnih sil v ljudskofrontno gibanje: »na terenu« prek različnih akcij, »na vrhu« s sporazumevanjem vodstev različnih demokratičnih političnih organizacij, gibanj okoli naprednega časopisja ter društev.⁵ Doseženi uspeh v obdobju do ustanovnega kongresa KPS so bili ob odpravljanju slabosti in napak dragocen temelj za nove napore pri utrjevanju enotnosti vseh demokratičnih sil in posebej enotnosti delavskega razreda.

Prve tri mesece 1937. leta se je Josip Broz Tito mudil v domovini, kjer je imel razgovore s člani pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo. Z njimi je uspešno rešil nesporazume, ki so nastali med slovenskim partijskim vodstvom in CK KPJ, ter se dogovoril za čimprejšnje sklicanje ustanovnega kongresa KPS. Med bivanjem v Sloveniji se je podrobno seznanil z uspehi in problemi pri oblikovanju ljudske fronte in enotne delavske fronte.⁶

V poročilu, ki ga je nato 9. aprila 1937 poslal iz Pariza Kominterni v Moskvo, je poudaril, da je sindikalno gibanje v Sloveniji »razmeroma dobro«. Po zmagovitih stavkah se je povečalo zanimanje delavstva za strokovne organizacije, med katerimi se je posebej povečal vpliv razrednih Ursovih sindikatov oziroma Strokovne komisije. To so pokazale zlasti volitve delavskih zaupnikov.⁷ Glede akcijske enotnosti je ugotovil, da »je v Sloveniji razmeroma trdna«. Tako obstaja in deluje odbor akcijske enotnosti za vso Slovenijo, ustanovljen je bil 16. maja 1936, posebno uspešno pa poteka enotno nastopanje na Jesenicah. Nekateri socialnodemokratski funkcionarji se ne morejo sprijazniti s tem, da imajo komunisti med delavstvom večji ugled kot oni. Tako so hoteli izključiti Franca Leskoška, predsednika SK za Slovenijo, z očitkom nepokorščine, ker ni hotel podpisati neke okrožnice beograjske centrale Ujedinjenega radniškega sindikalnega saveza Jugoslavije proti komunistom.

Ko je Josip Broz Tito ocenjeval različna področja delovanja Partije, je zanja ugotovil, »da je v Sloveniji še vedno najbolje«. ⁸To so bile ugodne okoliščine za pripravo ustanovnega kongresa KPS, ki jih je v razgovorih s slovenskimi komunisti posebej spodbudil tudi Tito.

Ustanovni kongres KPS 16./17. aprila 1937 na Čebinah je kot svoj temeljni dokument sprejel manifest: Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci!, v katerem je posebej poudaril: »Slovenski delavski razred predstavlja tretjino slovenskega naroda, predstavlja njegov najbolj zavedni del, najbolj napredni in najbolj organizirani del. Zato nosi zgodovinsko odgovornost za bodočnost slovenskega naroda ...«. Po prikazu usodne ogroženosti slovenskega naroda zaradi fašistične nevarnosti, pred katero je zaradi politike režima Jugoslovanske radikalne zajednice popolnoma nezavarovan in po poudarku, da sta bodočnost in obstoj slovenskega naroda zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v federativni in demokratični državi, je temeljni dokument čebinskega kongresa ugotovil, da najnaprednejše in najzavednejše sile v Sloveniji spo-

znavajo, »da je v teh težkih dneh za slovenski narod samo ena pot: Treba je prenehati s politikanstvom in medsebojnimi prepiri v demokratičnih vrstah, združiti se morajo vse sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda. In slovensko ljudstvo je na tej poti že doseglo nekaj uspehov. Slovenski proletariat je dal prvi vzgled. V velikih stavkovnih bojih se je borilo združeno slovensko delavstvo ne glede na politične razlike ... Stavkovna gibanja so povezala proletarijat z demokratičnimi množicami delovnih kmetov, malih trgovcev in obrtnikov«. ⁹ Tako se je v njih ustvarjala prepletenost enotne delavske fronte in široke ljudske fronte. Edvard Kardelj, organizator čebinskega kongresa, je kot enega temeljnih predpogojev za uresničevanje Manifesta poudaril predodčenje »delavstvu pomena enotne fronte ne le za neposredno borbo za ekonomske in najožje politične zahteve, temveč še zlasti za osvobodilno in protifašistično borbo vsega slov.(enskega) naroda, za jačanje delavskega razreda v občenarodni borbi«. ¹⁰

Manifest ustanovnega kongresa KPS je delavstvu zadal nalogo združevalnega dejavnika vseh demokratičnih sil slovenskega naroda v boju za njegovo nacionalno in socialno osvoboditev. To zgodovinsko nalogo pa bo slovensko delavstvo izvedlo le tedaj, če bo enotno. Enotnost naj bi se od skupnih nastopov v ekonomskih bojih razširila tudi na politično področje, dobila naj bi trdne organizacijske oblike, programsko pa naj bi zajela poleg socialnoekonomskih tudi nacionalnopolitične zahteve. Ti veliki cilji so bili nato uresničeni v celoti šele z Delavsko enotnostjo v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Članki v Proleterju o boju za enotnost slovenskega delavstva

Osrednje ilegalno glasilo KPJ Proleter je v junijski in julijski številki 1937. leta objavilo dokumente in članke o ustanovnem kongresu KPS, iz katerih se vidi velik pomen ustanovitve prve nacionalne stranke v okviru KPJ in odločilna vloga enotnosti delavskega razreda v uresničevanju njegovega manifesta. Njihova objava je sovpadala z zaostrovanjem krize v oblikovanju enotne delavske fronte, ki je bila posledica omejitve bojnih akcij strokovnih organizacij z bansko uredbo o minimalnih mezdah, o sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavi in arbitraži z dne 13. februarja 1937¹¹ in ofenzive desničarskih sil v Strokovni komisiji.¹² Maja 1937 so socialnodemokratski desničarji izključili iz SK dotedanjega predsednika Franca Leskoška,¹³ na Čebinah izvoljenega političnega sekretarja CK KPS, in vrsto komunistov. Ta protikomunistični udarec je sprožil izstopanje komunističnega delavstva iz SK, kar je partijsko vodstvo poskušalo zaježiti in preprečiti. Samo z delovanjem znotraj razrednih strokovnih organizacij jih je bilo mogoče usmeriti na pot enotne delavske fronte in obdržati vpliv Partije v sindikalnem gibanju.

Generalni sekretar CK KPJ Milan Gorkić je v članku »Živela komunistična stranka Slovenije!« poudaril, da se z njenim ustanovnim kongresom začenja »novo poglavje v zgodovini komunističnega gibanja ne le Slovenije, temveč cele Jugoslavije«. Vlogi slovenskega delavstva v gospodarskem življenju mora ustrezati njegova vloga v družbenopolitičnem življenju: »Slovenski proletarijat mora tvoriti hrbtenjačo in glavo vsega demokratičnega in naprednega gibanja v Sloveniji. Ta častna in zgodovinska naloga izvira tako iz socialne strukture Slovenije, kakor iz dosedanje velike vloge slovenskega proletarijata v dosedanjih družbenopolitičnih bojih Slovenije. Osnovanje K. S. (Komunistične stranke) Slovenije naj olajša in pospeši ostvaritev hegemonije (vodilne vloge) delavstva v celokupnem družbeno naprednem in demokratičnim gibanju v Sloveniji«. Ugodni rezultati velike večine mezdnih gibanj in stavk so bili možni le zaradi enotnega nastopa delavstva ne glede na njegovo politično in sindikalno razcepljenost. Prav ta pa je glavna ovira, da slovensko delavstvo ne zavzema v ljudski fronti in političnem življenju mesta, ki mu pripada glede na številčnost, koncentriranost in vlogo v gospodarstvu.

Razcepljenost je nato Gorkič ilustriral s podatki o stanju v strokovnem gibanju. V slovenskih Ursovih sindikatih — SK — je v trinajstih strokovnih zvezah s 109 podružnicami vključenih okoli 8000 članov. Krščanskosocialistična JSZ je po moči druga najmočnejša organizacija na Slovenskem s štirimi industrijskimi zvezami, 52 podružnicami in z okoli 5000 člani. Narodna strokovna zveza, iz katere poskuša fašistična Jugoslovanska nacionalna stranka napraviti svoje oporišče med delavstvom, ima 60 podružnic s 3000 člani. Med raznimi vrstami »fašističnih in režimskih« strokovnih organizacij je naštel tudi Zvezo združenih delavcev, ki jo je konec 1935. leta ustanovila klerikalna stranka, ter Udruženje narodnih železničarjev. Zveza društev privatnih nameščencev ima v 40 podružnicah okoli 800 članov. V Sloveniji pa deluje še sedem drugih avtonomnih strokovnih zvez z 2000 člani. Po oceni okoli 30 000 organiziranih delavcev v Sloveniji je bilo razcepljenih v kar štirinajst različnih strokovnih organizacij.¹⁴ Iz vsega navedenega izhaja naslednja temeljna naloga, da se mora z ustanovitvijo KPS »pričeti sistematičen in osredotočen boj za enotnost proletarijata v vseh mogočih njenih oblikah: akcijska enotnost, sodelovanje sindikalnih centrov in smeri, strokovna združitve vseh strokovnih organizacij na razredni podlagi, skupni politični nastopi slovenskega delavstva, enotna fronta socijalistov, krščanskih socijalistov ter komunistov in končno — ustanovitev enotne skupne proletarske razredne stranke v Sloveniji«.

Po prikazu Slovenije kot »narodno zatirane dežele«, ki jo je ilustriral tudi s podatki o velikih finančnih obremenitvah in osvetlitvi grozeče fašistične nevarnosti, je Gorkič sklenil svoj članek s poudarkom, da mora ustanovitev KPS »slovenskemu proletarijatu olajšati izpolnitev njegovega zgodovinskega poslanstva: da združi pozitivne in napredne sile slovenskega naroda v boju za narodno enakopravnost Slovenije in za boljše ter srečnejše življenje slovenskega naroda«. Cilji KPS so »odvrniti od slovenskega naroda nevarnost, ki mu preti od strani hitlerjevsko musolinijevskih naklepov, zagotoviti narodno svobodo, vreči s pleč slovenskega ljudstva breme bede, revščine, pljačkanja in nevolje ...«¹⁵

Edvard Kardelj je v članku Po kongresu posebej poudaril, da pomeni ustanovitev KPS tudi nov korak v boju za enotnost delavskega razreda v Sloveniji, ki bo postala privlačnejša za široke delavske množice, zlasti za tiste, ki so dotlej nasedale klevetam ter zamerile komunistom, da se premalo postavljajo v obrambo slovenskega naroda. Naloga delavskega razreda je zlasti krepitev vloge »v občenarodni osvobodilni borbi Slovencev«.¹⁶

V članku Delavski razred in slovenski narod je razčlenjen pomen delavskih razrednih bojev za reševanje narodnega vprašanja ter njuna prepletenost z ugotovitvijo: »Neposredna delavska borba za svobodo, mir in kruh je ... obenem izrazito narodna borba, boj, ki ... je v skladu z najspljošnejšimi nacionalnimi interesi slovenskega naroda ... Proletarijat ne more osvoboditi sebe, ne da bi bil osvobojen njegov narod«. Tako z bojem za demokracijo omogoča slovenskemu narodu, da si svobodno uredi svoje življenje, se uspešno bori za nacionalno enakopravnost in proti fašizmu ter za svobodni razvoj slovenske kulture. Z bojem za mir se bori proti najhujši nevarnosti za obstoj slovenskega naroda. Z bojem za gospodarski dvig in življenjski standard slovenskih delavcev in kmetov ter vseh delovnih slojev pa se delavstvo bori za razcvet vsega narodnega gospodarstva.¹⁷

Članek z naslovom »Brez enotnosti ni uspeha« je predvsem analiza trenutne krize v boju za enotnost slovenskega delavstva po odstranitvi komunističnih funkcionarjev iz SK. Po uvodni ugotovitvi, da je bilo kljub nizkemu odstotku organiziranosti slovenskega delavstva ter njegovi veliki razcepljenosti, v bojih proti podjetnikom in fašistom veliko složnih nastopov in zato tudi uspehov, tudi še v začetku leta 1937, pa so sedaj »vsled neenotnosti in razcepljenosti, ki vlada v delavskem razrednem strokovnem gibanju, nekatere akcije resno ogrožene, druge pa celo obsojene na neuspeh in poraz«. Pritiski na delavsko gibanje pa terjajo, da bi akcijska enotnost sindikalnega gibanja

dobila tudi odgovarjajoče organizacijske oblike. Združene strokovne organizacije bi postale privlačne za množico neorganiziranega delavstva in onemogočile bi poskuse režima Jugoslovanske radikalne zajednice, da postanejo njegovo orodje.

Pisec članka Sreten Žujević, član politbiroja CK KPJ, je ostro zavrnil odklonilno stališče nekaterih socialdemokratov, češ da razredno zavedno delavstvo ne more sodelovati s krščanskimi in narodnimi socialisti zaradi njihove »malomeščanske ideologije«. To je velika zmeta, ki ovira enotnost delavstva. Naloga razredno zavednega delavstva je, da pomaga vsem k pravilnemu pojmovanju interesov delavskega razreda. Kot velike škodljivce v boju za enotnost pa je označil tudi »prave« in »čiste revolucionarje«, ki delajo napake v pripravah in vodenju akcij ter ne znajo zavzeti pravih stališč do funkcionarjev in delavcev, »ki ne mislijo tako kot oni«. Namesto etiketiranja z birokrati in podobno je treba vsakega ocenjevati z vidika njegovih odnosov do enotnosti in požrtovalnega dela v strokovnih organizacijah. Tudi kritika nasprotnikov delavske enotnosti mora biti tako naravnana, da bo krepila skupne težnje, ne pa vodila k cepitvi in slabitvi delavskih vrst. Trenutni medsebojni spori in spopadi pa zelo ovirajo ustvarjanje enotnosti in olajšujejo podjetnikom napade na delavske pridobitve. »Namesto združevanja in sodelovanja prihaja do nestrpnosti in izključevanja, dalje do razdvajanja in tendenc po ustvarjanju novih strok(ovnih) zvez in celo do dejanske razcepitve tekst.(ilnih) delavcev«. Glede na vse to priporoča strpnost in lojalni sporazum za odpravo nasprotij, ki ovirajo ustvarjanje delavske enotnosti. Odgovornost za rešitev teh zapletov je na vseh privržencih enotnosti, kajti delavski razred mora biti pripravljen na nove boje, saj se že kažejo negativne posledice uredbe o minimalnih mezdah ter se krepijo poskusi kapitala in režima za razbitje razrednih strokovnih organizacij. V takih razmerah je tudi vsako »nesodelovanje ali pasivno čakanje izdajstvo delavskih interesov«.¹⁸

Članki in Proleterju so torej načelno in konkretno obravnavali problematiko in pomen enotnosti slovenskega delavstva tudi z vidika, kako prebroditi začasno krizo pri njenem ustvarjanju.

Prizadevanja za akcijsko enotnost v drugi polovici 1937. leta

Izključevanje in izstopanje komunistov in privržencev iz SK je imelo za posledico zmanjšanje njene aktivnosti in upad vpliva KPS v njej. Ker so bile možnosti delovanja komunistov znotraj organizacij SK zaradi tega omejene, je vodstvo KPS sklenilo izdati Delavski list, ki ga je urejal Franc Leskošek, izhajal pa je od 15. junija do 3. decembra 1937. Ta novi legalni partijski list si je prizadeval čimprej premostiti krizo v razrednem strokovnem gibanju, hkrati pa znova spodbuditi enotno nastopanje delavstva. Ugotavljal je, da razredno strokovno gibanje propada iz dveh razlogov: ker ne izvaja odločnih akcij za delavske interese in ker v njem ni enotnosti ter demokracije. Te slabosti in napake je mogoče odpraviti le z aktivnim delom v strokovnih organizacijah, zato je vsako izstopanje in pasiviziranje skrajno škodljivo. Vanje se morajo člani, ki so bili izključeni ali pa so iz njih izstopili, čimprej vrniti ter se boriti, da postane SK nosilec boja za spremembo banske uredbe o minimalnih mezdah, za volitve v delavske ustanove, proti naraščajoči draginji ter za ureditev delovnih in mezdnih pogojev s kolektivnimi pogodbami v vseh podjetjih. V boju za te pereče zahteve pa si morajo strokovne organizacije prizadevati, da dosežejo akcijsko enotnost z organizacijami JSZ in NSZ.

Delavski list je podrobno pisal tudi o značaju in pomenu enotne delavske fronte z vidika njegove vloge v široki protifašistični fronti: »Proletariat je steber ljudske fronte. Zato je za uspešen boj proti fašizmu in reakciji in za ustvarjanje ljudske fronte povsod neobhodno potrebno vzpostaviti delavsko enotno fronto«, ki mora biti vedno ustvarjena »za borbo«.¹⁹

dosegli na III. kongresu decembra 1934 sklep, da URSSJ zavrača »idejo levih elementov o tako imenovani enotni fronti«, češ da bi bila samo slepitev delavstva o enotnosti in bi pomenila ustvarjanje lažnega položaja v jugoslovanskem delavskem gibanju,²⁴ je Tito priporočil Kardelju, naj se povsod lotijo ideoloških priprav na IV. kongres. Poskrbeti morajo, da bo na njegovem dnevnem redu poleg problematike sindikalne enotnosti tudi vprašanje mezdnih gibanj in sklepanje kolektivnih pogodb. V legalnih partijskih listih je treba takoj objavljati članke, da so komunisti za enotnost razrednih strokovnih organizacij URSSJ in Općega radničkega saveza, za enotnost z nevtralnimi sindikati grafičnih delavcev, bančnih uslužbencev in drugih, prav tako pa tudi za akcijsko enotnost z nerazrednimi strokovnimi organizacijami, kot so Jugoslovanska strokovna zveza v Sloveniji, Hrvatski radnički savez, Radnički strukovni savez v Dalmaciji itd., pri čemer je treba pokazati, da znajo razlikovati med članstvom in nekaterimi njegovimi reakcionarnimi voditelji.

Na razgovorih o tej problematiki se je treba izogibati frakcionaštvu, komunisti ne smejo izzivati niti skrajnih nasprotnikov enotnega nastopanja, temveč izločiti njihov vpliv z dokumentirano in tovariško kritiko. Socialistom je treba jasno povedati, da bodo v primeru, če se bodo ponovile metode iz leta 1934, morali privrženci enotnosti odločno nastopiti in storiti vse za spoštovanje načela proletarske demokracije. Izogibati se je treba vsega, kar bi oviralo oblikovanje sindikalne enotnosti, kar pa ne pomeni odrekanja konstruktivni in tovariški kritiki.

To je bilo nekaj »pripomb in nasvetov«, ki so veljale za politiko KPJ v vseh pokrajinskih organizacijah URSSJ. Glede Slovenije pa je Tito Kardelja posebej opozoril na napako Franca Leskoška, ki je po izključitvi iz Strokovne komisije ustanovil podzvezo beograjske zveze tekstilnih in oblačilnih delavcev – Saveza šivačких i odječnih radnika i radnica Jugoslavije v sestavi URSSJ. V njene podružnice so se vključevali delavci in delavke, ki so bili po veliki tekstilni stavki izključeni iz Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije oziroma SK ali pa so iz nje izstopili.²⁵ Čeprav je tako odločitev povzročilo ravnanje desničarskih sindikalnih funkcionarjev, pa je ustanavljanje posebnih strokovnih organizacij pomenilo nadaljnjo cepitev strokovnega gibanja v Sloveniji. Tito je zato predlagal, naj Leskošek napiše samokritičen članek ter obrazloži vzroke za svoje ravnanje in v primerni obliki razkrije delovanje socialističnih voditeljev proti interesom delavskega gibanja v Sloveniji. Tu bi morali čimprej doseči, da se iz SK izključeni člani spet vrnejo vanjo.

Franco Leskošek je nato napisal članek Pripravimo pot strokovni enotnosti, ki ga je objavil 1. oktobra 1937 v Delavskem listu. Z njim pa Tito ni bil zadovoljen. V novem pismu Edvardu Kardelju je pojasnil,²⁶ da ni mislil na razbitje podzveze tekstilnih in oblačilnih delavcev v Sloveniji, temveč je svetoval, naj se v sporazumu s socialisti čimprej združi s Splošno delavsko strokovno zvezo, ne pa da bi jo spremenili v oporišče za boj proti slovenski centrali Ursovih sindikatov. Z nasvetovano samokritiko Leskošku ni mislil, da bi moral postati »ožeta cunjica«. Kritiziral naj bi svoje dejanske napake. Njegov članek v Delavskem listu pa ni prava pot za rešitev problema, ker svoje napake vse preveč opravičuje z napakami socialistov. V bodoče si je treba prizadevati, da predkongresna razprava ne bo »polemična, ampak tovariško ustvarjalna in vzgojna«, izogibati pa se mora tudi osebnim napadom.

Josip Broz Tito je nato 19. novembra 1937 v imenu CK KPJ poročal o perečih problemih pri oblikovanju ljudske fronte in enotne delavske fronte sekretariatu izvršnega komiteja Kominterne.²⁷ Tudi v tem poročilu je označil ustanavljanje novih strokovnih organizacij tekstilnih delavcev v Sloveniji za napako in izrazil pričakovanje, da se bo vprašanje njihove vključitve v Strokovno komisijo dokončno razčistilo na bližnjem kongresu.²⁸ Tudi zaradi razčiščevanja razmer v slovenskem razrednem strokovnem gibanju so na konferenci izvršnega odbora URSSJ 27. oktobra 1937 sklenili preložiti IV. kongres na april 1938. Odlog so komunisti nato izkoristili, da so pridobili za ideje

o akcijski enotnosti večino v vodstvu Ursovih sindikatov.²⁹ Na omenjeni konferenci so slovenska, hrvaška in bosansko-hercegovska delegacija zahtevale večjo avtonomijo strokovnih organizacij v posameznih pokrajinah. Tito pa je v navedenem poročilu Kominterni zapisal, da se v Sloveniji socialisti spet izjavljajo za akcijsko enotnost.

Predkongresne priprave v Ursovih sindikatih so pokazale, da je bilo Titovo posredovanje uspešno in da se je v njih krepila ideja akcijske enotnosti. Posebno pozornost je v svojih napotilih posvetil urejanju perečih problemov v Sloveniji in njegova pisma so spodbudila Edvarda Kardelja, da je zaradi razlogov, ki jih je navedel Tito, pod imenom Franca Leskoška in v dogovoru z njimi, izdal decembra 1937 brošuro *Za enotnost slovenskega delavstva*.

*Brošura Edvarda Kardelja Za enotnost
slovenskega delavstva*

Edvard Kardelj je v uvodnem razdelku svoje brošure³⁰ ob ugotovitvi, da predstavlja delavstvo dobro tretjino slovenskega naroda poudaril, da Slovenija ni več tipično poljedelska dežela. Industrijska središča in rudarski revirji dajejo ogromen delež slovenskemu gospodarstvu, njihov vpliv pa sega tudi v vasi. Iz teh se rekrutirajo množice sezonskih delavcev, ki jih statistike ne zajemajo, v delavske vrste pa spadajo desetstiči poljedelskih delavcev. Po njegovi oceni je bilo tedaj v Sloveniji skupaj okoli 200 000 industrijskega in poljedelskega delavstva.

Po prikazu zgodovine bojev slovenskega delavstva vse do njegovih odločnih nastopov proti fašističnim metodam v času kraljeve diktature je ugotovil, da bi glede na »številčnost, preteklost, razredno zavest, strokovno izvežbanost in visoko kulturo« moralo biti eden odločujočih dejavnikov v političnem življenju Slovenije. Toda delavska beseda le malo zaleže in njena politična vloga je skromna, vzrok za to pa je strahovita razcepljenost slovenskega delavstva.

Okrog 30 000 organiziranih slovenskih delavcev »je razkropljenih med 6 organizacij strokovnega in celo vrsto polstrokovnega značaja«. Glede številčnega stanja stanja posameznih strokovnih organizacij je Kardelj navedel podobne podatke, kot so bili objavljeni v Proleterju, zanimive pa so njegove oznake značaja šestih glavnih sindikalnih central na Slovenskem. Številčno je najmočnejša Strokovna komisija (SK) kot del Ursovih sindikatov z 8000 člani, kateri je blizu »nevtralna« Zveza grafičnih delavcev. Le četrtno manj članstva kot v SK je v Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ), zanj pa je poudaril, da »je večini razredno globoko zavedno in ima za sabo nemalo težkih bojev ...« Zvezo združenih delavcev (ZZD) je ustanovil slovenski del Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), »da oslabi težnje katoliških delavcev po enotnosti delavskega razreda in razbije JSZ, ki je ostala demokratična« in noče služiti JRZ. Vodstvo ZZD je reakcionarno in celo prijazno fašizmu, toda v tej organizaciji je tudi mnogo poštenih delavcev, ki so jih klerikalci vanjo vključili s prevaro. Okoli 2000 članov Narodne strokovne zveze (NSZ) je politično zelo različno usmerjenih, del vodstva pa si jih prizadeva povezati s fašizmom. Slovenska organizacija Udruženja narodnih železničarjev Jugoslavije »je v bistvu prisilna žolta organizacija«, torej organizacija v liberalnem taboru, ki se udinja železniškim direktijam. To sliko velike razcepljenosti še poslabšujejo notranja nasprotja v posameznih organizacijah. Ta so posledica delovanja meščanskih vplivov, ki si prizadevajo poglobiti delavsko neslogo. Kardelj je ob tem poudaril: »Ta obupna razcepljenost se delavstvu neusmiljeno maščuje. Njena posledica je neenotnost v potih in načinih ekonomske borbe, neenotnost vodstva, medsebojna konkurenca strokovnih organizacij, neistočasnost v začenjanju tarifnih bojev, dolgovезne diskusije med voditelji namesto hitrega in enotnega vodstva itd., kar vse močno slabi delavstvo v njegovi ekonomski borbi, dočim stoje njegovi nasprotniki, podjetniki kakor en mož proti njemu«. Vse to zmanjšuje v delavstvu bojno pripravljenost in pogosto seje med njim demoralizacijo.

LESKOŠEK FRANC

Za enotnost slovenskega delavstva

**LJUBLJANA
1937**

*Naslovna stran brošure
Edvarda Kardelja, ki je izšla
pod Leskoškovim imenom*

V političnem življenju je delavstvo razcepljeno na leve in desne marksiste, krščanske socialiste, narodne socialiste, ki so jih delno uspeli napraviti za privesek Jugoslovanske nacionalne stranke, razdrobljeno pa je tudi po drugih meščanskih strankah, precej ga je zlasti v JRZ oziroma v klerikalni Slovenski ljudski stranki. Velik del delavstva je pod vplivom meščanskih in malomeščanskih strank ter tako služi njihovim, ne pa lastnim interesom. Politična razcepljenost povzroča med delavstvom nezaupanje, nesoglasje, podleganje klevetam, ki jih preračunano širijo razredni sovražniki, kot npr. to, da socialisti in komunisti preganjajo vero, da krščanski socialisti zaradi verskega prepričanja niso dobri tovariši v bojih, da narodni socialisti ne bodo nikoli zavrnili poskusov fašističnega snubljenja itd.

Politika vladajočega režima ovira delavstvo v njegovem strokovnem delovanju, še bolj pa v političnih akcijah. Že v kratkem času po uredbi o minimalnih mezdah so se pokazale posledice velike omejitve svobode delovanja strokovnih organizacij. Podjetniki so skrajno okrnitev možnosti za uporabo stavke izrabili za predrzno sabotiranje izvajanja socialne zakonodaje in kolektivnih pogodb. Za politično borbo pa delavstvo nima svoje »javne stranke«, medtem ko na drugi strani »vedno bolj dviga greben fašizem«. V takih razmerah mora delavstvo z vso močjo poseči v politične boje in priboriti zmago demokraciji.

Konkretni cilji delavskega razreda so štirje: »Poboljšanje socialnega položaja ..., demokracija, narodna enakopravnost in svoboda slovenskega naroda ter mir«. Na socialnem področju je posebej pereče povišanje mezd glede na draginjo, skrajšanje delovnega časa, ureditev starostnega zavarovanja in državnih podpor za brezposelne.

Za izbojevanje teh zahtev je delavstvu potrebna svoboda delovanja strokovnih organizacij in politične pravice, vse to pa »si pribori delavstvo le enotno in v skupnem nastopu, kakor so mu skupni tudi konkretni cilji ...« Koristi od sedanje »delavske nesloge imajo le sovražniki delavskega razreda. Neenotnost delavstva je orožje razrednega sovražnika proti delavstvu, enotnost pa je delavsko orožje proti njegovemu razrednemu sovražniku«.

Glede na trenutno krizo v prizadevanjih za enotnost slovenskega delavstva je Kardelj posvetil posebno pozornost razčlenitvi različnih ugovorov in pomislekov zoper njo, ki so se pojavljali v razrednih in nerazrednih delavskih organizacijah, jih zavrnil in ugotovil, da je enotnost razrednega delavskega gibanja s krščanskimi socialisti in demokratičnim delom narodnih socialistov »možna in nujna«. Nujnost enotnosti delavskih množic in vrhov zahtevajo udarci fašizma po vseh delavskih strujah. Zato »je napočil trenutek, ko enotnost lahko postane nerazrušljiva, trajna. Izgubiti ta trenutek pomeni izgubiti bodočnost«.

V drugem delu svoje brošure je Edvard Kardelj osvetlil posamezne oblike in stopnje enotnosti delavskega razreda ter njihov pomen v bojih za temeljne cilje. Prvi korak k skupnosti delavskega razreda je enotnost, ki se ustvarja v vsakodnevnih bojih in je zato dobila naziv akcijska enotnost, enotnost v delovanju. Zavest, da je v bojih za ekonomske zahteve treba nastopati enotno in da delavstvo hoče tako enotnost, se je najbolj zgovorno pokazala v mnogih stavkovnih bojih, ki so pokazali njegovo zrelost. Ker pa do enotnosti v njih ni prišlo po predhodnem sporazumu med strokovnimi organizacijami, temveč so morala njihova vodstva nanjo pristati zaradi enotnega nastopa delavstva, je po končanem bojih spet prenehala. »Naše delavstvo mora napraviti korak naprej: akcijska enotnost mora biti trajna, dobiti mora tudi svojo organizacijsko obliko«. Sporazum o ustanovitvi paritetnega akcijskega odbora iz predstavnikov SK, JSZ in NSZ je po Leskoškovi izključitvi iz razrednih sindikatov ostal mrtva črka na papirju, delavstvo pa je izgubilo »najmočnejše bojno orožje«. Tak skupni odbor bi povezal razdrobljene delavske nastope in jim dal večjo udarno moč, podjetniki pa ne bi mogli izrabljati ene strokovne organizacije proti drugi. V enotnih bojih pa bi se okrepila tudi razredna zavest delavstva. Delavci različnih prepričanj bi se v njih zblížali in odpadli bi predsodki, kar bi vodilo k strokovni – sindikalni – enotnosti, k idealu, da bi bila v vsaki tovarni ena skupna strokovna organizacija. Koristi, ki jih prinaša delavstvu akcijska enotnost, bi se s strokovno enotnostjo podvojile, ker bi ekonomske boje vodilo enotno vodstvo. Strokovna enotnost pa bi »ojačila tudi politično vlogo proletariata, kajti delavske množice bi v ekonomskih bojih kaj kmalu spoznale, da imajo skupne interese tudi v politični borbi«. Pogoji za dosego enotnosti strokovnih organizacij pa so zlasti naslednji: njihova neodvisnost od meščanskih in malomeščanskih strank, razredna opredelitev, t. j. sodelovanje v vseh akcijah, ki so v interesu delavstva, proletarska demokracija v njih, kar pomeni sodelovanje delavstva pri vseh važnejših odločitvah in njihovo sporazumno sprejemanje ter končno disciplinarno izvajanje sprejetih sklepov. Trenutno pa je za začetek akcije za strokovno enotnost nujno potrebno rešiti krizo v SK, sporazum pa je mogoče doseči na navedenih temeljih. Enotna SK »bi kaj kmalu postala središče našega strokovnega gibanja ter prvoborec enotnosti«.

Ena pglavitnih slabosti slovenskega delavskega gibanja je dejstvo, da široke delavske množice ne sodelujejo v neposrednih političnih bojih in da nobena delavska struja (socialnodemokratska, krščanskosocialistična, demokratična narodnosocialistična) »do danes še ni uspela, da bi postala resnejši politični faktor«. Na politična dogajanja si prizadevajo aktivno vplivati le levičarji, t. j. komunisti. V socialnodemokratskih vrstah se politično delovanje omejuje le na vrhove. Popolnoma osamljeni bojujejo svoj boj proti klerikalni Slovenski ljudski stranki oziroma JRZ krščanski socialisti, brez ustrezne podpore drugih delavskih in demokratičnih sil. »čeprav je nji-

hov spopad z njo silno važen za delavstvo, za ves slovenski narod«. Pot iz tega stanja je v združitvi moči in v političnem razgibanju delavskih množic. Čeprav delavstvo že samo s strokovno borbo lahko doseže pomembno izboljšanje socialnoekonomskega položaja, pa je ohranitev teh pridobitev mogoča le z bojem za politične svoboščine in pravice. Tako se delavstvo mora boriti proti fašizmu, kajti v primeru njegove zmage bo izgubilo tudi vse dosežke ekonomskih bojev. Kardelj je zato poudaril: »Politična borba šele napravi iz delavstva odločujoči faktor v družbenem življenju« in predstavlja »višjo stopnjo delavskega uveljavljanja, kakor je strokovna borba, in usposablja delavski razred za graditelja bodoče družbe«.

Vsa dosedanja prizadevanja za enoten nastop posameznih delavskih strank so bila neuspešna. Ustanovitev skupne delavske stranke, v katero bi se vključile vse delavske politične struje, pa »bi bil danes pravi, najprimernejši in najpomembnejši korak delavskega razreda, da bi odkrito stopil v našo politično areno«. Taka stranka bi zlomila reakcijo, fašistične napade in priborila narodom Jugoslavije demokracijo in enakopravnost. Ustanovitev skupne stranke ne bi pomenila, da bi se morale posamezne organizacije odreči posebnim lastnim programom. Bila naj bi skupna organizacija za izbojevanje štirih temeljnih zahtev: »Kruh, demokracija, narodna svoboda in mir«. Bila bi torej »višja oblika akcijske enotnosti na političnem področju«, ki bi iz delavstva napravila »središče in vodilno silo demokratične borbe vsega slovenskega naroda« in ustvarila temelje za popolno politično združitve ne le za sedanje, temveč tudi za bodoče boje.

V sklepnem razdelku brošure Delavski razred in slovenski narod je Kardelj opozoril še na eno slabost političnega delavskega gibanja na Slovenskem, ki se kaže v njegovi precejšnji izoliranosti »od politične borbe slovenskega naroda kot celote in naših srednjih slojev«. Ob tem je ponovil temeljno ugotovitev, da delavski razred »ne more sebe osvoboditi, ne da bi osvobodil svoj narod«. Le z zvezo delavcev, kmetov in srednjih slojev je mogoče zmagati v boju za pereče nacionalne in socialne zahteve.

Prava vsebina proletarskega internacionalizma je glede narodnega vprašanja v zahtevi, da delavstvo terja za vsak narod popolno svobodo in enakopravnost. Zato je slovenskemu delavstvu »pri srcu bodočnost slovenskega naroda, njegove kulture in gospodarstva, prav tako je prizadeto, kakor vse slovensko ljudstvo, če njegovemu narodu nekdo jemlje ime, jezik in ogroža njegov obstanek«. V času, ko fašizem grozi, da bo potepal najelementarnejše človeške in narodne pravice, je zgodovinska dolžnost delavcev, »da stopimo v prve vrste antifašistične borbe, borbe za demokracijo, za mir, za pravice slovenskega naroda«. To nalogo pa bo delavski razred lahko izpolnil le tedaj, »če se bo sam enoten združil z vsemi demokratičnimi strankami in grupami v enotno fronto slovenske demokracije«. V boju med demokratičnim in fašističnim taborom bo odločilna moč, ta pa je v enotnosti.

Edvard Kardelj je v sklepnih mislih svoje brošure poudaril, da bo boj z nasprotniki enotnosti v delavskih vrstah še težak, ker bodo uporabljali najrazličnejša sredstva zoper njeno uveljavitev. Toda razočaranja in porazi morajo spodbuditi privržence enotnosti k vztrajnemu boju zanj in optimistično je napovedal, da bo kljub vsem oviram pot do nje zmagovita, ker bodo odločale delavske množice. Brošura Edvarda Kardelja Za enotnost slovenskega delavstva je analitični in sintetični prikaz celovite problematike boja za enotnost delavstva kot temeljnega pogoja za njegovo uveljavitev in za hkratno uresničevanje razrednega in nacionalnega vidika programa ustanovnega kongresa KPS. Bila je temeljni prispevek k oblikovanju programskih osnov za enotnost slovenskega delavstva in napotilo za reševanje konkretnih organizacijskih vprašanj na poti k njenemu uveljavljanju in poglabljanju.

Ustanovni kongres KPS in akcije, ki so mu sledile, so bile nova spodbuda za enotnost slovenskega delavstva ter temeljni korak k razširitvi njegovih programskih temeljev od pretežno socialnoekonomskih k nacionalnopolitičnim zahtevam ter k njenemu utrjevanju z višjimi organizacijskimi oblikami. Prvi uspehi velikih prizadevanj so se

nato vidno pokazali spomladi 1938 na IV. kongresu Ursovih sindikatov v Zagrebu in na V. kongresu SK v Ljubljani, ki sta sprejela resoluciji o akcijski in organizacijski enotnosti delavstva.³¹ Usmeritve, ki so jih slovenski komunisti izoblikovali leta 1937, so se nato iz različnih vzrokov (nasprotovanje sindikalnih birokratov, notranje razčiščevanje v posameznih delavskih organizacijah, ukrepi režima proti delavskemu gibanju, kominternska politika) uresničevale le postopoma. Pomembni dosežki na poti za izbojevanje akcijske, organizacijske in programske enotnosti slovenskega delavstva so bili zlasti ustanovitve Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo aprila 1939, sporazum o akcijskem sodelovanju komunistov in krščanskih socialistov sredi 1940. leta ter uspehi pri oblikovanju gibanja delavske enotnosti po prepovedi Ursovih sindikatov konec 1940. leta. Ob pomembnih dosežkih pri oblikovanju enotnosti slovenskega delavstva konec tridesetih let je treba posebej poudariti, da je Partija v Sloveniji za razliko od drugih jugoslovanskih pokrajin uspela tudi pri ustvarjanju enotne fronte na vrhu, ne le neposredno med delavstvom. Dve leti po ustanovnem kongresu KPS so bili torej doseženi pomembni uspehi pri ustvarjanju višjih oblik enotnosti slovenskega delavstva na sindikalnem področju, ki so bile nato temelj tudi za politično zблиževanje v času pred fašističnim napadom na Jugoslavijo. Po njem pa se je v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda dokončno ustvarila enotnost slovenskega delavstva, ki jo je potrdila konferenca Delavske enotnosti novembra 1942. leta.

Opombe

¹ ZA CK ZKS, zbirka Kominternina, pismo politbiroja CK KPJ pokrajinskemu komiteju KPJ za Slovenijo 1. 11. 1935; pomembne dokumente o pripravah ustanovnega kongresa KPS, njegovem poteku in odmevu ter delovanju KPS do njene I. konference aprila 1938 je pod naslovom Arhivski viri in časopisje v zvezi s problematiko proučevanja ustanovnega kongresa KPS pripravil Marko Čelebič, objavljeni pa so bili v Zborniku ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. Razprave in dokumenti, Ljubljana 1977 (cit. Viri za ustanovni kongres KPS). Navedeno pismo je v tej zbirki dokumentov objavljeno na str. 255–268.

² Priprave na ustanovni kongres KPS je v okviru prikaza značilnosti razvoja in delovanja Partije na Slovenskem od goričanske konference septembra 1934 do I. konference KPS aprila 1938 osvetlil France Filipič v razpravi Partijske organizacije v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS v navedenem zborniku, str. 69–120 in zborniku razprav Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 2. knjiga, Ljubljana 1981, str. 93–235.

³ O uspehih pri oblikovanju akcijske enotnosti sredi tridesetih let so podrobnejši podatki zlasti v razpravah Franceta Kresala: Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (cit. Prispevki), 6, 1966, str. 63–73; Sindikalno gibanje v Sloveniji od leta 1929 do 1941 in akcijska enotnost delavstva, Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost, Ljubljana 1982, str. 35–64.

⁴ 40-letnica zleta Svobod, Ljubljana 1975; Teja Čepič, Zlet »Svobod« v Celju, Ljubljana 1985, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 51. zvezek; M. Stiplovšek, Celjski zlet Svobode leta 1935 – množična manifestacija delavske enotnosti in revolucionarnosti, Delavska enotnost, št. 21, 30. 5. do št. 27, 11. 7. 1985.

⁵ Podrobneje glej monografijo Alenke Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Ljubljana 1978.

⁶ Pismo Josipa Broza Tita CK KPJ 6. 2. 1937, Josip Broz Tito, Zbrana dela, tretja knjiga, Ljubljana 1979, str. 53–54.

⁷ Na volitvah delavskih in nameščenskih zaupnikov za leto 1937 je bilo izvoljenih 447 kandidatov SK od skupaj 774 vseh izvoljenih zaupnikov (Delavec, št. 3, 17. 3. 1937).

⁸ Titovo poročilo št. 1, 9. 4. 1937, Josip Broz Tito, Zbrana dela, tretja knjiga, cit. izd., str. 58–62.

⁹ Manifest je bil skupaj z drugimi dokumenti ustanovnega kongresa KPS objavljen v posebni brošuri. Na naslovni strani je bilo Obvestilo C. O. K. S. J. (centralnega odbora Komunistične stranke Jugoslavije o ustanovnem kongresu Komunistične stranke Slovenije), brošuro pa hrani ZA CK ZKS; manifest in drugi dokumenti so bili še večkrat ponatisnjeni, tudi v Virih za ustanovni kongres KPS, str. 274–282, faksimile manifesta je tudi v zborniku Izročilo Čebina, posvet ob 50. obletnici ustanovnega kongresa KPS in prihoda Josipa Broza Tita na čelo KPJ, Ljubljana 1987,

str. 2–11; v tem zborniku obravnavata tematiko enotne delavske fronte France Filipič v razpravi Razredno in nacionalno kot celota delovanja KPS 1937–1941 (str. 89–99) in M. Stiplovšek v prispevku Prizadevanja KPS za enotnost delavskega razreda v času ustanovnega kongresa KPS (str. 456–461).

¹⁰ I. Ukmar – Edvard Kardelj, Po kongresu, Proleter, št. 8, julij 1937; Viri za ustanovni kongres KPS, str. 286.

¹¹ Podrobneje glej razpravo Franceta Kresala, Zahteve za zakon o minimalnih mezdah, Prispevki, 7, 1967, str. 237–245.

¹² Prva obračunavanja s komunisti in njihovo izključevanje je sledilo veliki stavki tekstilnega delavstva jeseni 1936, »pravilnost« takega ravnanja desničarjev pa je potrdil kongres Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije septembra 1937 (Delavec, št. 9, 15. 9. 1937).

¹³ Delavec, št. 5, 15. 5. in št. 6, 15. 5. 1937; Ujedinjeni sindikati, maj–junij ter julij–avgust 1937.

¹⁴ Milan Gorkič navaja številčno stanje posameznih organizacij na osnovi poročil KPS, števila članov, ki so jih navajale posamezne strokovne organizacije v svojih glasilih, pa so praviloma višja (primerjaj podatke v uvodnem orisu).

¹⁵ Gorkičev članek je bil objavljen v navedeni brošuri o ustanovnem kongresu KPS, str. 19–24; Viri za ustanovni kongres KPS, str. 282–285.

¹⁶ Glej op. 10.

¹⁷ Proleter, št. 8, julij 1937; Viri za ustanovni kongres KPS, str. 290–292.

¹⁸ Proleter, št. 8, julij 1937; Viri za ustanovni kongres KPS, str. 288–290.

¹⁹ Analizo pisanja Delavskega lista o enotni fronti in ljudski fronti ter o stanju v razrednem strokovnem gibanju je podal France Kresal v članku Sindikalno gibanje v Sloveniji od leta 1929 do 1941 in akcijska enotnost delavstva, cit. izd., str. 58–60.

²⁰ Glas delavca je izhajal od 24. decembra 1937 do 13. maja 1938, izdajatelj in odgovorni urednik je bil Cene Štupar, glavni urednik pa Tone Tomšič.

²¹ Arhiv IZDG, fond JSZ, zapisnik občnega zbora 27. junija 1937; glej op. 19, str. 60.

²² Pismo Josipa Broza Tita Edvardu Kardelju, inštruktorju CK KPJ, konec septembra ali začetek oktobra 1937, Josip Broz Tito, Zbrana dela, tretja knjiga, cit. izd., str. 96–98.

²³ Dnevni red za IV. kongres URSSJ so objavile Radničke novine 3. septembra 1937.

²⁴ Članek Po kongresu URSS-a, Delavec, št. 2, 25. 1. 1935.

²⁵ Podrobneje glej monografijo Franceta Kresala, Tekstilna industrija v Sloveniji, Ljubljana 1976, str. 280–283. Podružnice podzveze beograjske centrale tekstilnega delavstva so bile v Ljubljani, Kranju in Dolnji Lendavi, skupaj pa so imele okoli 500 članov in članic. Omenimo naj, da je Milan Gorkič Sommer že 1. junija 1937 kritiziral slovenske komuniste, ker niso nastopili proti izstopanju delavstva iz vrst svojih privržencev iz Splošne delavske strokovne zveze.

²⁶ Pismo Josipa Broza Tita Bevcu (Edvardu Kardelju) 7. 11. 1937, Josip Broz Tito, Zbrana dela, tretja knjiga, cit. izd., str. 129–130.

²⁷ Poročilo Josipa Broza Tita Wilhelmu Piecku, članu sekretariata izvršnega komiteja Komunistične internacionale 19. 11. 1937, Josip Broz Tito, Zbrana dela, tretja knjiga, cit. izd., str. 133–139.

²⁸ To Titovo direktivo so izpolnili v času priprav na V. redni kongres Strokovne komisije za Slovenijo, ki je bil 22. maja 1938. KPS si je prizadevala, da bi kongres sprejel resolucijo o akcijski enotnosti in da bi spet prišli v vodstvo SK tudi njeni člani in privrženci, kar ji je tudi uspelo. Komunisti so v znak pripravljenosti na sodelovanje sklenili razpustiti podzvezo beograjske centrale tekstilnega delavstva in jo vključiti v Splošno delavsko strokovno zvezo. Sporazum o tem so podpisali 10. maja 1938, in sicer v imenu ljubljanske podzveze beograjske centrale Franc Leskošek in Franc Sluga, v imenu SDZS pa France Svetek in Lovro Jakomin. S sporazumom se je vodstvo SDSZ obvezalo, da bo obravnavalo vloge za sprejem v enotno strokovno organizacijo tudi vseh tistih članov, ki so bili izključeni po veliki tekstilni stavki. Sporazum je pomenil konec razcepjenosti razrednih strokovnih organizacij tekstilnega delavstva v Sloveniji. Objavljen je bil v Delavcu, št. 5, 15. 5. 1938 v članku Enotnost med tekstilnim delavstvom uspostavljena.

²⁹ Potek priprav na IV. kongres URSSJ je opisal Pero Damjanović v razpravi Jačanje revolucionarnog sindikalnog pokreta 1935–1945, 50-godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1969, str. 170–172.

³⁰ Kardeljeva brošura je v ZA CK ZKS; v celoti je bila objavljena v Teoretični prilogi Komunistična, januar–maj 1979, str. 7–13.

³¹ Delavec, št. 5, 15. 5. in št. 6, 15. 6. 1938; Ujedinjeni sindikati, maj–junij 1938; glej razpravi Franceta Kresala, navedeni v op. 3.

DELOVANJE SKUPINE JUGOSLOVANSKE STROKOVNE ZVEZE (1936—1941) IN DELAVSKE ENOTNOSTI MED NOB V TOVARNI SANITETNEGA MATERIALA NA VIRU

Tekstilno delavstvo se je na Slovenskem v večjem številu sindikalno organiziralo šele sredi tridesetih let, ko je postalo najštevilnejša industrijska skupina. Tekstilna industrija je bila namreč edina gospodarska panoga, v kateri je število zaposlenih naraščalo tudi v času gospodarske krize in je leta 1936 doseglo nad 14 000 delavcev, tri leta kasneje 17 000 delavcev, med njimi je bilo okoli 65% delavk.¹ Največ tekstilnega delavstva se je organiziralo v Splošni delavski strokovni zvezi Jugoslavije, ki je bila strokovna zveza socialistične Strokovne komisije oziroma Ursovih sindikatov. Leta 1936 je imela od 70 do 80 podružnic s 4045 člani, med katerimi je bila več kot polovica tekstilnih delavcev in delavk. Jugoslovanska strokovna zveza je v svojem okviru ustanovila posebno Strokovno zvezo tekstilnih delavcev, v katero jih je uspela sredi tridesetih let organizirati nad 900. Narodna strokovna zveza je imela pri organiziranju tekstilnega delavstva znatno manjše uspehe kot socialistične in krščansko-socialistične strokovne organizacije, uspela pa je ustanoviti podružnice tudi v nekaj večjih tekstilnih tovarnah. Režimska Zveza združenih delavcev pa se je med tekstilnim delavstvom le skromno uveljavila, in še to predvsem v manjših tekstilnih obratih.²

Zlasti premajhna organiziranost in hkrati še razcepljenost v štiri sindikalne centrale ter sestava tekstilnega delavstva s pretežno žensko delovno silo so negativno vplivale na gmotni in delovni položaj tekstilcev. Podjetniki so bolj plačevali delavstvo in dosledneje izvajali zakonodajo za njegovo varstvo predvsem zaradi dejavnosti strokovnih organizacij, v katere so se delavci in delavke v večjem številu organizirali zlasti v večjih tekstilnih obratih. V njih so strokovne organizacije uspele konjunkturo v tekstilni industriji izkoristiti tudi za postopno izboljšanje socialnoekonomskega položaja zaposlenih.

Posebno slabe so bile razmere v manjših tekstilnih tovarnah, kjer delavstvo ni bilo sindikalno organizirano in ni enotno nastopalo. V njih so bile mezde pod eksistenčnim minimumom,³ delovne razmere neustrezne in tudi nezdrave, delovni čas se je ravnal po naročilih za proizvode, ki jih je želel podjetnik čimprej izpolniti. Zato je delovni čas podaljševal in pogosto kršil zakonska določila o njem. V takih podjetjih so delavci delali pogosto po 12 ur in več. Ko je dela zmanjkalo, so morali na brezplačni dopust. Tudi 50% poviška mezd za nadurno delo, ki ga je določal zakon, niso dobili. Zaradi strahu pred odpusti in brezposelnostjo pa se delavci običajno niso upali upreti nezakonitemu ravnanju podjetnikov. S posameznimi »uporniki«⁴ so podjetniki lahko obračunali, zato je delavstvo vedno bolj spoznavalo, da bo le organizirano lahko izbojevalo izboljšanje svoje življenjske ravni in ustrezne delovne pogoje.

Takšne razmere so vladale tudi na domžalskem območju,⁴ kjer je imela tekstilna industrija dolgoletno tradicijo v evropsko znani slamninarski industriji z okoli 25 tovarnami in obrtnimi obrati v Domžalah in Mengšu ter okoli 1000 zaposlenimi v prvem desetletju 20. stoletja. Prva svetovna vojna in nove gospodarske razmere v jugoslovanski državi so povzročile postopno propadanje slamninarske industrije. Nastajale so druge tekstilne tovarne, začelo se je razvijati tudi več drugih industrijskih panog. Na industrializacijo domžalskega območja med vojnama je ugodno vplivalo več dejavnikov, zlasti bogati energetske viri, dobre prometne povezave in gosta

obljudenost, ki je nudila poceni delovno silo. Prav te je bilo še posebej veliko zaradi propadanja slamninarske industrije, v kateri so mnogi delavci pridobili izkušnje v tovarniški proizvodnji. Leta 1923 sta začela s proizvodnjo dva tekstilna obrata, tovarna platnenih izdelkov Induplati v Jaršah in Kocjančičeva tovarna sanitetnega materiala na Količevem, s čimer so bili poleg slamninarske industrije postavljeni temelji za nove vrste tekstilne industrije, ki je bila po številu obratov in zaposlenosti delavstva vodilna panoga na domžalskem območju. V drugi polovici tridesetih let so tu obratovali še štiri tovarne: Universale, tovarna klobukov in slamnikov v Domžalah, Kančeva tovarna pozamentenije, Jugofilc, tovarna filca in Slamninarska zadruga v Mengšu. Poleg teh je bilo še nekaj tekstilnih obrtnih obratov v Domžalah s skupaj okoli 1000 zaposlenimi.⁵

Podjetnik Franc Kocjančič je dobro preučil potrebe jugoslovanskega trga in se je odločil za ustanovitev tovarne sanitetnega materiala, ki ga je Jugoslavija pretežno uvažala. Podjetje Franc Kocjančič in drug, družba z omejeno zavezo, ki je bila protokolirana 1. marca 1923, je začela obratovati v eni od manjših zgradb Bonačeve papirnice na Količevem, kjer je bil tedaj glavni lastnik novega obrata ravnatelj. V njem so tri delavke izdelovale obveze in vato. Podjetje je imelo v Ljubljani svojo prodajalno, njegov začetni kapital pa je bil 120 000 dinarjev. Podjetje je postopoma povečalo število zaposlenih na 15 v letu 1928, ko je letna proizvodnja znašala okoli 300 000 obvez ter do 200 000 paketov vate in gaze. Velika prelomnica v njegovem razvoju je bil nakup nove zgradbe za tovarno na Viru pri Domžalah, v kateri je že pozimi 1929/30 stekla redna proizvodnja. Število zaposlenih je tedaj naraslo na okoli 30 delavcev in delavk, vrednost podjetniškega kapitala pa se je dvignila na 1,7 milijona dinarjev. V tridesetih letih se je nato Kocjančičevo podjetje uspešno razvijalo. Povečalo je tovarno na Viru, odprlo obrat v Mekinjah pri Kamniku, izboljšalo strojno opremljenost, razširilo vrsto sanitetnih proizvodov, vrednost proizvodnje se je dvignila na okoli 1,8 milijona din letno, število zaposlenih pa je naraslo do okoli 100 delavk in delavcev. Podjetje je finančno uspešno poslovalo, še posebej zaradi vojaških dobav.⁶

Delavke so v Kocjančičev obrat prihajale iz kmečkega okolja in jim je bila zaposlitev najpomembnejši, ne pa tudi edini vir za preživljanje. Zaradi tega je ideja o potrebnosti strokovne organizacije mednje težje prodirala, še posebej je na to vplival strah pred odpusti, s katerimi so podjetniki v letih 1927 in 1928 strli v Bonačevi papirnici in tovarni Induplati prva prizadevanja za ustanovitev strokovnih organizacij.⁷ Šele v tem času je podjetnik Kocjančič zaposlil prve tri kvalificirane delavce. V času gospodarske krize se je strah za izgubo delovnega mesta še povečal.

Zmagovita stavka koliških papirničarjev in uspešno delovanje skupina JSZ po njej v Bonačevi tovarni ter strokovnih organizacij v nekaterih tovarnah domžalskega območja, kjer so delavci sledili zgledu papirničarjev na Količevem, je končno spomladi leta 1936 opogumilo tudi delavke v Kocjančičevi tovarni. Članice pripravljalnega odbora (Ivanka Bajc, Marija Kerč, Francka Osolnik, Francka Srša in Marija Vodlan) so začela posamezne delavke in delavce navduševati za ustanovitev strokovne organizacije. V njegovem imenu se je oglasila pri tedaj najbolj znanem organizatorju strokovnega gibanja na domžalskem območju Francu Bukovcu na Količevem Marija Vodlanova in ga seznanila z željo, da bi se tudi tekstilci na Viru organizirali v Jugoslovanski strokovni zvezi. V krščanskosocialističnih strokovnih organizacijah je bilo tedaj organizirano tudi drugo delavstvo na domžalskem območju, kar je bilo porok za medsebojno pomoč v bojih in tudi za enotno nastopanje delavstva v skupnih akcijah. Bukovec je nato obvestil o odločitvi delavcev Kocjančičeve tovarne osrednje vodstvo JSZ v Ljubljani.

Dne 22. junija 1936 se je zbralo v društvenem domu v Dobu nad trideset delavk in delavcev »na prijateljski razgovor zaradi ustanovitve strokovne organizacije«. Iz

Delavstvo, družabniki in podjetnik Kocjančičeve tovarne leta 1935

Ljubljane je prišel strokovni tajnik JSZ Jože Grošel, ki je v svojem govoru poudaril zlasti izkoriščanje ženske delovne sile v tovarnah, Franc Bukovec pa je obširno govoril o nalogah strokovnih organizacij, ki morajo izbojevati izpolnjevanje vseh zakonov za varstvo delavstva. Ugotovil je tudi, da so mezde v Kocjančičevem podjetju »skrajno nizke, da delajo v tovarni, kjer je zrak zelo kvaren zdravju, nadure se ne plačujejo z zakonitim doplačilom«. Pozval je delavce, naj se organizirajo po zgledu papirničarjev na Količevem »brez strahu, ker jim bodo stali ob strani vsi organizirani tovariši in tovarišice«. Ob sklepu prvega sestanka so vsi navzoči podpisali članske pristopnice za JSZ.⁸ Dne 29. junija 1936 je bil v Dobu sestanek nove skupine JSZ, na katerem je strokovni tajnik Peter Lombardo iz Ljubljane obvestil člane iz Kocjančičeve tovarne, da poteka enotna akcija vseh strokovnih organizacij za ureditev slabih razmer v vseh tekstilnih tovarnah v Sloveniji. Franc Bukovec je na sestanku podrobneje obrazložil organizacijsko delo v skupinah JSZ in poudaril, »da je organizacija v veliko korist delavstva kot tudi podjetja, katero hoče socijalno gledati na zaposleno delavstvo«. Strokovni tajnik Grošel je povedal, da je lastnika Franca Kocjančiča seznanil z ustanovitvijo skupine JSZ v tovarni. Odgovoril mu je: »Nimam nič proti temu«. Zato je Grošel pozval organizirane delavce in delavke, naj se »ne bojijo izzi-valnega nastopanja tistih izjem, ki od celotnega zaposlenega delavstva niso stopili v organizacijo«.⁹

Toda že čez nekaj dni je prišlo v tovarni do hudega spora, ki se je zaostрил v stavko. List Delavska pravica je v članku V borbi za svobodo združevanja pisal, da je v Kocjančičevi tovarni nenadoma začelo primanjkovati dela, brž ko se je delavstvo organiziralo. Podjetje je 3. in 4. julija ustavilo proizvodnjo z obrazložitvijo, da je zmanjkalo naročil, kljub temu, da še niso bili izdelani proizvodi, ki so bili naročeni. V soboto 4. julija je bil v tovarni nabit razglas, da bodo do nadaljnjega prenehali redno obratovati, ko bodo spet naročila, bo podjetje sproti poklicalo delavce na delo. Na sestanku so delavci izrazili prepričanje, da je ta ukrep posledica ustanovitve skupine JSZ. Soglasno so sklenili, da mora podjetje pristati, »da se zaposlijo vsi, ako ni

mogoče na enkrat, pa s skrajšanim delovnim časom ali izmenami«. Delavstvo si je prizadevalo, da bi se spor rešil brez skrajnega orožja — stavke. Zato je zastopnik centrale JSZ v ponedeljek 6. julija zjutraj izročil v pisarni podjetja pisno vlogo, v kateri je organizacija JSZ izrazila željo, naj se obratovanje uredi sporazumno z njo. Toda lastnik podjetja je odpotoval na dopust, uradniki pa so izjavili, da nimajo pooblastil za odpiranje pisem, še manj pa za kakršnekoli razgovore. Glede na to je nastala »težka situacija, za katero delavstvo ne more odgovarjati«. Tako se je začela stavka v odgovor na podjetnikov začasni kolektivni odpust delavcev — izpor. Delavci so okoli tovarne postavili straže, da bi neorganizirani posamezniki ne postali stavko-kazi. Kljub temu jih je nekaj prišlo skozi zadnji vhod in pomagalo končati naročene izdelke. Stavkokaze so kmalu »na silo izvlekli iz tovarne« in stavka je bila popolna. Delavska pravica je poudarila: »Obrat sedaj stoji. Delavstvo čaka, da se vrne lastnik podjetja. Delavstvo je odločeno, da brani svoje pravice, predvsem pa si ne pusti, da bi mu kdo kratil pravico združevanja«. O razmerah v Kocjančičevi tovarni so zastopniki delavstva obvestili tudi sresko načelstvo v Kamniku.¹⁰

Končno je 11. julija prišlo do pogajanj med Francem Kocjančičem, referentom delavske zbornice Antonom Marinčkom ter zastopnikom delavstva in centrale JSZ Jožetom Grošljem, na katerih so dosegli naslednji sporazum:

»1. Podjetje ni skrajšalo obrata za nekaj dni iz naspoteja proti organizaciji JSZ, ampak radi tega, ker so tako zahtevale poslovne razmere tovarne.

2. S 13. 7. prične tovarna obratovati v polnem obsegu, kot je bilo že v naprej rečeno. Obseg obratovanja se bo pa tudi v bodoče ravnal po naročilih.

3. Morebitne želje naj delavstvo predlaga podjetju na običajen način t. j. po zastopnikih organizacije. O takih predlogih je lastnik podjetja vedno pripravljen razpravljati na prijateljski in sporazumen način.

4. Isti način obravnavanja vseh zadev delavstva sprejme zase tudi JSZ.

5. Podjetje priznava od delavstva izvoljene zaupnike za obratne zaupnike, ki so: Jutršek Karel, Dob št. 89, Kerč Marija, Vir št. 5, p. Dob, Prašnikar Klara, Prevoje št. 7, p. Lukovica.

6. Delavstvo se zaveže, da bo svoje delo odnosno odkazano delo opravljalo vestno in marljivo kakor do sedaj.

7. Podjetje se zaveže, da ne bo radi dogodkov v tovarni izvajalo nikakih konsekvenc«.¹¹

V nedeljo, 12. junija so se člani skupine JSZ spet sestali v Dobu. Na sestanku je najprej govoril predsednik JSZ Srečko Žumer o potrebi strokovnih organizacij v delavskem gibanju, strokovni tajnik Grošelj pa je seznanil delavce z doseženim sporazumom s podjetjem. O njem je pisala tudi Delavska pravica, ki je poudarila, da je na pogajanjih »g. Kocjančič bil v resnici precej uvideven«, posebej pa je pohvalila delavce: »Vse članstvo je ves čas kazalo izredno korajžjo in disciplino. Tudi v bodoče mora biti tako...«, vsa vprašanja pa naj rešuje sporazumno s centralo JSZ. Zanimivo je dejstvo, da podjetnik nikakor ni hotel priznati pravega vzroka za prekinitev obratovanja, delavci pa tega vprašanja niso zaostrevali. Tekstilni delavci in delavke so v svoji prvi akciji »odločno in borbeno pokazali organizacijsko zavest«.¹² V sporazumu so dosegli priznanje svoje strokovne organizacije in svojih obratnih zaupnikov, ki so takoj začeli izpolnjevati svoje posredovalne naloge.

Že 23. julija 1936 je bila prva razprava o sklenitvi kolektivne pogodbe t. j. pisnega sporazuma med delavsko strokovno organizacijo in podjetnikom, s katero bi uredili vse delovne pogoje ter pravice in dolžnosti iz delovnega razmerja. O besedilu kolektivne pogodbe so se načelno sporazumeli, delavski zaupniki pa niso sprejeli ponudbe podjetnika, da zviša vsem mezde le za 10%. Po razgovorih so sklicali sestanek skupine JSZ, na katerem so člani zahtevali, naj podjetje poveča prejemke vsaj za petino, predvsem tistim delavkam, ki najmanj zaslužijo. Nova pogajanja so bila nato

1. avgusta. Udeležili so se jih lastnik Franc Kocjančič, za centralo JSZ strokovni tajnik Jožko Rozman, za delavsko zbornico Anton Marinček, kot neposredni zastopnik delavstva pa zaupnik Karel Juteršek. Na njih so se sporazumeli, da razpravo o sklepanju posebne kolektivne pogodbe odložijo, ker je delavska zbornica že sklicala sestanek o enotni in skupni kolektivni pogodbi za vsa slovenska tekstilna podjetja. V primeru, da ta akcija ne bi uspela, je bil Kocjančič pripravljen skleniti posebno kolektivno pogodbo. Takoj je podjetje pripravljeno izvajati vsa določila socialne zaščitne zakonodaje v polnem obsegu. Podjetje bo izdelalo tudi delovni red. Pristalo je na 10 do 15% povečanje mezd, do prihodnjega izplačila pa bo izdelalo seznam starih in novih prejemkov vseh delavcev, v posameznih primerih pa je pripravljeno upoštevati posebne želje po zvišanju mezd. Najdaljša je bila razprava o začasnem odpustu manjše skupine delavk, ker je podjetje zaradi pomanjkanja naročil sklenilo za nekaj časa ustaviti obratovanje nekaterih oddelkov. Zastopniki delavcev so predlagali, naj bi vsi zaposleni delali zato skrajšan delovni čas. Dobili pa so odgovor, da to tehnično ni izvedljivo. Končno so se sporazumeli, da podjetje začasno zaradi pomanjkanja dela ukine obratovanje tkalnice in pošlje skupino delavk na začasni dopust, nekaj delavk pa bo prenestilo v druge oddelke. Podjetje se je tudi obvezalo, da bo vse delavke znova zaposlilo, če bo dobilo nova naročila. Dopisnik v Delavski pravici je ob tem sporazumu še poudaril: »Ako bomo tako složni in enotni, kot smo bili doslej, se nam ni bati ničesar.«¹³

Podjetje je delavcem že 3. avgusta predložilo seznam vseh zaposlenih s starimi in novimi mezdami. Tedaj je bilo zaposlenih 42 delavk in delavcev. Iz seznama se vidi, da je nekaj začetnic dobilo najnižjo mezdo 1,50 do 1,80 din na uro, večina delavk je imela 2 do 2,20 din na uro, najvišja urna mezda delavca pa je bila 4 din.¹⁴ Delavci niso bili zadovoljni s predlogom podjetja, ki je večini dvignilo mezdo le za 10%. Zahtevali so nova pogajanja in na njih je bil podjetnik pripravljen zvišati mezde najnižjih kategorij. Dopisnik v Delavski pravici je ob teh novih pogajanjih izrazil vtis, »da so morebitnih težav v podjetju bolj krivi razni predpostavljene, kakor pa podjetnik sam.«¹⁵

Ker so podjetniki zavlačevali sklenitev enotne kolektivne pogodbe za vso industrijo na Slovenskem, se je 20. avgusta 1936 začela stavka tekstilnega delavstva, najprej v Kranju, nato pa se je razširila na večino večjih industrijskih obratov. To veliko stavkovno gibanje okoli 8500 tekstilnih delavcev, v katerem so imeli odločilno vlogo komunisti, se je spremenilo v pravi razredni politični boj. Delavstvo je zasedlo tovarne, podjetnike pa so v njihovih prizadevanjih za zlom stavke podprle oblasti, tudi z oboroženo silo in aretacijami stavkajočih. Stavka se je formalno končala s sklenitvijo kolektivne pogodbe 23. septembra. Tekstilno delavstvo je tako uspelo enotno urediti svoje mezdne in delovne razmere, čeprav delodajalci niso sprejeli vseh njegovih zahtev, nekatera vprašanja pa so rešili kompromisno.¹⁶

To veliko stavkovno gibanje je vplivalo tudi na ureditev položaja delavstva v Kocjančičevi tovarni. Ker je tik pred začetkom stavke delavstvo na Viru končalo mezdno gibanje in ker je podjetnik že vnaprej pristal, da bo veljala tudi zanj enotna kolektivna pogodba, se ni neposredno vključila v splošno stavkovno gibanje slovenskih tekstilcev, se je pa z njim solidariziralo in ga podprlo.

Že 15. oktobra so bila nato med zastopniki delavstva in podjetja pogajanja o sklenitvi kolektivne pogodbe. Ker Kocjančičevo podjetje ni šlo v sklop Zveze delodajalcev tekstilne stroke, češ da po značaju in načinu dela ne spada med navadna tekstilna podjetja, zanj tudi splošna kolektivna pogodba ni veljala (skupno je veljala za 42 tekstilnih podjetij) in skleniti jo je bilo treba posebej. Delavski zaupniki in strokovni tajnik Lombardo so uspeli doseči, da je podjetnik sprejel z malenkostnimi spremembami splošni del kolektivne pogodbe, ki so jo podpisale strokovne organizacije in združenje delodajalcev tekstilne stroke 23. septembra. Glede delovnega časa je bilo

v pogodbi določeno, da traja 8 ur na dan, zaradi nekaterih praznikov izpadli delovni čas in za prosto popoldne v sobotah pa je podjetje lahko podaljšalo delovni čas za eno uro na dan. Prvi maj je delavstvo praznovalo v primeru, če je to željo z glasovanjem izrazila večina delavstva, vendar je moralo izpadle ure nadomestiti. Za nadure so bili določeni zakoniti 50% ali 100% poviški. V pogodbi so bili podrobno določeni postopki v primerih pomanjkanja dela, ko naj bi se skrajšanje delovnega časa urejalo sporazumno z delavskimi zaupniki. Pri odpustih delavcev je podjetje dolžno upoštevati socialne razmere, pri sprejemanju novih delavcev pa tiste, ki so bili zaradi pomanjkanja dela odpuščeni ali pa so delo prekinili zaradi daljše bolezni. Podjetje in delavci so imeli pravico do 14-dnevnega odpovednega roka. Podrobno so bile določene pravice delavstva v primerih bolezni in drugih izostankov z dela. Nevarna so bila določila o kaznih za poškodovanje strojev in materiala, kjer je bilo še precej možnosti za samovoljo podjetnika in vodilnih delavcev. Podjetje je priznalo delavske zaupnike, ki so v prvi vrsti poklicani, da posreduje pri sporih iz delovnega razmerja.

Težje pa je bilo doseči sporazum o tarifnem delu kolektivne pogodbe, ker so delavski zaupniki zahtevali novo povečanje mezd, da bi jih uskladili z zaslužki tekstilnih delavcev v drugih podjetjih. Končno so morali pristati na začetno mezdo za delavke 2 dinarja in za delavce 2,75 dinarja na uro. To mezdo pa so imeli le dva meseca, nato pa jim pripada mezda, določena za delo, ki ga delavka oziroma delavec opravlja. V prilogi h kolektivni pogodbi so bile določene za vsakega delavca posebej urne mezde (dve zaposleni delavki sta dobili po 2,25 din, petindvajset delavk, torej večina, je imela po 2,30 din, ena delavka 2,40, šest zaposlenih po 2,50 din, trije po 2,60 din, eden 3,60 din, eden 4,20 din, najvišja urna mezda pa je bila 4,50 din, ki jo je dobil le en kvalificirani delavec). Za delo na akord se je podjetje obvezalo, da bo postavke tako določilo, da bo povprečni akordni zaslužek za 15% višji od urne mezde za določeno kategorijo. Mezde bo izplačevalo vsakih osem dni.

V kolektivni pogodbi je bilo pomembno določilo, da podjetje in strokovna organizacija lahko predlagata spremembo tarifnih postavk, ne da bi bila s tem razveljavljena splošna določila. S tem so bile odprte možnosti za nova mezdna gibanja brez odpovedi kolektivne pogodbe. Pogodba je veljala do konca leta 1937, če pa je nobena stran dva meseca pred iztekom tega leta ne odpove, se njena veljavnost avtomatično podaljša še za eno leto; enak postopek pa velja tudi za naslednja koledarska leta.¹⁷

Delavska pravica je nato poudarila, da je vprašanje kolektivne pogodbe za delavstvo Kocjančičeve tovarne dokaj zadovoljivo rešeno, niso pa ustrezno uspela tudi pogajanja o povečanju zaslužkov, »ki so v tem podjetju ostala daleč za plačami ostalih tekstilnih podjetij«. Zato bo potrebno novo mezдно gibanje. Mezde, ki so jih imele delavke, preden so se organizirale (1,50 do 2 din), so za strojno delo odločno prenizke: »Smelo trdimo, da podjetje v gospodarskem pogledu ne stoji tako slabo in bi moglo brez nevarnosti za nadaljnji obstoj dati svojemu delavstvu za njegovo delo odgovarjajoče plačilo. Z novo pogodbo se bodo plače, ki smo jih zgoraj navedli, izboljšale od prilike za 15 do 30%, kljub temu pa bodo še večje pod najnižjimi plačami, ki so določene v kolektivni pogodbi za tekstilno delavstvo. Delavstvo naj se zaveda, da s tem ni zaprlo zadnjih vrat in da bo moralo stalno stremeti in delati na tem, da bo vse ono, kar je zamudilo, v bodoče nadoknadilo. Prav tako se mora zavedati podjetje, da je v korist njega samega, da ima tako delavstvo, ki bo za svoje pošteno delo tudi pošteno plačano.«¹⁸

S podpisom kolektivne pogodbe 19. oktobra 1936 se je torej končala prva faza bojev delavcev Kocjančičeve tovarne za izboljšanje delovnih in mezdnih razmer. V štirih mesecih po organiziranju v skupini JSZ so uspeli delavci pogodbeno urediti svoje delovno razmerje, povečati mezde ter izbojevati priznanje strokovne organizacije in delavskih zaupnikov kot svojih predstavnikov v urejanju vseh zadev s podjetjem. Posameznik je odslej pri uveljavljanju svojih pravic lahko računal s podporo

strokovne organizacije, delavstvo pa se je z organiziranjem v skupino JSZ pridružilo strokovnemu gibanju in je tako ob podpori vsega sindikalno organiziranega delavstva, vodilo nadaljnje akcije za izboljšanje svoje položaja. Po sklenitvi kolektivne pogodbe se je začelo obdobje prizadevanj skupine JSZ, da se vsa njena določila dosledno izpolnjujejo. Posebno pozornost je morala JSZ posvetiti mezdnim gibanjem, da bi delavstvo v Kocjančičevi tovarni tudi v gmotnem pogledu doseglo standard drugih tekstilnih delavcev.

Ena prvih nalog pripravljalnega odbora skupine JSZ na Viru je bila ureditev oblastnega priznanja in pridobitev uradnega dovoljenja za delovanje. V njegovem imenu so Karel Juteršek, Marija Kerč in Klara Prašnikar 25. novembra 1936 poslali sreskemu načelstvu v Kamniku v potrditev pravila JSZ. Kraljevska banska uprava Dravske banovine je nato 17. decembra 1936 dovolila ustanovitev društva Strokovna skupina tekstilnega delavstva Vir pri Domžalah s pripombo, da bo dobilo »pravno osebnost šele s sklepom ustanovnega zbora«. Po pravilih je imelo društvo kot član JSZ nalogo »združevati vse delavce in delavke, ki so zaposleni na teritoriju društva, izvajati jim pravične službene pogoje, jih strokovno in splošno izobraževati ter jim priboriti vse socialne pravice«. Te svoje naloge pa izpolnjuje tako:

»1. Prireja shode, sestanke, predavanja, tečaje, družabne in gledališke prireditve, izdaja letake itd.

2. Raziskava službene razmere in zbira tozadevne statistične podatke.

3. Skrbi za strokovno in splošno izobrazbo svojih članov ter snuje knjižnico.

4. Pošilja vloge na delodajalce, urade, stanovske in zakonodajne zbornice ter posreduje pri njih.

5. Daje svojim članom pravne nasvete v sporih, ki izvirajo iz njihovega mezdnega (službenega) razmerja.

6. Daje svojim članom v slučaju bolezni, brezposelnosti, poroda in smrti, kakor tudi v drugih izredno nujnih slučajih gmotne podpore iz obstoječih fondov v smislu sklepov občnih zborov in v okviru razpoložljivih sredstev.

7. Posreduje svojim članom delo ter podpira potujoče, delo iščoče člane z nasveti in gmotno...

8. Pobira od svojih članov redne in izredne prispevke.

9. Zbira za posamezne svrhe posebne fondе«. ¹⁹

O izpolnjevanju teh številnih nalog je razpravljajal ustanovni občni zbor skupine JSZ v Kocjančičevi tovarni, ki je bil 2. februarja 1937 v društvenem domu v Dobu. Pripravljalni odbor je na njem poročal tudi o težavah po ustanovitvi strokovne organizacije ter poudaril, da se sadovi njenega delovanja »že kažejo v precejšnji meri«. Zlasti pomemben uspeh je do 35% povečanje mezd od začetka organiziranega nastopa delavstva. Poudaril je še, da se je v delavstvu Kocjančičeve tovarne »ukoreninila zavest in spoznanje, da delavec, če ni organiziran ne pomeni nič«. Ob sklepu pa je občni zbor izvolil naslednji odbor: predsednik Karel Juteršek, podpredsednik Ivan Štrukelj, tajnica Ivanka Bajc, blagajničarka Francka Capuder, odbornici Francka Osolnik in Francka Dolničar, v nadzorni odbor pa sta bili izvoljeni Marija Vodlan in Marija Kerč. ²⁰

Skupna JSZ na Viru se je tesno povezala z drugim delavstvom domžalskega in kamniškega območja, ki je bilo organizirano v JSZ. Do 1. novembra 1937 je bilo v nekdanjem kamniškem srezu ustanovljenih dvanajst skupin JSZ, v katerih je bilo 1244 članov in članic, ali skoraj četrtina celotnega članstva JSZ na Slovenskem. Tako je bil kamniški srez eno najmočnejših oporišč krščanskosocialističnega strokovnega gibanja na Slovenskem. Tedaj je bilo v skupini JSZ v Kocjančičevi tovarni organiziranih 50 delavk in 7 delavcev, torej razen redkih posameznikov vsi zaposleni. ²¹ Na okrožnem sestanku predstavnikov skupin JSZ 23. marca 1937 je bil v medstrokovni odbor JZS za kamniški okraj izvoljen tudi Karel Juteršek. ²² Ko je v okviru

JSZ število tekstilnega članstva zadostovalo za samostojno zvezo, so se ustanovnega občnega zbora Strokovne zveze tekstilnega delavstva JSZ 9. maja 1937 udeležili tudi zastopniki z Vira. Za predsednika te strokovne zveze je bil izvoljen Ciril Škofic iz tovarne Induplati v Jaršah, v ožji odbor pa tudi Juteršek kot predstavnik delavcev Kocjančičeve tovarne.²³ Tako se je skupina JSZ z Vira vključila v strokovno gibanje v lokalnem in slovenskem okviru, posebej tesno pa je nato sodelovala z organizacijo JSZ iz Jarš, s katero je nastopala skupaj v akcijah za izboljšanje položaja tekstilnega delavstva na Slovenskem.

Omenili smo že, da ob sklenitvi kolektivne pogodbe ni bilo zadovoljivo rešeno vprašanje zaslužkov. Ban Dravske banovine je 31. julija 1937 določil minimalne mezde od 1,80 do 3 din na uro. Skupina JSZ na Viru je glede na to uredbo o minimalnih mezdah začela mezdnó gibanje. Na pogajanjih 10. oktobra so delavski zaupniki ter zastopnik delavske zbornice Marinček in tajnik JSZ Lombardo uspeli doseči 10 do 20 % povečanje mezd. Mladotne delavke so nato dobile 2,30 din na uro, delavke 2,75 din na uro, delavci pa od 4 do 5,30 din na uro. To povečanje je znašalo za vse delavce skupaj okoli 50 000 din letno. Ob tem mezdnem gibanju je Delavska pravica poudarila, da se je spet pokazalo, kako se uredbe v korist delavstva izvajajo le tam, kjer poskrbi za to strokovna organizacija.²⁴

Delavski zaupniki so leta 1937 večkrat posredovali tudi zaradi odpustov posameznih delavk in delavcev. Dopisnik je poročal, da so vse sporne zadeve uredili sporazumno, »ker je bil podjetnik vedno in vseskozi uvideven«.²⁵ Januarja 1938 delavci za nove obratne zaupnike izvolilo Karla Juterška, Francko Osolnik, Francko Dolničar in Danico Kolenc. Na občnem zboru 13. februarja, ki je »potekal v najlepšem soglasju«, pa so izvolili v glavnem stari odbor skupine JSZ. Na njem so delavci Kocjančičeve tovarne poudarili: »Kljub vsem klevetam in raznim govoricam ostane delavstvo zvesto JSZ, ker je le JSZ prava krščanska delavska strokovna organizacija«.²⁶ Na članskem sestanku 26. junija 1938 so delavci znova podprli JSZ, ki se ne bojuje le za izboljšanje položaja delavstva v podjetjih, temveč tudi za »koristi celotnega delovnega ljudstva in naroda«.²⁷ S temi stališči so delavci odločno obsodili razbijaško in klevetniško dejavnost organizatorjev režimske klerikalne strokovne organizacije Zveze združenih delavcev, ki je bila prav v kamniškem okraju posebno močna. Zaradi odločnega nastopa delavstva ZZD na domžalskem in kamniškem območju ni uspela ustanoviti številčno močnih podružnic in JSZ je ostala pglavitna strokovna organizacija.

Na občnem zboru 8. januarja 1939 v Dobu je bilo navzočih 90% vseh članov, osrednje vodstvo JSZ pa je zastopal tajnik Rozman. Poročila odbornikov so pokazala, »da je skupina bila vedno pridno na delu za koristi svojega članstva. Veliko dela je bilo izvršenega na sejah, sestankih, v tovarni z intervencijami itd., to vedo povedati le tisti, kateri so bili s tem delom vedno vpreženi«. Pomemben uspeh je bila ustanovitev podpornega fonda za pomoč delavstvu ob brezposelnosti in drugih stiskah. Tudi na tem občnem zboru so razpravljali o metodah »zelenih« zoper JSZ: »Članstvo je enodušno obsojalo način borbe, katero se vodi danes proti JSZ. Kdor napada in blati JSZ, ta napada nas delavce. Zato se bomo še bolj tesno oklenili naše matice in storili vse, da naše vrste ohranimo neokrnjene.« V novi odbor so izvolili več novih članov in članic, predsednik pa je ostal Karel Juteršek.²⁸

Strokovne organizacije slovenskega tekstilnega delavstva so jeseni 1938 začela z akcijo za izboljšanje kolektivne pogodbe z dne 23. septembra 1936. Ena temeljnih zahtev je bilo povečanje vseh mezd za 15% zaradi rasti draginje. Ker je na nekaj razgovorih združenje industrijcev odklonilo večino delavskih predlogov in je celo poskušalo poslabšati nekatere že pridobljene ugodnosti, so strokovne organizacije s 1. februarjem 1939 odpovedale kolektivno pogodbo.²⁹ V to gibanje so se vključili tudi delavci Kocjančičeve tovarne. Na rednem mesečnem sestanku 12. februarja 1939 so

Občni zbor Jugoslovanske strokovne zveze v dvorani delavske zbornice junija 1939, ki se ga je udeležil tudi delegat skupine JSZ iz Kocjančičeve tovarne

razpravljali o odpovedi skupne kolektivne pogodbe in poudarili, da mora biti nova boljša. Ob tem so pripomnili: »Sicer pa smo organizirani in bomo s pomočjo naše organizacije uveljavili svoje zahteve, četudi ni pogodbe«. Delavci so odločno protestirali proti oblastnemu odlaganju razpisa volitev delavskih zaupnikov za leto 1939 in zahtevali, da se podaljša mandat dotedanjim zaupnikom.³¹ O skupnem boju tekstilnega delavstva so nato razpravljali še 26. marca, ko je na članskem sestanku v Dobu govoril Ciril Škofic kot predsednik Strokovne zveze tekstilnega delavstva JSZ, in nato spet 7. maja 1939. Pripomniti pa moramo, da odpoved skupne kolektivne pogodbe ni veljala tudi za posebno pogodbo v Kocjančičevi tovarni in iz kasnejšega poročila vidimo, da je skupina JSZ ni odpovedala. Že kmalu pa je izkoristila možnost, ki jo je dovoljevala pogodba, in začela z novim mezdnim gibanjem. V začetku julija 1939 so bili prvi pogovori o povečanju mezd, na katerih je podjetje pristalo, da bo izdelalo svoj predlog o poviških. Toda že čez nekaj dni je obvestilo delavske zaupnike, naj bi z mezdnim gibanjem počakali, češ da »sedaj ni zato ugoden čas«. Na sestanku 16. julija, ki je bil izredno dobro obiskan, pa so delavci soglasno in odločno sklenili, »naj se to vprašanje reši čimprej in je poudarilo, da ravno zato želi, da se to vprašanje reši sedaj, ker ni toliko dela, da ne bo podjetje moglo očitati pozneje, ko bodo večja naročila, da delavstvo namerno nagaja in ovira normalni potek obratovanja... Delavstvo vztraja na tem, da se položaj vsaj nekoliko izboljša, kajti draginja je v zadnjem času močno porasla in je to gotovo stvarno utemeljen razlog po zahtevi za zvišanje plač«. Glavni obratni zaupnik Juteršek je dobil nalogo, da o teh sklepih obvesti vodstvo podjetja in zahteva, da se pogajanja že v nekaj dneh nadaljujejo.³¹ O nadaljnjem poteku pogajanj ni poročil. Kocjančičevo podjetje je svojim 80 zaposlenim 25. avgusta 1939 povečalo mezde za 5%.³²

Začetek druge svetovne vojne je povzročil hudo krizo v tekstilni industriji, ker ni več dobivala redno in dovolj surovin. Podjetja so jo reševala z odpusti in s skrajševanjem delovnega časa. Tako je bilo konec leta 1939 v Kocjančičevi tovarni odpuščenih

DELAVSKA ZBORNICA V LJUBLJANI

Štev. 131/39

Reg.

Izkaznica

za delavskega-nameščenskega zaupnika

gospoda **Vodlan** Franc, tov. del.

izvoljenega na podlagi zakona o zaščiti delavcev
za leto 1939 v podjetju Kocjančič in drug, Vir.

V Ljubljani, dne 28. marca

1940

Predsednik:

Tajnik:

Izkaznica delavskega zaupnika

dvanajst delavk, delovni čas pa je bil skrajšan za štiri ure tedensko. Opuščenim delavkam je pomagala skupina JSZ s podporami iz svojega podpornega sklada.³³ Ker je bila za sanitetni material zainteresirana vojaška oblast, je prevzela nadzorstvo nad proizvodnjo tovarne, ki je leta 1940 spet normalno obratovala.

Dne 6. februarja 1940 so bile v Kocjančičevem podjetju volitve novih delavskih zaupnikov. Izvoljeni so bili: Franc Vodlan, Francka Osolnik, Francka Srša in Roza Cvetko, za njihove namestnike pa Karel Juteršek, Feliks Vodlan, Francka Ručman in Slavka Kolenc. Ti so izvolili za starešino obratnih zaupnikov Franca Vodlana, za tajnico pa Francko Srša.³⁴

Zaradi nenehnega naraščanja draginje so morali biti novi delavski zaupniki še posebej vztrajni v boju za povečanje mezd. Podjetje je 30. aprila 1940 spet malenkostno povečalo zaslužke za 5% vsem zaposlenim, kar je na leto znašalo 24 000 din.³⁵ Toda to ni zadostovalo za dolgo. Že sredi septembra so delavci začeli novo mezdnó gibanje. Nov boj je bil težak. Začetek pogajanj se je zavlekel zaradi odsotnosti Kocjančiča, ki je delavske zaupnike po svoji vrnitvi obvestil, da mora z mezdnim gibanjem seznaniti vojaško oblast, ker spada tovarna pod vojno industrijo. Poročilo skupine JSZ in delavskih zaupnikov ugotavlja: »Seveda zaupniki so bili takoj na jasnem, da bo podjetje o tem obvestilo Zvezo industrijalcev, ne pa vojaško oblast. S tem nas je podjetje hotelo samo oplašiti, da ne bi zahtevali povišanja. Vztrajali smo na svojem in skoro vsak dan pritiskali na šefa, da naj določi dan za pogajanja, na katera naj pride tudi JSZ. Podjetje se nikakor ni moglo odločiti za dan razgovorov, tako da smo bili primorani, da se ponovno pošlje vloga potom JSZ in se odločno zahteva razgovore«. Medtem je izšla nova uredba o minimalnih mezdah za vso državo in podjetje je predlagalo, naj delavstvo počaka na posebno uredbo za Dravsko banovino. Delavski zaupniki so v to pristali pod pogojem, da podjetje do izida nove uredbe plača tedenske doklade za vsakega delavca in delavko po 30 din, petim mla-

doletnim pa po 25 din. Brž ko je izšla nova uredba o minimalnih mezdah za Dravsko banovino, so delavski zaupniki zahtevali nove razgovore: »Ko je podjetje videlo, kakšne so nove plače, da bo treba precej poviška, je bilo takoj preveč delavstva in da bo treba gotovo število delavcev reducirati. Ker smo vztrajali na danih zahtevah, da naj se končno določi dan razgovorov, da o tem obvestimo JSZ, da se istih udeleži, nam je podjetje napovedalo redukcijo 10 do 15 delavkam. Položaj ni bil rožnat, ukrenili smo vse, kar je bilo v naši moči, da preprečimo redukcijo. Priznati pa moramo, da bi se namera podjetja izvedla, ako ne bi delavstvo malo popustilo,« beremo dalje v zaupniškem poročilu o teh pogajanjih.

Kljub delnemu popuščanju pa se je s tem mezdnim gibanjem gmotni položaj delavcev precej izboljšal. Delavcem so bile zvišane mezde za 0,90 do 1,2 din na uro, veliki večini delavk pa za 1,65 din na uro. Hkrati so bile povečane tudi akordne postavke, da so delavci lahko zaslužili od 10 do največ 45% več, kot je bila osnovna plača. Tedaj je že večina zaposlenih delala na akord. Po tem povečanju so mladoletne delavke zaslužile od 3,75 do 4 din na uro, delavke 4,75 din na uro, tkalska mojstrica 250 din na teden, delavci od 4,80 do 6,80 din na uro, tkalski mojster pa 320 din na teden. Skupaj je bilo tedaj 85 zaposlenih, od teh 68 delavk. Nove mezde so začeli izplačevati s 1. oktobrom 1940. Po tem mezdnem gibanju so delavski zaupniki poročali delavski zbornici v Ljubljano, da v podjetju še vedno velja glede delovnih pogojev posebna kolektivna pogodba iz leta 1936.

V imenu delavcev Kocjančičeve tovarne so zaupniki pozdravili ustanovitev novega podpornega fonda za brezposelne s pripombo, naj denar zanj prispeva tekstilna industrija, ki je v času konjunktуре zaslužila milijonske vsote. Zavzeli so se tudi za visoko kaznovanje podjetij, ki bi odpuščala delavstvo le zaradi »šikaniranja«. ³⁶

Na sestanku 26. januarja 1941, ki je bil dobro obiskan, je strokovni tajnik Rozman poročal o prizadevanjih za sklenitev enotne kolektivne pogodbe za tekstilno stroko in o preložitvi volitev delavskih zaupnikov. Na sestanku sta dva predstavnika vevških delavcev govorila o potrebi kulturnoprosvetnega dela članov JSZ. Nato so izvolili posebni odbor za kulturnoprosvetno delo. Poudariti moramo, da je skupina JSZ iz Kocjančičeve tovarne že kmalu po ustanovitvi začela delovati tudi na tem področju. Ustanovila je knjižnico, člani so pod vodstvom režiserja Franca Starbeka samostojno naštudirali nekaj iger in jih uprizorili v društvenem domu v Dobu. ³⁷

Dne 16. februarja 1941 je bil občni zbor skupine JSZ na Viru, hkrati tudi zadnji večji sestanek delavcev Kocjančičeve tovarne pred napadom na Jugoslavijo. Delavska pravica je poročala, »da je skupina v preteklem letu aktivno delovala za zvišanje plač in v notranjih organizacijskih zadevah. Razveseljivo je, da vlada v tej skupini močna organizacijska zavest«. ³⁸

Iz tega pregleda delovanja skupine JSZ se vidi, da je s svojo aktivnostjo uspela občutno izboljšati položaj delavcev v Kocjančičevi tovarni. Vestno je izpolnjevala program JSZ in je razvila tudi kulturnoprosvetno delo. S podpornim fondom, v katerega so delavci vplačevali po 5 din mesečno, pa je skrbelo zlasti za svoje brezposelne člane in pomagala v primerih bolezni in ob drugih težavah. Tekstilni delavci z Vira so pokazali svojo solidarnost tudi z drugimi člani JSZ, ki so se zaradi socialnoekonomskih bojev znašli v stiski. Tako so npr. oktobra 1937 zbrali za stavkajoče tovariše v Št. Vidu pri Ljubljani, v Gračnici in Jurkloštru 120 din, v začetku 1941 pa za pomoč viničarjem 222,25 din in Delavska pravica je pohvalila njihovo solidarnost: »Naj bodo za vzgled drugemu delavstvu, kako je treba pomagati našim strokovničarjem«. ³⁹

Iz poročil v Delavski pravici se vidi, da so se sestajali delavci iz Kocjančičeve tovarne na sestankih ne le ob mezdnih gibanjih, temveč redno. Vodstvo skupine je posvetilo veliko pozornost izobraževanju članov in je zato povabilo kot predavatelje

znane funkcionarje JSZ, npr. predsednika Srečka Žumra, tajnika Toneta Fajfarja, strokovne tajnike Grošlja, Lombardo, Rozmana in Janeza Pestotnika, od strokovnih funkcionarjev iz kamniškega okraja pa Franca Bukovca, Cirila Škofica in Mavricija Borca. V okviru skupine JSZ na Viru je od konca 1939. leta deloval ženski odsek. V imenu delavk Kocjančičeve tovarne se je Marija Vodlan udeležila 18. decembra 1938 ustanovnega sestanka ženskega odseka JSZ v Domžalah in nato še posebnega izobraževalnega tečaja. Ti odseki so imeli predvsem nalogo, da dvignejo organizacijsko zavest delavk, skrbijo za njihovo izobraževanje s predavanji in posebej obravnavajo njihov socialni položaj.⁴⁰ Skupina JSZ v Kocjančičevi tovarni je organizirala tudi izlete (npr. v Bohinj), skratka, prizadevala si je, da bi za svoje članstvo čimbolj vsestransko skrbela.

Od ustanovitve so se člani skupine JSZ na Viru udeleževali tudi skupnih akcij delavstva domžalskega in kamniškega območja ter nekaterih velikih prireditvev JSZ za vse slovensko krščanskosocialistično delavstvo. Tako so se udeleževali vsakoletnih shodov JSZ na Homcu, 1. maj so večkrat praznovali na Dobenu, enkrat v Kamniški Bistrici, precej članov skupine je šlo na velika shoda slovenskega krščanskosocialističnega delavstva pri Sv. Urhu in Št. Joštu. Udeleževali so se tečajev za izobraževanje zaupnikov in odbornikov ter se tako usposabljali za svoje funkcije. Prav tako so se udeležili nekaj akcij, ki jih je skrivno organizirala Partija. Tako se je nekaj delavcev in delavk udeležilo velikega tabora Ljudske fronte 23. maja 1937 na Taboru nad Ihanom. Veliko članov se je nato udeležilo zborovanja 4. septembra 1938 v Kamniku ob odkritju spominske plošče generalu Rudolfu Maistru. Na njem je znani sindikalni organizator v kamniškem okraju Mavricij Borc prebral izjavo, v kateri JSZ napoveduje boj za svobodo slovenskega naroda in za neodvisnost države, za enakopravnost slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi, proti sovražnikom narodne samobitnosti in za demokracijo ter zahteva, da delovno ljudstvo zavzame položaj, ki mu pripada in da jugoslovanski voditelji odvrnejo od države nevarnost vojne.⁴¹ S tem programom se je JSZ opredelila za narodnoobrambno delo, ki ga je vodila KPS.

Leta 1939 so se delavci Kocjančičeve tovarne množično udeležili protidraginjskih shodov 26. novembra v Domžalah in 17. decembra v Kamniku. Po odločnem nastopu v Domžalah, kjer je delavstvo zahtevalo povečanje mezd in vrnitev delavskih ustanov njihovim izvoljenim zaupnikom, je sresko načelstvo novo protidraginjsko zborovanje v Kamniku prepovedalo. Toda delavstvo se je kljub temu zbralo na glavnem trgu in vzklikalo: »Dajte nam kruha! Nočemo vojne! Dol s fašisti!« itd. Resolucijo z delavskimi zahtevami je sreskemu načelniku nesla tričlanska delegacija, v kateri je bila tudi Marija Vodlan.⁴² Tudi komunistična akcija za zbiranje podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze sredi leta 1940 je v Kocjančičevi tovarni dobro uspela.⁴³ Vse to dokazuje, da so se delavci tega podjetja z organiziranjem v JSZ usmerili v napredni tok in so hkrati z bojem za izboljšanje mezd in delovnih pogojev odločno nastopili tudi v številnih velikih akcijah za skupne interese vsega delavstva.

Nemška okupacija je prekinila dela za razširitev obrata na Viru, medtem ko je podjetnik delo za povečanje obrata v Mekinjah, kjer je število zaposlenih naraslo na več kot trideset, konec tridesetih let končal. Proizvodnja sanitetnega materiala je bila pomembna za oskrbo nemške vojske, zato so bile okupacijske oblasti zelo zainteresirane za obratovanje Kocjančičeve tovarne. Na drugi strani pa so nujno potrebovale njene proizvode tudi partizanske enote. Zato so že organizatorji vstaje v kamniškem okrožju navezali prve stike za dobavo sanitetnega materiala po dveh linijah, prek podjetnika Kocjančiča in prek privržencev OF med tovarniškimi delavci. Ta dvojna oblika oskrbe iz Kocjančičeve tovarne za potrebe partizanske sanitete je delovala ves čas NOB, pri čemer je bilo ugodno tudi dejstvo, da je podjetnik pred nemškimi okupatorji uspel prikriti ogromne zaloge surovin ter veliko sanitetnih izdelkov.

Tik pred vojno je nabavil in uskladiščil v različnih zasilnih prostorih toliko bombaža in drugih surovin, da so mu v glavnem zadostovale za vso proizvodnjo v vojnem času.⁴⁴

Organizatorji narodnoosvobodilnega gibanja v kamniškem okrožju so stike s podjetnikom Kocjančičem glede preskrbe s sanitetnim materialom vzpostavili zlasti prek javke pri Leonardiju na Viru. Tu so se Tomo Brejc, dr. Marijan Dermastia in Franc Bukovec s Kocjančičem sestali že v času priprav na vstajo, po pričevanju partizanskega bolničarja Jožeta Pirša-Luka pa je nato podjetnik poslal velik zavojev sanitetnega materiala Radomeljski četi Kamniškega bataljona poleti 1941.⁴⁵ Ko je član pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko Tomo Brejc začel z Miro Tomšič-Svetinovo konec leta 1941 ustvarjati mrežo zaupnikov in skupin OF, je posebno pozornost posvetil organiziranju oporišč OF v tovarnah, ki so proizvajale izdelke, pomembne za partizansko vojsko. V svojih spominih je zapisal, da je v tovarni na Viru »mala skupina članov OF izmahnila iz magazina večje število kovinastih škatelej, napolnjenih z visoko kvalitetnim zdravilom zoper ozeblino, katero smo poslali tovarišem (borcem Cankarjevega bataljona op. p.), ki so ozebli v Dražgošah in na Jelovici, hkrati z večjim številom paketov, v katerih so se nahajale platnene obveze za ranjence«.⁴⁶ Prvim podjetnikovim in prvim pošiljkam tovarniške skupine OF so glede na povečane potrebe sledile vedno večje količine sanitetnega materiala, zlasti za Kamniški bataljon. Zveze so bile dvojne, po vojaški liniji in liniji OF. Partizanski bolničar Jože Pirš-Luka se je povezal zlasti neposredno s podjetnikom Kocjančičem in Kamniški bataljon je z njegovim sodelovanjem izvedel v tovarni tudi tri večje rekvizijske akcije (julija 1942 ter maja in avgusta 1943). Z njimi je podjetnik prikril lastne pošiljke partizanom pred nemškimi oblastmi. Za lažje pošiljanje sanitetnega materiala za potrebe narodnoosvobodilnega gibanja je podjetnik število zaposlenih zadrževal pod 80. V primeru večjega števila tovarniških delavcev bi prišla v podjetje nemška straža za zavarovanje. Na drugi strani pa so organizatorji OF prek trojk v tovarni organizirali drugi vir za dobavljanje sanitetnega materiala, hkrati pa so skrbeli za širjenje kroga privržencev OF med delavci. Tako »sta se na isti strani znašla podjetnik in njegovo delavstvo, čeprav iz konspirativnih razlogov za aktivnost drug drugega nista vedela«.⁴⁷

V narodnoosvobodilnem gibanju v Kocjančičevi tovarni je pomembna prelomnica glede organiziranosti, množičnosti in uspešnosti čas ob koncu poletja in začetku jeseni 1943, ko so dotedanje in nove aktiviste začeli povezovati v odbore Delavske enotnosti (DE). Tedaj je novi okrožni komite KPS Kamnik s sekretarjem Francem Zupančičem-Marjanom dal političnim delavcem nalogo, naj posvetijo posebno pozornost ustanavljanju in utrjevanju odborov DE, v katere naj preosnujejo tudi dotedanje tovarniške odbore OF. V podrobnih navodilih 15. avgusta 1943 je politične delavce opozoril, da v odbore DE po tovarnah in delavnicah lahko vključijo tudi delavce in delavke, ki že delajo na terenu v odborih OF, Slovenske protifašistične ženske zveze in Zveze slovenske mladine. Pri tem je predvideval ustanavljanje posebnih mladinskih odborov DE, kar je posebnost v primerjavi z drugimi gorenjskimi okrožji. Politični delavci naj bi odbore DE ustanavljali po oddelkih oziroma po obratih, predstavnike oddelčnih odborov DE naj bi povezali v tovarniške odbore DE, po rajonih oziroma okrajih pa naj bi delovali medtovarniški odbori DE. Praviloma naj bi bil vsak odbor sestavljen iz sekretarja ter odbornikov, zadolženih za finančne naloge, za vojaško delo in obveščevalno službo ter za propagandno dejavnost. Vse dotedanje odbore v tovarnah naj bi čimprej preuredili v skladu s temi navodili.⁴⁸

Oblikovanje odborov DE je potekalo najbolj uspešno v domžalskem rajonu, kjer je konec oktobra 1943 delovalo 19 odborov DE in 16 mladinskih odborov DE, poleg tega pa so nekaj časa posebej povezovali delavke v odbore ženske zveze DE, ki jih je bilo v tem času deset. V domžalskem rajonu je konec poletja 1943 deloval tudi

posebni medtovarniški odbor DE, nato pa je bil v rajonskem odboru OF za usklajevanje delovanja odborov DE zadolžen poseben poverjenik. Tudi v okrožnem komiteju KPS so enega svojih članov posebej zadolžili za organizacijo DE. Ko je bil konec novembra 1943 ustanovljen okrožni odbor OF Kamnik, je DE v njem zastopal Stane Podbevšek-Matjaž. Ta politični delavec je postal tudi prvi sekretar okrožnega odbora DE, ki je bil dokončno ustanovljen v začetku februarja 1944. Okrožni odbor DE je 15. februarja 1944 poročal, da je v okrožju 33 tovarn in večjih obratov z okoli 1850 delavci in delavkami, po katerih povsod delujejo odbori DE. Tedaj je bilo v kamniškem okrožju 53 odborov DE in 24 mladinskih odborov DE, največ v domžalskem rajonu, kjer je delovalo 33 odborov DE in 21 mladinskih odborov DE, ki pa so jih že naslednji mesec odpravili ter tudi mlade delavce in delavke začeli vključevati v skupne odbore DE.⁴⁹ Na prvi konferenci DE za Gorenjsko 14. maja 1944 na Jelovici je bila organizacija DE v kamniškem okrožju tako glede organiziranosti kot uspešnosti delovanja pohvaljena kot najboljša med gorenjskimi okrožji.⁵⁰ Po poročilu 15. junija je v kamniškem okrožju v petih okrajih delovalo 72 odborov DE, od teh 14 v Kocjančičevi tovarni na Viru.⁵¹

V tej tovarni sta preosnovanje dotedanje organizacije OF v DE izvedla član OK KPS Milan Janežič in organizator DE Stane Podbevšek-Matjaž. Sekretarka tovarniška odbora DE je bila Slavka Kolenc (Štrukelj)-Olga, njena namestnica Tončka Paštebar-Vera, poleg njiju pa so za ustanavljanje oddelčnih odborov DE skrbeli še zlasti Ivan Štrukelj-Dušan, Slavka Juhant-Vanda, Ana Pogačar-Anka, za mladinske odbore Milka Kerč-Tatjana, po njenem odhodu v partizane pa Slavka Adlešič.⁵² Mreža odborov DE v oddelkih tovarne št. 4 domžalskega rajona, kar je bila šifra za Kocjančičevo tovarno, se je uspešno širila in konec pomladi 1944 je v 14 odborih DE delalo 59 delavk in delavcev od 76 zaposlenih.⁵³ Delavci Kocjančičeve tovarne niso bili tedaj le med najboljše organizirane v kamniškem okrožju, temveč so dosegali tudi velike uspehe pri svojem zbiralnem, obveščevalnem in propagandnem delu ter v drugih akcijah. Skupaj z organizacijami DE v papirnici na Količevem, v tovarni Induplati v Jaršah, usnjarsko-galanterijskih tovarnah Zorn in Okršlar v Domžalah so organizirani delavci v Kocjančičevi tovarni glede na vrsto proizvodnje opravljali izjemno pomembno delo za oskrbo narodnoosvobodilnih enot in ustanov z materialom, ki je bil za njihovo uspešno delovanje temeljnega pomena.

Potrebe po sanitetnem materialu so se povečevale z rastjo narodnoosvobodilnih enot na območju IV. (štajerske) operativne cone ter z razširitvijo mreže partizanskih bolnišnic v kamniškem okrožju in drugod na Gorenjskem in Štajerskem.⁵⁴ V tem času so tudi za dobavo sanitetnega materiala za potrebe narodnoosvobodilnega gibanja in za njegovo skladiščenje skrbele okrožna in okrajne gospodarske komisije. Funkcionarji okrožne gospodarske komisije in okrajne gospodarske komisije Domžale so se o dobavah sanitetnega materiala iz Kocjančičeve tovarne dogovarjali s podjetnikom in s tovarniškim odborom DE. Večje dobave sanitetnega materiala, ki so ga večkrat z vozmi prepeljali v skladišča v Račo, na Rova in drugam, so urejali s podjetnikom, vanje pa so pošiljale zbrani material tudi organizacije DE. Iz seznamov uskladiščenega materiala se vidi, da so bile tudi velike zaloge sanitetnih potrebščin. V skladišču gospodarske komisije Domžale je bilo npr. 2. junija 1944 13 000 različnih obvez, 1000 kg staničevine, 300 kg vate ter velike količine drugih sanitetnih potrebščin, kar je v največji meri dobila iz Kocjančičeve tovarne. Podjetnik se je ukvarjal tudi s prodajo toplomerov, injekcijskih igel, različnih instrumentov ter nekaterih vrst zdravil.

Odbori DE so z obveščanjem o stanju zalog v tovarni omogočali narodnoosvobodilnim forumom, da so organizirali velike dobave sanitetnega materiala. Ohranjen je npr. natančen seznam zalog v začetku junija 1944 in skica mest, kje je sanitetni material uskladiščen.⁵⁵ Funkcionarji okrožne gospodarske komisije so člane DE iz Kocjančičeve tovarne zadolžili, da pripravijo rekvizicijo velikih količin soli, ki so

Poročaja, 2.6.1944.

Poročilo okrož.pov.DE,

o nabranih materialu in denarju v maju 1944.

<u>Okraj I /zasavski/</u>	300.-RM prostovoljni prispevkov.
<u>Okraj II/dobuški/</u>	Skupno nabrano v okraju 893.45 Ra., posebejno pa:
tovarna št. 4	140.55 RM denarja, ter 204 gumiranih vložkov, 100 ovojev za rane, 100 ovojev za opekline, 6 kom rdeč križ, 5 m gaze, 60 kg vate, 1 par leukoplasta, 4 igle injekcije, 2 litra spirita za rane, nekaj jodiforma, gaze, nekaj žepne apoteke in nekaj kom prvovrstne sprice.
tovarna št. 5.	92.60 RM denarja.
tovarna št. 6.	80.-RM denarja in nepravljena je bila akcija, kjer se je dobilo 12 ovčjih kož za podlogo v čevljih.
tovarna št.7.	57.-RM denarja.
tovarna št. 8.	165 RM denarja in eno železno ročno tlagajno/oddano sanitetnemu referentu kamniško-zasavskega bataljona tov.Vineta, 20 tablet Paromato, 60 aspirinov, 3 tube Ichtolan, 1 zavitek Barmol tablet, 2 steklenici zdravil za srce, 1 za želodec, 2 steklenici Primustabil sirup proti kašlju, 1 steklenico zdravil proti revmi, 2 stekl. joda, 1 tubo jodove tinkture, 2 kom Leukoplasta, 40 cm Mansoplasta, 10 cm/6 Traumplast, 4 zar.tablete, 24 Acoliorin in 20 Fenilevin tablet.
tovarna st.10.	190.50 RM denarja in 3 zvezke, 1 blok, 50 kuvert, 50 pol papirja, 4-5 m blaga za podlogo./tov. Luketu pa/1 bolničarsko tortico, 2 opasaca in 2 križne jermena.
tovarna št.11.	85.- RM denarja.
tovarna št.12.	30.- RM denarja.
tovarna št.k4.	55.- RM denarja in 200 kuvert, 200 pol pap., 10 vžigalic, 5 svinčnikov.
• tovarna št.8.	560 pol papirja, 451 kuvert s papirjem, 26 pralnih praškov, 2 škatlije paste za čevlje, 28 m gumi pletna za plašče.
<u>Okraj VI/komendski/</u>	114.-RM denarja in 170 kg bele moke.V tov.st.1.
<u>Okraj VII/mengeški/</u>	100.-RM denarja v tovarni št. 6. 81.- RM denarja v tovarni št. 3.

Vsega denarja je bilo zbranežga 1466.45 Ra.

Iz okrajev III, in V ter iz tovarn ki so podrejene okrožju, pa dosečaj še nisez prejel poročil in o tem ne morem podati poročila.

Smrt fašizmu - svoboda narodu !

Okrožni poverjenik DE
za kamniško okrožje

Poročilo poverjenika Delavske enotnosti za kamniško okrožje pokrajinskemu odboru DE za Gorenjsko 2. junija 1944.

Spis materiala v magazinu
začeti se začne v tovarni

- ✓ Tlačilnice za menjanje vrčice
- Operacijski lauzni rokavci št. 20, 30, 40, 50, 60, 70
- Trajnejše igle „Ardan“ št. 4, 4, 11, 11, 11, 11
- Trajnejše igle „Etko“ in tudi „Sereni“ igle
- ✓ Bela rokavice „Nikolaj“ (operativni)
- Šarlati lauzni rokavci (lat-gut) od št. 00-4
- Šarlati vrila (Mundhöfische) od št. 0-4
- Elastični ovojji za poplono (Mittel Band) 6-10 cm
- ✓ Elastični ovojji za rane (Devol ovojji) 6, 8, 10, 12 cm / 10 cm
- 6, 8, 10, 12 cm / 10 cm
- Middel eukalyptus (za rane) v stekl. po 60 cm
- Repro tinktura (za rane) v stekl. po 30 cm
- Marec (Gips) belji za (Gipsbände)
- Kramer širje (zoprednja zleni) 60, 80, 100 cm
- " " " " (plastine) 40, 50 cm

Spisek zalog v Kocjančičevi tovarni, ki ga je odbor Delavske enotnosti poslal forumom kamniškega okrožja v pripravah na veliko rekvizijsko akcijo junija 1944

bile uskladiščene v bližnjem Majdičevem mlinu. Okrožni forumi so tedaj v sodelovanju s štabom VI. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade Slavka Šlandra načrtovali veliko rekvizicijo papirja v Bonačevi tovarni na Količevem, prav tako s pomočjo aktivistov DE. Akcijo je 12. junija 1944 izvedel 3. bataljon Šlandrove brigade skupaj s funkcionarji in aktivisti kamniškega okrožja. Člani DE iz Kocjančičeve tovarne so sodelovali pri rekvizicijah na Viru, od koder so šlandrovci odpeljali tri vozove sanitetnega materiala (15 000 prvih zavojev, 65 zavojev gumiranega platna, velike količine vate in gaze ter mnogo zdravniških instrumentov) ter okoli 600 kg soli, isto noč pa so v koliški tovarni zaplenili 28 000 kg papirja. Ves rekvirirani material in sol so odpeljali v skladišča v osvobojeni Moravški dolini.⁵⁶ Tudi v veliki akciji dveh batajonov Šlandrove brigade 17. avgusta 1944 na Količevem in Viru, odkoder so odpeljali velike količine papirja, okoli 8 ton soli in opremo za partizanske tiskarne, so sodelovali aktivisti DE iz Kocjančičeve tovarne.⁵⁷ Ob tem naj poudarimo, da so količine pridobljenega sanitetnega materiala v kamniškem okrožju občutno presegle potrebe narodnoosvobodilnih enot in partizanskih bolnišnic na njegovem območju, zato so ga okrožni forumi pošiljali sanitetnem ekonomatu IV. operativno cone, nekaj pa tudi na Dolenjsko za potrebe osrednjih bolnišnic in VII. korpusa.

Odbori DE v Kocjančičevi tovarni so uspešno izvajali tudi druge naloge. Tako so med delavci in delavkami zbirali prostovoljne prispevke, maja 1944 so npr. zbrali

140,35 nemških mark za finančno pomoč partizanskim družinam, organizirali so nakupe obveznic vojnega posojila ter so bili tudi pri zbiranju finančnih sredstev med najbolj uspešnimi v domžalskem okraju.⁵⁸ Med člani so širili list Delavska enotnost, ki so ga v velikih nakladah razmnoževale tehnike kamniškega okrožja.⁵⁹

Sredi poletja 1944, po ustanovitvi domobranske postojanke v Domžalah in po ponovni okrepitvi nemškega nasilja, so se razmere za delovanje vseh organizacij OF na ravninskih območjih kamniškega okrožja naglo poslabšale. Sekretarka DE Kolenčeva se je aretaciji izognila z odhodom v ilegalo oziroma v NOV, Slavko Juhant-Vando, ki je nato prevzela vodenje DE pa so domobranci aretirali oktobra 1944, a so jo kmalu izpustili in se je vrnila v tovarno. Nevarnost izdajstev in aretacij ter domobranska patroljiranja po tovarnah so prekinila množično delovanje odborov DE in spet je bilo treba skrajno zaostri konspiracijo. Posamezne aktiviste je na nevarnost aretacije opozoril tudi podjetnik Kocjančič. Kljub vsem tem težavam in nevarnostim so člani DE in podjetnik vse do osvoboditve pošiljali narodnoosvobodilnim enotam in ustanovam sanitetni material.⁶⁰ V boju za svobodo je žrtvovalo življenje šest delavcev in delavk Kocjančičeve tovarne: Mirko Bernot-Mentor, Marija Gaberšek, Rezka Golob, Julijana Grlica, Jože Kovič-Krim in Tončka Paštebar-Vera.

Predvojni sindikalni funkcionarji in organizatorji DE so takoj po osvoboditvi ustanovili podružnico Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev, njena prva predsednica je bila Slavka Kolenc-Štrukljeva, medvojna sekretarka DE. Kocjančičevo podjetje je po osvoboditvi do nacionalizacije ostalo privatna last in sindikalna podružnica je v prvih mesecih delovanja skrbela za urejanje zaslužkov, delovnih pogojev, za zaposlovanje in preskrbo, organizirala je volitve delavskih zapornikov in množično udarniško delo ter bogato kulturnoprosvetno aktivnost.⁶¹ Tako je sindikalna podružnica v Kocjančičevi tovarni na bogatih tradicijah predvojnega in medvojnega organiziranega delovanja svojega delavstva začela z novimi oblikami aktivnosti, pogojenimi s pridobitvami revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja.

Opombe

¹ France Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji*, Ljubljana 1976, str. 199–201.

² *Ibidem*, str. 280–283.

³ Leta 1935 skoraj tretjina zaposlenih v tekstilni industriji s svojimi prejemki ni mogla pokriti stroškov eksistenčnega minimuma, skoraj petina pa jih je imela mezde na ravni eksistenčnega minimuma, ženske so dobivale za svoje delo povprečno za polovico nižje mezde kot delavci (France Kresal, n. d., str. 257–259).

⁴ Miro Stiplovšek, *Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934–1941*, Mengeški zbornik, II/1, Ljubljana 1969, str. 31–36.

⁵ Arhiv SR Slovenije, fond Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, statistična poročila podjetij v fasc. 311 in Zgodovinski arhiv Ljubljana, trgovinski registri podjetij; France Kresal, n. d., str. 126–127; veliko podatkov o razvoju posameznih podjetij je v jubilejnih publikacijah in posebnih številkah tovarniških glasil.

⁶ AS, fond Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 311 in arhiv tovarne Tosama na Viru; Tosama, glasilo tovarne sanitetnega materiala, št. 9, september 1973; Stane Stražar, *Kronika Doba*, Ljubljana 1970, str. 136–138; Marija Ivkovič, *Zbornik krajevne skupnosti »Tomo Brejc«* Vir, Ljubljana 1985, str. 14–15 (cit. M. Ivkovič, *Zbornik*).

⁷ *Pravica*, št. 41, 13. 10. in št. 44, 3. 11. 1927 ter št. 9, 1. 3. 1928.

⁸ *Delavska pravica*, št. 25, 25. 6. 1936; pogovor z Marijo Vodlanovo-Tomažičevo, Marijo Kerčevo-Klemenovo, Klaro Prašnikarjevo, Kati Paštebarjevo-Pirnatovo in Feliksom Vodlanom dne 18. julija 1973; Karel Juteršek je v svojem pogovoru z urednikom glasila Tosama (št. 1, oktober 1965) izjavil, da se je v začetku organiziralo okoli 70% delavstva, medtem ko so se omenjeni na pogovoru spominjali, da je bilo že ob ustanovitvi skupine JSZ organiziranih okoli 90% vseh zaposlenih.

⁹ *Delavska pravica*, št. 26, 3. 7. 1936.

- ¹⁰ Delavska pravica, št. 27, 9. 7. 1936; pogovor 18. 7. 1983; spomini Karla Juterska v Tosami, št. 1, oktober 1965.
- ¹¹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 5/4, zapisnik o pogovorih 11. julija 1936.
- ¹² Delavska pravica, št. 28, 16. 7. 1936.
- ¹³ Delavska pravica, št. 30, 30. 7. 1936.
- ¹⁴ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 5/4, zapisnik o sporazumu 1. 8. 1936; Delavska pravica, št. 35, 3. 9. 1936.
- ¹⁵ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 5/4, seznam delavstva s podatki o urnih mezdah; Delavska pravica, št. 35, 3. 9. 1936.
- ¹⁶ Podrobneje je veliko stavko tekstilnega delavstva v Sloveniji leta 1936 opisal France Kresal v navedenem delu, str. 335—369.
- ¹⁷ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 5/4, kolektivna pogodba z dne 19. 10. 1936 s priložo.
- ¹⁸ Delavska pravica, št. 42, 22. 10. 1936.
- ¹⁹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 3/4, dopisi pripravljalnega odbora z dne 25. 11. in banske uprave z dne 17. 12. 1936 ter izvod potrjenih pravil.
- ²⁰ Delavska pravica, št. 12, 18. 3. 1937.
- ²¹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 2, statistika članstva JSZ, ki je tedaj štel 5222 delavcev in delavk.
- ²² Delavska pravica št. 13, 23. 3. 1937.
- ²³ Delavska pravica, št. 20, 13. 5. 1937.
- ²⁴ Delavska pravica, št. 45, 4. 11. in št. 46, 11. 11. 1937 ter št. 25, 16. 6. 1938.
- ²⁵ Delavska pravica, št. 1, 1. 1. 1938.
- ²⁶ Delavska pravica, št. 9, 24. 2. 1938.
- ²⁷ Delavska pravica, št. 28, 7. 7. 1938.
- ²⁸ Delavska pravica, št. 3, 12. 1. 1939.
- ²⁹ France Kresal, n. d., str. 375—377.
- ³⁰ Delavska pravica, št. 8, 16. 2. 1939.
- ³¹ Delavska pravica, št. 30, 20. 7. 1939.
- ³² Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 5/4, sporazum z dne 25. 8. 1939; Delavska pravica, št. 29, 11. 7. 1940.
- ³³ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 26, pregled stanja redukcij v tekstilnih podjetjih; France Kresal, n. d., str. 383.
- ³⁴ Arhiv IZDG, fond delavske zbornice, gradivo o volitvah oktobra leta 1940 v Kocjančičevi tovarni.
- ³⁵ Delavska pravica, št. 29, 11. 7. 1940.
- ³⁶ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 5/4, poročilo strokovne skupine tekstilnega delavstva in delavskih zaupnikov ter seznam s podatki o urnih mezdah.
- ³⁷ Delavska pravica, št. 5, 30. 1. 1941; pogovor 18. 7. 1973.
- ³⁸ Delavska pravica, št. 8, 20. 2. 1941.
- ³⁹ Delavska pravica, št. 42, 14. 10. 1937 in št. 7, 13. 2. 1941.
- ⁴⁰ Delavska pravica, št. 52, 22. 12. 1938; Marija Vodlan, ustni vir.
- ⁴¹ Feliks Vodlan, ustni vir; Delavska pravica, št. 37, 8. 9. 1938; M. Stiplovšek, Ljudskofrontni shod na Taboru, Ljubljana 1986; Janko Prunk, Kamniška izjava krščanskih socialistov in ljudsko-frontno sodelovanje 1938, zbornik Kamnik 1229—1979, Ljubljana 1985, str. 147—151.
- ⁴² Delavska pravica, št. 49, 30. 11. 1939 in št. 52, 21. 12. 1939; Roman Potočnik in Marica Brejc, spomini v ZA CK ZKS; Marija Vodlan, ustni vir.
- ⁴³ Feliks Vodlan, ustni vir.
- ⁴⁴ Marija Ivkovič, Zbornik, str. 14—15.
- ⁴⁵ Tosama, št. 9, september 1973.
- ⁴⁶ ZA CK ZKS, prve pripombe k zgodovini Partije v kamniškem okrožju Toma Brejca-Pavla z dne 2. junija 1951; Tomo Brejc-Pavle, Politično delo na terenu v zimi 1941/42, Kamniški zbornik, VII, 1961, str. 61—62.
- ⁴⁷ Tosama, št. 9, september 1973, str. 9; Vojnorevolucionarni komite za kamniško okrožje v pripravah za vstajo (spomini Mirka Jermana), Ob 40-letnici vstaje na Kamniškem. Kamnik 1981, str. 37; akcija Kamniškega bataljona maja 1943 je opisal Ivan Kosirnik-Marko (M. Ivkovič, Zbornik, str. 111—112) in navedel podatek, da jo je pripravil aktivist Lovro Kerč.
- ⁴⁸ Arhiv IZDG, fond OK KPS Kamnik, fasc. 688, okrožnica z dne 15. 8. 1943.
- ⁴⁹ Arhiv IZDG, fond OK KPS Kamnik, fasc. 688, fond OO OF Kamnik, fasc. 689 in fond

POOF za Gorenjsko, fasc. 672; poročila OK KPS Kamnik, OO OF Kamnik in okrožnega poverjenika oziroma okrožnega odbora DE za kamniško okrožje; M. Stiplovšek, Uspešno delovanje odborov Delavske enotnosti v kamniškem okrožju v letih 1943 in 1944, Delavska enotnost, št. 6, 12. 2. in št. 7., 2. 2. 1985; Bojan Godeša, Razširjenost odborov Delavske enotnosti na Gorenjskem v letih 1943 in 1944, Delavska enotnost, št. 61, 4. 12. 1987.

⁵⁰ Gradivo s konference aktivistov Delavske enotnosti na Gorenjskem 14. maja 1944 je v arhivu IZDG, fond PO OF za Gorenjsko, fasc. 671; v njem je navedeno, da je bilo tedaj v kamniškem okrožju v DE organiziranih do 75% tovarniškega delavstva, v kranjskem okrožju do 40% in v jeseniškem okrožju okoli 20%; Bogdan Osolnik, Posvetovanje gorenjskih aktivistov OF na Jelovici 13.—15. maja 1944; Miroslav Stiplovšek, Razvoj in delovanje organizacij OF v kamniškem okrožju spomladi 1944, Domžale, junij 1987.

⁵¹ Arhiv IZDG, fond PO OF za Gorenjsko, fasc. 671/VI, stanje organizacij DE v kamniškem okrožju 15. junija 1944.

⁵² Spomini Slavke Juhant-Vande in Slavke Štrukelj-Olge, Tosama, št. 9, september 1973, str. 10—11; M. Ivkovič, Kronika, str. 94—97.

⁵³ Glej op. 51.

⁵⁴ Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, Ljubljana — Maribor 1971, Knjižnica NOV in POS št. 10, poglavje Sanitetna služba, str. 729—738.

⁵⁵ Arhiv IZDG, fond okrožne gospodarske komisije Kamnik, fasc. 690; v gradivu okrožne gospodarske komisije so ohranjena poročila o njenem delu, izkazi o zalogah, poročila o oddaji materiala narodnoosvobodilnim enotam in ustanovam ter njene okrožnice. Navedemo naj kot primer, da obsega seznam oddanega sanitetnega materiala in zdravil sanitetnemu odseku IV. operativne cone do 18. 4. 1944 kar šest strani, med katerim so velike količine izdelkov Kocjančičeve tovarne; Janko Urbanc-Olga, Uspehi okrožne gospodarske komisije, Kamniški zbornik, VII, 1961, str. 214—218; spominski zapis Sanitetni material iz Kocjančičeve tovarne za potrebe NOB v času 1941—1945 Janka Urbanca z dne 1. 9. 1973.

⁵⁶ Poročilo štaba IV. operativne cone 1. 7. 1944 (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 14, dok. 98); arhiv IZDG, fasc. 332/3, poročilo štaba IV. operativne cone 25. 6. 1944; M. Stiplovšek, Šlandrova brigada, cit. izd., str. 361.

⁵⁷ Lovro Kerč, Akcija »sol«, M. Ivkovič, Kronika, str. 100—101; M. Stiplovšek, Šlandrova brigada, cit. izd., str. 435.

⁵⁸ Arhiv IZDG, fond PO OF za Gorenjsko, fasc. 671/VI, poročilo okrožnega poverjenika DE o nabavi materiala in denarja v maju 1944 z dne 2. 6. 1944; odbori DE v Kocjančičevi tovarni so v tem mesecu zbrali tudi 204 gumirane vložke, 200 zavojev obvez za rane in opekline, 85 m gaze, 8 kompletov za prvo pomoč, poleg tega pa še nekaj vate, levkoplasta, injekcijskih igel, spirita za rane, jodoforma itd.

⁵⁹ Miroslav Stiplovšek, Partizanske tiskarne in ciklostilne tehnike v kamniškem okrožju, Domžale 1978, str. 11; okrožna tehnika Kamnik je npr. novembra 1943 razmnožila 1200 izvodov Delavske enotnosti; omenimo naj še, da je podjetnik Kocjančič izročil okrožim forumom tudi tiskarski stroj »amerikanka«, ki ga je pred vojno rabil za tiskanje etiket. Namestili so ga v prvo partizansko tiskarno na Gorenjskem, tiskarno OK KPS Kamnik, ki je začela obratovati decembra 1943 v Radomljah (ibidem, str. 16).

⁶⁰ Glej opombo 52.

⁶¹ Tosama, št. 9, september 1973, str. 10 in str. 12; v sestavku Razgibano sindikalno življenje je začetek delovanja podružnice Enotnih sindikatov v Kocjančičevi tovarni, opisan na osnovi ohranjenih sejnih zapisnikov in spominov prvih funkcionarjev.

KRATICE STROKOVNIH – SINDIKALNIH – ORGANIZACIJ IN POLITIČNIH STRANK

CDSOJ	– Centralni delavski sindikalni odbor Jugoslavije
CDSSJ	– Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije
DBUS	– Društvo bančnega uradništva Slovenije
DDU	– Društvo državnih uslužbencev
DE	– Delavska enotnost
DE – UO	– Delavska enotnost – Unita operaia
DSSS	– Delavska socialistična stranka za Slovenijo
DZN	– Društvo zasebnih nameštencev
DZU	– Društvo zasebnih uradnikov
ESZDNS	– Enotne strokovne zveze delavcev in nameštencev Slovenije
GDZJ	– Glavna delavska zveza Jugoslavije
JNS	– Jugoslovanska nacionalna stranka
JRZ	– Jugoslovanska radikalna zajednica
JSDS	– Jugoslovanska socialnodemokratska stranka
JSZ	– Jugoslovanska strokovna zveza
Jugoras	– Jugoslovenski radnički savez
KPJ	– Komunistična partija Jugoslavije
KPS	– Komunistična partija Slovenije
MSOJ	– Medzvezni sindikalni odbor Jugoslavije
NDO	– Narodna delavska organizacija
NSSZ	– Narodno socijalna strokovna zveza
NSZ	– Narodno socijalna zveza; Narodna strokovna zveza
OF	– Osvobodilna fronta
ORS	– Opći radnički savez
OZJNU	– Srednja zveza javnih nameštencev in upokojencev
SBOTIČJ	– Savez bankarskih, osiguravajučih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije
SDSJ(k)	– Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov)
SDSZJ	– Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije
SDZ	– Splošna delavska zveza
SK	– Strokovna komisija
SLS	– Slovenska ljudska stranka
SMRJ	– Savez metalških radnika Jugoslavije
SSDU	– Samostojna strokovna delavska Unija
SSJ	– Socialistična stranka Jugoslavije
SSTRSJ	– Savez saobračajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije
SŽOJ	– Splošna železničarska organizacija za Jugoslavijo
UJNŽ	– Udruženje jugoslovanskih narodnih železničarjev
UJNŽB	– Udruženje jugoslovanskih narodnih železničarjev in brodarjev
Unija	– Unija slovenskih rudarjev
ZDD	– Zveza delavskih društev
ZDNU	– Zveza državnih nameštencev in upokojencev
ZDPN	– Zveza društev privatnih nameštencev
ZJŽ	– Zveza jugoslovanskih železničarjev
ZKJ	– Zveza komunistov Jugoslavije
ZKS	– Zveza komunistov Slovenije
ZNSOS	– Zveza neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo
ZPNJ	– Zveza privatnih nameštencev Jugoslavije
ZRDJ	– Zveza rudarskih delavcev Jugoslavije
ZRDS	– Zveza rudarskih delavcev za Slovenijo
ZSJ	– Zveza sindikatov Jugoslavije
ZSS	– Zveza sindikatov Slovenije
ZZD	– Zveza združenih delavcev

KAZALO OSEB, KRAJEV IN DRUGIH GEOGRAFSKIH IMEN, STROKOVNIH – SINDIKALNIH – IN DRUGIH DELAVSKIH ORGANIZACIJ TER USTANOV

A

Adamič Marjeta 110
 Adlešič Slavka 297
 Akcijski odbor organizacij državnih in
 samoupravnih nameštencev 82
 Amsterdam 26, 49, 165, 169, 251
 Amsterdamska sindikalna internacionala 26,
 37, 46, 49, 50, 165, 169, 172, 219, 251–253
 Askovič Milorad 114
 Attems Henrik 151
 Avbelj Franc 270
 Avbelj Viktor 269, 270
 Avsenak Branko 7
 Avstrija 75, 116, 126, 129, 136, 138, 142, 146,
 149, 151, 155, 170, 176, 177, 187, 189
 Avstrijska krščanska tobačna delavska zveza
 103
 Avstrijska socialnodemokratska stranka 13,
 126
 Avstre-Ogrska 11, 22, 112, 124, 128, 142, 148,
 149, 152, 154, 160, 161, 172, 187

B

Bajc Ivanka 285, 290
 Bajec Jože 110
 Balkan 169
 Baloh Franjo 221
 Bartulovič Ernest 27
 Baznik Ivan 180
 Belgija 53, 235
 Benečija 138
 Benedik Franc 231
 Benedik France 114
 Beograd 46, 49, 54, 57, 71, 78, 97, 106, 109–
 112, 114, 122, 136, 155, 162, 164, 166, 169,
 174, 185, 187, 188, 199, 203, 204, 207–209,
 216, 230, 231, 239, 240, 246, 247, 252, 256,
 268, 283
 Bernik Franc 140, 146, 147
 Bernot Mirko 300
 Bernot Zvonimir 47
 Bevc Šlibar Antonija 261, 268
 Bloke 163
 Biskupski Vitold 227, 229
 Bogve Franc 212, 213, 217
 Bohinj 295

Bohinje dr. Joža 53
 Bohinjska Bistrica 179
 Bolgarija 237
 Bolniška blagajna 21, 23, 183, 251
 Bolniški fond železničarjev 54, 81
 Boka Kotorska 150
 Bonač Franc 261–264, 266, 268
 Bonač Stane 264
 Borc Mavricij 264, 295
 Borovnica 163, 179
 Borovlje 97, 161
 Borza dela (glej Javna borza dela)
 Bosič dr. Milovan 110, 111
 Bosna in Hercegovina 28, 29, 47, 110, 113,
 114, 160, 162, 165, 174, 201, 204–207, 209–
 211, 250
 Botičevi sindikati (glej Savez bankarskih,
 osiguravajuih, trgovačkih i industrijskih
 činovnika Jugoslavije)
 Bratislava 138
 Bratovska skladnica 21, 60
 Bratstvo, narodnosocialistična kulturna orga-
 nizacija 53, 58, 166
 Brejc Marica 301
 Brejc Tomo 67, 74, 296, 302
 Breslav (Wroclaw) 141
 Brest Litovsk 149, 150
 Brestanica 163
 Breza 162, 201
 Brežice 227, 240
 Bricelj Niko 70
 Brno 138, 148, 149
 Broz Josip Tito 66, 69, 98, 106, 109, 112, 173,
 259, 268, 272, 276–278, 282, 283
 Budimpešta 138, 141, 149
 Bukarešta 138, 141
 Bukovec Franc 261–264, 285, 286, 295, 296

C

Cankar Ivan 22, 155
 Capuder Francka 290
 Cazi Josip 109
 Celje 47, 58, 65, 69, 108, 112, 114, 116, 117,
 134, 163, 170, 179, 185, 190, 210, 213, 228,
 231, 238, 240, 242, 255, 293
 Celovec (Klagenfurt) 100, 112, 116, 117, 119,
 204, 224, 227

- Centrala strokovnih organizacij na slovenskem ozemlju 128
- Centralna zveza javnih nameštencev v Kraljevini SHS 30
- Centralni delavski sindikalni odbor (Centralni radniški sindikalni odbor) Jugoslavije 38, 44, 110, 170, 180, 182, 216, 219, 230, 231, 233, 234, 237, 240, 250, 253, 255
- Centralni delavski sindikalni svet (Centralno radniško sindikalno veče) Jugoslavije 25–27, 29, 36, 38, 106, 111, 176, 184–187, 189, 196, 202, 203, 205–208, 220, 237
- Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije 47, 49, 65, 67, 69, 111, 230, 233, 243, 253, 259, 260, 265, 268, 271–273, 275–277, 282, 283
- Centralni komite Komunistične partije Slovenije 70, 94, 273, 276
- Centralni komite Saveza komunističke omladine Jugoslavije 169, 175
- Centralni komite Zveze komunistov Jugoslavije 100, 174, 239–243, 255, 256, 268
- Centralni komite Zveze komunistov Slovenije 100, 105, 146, 175, 188, 239–243, 268–270, 282
- Centralni odbor narodnih strokovnih organizacij Jugoslavije 29
- Centralni tarifni odbor za tekstilno delavstvo 69, 272
- Chicago 141
- Cleveland 141
- Curhalek J. 238
- Cvetko Roza 293
- Cvetković Dragiša 71, 75, 88
- Č**
- Čbela, delavsko društvo v Trstu 120
- Čebine 69, 113, 272, 283
- Čeč Tončka 229
- Čeče nad Hrastnikom 228, 241
- Čelebić Marko 282
- Čepelnik Franc 254
- Čepić Teja 282
- Češka 141, 149
- Češkoslovaška 76, 78
- Češkoslovaška delavska zveza 53, 78
- Črna gora 162
- Črna pri Prevaljah 48, 153, 163
- Črni graben (pri Lukovici) 138, 263
- Črnomelj 112
- D**
- Dalmacija 20, 29, 47, 120, 177, 250, 260, 277
- Damjanović dr. Pero 111, 114, 268, 283
- Davidović Ljuba 250, 253
- Deisinger Milan 268
- Delavska enotnost 7, 10, 74, 77 80, 93–95, 99, 100, 104–106, 108–111, 113–115, 200, 273, 282, 284, 296–299, 301, 302
- Delavska enotnost – Unita operaia 95, 97, 109
- Delavska socialistična stranka za Slovenijo 26, 185, 188
- Delavska zbornica
- Srbije 210
- za Slovenijo 51–53, 55–58, 63, 70, 71, 75–80, 82–85, 89–91, 93, 98, 100, 102, 105, 110, 111, 217, 251, 258, 264, 268, 287, 288, 291, 292, 294, 301
- v Trstu 24
- Delavska zveza, krščanskosocialna politična organizacija 143
- Delavski dom v Ljubljani (glej Železničarski dom)
- Delavski oder v Ljubljani 172
- Delavski (obratni) zaupniki 21, 33, 41, 57–60, 71, 75, 78, 80, 90, 99, 102, 141, 144, 145, 149, 154, 180–182, 189, 194, 195, 201, 202, 208, 212, 217, 219, 220, 258, 260–262, 264, 269, 272, 282, 287–289, 291–294, 299
- Delavska izobraževalna društva 116, 117
- Delavsko-kmetska zveza 47, 55
- Demšar mag. Vinko 114
- Dermastia dr. Marijan 82, 261, 263, 296
- Deržić Ivan 29
- Deutsch Julius 108, 121, 122
- Dimnik dr. Ivan 212
- Dinklage Karl 112
- Dob pri Domžalah 263, 270, 285–287, 291, 292, 294, 301
- Dobeno nad Trzinom 295
- Dobrna (Trbovlje) 230
- Dobrodavno društvo tiskarjev na Kranjskem 136
- Dokorič David 264
- Dol pri Hrastniku 112
- Dolenjska 241, 299
- Dolničar Francka 290, 291
- Dolnja Lendava 283
- Domžale 7, 114, 138–143, 145, 146, 153, 171, 263, 265–267, 284, 285, 295, 297, 299, 302
- Dornik Peter 268
- Dovč Očepek Angelca 261
- Drašković Milorad 27, 182
- Drava, železničarsko pevsko društvo v Mariboru 175
- Dravograd 163
- Dražgoše 296
- Drezga Dušan 174
- Drolc, ravnatelj TPD 229
- Druga internacionala 166
- Društvo
- bančnega uradništva Slovenije 31, 40

– državnih uslužbencev Kraljevine SHS na slovenskem ozemlju 30
 – grafičnega delavstva za Slovenijo 38, 134, 195
 – jugoslovanskih železničarskih uradnikov 20, 177
 – tiskarjev, kamnopicsev in kamnotiskarjev na Kranjskem 123, 124, 135
 – tiskarjev na Kranjskem 123, 125, 129–135, 137
 – zasebnih in trgovskih nameštencev 82, 91
 – zasebnih nameštencev 40, 104
 – zasebnih uradnikov in uradnic za Koroško, Štajersko, Kranjsko in Primorsko 31, 33, 104
 Državno društvo tiskarskih pomožnih delavcev in delavk, podružnica Ljubljana 137
 Dukič, podjetnik 225
 Dunaj (Wien) 100, 101, 108, 117, 119, 121, 123, 125–128, 130, 132, 136, 138, 141, 146, 149–151, 154, 155, 160, 167, 176, 179, 220, 229, 230, 233, 237, 241, 243
 Dunajska socialistična internacionala 166
 Duplica 143, 266

E

Enotne strokovne zveze delavcev in nameštencev Jugoslavije 9, 97
 Enotne strokovne zveze delavcev in nameštencev Slovenije (Enotni sindikati) 7, 9, 10, 93, 97, 98, 104, 109, 111, 300
 Enotni sindikati – Sindicati unici na Primorskem 97, 115
 Erjavec Fran 108, 112, 121, 122, 187
 Evropa 152, 160

F

Fabjančič Vladislav 237
 Fajfar Tone 77, 94, 95, 97, 106, 109, 111, 112, 264, 295
 Fala 189, 196
 Favaj Ivan 191
 Federacija društev privatnih nameštencev Slovenije 55
 Federacija narodnih strokovnih organizacij Jugoslavije 53
 Ferenc dr. Tone 94, 109, 110, 114
 Filipič Franc 7
 Filipič France 7, 109, 114, 175, 200, 240, 241, 256, 269, 282, 283
 Fischer dr. Jasna 108, 110, 121, 122, 135, 137
 Fojkar Maks 114
 Forst Vincenc 119
 Forte Andrej 215, 224, 240, 241

Francija 33, 53, 234
 Fric Ignac 255
 Fujs Metka 114

G

Gaberšek Marija 300
 Gameljne 195
 Ganziti Rudi 113
 Gecić Milena 111
 Generalna konfederacija dela Italije 24
 Germek Ivan 119
 Gestrin dr. Ferdo 107, 121, 122
 Glavna delavska zveza (Glavni radnički savez) Jugoslavije 37, 46, 47, 110, 166, 170, 188, 210, 219, 231, 241, 246, 253–255
 Glavni odbor Delavske enotnosti 94, 95
 Glavni odbor Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameštencev Slovenije 97
 Gligorijević dr. Branislav 111
 Godeša Bojan 302
 Golmajer Jože 254
 Golob Rezka 300
 Gombač mag. Boris 108, 112
 Golouh Rudolf 111, 155, 172
 Gorenjska 95, 107, 155, 196, 241, 260, 297, 302
 Gorica 15
 Goriška 95, 150
 Goričane 51, 65, 259
 Gorkič Milan 273, 274, 283
 Gornja Savinjska dolina 114
 Gosar dr. Andrej 51, 59, 60
 Gostinčar Jože 28, 141, 142, 147
 Gradec (Graz) 15, 100, 119, 138, 148, 152, 178
 Gradiška 15, 165
 Grafika, pevsko društvo 170
 Groblje 146, 264, 267
 Gračnica 294
 Gričar Lipe 241, 242
 Grlica Julijana 300
 Grošelj Jože 286, 287, 295
 Gustinčič Dragotin 241, 242
 Guštanj (Ravne) 172

H

Habe J., policijski komisar 239
 Hace Matevž 97
 Hadžirović dr. Ahmed 110, 114, 175, 209–211
 Heutman, ravnatelj TPD 229
 Hitler Adolf 72
 Hlebec Albert 36, 203, 216, 220, 224, 225, 231, 233, 234, 236, 239–241, 254, 255
 Holandija 53
 Holmec pri Prevaljah 220

Holynski Nada 114
Homec 261, 295
Hrastnik 13, 20, 61, 72, 112, 160, 167, 171,
190, 203, 210, 215, 218, 224, 225, 228, 231,
233, 234, 239, 241
Hribar Ivan 212, 218, 239
Hrvaška 23, 28, 29, 87, 92, 165, 174, 182, 188,
209, 227, 228, 247, 248, 256, 268
Hrvaška kršćanska delavska zveza (Hrvatski
hrišćanski radnički savez) 28
Hrvatski radnički savez 52, 80, 277
Huda jama pri Laškem 203, 204, 215, 223,
225, 233
Hudi kot na Pohorju 114
Husino 206, 207

I

Idrija 16, 19, 108, 112, 135, 151, 153, 155, 161
Ihan 266, 267, 270
Inšpekcija dela (obratno nadzorništvo) 33, 34,
41, 44, 60, 61, 84, 89, 90, 99, 105, 110, 133,
146, 147, 155, 197, 199, 200, 239, 255, 264
Istra 15, 20, 95, 120, 150, 177
Ivanič Martin 110
Ivkovič Marija 268, 301, 302
Italija 95, 100, 138, 158, 174, 177
Izobraževalno društvo za tiskarje v Ljubljani
11, 12, 117, 121, 123

J

Jagodič Janko 212
Jakil Andrej 208, 218
Jakomin Lovro 69, 91, 283
Janežič Milan 297
Janjatovič dr. Bosiljka 114
Jarh Franc 192
Jarše 145, 266, 267, 291, 297
Javna borza dela 34, 60, 61, 71, 78, 90, 99,
100, 102, 105
Javornik (Jesenice) 107, 110, 155
Jednota slovanskih narodnih delavskih orga-
nizacij 53
Jelovica 95, 296, 297
Jerman Mirko 302
Jernejčič Franc 36, 50
Jesenice 17, 19, 50, 62, 66, 68, 69, 75, 85, 107,
113, 151, 154, 155, 160, 163, 167, 170, 179,
185, 190, 209, 251, 265, 268, 272
Josipdol 114
Julijska krajina 100, 165, 170, 174
Jugoslavenski strokovni savez 50
Jugoslavija 9, 25, 34, 36, 40, 44, 45, 49, 60, 61,
67, 74, 76, 80, 92–95, 97, 100, 106, 107,
109, 110–113, 155, 169, 170, 174, 188, 189,

201, 203, 209, 222, 233, 237, 241, 244, 250,
260, 272, 273, 281, 285, 294
Jugoslovanska socialnodemokratska stranka
15, 17–19, 22, 25, 47, 112, 121, 127, 131,
136, 151, 152, 154, 155, 160–162, 165, 166,
170–172, 174, 184, 185, 187, 189
Jugoslovanska strokovna zveza 19, 21, 23, 27,
29, 33, 38–40, 44, 50–53, 55, 60, 63, 65, 69,
71, 74–77, 79, 80, 82, 88–91, 93, 100, 103,
108, 110, 121, 138, 140–143, 145, 147, 164,
166, 173, 175, 177, 179, 195, 197, 199, 204,
210, 218, 223, 225, 233, 235, 236, 245, 260–
269, 272, 274–276, 278, 280, 283–295, 301
Jugoslovanski nacionalni delavski sindikati
53
Jugoslovansko strokovno tajništvo v Trstu 15,
18
Jugoslovansko učiteljsko združenje 54, 81, 91
Jugoslovanski radnički savez (Jugoras) 70, 75,
76, 78, 82
Juhant Slavka 297, 299, 302
Jurač Jože 98
Jurklošter 294
Juteršek Karel 287, 288, 290–293, 301
Juvan Rudolf, predsednik NSZ 29, 53
Juvan Rudolf, železničar 247

K

Kacin Wohinz dr. Milica 109, 110, 112, 114,
173, 174, 268
Kakanj 162, 201
Kaljevič Milivoj 234
Kaššek Miran 241
Kamnik 51, 61, 92, 132, 135, 143, 145, 147,
163, 190, 262, 264, 267, 285, 287, 290, 295,
301, 302
Kamniška Bistrica 295
Kamniško 114
Karadjordjevič Aleksander 51, 53, 59, 157,
253
Kardelj Edvard 69, 88, 94, 95, 106, 111, 155,
259, 268, 269, 273, 274, 276–281, 283
Kardelj Pepca 97
Katoliška društva rokodelskih pomočnikov
116, 121
Katoliško izobraževalno in podporno društvo
v Domžalah 139–141, 146
Kerč Klemenc Marija 285, 287, 290, 301
Kerč Lovro 302
Kerč Milka 297
Kermavner dr. Dušan 13, 107, 108–110, 122,
155
Kerošević Juro 209
Kersnik Anton 264
Kidrič Boris 77, 94, 259, 269
Kidričevo 163

- Kisovec (Zagorje) 221
 Klemenčič Lovro 237
 Klopčič France 109, 111, 175, 188, 235, 236, 240–242
 Klub železničarjev Jugoslovanske radikalne zajednice 81
 Kobe Arzenšek dr. Katica 146
 Kobler Aleksander
 Kocjančič Franc 285–288, 293, 295, 300, 302
 Kočevje 135, 163, 165, 170, 184, 202–204, 208, 215, 221, 225–229, 233, 240, 246, 265
 Kokolj Miroslav 109
 Kolar Vinko 113
 Kolenc Danica 291
 Kolenc Štrukelj Slavka 293, 297, 300, 302
 Količevo 84, 113, 258, 260–270, 285, 286, 300
 Kolping Adolf 121
 Kolšek Jože 215, 222, 224, 228
 Komunistična partija Italije 95
 Kominterna (Komunistična internacionala) 7, 41, 65, 100, 166, 167, 175, 195, 239, 243–245, 255, 260, 268, 270, 272, 277, 278, 282, 283
 Komunistična partija Jugoslavije 27, 36, 38, 41, 44, 46–50, 61, 63–65, 70, 74, 82, 100, 106, 111–113, 122, 136, 155, 157, 166–171, 174, 175, 184, 186–188, 203, 209, 213, 219, 220, 231, 237, 239, 240, 246, 247, 250, 255–260, 268, 273, 276, 277
 Komunistična partija Slovenije 64, 69, 70–77, 80, 82, 83, 85, 88, 93–95, 100, 112, 122, 179, 269, 271–275, 281–283, 295
 Konzumne zadruge (delavske združne organizacije) 17, 21, 22, 28, 33, 54, 79, 81, 91, 102, 113, 161, 228
 Konzumno društvo v Mariboru 116, 119
 Konzumno društvo Posavje v Trbovljah 220
 Konzumno društvo za Slovenijo 170
 Kopač Josip 15, 151, 176, 180–182, 187, 191
 Koper 109, 110, 112, 155
 Kordič Ladislav 220, 224
 Korošec dr. Anton 167, 172, 173, 185, 250
 Koroška 13, 15, 18, 22, 24, 29, 31, 97, 100, 112, 120, 134
 Kos Janez 108, 114, 173, 174, 199
 Kosem Dragotin 195, 196
 Kosirmik Ivan 302
 Kosovo 165
 Kotredež (Zagorje) 221
 Kovač Stane 94
 Kovič Jože 300
 Koželj Janez 147
 Koželj Jože 269
 Koželj Martin 263
 Krakow 149
 Kraljevina SHS 23, 30, 34, 158, 162, 178, 188, 199, 200, 203, 210
 Kralj Ivan 220, 224, 231, 237, 241, 243
 Krajevni medstrokovni odbor neodvisnih in socialnodemokratskih strokovnih organizacij v Ljubljani 41
 Kranj 86, 106, 114, 125, 132, 135, 163, 283, 288
 Kranjska 13, 15, 18–22, 29, 31, 108, 112, 119, 120, 123–137, 151, 160, 177
 Kranjska gora 179
 Kraševac Stane 265, 269
 Kreft dr. Bratko 172
 Krek dr. Janez Evangelist 17, 22
 Krek dr. Miha 52
 Kreka 162, 201, 202, 206, 209, 210
 Krekova mladina 50, 51
 Krekove družine 58
 Kremenšek dr. Slavko 110
 Kresal dr. France 7, 21, 108, 109, 114, 187, 239, 282, 283, 300, 301
 Krmelj 163, 204, 205, 208, 215, 218, 236
 Kropa 163
 Kristan Anton 18, 108, 112, 121, 131, 151, 183
 Kristan Etbin 131
 Križnar Ivka 100, 107, 109
 Krivograd Alojz 114
 Kronstandt 138, 141
 Krščanska delavska mladina, mladinska organizacija JSZ 75, 104
 Krščansko delavsko podporno društvo v Domžalah 138, 147
 Krško 132, 135
 Krušič Ivan 224, 229
 Kunc Matija 11, 117–119
 Kurzthaler Jakob 138
 Kyovski dr. Rudi 107, 121, 122, 135

L

- Ladstäter Peter 138, 141, 145, 147, 155
 Lajh Emil 114
 Lassale Ferdinand 117
 Laško 163, 203, 204, 225, 229, 230, 233
 Lazarevič Dragica 111, 114
 Leipzig 119
 Lenin Vladimir Iljič 154, 156
 Leonardi Ludvik 296
 Lesce 97
 Leskošek Franc 50, 65, 68, 69, 78, 88, 94, 97, 261, 263, 268, 272, 273, 275, 277–280, 283
 Leše 205
 Linz 138
 Litija 163, 227, 228, 231, 240
 Ljubljana 11, 12, 15, 18–21, 23–25, 29, 40, 41, 54, 57, 58, 61, 65, 69, 80, 83, 84, 93, 95, 97, 98, 100, 104, 106–114, 116–119, 120–124, 126, 127, 130, 132, 133, 135–137, 142, 146, 150, 151, 153, 155, 160, 161, 163, 164, 166–171, 185–188, 193–200, 202, 204, 208–210,

226, 227, 231, 232, 234, 236, 237, 239–242,
246, 247, 250, 251, 258, 260, 264, 268, 269,
272, 282, 283, 285, 286, 294, 300–302
Ljubljanska pokrajina 93, 95, 100, 109, 115
Lombardo Peter 76, 262–265, 269, 286, 288,
291, 295
Lukan dr. Miroslav 221, 224, 225, 227
Lukovica 263, 287
Lunder Rudolf 131
Luštek Miroslav 109
Lvov 138, 141

M

Maček Ivan 261, 268, 269
Madžarska 26, 34, 141, 180, 189, 195
Maister Rudolf 187, 295
Makuc Ivan 47, 180, 185, 224, 253, 254
Manfreda Anton 213
Maribor 11, 15, 17, 23, 34, 50, 58, 61, 82, 87,
89, 103, 112–114, 116, 117, 120, 121, 134,
148, 163, 164, 167–170, 172, 180, 185, 187–
192, 196, 210, 239, 242, 302
Marinček Anton 51, 77, 287, 288, 291
Marinko Miha 111, 268
Marostika 138
Matić Milan 111, 112
Marx Karl 9
Mednarodna strokovna zveza v Amsterdamu
(glej Amsterdamska sindikalna interna-
cionala)
Mednarodna zveza krščanskih strokovnih
organizacij 28
Mednarodni urad za delo 60
Medstrokovna federacija dela 67, 269
Medstrokovni odbor
– JSZ za kamniški okraj 290
– svobodnih strokovnih organizacij (glej tudi
Osrednji strokovni odbor za Slovenijo) 71–
74, 76, 77
Medvode, 19, 51, 175
Medzvezni sindikalni odbor Jugoslavije 36
Mekinje pri Kamniku 285, 295
Mellitzer, podjetnik 138, 140, 142, 143
Melik dr. Vasilij 107, 121, 122, 256
Mengeš 138–143, 145–147, 284, 285
Metlika 112
Mežica 91, 153, 163, 215
Mladinski odbori Delavske enotnosti 296, 297
Mihelčič Alfonz 147
Miklavčič Anka 111
Mikuž dr. Metod 109, 114, 241, 256
Milenković dr. Toma 109–111, 256
Milje pri Trstu 150, 154
Mirna 204, 205
Mislinja 163
Mlinar Ivan 22, 26, 38, 70, 97, 127, 128, 137

Mohorič dr. Ivan 108, 112, 155, 156
Moravska Ostrava 148
Moravška dolina 138, 263, 299
Moskva 153, 252, 272
Moskovska sindikalna internacionala (glej
tudi Profinterna) 219, 251–253
Mozirje 114
Munda Jože 110
Murska Sobota 112, 114, 187
Mušič Ignac 146

N

Nabrežina 176
Naprudnik, blagajnik ZRDS 231
Narodna delavska organizacija 20, 28, 53, 177
Narodno socijalna (strokovna) zveza 20, 23,
28, 29, 40, 45, 52, 55, 142, 146, 166, 218,
223, 225, 235, 236, 241
Narodna strokovna zveza 45, 52, 53, 55, 58,
60, 63–65, 69–72, 74, 77–80, 90, 91, 93, 95,
104, 173, 204, 210, 260, 272, 274, 275, 278,
280, 284
Natlačen dr. Marko 264
Neck Rudolf 155
Nedog Alenka 109, 111, 112, 173, 174, 268,
282
Nemčija 53, 121, 141, 150, 237, 260
Nemška delovna fronta 93
Neodvisna delavska stranka Jugoslavije za
Slovenijo 168, 175, 220, 224, 230, 231, 236,
237, 246, 250, 251
New York 138, 141
Nizozemska 141, 235
Nova Gorica 115
Novaković Kosta 202
Novi Sad 169
Novo mesto 66, 89, 112, 114, 132, 135, 163,
179, 185
Notranjska 100

O

Oberwalder Jakob 138, 142
Obratni zaupniki (glej delavski zaupniki)
Obrtno nadzorništvo (glej inšpekcija dela)
Obrtno sodišče 21, 146
Odbor akcijske enotnosti za Slovenijo 272
Ojstro (Hrastnik) 12, 112
Okršlar Tone 297
Okršlar Vinko 297
Oliva, italijanski socialnodemokratski posla-
nec 150
Okrožna partijska komisija Delavske enotno-
sti v Ljubljani 95

Okrožje Jugoslovanske strokovne zveze Kamnik 143
 Okrožni komite KPS Kamnik 296, 297, 302
 Okrožni odbor Delavske enotnosti Kamnik 297, 302
 Okrožni odbor Delavske enotnosti Ljubljana 95
 Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani 55, 83, 84, 90, 100, 110
 Omahne Branko 108
 Opći radnički savez Jugoslavije (Orsovi sindikati) 47, 49, 50, 277
 Orešnik Ivo 114
 Orožen Janko 108, 112, 239
 Osolnik Bogdan 301
 Osolnik Francka 285, 290, 291
 Osrednja komisija delavske enotnosti pri CK KPS 74
 Osrednja zveza javnih nameštencev in upokojencev za slovensko ozemlje 30, 40
 Osrednje društvo
 – kovinarjev na slovenskem ozemlju 24, 33, 184
 – lesnih delavcev 33
 – stavbinskih delavcev 36, 189, 196
 – tobačnega delavstva 195
 Osrednje tajništvo delavskih zbornic v Beogradu 57, 61, 111, 115
 Osrednji strokovni odbor za Slovenijo (glej tudi Medstrokovni odbor svobodnih strokovnih organizacij) 71, 76, 78, 282
 Osrednji urad za zavarovanje delavcev v Zagrebu 111

P

Pahor Milan 109
 Pariz 272, 276
 Parović Blagoje 260
 Pašić Nikola 169, 170, 228, 247, 250, 253
 Paštebar Pirnat Kati 301
 Paštebar Tončka 297, 300
 Pauer, ravnatelj TPD 229
 Pavliček Jožef 125, 126, 244
 Penič Lojze 187
 Perdan Franc 180
 Perko Vencelj 97, 109
 Pestotnik Janez 295
 Petaković Janko 203, 205, 208
 Petejan Josip 26, 151, 153, 191
 Peterkovič Franjo 217
 Petrič Josip 180–182, 185
 Petrović Nastas 250
 Petrović Novica 114
 Pieck Wilhelm 283
 Piemontese Giuseppe 122
 Pirš Jože 296

Podbevšek Stane 297
 Podklošter 154
 Podporna bolniška blagajna v Ljubljani 121
 Pogačar Ana 297
 Poggatschnig V. 139
 Pohorje 92
 Pokrajinska delavska zveza 93, 100
 Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko 297
 Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo 38, 47, 48, 50, 65, 67, 169, 220, 223, 224, 230, 244, 253, 255, 260–263, 265, 268, 271, 272, 282
 Pokrajinski korporacijski svet 93
 Pokrajinski odbor Delavske enotnosti za Gorenjsko 95, 298
 Pokrajinski svet CDSSJ za Slovenijo 27, 185, 205
 Poljčane 179
 Ponikva 179
 Poselska zveza JSZ 75
 Postojna 125, 127, 132, 135
 Potočnik Roman 301
 Praga 53, 125, 138, 141, 149
 Pragersko 163, 167, 179, 185
 Prašnikar Klara 287, 290, 301
 Prebold 87
 Prekmurje 114, 227, 228
 Prepeluh Albin 52, 109, 111
 Preserje 266
 Prevalje 48, 117, 221, 134, 163, 205
 Prevoje 263, 270, 287
 Preželj France 75
 Pribičević Svetozar 169, 172, 190, 247, 250, 253
 Primorska 13, 18, 20, 22–24, 28, 29, 31, 95, 97, 100, 108–110, 114, 115, 154, 164, 177
 Prijatelj dr. Ivan 107, 112
 Princ Jože 226
 Pristav Ivan 218, 226, 228
 Profintern (glej tudi Moskovska sindikalna internacionala) 233, 245, 255
 Prometna zveza 177, 179, 180, 196
 Prostojevo 141
 Protić D. Žarko 111
 Prunk dr. Janko 77, 108, 109, 111, 112, 175, 301
 Ptuj 117, 134, 163, 179
 Pulj 149, 150, 165
 Puš G., policijski komisar 191, 192

R

Rača na Moravškem 297
 Radeče pri Zidanem mostu 163
 Radenšek Ivan 268
 Radić Stjepan 52, 170
 Radmilović Jerko 114
 Radnički strokovni savez Dalmacije 277

- Radomlje 261, 264, 266–268, 302
 Rajhenburg (Brestanica) 163, 179, 203, 204, 215, 223, 225, 228, 229, 233
 Regent Ivan 122
 Reisp Sonja 111
 Reka 136
 Revolucionarna sindikalna opozicija 50, 65, 259, 260
 Revirji 12, 13, 17, 26, 27, 50, 61–63, 66, 71, 84, 93, 95, 108, 112, 167, 169, 170, 184, 185, 195, 202–205, 207, 208, 212, 213, 217, 218, 223, 228–230, 233–235, 237, 240–244, 246, 250
 Ribnica na Pohorju 62
 Rim 168
 Rogaška Slatina 61, 163
 Romunija 141
 Rova pri Radomljah 297
 Rozman dr. Franc 108, 110, 112, 121, 173, 187
 Rozman Joško 114, 288, 291, 294, 295
 Rožnik (Ljubljana) 196
 Ručman Francka 293
 Rudarski dom v Trbovljah 215, 241, 246
 Rudarska zadruga (II. skupina) 60, 216, 217, 220
 Rusija 22, 23, 148, 150, 154, 157, 160, 166, 177
 Ruše 66, 114, 163, 165
 Rutar Jože 51
- S**
- Sabian Radko 201, 202
 Saje Franc 223
 Saje Franček 122
 Salaj Djuro 97
 Salamon Franc 226, 227
 Salzburg 119
 Samostojna strokovna delavska Unija 40, 45, 52, 55, 104
 Sarajevo 50, 162, 166, 201, 207, 209
 Sava (kraj) 179
 Savez
 – bankarskih, osiguravajučih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije (Botičevi sindikati) 40, 54, 64, 71, 82, 83, 93, 104, 108, 109, 113, 114
 – grafičkih radnika i radnica Jugoslavije 38, 75, 103, 110, 134, 135, 170, 278
 – metalskih radnika Jugoslavije 49, 50, 62, 68, 69, 100
 – rudarskih radnika Jugoslavije (glej Zveza rudarskih delavcev Jugoslavije)
 – saobračajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije 26, 176, 180–185
 – šivačkih odječnih radnika i radnica Jugoslavije, tekstilna podzveza za Slovenijo 69, 277
- Schultze-Delitsch Franz-Herman 117
 Sedej Alojz 47, 70, 91, 253
 Selca 163
 Seliger Drago 5
 Sevnica 163
 Sindikalna frakcija PK KPJ 220, 224, 243
 Sindikalna komisija PK KPJ 67, 271
 Skobl Fran 187
 Skubic Rihard 204, 229
 Slavonija 182, 188, 268
 Slavonski Brod 180, 203
 Slomškova zveza 30
 Slovenska Bistrica 117
 Slovenska delavska zveza 52, 55
 Slovenska nameštenska zveza JSZ 82
 Sluga Franc 283
 Smersu Rudolf 75, 269
 Smole Tomaž 146, 147, 264
 Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) 25, 26, 165, 180, 185, 188, 189, 202
 Socialistična stranka delovnega ljudstva 220
 Socialistična stranka Jugoslavije 37, 48, 49, 103, 108, 110, 166–168, 170–172, 252, 256
 Sovjetska Rusija 26, 33, 34, 153, 154, 166, 167, 171, 189, 191, 193, 195
 Sovjetska zveza 77, 93, 95
 Spielmann M. L. 130
 Split 50
 Splošna delavska bolniška in invalidska blagajna v Mariboru 119
 Splošna delavska zveza za Slovenijo 47, 49, 50
 Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije 50, 67, 69, 70, 87, 277, 283, 284
 Splošna železničarska organizacija za Jugoslavijo 24, 26, 27, 29, 100, 176, 179–188, 250, 252
 Splošno delavsko izobraževalno, pravovarstveno in podporno društvo
 – za Koroško 13
 – za Kranjsko 13
 – za Primorsko 13
 – za Štajersko 13
 Splošno pravovarstveno in strokovno društvo za Avstrijo 176, 177, 179
 Spodnja Šiška 179
 Srbija 29, 162, 165, 169, 170
 Srša Francka 285, 293
 Srškić dr. Milorad 247, 250
 Stalin Josif Visarionovič 72
 Starbek Franc 294
 Steiner dr. Herbert 110
 Stemberger dr. Josip 138, 140, 142, 143, 145
 Stiplovšek dr. Miroslav 5, 7, 107–113, 147, 187, 191, 192, 199, 200, 241, 242, 268, 269, 282, 283, 300–302
 Stojadinović dr. Milan 78

Stražar Stane 268, 301
Stres Peter 109
Strmišče (Kidričevo) 163
Strokovna komisija
– na Dunaju 10, 13, 15, 18, 19, 22, 24, 103, 125, 127, 130, 136, 137, 149
– v Gradcu 15, 18
– za Slovenijo 18, 22, 24, 26, 27, 29, 31, 33, 36–38, 41, 44, 46–51, 53, 55, 60, 61, 63, 65–71, 74, 75, 78–80, 83, 88–90, 92, 93, 103, 106, 142, 147, 163–172, 176, 180–182, 184–189, 202, 203, 205, 219, 239, 246, 252, 254, 255, 266, 272–278, 280, 282–284

Strokovna skupina tovarniškega delavstva JSZ v Domžalah 145

Strokovna zveza

– tekstilnega delavstva JSZ 284, 291, 292
– tobačnega delavstva JSZ 75
– tovarniškega delavstva JSZ 38, 51
– viničarjev JSZ 76
– viničarjev in kmečkih delavcev JSZ 38
– združenih rudarjev 253

Strokovne sekcije JSDS 47

Strokovno društvo delavcev državnih prometnih ustanov 80

Strokovno društvo prometnih služabnikov avstrijskih 13, 176

Strokovno društvo rudarjev za alpske dežele 15

Strokovno tajništvo za slovensko ozemlje v Ljubljani 15, 18, 24, 130

Strokovni odsek slavninarskega delavstva v Domžalah 140, 141

Sušnik Jožefa 147

Svetek France 38, 70, 94, 98, 283

Svoboda, socialistična kulturnoprosvetna organizacija 34, 58, 68, 69, 158, 162, 170, 172, 268, 272, 283

Sv. Urh 295

Š

Šalamun Miša 110

Škofic Ciril 264, 291, 292, 295

Škofja Loka 114, 163, 179

Šlebinger dr. Janko 110

Šmarna gora 166

Šorn dr. Jože 121, 268

Šoštanj 163

Špicberg nad Trbovljami 224, 228

Št. Ilj pri Mislinji 163

Št. Jošt nad Kranjem 295

Št. Lovrenc na Pohorju 163

Št. Pavel pri Preboldu 87

Št. Vid nad Ljubljano 294

Štajerska 13, 15, 17, 18, 22, 29, 31, 93, 95, 108,

110, 112, 120, 121, 134, 149, 165, 173, 177–179, 187, 260, 297

Štampohar Anton 112, 114

Štebi Alojzija 174

Štebi Anton 174

Štrekelj Anton 108, 121, 133, 135–137

Štrukelj Ivan, 290, 297

Štukelj Ciril 47, 253

Štupar Cene 283

Šušteršič Tone 74

Švab Lojze 113

Švajncer Janez 191

Švica 141

T

Tabor nad Ihanom 267, 268, 270, 295

Tezno (Maribor) 149

Tirolska 146

Tokan Ivan 182

Toman Tone 94

Tomšič Tone 283

Tomšič Svetina Mira 296

Tratar Ignac 70, 74

Trbovlje 12, 18, 20, 44, 56, 62, 85, 100, 106, 112, 151, 156, 160, 161, 163, 167, 169, 204, 208–210, 212, 213, 218, 219, 222, 224–231, 233, 234, 237–239, 240, 241, 246, 247, 251, 255, 265

Trebnje 112, 171, 202, 203

Tribušon Zorka 268

Troha Nevenka 108

Troha Zdravko 7, 109, 112

Trst 11, 13, 15–18, 20, 23, 24, 28, 29, 97, 100, 103, 108, 109, 112, 116, 117, 120, 122, 149, 150, 155, 161, 164–168, 176–178

Tržaško 95

Tržič 19, 153

Tschinkl Avgust 117

Turčija 141

Tuma dr. Henrik 152

Turok V. M. 155

Tuzla 162, 201, 202, 206, 207, 209

U

Učiteljski pokret 81, 113

Udine 122

Udovič Josip 181

Udruženje

– delavskih rediteljev 158, 168

– jugoslovanskih narodnih železničarjev (in brodarjev) 53, 54, 78, 80, 81, 104, 275, 278

– jugoslovanskega učiteljstva 30, 54

– železničkih činovnika 29, 54

Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugosla-

vije (Ursovi sindikati) 45, 47–50, 54, 55, 64–66, 69, 70, 72, 74, 77–79, 103, 110, 114, 157, 170, 255, 258–260, 272, 273, 276–278, 282–284
Ujedinjeni (Udruženi) savez železničarjev Jugoslavije 46, 49, 54, 65, 80
Unija slovenskih rudarjev 24, 26, 184, 202–205, 209, 210, 215–219, 221–225, 229, 235, 236, 238, 241, 246
Unija stavbinskih delavcev 47
Unita operaia – Delavska enotnost (glej Delavska enotnost – Unita operaia)
Uratnik Filip 254
Urbanc Janko 302
Utrecht 28

V

Valenčič dr. Vlado 146
Veber Karel 212, 227
Vencajz Ljudevit 180
Velenje 108, 112, 163, 190, 203–205, 215, 217, 221, 226
Vesna, delavsko izobraževalno društvo 231, 250
Vesović Milan 111, 112
Vevče 19, 51, 193, 194, 197, 262, 264
Videčnik Aleksander 114
Vilfan dr. Sergij 110
Vipotnik Albin 97
Vir pri Domžalah 114, 171, 266, 284, 285, 290, 291, 294–297, 300, 301
Vodlan Feliks 293, 301
Vodlan Franc 293
Vodlan Tomažič Marija 285, 290, 295, 301
Vodušek Starič mag. Jera 109, 112
Vojvodina 160
Vrečar France 113
Vrišer dr. Igor 210, 239
Vuk Ivan 241
Vujošević dr. Ubavka 111, 114
Vzajemnost, socialistično kulturnoprosvetno društvo 21, 69

W

Wels 138
Werzak Leopold 128, 131–133
Wiener Neustadt 148, 149
Wultsch, tovarniški ravnatelj 261, 262, 264

Z

Zabrič Srečko 114
Zabukovica 163, 203, 205, 217, 218, 221, 226

Začasna delavska zbornica za Slovenijo 42–44, 57, 110, 239
Zagorje 61, 151, 160, 163, 179, 190, 203, 205, 210, 215, 218, 221, 224, 225, 228–231, 233–235, 239
Zagreb 47, 50, 69, 110, 111, 114, 136, 162, 168, 173, 181, 246, 247, 256, 282
Zakrajšek Božidar 112
Zalog 179
Zanoškar Jakob 268
Zaveza jugoslovanskega učiteljstva 30
Združena delavska sindikalna zveza Jugoslavije (glej Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije)
Združene države Amerike 141
Združeni slovenski nameštenci 82
Združeni zasebni nameštenci Slovenije 52
Zenica 162, 201, 206
Zidani most 163, 179, 183–185
Zorn Franc 297
Zupančič Franc 296
Zveza
– avstrijskih društev tiskarjev in črkolivcev in sorodnih strok 125, 133, 134, 146
– bančnih, zavarovalnih, trgovskih in industrijskih uradnikov Jugoslavije (glej Savez bankarskih, osiguravajučih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije)
– delavske mladine Jugoslavije za Slovenijo 168, 251
– delavskih žena in deklet 62, 170, 263
– društev privatnih nameštencev Slovenije 40, 53, 54, 78, 82, 83, 104, 274
– državnih nameštencev in upokojencev 54
– gradbenih delavcev (gradjevinskih radnika) Jugoslavije, podzveza za Slovenijo 67, 74, 89
– grafičnih delavcev in delavk Jugoslavije (glej Savez grafičkih radnika i radnica Jugoslavije)
– komunistov Jugoslavije 106, 107, 109, 112, 174
– kovinarskih delavcev Jugoslavije (glej Savez metalskih radnika Jugoslavije)
– jugoslovanskih železničarjev 20, 23, 28, 29, 35, 40, 53, 100, 104, 110, 164, 166, 175, 177–180, 187–192, 196, 198
– lesnih delavcev Jugoslavije 37
– neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo 36, 38, 44, 46, 167–169, 194, 216, 219, 220, 224, 225, 230, 231, 233, 237, 238, 240, 241, 244–246, 250, 252, 253, 255
– občinskih nameštencev v Trstu 154
– poljedelskih delavcev JSZ 76
– poštnih organizacij 30
– privatnih nameštencev Jugoslavije 31, 54, 55, 60, 82, 83
– prometnih in transportnih delavcev in

uslužbencev Jugoslavije (glej Savez saobračajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije)

- rudarjev Jugoslavije 46, 65, 91
- rudarskih delavcev (Savez rudarskih radnika) Jugoslavije (CDSSJ) 26, 27, 167, 203-208, 210, 212
- rudarskih delavcev za Slovenijo 36, 44, 60, 212-237, 239, 244, 250, 253, 255
- slavninarskega delavstva JSZ 143
- sindikatov Jugoslavije 106
- sindikatov Slovenije 5, 7, 105, 106, 112, 114
- zasebnih nameščencev 31
- združenih delavcev 64, 71, 75-80, 82, 88-91, 93, 95, 103, 108, 267-269, 278, 284, 291

Ž

Železniki 163

Železničarska bolniška blagajna (glej bolniški fond železničarjev)

Železničarska strokovna organizacija Jugoslavije 46

Železničarski (Delavski) dom v Ljubljani (za-druha) 181, 185, 194, 246, 250-252

Železnik Drago 201, 202, 210

Ževart dr. Milan 7, 191

Živković dr. Dragoje 111, 114, 188

Žnidarič mag. Marjan 7

Žontar dr. Jože 110

Žontar Majda 114

Žorga Jaka 180, 220, 223, 224, 230, 233, 239, 241-243

Žorga Marcel 180, 220, 224

Žujević Sreten 275

Žumer Srečko 40, 51, 73, 97, 287, 295

KAZALO VSEBINE

UVODNA BESEDA	5
PREDGOVOR	7
ZNAČILNOSTI RAZVOJA IN DELOVANJA STROKOVNIH – SINDIKALNIH – ORGANIZACIJ NA SLOVENSKEM OD ZAČETKOV LETA 1868 DO NOB	9
1. Ustanovitev prvih strokovnih društev in začetki delavskih ekonomskih bo- jev (od 1868 do konca osemdesetih let)	10
2. Rast socialnodemokratskih strokovnih organizacij v okviru avstrijske Stro- kovne komisije in ustanovitev prvih krščanskosocialnih strokovnih društev (od začetka devetdesetih let do 1905)	13
Socialnodemokratsko strokovno gibanje 13; Krščanskosocialna strokovna društva 17	
3. Utrditev razrednih strokovnih organizacij ter ustanovitev central krščan- skosocialnih in liberalnih strokovnih organizacij (1905–1914)	18
Socialnodemokratske strokovne organizacije 18; Jugoslovanska strokovna zveza 19; Liberalne strokovne organizacije 19; Delovanje strokovnih orga- nizacij 20	
4. Kriza strokovnega gibanja po začetku prve svetovne vojne in njegova okre- pitev v letih 1917/18	21
5. Velik razmah slovenskega strokovnega gibanja in njegovo povezovanje v jugoslovanskem okviru (1918–1921)	23
Razredne strokovne organizacije 24; Jugoslovanska strokovna zveza 27; Narodnosocialistične strokovne organizacije 28; Organizacije javnih in za- sebnih nameščencev 30; Delovanje strokovnih organizacij 31	
6. Konec stavkovnega vala in prepoved neodvisnih – komunističnih – strokov- nih organizacij (1921–1924)	34
Neodvisne in socialistične strokovne organizacije 36; Nerazredne strokovne organizacije 38; Delovanje strokovnih organizacij 40	
7. Pomembne spremembe v razvoju strokovnih organizacij ter upad njihovih borbenih akcij (1924–1934)	45
Strokovna komisija – pokrajinska organizacija Ursovih sindikatov in sin- dikalna politika KPJ v Sloveniji 46; Jugoslovanska strokovna zveza 50; Narodna strokovna zveza in Udruženje jugoslovanskih narodnih železni- čarjev 52; Organizacije javnih in zasebnih nameščencev 54; volitve v skup- ščino delavske zbornice 55; Delovanje strokovnih organizacij 55	
8. Uspešna prizadevanja za akcijsko enotnost strokovnih organizacij, okre- pitev njihovega delovanja in vladni ukrepi za utrditev režimskih strokovnih organizacij (1934–1941)	63
Strokovna komisija in prizadevanja Partije za akcijsko enotnost 65; Jugo- slovanska strokovna zveza in Zveza združenih delavcev 75; Narodna stro- kovna zveza 77; Organizacije javnih in zasebnih nameščencev 80; Delova- nje strokovnih organizacij 83	

Predvojna aktivnost – pomemben temelj za razmah Delavske enotnosti med NOB in za oblikovanje Enotnih sindikatov	93
Viri in literatura	98
Arhivsko gradivo 99; Časopisje in drugi tiskani viri 101; Spominsko gradivo 105; Znanstvenokritične izdaje virov 105; Literatura 106	
Opombe	110
PRVA STROKOVNA – SINDIKALNA – DRUŠTVA NA SLOVENSKEM	116
Opombe	121
PREOBLIKOVANJE TISKARSKEGA DRUŠTVA NA KRANJSKEM V RAZREDNO STROKOVNO ORGANIZACIJO	123
Opombe	135
KRŠČANSKOSOCIALNE STROKOVNE ORGANIZACIJE SLAMNIKARSKEGA DELAVSTVA 1907–1922	138
Opombe	146
STAVKOVNO GIBANJE NA SLOVENSKEM PO OKTOBRSKI REVOLUCIJI	148
Opombe	155
PRVOMAJSKE MANIFESTACIJE NA SLOVENSKEM OD REVOLUCIONARNEGA 1917. LETA DO KRALJEVE DIKTATURE 1929	157
Prvomajske manifestacije 1917. in 1918. leta – izraz protivojnih zahtev in krepitve organiziranosti delavstva 160; Prvi maj 1919 – višek množičnih manifestacij 162; Kriza prvomajskih praznovanj po prvih buržoaznih udarcih po revolucionarnem delavskem gibanju 164; Prvomajske manifestacije – pomembna oblika uresničevanja enotne delavske fronte 166; Nove oblastne omejitve za prvomajske manifestacije po »mali obznani« 169	
Opombe	173
ŽELEZNIČARJI – PRVO JEDRO REVOLUCIONARNEGA STROKOVNEGA – SINDIKALNEGA – GIBANJA NA SLOVENSKEM	176
Opombe	187
STAVKOVNI BOJI JULIJA 1919 NA MARIBORSKEM OBMOČJU	189
Opombe	191
STAVKOVNI BOJI V LJUBLJANI 1918–1923	193
Opombe	199
POVEZANOST STAVKE RUDARJEV V SLOVENIJI TER V BOSNI IN HERCEGOVINI KONEC 1920. LETA	201
Opombe	209
ZVEZA RUDARSKIH DELAVCEV ZA SLOVENIJO – NAJMOČNEJŠA NEODVISNA STROKOVNA ORGANIZACIJA – IN NAJVEČJA RUDARSKA STAVKA LETA 1923	212
Ustanovitev Zveze rudarskih delavcev za Slovenijo in uspešna stavka rudarjev TPD avgusta 1922 212; Nenehno zaostrovanje odnosov med rudarji in TPD v prvi polovici 1923 – stavka v Zagorju 219; Začetek mezdnega gibanja rudarjev TPD junija 1923 in priprave na veliko stavko 221; Začetek najdaljše	

stavke slovenskih rudarjev 20. julija ter stopnjevanje pritiska TPD in oblasti za njen zlom do konca avgusta 1923 225; Poraz največje rudarske stavke – udarec za rudarje in revolucionarno delavsko gibanje 230	
Opombe	238
PREPOVED NEODVISNIH STROKOVNIH ORGANIZACIJ LETA 1924 IN ZAČETEK NOVE SINDIKALNE POLITIKE KPJ V SLOVENIJI	244
Opombe	255
STAVKA NA KOLIČEVEM – NAJDALJŠA LETA 1935 NA SLOVENSKEM	258
Oblikovanje nove sindikalne politike KPJ leta 1934 258; Priprave na ustanovitve strokovne organizacije na Količevem in težak položaj papirničarjev pred stavko 261; Potek stavke na Količevem 262; Velik odmev in pomen koliškega stavkovnega boja 265	
Opombe	268
USTANOVNI KONGRES KPS – SPODBUDA BOJU ZA ENOTNOST SLOVENSKEGA DELAVSTVA	271
Članki v Proleterju o boju za enotnost slovenskega delavstva 273; Prizadevanja za akcijsko enotnost v drugi polovici 1937. leta 275; Brošura Edvarda Kardelja Za enotnost slovenskega delavstva 278	
Opombe	282
DELOVANJE SKUPINE JUGOSLOVANSKE STROKOVNE ZVEZE (1936 DO 1941) IN DELAVSKE ENOTNOSTI MED NOB V TOVARNI SANITETNEGA MATERIALA NA VIRU	284
Opombe	300
KRATICE STROKOVNIH – SINDIKALNIH – ORGANIZACIJ IN POLITIČNIH STRANK	303
KAZALO OSEB, KRAJEV IN DRUGIH GEOGRAFSKIH IMEN, STROKOVNIH – SINDIKALNIH – IN DRUGIH DELAVSKIH ORGANIZACIJ TER USTANOV	304

Documenta et studia historiae recentioris

7

Miroslav Stiplovšek

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO SINDIKALNEGA GIBANJA NA SLOVENSKEM

1. izdaja

Urednik Branko Avsenak

Lektorirala Danica Ževart

Opremila Breda Varl

Izdali

Založba Obzorja Maribor

in

Znanstveni inštitut Filozofske fakultete

Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani

Založila Založba Obzorja Maribor

Za založbo mag. Marjan Žnidarič

Natisnila Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana 1989

Naklada 1000 izvodov

ISBN 86-377-0399-2